

ΑΣΤΡΑΒΟΝΙΑ

REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOS
ÉVKÖNYV

59.
2021.

ARRABONA 59.

ARRABONA

59.

RÓMER FLÓRIS
Művészeti és Történeti Múzeum

– alapítva 1859 –

GYŐR
2021

ARRABONA 59. 2021
Regionális Tudományos Évkönyv

Szerkesztőbizottság:

Bana József, Barna Attila, Csiszár Attila, Czigány Dávid, Horváth József, László Csaba
(elnök), N. Matus Zsanett, Szalay Balázs, Székely Zoltán, Vajk Ádám

Felelős szerkesztő:

Nemes Gábor

Szerkesztők:

Cserhalmi Zoltán, Kelemen István

Olvasószerkesztő:

N. Matus Zsanett

Külső lektorok:

Bíró Szilvia, Fazekas István, Kaposi Zoltán, Krisch András, Kruppa Tamás,
Martí Tibor, Németh István, Perger Gyula, Reisner Ferenc

Rezümék fordítása (angol):

Kovács Lajos

Arculatterv és technikai szerkesztés:

Tanai Csaba Taca

A kiadvány megjelenését támogatta:

Győri
Egyházmegyei
Levéltár

HANSÁGI MÚZEUM
HISTÓRIAI MUSEUM
ALÁFTTVA-1882

Nemzeti Kulturális Alap

SOPRONI MÚZEUM
ALAPÍTVÁNY

ISSN 0571-1304

Kiadja: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

Nyomdai kivitelezés: Palatia Nyomda és Kiadó Kft.

Megjelenik: 400 példányban

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ÜNNEPI TANULMÁNYOK

GYŐR PRIVILÉGIUMLEVELÉNEK 750. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Horváth Bianka

AZ ARRABONAI VICUS PIACTERÉNEK PERIODIZÁCIÓJA 9

Bagi Zoltán Péter

EGY PASQUILLUS GYŐR ÉS KOMÁROM 1594. ÉVI OSTROMÁRÓL 97

Károlyi Bálint

ZICHY ISTVÁN KAPCSOLATI HÁLÓZATA LEVELEZÉSE ALAPJÁN

Tapasztalatok és továbbilehetőségek egy forrásbázis vizsgálatára nyomán 119

Dénesi Tamás

A GYŐRI APÁTÚRHÁZ A 17–18. SZÁZADBAN 139

Oross András

KÍSÉRLET AZ 1703. ÉVI GYŐR BELVÁROSI TELEKKÖNYV

ÉS A 18. SZÁZAD ELEJI ADÓÖSSZEÍRÁSOK ADATAINAK

VIZUÁLIS MEGJELENÍTÉSÉRE, ÖSSZEKAPCSOLÁSÁRA 173

T. Városi Ágnes

KIEGÉSZÍTÉSEK A GYŐRI FAZEKASCÉH TÖRTÉNETÉHEZ 199

Matányi Marcell

GYŐR VÁRMEGYE ÉS INSZURGENSEINEK SZEREPE 1809-BEN 227

Horváth József

ADALÉKOK A GYŐRI STREIBIG NYOMDA VONZÁSKÖRZETÉNEK

VIZSGÁLATÁHOZ 247

Sasfi Csaba

GYŐR MINT ISKOLAVÁROS ÉS OKTATÁSI KÖZPONT

A KÉT RATIO EDUCATIONIS IDŐSZAKÁBAN 279

Boros Zoltán

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG URADALMÁNAK GYŐRI KERÜLETE 319

Tóth Vilmos

KIRÁLY A PÁLYAUDVARON

V. Károly 1921-es győri tartózkodásának fényképei 337

SZEMLE

N. Matus Zsanett

Tóth Vilmos: Credo vitam aeternam Győr temetkezőhelyeinek
adattára. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források,
feldolgozások 29.) Győr, 2021. 361

E SZÁMUNK SZERZŐI 369

SUMMARY

STUDIES

CELEBRATORY STUDIES ON THE OCCASION OF THE 750TH ANNIVERSARY OF THE PRIVILEGE CHARTER OF GYŐR

<i>Bianka Horváth</i>	
CHRONOLOGY OF THE MARKETPLACE OF ARRABONA VICUS	9
<i>Zoltán Péter Bagi</i>	
A <i>PASQUILLUS</i> ON THE SIEGE OF GYŐR AND KOMÁROM IN 1594	97
<i>Bálint Károlyi</i>	
ISTVÁN ZICHY'S NETWORK OF CONTACTS BASED ON HIS CORRESPONDENCE Experiences and Further Possibilities Following the Study of a Source Base	119
<i>Tamás Dénesi</i>	
THE ABBOT'S HOUSE OF GYŐR IN THE 17 TH –18 TH CENTURY	139
<i>András Oross</i>	
AN ATTEMPT TO VISUALLY DISPLAY AND LINK THE DATA OF THE 1703 GYŐR TOWN CENTRE LAND REGISTER AND THE TAX CENSUSES OF THE EARLY 18 TH CENTURY	173
<i>Ágnes T. Városi</i>	
ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE GYŐR POTTERY GUILD	199
<i>Marcell Matányi</i>	
THE SITUATION OF GYŐR COUNTY IN THE COALITION WAR OF 1809	227
<i>József Horváth</i>	
RESOURCES FOR AN EXAMINATION OF THE GEOGRAPHICAL MARKET AREA OF THE STREIBIG PRINTING HOUSE IN GYŐR	247
<i>Csaba Sasfi</i>	
GYŐR AS A SCHOOL TOWN AND EDUCATIONAL CENTRE IN THE PERIOD OF THE TWO RATIO EDUCATIONIS	279
<i>Zoltán Boros</i>	
THE GYŐR DISTRICT OF THE ARCHABBEY OF PANNONHALMA	319
<i>Vilmos Tóth</i>	
KING AT THE STATION. Photos of King Charles IV's Stay in Győr in 1921	337

REVIEWS

Zsanett N. Matus

Vilmos Tóth: Credo vitam aeternam. The database of the burial places of Győr. (Publications of the Diocesan Archives of Győr. Sources, studies 29.) Győr, 2021. 361

*Horváth Bianka*AZ ARRABONAI VICUS PIACTERÉNEK PERIODIZÁCIÓJA¹

A Rába és a Mosoni-Duna összefolyásánál található stratégiai ponton épült ki a római kori Arrabona. A tábor, valamint a tőle keletre és délre elhelyezkedő település (*vicus*) a mai Győr belvárosi területét fedi le. Kulcsfontosságú szerepet töltött be a *ripa Pannonica* részeként és csomópontként szolgált a *limes*út és több kereskedelmi út számára. A római foglalatást megelőzően a terület a kelta *boius* nép által gyéren lakott volt. A folyók mentén húzódó homokdombok és árterek váltakozó képe jellemezte az egykori tájat. A gyakran elöntött területeket a rómaiak folyamatosan töltötték fel, élhető környezetet teremtve egy virágzó településnek. A mai városképet meghatározó Káptalándomb a római korban alig emelkedett ki környezetéből, az itt létesült tábor elhelyezkedéséről, kiterjedéséről kevés információval rendelkezünk. A római kortól folyamatos beépítettség alatt álló területen csak kisebb feltárásokra volt lehetőség. A változó méretű tábor katonai szempontok szerint egy beépítetlen sáv választotta el a civil *vicustól*. A táborból kivezető keleti út Brigetio irányába futott, a déli út Savaria felé, a lakott területet elhagyva ezek mentén sorakoznak Arrabona temetői. A keleti út a *vicus* központi területén, a mai Széchenyi téren haladt át, ahol egy térré bővült ki, melynek régészeti bizonyosságát a 2008–2009-es ásatások megfigyelései szolgálják.

Az első szisztematikus feltárás 1968–1969-ben zajlott a Széchenyi tér északi részén Gabler Dénes vezetésével, melynek eredményeit *Kutatások Arrabona canabaejában* címmel publikálta 1971-ben.² 1998–1999-ben a korábbi ásatás szelvényeihez igazodva újabb 200 m² nagyságú területen Szőnyi Eszter és Tomka Péter folytatott kutatásokat.³ Ezt követően, 2008–2009-ben a Széchenyi tér vízrekonstrukciójához kapcsolódóan Bíró Szilvia irányításával régészeti megfigyelésekre és megelőző feltárássra került sor a tér több pontján, valamint a tér keleti oldalán álló Lloyd épület pincéjében.⁴ Ezek közül a 6. felületben (2008) vágták át a római táborba vezető kelet–nyugati út, illetve egy észak–déli irányú út rétegsorát. A Lloyd épület alatt az 1., 4. és 5. ütemben a római tér rétegeit dokumentálták, továbbá az E felületben a kelet–nyugati út további szakasza látott napvilágot. A Széchenyi tér nyugati oldalán csatornacseréhez vágott árok északi végében a táborba vezető út rétegeit is dokumentálták. 2009-ben a tér közepén, a Mária-oszlop keleti oldalán a római tér újabb részére bukkantak. (1. ábra) A tanulmányban⁵ ezeknek az út- és térrétegeknek a stratigráfiáját és leletanyagát mutatom be, melyek alapján felállítható a *vicus* központi területének periodizációja.

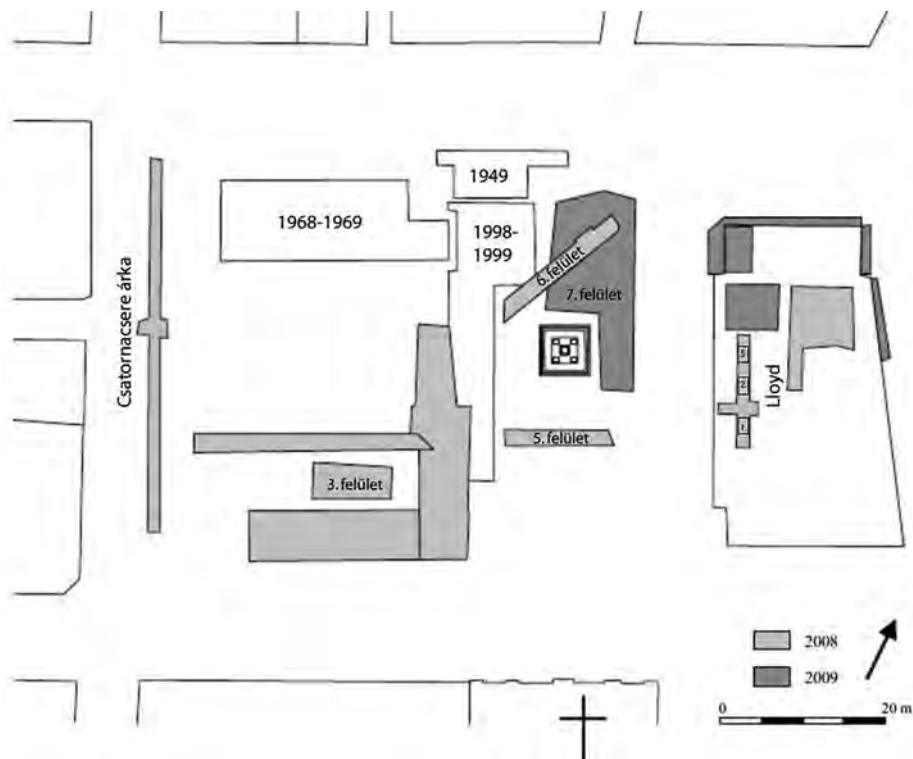
¹ A kézirat elkészítésében nyújtott segítségét és hasznos tanácsait köszönöm Bíró Szilviának.

² GABLER: Arrabona.

³ SZŐNYI – TOMKA: Széchenyi tér; SZŐNYI: Belvárosi ásatások 123–132.

⁴ BÍRÓ – MOLNÁR – SZŐNYI – TOMKA: Széchenyi tér; BÍRÓ: Neue Angaben.

⁵ Ez a tanulmány rövidített és átdolgozott formája a 2020-ban készült azonos című diplomamunkámnak, és 2017-ben írt szakdolgozatomnak (Arrabona vicusának „piactere”).

1. ábra
Győr, Széchenyi téri feltárások
(Bíró: Neue Angaben 50. [kiegészítve])

A faperiódus

Arrabona legkorábbi megszállását Tiberius korára helyezi a kutatás. Az első itt álmásozó csapat az *ala Pannoniorum* volt, melyet három sírkő felirata is tanúsít.⁶ Idevezénylésüket a Duna túlsó partján élő markomann törzsek felügyelete tehetné szükségessé.⁷ A Káptalándomb területén ennek a korai időszaknak a régészeti nyomait figyelték meg 1978-ban kerek gödrök és egy földbe mélyített téglalap alakú kunyhó formájában. Az 1. század első felére történő keltezészt erősíti meg a korai import kerámiákat tartalmazó leletanyag.⁸ Az első táborról kevés információval rendelkezünk, de elhelyezkedése biztosan a későbbi tábor területére esett. Tiberius kori régészeti jelenség eddig csak az erőd területéről ismert, mégis feltételezhető, hogy ennek megépítésével egy időben kialakult a tábor körüli település

⁶ SZŐNYI: Megszálló csapat 31. A sírkövek mára már elvesztek, átirataik maradtak fent: CIL III 4372 = RIU 255, CIL III 4376 = RIU 258, CIL III 4377 = RIU 256.

⁷ SZŐNYI: Megszálló csapat 29.

⁸ Bíró: *Deserta Boiorum* 75–78. Taf. 1–2.

kezdetleges formája. A katonasággal együtt civil lakosság is érkezett Arrabonába, a vicus első lakói főként a katonák hozzátartozói, a táborot kiszolgáló kézművesek, iparosok és kereskedők voltak. Arrabona környezetében nem lehetett nagyszámú kelta lakosság, inkább elszórtan elhelyezkedő kisebb településekkel számolhatunk ebben az időszakban.⁹ A helyi fazekasok jelenlétét tanúsítja a leletanyagban kis számban előforduló kézzel formált kerámia.

Az első csapatot az *ala I Augusta Ituraeorum sagittaria* szír lovasíjász alakulat váltja fel valamikor az 1. század közepén.¹⁰ A Claudius kori táborhoz köthető objektumokat 1974-ben az Apor Vilmos tér 3. sz. alatti feltárás alkalmával sikerült megfigyelni.¹¹ Ez alapján egyértelmű, hogy a korai tábor faszerkezetű épületeket magába foglaló egyszerű palánk építmény volt, melynek pontos kiterjedését nem ismerjük. A vicusban Claudius kori rétegeket eddig csak a tábortól keletre eső területen sikerült dokumentálni, mely azt a feltevést erősíti meg, hogy a táborból kivezető keleti út mentén alakult ki a civil település.¹²

A faperiódushoz köthető régészeti jelenségek

A Széchenyi téren folytatott szisztematikus ásatások során feltárássra kerültek a vicus legkorábbi időszakához köthető településnyomok. 1968–1969-ben Claudius és Flavius-kori házak gerendamaradványait és egy korai kavicsos útszakaszt tártak fel.¹³ Az 1998–1999-es ásatás további régészeti jelenségeket hozott felszínre, melyek a település korai periódusáról szerzett ismereteinket bővítették: az 1. század második felére, az 1–2. század fordulójára keltezhető cölöpös, illetve karós szerkezetű épületek nyomai kerültek elő a feltárt területen. A legelső házak alapárkos szerkezettel rendelkeztek, tájolásuk kissé eltért egymástól és többször megújították őket. Az innen előkerült legkorábbi éremanyag a Iulius–Claudius-dinasztia idejére keltezhető. Az első nyoma a kiépített, a késő római korig használt, kelet–nyugati irányú római útnak a 2. század elejére tehető, ezt a keltezést támasztják alá az út különböző rétegei alatt feltárt Flavius-kori objektumok.¹⁴

2008-ban a 6. felületben, a 2–3. századi kőépület alatt egy faszerkezetű épület átégett gerendaalapárkai¹⁵ és egy széles, kelet–nyugati irányú árok került feltárássra, melyek az 1. század második felére, 2. század elejére keltezhetőek. A felület nyugati fele a táborba vezető kelet–nyugati út területére esett, melynek legkorábbi kavicsos rétege a leletanyagok alapján már 2. századi. Ez alatt egy enyhén kavicsos, faszén-

⁹ BÍRÓ: *Deserta Boiorum* 74.; FEHÉR – KOVÁCS: *Korai földrajzi írók* 56–60., 257–258.

¹⁰ GABLER – SZÓNYI – TOMKA: *Settlement History* 11.

¹¹ SZÓNYI: *Megszálló csapat* 21.

¹² BÍRÓ: *Topográfiai megfigyelések* 74.

¹³ GABLER: *Arrabona* 9–16.

¹⁴ SZÓNYI – TOMKA: *Széchenyi tér* 207.

¹⁵ BÍRÓ: *Neue Angaben* 51–52. Abb. 3.

szemcsés réteg jelentkezett, melyet a meghatározott ásatási mélység miatt nem lehetett feltárni, de valószínűleg a faperiódushoz köthető. A felület keleti felében feltárt észak-déli irányú utca rétegei alatt is a korai faperiódus jelenségei kerültek elő, melyeket fekete, faszénszemcsés, enyhén kavicsos réteg (KE 328) fedett le. Ennek felszínén kavicsréteg húzódott. A későbbi kőfallal párhuzamosan helyezkedett el egy 245 cm hosszú elkorhadt gerenda (KE 335), melynek szélessége 32 cm. (8. ábra) Ettől északra egy másik, majdnem L alakú, sekély árok (KE 337) húzódott. Az árok szélessége 76 cm, hossza 300 cm, keleti vége befut a metszetal alá. A felület északkeleti sarkában sárga agyagtapasztást lehetett megfigyelni az árok szintjében.

A sekély árokból korai terra sigillaták¹⁶ kerültek elő, az észak-itáliai Consp. 39/43 formájú tálka a Domitianus korra, míg a La Graufesenque-i műhelyből származó Drag. 37 formájú tál és egy dél-galliai műhelyből származó, kérdéses formájú töredék az 1. századra keltezhető. Ezenkívül egy vékonyfalú, szürke csésze oldal- és aljtöredéke, illetve amphora oldaltöredékek sorolhatók az import áruk közé. Jellegzetes római kerámiák egészítik ki a leletanyagot: szürke, rézsútosan kihajló peremű fazék, seprűs díszítésű hombár, megtört falú mély tál (*caccabus*), nyersszínű korsók, vörös alapon rovátkolt díszítésű korsók és behúzott peremű, vörösre festett tál. (*Kat. 1-24; 1. tábla*) A sárga agyagtapasztásból nyersszínű oldaltöredékek, szürkére égetett fazekak és fedők töredékei, nem meghatározható típusú amphora oldaltöredékei kerültek elő. (*Kat. 28-35; 6. tábla*)

A korábbi ásatások eredményeit támasztják alá a 6. felületben feltárt jelenségek, azaz ebben a korai időszakban a *vicus* egymáshoz képest többé-kevésbé eltérő tájolású, kisebb-nagyobb házakból és épületekből tevődött össze. Az épületek között egy kavicsos felületű út vezethetett a Claudius kori időszakban¹⁷, melyet azonban lefed 1 m vastag kavics feltöltésréteg, amely az árterület megszüntetésére szolgált¹⁸ és csökkentette a tér északnyugati részén a nagyobb szintkülönbségeket. A faperiódus végét nem lehet egy adott időponthoz kötni, a 2. század eleji építkezésekkel és tereprendezéssel egy időben még álltak faszerkezetű épületek a *vicus*-ban, ezeket fokozatosan bontották le vagy tűzvész által pusztultak el. Az egykori faépületek helyére idővel kő- és vályogfalú épületeket emeltek. A kettő közötti átmenetre lehet példa az 1998–1999-es ásatáson feltárt stabil kőalapra épült faszerkezetű ház, mely Hadrianus korában még használatban volt.¹⁹ Nem bizonyítható, hogy a 2. század kezdete előtt piactérként funkcionáló területet alakítottak volna ki a *vicus* ezen részén. Sokkal valószínűbb, hogy a település tereprendezésével egy időben hozták létre, melybe beletartozik a táborba vezető kavicsos felületű út és a rá merőleges észak-déli utca kiépítése.

¹⁶ A 2008–2009-es Széchenyi téri ásatás során előkerült terra sigillaták típusát és műhelyét Szűcs Ibolya határozta meg 2011-ben írt szakdolgozatában (Szűcs: Terra sigillaták).

¹⁷ GABLER: Arrabona 12.

¹⁸ GABLER: Arrabona 16.

¹⁹ SZÓNYI: Belvárosi ásatások 125.

A kőperiódus

Kr. u. 92-től rövid ideig az *ala I Hispanorum Arvacorum* állomásozik Arrabonában,²⁰ melyet az *ala I Ulpia contariorum milliaria civium Romanorum* vált fel Pannonia provincia kettéosztását követően, Kr. u. 106-ban.²¹ Utóbbi kisebb megszakításokkal a 4. századig állomásozik itt. A korábbi 500 fős egységet befogadó tábor már nem volt elegendő egy 1000 fős lovasegység elhelyezésére, ezért táborbővítésre került sor, mely együtt járt a tábor kőbeépítésével. Az ásatások tanúsága szerint a palánktábor utcakiosztását és tájolását megtartották az új táborban is, de épületeit kőbe építették át. Ennek az időszaknak az építkezései közül egy lekövezett útrészletet és egy épület maradványait sikerült feltárni. Utóbbi a tábor központjában elhelyezkedő és falfestményekkel gazdagon díszített épület, a *praetorium* lehetett.²² Az első kőtábor falairól és védműveiről kevés adattal rendelkezünk, méreteit csak közvetve tudjuk meghatározni. A Káptalandomb elhelyezkedése alapvetően meghatározta a tábor által elfoglalható terület nagyságát. A kutatás szerint a keleti táborfal vonala megegyezik a 4. századi átépítést követő késő római tábor falával,²³ míg a déli fal az újabb megfigyelések alapján a Bécsi kapu tértől északabbra, a dombon húzódott.²⁴ A tábor északi és nyugati faláról ennyit sem tudunk.

A 2. század elején nem csak a táborban, hanem a *vicus* területén is építkezések zajlottak, melyek meghatározták a *vicus* képét a római kor végéig. Először Arrabona tábora épült kőbe és ezt követte a *vicus* épületeinek átépítése. A Széchenyi téri feltárások a *vicus* központi részét hozták napvilágra, melyen áthaladt a tábor keleti kapujától (*porta principalis dextra*) kiinduló kelet–nyugati irányú út. A Széchenyi tér nyugati szélén 7 m széles út egy szakaszon legalább 16 m széles térré bővült ki.²⁵ Ez az út Brigetio felé vezetett ki Arrabonából és a településen kívül csatlakozhatott rá a *limes*útra, mely feltételezhetően délről kerülte el a tábort.²⁶

A *vicus* útszere

A *vicus* útszereiről a legtöbb információval a Széchenyi téri ásatásokon feltárt útszakaszok szolgálnak.²⁷ A tábor irányába tartó kelet–nyugati út a Széchenyi tér több

²⁰ LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 20.

²¹ LŐRINCZ: *Hilfstruppen* 11.

²² SZŐNYI: *Arrabona topográfiája* 18.

²³ SZŐNYI: *Arrabona topográfiája* 22.

²⁴ BÍRÓ: *Topográfiai megfigyelések* 78.

²⁵ BÍRÓ: *Neue Angaben* 58.

²⁶ SZŐNYI: *Útadatok* 85.

²⁷ Ezen kívül Győr több pontján tártak fel római útszakaszt, ezek rendszerbe illesztése azonban jelen tanulmány keretein túlmutat. A *vicus* belső útjaihoz adatok: Újkapu u. 7. sz. alatt K–Ny irányú utat azonosítottak (Nagy Andrea – Kiss Péter ásatása 2016); Gorkij u. 31. (mai Teleki és Pálffy utca sarkán) ház pincéjében kis árokkal határolt, nem meghatározott irányú, kavicsozott római út lefedett egy 1. századi borospincét (SZŐNYI: *Arrabona topográfiája* 30.). A mai Frigyes laktanya területén feltárt út a Sophianae–Arrabona út bevezető szakasza lehetett (MOLNÁR: *Frigyes laktanya* 231–233., 254–256.).

pontján került feltárássra, a rá merőleges észak–déli út teljes rétegsora a 2008-as ásatás alkalmával volt dokumentálható.

1935-ben a Széchenyi tér északkeleti sarkán kavics- és mészrétegre fektetett homokkőlapokat találtak, melyeket először a kelet–nyugati út szegélyeként határoztak meg.²⁸ Szőnyi E. szerint a réteg alatt előkerült koponya az 5. századi temető maradványaként értelmezhető, így a lekövezés inkább a középkori piactérhez tarthatott.²⁹

1954-ben az Apátúr-ház (korábbi Xántus János Múzeum) udvarán egy három periódusú római utat tártak fel,³⁰ melynek felületét kavicsból és tetőfedő téglákból álló burkolat fedte. A kutatás sokáig ezt az utat azonosította a táborba vezető kelet–nyugati úttal, ugyanis ezt a pontot egyenes vonallal össze lehetett kötni a középkori vár kapujával, melyről úgy gondolták, római alapokra épült.³¹ A fennmaradt leírás és metszetrajz (2. ábra) alapján azonban valószínűbb, hogy ez egy észak–déli irányú út szakasza, ugyanis a nyugati oldalán egy kis árok futott párhuzamosan az úttal.³² Továbbá a múzeumudvarban talált részlet illeszkedik a 6. felületben 2008-ban feltárt észak–déli útszakasz vonalához és tájolásához.

Az 1968–1969-es ásatás alkalmával került feltárássra először a táborba vezető kelet–nyugati irányú út, melynek különböző kavicsos rétegei a déli metszeten³³ jól dokumentálhatók voltak. Az 1. századi faszerkezetű épületek szintje felett húzódó szürke kavicsos feltöltésen vékony kavics- és agyagos-homokrétegek váltakoznak. A metszeten tanúsága szerint ezen a részen, az árterület feltöltését követően már egy kavicsos felületet, utat hoztak létre. Érdekes, hogy ugyanitt, a Hadrianus kori út rekonstruálható vonalán egy faszerkezetes épület maradványai, cölöplyukak és vályogtéglák kerültek elő. Gabler D. a leletanyag alapján az első kőépülettel egykorú építményt a 2. század első felére keltezte. Habár a 7–8. és a 10. szelvényben is erős kavicsozású, széleken *tegula*- és *imbrext*oredékekkel, kövekkel szórt településszintet ír le.³⁴ Ez a leírás erős hasonlóságot mutat a 6. felületben talált észak–déli útszakasz 2. század első felére keltezhető felületének jellegével (lásd alább). Ezt követően az utat többször megújították, a legkésőbbi kavicsos felszín a középkori térszint alatt már 40–50 cm-rel jelentkezett.³⁵

²⁸ GABLER: Arrabona 6.

²⁹ SZŐNYI: Arrabona topográfiája 32.

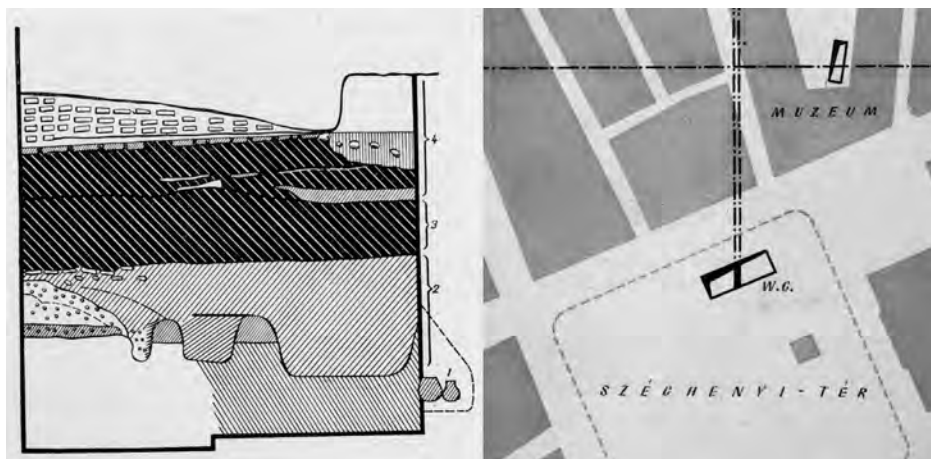
³⁰ Az ásatási dokumentáció elveszett, a feltárással fennmaradt információk: BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr építéstörténete 127–133.

³¹ GABLER: Arrabona 48.; SZŐNYI: Arrabona topográfiája 32.

³² Barkóczy L. 18,6 m hosszú és 6 m széles kutatóárkának rövidebb, déli metszeten készült rajzát publikálták 1956-ban. A rajzon is jól látható az út nyugati oldalán húzódó korai, és egy későbbi vízelvezető árok. Már a leírásban is a feltételezett útvonalat a kutatóároktól nyugatra eső tábor keleti kapujához, *porta principalis dextrahoz* vezeték. A feltárt szakasz kelet–nyugati irányú útként való értelmezése azonban a metszetrajz alapján nem tartható. BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr építéstörténete 128. 73. ábra.

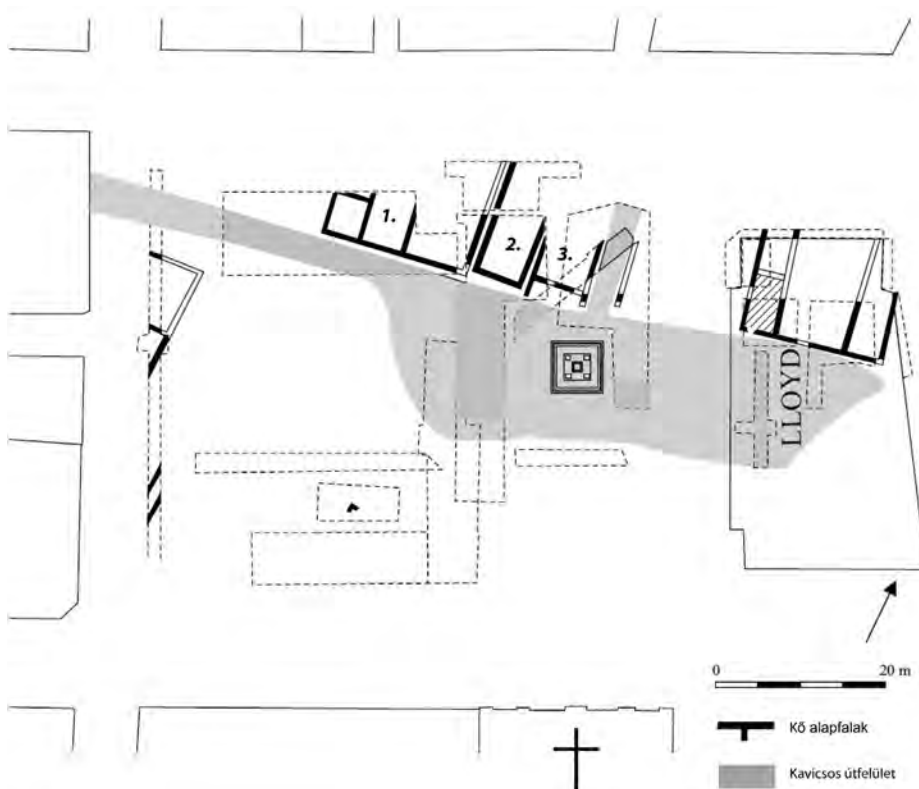
³³ GABLER: Arrabona 10. 3. ábra. A szelvény déli metszeten a kőháztól kb. 6 méterre volt, azaz a későbbi kelet–nyugati út területére esik.

³⁴ GABLER: Arrabona 28–29.

2. ábra

Az Apátúr-ház (korábbi XJM) udvarán feltárt út déli metszetrajza
(BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr építéstörténete 128–129.)

3. ábra

A vicus központi területe a rekonstruált piactérrel
(BÍRÓ: Neue Angaben 58. [kiegészítve])

1998–1999-ben a táborba vezető kavicsos felszínű út kora római rétegei kerültek feltárára, a későbbi rétegeket az ún. török börtön pusztította el. Az 1. századi épületek maradványai fölé húzódó, több periódusú út a késő római korban, sőt a kora népvándorláskorban is használatban lehetett. Erre utal, hogy az 5. századi temető sírjai mind a római úttól északra és délre helyezkednek el.³⁶

2008-ban szakfelügyelet alkalmával a Széchenyi tér nyugati szélén vágott csatornaárok északi végében is dokumentálhatók voltak a kelet–nyugati út kavicsos alapozási rétegei a középkori piactér alatt. Az útszakaszt délről egy római épület két periódusú kőfala határolta.³⁷

Ugyanebben az évben a 6. felületben mind a kelet–nyugati út, mind az észak–déli út részletét sikerült feltárni. Utóbbi a táborba vezető útra merőlegesen helyezkedik el, így a két út egy utcasarkot alkot, közrefogva a 3. számú épületet. (3–4. ábra) Az észak–déli út teljes rétegsorát és az azt megelőző 1. századi rétegeket a sárga altalajig átvágták a feltárás során. (5. ábra/C; 6. ábra/A) A kelet–nyugati út a Hadrianus kori útalapozásig került feltárássra. (5. ábra/A; 6. ábra/C)

4. ábra

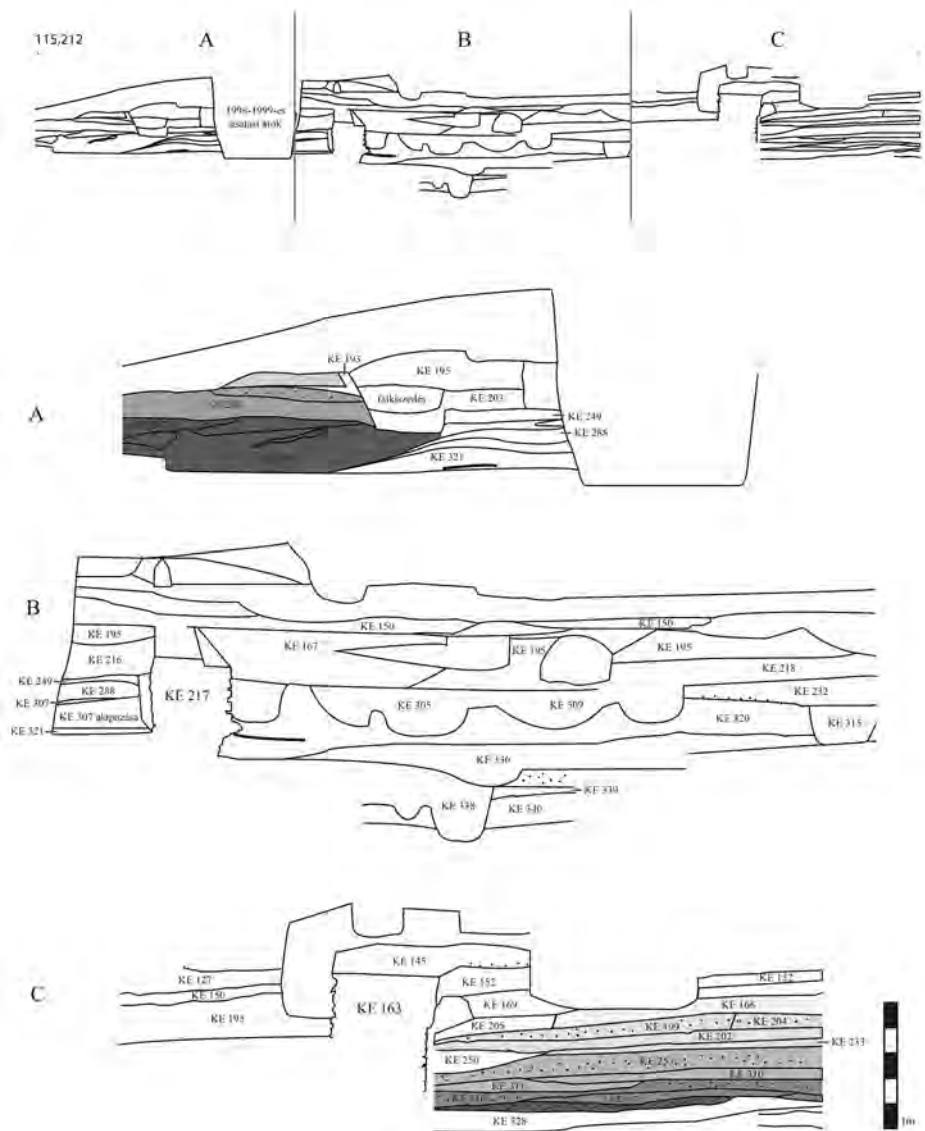
A 6. felület átnézeti fotója, középen
a 3. számú épület részlete
(Fotó: Bíró Szilvia)

³⁵ GABLER: Arrabona 43.

³⁶ SZÓNYI – TOMKA: Széchenyi tér 207.

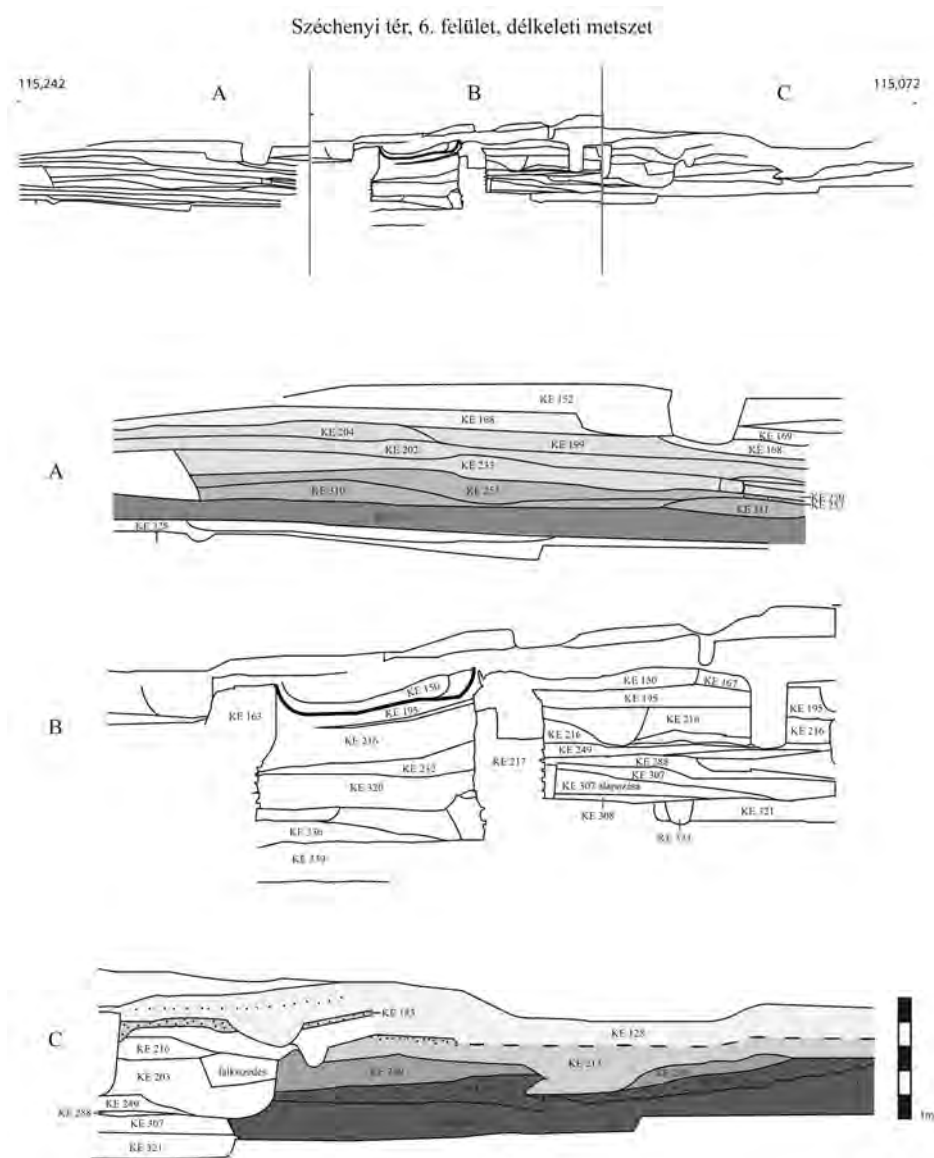
³⁷ BÍRÓ: Neue Angaben 52.

Széchenyi tér, 6. felület, északnyugati metszet

5. ábra

A 6. felület északnyugati metszetrajza
(Győr, Széchenyi tér, 6. felület, ÉNy-i metszettel [saját])

6. ábra
A 6. felület délkeleti metszetrajza
(Győr, Széchenyi tér, 6. felület, DK-i metszettel [saját])

7. ábra
Észak–déli út metszete a 6. felületben
(Fotó: Bíró Szilvia)

Az észak–déli irányú út rétegei a 6. felületben

Az észak–déli irányú, keskenyebb út vagy utca (7. ábra) létrehozása a 2. század eleji tereprendezéssel hozható összefüggésbe. A legkorábbi, vékony, kavicsos réteg közvetlenül a faperiódust lezáró rétegen feküdt. Érdekes, hogy az úttól nyugatra fekvő 3. számú kőház keleti fala alatt is megfigyelhető volt a kavicsos útalapozás sávja, minthogy a felette található kőfalnak nem volt alapozása, a falat gyakorlatilag az akkori terepszintre építették. (8. ábra) Ez alapján arra lehet következtetni, hogy az utca kiépítése megelőzte a kőház megépítését. A Lloyd épület pincéjében szintén megfigyelhető volt, hogy a legkorábbi út kavicsozása a későbbi kőfal másik oldalára, vagyis az épület belsejébe, kb. 30 cm-t átlóg. Ebből arra következtethetünk, hogy a kelet–nyugati út létrejötté korábbi a tőle északra fekvő kőépületnél.

A faperiódust egy fekete, faszenes, helyenként átégett, agyagos-humuszos, enyhén kavicsos réteg zárta le, melynek felületén húzódott az út legkorábbi kavicszott rétege (KE 328).³⁸

³⁸ A két réteg azonos KE (kutatói egység) számmal rendelkezik. Ez az útréteg a felszíntől számítva kb. 250 cm mélységben (113,342 m Bf.) jelentkezett.

8. ábra

KE 163 fal és a fal alá befutó kavics útrétegek, előtérben a KE 335 gerenda maradványa
(Fotó: Bíró Szilvia)

Innen többségében Flavius-kori észak-itáliai és La Graufesenque-i terra sigillaták kerültek elő. Továbbá megjelennek a dél-galliai műhelyekből származó Domitianus–Hadrianus időszakra keltezhető darabok és egy közép-galliai terra sigillata is, ami Hadrianus korához köthető. Egy vékonyfalú szürke csésze aljtöredéke és díszítetlen oldaltöredéke, egy volutás mécses háromszögben végződő orrtöredéke, egy nyersszínűre égetett füstölőtál peremtöredéke, valamint Aquincum 78 típusú amphora peremtöredéke bővíti az import áruk csoportját. Az oxidációs égetésű kerámiák között megtalálhatók a nyersszínű korsók, márványozott festésű duzzadt peremű tál, behúzott peremű, vörös festésű tálak, vörös festett sávos és rovátkolt díszítésű edények. A redukciós égetésű kerámiák közül a háromszög át-metszetű peremmel és rézsútosan kihajló peremmel ellátott fazekak, vízszintesen kihajló peremű *caccabus*, háromlábú edény és egy simított felületű, kelta jellegű edény aljtöredéke került elő. (Kat. 36–125; 2–4. tábla)

Az észak-itáliai és dél-galliai műhelyekből származó terra sigillaták megerősítik a Flavius-kori keltezését az észak–déli út alatt feltárt építményeknek. A faperiódust lezáró rétegben a Flavius-kori terra sigillaták mellett megjelennek a Traianus–Hadrianus közötti időszakból származó darabok. A füstölőtálak az 1–2. század

fordulóján megtalálhatók Arrabonában,³⁹ míg az Aquincum 78 típusú amphora az 1. század végétől terjed el.⁴⁰ Tehát az 1–2. század fordulójánál nem korábbi réteg felszínén jelenik meg az út első lekavicsozása. A KE 328-ként meghatározott réteg magában foglalja az útalapozást és a felette húzódó kavicsréteget. Ez alapján a Traianus–Hadrianus kori terra sigillaták keltezhetik az út létrehozásának idejét és/vagy a használati idejét, mindenesetre a 2. század első harmadában már kiépített út vezetett észak felé, és határozta meg a mellette felépülő házak helyét.

A legkorábbi kavicsozás felett egy sárga agyagos, homokos-sóderes egyengetés (KE 327) jelzi, hogy a 3. számú ház építése körüli időben az észak–déli utat megújították. Ere ke-

rült rá egy jóval kavicsosabb, nagyobb *tegulat*-töredékeket tartalmazó réteg (KE 316), ami a felület déli részén egészen a keleti falig (KE 163) terjedt. (9. ábra) Habár a 6. felületben feltárt kelet–nyugati útszakasz korai rétege inkább sóderréteg volt, tőle nyugatabbra eső szakaszon Gabler D. hasonló felszínt írt le 1971-ben.⁴¹

Az útalapozás rétegéből (KE 327) két dél-galliai terra sigillata töredék került elő: Drag. 36 formájú tányér perem- és oldaltöredékei, valamint Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; ill. egy közép-galliai Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. Domitianus és Hadrianus közötti időszakra keltezhetők. Egy duzzadt peremtöredék Aquincum 78 típusú amphorának határozható meg, mely formai hasonlóságot mutat a Dressel 6B típussal, az 1. század végétől a 3. század végéig igen elterjedt típus volt Pannoniában.⁴² A leletanyagban a vörösre festett behúzott peremű tányér, a gyűrűs peremű tál, a márványozott festésű és festett

9. ábra

Az észak–déli út kavicsos, tegulás felülete (KE 316)
(Fotó: Bíró Szilvia)

³⁹ SZÖNYI: Kálvária temető hamvasztásos 15., 43.; SZÖNYI: Kálvária temető csontvázas 18., 29.

⁴⁰ BEZECZKY: Amphorae from Carnuntum 170.

⁴¹ GABLER: Arrabona 28–29.

⁴² BEZECZKY: Amphorae from Carnuntum 170.; BEZECZKY: Amphorae from Vindobona 66.

sávós kerámia töredékek a díszített darabok a rétegből, továbbá nyersszínű nyakdudoros, szalagfülű korsó, szürke háromszög átmetsetű peremű fazekak, seprűs díszítésű hombárok és bordázott, behúzott falú háromlábú edény a tipikus formák. (Kat. 126–167; 4–6. tábla) A kavicsos rétegnek (KE 316) változatosabb a terra sigillata anyaga, a 2. század elejére datálható dél-galliai és La Graufesenque-i töredékek a korábbiak. Egy közép-galliai Drag. 37 formájú tál-töredék és egy rheinzaberni Niederbieber 1 tányérforma töredéke már a század második harmadát jeleníti meg, ez már az utca használati idejéből származik. (Kat. 168–171.) Az itt talált észak-itáliai vékonyfalú kerámia és homokbeszórt díszítésű firnsware is import, mindkettőből csak egy oldaltöredék maradt fenn. Előbbi az 1. század közepétől jelenik meg, utóbbi a 2. század második felében terjed el Pannoniában. Az előző réteg leletanyagához hasonlóan megjelenik a rézsútosan kihajló peremmel ellátott fazék, seprűs díszítésű hombár, vízszintesen kihajló peremű mély tál/fazék, továbbá nyersszínű füstölőtál, nyersszínű és festett korsó töredékek, vörös festett sávós és hullámvonallal díszített oldal-töredékek, vörös bevonatos tál és tányér töredékek, márványozott festésű, gyűrűs peremű, valamint duzzadt peremű tálak. (Kat. 172–213; 7–9. tábla) Egy jó állapotban fennmaradt bronz csipesz (Kat. 214; 9. tábla) köthető még ehhez a réteghez, mely megfelel E. Riha által meghatározott F variánsnak. Ez egy általánosan elterjedt forma volt a római korban, gyakran orvosi eszközként használták.⁴³ Az Augusta Raurica-i példányok az 1. század második fele – 2. század első felére keltezhető leletkontextusból származnak.⁴⁴

Az észak–déli irányú út újabb megújítása a 3. számú épület keleti falától kb. 1 méterre kezdődő sárga homokos feltöltés, amelyben aprókavicsos keréknyom-sávok húzódtak (KE 310; 10. ábra). Közvetlenül a házfal mellett 1 méter szélességben, az előzőtől eltérő, földes, kavicsos és homokos kevert réteget (KE 311) dokumentáltak. Végig a fal mentén jelentkező réteg mindössze 15 cm vastag volt. Az út felszínén a sárga feltöltésre sárga kavicsos réteget (KE 253) terítettek el. A kavicsozás egészen a házig terjed, igaz, a fal felé a kavics mennyisége csökken és közvetlen a fal mellett, vele párhuzamosan egy vékony (kb. 50 cm) barna sáv húzódik, ami talán járdaként funkcionált.

A KE 311 réteg leletanyaga között dél-galliai és közép-galliai terra sigillaták a mérvadók, a többség Traianus–Hadrianus korához köthető, két töredék pedig a Hadrianus–Antoninus-kori keltezést erősíti meg. A rétegből a következő edény-töredékek kerültek elő: vörösbevonatos, gyűrűs peremű tál, nyersszínű és vörös festett sávós korsó, szürke fazekak vízszintesen kihajló peremmel és rézsútosan kihajló peremmel, Pannonische Glanztonware és észak-itáliai vékonyfalú pohár. (Kat. 215–240; 9. tábla) A sárga homokból álló feltöltésből leletanyag nem

⁴³ RIHA: Römisches Toilettgerät 37., 128. Taf. 13., 101–102.

⁴⁴ RIHA: Römisches Toilettgerät 34. Tab. 3b.

10. ábra

Az észak–déli út homokos rétege kavicsos keréknyomokkal (KE 310-311)

(Fotó: Bíró Szilvia)

került elő, a kavicsrétegből egy szürke aljtöredék jött elő. (*Kat.* 241.) A 3. számú épület stratigráfiájával összevetve az útnak ezt a rétegét az Antoninus-korhoz kötöttem, használatának végét jelöli az út felszínére hullott vályogomladék, mely azonos az épület területét lefedő omladékkal. A vörös-sárga színű, tarka, átégett vályogomladék a leletek és a vicusban megfigyelt hasonló pusztulási rétegek⁴⁵ alapján a markomann háborúk pusztításának eredménye.

A pusztítást újjáépítés követte, amely nem csak az épületeket, de az észak–déli utat is érintette. A ház fala mellett húzódó omladék fölé és tőle keletre egy barna, enyhén kavicsos útalapozás (KE 233) került, amit feltehetően az utca megújításához terítettek szét. A felette található agyagos, enyhén kavicsos, más-
hol pedig inkább szürkés, homokos kevert réteg (KE 202 = 206) az út következő alapozása volt. Ezen fehér kavicsos réteg húzódott az utca közepén (KE 204). A sóder az épület felé folyamatosan elfogy és egy 2 m széles sávban fekete, kavicsos kevert réteg váltja fel (KE 199).⁴⁶ A fal mellett, vele párhuzamosan kb. 30 cm

⁴⁵ GABLER: Arrabona 34–37.; BÍRÓ: Neue Angaben 52.

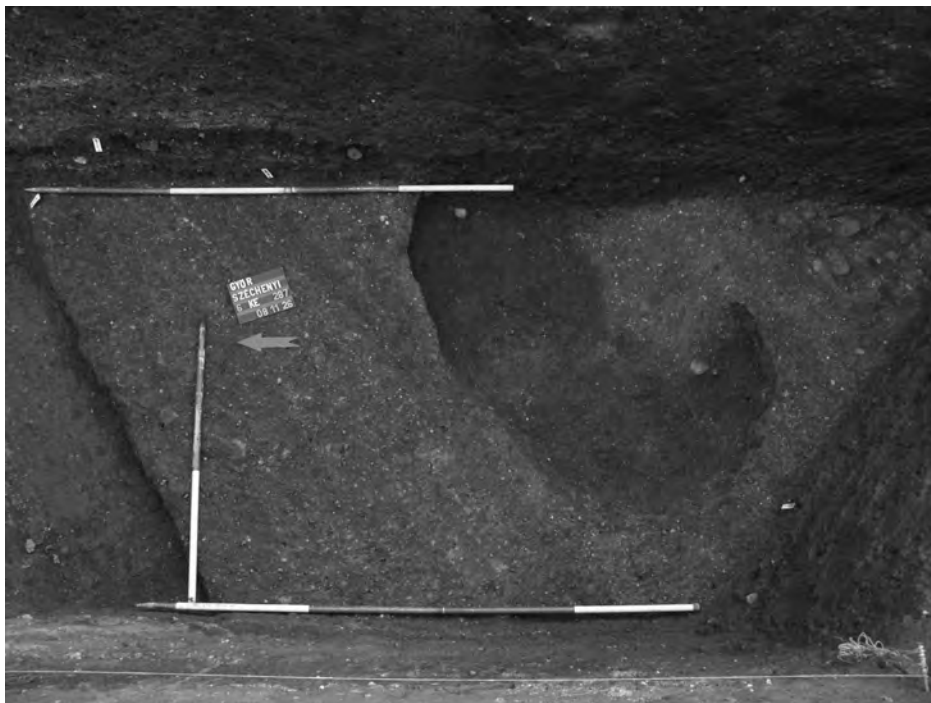
⁴⁶ Ez a Severus-kori útmegújítási réteg a felszíntől számítva kb. 180 cm mélyen található.

széles, egyenes vonalú, sárga homokos és enyhén kevert, faszénszemcsés sáv (KE 205) jelöli az *opus spicatum* fal „alapozási árkát”. A korábbi vízszintesen rakott fal szolgált az új, ferdén rakott lapos kövekből épített felmenő fal alapfalaként, ahogy az Severus-kori átépítésekre jellemző a *vicus*ban.⁴⁷ A sárga homokos sáv láthatóan befut az *opus spicatum* fal alá, alatta található a korábbi épület pusztulási rétege is.

Az út különböző rétegeiből a következő leletek kerültek elő. A KE 233 rétegből közép-galliai terra sigillata oldaltöredékek: Drag. 36 formájú tálka és Drag. 37 formájú tál, mindkettő az Antoninus-korra keltezhető. Ezekon kívül szürke, háromlábú edény lába, seprűs díszítésű hombár töredékek, nyersszínű fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke, pompeii vörös tál utánzat aljtöredéke, vörös festett sávós és körte pöttyös oldaltöredékek és márványozott festésű tál gyűrűs peremtöredéke. (Kat. 242–260; 9–10. tábla) A KE 202 útalapozási rétegből egy Traianus *sestertius* (Kat. 314.) mellett a következő kerámiatöredékek kerültek elő: szürke rézsútosan kihajló peremmel ellátott fazék, szürke behúzott peremű tányér (Soldatenteller), Pannonische Glanztonware, duzzadt behúzott peremű márványozott festésű tál, vörös festett sávós edény, hengeres amphorafül. A legváltozatosabb terra sigillata töredékek kerültek elő a rétegből, Nerva uralkodásától Commodus koráig. Banassaci Natalis-körhöz köthető Drag. 37 formájú tál töredékek és kérdéses formájú töredékek, dél-galliai Drag. 27 formájú pohár oldaltöredéke, Antoninus-kori kérdéses formájú töredékek, lezouxi Drag. 37 formájú tál töredékek, és Cinnamus köréhez köthető kérdéses formájú oldaltöredék Antoninus Pius – Commodus korából. (Kat. 261–313; 10–11. tábla) A KE 204 sóderrétegben egy Dressel 24 típusú amphora fültöredékét találták. (Kat. 315; 10. tábla) A KE 199 rétegből lezouxi Drag. 37 formájú tál töredékei és Antoninus-kori közép-galliai Drag. 37 formájú tál és Drag. 18/31 formájú tányér töredékek kerültek elő. Továbbá Drag. 37 formát utánzó Pannonische Glanztonware, alján kutyát vagy nyulat ábrázoló pecsételt mintával, vörös festett sávós és márványozott festésű edények és homokbeszórt díszítésű pohár töredékek, szürke, rézsútosan kihajló peremű fazék és pohár, seprűs díszítésű hombár töredékek jelentkeztek. (Kat. 316–339; 12. tábla) A KE 205 réteghez köthető lelet nem került elő. A 2. század második felének terra sigillatái és a homokbeszórt díszítésű edények nagyobb számban fordulnak elő, a szürke, behúzott peremű tányér is a század második felétől gyakoribb.

Az észak–déli irányú út területén dokumentált utolsó szint egy sárga agyagos járósínt (KE 168), ezt és a legkésőbbi római rétegeket a terület ezen részén egy nagy méretű újkori beásás vágta.

⁴⁷ GABLER: Arrabona 37–38.; SZÓNYI: Arrabona topográfiája 28.; BÍRÓ: Neue Angaben 55–56. Abb. 6.

11. ábra

A kelet–nyugati út kavicsos felülete keréknyomokkal (KE 287)

(Fotó: Bíró Szilvia)

A kelet–nyugati út rétegei a 6. felületben

A legkorábbi útalapozás egy kavicsos, szürke agyagos réteg (KE 290), melyen egy sárga sóderes, kavicsos útfelület (KE 287)⁴⁸ húzódott. A kavics felszínén kelet–nyugati irányú keréknyomokat lehetett megfigyelni. (11. ábra)

Az útalapozásból észak-itáliai Consp. 39/43 formájú tálka perem- és oldaltöredéke és egy dél-galliai Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke került elő. Az észak-itáliai töredékek Domitianus–Traianus korára, a dél-galliai műhelyből származó táltöredék Traianus–Hadrianus korára keltezhető. A terra sigillaták mellett Pannonische Glanztonware, pompeii vörös tál utánzat, márványozott festésű és vörös festett sávos kerámia, nyersszínű füstölőtál, korsó, szürke pohár, fazekak töredékeit tartalmazta a réteg. (Kat. 340–383; 13–14. tábla) Egy pajzs alakú bronz veret talán pikkelypáncél darabja lehetett. (Kat. 384; 14. tábla) A sóderrétegből La Graufesenque-i Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, banassaci Natalis-körhöz köthető Drag. 37 formájú tál aljtöredéke és ugyanebből a műhelyből egy kérdéses formájú oldaltöredék került elő, melyek Nerva–Traianus közötti időszakra keltezhetők. A réteg tisztítása során Seve-

⁴⁸ A felszíntől mért 220–240 cm mélyen (113,842 m Bf.) jelentkezett ez a legkorábbi útkavicsozás.

rus-kori⁴⁹ Drag. 37 formájú tál oldaltöredékét és egy pannoniai műhelyből származó Drag. 37 formájú tál oldaltöredékét gyűjtötték. Továbbá Pannonische Glanztonware perem- és aljtöredéke, vörös festett sávós oldaltöredék, vörösbevonatos peremtöredék, nyersszínű és szürke edényekhez tartozó töredékek jöttek elő. (*Kat. 385–409; 14–15. tábla*) A rétegben több üveg-töredék is volt: Isings 85b típusú pohár peremtöredéke, illatszeres üveg tölcser alakú nyaktöredéke, talpgyűrűs üveg aljtöredéke, üveg fedő töredéke. (*Kat. 410–413; 14. tábla*) A leletanyag 2. századra jellemző kerámiákat tartalmaz. Az útalapozásban talált Hadrianus koráig bezáróan keltezett terra sigillata anyag alátámasztja, hogy a 2. század első harmadában épült ki a kavicsozott út.

A következő útmegújítást jelöli egy barna, kavicsos réteg (KE 280), mely összeköthető az Antoninus-kori változásokkal a vicusban.

A rétegben talált terra sigillaták közép-galliai műhelyek Antoninus-kori termékei: Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke és két kérdéses formájú, közép-galliai díszítetlen oldaltöredék. Emellett Pannonische Glanztonware peremtöredéke, homokbeszórt díszítésű vékonyfalú pohár peremtöredéke, vörös festett sávós és márványozott festésű oldaltöredékek, nyersszínű dörzstál oldaltöredéke, nyersszínű és szürke edények töredékei fordultak elő a rétegben. (*Kat. 414–438; 15. tábla*)

A kavicsos barna réteg felett egy újabb megújítása figyelhető meg az útnak. Ezt a sötétebb, kavicsos réteget (KE 213) északi oldalán egy keskeny árok választotta el a tőle északra fekvő kőépület előterétől.

A rétegből Antoninus-kori Drag. 37 formájú tál perem- és oldaltöredéke, valamint egy rheinzaberni késő Antoninus–Severus-kori Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke mellett homokbeszórt díszítésű peremtöredékek, vörösbevonatos és vörös festett sávós oldaltöredékek, nyersszínű dörzstál peremtöredéke, szürke korsó hurkafültöredéke a 2. század második felét, a 3. század elejét jeleníti meg. (*Kat. 439–466; 15–16. tábla*)

Az úttól északra, a kőépület előterében döngölt kavicsfelületet (KE 183), talán járdaként funkcionáló járósíntet hoztak létre a 3. században. Ugyanebben az időszakban az I. számú épület előterében is hasonló kavicsréteggel fedték le a kőépülethez tartozó korábbi tornác maradványait.⁵⁰

A KE 183 réteghez egy szürke fazék kihajló peremtöredéke, egy szürke és egy vörösre festett oldaltöredék köthető (*Kat. 467–468; 16. tábla*), melyek közelebbi keltezést nem tesznek lehetővé.

⁴⁹ A terra sigillatákat Szűcs Ibolya határozta meg szakdolgozatában (Szűcs: Terra sigillaták). Azonban az útszakasz teljes leletanyagának feldolgozása és a stratigráfiai megfigyelések alapján szinte kizárható, hogy ezek a Severus-kori töredékek eredetileg ebben a rétegben lettek volna, a csomagolásba a réteg tisztításakor gyűjtött leleteket tették. Talán a csomagolás során keveredtek a leletek.

⁵⁰ GABLER: Arrabona 43.

A felületben a kelet–nyugati út legkésőbbi szintje egy fekete és enyhén kavicsos réteg (KE 128), mely anyagában hasonló a felette húzódó ún. fekete réteghez. A KE 128 réteg nem csak az út felszínén, de a rövid életű döngölt kavicsos járószint felett is megtalálható.

A réteg közép-galliai és rheinzaberni terra sigillatákat tartalmazott. A Severus-korból egy Drag. 31/32 formájú tányér talpgyűrűje és egy Drag. 32 formájú tányér oldaltöredéke, a késő Antoninus – Severus-korból Drag. 37 formájú tál oldaltöredékek, Drag. 54 formájú palack oldaltöredéke, Déch. 72 formájú váza peremtöredéke található a leletanyagban. A közép-galliai terra sigillaták között egy Drag. 18/31 tányérforma aljtöredéke a Hadrianus–Antoninus-korra, egy lezouxi Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke és több kérdéses formájú töredék az Antoninus-korra keltezhető. (Kat. 469–479.) A réteg viszonylag sok kerámatöredéket tartalmazott. A különlegesebb töredékek között található egy citromsárga mázas oldaltöredék, raetiai pohár díszítetlen alj- és oldaltöredéke, rovátkolt díszítésű Pannonische Glanztonware oldaltöredéke, vörösbevonatos Faltenbecher oldaltöredéke, vörösbevonatos tányér behúzott peremtöredéke, vörös festett sávós oldaltöredék, nyersszínű dörzstál peremtöredéke, és egy hasáb alakú üvegpalack bordázott szalagfüle. (Kat. 480–523; 17–18. tábla) A korábbi rétegekhez képest a vörös festett és bevonatos kerámiák száma lecsökkent, a márványozott festésű töredékek pedig eltűntek a leletanyagból. Jellegzetes késő római kerámia nem került elő, de egy 337–340 között vert II. Constantinus/Constans érem⁵¹ (Kat. 524.) tanúsítja, hogy a római út még a 4. században is használatban volt. A rétegből többféle bronztárgy került elő: bronzkarika, pikkelypáncélhoz tartozó átlukasztott bronz lemez töredéke és kisebb lemeztöredékek. (Kat. 525–528; 18. tábla)

A felület délnyugati sarkában, az előbbivel egy szintben jelentkező kavicsos réteg (KE 126) is késői terra sigillatákat tartalmazott. Egy rheinzaberni Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke a késő Antoninus – Severus-korra datálható, egy másik Drag. 37 tálforma oldaltöredéke pedig a westerndorfi Helenius műhelyből származik és a 3. századra keltezhető. A rétegből bronz díszszeg feje, raetiai áru peremtöredéke, vörös festett sávós korsó töredékei, szürke hombár és fazék töredékek és nyersszínű korsó töredékei kerültek elő. (Kat. 529–549; 18–19. tábla)

Feltűnő, hogy az észak–déli út esetében a 3. számú ház és az út között nincs olyan határjelölő, mely elkülönítené a „közterületet” a telektől, a „magán tértől”. Míg a kelet–nyugati út mellett elhelyezkedő épületeket általában egy előtér választja el az úttól, mely lehet beépített (pl. tornác, *porticus*) vagy fedetlen, kavicsos járószint, esetleg járda, addig az északra futó útnál nincs ilyen. Fontos kiemelni, hogy ezeket az épületeket a kelet–nyugati útra tájolták, tehát értelemszerűen a bejáratot az úttól távolabb helyezték el. Az észak–déli utat inkább egy mellékútként

⁵¹ A 2008–2009-es Széchenyi téri ásatáson előkerült érmeket Vida István határozta meg.

lehet meghatározni, melyre nem az épületek homlokzata, hanem oldalfala nézett. A 3. számú ház keleti fala mellett egy fél méteres sávban mindig eltérő volt az út felülete, ide hullott az épület vályogomladéka, itt húzódott az új *opus spicatum* fal alapozási árka, és talán egy külső járószintként is szolgált ez a sáv.

C. S. Sommer rávilágít arra, hogy valójában az épületek előtere, *porticusa*, tornáca sem a telek részét képezte, hanem ahogy az utak, terek, úgy ez a terület is a „közterület” (Öffentlicher Raum) része volt. Mégis, ennek átépítésére, újjáépítésére a ház lakóinak volt joga, vagy éppen kötelessége.⁵² Részben ennek köszönhető, hogy az utcakép gyakran nem volt egységes, hanem többé-kevésbé egymáshoz igazodó, de eltérő kialakítású homlokzatokból állt nem csak a *vicus*okban, de a városokban is.⁵³

Arrabona utcahálózataról viszonylag kevés adattal rendelkezünk, de az eddigi eredmények azt mutatják, hogy a település egységes rendszerben épült fel, melynek táborhoz közelebb eső részén – a mai Széchenyi tér környékén – észak–déli és kelet–nyugati tájolású útjai és épületei voltak. Ez a leletanyagok alapján a 2. század első harmadára helyezhető. A század elejétől Arrabonában az *ala I Ulpia contariorum milliaria c. R.* állomásozott, tevékenységükhöz köthető a tábor kőbeépítése és minden bizonnyal a *vicus* területén a nagyobb átépítések is, mint a település főbb útjainak a kiépítése, telekhatárok újrarajzolása. Ezt követően a faszerkezetű házakat fokozatosan kőépületek váltják fel. A *vicus* központjában álló épületek közül legkorábban az 1. számú ház épül fel.⁵⁴ Ekkor még a tőle keletre fekvő telken egy stabil alapú, faszerkezetes ház volt használatban, melynek helyére a század közepén emelnek kőépületet.⁵⁵ A csapatáthelyezésekkel összekötött településképváltozás nem csak Arrabonában, de Albertfalván is megállapítást nyert, ahol egy új csapat érkezésével hozható összefüggésbe a tábor és *vicus* átépítése a 2. század közepén.⁵⁶

Az arrabonai tábortól keletre feltárt rész sokkal inkább városias jellegű településre utal. A faszerkezetű, alapárkos (később kő-vályog) épületekkel rendelkező *vicus* rendezettebb, „tervezettebb” képet mutat, szemben a spontán kialakuló, organikusan változó településekkel.⁵⁷

⁵² SOMMER: Platz, Strasse 89.

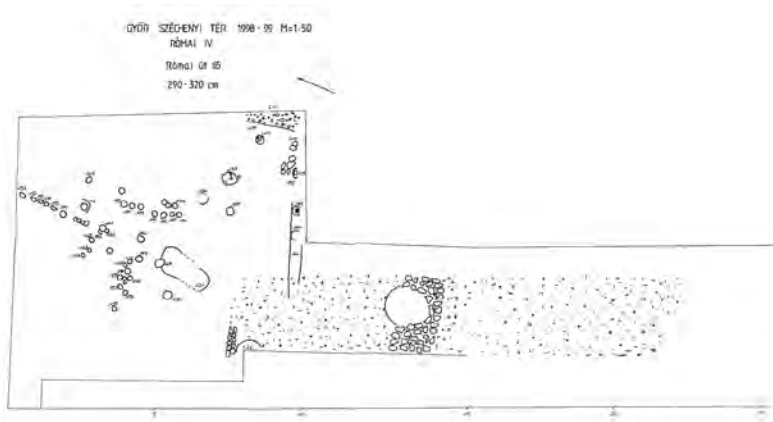
⁵³ SOMMER: Platz, Strasse 91–92.

⁵⁴ GABLER: Arrabona 25.; SZÓNYI: Belvárosi ásátások 125.

⁵⁵ SZÓNYI: Belvárosi ásátások 129.

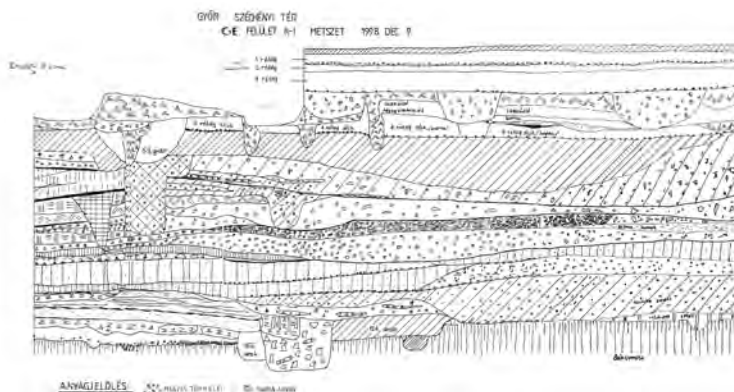
⁵⁶ BESZÉDES: Albertfalvai római tábor 63–65.

⁵⁷ Albertfalva, Adony és Szászhalombatta auxiliáris vicusban is kimutatható bizonyos egységes rendezési elv, de itt a korai időktől a földbe mélyített házak voltak jellemzőek. (összefoglalóan: KOVÁCS: Vicus 145–148.). Arrabonában nem volt elterjedt ez a háztípus, csak a központtól távolabb találtak néhányat. Viszont közelében (Győr-Ménfőcsanak), a bennszülött jelleget mutató vicusban szintén földbe mélyített házak voltak.

12. ábra

A kelet–nyugati út déli kiterjedése (tér) a C-E felületben (1998-1999-es ásatás)
(SZŐNYI: Ásatási dokumentáció XJM RA. 40–99.)

13. ábra

A C-E felület keleti metszetrajza a római tér rétegeivel (1998-1999-es ásatás)
(SZŐNYI: Ásatási dokumentáció XJM RA. 40–99.)

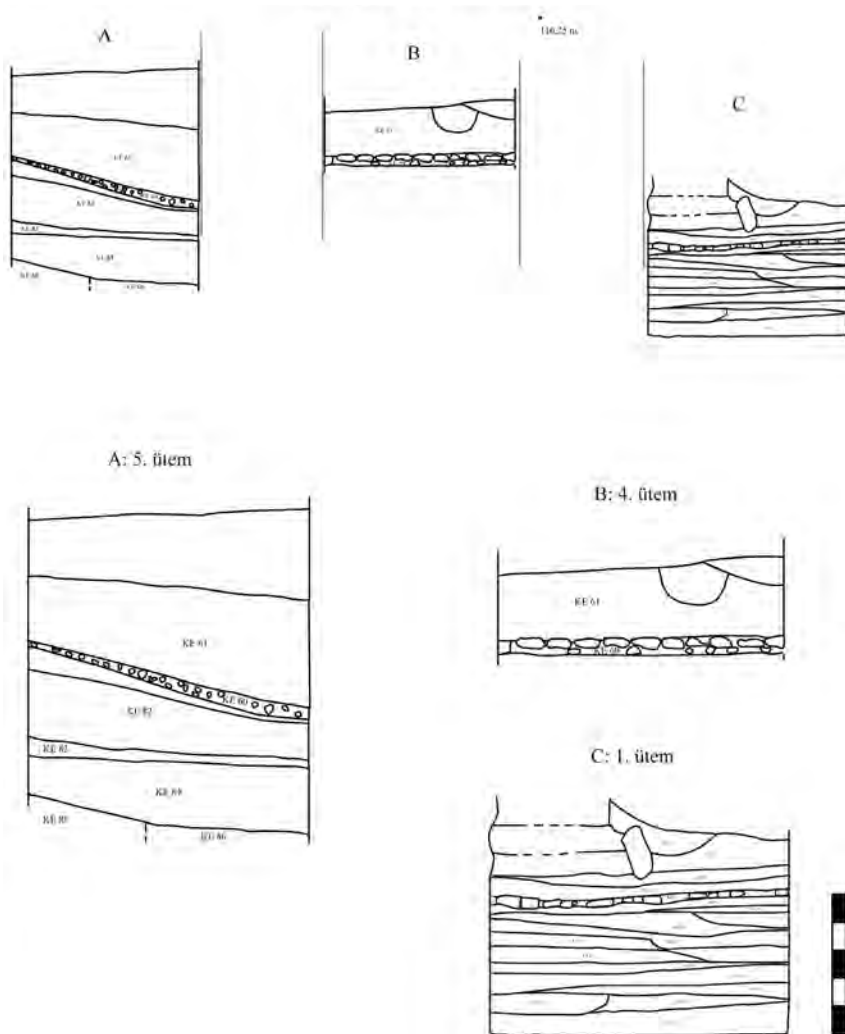
Piactér? A térhasználat kérdése

Az 1998–1999-ben folyt ásatáson megfigyelt, átlagosnál szélesebb római út alapján Szőnyi E. felvetette egy római kori piactér létét a *vicus* területén.⁵⁸ A feltárás során az ún. török börtön elbontását követően napvilágra került a kelet–nyugati út egy szakasza, mely déli irányban legalább 14 m szélességben terjedt ki. (12. ábra) A kavicsozott felület a kora római időszakra keltezhető, a késő római rétegeket a török börtön teljesen elpusztította. A metszETFal tanúsága szerint a római korban ezen a területen szilárd anyagú (kő, téglá) épületek nem álltak.⁵⁹ (13. ábra)

⁵⁸ SZŐNYI – TOMKA: Széchenyi tér 206.

⁵⁹ SZŐNYI – TOMKA: Széchenyi tér 207.

2008-ban a Lloyd épület pincéjében legalább 9,5 m hosszú észak–déli irányú szakaszon (1., 4. és 5. ütem) került feltárássra a piactér kavicsozott felülete. A középkori rétegek alatt 280 cm mélyen kövekkel és nagy kavicsokkal kiképzett, masszív kőfelület jelentkezett. A felület alatt a meghatározott ásatási mélységig (-380 cm) különböző megújítási és alapozási rétegek jelentkeztek. (14. ábra) Az ütemek kb. 2–2,5 m hosszúak és 1,5 m szélesek voltak, melyeket 19. századi alap falak választottak el egymástól. Így a legjobb esetben is mindössze 3 m² nagyságú római felszíneket lehetett vizsgálni.

14. ábra

Lloyd épület pince, 1., 4. és 5. ütem keleti metszetrajza a tér rétegeivel
(Győr, Lloyd épület pince, K-i metszettel [saját])

15. ábra

A Lloyd, 1. ütem déli metszetszfalán a piactér különböző megújítási rétegei
(Fotó: Bíró Szilvia)

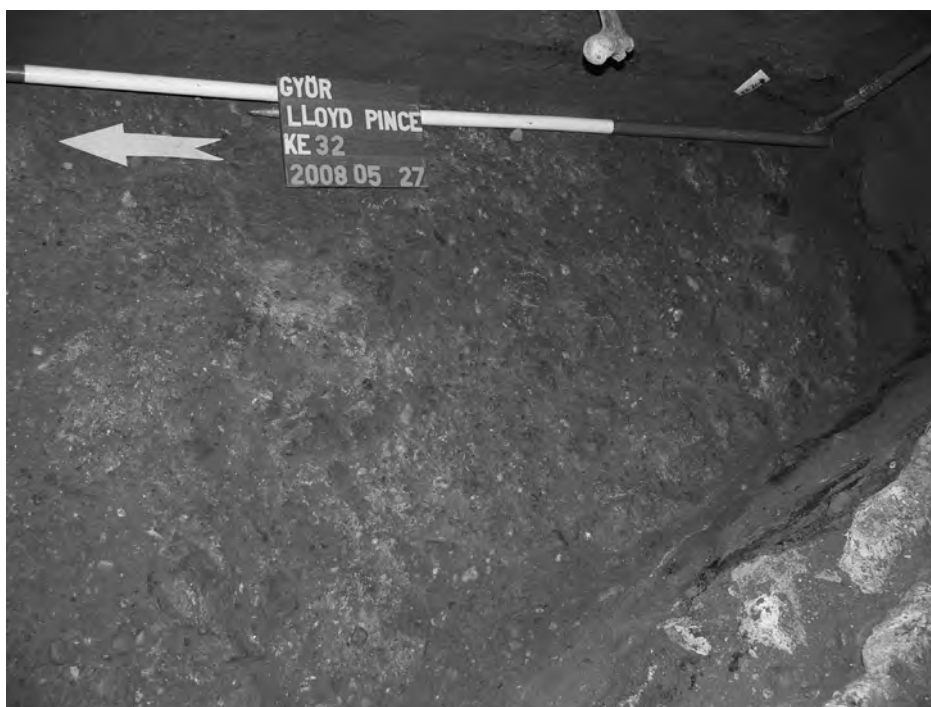
Az 1. ütemben a kővel burkolt térszint felett egy csontvázas sír került elő, mely combsont középtől felfelé lógott bele a kutatóárokba. Sírmelléklettel nem rendelkezett, de mélysége és tájolása (kelet–nyugati) megegyezik a Széchenyi téren feltárt hun kori temető sírjaival.⁶⁰ A sírt a köves felülettől egy laza kavicsos-humuszos réteg választotta el. A kővel burkolt felület alatt váltakozó kavicsrétegekből álló, 1 méter vastag rétegsor a piactér többszöri megújítására utal és legalább négy periódusát lehetett elkülöníteni, valamint a tér kialakítása előtti rétegeket. (15. ábra) Mivel csak 380 cm mélységig volt lehetőség a rétegek feltárására, így teljes kronológiát nem lehet felállítani.

A legalsó barna és enyhén kavicsos rétegből (KE 68) márványozott festésű talak, Pannonische Glanztonware, egy meghatározhatatlan formájú közép-galliai terra sigillata oldaltöredék⁶¹ és nyersszínű korsó töredékei kerültek elő. (Kat. 639–646; 21. tábla) Felette kavicsos alapozással rendelkező kemény sárga járószint (KE 65) volt, mely nem tartalmazott leletanyagot. Ezen sárga agyagrétegen elkorhadrt deszkák maradványait (KE 62) találták és a következő leleteket tartal-

⁶⁰ Bíró – TOMKA: Schwarze Schicht 59.; Bíró – TOMKA: Fekete réteg 528.

⁶¹ A Győr, Lloyd pincében folyt feltáráson előkerült és itt felsorolt terra sigillátakat Hajdu Barbara határozta meg.

mazta: közép-galliai Drag. 37 formájú tál díszítetlen töredéke, nyersszínű fazék kihajló peremtöredéke és seprűs díszítésű hombár oldaltöredéke. (Kat. 637–638; 21. tábla) Ezt fedte egy kerámiatöredékekben gazdag szürke és fekete kevert agyagos réteg (KE 60), mely felett újabb sárga kavicsréteg (KE 45) húzódott. Ennek alapozásába egy négyzetalakú gödör (KE 44) volt beleásva, ami lenyomatos paticsot, habarcsot és kerámiatöredékeket tartalmazott. A KE 60 rétegben talált Drag. 37 formájú tál perem- és oldaltöredéke a lezouxi Cettus műhelyéhez köthető, és a Kr. u. 135–160 közötti időszakra keltezhető. Emellett Pannonische Glanztonware töredékek, márványozott festésű tál vízszintesen kihajló peremtöredéke, homokbeszórt díszítésű oldaltöredékek, vörös festett sávós oldaltöredékek, szürke fazék rézsútosan kihajló peremtöredéke és nyersszínű korsó töredékei kerültek elő. (Kat. 620–636; 21. tábla) A KE 45 sóderrétegből közép-galliai Drag. 54 formájú pohár oldaltöredéke, homokbeszórt díszítésű pohár aljtöredéke, márványozott festésű, ill. vörösre festett oldaltöredékek, vízszintesen kihajló peremű fazék/mély tál töredéke látott napvilágot. (Kat. 610–619; 22. tábla) A kavicsréteg felett újabb barna kavicsos útalapozási réteg (KE 46) következett, amit egy sárga kavicsos, néhol homokos réteg (KE 43) fedett le. A két rétegből nem került elő leletanyag. Felette tegula- és imbrextöredékekkel kevert szürkésbarna kavicsréteg (KE 42), zárvány-

16. ábra

A piactér lekövezett felülete a Lloyd épület pincéjében (KE 32)

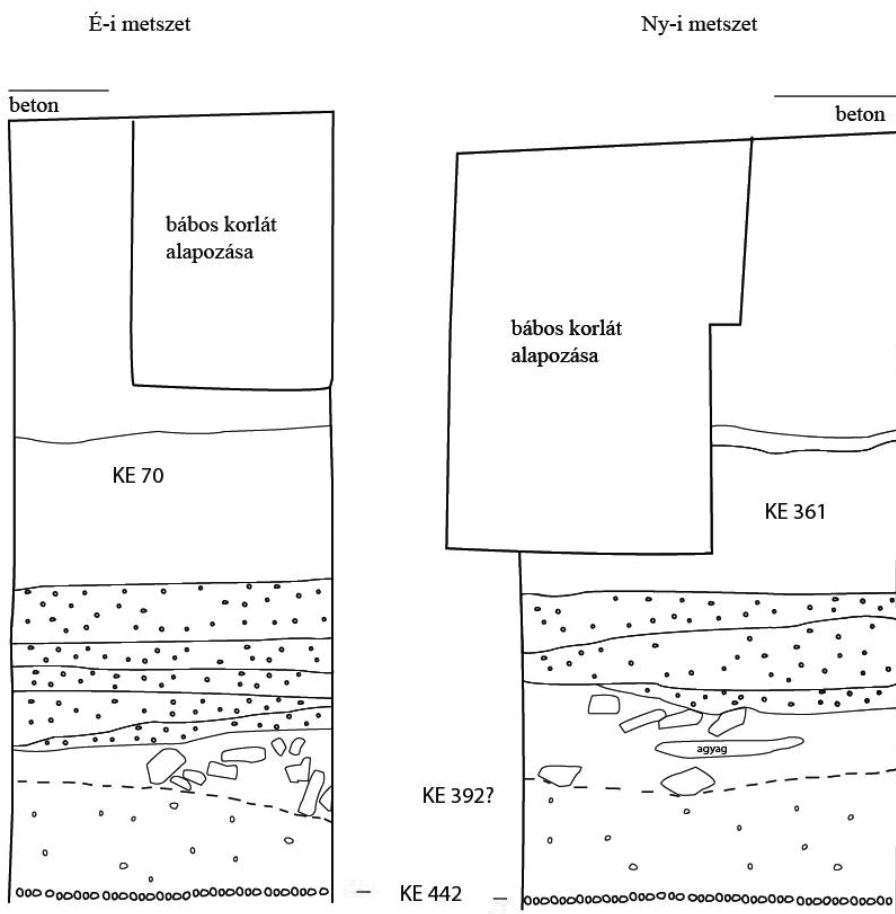
(Fotó: Bíró Szilvia)

ként homokos és faszenes rétegeket (KE 36-38) tartalmazott. Az egészet lefedte egy világosbarna, enyhén kavicsos réteg (KE 33), mely egyben a legkésőbbi, nagyméretű lapos kövekből, nagyobb kavicsokból és néhány *tegulat* töredékből álló, kemény járósínt (KE 32, 16. ábra) alapozása volt. A KE 42 és KE 33 leletanyagát részben egybegyűjtötték az ásatás során, mivel a két réteg nagyon hasonló volt. Közép-galliai Drag. 18/31 formájú tányér másodlagosan égett oldaltöredéke és Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, szürke korsó hurkafüle, szürke fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke, szürke behúzott peremű tányér töredéke, vörösbevonatos tál duzzadt, behúzott peremtöredéke, nyersszínű korsó és fazék töredékek, pompeii vörös tál utánzat aljtöredéke, vörös festett sávós oldaltöredékek találhatók a leletanyagban. (Kat. 572–595; 22–23. tábla)

A 4. ütemben az 1. ütemmel azonos mélységben jelentkezett a masszív kőfelület (KE 69). Felette az előbbihez hasonlóan középkori és késő római rétegeket lehetett megfigyelni. Ebben az ütemben a kőfelület alatt további feltárássra nem került sor.

Az 5. ütem már a kelet–nyugati római út vonalába esik, azonban a legfelső kemény, kőves felület itt is dokumentálható volt. Ezzel szemben ettől az ütemtől északnyugatra eső 6. felületben ugyanennek az útnak a feltárt szakaszán nem volt megfogható ilyen jellegű lekövezett útfelszín! Tehát valahol a két feltárt, egymástól kb. 25 méterre található szakasz között az út lekövezése elfogy. Az 5. ütemben a korábbiakhoz képest a kőfelület mélyebben jelentkezik és déli irányba erősen lejtett. Kavicsos, szürke alapozásából (KE 82) nyersszínű és festett korsó töredékek, *mortarium* perem- és oldaltöredéke került elő. (Kat. 647–650; 20. tábla) Alatta vékony fehérés-sárgás sóderes réteg (KE 83) következett, amit egy szürke, kavicsos réteg (KE 84) váltott fel. Ebből a rétegből egy észak-itáliai Consp. 20.4.2. formájú tányér töredéke (Kat. 652; 20. tábla) és egy La Graufesenque-i Drag. 25 formájú tál oldal- és aljtöredéke (Kat. 651; 20. tábla) került elő. Utóbbit az alj belső felületén látható [...]ALVS bélyeg alapján Callus II fazekasmesterhez köthetünk, aki a Kr. u. 60–80 közötti időszakban tevékenykedett. Vörös festett sávós oldaltöredék hullámvonal díszítéssel, nyersszínű és vörösre festett, szalagfüles korsótöredékek, kihajló peremű, márványozott festésű tál peremtöredéke, besímított felületű szürke oldaltöredék hullámvonal díszítéssel, háromszög átmetszetű fazék peremtöredéke egészíti ki a réteg leletanyagát. A kavicsos réteg alatt további két réteget lehetett dokumentálni. Egy sárga-fehér homokos, vékony réteget (KE 85) a kutatóárok északi részén és egy barna, enyhén kavicsos, faszenes, földes-agyagos réteget (KE 86). Ebből a két rétegből nem került elő lelet.

A leletanyag és a stratigráfia alapján a következők állapíthatók meg. A legkésőbbi járósínt alatt feltárt rétegben talált közép-galliai terra sigillaták a 2. századnál pontosabb keltezésre nem alkalmasak, a szürke, behúzott peremű tányér a 2. század közepétől jelent meg, a szürke hurkafül is későbbi forma. Tehát a réteg a 2. század második felénél nem lehet korábbi, valószínűleg a Severus-korhoz

17. ábra

Mária-oszlop, délkeleti kutatóárokban feltárt térrészlet metszetrajza
(DK-i kutatóárok, É-i, Ny-i metszettel [saját])

köthető (KE 60 és KE 45). A feltárt legkorábbi, leletanyagot tartalmazó rétegek kerámiatöredékei – észak-itáliai és dél-galliai terra sigillaták, márványozott festésű tál és festett sávos korsó – az 1–2. század fordulójára, 2. század elejére keltezhetők. A rétegek között jelentkező, kis felületen feltárt faszenes rétegeket és famaradványokat egyértelműen értelmezni nem lehet, talán faszervezetű épületek, bódék lehettek. A tömör, köves és kavicsos útfelszín felett késő római rétegekbe már középkori kerámiatöredékek is keveredtek. A piacteret ezután már nem újították meg, egy vékony, vörös kavicsos réteg felett szürke, kevert humuszos feltöltődés volt megfigyelhető, amibe a csontvázas sírt is beleásták. A 2. század elején létrehozott piacteret a 2. század során többször megújították és a 3. században még használatban volt.

A piactér egy további ponton is dokumentálható volt, 2009-ben a 7. felületben a Széchenyi téren álló Mária-szobor „báboskorlátja” melletti kicsi kutatóárokban kavicsos útalapozási rétegeket figyeltek meg. (17. ábra) A legfelső réteg (KE 392) választotta el a római rétegeket a középkori rétegektől. Ebben a rétegben a római kerámia mellett középkori bogrács töredékek is voltak.⁶² A római leletanyag két rheinzaberni-westerndorfi, meghatározhatatlan formájú, díszítetlen terra sigillata oldaltöredékből, csonttű töredékből, agancsból faragott félkész tárgyból, üveg oldaltöredékekből, vörös festett sávós korsó és vörösre festett, behúzott peremű tányér töredékekből, szürke behúzott peremű tányér profiljából és további szürke kerámiatöredékből állt. (Kat. 550–571; 19. tábla)

Analógiák

A pannoniai katonai vicusokban az arrabonai térhez hasonló példát eddig nem ismerünk. A budaörsi civil vicusban félkörben elrendezett házak sora egy majdnem beépítetlen terület körül helyezkedett el. Az épületeket Hadrianus korában emelték és ezek voltak az első kőalapozású házak a településen.⁶³ Piacteret feltételezhetünk a gorsiumi civil vicusban és a győr-ménfőcsanakai bennszülött vicusban található nagyméretű, beépítetlen területen. A vicusok a közeli vagy távolabbi környezetének kereskedelmi központjaként szolgáltak, ezért mindenképpen szükségük volt egy piactérre vagy beépítetlen területre, ami elég nagy ahhoz, hogy piacot tartsanak rajta.⁶⁴ Feltárásukhoz azonban nagyfelületű ásatások szükségesek, amelyek gyakran nem lehetségesek a terület későbbi beépítettsége miatt.

Analógiákat elsősorban Germania és Raetia területén elhelyezkedő ún. Kastellvicusokban találhatunk. A nagyméretű feltárásoknak köszönhetően itt nemcsak a települések belső rendszerét sikerült megismerni, de olyan beépítetlen területeket is dokumentáltak, melyeket C. S. Sommer piactérként definiált.⁶⁵ Ezeket a tereket a legtöbb esetben közvetlenül a tábor kapuja előtt, a táborból kivezető út mentén, annak kiterjesztésével hozták létre. Jellemző rájuk bizonyos szabályosság, lehetnek háromszög vagy négyszög alakúak.⁶⁶ Értelmezésüknél figyelembe kell venni a katonai szempontokat is, valószínűleg a csapatok kivonulásához, felsorakozásához megfelelő térre volt szükség a tábor előtt.⁶⁷ A táborból kivezető utak mentén alakultak ki a legkorábbi civil települések, és azok belső útrendszere, parcellafelosztása szorosan összefüggött a táboréval.⁶⁸ A mai ismereteink szerint Arrabonában ehhez

⁶² HORVÁTH: Arrabona vicusának „piactere” 28.

⁶³ OTTOMÁNYI: Vicus Budaörsön 84–85., 98. 81. kép; BÍRÓ: Zivilen Vici 82.

⁶⁴ BÍRÓ: Zivilen Vici 82.

⁶⁵ SOMMER: Recent developments 442.

⁶⁶ SOMMER: Life beyond 472.

⁶⁷ MEYR – FLÜGEL: Rom am Limes 159.

⁶⁸ SOMMER: Civilian settlements 221.

hasonlóan, a táborból keleti irányba kivezető út mentén épülhetett ki a legkorábbi civil település.⁶⁹ Minden bizonnyal ez a főút a későbbiekben is az egyik legforgalmasabb útvonal lehetett, így a legalkalmasabb hely a kereskedelem szempontjából. Könnyen megközelíthető a katonaság és a civil lakosság számára a tábor kapujától kb. 100–150 méterre fekvő tér.

Háromszög alakú térkiképzésre találunk példát Zugmantelben, ahol a tábor déli kapuja (*porta praetoria*), az innen déli irányba vezető út, valamint az északnyugati irányba haladó út fogott közre egy többnyire beépítetlen, háromszög alakú területet.⁷⁰ Hasonló Rottweil *vicus*ában feltárt beépítetlen terület, melyet a tábor délnyugati oldala, a *porta praetorián* áthaladó kelet–nyugati irányú út és a római fürdő fogott közre. A piactér kőlapokkal volt lefedve, alatta kavicsos és agyagos útalapozási rétegek váltották egymást.⁷¹ Heddernheimben a táborból kivezető, elágazó két főút és a fürdő által közrezárt terület szolgált piactérként.⁷² Funkciójukra utalhatnak a következő feltárt építmények: Zugmantelben két kisméretű szentélyt,⁷³ Ladenburgban egy központi *tholost*,⁷⁴ Heddernheimben egy kutat⁷⁵ lehetett azonosítani a téren.

A négyszög alakú térkiképzésre jellemző a táborból kivezető szokatlanul széles főút, mely a piactér alapjául szolgál. Bliesbruck *vicus*ában a táborból kivezető utat kétoldalt *porticusos* és *tabernaszerű* előtérrel rendelkező házak sora keretezte, ahol étkezdék és ivóhelyek mellett kézművesek és kereskedők árulták termékeiket.⁷⁶ Ladenburg, az ókori Lopodunum esetében is meghatározó volt az északnyugat–délekeleti irányú út, mely a *porta principalis dextrát* átlépve hagyta el a táborot. Az út szokatlan szélessége (24 m) arra utalhat, hogy egyfajta térként szolgált és piaci funkciót töltött be a római korban. A feltárt útszakasz felülete tisztán kavicsos volt, bármilyen kövezett felszín nélkül és enyhén lejtett a két széle felé. 1,2 m vastagságban lehetett követni a különböző megújításait a metszetsíkon. M. Kaiser szerint ezt az utat a település legkorábbi, Vespasianus kori építési fázisával egy időben hozták létre.⁷⁷ Lopodunum piactéréhez hasonló volt a tábor közelében, a *porta principalis dextrán* átvezető széles út Regensburg-Kumpfmühl *vicus*ában.⁷⁸ Egy további példa pedig Birdoswaldból ismert, ahol a *porta principalis sinistra* előtt 20 m széles út szolgált térként.⁷⁹

⁶⁹ BÍRÓ: Topográfiai megfigyelések 74.

⁷⁰ SOMMER: Kastellvicus 504.

⁷¹ SOMMER: Römischen Graßbau 104.

⁷² HULD-ZETSCHKE: Nida 18., 79. Abb. 22.

⁷³ SOMMER: Kastellvicus 516. Abb. 12.

⁷⁴ KAISER – SOMMER: Lopodunum I. 381.

⁷⁵ MEYR – FLÜGEL: Rom am Limes 155. Abb 3.

⁷⁶ SOMMER: Platz, Strasse 88.

⁷⁷ KAISER: Ausgrabungen im Lopodunum 112.

⁷⁸ FABER: Regensburg-Kumpfmühl 56.

⁷⁹ MEYR – FLÜGEL: Rom am Limes 159.

A négyszögletes terekhez hasonló, de kialakításában eltérő Walheim vicusában található tér, ahol az 5 m széles út egy szakaszon kb. 35 m szélességű térré bővül ki, körülötte lakóépületek helyezkednek el. Érdemes megemlíteni, hogy egy másik, kisebb teret is azonosítottak a vicusban, melynek szélén rendezetlen sorban épületek álltak, köztük egy templom is.⁸⁰

A fentebb leírtaktól eltérő térkialakítást figyeltek meg Speyerben, ahol a vicus területén áthaladó kelet–nyugati úttól délre nagy kiterjedésű, U alakú rendszerben helyezkedtek el a korai faszerkezetű házak. Az út és az épületek által közrefogott területet H. Bernhard piactérként értelmezte.⁸¹

Arrabona esetében a tábor közvetlen közelében kialakított háromszög formájú tér kizárható. A tábortól távolabb lévő, a vicus központi területére eső teret a vicus épületei négy irányból lehatárolják. A tér északi oldalát a térre néző tabernaszerű előtérrel rendelkező házak sora szegélyezte. Az épületektől délre, a kelet–nyugati út – egyben a tér északi széle – továbbra is a közlekedés helyszíne volt. Kevesebb adattal rendelkezünk a tér déli, illetve keleti határáról. A bencés gimnázium sarka előtt, az úttest alatt meghatározhatatlan irányú homokkő alap falakra és „freskós épületrészre” bukkantak a 20. század elején.⁸² Az ettől északabbra eső 5. felületben feltárt, nehezen értelmezhető rétegek már szintén inkább épülethez vagy belső udvarhoz tartozhattak. A 3. felület északi részén kisméretű szonda aljában *terrazzo* padlóra bukkantak, melynek szélén talán vályogfalra felkent *in situ* vakolat volt. A jelenségek azonosításához szükséges további bontómunkára nem volt lehetőség, de elég adatot nyertünk arra vonatkozóan, hogy ezen a részen már épület állt a római korban.⁸³ Ezek alapján a tér kiterjedése nem érte el a mai Széchenyi tér déli szélét. A római tér keleti irányban befutott a mai Lloyd épület alá, de keleti határa eddig nem ismert. A Széchenyi teret nyugatról határoló úttest alatt végzett csatornacsere során feltárt falak pedig a római kori tér nyugati szélét jelölhetik.⁸⁴

Az ismert épített emlékek alapján egy, a walheimi térhez hasonló kialakítást (18. ábra) lehet elképzelni, mivel a Széchenyi tér déli és délkeleti területe alig kutatott, nem lehet egyértelműen meghatározni a római tér formáját és kiterjedését. Az eddigi ásatások alapján meghatározható kiterjedés (16×35 m) a fent említett piacterek méreténél jelentősen kisebb, de éppen a walheimi példa támasztja alá, hogy egy vicuson belül akár több, változó méretű tér is lehetett.

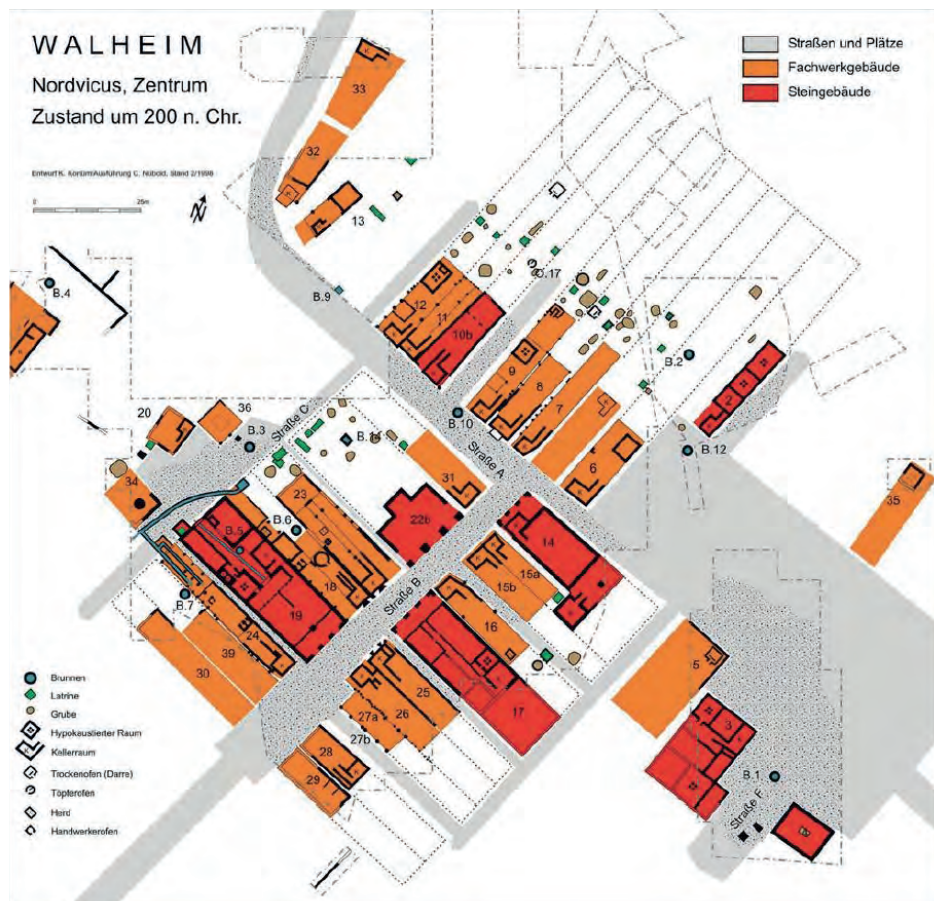
⁸⁰ KORTÜM: Römische vici 274. Abb. 3.

⁸¹ SOMMER: Kastellvicus 594.

⁸² BÖRZSÖNYI: Római régiségek 40.; BÖRZSÖNYI: Római emlékekről 253.; LOVAS: Győrváros 174–175.

⁸³ Az ásatásvezető Bíró Szilvia szíves szóbeli közlése.

⁸⁴ BÍRÓ: Neue Angaben 52–53.

18. ábra

Walheim vicusának piactere

(MEYR – FLÜGEL: Rom am Limes 161. Abb. 5. [Klaus Kortüm, Landesamt für Denkmalpflege, Dienstsitz Esslingen])

Funkció

A ræiai és germaniai példáknál az építészeti megoldások és a funkció jól kiegészíti egymást. Nehezebb a funkció meghatározása Arrabona esetében, ahol csak kis felületeken lehetett kutatni a római tér rétegeit. Emellett a Széchenyi téren végzett ásatások római leletanyagának többsége még feldolgozatlan. A tér és az út területére eső szelvényekben (6–7. felület és 1., 4–5. ütem) nem kerültek elő jellegzetes, kereskedelemre utaló leletek.⁸⁵ Így nagyobb hangsúly helyeződik a tér elhelyezkedésére és az építészeti megoldásokra. A római vicus központjában, a tábornok kis távolságra és Brigetio irányába kivezető főút mellett, forgalmas helyen fekvő

⁸⁵ A jobban kutatott aquincumi macellum leletei között megtalálhatók ólom- és kőszűnyeg, bronz stílus, mérlegheg (?) tartozó bronz alkatrészek. LÁNG – NAGY – VÁMOS: Aquincum Macellum 15., 16. Fig. 5., 73–74.

tér könnyen megközelíthető volt mind a katonaság, mind a civil lakosság számára. A helyőrség, főként egy *ala milliaria* ellátásában és felszerelésének javításában, utánpótlásában és egyéb szolgáltatásokban a *vicus* műhelyeinek, árusítóhelyeinek nagy szerep juthatott. A tér északi szélén az 1. és a 3. számú ház fedett előtérrrel rendelkezett, melyet korlátfal, esetleg porticus választott el az úttól. A 3. számú ház lekövezett előterében a 2. században talán árusítóhely volt, ami magyarázattal szolgálna az itt talált fazekakra, melyeket a ledőlt vályogfal súlya roppantott össze. Ezeknek az épületeknek az utca felőli első helyiségében kemencék maradványai kerültek feltárássra. Az 1. számú épületben az Antoninus-korban kovácsműhely működött az itt talált téglalap alakú, vályogtéglából épített kemence, az építmény környezetében előkerült számos vastárgy, salakkal és vörösre égett agyagdarakokkal töltött gödör és az épülettől délre feltárt, salakkal teleszórt feltöltés alapján.⁸⁶ A Severus-korban pedig kenyérsütő kemencét emeltek az I. helyiségben. A 3. számú házban két kerek kemencének csak a tűzelőtere maradt fent, így típusukat nem lehet meghatározni, talán ipari jellegűek voltak. A kelet–nyugati út déli oldalán álló épület utcafronti helyiségében talált nagy mennyiségű szénült árpa alapján pékség vagy gabonaraktár lehetett.⁸⁷ Ideiglenes, könnyűszerkezetű konstrukcióra példa az 1. számú épület előtt, a kelet–nyugati út területére eső cölöplyukak és oszlophelyek. Az építmény egyidős vagy alig későbbi a Hadrianus kori épületnél.⁸⁸

Arrabona sosem kapott városi rangot, nem rendelkezett *macellum*mal vagy saját *forum*mal. Az újabb kutatások rávilágítottak arra, hogy a *vicus*okban tévesen *forum*ként értelmeztek bizonyos épületegységeket, melyek valójában rövid életű *horreum*ok voltak és a kereskedelmi funkció meglétét támasztják alá.⁸⁹ Az auxiliáris táborok mellett kiépült településeknek nem volt szükségük önálló *forum*ra, ennek feladatait a *principia* látta el katonai területen. Éppen ezért a *vicus*okban azonosított nagyméretű, beépítetlen terület tisztán kereskedelmi szerepet kaphatott, ahol piacokat tarthattak és közösségi térként találkozóhely volt. Arrabona esetében a piaci funkciót a leletek és építészeti elemek alapján nem lehet egyértelműen bizonyítani, de nem érdemes kizárni ennek lehetőségét sem.

Arrabona a késő római korban

A 4. században bekövetkező közigazgatási és katonai változások Arrabonát sem kímélték, amely a provincia négy részre osztásakor Pannonia Prima részévé vált. A késő római hadseregreform (Gallienus–Diocletianus) következtében kisebb létszámú

⁸⁶ GABLER: Arrabona 30–32.

⁸⁷ BÍRÓ: Neue Angaben 52–53.; BÍRÓ – MOLNÁR – SZÓNYI – TOMKA: Széchenyi tér 52.

⁸⁸ GABLER: Arrabona 28–29.

⁸⁹ MEYR – FLÜGEL: Rom at Limes 160.; CZYSZ: Ein hölzerner Großbau 97–100.

csapatokat vezényeltek Arrabonába,⁹⁰ itt-tartózkodásuk időbeli viszonya ismeretlen. A 3. század második felére mindennaposá válnak a barbár betörések Pannonia határmenti területein. Arrabona már a 3. század folyamán többször leégett, a század végi és a 4. század eleji hadjáratok alatt lakossága erősen megfogyatkozott. A *vicus* élete nagy változáson mehetett át a 3. század végén, ugyanis a következő századra keltezhető jelenségek száma meglehetősen kicsi. A *vicus* központjában álló házakat felhagyják, a Széchenyi téren alig találunk ebben az időszakban használat alatt álló épületet, mindössze egy-két vályogépítményt építenek.⁹¹ Arról, hogy a lakosság a táborhoz közelebb eső területekre költözött, vagy az erőd védelmébe telepedett le, semmilyen régészeti adattal nem rendelkezünk. A temetők a tábor felé terjeszkednek, egy nagyobb temető alakult ki a Liszt F. utca és a Rákóczi utca közötti területen.⁹²

Az 5. századi temető legjobban ismert része a Széchenyi tér területén található, ahol 69 sírt tártak fel, valamint további 16 sírt figyeltek meg.⁹³ Ebből 9 sír a 6. feleületben a korábbi római épület felett látott napvilágot. A település felhagyását követően az ún. „fekete réteg” zárja a római kort, ebbe vágták bele a sírokat. A „fekete réteg” nagyszámú 4. századi, a pannoniai pénzforgalom végét jelző római bronzérmét tartalmazott.⁹⁴

Összefoglalás

2008–2009-ben a győri Széchenyi tér rekonstrukciós munkálataihoz kapcsolódóan újabb kutatásokra nyílt lehetőség Arrabona *vicus*ának területén. A tér különböző pontjain és a keleti oldalán álló Lloyd épület pincéjében végzett régészeti feltárás számos új adattal bővítette a *vicus*ról alkotott képünket. A korábbi ásatások – 1968–1969, 1998–1999 – eredményei rámutattak arra, hogy a római tábortól mindössze 100–150 m-re eső terület a civil település központi része volt és egy kelet–nyugati irányú út vezetett keresztül rajta a tábor keleti kapujához. Az újabb feltárás során több ponton vágták át a római úthoz hasonló, többször megújított, kavicsos rétegekből álló jelenséget, amit germaniai és raetiai párhuzamok alapján római (piac)térként határozhatunk meg.

Arrabonában Tiberius korától megfogható a római jelenlét, ennek a korai katonai megszállásnak a nyomai eddig csak a tábor területén, a mai Káptalandombon ismertek. A *vicus* területén ebben a korai időszakban nem, csak a Claudius kortól jelennek meg az első faszerkezetű, gerendaalapárkos épületek, melyek között kavicsozott út vezetett.

⁹⁰ A cuneus equitum Stablesianorum, az equites promotii és a legio XIII Gemina flottája, a milites Liburnarii. Not. Dign. Occ. 146.

⁹¹ GABLER: Arrabona 43.; SZÖNYI: Belvárosi ásatások 129.; BÍRÓ: Neue Angaben 56.

⁹² SZÖNYI: Arrabona topográfiája 39–40.

⁹³ TOMKA: Népvándorlaskor 36.

⁹⁴ BÍRÓ – TOMKA: Schwarze Schicht 55.; BÍRÓ – TOMKA: Fekete réteg 523.; TOMKA: Népvándorlás kor 36.

A 2. század elején az *ala I Ulpia contariorum milliaria civium Romanorum* ideérkezésével köthető össze a tábor és a vicus kőbeépítése, mely egy nagyobb területrendezés része volt. A káptalandombi ásatások tanúsága szerint a palánktábor utcakiosztását és tájolását megtartották az új táborban is, melynek méretét megnövelték, hogy alkalmas legyen a nagyobb létszámú csapat befogadására. A vicus területén a házak átépítését egy egységes útrendszer kiépítése és ehhez köthető tereprendezés előzte meg. Ezt támasztja alá a Széchenyi téren feltárt kelet–nyugati út és a rá merőleges észak–déli út rétegsora, itt a legkorábbi útalapozások alatt Flavius-kori telepjelenségek voltak megfigyelhetők. Két épület esetében pedig a kőfal alá behúzódó útkavicsozás jelzi, hogy az építkezés az út létrehozásánál későbbi. Feltételezhető, hogy a táborba vezető kelet–nyugati út a Claudius kortól azonos vonalon futott, a 2. század elején viszont szélesebb felületet kapott, ekkor kerülhettek az út alá az 1998–1999. évi ásatáson feltárt kora római jelenségek. Valószínűsíthető, hogy már ekkor kiépült az út déli kiterjesztésével létrehozott kavicsozott felületű tér, mely legalább 16 m széles és 39 m hosszú volt. 14 m hosszú, déli irányba kiterjedő szakaszát 1999-ben tárták fel, a Lloyd épület alatt pedig ezzel párhuzamosan futó, legalább 9,5 m hosszú részét 2008-ban. A két terület között 2009-ben kisméretű szondában a Mária-oszlop keleti felén vágták át a tér kavicsos rétegsorát.

A teret minden oldalról épületek vették körbe, melyek közül a legjobban ismert az északi házsor négy, részben feltárt épülete. A 2. században a korábbi faházakat felváltják a kőalapozású, vályog felmenőfalú épületek. Az 1. és a 3. számú kőház fedett előtérrel rendelkezett, melyet korlátfal, esetleg *porticus* választott el az úttól. Ipari tevékenységre utalnak a házakban talált kemencék. A tér nyugati oldalán álló épület utcafronti helyiségében felfedezett nagy mennyiségű szenült árpa talán egy *tabernae* készlete lehetett.

Az utakat és a teret is többször megújították a 2. század során, a Severus-korban a tér masszív, kövezett felületet kapott. Ennek az időszaknak az építkezéseit tanúsítják a vicusban az *opus spicatum* technikával épített házfalak, melyek a korábbi, vízszintesen rakott kőfalakra épültek rá. Habár a 3. századi nagy átépítések után további nagy építési periódust nem lehetett azonosítani, a vicusban a 4. század közepéig folyt az élet.

A településen a római rétegeket mindenhol a „fekete réteg” zárja le, melyet 4. századi érmek, kerámiák, valamint a rétegbe vágott 5. századi temető csontvázas sírjai kelteznek. A kelet–nyugati út – térként ekkor már nem funkcionált – a vicus felhagyását követően is használatban lehetett, ugyanis a temetkezések az úttól északra és délre is megtalálhatók az egykori épületek felett, de sosem az út területén.

A pannoniai auxiliáris vicusokban eddig egyedülálló az arrabonai (piac)tér, ehhez hasonló nagyméretű, beépítetlen teret a budaörsi, gorsiumi és a győr-ménfőcsanakai civil vicusban feltételezhetünk. Pannonián kívül párhuzamként hozhatók

fel azok a piacterek, melyeket Germania és Raetia területén elhelyezkedő Kastellvicusokban azonosítottak. Háromszög alakú térképezésre Zugmantel, Rottweil, Heddernheim *vicus*ában, a négyszög alakú terekre Ladenburg, Birdoswald, Bliesbruck, Regensburg-Kumpfmühl *vicus*ában találunk példát. A walheimi *vicus* piacterének elhelyezkedése és építészeti kialakítása mutat leginkább hasonlóságot a nála kisebb arrabonai térrel. Azonban fontos kiemelni, hogy a tér déli és keleti részéről kevés adattal rendelkezünk, így pontos formai meghatározása nem lehetséges. Arrabona esetében a piaci funkciót a leletek és építészeti elemek alapján nem lehet egyértelműen bizonyítani, de nem érdemes kizárni ennek lehetőségét sem.

Katalógus*

A táblákon szereplő számozás követi a katalógusban kiadott számokat és kutatási egy-
ségenként mutatja be a leletanyagot.

Széchenyi tér, 6. felület

KE 337

1. Terra sigillata. Consp. 39/43 formájú tálka oldaltöredéke. 1. század körül. Ltsz. 2010.1.138.
2. Terra sigillata. Consp. 39/43 formájú tálka oldaltöredéke. 1. század körül. Ltsz. 2010.1.141.
3. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; díszítetlen. Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.139.
4. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. La Graufesenque lehet, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.140.
5. Észak-itáliai vékonyfalú csésze aljtöredéke. Halványszürkére, keményre égetett, külső-belső oldalát fényes sötétszürke bevonat fedi, díszítetlen. Fv: 0,2 cm, Aá: 2,8 cm. Ltsz. 2012.53.30.A
6. Észak-itáliai vékonyfalú díszítetlen oldaltöredék. Halványszürkére, keményre égetett, külső-belső oldalát fényes sötétszürke bevonat fedi. Fv: 0,1–0,3 cm. Ltsz. 2012.53.30.B
7. Vörösre égetett amphora oldaltöredékek. Fv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.3476–3477.
8. Vörösbevonatos tányér behúzott peremtöredéke, pereme alatt hornyolat fut körbe. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.3445.
9. Vörösre festett, rovátkolt díszítéssel ellátott oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.3447–3448.
10. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.3446; 3449; 3453–3454; 3479.
11. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.3439.
12. Szürke, szemcsés anyagú hombár rézsútosan kihajló perem- és oldaltöredéke, vízszintes hornyolatokkal díszített és pereme hornyolt. Pá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.3419; 3434.
13. Szürke, szemcsés anyagú hombár rézsútosan kihajló peremtöredéke. Oldalán lécekkel tagolt. Pá: 24 cm. Ltsz. 2010.1.3418.
14. Szürke, szemcsés anyagú, seprűs díszítésű hombár duzzadt, rézsútosan kihajló peremtöredéke. Pá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.3417.
15. Szürke, szemcsés anyagú hombár rézsútosan kihajló, enyhén duzzadt peremtöredéke. Kátrányozás nyoma a külső felületén. Pá: 17 cm. Ltsz. 2010.1.3456.
16. Szürke, szemcsés anyagú, rézsútosan kihajló peremű fazék peremtöredéke. Rontott égetésű. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.3457.
17. Szürke, szemcsés anyagú, megtört oldalfalú mély tál (caccabus) háromszög átmetszetű kihajló peremtöredéke. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.3455.
18. Szürke, szemcsés anyagú, kihajló peremű fazék/korsó peremtöredéke. Pá: 11 cm. Ltsz. 2010.1.3458.
19. Szürke, szemcsés anyagú fedő fordított

* A katalógusban szereplő rövidítések feloldása: H: hosszúság; Sz: szélesség; M: magasság; V: vastagság; Fv: falvastagság; Fülv: fülvastagság; Á: átmérő; Pá: peremátmérő; Aá: aljátérő; Fá: fedőátmérő; Gá: fedőgombátmérő; Ltsz: leltári szám. Terjedelmi okokból a katalógus nem tartalmazza a díszítetlen szürke és nyersszínű oldaltöredékeket. A beletárolt tárgyakat a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum őrzi.

- csonkakúp formájú fedőgombja. Gá: 3,4 cm. Ltsz. 2010.1.3460.
20. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöredék. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2010.1.3474.
21. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.3459.
22. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredékek. Ltsz. 2010.1.3420–3422.
23. Kézzel formált, szemcsés anyagú bennszülött kerámia oldaltöredéke. Fv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.3461.
24. Kék és zöld színű átlátszó üvegtöredékek. Ltsz. 2012.47.20.

KE 335

25. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.3122.
26. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.3126–3127.
27. Vörösre festett rovátkolt díszítésű oldaltöredék. Másodlagosan égett. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.3128.

KE 328 alatti sárga tapasztás

28. Vörösre égetett amphora oldaltöredékei. Fv: 1–1,3 cm. Ltsz. 2010.1.3121.
29. Vörösre festett tál kihajló háromszög átmetszetű peremtöredéke. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.3119.
30. Szürke, szemcsés anyagú fazék részútosan kihajló peremtöredéke. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.3096.
31. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.3094.
32. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fá: 21 cm. Ltsz. 2010.1.3095.
33. Szürke, durva felületű, kézzel formált fazék aljtöredéke és oldaltöredékei. Be-

lül szürke, kívül világosbarna színű. Aá: 12 cm. Ltsz. 2010.1.3097; 3103; 3106; 3110; 3112–3113.

34. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű peremtöredék. Másodlagosan égett. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.3102.
35. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1.3098.

Észak–déli út**KE 328**

36. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, két töredékből összeállítva; ezen tojásfüzér, alatta füzér fut. La Graufesenque, Mercato lehet, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.116.
37. Terra sigillata. Consp. 20 formájú tányér oldaltöredéke; ezen gyöngysor részlete, felette valószínűleg növényi motívum látható. Flavius-kor. Ltsz. 2010.1.117.
38. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke; díszítetlen. La Graufesenque-i lehet, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.118.
39. Terra sigillata. Drag. 18 (?) formájú tányér oldaltöredéke; díszítetlen. Agyaga keményre égett, vörös, felülete narancsvörös, fényes. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.119.
40. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka oldaltöredéke, díszítetlen. Domitianus–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.120.
41. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke két töredékből összeillesztve; ezen hullámban haladó inda alatt gyöngysor fut, amit virágokból álló zárófríz keretez. La Graufesenque, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.121.
42. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; ezen hullámozó indán leá-

- gazó levél látható, alatta gyöngysor húzódik. La Graufesenque, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.122.
43. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; ezen tojásfüzér részlete alatta gyöngysor. Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.123.
44. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; ezen tojásfüzér részlete. La Graufesenque, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.124.
45. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; ezen koncentrikus kör, alatta egy futó állat lábainak részlete. La Graufesenque, Domitianus kora. Ltsz. 2010.1.125.
46. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke, két részből összeillesztve; díszítetlen. Domitianus–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.126.
47. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; díszítetlen. Claudius–Vespasianus kora. Ltsz. 2010.1.127.
48. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; díszítetlen. Claudius–Vespasianus kora. Ltsz. 2010.1.128.
49. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka peremtöredéke; ezen levéldísz részlete. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.129.
50. Terra sigillata. Consp. 20 formájú tányér aljtöredéke a talpgyűrű nyomával. Felette bevájt koncentrikus kör részlete. Claudius–Vespasianus kora. Ltsz. 2010.1.130.
51. Terra sigillata. Drag. 27 formájú pohár aljtöredéke; díszítetlen. Domitianus–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.131.
52. Észak-itáliai vékonyfalú csésze aljtöredéke és oldaltöredéke. Halványszürkére, keményre égetett, külső-belső oldalát fényes sötétszürke bevonat fedi, díszítetlen. Alj: Fv: 0,2 cm, Aá: 3 cm; Oldal: Fv: 0,3 cm. Ltsz. 2012.53.26.
53. Volutás mécses háromszögben végződő orrtöredéke, kerek lángnyílás részletével. Oxidációs égetésű, barnásvörös bevonatú. Sz: 4,1 cm, H: 3,6 cm. Ltsz. 2012.53.24.
54. Amphora nyersszínű, duzzadt peremtöredéke. A peremet egy vízszintesen futó hornyolat tagolja. Fv: 0,4 cm, Pá: 9 cm. Ltsz. 2010.1.3043.
55. Amphora kör átmetszetű fültöredéke. Fülv: 2,1 cm. Ltsz. 2010.1.2878.
56. Amphora, különböző oldaltöredékek. Fv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.2830; 2961; 3092.
57. Kehelyformájú füstölőtál perem- és oldaltöredéke. A perem felső része hullámos kialakítású, alsó része tűzdelt díszítésű. Oldalfalát tűzdelt díszítésű bordák tagolják. Pá: 18 cm. Ltsz. 2012.53.25.
58. Nyersszínű füstölőtál oldaltöredéke, tűzdelt díszítéssel és vízszintesen futó hornyolatokkal tagolt. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.3072.
59. Nyersszínű füstölőtál peremtöredéke. Peremén és oldalán egy sor tűzdelt díszítés. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.2975.
60. Pannonische Glanztonware oldaltöredéke. Világosszürkére égetett, kívül-belül sötétszürke fényes bevonat fedi, jól iszapolt. Koncentrikus kör részletével. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2010.1.2815.
61. Márványozott festésű tál behúzott enyhén duzzadt peremtöredéke. Belül márványozott festésű, kívül a perem vörösre festett. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.2903-2904.
62. Márványozott festésű tál aljtöredékei. Aá: 7 cm. Ltsz. 2010.1.2907-2908.
63. Márványozott festésű peremtöredék. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.2901.

64. Márványozott festésű oldaltöredék, szürkére égetett. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2913.
65. Márványozott festésű tál oldaltöredéke. Külső felületén egy sávban vörös. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2010.1.2833.
66. Pompeii vörös tál utánzat oldaltöredéke. Belső felülete vörösre festett. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2840.
67. Vörösbevonatos tányér enyhén duzzadt behúzott peremtöredékei. Pereme alatt egy hornyolat fut körbe. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.3073–3074.
68. Vörösbevonatos tányér behúzott peremtöredékei. Pereme alatt hornyolat fut körbe. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.3075–3077.
69. Vörösbevonatos lekerekített végű fedőtöredék. Mély barázda fut körbe a perem előtt. Fv: 20 cm. Ltsz. 2010.1.3078.
70. Vörösre festett tál behúzott, enyhén duzzadt peremtöredékei. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.2831; 2900.
71. Vörösre festett tál behúzott duzzadt peremtöredéke. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2832.
72. Vörösbevonatos behúzott, duzzadt peremű tál peremtöredéke. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2902.
73. Vörösbevonatos tál gyűrűs peremtöredéke. Kiemelkedő vízszintes pálca tagolja. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.2906.
74. Vörösre festett fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. A perem és a fazék külső felülete festett. Pereme hornyolt. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2899.
75. Vörösbevonatos peremtöredék, másodlagosan szürkére égett. Pá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.3079.
76. Vörösre festett tál háromszög átmetsetű peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2985.
77. Vörösbevonatos aljtöredék. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 2010.1.2974.
78. Vörösbevonatos tál behúzott peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2972.
79. Vörösre festett korsó kétosztatú szalagfül töredéke. Fülv: 0,7–1,1 cm. Ltsz. 2010.1.2973.
80. Vörös festett sávós korsó nyaktöredékei. Fv: 0,4–0,8 cm. Ltsz. 2010.1.2842; 3083.
81. Vörösre festett kétosztatú szalagfül töredéke. Fülv: 0,9–1,3 cm. Ltsz. 2010.1.2905.
82. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2835; 2841; 2909–2912; 2920–2921; 2923–2928; 2953–2955; 2957; 3086–3089; 3091.
83. Vörösre festett rovátkolt díszítésű oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2837–2839.
84. Vörös festett sávós oldaltöredékek, köztük rovátkolt díszítéssel és az edény színét szabadon hagyó vízszintes vonalakkal díszített töredékek. Ltsz. 2010.1.2834; 2836; 2888; 2916; 2918–2919; 2922; 3080–3082.
85. Nyersszínű korsó oldaltöredéke fülindíttással, rajta foltokban vörös festés. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2915.
86. Nyersszínű korsó profilált peremtöredéke. Pá: 7 cm. Ltsz. 2010.1.3044.
87. Nyersszínű korsó profilált peremtöredéke. Pá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2982.
88. Nyersszínű korsó kihajló tölcseres peremtöredéke. Pá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2983; 2989.
89. Nyersszínű fazék/mély tál vízszintes kihajló hornyolt peremtöredéke. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 2010.1.2959.
90. Nyersszínű peremtöredék, másodlagosan égett. A pereme alatt egy hornyolat fut körbe. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2782.

91. Nyersszínű lekerekített, felhajló végű fedőtöredék. Fá: 15 cm. Ltsz. 2010.1.2880.
92. Nyersszínű lekerekített, felhajló végű fedőtöredék. Fá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.3041.
93. Nyersszínű lekerekített, enyhén felhajló végű fedőtöredék. Fá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.3042.
94. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.3045.
95. Nyersszínű aljtöredék. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2881.
96. Nyersszínű, egyosztatú szalagfültöredék. Fülv: 0,7-0,8 cm. Ltsz. 2010.1.2879.
97. Szürke, szemcsés anyagú mély tál (caccabus) vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme alatt lécekkal tagolt. Pá: 23 cm. Ltsz. 2010.1.2780; 2991.
98. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű, fedőtartós peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2993.
99. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű, fedőtartós peremtöredéke. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.2783.
100. Szürke, simított felületű fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.2994.
101. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke. Pá: 17 cm. Ltsz. 2010.1.2992.
102. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke. Pereme alatt hornyolt. Pá: 15 cm. Ltsz. 2010.1.2781.
103. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke, pereme alatt hornyolt. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.2844.
104. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredékei. Hornyolatokkal díszített. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.2843; 2933–2934.
105. Szürke, szemcsés anyagú hombár duzadt kihajló peremtöredéke. Kátrányozás nyoma látható a peremen és a perem alatt. Pá: 24 cm. Ltsz. 2010.1.2977.
106. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű rézsútosan kihajló peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2935.
107. Szürke, szemcsés anyagú fazék rézsútosan kihajló szögletes peremtöredéke. Pá: 15 cm. Ltsz. 2010.1.2971.
108. Szürke, durva felületű fazék rézsútosan kihajló egyenes peremtöredéke. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.2936.
109. Szürke, enyhén behúzott peremtöredék. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2847.
110. Szürke, szemcsés anyagú háromlábú edény peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2845.
111. Szürke, szemcsés anyagú háromlábú edény peremtöredéke. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1.2846.
112. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 12 cm. Ltsz. 2010.1.2996.
113. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2848.
114. Szürke, szemcsés anyagú, pohár aljtöredéke. Aá: 4 cm. Ltsz. 2010.1.2849.
115. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2997.
116. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2990.
117. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2978.
118. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.2970.

119. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Pá: 15 cm. Ltsz. 2010.1.2995.
120. Szürke, szemcsés anyagú hombár aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2850.
121. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredékek. Ltsz. 2010.1.2785–2786.
122. Szürke, simított felületű aljtöredék. Az alj belső oldalán koncentrikus kör részlete látható. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2784.
123. Szürke, szemcsés anyagú, kézzel formált edény oldaltöredéke. Fv: 0,8–0,9 cm. Ltsz. 2010.1.2811.
124. Zöld színű áttetsző üvegtöredék. Ltsz. 2012.47.16.
125. Zöld színű áttetsző üvegtöredék. Ltsz. 2012.47.17.
- KE 327**
126. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; ezen tojásfüzér részlete. Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.111.
127. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka oldaltöredékei; díszítetlen. Domitianus–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.112–113.
128. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka peremtöredéke; ezen borostyánlevél részlete. Domitianus–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.114.
129. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke; tojásfüzérrel díszített. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.115.
130. Amphora nyersszínű duzzadt peremtöredéke. Peremét egy vízszintesen futó hornyolat tagolja. Pá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2716.
131. Amphora nyersszínű duzzadt peremtöredéke. Pá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2718.
132. Világosszürkére égetett fényes fekete bevonattal fedett vékonyfalú oldaltöredék. Díszítetlen, bevonata foltokban lekopott. Fv: 0,3 cm. Ltsz. 2010.1.2710.
133. Belül márványozott festésű tál oldaltöredéke. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.2769.
134. Vörösbevonatos tál enyhén duzzadt behúzott peremtöredéke. Pereme alatt vízszintes hornyolat fut körbe. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.2762.
135. Vörösbevonatos tál behúzott peremtöredéke. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.2765.
136. Vörösbevonatos tál gyűrűs peremtöredéke. Pereme alatt két vízszintes hornyolat fut körbe. Pá: 17 cm. Ltsz. 2010.1.2766.
137. Vörösre festett gyűrűs tál peremtöredéke. Pá: 22 cm. Ltsz. 2010.1.2764.
138. Vörösbevonatos ívesen kihajló fazék/korsó peremtöredéke. Pá: 9 cm. Ltsz. 2010.1.2763.
139. Vörösbevonatos tál aljtöredéke. Alján két koncentrikus kör részletével. Aá: 6 cm. Ltsz. 2010.1.2768.
140. Vörös festett sávós, összeilleszthető oldaltöredékek. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.2742; 2770.
141. Vörös festett sávós oldaltöredékek rovátkolt díszítéssel, az edény nyers színét szabadon hagyó hullámvonallal és vízszintesen futó vonallal tagolt. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2771–2777.
142. Nyersszínű tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 25 cm. Ltsz. 2010.1.2714.
143. Nyersszínű tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2715.
144. Nyersszínű korsó nyakdudoros peremtöredéke. Pá: 6,7 cm. Ltsz. 2010.1.2713.

145. Nyersszínű lekerekített végű fedőtöredéke. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.2711.
146. Nyersszínű lekerekített végű fedőtöredéke. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.2712.
147. Nyersszínű korsó nyaktöredéke szalagfülindítással. Fülv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1.2717.
148. Nyersszínű korsó kétosztatú fültöredéke. Fülv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.2719.
149. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2767.
150. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 9 cm. Ltsz. 2010.1.2720.
151. Nyersszínű tál aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2722.
152. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2721.
153. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2723.
154. Szürke, szemcsés anyagú, behúzott, bordázott oldalú háromlábú edény peremtöredéke. Pá: 22 cm. Ltsz. 2010.1.2672.
155. Szürke, szemcsés anyagú hombár enyhén duzzadt rézsútosan kihajló peremtöredéke. Peremén és külső felületén kátrányozás nyoma látható. Pá: 24 cm. Ltsz. 2010.1.2676.
156. Szürke, szemcsés anyagú hombár duzzadt rézsútosan kihajló peremtöredéke. Peremén kátrányozás nyoma látható. Pá: 22 cm. Ltsz. 2010.1.2673.
157. Szürke, szemcsés anyagú mély tál kihajló háromszög átmetszetű peremtöredéke. Pereme alatt lécekkal tagolt. Pá: 22 cm. Ltsz. 2010.1.2669.
158. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke. Perem alatt hornyolattal tagolt. Pá: 15 cm. Ltsz. 2010.1.2671.
159. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű fedőtartós peremtöredéke. Pereme alatt fésűzött díszítés. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2675.
160. Szürke, szemcsés anyagú hombár aljtöredéke. Aá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.2677.
161. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2678.
162. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2679.
163. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 11 cm. Ltsz. 2010.1.2680.
164. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2667.
165. Szürke, szemcsés anyagú szögletes végű fedőtöredék. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2668.
166. Szürke, szemcsés anyagú tál/tányér ívesen kihajló megvastagodó peremtöredéke. Pá: 28 cm. Ltsz. 2010.1.2670.
167. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2674.

KE 316

168. Terra sigillata. Niederbieber 1 típusú tányér oldaltöredéke. Kr. u. 150 körül. Ltsz. 2010.1.107.
169. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke; díszítetlen. Hadrianus–Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.108.
170. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke; díszítetlen. La Graufesenque lehet, Domitianus–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.109.
171. Terra sigillata. Drag. 18/31 formájú tányér peremtöredéke; díszítetlen. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.110.
172. Észak-itáliai vékonyfalú díszítetlen oldaltöredék. Halványszürkére, keményre égetett, külső-belső oldalát sö-

- tétszürke bevonat fedí. Fv: 0,2 cm. Ltsz. 2012.53.23.
173. Nyersszínű füstölőtál oldaltöredéke hullámos díszítéssel. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2533.
174. Homokbeszórt díszítésű firnisware oldaltöredéke. Belül vöröses színű, kívül sötétbarna színű bevonat fedí.
175. Nagyszemű homokszemcsékkel szórt felületű. Fv: 0,3 cm. Ltsz. 2010.1.2514.
176. Vörösbevonatos mécses oldaltöredék. Sz: 1,6 cm, M: 2,1 cm, Fv: 0,3 cm. Ltsz. 2010.1.2515.
177. Márványozott festésű tál behúzott, duzzadt peremtöredéke. Belül és kívül a peremen márványozott festés látható. A tál oldalfala kívül egyenletes vörös bevonatú. Pá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.2516.
178. Márványozott festésű tál gyűrűs peremtöredéke. Belül márványozott festésű, kívül a perem, ill. a perem alatt egy sávban vörösre festett. Pereme alatt két hornyolat fut körbe. Pá: 23 cm. Ltsz. 2010.1.2517.
179. Márványozott festésű tál gyűrűs peremtöredéke. Kívül-belül márványozott festésű. Pereme alatt két hornyolat fut körbe. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.2518.
180. Márványozott festésű tál behúzott peremtöredéke. Belül márványozott festésű, kívül nyers színű. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2519.
181. Márványozott festésű tál oldaltöredéke. Fv: 0,5-0,7 cm. Ltsz. 2010.1.2520.
182. Vörösbevonatos tányér behúzott peremtöredéke. Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2534-2535.
183. Vörösbevonatos tányér behúzott peremtöredéke. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2010.1.2501.
184. Vörösbevonatos tányér szögletesedő végű behúzott peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2498.
185. Vörös festett sávós korsó peremtöredéke. Pá: 6 cm. Ltsz. 2010.1.2536.
186. Vörös festett sávós oldaltöredékek, egyik rovátkolt és hullámvonal díszítésű. Ltsz. 2010.1.2507-2508.
187. Vörösbevonatos lekerekített végű fedőtöredék. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2499.
188. Vörösre festett tál aljtöredéke. Aá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.2463.
189. Vörösre festett tál aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.2537.
190. Vörösre festett aljtöredék. Aá: 6 cm. Ltsz. 2010.1.2538.
191. Vörösre festett tál alj- és talpgyűrűtöredéke. Ltsz. 2010.1.2500.
192. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2511-2513; 2539-2542.
193. Vörösre festett oldaltöredékek rovátkolt díszítéssel. Ltsz. 2010.1.2502-2506; 2509-2510.
194. Nyersszínű fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.2450.
195. Nyersszínű duzzadt, behúzott peremtöredék. Fv: 1,1 cm. Ltsz. 2010.1.2526.
196. Nyersszínű kétosztatú fültöredék. Fülv: 1,2-1,4 cm. Ltsz. 2010.1.2527.
197. Nyersszínű kétosztatú fültöredék. Fülv: 1,1-1,6 cm. Ltsz. 2010.1.2447.
198. Nagyméretű, nyersszínű korsó oldaltöredéke kétosztatú fültöredéke. Fv: 0,7-0,9 cm, Fülv: 1,2-1,5 cm. Ltsz. 2010.1.2478.
199. Nyersszínű, szögletes átmetszetű fültöredék. Fülv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.2448.
200. Nyersszínű, kétosztatú szalagfültöredék. Fülv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.2479.
201. Nyersszínű, szív átmetszetű peremtöredéke. Pereme hornyolt. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1.2449.

202. Szürke, szemcsés anyagú hombár vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Kátrányozás nyoma látható a peremen. Pá: 34 cm. Ltsz. 2010.1.2468.
203. Szürke, szemcsés anyagú hombár/fazék részsútosan kihajló duzzadt peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1. 2523.
204. Szürke, szemcsés anyagú fazék részsútosan kihajló peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2466.
205. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.2445.
206. Szürke, szemcsés anyagú, kihajló peremtöredék. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2010.1.2521.
207. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme alatt sűrű bekarcolással díszített. Pá: 17 cm. Ltsz. 2010.1.2444.
208. Szürke, szemcsés anyagú mély tál/fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.2522.
209. Szürke, szemcsés anyagú hombár aljtöredéke seprűs és egy sor fogaskarcolt díszítéssel. Aá: 16 cm. Ltsz. 2010.1.2477.
210. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Fá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.2467.
211. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Fá: 12 cm. Ltsz. 2010.1.2465.
212. Szürke, szemcsés anyagú, fordított csonkakúp formájú fedőgomb. Gá: 4,5 cm. Ltsz. 2010.1.2464.
213. Zöld színű átlátszó üvegtöredék. Ltsz. 2012.47.98.
214. Bronz csipesz. H: 9,5 cm, legkisebb átmérő: 0,1 cm, legnagyobb átmérő: 0,8 cm. Ltsz. 2012.3.27.
- KE 311**
215. Terra sigillata. Drag. 27 formájú pohár alsó része, két töredékből összeillesztve; díszítetlen. Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.98.
216. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke; díszítetlen. Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.99.
217. Terra sigillata. Drag. 27 formájú pohár peremtöredéke; díszítetlen. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.100.
218. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka oldaltöredéke; díszítetlen. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.101.
219. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka peremtöredéke; ezen levél részlete. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.102.
220. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; díszítetlen. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.103.
221. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke; díszítetlen. Hadrianus – Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.104.
222. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke; díszítetlen. Hadrianus – Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.105.
223. Észak-itáliai vékonyfalú pohár aljtöredéke. Halványszürkére, keményre égetett, külső-belső oldalát sötétszürke bevonat fedi, díszítetlen. Fv: 0,1 cm, Aá: 2,4 cm. Ltsz. 2012.53.22.
224. Amphora oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2417–2418.
225. Pannonische Glanztonware tál alj- és talpgyűrűtöredéke, rovátkolt díszítéssel a fenekén. Világosszürkére égetett, kívül-belül sötétszürke bevonata csak foltokban maradt meg. Fv: 0,7–0,8 cm, Aá: 9 cm. Ltsz. 2010.1.3557.
226. Pannonische Glanztonware díszítetlen

- oldaltöredékek (3 db). Világosszürkére égetett agyagú, fényes sötétszürke bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.3558–3560.
227. Vörösbevonatos tál gyűrűs peremtöredéke. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1.2419.
228. Vörös festett sávós oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2422; 2425.
229. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2385–2387; 2420–2421; 2423–2424; 2426–2428.
230. Nyersszínű, kétosztatú szalagfültöredék. Fülv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.2382.
231. Nyersszínű, kétosztatú szalagfültöredék. Fülv: 1 cm. Ltsz. 2010.1.2404.
232. Nyersszínű, kétosztatú szalagfültöredék. Fülv: 1,1-1,4 cm. Ltsz. 2010.1. 2403.
233. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 21 cm. Ltsz. 2010.1.2388.
234. Szürke, szemcsés anyagú fazék részsútosan kihajló peremtöredéke. Pá: 13 cm. Ltsz. 2010.1.2367.
235. Szürke, szemcsés anyagú fazék részsútosan kihajló szögletes végű peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.2368.
236. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 7 cm. Ltsz. 2010.1.2389.
237. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 9 cm. Ltsz. 2010.1.2390.
238. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2369.
239. Zöld színű átlátszó üvegtöredékek. Ltsz. 2012.47.43.
240. Fehér színű átlátszó üvegtöredék. Ltsz. 2012.47.97.
- KE 253**
241. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1. 2209.
- KE 233**
242. Terra sigillata. Drag. 36 formájú tálka oldaltöredéke; díszítetlen. Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.82.
243. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, két töredékből összeillesztve; ezen egy balra futó oroslán fut szembe egy jobbra futó szarvassal, valamint medvelábak részletei. 2010.1. 79. számú töredékhez tartozik. Lezoux, Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.83.
244. Márványozott festésű tál gyűrűs peremtöredéke. Belül márványozott festésű, kívül egyenletes vörös. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.2102.
245. Belső felületükön márványozott festésű oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2103–2104.
246. Pompeii vörös tál utánzat aljtöredéke. Másodlagosan foltokban feketére égett. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 2010.1.2089.
247. Vörösre égetett nagyméretű edény behúzott, duzzadt peremtöredéke. Rontott égetésű. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1. 2075.
248. Vörösre festett tál/tányér aljtöredékek. Ltsz. 2010.1.2090–2092.
249. Vörösbevonatos oldaltöredék. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 2010.1.2093.
250. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2094–2096.
251. Vörös festett sávós oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.2099–2100.
252. Vörös festett sávós oldaltöredék „körte pöttyös” díszítéssel. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.2101.
253. Nyersszínű fazék vízszintesen kihajló peremtöredékei. Pereme hornyolt. Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.2072–2073.
254. Nyersszínű, duzzadt, lekerekített végű nagyméretű fedőtöredék. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 2010.1.2074.

255. Nyersszínű, egyosztatú szalagfültörédék. Fülv: 1,1-1,3 cm. Ltsz. 2010.1.2076.
256. Szürke, szemcsés anyagú hombár vízszintesen kihajló duzzadt peremtörédei. Vállán bordázott díszítéssel. Kátrányozás nyoma látszik. Pá: 24 cm. Ltsz. 2010.1.2106–2108.
257. Szürke, szemcsés anyagú hombár behúzott duzzadt peremtörédéke. Pereme hornyolt. Kátrányozás nyoma látszik rajta. Pá: 32 cm. Ltsz. 2010.1.2105.
258. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtörédéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.2057.
259. Szürke, szemcsés anyagú hombár aljtörédéke. Fv: 1,5 cm. Ltsz. 2010.1.2058.
260. Szürke, szemcsés anyagú háromlábú tál aljtörédéke, egyik lábával. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2010.1.2059.

KE 202 alatti réteg

261. Rhodoszi amphora kör átmetszetű fültörédei. Sz: 3,7 cm, M: 2,5 cm. Ltsz. 2010.1.1335–1336.
262. Márványozott festésű tál kihajló peremtörédéke és oldaltörédei. A tál belső oldala és a perem márványozott festésű, kívül nyersszínű. Fv: 0,5–0,6 cm, Pá: 22 cm. Ltsz. 2010.1.1343–1345.
263. Márványozott festésű tál oldaltörédéke. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2010.1.1339.
264. Pompeii vörös tál utánzat behúzott peremtörédéke. Fv: 0,5 cm, Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.1337.
265. Pompeii vörös tál utánzat oldal- és aljtörédek. Ltsz. 2010.1.1340–1342.
266. Vörösré festett tál aljtörédéke. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.1338.
267. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtörédéke. Pereme

hornyolt, perem alatt hornyolattal tagolt. Pá: 27 cm. Ltsz. 2010.1.1317.

268. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtörédéke. Vállán vízszintes hornyolattal díszített. Pá: 23 cm. Ltsz. 2010.1.1315.
269. Szürkére égetett fazék rézsútosan kihajló peremtörédéke. Vállán vízszintes hornyolattal díszített. Pá: 12 cm. Ltsz. 2010.1.1316.

KE 202

270. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltörédéke; ezen jobbra néző, ülő nyúl részlete látható a képmezőben, alatta zárókoszorú részlete keretez. Másodlagosan égett. Banassac, Natalis kör, Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.193.
271. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál peremtörédéke; díszítetlen. Banassac, Natalis kör lehet, Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.194.
272. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltörédéke; erősen kopott tojásfüzérrel díszítve, alatta gyöngysor részlete. Banassac, Natalis kör, Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.195.
273. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltörédéke; oroszlán testének hátsó részletével díszítve. Banassac, Natalis kör, Nerva–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.196.
274. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltörédéke; zárófríz részlete többrésztű virágokból. Banassac, Natalis kör, Nerva–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.197.
275. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltörédéke; díszítetlen. Banassac, Natalis kör lehet, Nerva–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.198.

276. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; ezen gyöngysor részlete. Bannassac, Natalis kör lehet, Nerva–Traianus kora. Ltsz. 2010.1.199.
277. Terra sigillata. Drag. 27 formájú pohár oldaltöredéke; díszítetlen. Traianus–Hadrianus kora. Ltsz. 2010.1.200.
278. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; tojásfűzérrel díszített. Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.201.
279. Terra sigillata. Kérdéses forma peremtöredéke; díszítetlen. Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.202.
280. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál alsó részének töredékei. Ezeken balra futó medve és vele szemben futó oroszlán alakja látható a képmezőben. A két állat felett növényi motívum, valamint a medve mögött egy láb részlete jelenik meg. A másik töredéken egy balra futó oroszlán és vele szemben futó ló és lovasa részlete látható. Lezoux, Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.203-204.
281. Terra sigillata. Kérdéses forma oldaltöredéke; ezen balra futó oroszlán hátsó testének részlete. Lezoux, Cinnamus, Antoninus Pius–Commodus kora. Ltsz. 2010.1.205.
282. Dressel 2-4 típusú amphora kör átmetsetű fültöredéke. A kétosztatú fülből egy rúd töredéke, felületén az illesztés törésfelülete látható. H: 5,1 cm, Fülá: 2,8 cm. Ltsz. 2010.1.1207.
283. Pannonische Glanztonware oldaltöredéke. Világosszürkére égetett, kívül-belül sötétszürke fényes bevonat fedi. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.1205.
284. Pannonische Glanztonware oldaltöredéke kívül rovátkolt díszítéssel. Világosszürkére égetett, kívül-belül sötétszürke bevonat fedi. Összeilleszthető a 2010.1.3550. számú profillal. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.3553.
285. Márványozott festésű, szürkére égetett tál duzzadt behúzott peremtöredéke. Belül márványozott, kívül egyenletes barnászörös. Fv: 0,5 cm, Pá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.1206.
286. Márványozott festésű tál peremtöredéke. Fv: 0,7–0,8 cm, Pá: 25 cm. Ltsz. 2010.1.1292.
287. Márványozott festésű tál duzzadt behúzott peremtöredéke. A tál belseje márványozott festésű, kívül egyenletes vörös. Fv: 0,5–0,7 cm, Pá: 24 cm. Ltsz. 2010.1.1242.
288. Márványozott festésű tányér/tál oldaltöredéke. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.1239.
289. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű edény peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.1293.
290. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű pohár peremtöredéke. Fv: 0,3–0,4 cm, Pá: 12 cm. Ltsz. 2010.1.1304.
291. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű pohár peremtöredéke. Fv: 0,4 cm, Pá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.1303.
292. Fémest hatású, vörös bevonattal fedett homokbeszórt díszítésű oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.1305–1308.
293. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.1294–1302.
294. Vörösbevonatos tányér behúzott peremtöredéke. Fv: 0,3 cm, Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1.1241.
295. Vörösbevonatos fazék kihajló peremtöredéke. Pá: 18 cm. Ltsz. 2010.1.1309.
296. Vörösbevonatos oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.1247; 1312-1314.
297. Vörös festett sávós oldaltöredékek, köztük rovátkolt díszítésű töredékek. Ltsz. 2010.1.1274; 1238; 1310-1311.

298. Vörösre festett oldaltöredékek, köztük rovátkolt díszítés töredékek. Ltsz. 2010.1.1233-1237; 1240; 1243-1245.
299. Nyersszínű kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.1277.
300. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 9 cm. Ltsz. 2010.1.1276.
301. Nyersszínű aljtöredék. Aá: 6 cm. Ltsz. 2010.1.1212.
302. Nyersszínű korsó alja. Aá: 6,8 cm. Ltsz. 2010.1.1275.
303. Szürkére égetett fazék fedőfészkes peremtöredéke. Pá: 13 cm. Ltsz. 2010.1.1192.
304. Szürke, szemcsés anyagú fazék részútosan kihajló peremtöredéke. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.1191.
305. Szürke, szemcsés anyagú fazék/mély tál kihajló peremtöredéke. Pá: 15 cm. Ltsz. 2010.1.1249.
306. Szürke, szemcsés anyagú „füstölőtál” peremtöredéke. Oldalát három sor rovátkolt díszítés tagolja. Fv: 0,5–0,8 cm, Pá: 27 cm. Ltsz. 2010.1.1187–1190.
307. Szürke, szemcsés anyagú tányér behúzott peremtöredéke. Pá: 21 cm. Ltsz. 2010.1.1193.
308. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Rontott égetésű. Aá: 7 cm. Ltsz. 2010.1.1228.
309. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 6 cm. Ltsz. 2010.1.1250.
310. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fá: 20 cm. Ltsz. 2010.1.1195.
311. Szürke, szemcsés anyagú hombár oldaltöredéke, seprűs és hullámvonal díszítésű. Fv: 1-1,2 cm. Ltsz. 2010.1.1251.
312. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Fá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.1194.
313. Szürke, szemcsés anyagú fazék/mély tál kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.1248.
314. Traianus sestertius (Roma, 103–117). Ltsz. 2012.48.111.
Av.: [...S AVG [...]
Bk. portré j.
Rv.: [...] O[...]O [...] / [S-C]
[...]
- KE 204**
315. Dressel 24 típusú amphora ovális átmetszetű fültöredéke. Fülv: 1,7–1,9 cm. Ltsz. 2010.1.1445.
- KE 199**
316. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál oldaltöredékei; a képmezőben gladiátorpár egyik alakja, mellette levél látható. A másik töredéken tojásfűzér részlete, mellette indáról lelógó levél látható. Lezoux, Domitianus–Nerva kora. Ltsz. 2010.1.187-188.
317. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, két töredékből összeillesztve; ezen tojásfűzér részlete látható. Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.189.
318. Terra sigillata. Drag. 18/31 formájú tányér oldaltöredéke; ezen növényi motívum részlete. Antoninus-kor. Ltsz. 2010.1.190.
319. Pannonische Glanztonware gyűrűs peremtöredéke, a tál oldalán kívül rovátkolt díszítéssel. Világosszürkére égetett agyagú, lepattogzott sötétszürke bevonat fedí. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2010.1.3549.
320. Pannonische Glanztonware Drag. 37 formát utánozó tál profilja kívül egy sávban rovátkolt díszítéssel, belül a tál fenekét közepén egy bepecsételt nyúl vagy kutya

- díszíti. Világosszürkére égetett agyagú, foltokban lepattogzott szürke-barna színű bevonat fedi. Fv: 0,5–0,7 cm, Pá: 19 cm. Ltsz. 2010.1. 3550.
321. Pannonische Glanztonware oldaltöredéke kívül rovátkolt díszítéssel. Világosszürkére égetett agyagú, fényes sötétszürke bevonat fedi. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.3552.
322. Pannonische Glanztonware díszítetlen oldaltöredéke. Világosszürkére égetett agyagú, sötétszürke bevonat fedi. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.3551.
323. Vörösbevonatos, homokbeszórt díszítésű, horpasztott falú pohár peremtöredékei és oldaltöredékei. Pá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.1137; 1139; 1146–1149.
324. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű, horpasztott falú pohár peremtöredéke. Fémes hatású barnászvörös bevonattal, külső felületén ujjlenyomat látható. Fv: 0,5 cm, Pá: 12 cm. Ltsz. 2010.1.1136; 1138.
325. Homokbeszórt díszítésű, fémes hatású, barnászvörös bevonatú horpasztott falú oldaltöredékek. Fv: 0,3–0,4 cm. Ltsz. 2010.1.1102–1107.
326. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű horpasztott falú pohár/csupor oldaltöredékei, fémes hatású barnászvörös bevonattal. Ltsz. 2010.1. 1140–1145.
327. Márványozott festésű tál aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.1134.
328. Márványozott festésű tál aljtöredéke. Aá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.1133.
329. Márványozott festésű tál/tányér oldal-töredéke. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1. 1101.
330. Vörösbevonatos tányér behúzott duzzadt peremtöredéke. Pá: 26 cm. Ltsz. 2010.1.1100.
331. Vörösre festett aljtöredék. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2010.1.1132.
332. Vörösbevonatos oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.1130–1131.
333. Vörös festett sávós oldaltöredék. Ltsz. 2010.1.1135.
334. Vörösre égetett fazék aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.1115.
335. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 8 cm. Ltsz. 2010.1.1091.
336. Szürke, szemcsés anyagú fazék részsútosan kihajló peremtöredéke, vállán fésűzött díszítés. Pá: 14 cm. Ltsz. 2010.1.1108.
337. Szürke, szemcsés anyagú pohár alja. Aá: 4 cm. Ltsz. 2010.1.1116.
338. Szürke, szemcsés anyagú fazék részsútosan kihajló háromszög átmetszetű peremtöredéke, vállán fésűzött díszítés. Pá: 10 cm. Ltsz. 2010.1.1088.
339. Csont tű alsó részének töredéke. H: 7,2 cm, Á: 0,1–0,4 cm. Ltsz. 2012.46.18.

Kelet-nyugati út KE 290

340. Terra sigillata. Észak-itáliai Consp. 39/43 tányérforma oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.67.
341. Terra sigillata. Késő dél-galliai Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.68.
342. Terra sigillata. Westerdorfi Drag. 31 tányérforma aljtöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.96.
343. Terra sigillata. Észak-itáliai Consp. 39/43 tányérforma peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.97.
344. Pannonische Glanztonware aljtöredéke talpgyűrűvel. Világosszürkére égetett, sötétszürke bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.369. Talpgyűrű átmérője: 9 cm.

345. Pannonische Glanztonware perem- és oldaltöredéke. Ltsz. 2010.1.750–751.
346. Füstölőtál oldaltöredékek, egy sor tűzdelt díszítéssel. Ltsz. 2010.1.332–333. Fv: 0,6–1,1 cm
347. Füstölőtál hullámos kialakítású peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.370. Pá: 17 cm, Fv: 1 cm.
348. Füstölőtál peremtöredéke, belső felülete letört. Ltsz. 2010.1.371.
349. Füstölőtál kihajló rovátkolt díszítésű perem- és oldaltöredéke. Oldalát tűzdelt díszítésű borda tagolja. Ltsz. 2010.1.388. Pá: 20 cm, Fv: 0,9 cm.
350. Pompeii vörös tál utánzat behúzott peremtöredéke. Kívül-belül vörös bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.334. Pá: 26 cm, Fv: 0,8–1 cm.
351. Márványozott festésű tál/tányér aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.343. Aá: 8 cm, Fv: 0,4 cm.
352. Márványozott festésű pohár gyűrűs peremtöredéke. Külső felülete és pereme festett. Ltsz. 2010.1.387. Pá: 9 cm, Fv: 0,4 cm.
353. Márványozott festésű tál aljtöredéke. Belül márványozott festésű, kívül nyersszínű. Ltsz. 2010.1.749. Aá: 8 cm
354. Festett sávos kerámia oldaltöredékek, köztük hullámvonal és vízszintes vonallal díszített töredékek. Ltsz. 2010.1.355; 357–359; 383–384.
355. Vörösbevonatos kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.386. Pá: 20 cm
356. Vörösbevonatos oldaltöredék rovátkolt díszítéssel. Ltsz. 2010.1.385. Fv: 0,8–1 cm.
357. Vörösbevonatos oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.356; 360–368.
358. Nyersszínű korsó kihajló peremtöredéke. Peremét hornyolat tagolja. Ltsz. 2010.1.389. Pá: 13 cm, Fv: 0,6–0,8 cm.
359. Nyersszínű kerámia behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.390. Pá: 20 cm, Fv: 0,5–0,7 cm.
360. Nyersszínű tányér behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.335. Pá: 25 cm, Fv: 0,9 cm.
361. Nyersszínű kerámia behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.337. Fv: 1,2 cm
362. Nyersszínű kerámia fedőtöredéke. Ltsz. 2010.1.338. Fv: 0,5–1 cm.
363. Nyersszínű kerámia fedőtöredéke. Ltsz. 2010.1.349.
364. Nyersszínű korsó egyosztatú fültöredéke. Ltsz. 2010.1.339. V: 1,2–1,5 cm.
365. Nyersszínű kerámia füle. Ltsz. 2010.1.381. V: 1,4 cm.
366. Nyersszínű, szemcsés anyagú tányér aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.340. Aá: 15 cm. Fv: 0,4–0,8 cm.
367. Nyersszínű kerámia alj- és talpgyűrűtöredéke. Ltsz. 2010.1.336. Fv: 0,5 cm
368. Nyersszínű kerámia aljtöredékek. Ltsz. 2010.1.341–342. Aá: 9 cm, Fv: 0,5–0,7 cm.
369. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.376. Pá: 12 cm
370. Szürke, szemcsés anyagú kerámia peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.377. Fv: 0,3–0,6 cm.
371. Szürke, szemcsés anyagú fazék vagy mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Peremén kátrányozás nyoma. Az edény peremét és nyakát bekarcolt vonalak díszítik. Ltsz. 2010.1.378. Pá: 24 cm, Fv: 0,4 cm.
372. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Ltsz. 2010.1.379. Pá: 22 cm, Fv: 0,4 cm.
373. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Az edény

- peremét bekarcolt vonalak díszítik. Ltsz. 2010.1.380. Pá: 22 cm, Fv: 0,5 cm
374. Szürke, szemcsés anyagú tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.323. Pá: 20 cm, Fv: 0,5 cm
375. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme bekarcolt vonalakkal díszített. Ltsz. 2010.1.324. Pá: 14 cm, Fv: 0,3 cm
376. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme bekarcolt vonalakkal díszített. Ltsz. 2010.1.325. Pá: 13 cm, Fv: 0,7 cm
377. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.326. Pá: 10 cm, Fv: 0,3 cm.
378. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű kihajló peremtöredéke. Másodlagosan vörös színűre égett. Az edény peremét és nyakát bekarcolt vonalak díszítik. Ltsz. 2010.1.327. Pá: 12 cm, Fv: 0,5 cm.
379. Szürke, szemcsés anyagú kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.322. Fv: 0,6 cm
380. Szürke, szemcsés anyagú hombár aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.331. Aá: 12 cm, Fv: 1,1–1,6 cm.
381. Szürke, sima felületű kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.375. Aá: 10 cm, Fv: 0,6–0,9 cm.
382. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredékek. Ltsz. 2010.1.329–330.
383. Szürke, szemcsés anyagú, vékonyfalú pohár oldaltöredéke. Ltsz. 2010.1.318. Fv: 0,2 cm.
384. Pajzs alakú bronz veret, kis akasztóval a hátulján. Talán pikkelypáncél darabja. Ltsz. 2012.3.42. Méret: 2,2 cm × 2,2 cm.
- KE 287**
385. Terra sigillata. Rheinzaberni/western-dorfi Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Ltsz. 2010.1.90.
386. Terra sigillata. Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Pannoniai gyártmány. Ltsz. 2010.1.91.
387. Terra sigillata. Rheinzaberni/western-dorfi Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.92.
388. Terra sigillata. La Graufesenque-i Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Ltsz. 2010.1.93.
389. Terra sigillata. Banassaci Drag. 37 tálforma aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.94.
390. Terra sigillata. Banassaci sigillata oldaltöredéke. Tojásfüzérekkel díszített. Ltsz. 2010.1.95.
391. Pannonische Glanztonware tál gyűrűs perem- és oldaltöredéke, világosszürkére égetett, sötétszürke bevonat fedi. Külső felületén fogaskarcolt díszítés. Ltsz. 2010.1.391. Pá: 20 cm, Fv: 0,5 cm
392. Pannonische Glanztonware aljtöredéke, világosszürkére égetett, sötétszürke bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.392.
393. Vörösbevonatos kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.432. Pá: 15 cm, Fv: 0,5 cm.
394. Vörösbevonatos kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.428. Aá: 11 cm, Fv: 0,7 cm.
395. Vörösbevonatos kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.424. Aá: 6 cm, Fv: 0,5 cm
396. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.421–422.
397. Festett sávós oldaltöredék. Ltsz. 2010.1.423. Fv: 0,5–0,7 cm.
398. Nyersszínű kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.429. Pá: 10 cm, Fv: 0,6 cm.
399. Nyersszínű kerámia kihajló gyűrűs peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.430. Pá: 23 cm, Fv: 0,7 cm.

400. Nyersszínű kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.431. Fv: 0,5 cm.
401. Nyersszínű kerámia peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.411–412; 433. Fv: 0,4 cm.
402. Nyersszínű kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.419. Fv: 0,7–0,9 cm.
403. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöredék fedőgombbal. Ltsz. 2010.1.393. Fv: 0,5 cm, Gá: 2,5 cm.
404. Szürke, szemcsés anyagú kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.403. Pá: 12 cm, Fv: 0,4–0,7 cm.
405. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.404. Pá: 18 cm, Fv: 0,5 cm.
406. Szürke, szemcsés anyagú mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme bekarcolt vonalakkal díszített. Ltsz. 2010.1.405. Pá: 24 cm, Fv: 0,5 cm.
407. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme alatt vízszintes irányú bekarcolt vonalakkal díszített. Ltsz. 2010.1.406. Pá: 23 cm, Fv: 0,5 cm.
408. Szürke, szemcsés anyagú fazék részsútosan kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.407. Pá: 15 cm, Fv: 0,4 cm.
409. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.397. Fv: 0,6–1 cm.
410. Illatszeres üveg tölcsér alakú nyaktöredéke. Ltsz. 2012.47.23. H: 4,7 cm, Á: 2,1 cm.
411. Kérdéses formájú üveg aljtöredéke az edény testéből kialakított csőszerű talpgyűrűvel. Ltsz. 2012.47.24. M: 6,1 cm × 5,8 cm, Á: 5,7 cm.
412. Isings 85b típusú, hengeres testű, egyenes falú pohár peremtöredéke. Ltsz. 2012.47.25. M: 2,2 cm × 1,2 cm, Fv: 0,1 cm.
413. Üveg fedő peremtöredéke. Ltsz. 2012.47.26. M: 2,2 cm × 1,9 cm, Fv: 0,2 cm.
- KE 280**
414. Terra sigillata. Közép-galliai Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Koncentrikus körök részleteivel díszített. Ltsz. 2010.1.87.
415. Terra sigillata. Közép-galliai sigillata oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.88.
416. Terra sigillata. Közép-galliai sigillata oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.89.
417. Homokbeszórt díszítésű, halványvörös bevonatú, nyersszínű vékonyfalú pohár perem- és oldaltöredéke. Ltsz. 2012.53.20. Pá: 5 cm, Fv: 0,3 cm.
418. Pannonische Glanztonware behúzott peremtöredéke. Szürke bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.511. Pá: 30 cm, Fv: 0,8 cm.
419. Belül márványozott festésű tál/tányér oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.469–471.
420. Vörösre festett tányér egyenes peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.468. Pá: 16 cm, Fv: 0,6 cm.
421. Vörösre festett kerámia peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.508. Fv: 0,4–0,6 cm.
422. Vörösbevonatos kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.467. Fv: 0,7 cm.
423. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.465–466; 474.
424. Festett sávós oldaltöredék. Ltsz. 2010.1.473. Fv: 0,5 cm.
425. Nyersszínű dörzstál oldaltöredéke. Ltsz. 2010.1.472. Fv: 0,7–0,9 cm.
426. Nyersszínű korsó alj- és talpgyűrűtöredéke. Ltsz. 2010.1.510. Talpgyűrű átmérője: 7 cm, Fv: 0,3–0,4 cm.
427. Nyersszínű kerámia talpgyűrűjének töredéke. Ltsz. 2010.1.509. Talpgyűrű átmérője: 7 cm.
428. Nyersszínű kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.507. Fv: 1,1 cm.

429. Nyersszínű kerámia egyoszthatú fültörédeke. Ltsz. 2010.1.463. V: 0,8-1,5 cm.
430. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöröredék. Ltsz. 2010.1.434. Fá: 22 cm.
431. Szürke, szemcsés anyagú szögletes végű fedőtöröredék. Ltsz. 2010.1.435. Fá: 22 cm.
432. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöröredék. Ltsz. 2010.1.436. Fá: 26 cm.
433. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöröredék. Ltsz. 2010.1.437. Fá: 24 cm.
434. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló, gyűrűs peremtöröredéke. Ltsz. 2010.1.438. Pá: 20 cm, Fv: 0,5 cm.
435. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű peremtöröredéke. Az edény nyaka vízszintes irányú bekarcolt vonalakkal díszített. Ltsz. 2010.1.439-443. Fá: 18 cm, Fv: 0,4 cm.
436. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöröredéke. Ltsz. 2010.1.458. Aá: 9 cm, Fv: 0,5-0,8 cm.
437. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöröredéke. Ltsz. 2010.1.459. Aá: 6 cm, Fv: 0,5-0,9 cm.
438. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöröredéke. Ltsz. 2010.1.460. Aá: 9 cm, Fv: 0,6-1 cm.
- KE 213**
439. Terra sigillata. Rheinaberni Drag. 33 csészeforma peremtöröredéke. Ltsz. 2010.1.73.
440. Terra sigillata. Közép-galliai Drag. 37 tálforma oldaltöröredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.74.
441. Terra sigillata. Közép-galliai Drag. 37 tálforma peremtöröredéke. Ltsz. 2010.1.75.
442. Terra sigillata. La Graufesenque-i sigillata oldaltöröredéke. Egy gladiátor pár fele díszíti. Ltsz. 2010.1.76.
443. Terra sigillata. Közép-galliai sigillata aljtöröredéke. Bélyeggel ellátott aljtöröredék. Ltsz. 2010.1.77.
444. Homokbeszórt, barnás-vörös bevonatú pohár „Karniesrand” típusú peremtöröredékei. Perem alatt két hornyolat tagolja. Ltsz. 2010.1.546–547. Pá: 10 cm, Fv: 0,4 cm.
445. Vörösbevonatos kerámia kihajló peremének töröredéke. Ltsz. 2010.1.519. Pá: 22 cm, Fv: 0,5 cm.
446. Vörösre festett aljtöröredékek. Ltsz. 2010.1.518; 543–544.
447. Vörösbevonatos oldaltöröredék. Ltsz. 2010.1.542. Fv: 0,6 cm.
448. Vörösre festett vékonyfalú pohár oldaltöröredéke. Ltsz. 2010.1.520. Fv: 0,3 cm.
449. Vörösre festett oldaltöröredék. Ltsz. 2010.1.522. Fv: 0,8 cm.
450. Festett sávós oldaltöröredék. Ltsz. 2010.1.566. Fv: 0,4 cm.
451. Nyersszínű dörzstál kihajló peremtöröredéke. Ltsz. 2010.1.535–536. Pá: 26 cm, Fv: 1,1 cm.
452. Nyersszínű kerámia kihajló peremtöröredéke. Ltsz. 2010.1.537. Fv: 1 cm.
453. Nyersszínű megtört falú tál vízszintesen kihajló perem- és oldaltöröredéke. Ltsz. 2010.1.560. Pá: 16 cm, Fv: 0,5–0,9 cm.
454. Nyersszínű pohár aljtöröredéke. Ltsz. 2010.1.545. Aá: 2,2 cm, Fv: 0,5–0,8 cm.
455. Nyersszínű kerámia aljtöröredéke. Ltsz. 2010.1.559. Aá: 6 cm, Fv: 0,6–0,9 cm.
456. Nyersszínű fazék behúzott peremtöröredéke. Kátrányozás nyomai a felületén. Ltsz. 2010.1.523; 557. Pá: 29 cm.
457. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű, kihajló peremtöröredéke. Ltsz. 2010.1.524. Pá: 13 cm, Fv: 0,3 cm.

458. Szürke, szemcsés anyagú mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Ltsz. 2010.1.525. Pá: 24 cm, Fv: 0,5 cm.
459. Szürke, szemcsés anyagú mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Ltsz. 2010.1.526. Pá: 22 cm, Fv: 0,5 cm.
460. Szürke, szemcsés anyagú fazék függőleges peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.550. Pá: 12 cm, Fv: 0,3-0,7 cm.
461. Szürke, szemcsés anyagú fazék behúzott, duzzadt, szögletes végű peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.551. Pá: 15 cm, Fv: 0,5–0,7 cm.
462. Szürke, szemcsés anyagú tányér enyhén behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.552. Pá: 20 cm, Fv: 0,6 cm.
463. Szürke, szemcsés anyagú korsó hurkafültöredéke. Ltsz. 2010.1.549. Fülá: 2,5 cm.
464. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.528. Aá: 9 cm, Fv: 0,4–0,7 cm.
465. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.527. Fv: 0,6–0,9 cm.
466. Bronz veret töredéke, hosszában összehajtván. Ltsz. 2012.3.52. Méret: 0,7 cm × 4,7 cm.

KE 183

467. Szürke, szemcsés anyagú fazék háromszög átmetszetű kihajló peremtöredéke és oldaltöredéke. Pereme alatt bekarcolt vonalakkal díszített. Ltsz. 2010.1.567–568. Pá: 18 cm, Fv: 0,5-0,6 cm.
468. Vörösbevonatos oldaltöredék. Ltsz. 2010.1.569.

KE 128

469. Terra sigillata. Közép-galliai Drag. 18/31 tányérforma aljtöredéke. Alján bekarcolt betűk vannak. Ltsz. 2010.1. 152.
470. Terra sigillata. Közép-galliai sigillata oldaltöredéke. Betűvel, egyéb motívummal díszített. Ltsz. 2010.1.156.
471. Terra sigillata oldaltöredéke (?). Ltsz. 2010.1.157.
472. Terra sigillata. Valószínűleg közép-galliai sigillata oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.161.
473. Terra sigillata. Lezouxi Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Tojásfüzérrel díszített. Ltsz. 2010.1.158.
474. Terra sigillata. Közép-galliai sigillata oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.159.
475. Terra sigillata. Rheinzaberni Drag. 31/32 tányérforma talpgyűrűje. Ltsz. 2010.1.160.
476. Terra sigillata. Rheinzaberni Drag. 54 formájú palack oldaltöredéke. Barbotin díszítés. Ltsz. 2010.1.153.
477. Terra sigillata. Rheinzaberni Drag. 32 tányérforma oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.154.
478. Terra sigillata. Rheinzaberni Déch. 72 formájú váza peremtöredéke. Üvegpoháritechnikával készített díszítés. Ltsz. 2010.1.155.
479. Terra sigillata. Rheinzaberni Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Díszítetlen. Ltsz. 2010.1.162.
480. Citromsárga mázas kerámia oldaltöredéke. Ltsz. 2010.53.6. Méret: 1,7 cm × 1,5 cm, Fv: 0,3-0,5 cm.
481. Raetiai pohár díszítetlen alj- és oldaltöredéke, vörösre égetett, fémes hatású vörösesbarna bevonat fedi. Ltsz. 2010.53.5. Aá: 4,8 cm, Fv: 0,4 cm.

482. Pannonische Glanztonware rovátkolt díszítésű oldaltöredéke. Felületét szürke bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.646. Fv: 0,6 cm.
483. Vörösbevonatos vékonyfalú faltenbecher oldaltöredéke. Ltsz. 2010.1.695. Fv: 0,3 cm.
484. Pompeii vörös tál utánzat enyhén behúzott peremtöredéke. Belül és kívül a peremet vörös bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.620. Pá: 24 cm, Fv: 0,6–1 cm.
485. Vörösre festett fazék behúzott peremtöredéke. Pereme hornyolt. Ltsz. 2010.1.635. Pá: 16 cm, Fv: 0,5–0,6 cm.
486. Vörösre festett tál gyűrűs peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.700. Pá: 24 cm, Fv: 0,7 cm.
487. Vörösre festett kerámia aljtöredékek. Ltsz. 2010.1.636–637.
488. Vörösbevonatos aljtöredék. Ltsz. 2010.1.689. Fv: 0,6 cm.
489. Vörösre festett aljtöredék. Ltsz. 2010.1.688. Fv: 0,6 cm.
490. Vörösbevonatos tál behúzott, gyűrűs peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.692. Pá: 22 cm, Fv: 0,5 cm.
491. Vörösbevonatos oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.621–623; 641; 694.
492. Festett sávós oldaltöredék. Ltsz. 2010.1.693. Fv: 0,5 cm.
493. Nyersszínű dörzstál kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.703. Pá: 35 cm, Fv: 1–1,5 cm.
494. Nyersszínű dörzstál kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.702. Pá: 32 cm, Fv: 1 cm.
495. Nyersszínű tál/korsó duzzadt peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.701. Pá: 17 cm, Fv: 0,3–0,5 cm.
496. Nyersszínű kerámia fültöredéke. Ltsz. 2010.1.699. V: 0,9 cm.
497. Nyersszínű aljtöredék. Ltsz. 2010.1.638. Fv: 0,6 cm.
498. Nyersszínű aljtöredék. Ltsz. 2010.1.630.
499. Vörösre égetett, szemcsés anyagú aljtöredék. Ltsz. 2010.1.618–619. Aá: 18 cm.
500. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.632. Pá: 18 cm, Fv: 0,2–0,5 cm.
501. Szürke, szemcsés anyagú mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Ltsz. 2010.1.633. Pá: 22 cm, Fv: 0,5 cm.
502. Szürke, szemcsés anyagú mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Ltsz. 2010.1.634. Pá: 28 cm, Fv: 0,5 cm.
503. Szürke, szemcsés anyagú kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.648. Pá: 14 cm, Fv: 0,5 cm.
504. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Másodlagosan égett. Ltsz. 2010.1.649. Pá: 13 cm, Fv: 0,4 cm.
505. Szürke, szemcsés anyagú mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.650. Fv: 0,3 cm.
506. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.651. Pá: 24 cm, Fv: 0,5 cm.
507. Szürke, szemcsés anyagú korsó duzzadt peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.652. Pá: 15 cm, Fv: 0,6 cm.
508. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.584. Pá: 16 cm, Fv: 0,6 cm.
509. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.585. Pá: 10 cm, Fv: 0,3 cm.
510. Szürke, szemcsés anyagú kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.586. Pá: 26 cm, Fv: 0,7–0,9 cm.
511. Szürke, szemcsés anyagú kerámia behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.575. Fv: 0,6 cm.

512. Szürke, szemcsés anyagú kerámia kihajló peremtöredéke. Másodlagosan égett. Ltsz. 2010.1.583. Pá: 26 cm, Fv: 0,5–1 cm.
513. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.653. Fá: 20 cm, Fv: 0,3–0,5 cm.
514. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.654. Fv: 0,5 cm.
515. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöredék fedőgombbal. Ltsz. 2010.1.631. Fv: 0,8 cm, Gá: 3,4 cm.
516. Szürke, szemcsés anyagú korsó alja. Ltsz. 2010.1.579. Aá: 7 cm, Fv: 0,4–0,8 cm.
517. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Ltsz. 2010.1.617. Aá: 18 cm, Fv: 0,4–0,6 cm.
518. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.580. Aá: 5,5 cm, Fv: 0,5 cm.
519. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.581. Fv: 0,5–1,5 cm.
520. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.582. Aá: 8 cm, Fv: 0,8 cm.
521. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.647. Aá: 14 cm, Fv: 1,2 cm.
522. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Másodlagosan égett. Ltsz. 2010.1.658. Fv: 0,6 cm.
523. Hasáb alakú üvegpalack bordázott szalagfüle. Ltsz. 2010.47.58. H: 5,1 cm, Sz: 4 cm, V: 0,5–0,8 cm.
524. II. Constantius/Constans AE4 (Roma, 337–340). RIC 25/26. Ltsz. 2012.48.106.
Av.: D N F[L ...] AVG
Diad., pánc., pal. mk. j.
Rv.: GLOR-IA EXERC-ITVS//R * P
Két katona közt vexillum
525. Bronz karika töredéke. Ltsz. 2012.3.38. Á: 3 cm, V: 0,4 cm.
526. Bronz lemez töredéke, középen egy és felette két lyuk, alsó szélein további lyukak. Pikkelypáncél darabja lehetett. Ltsz. 2012.3.55. Méret: 1,7 cm × 1,9 cm.
527. Bronz pánt töredéke. Ltsz. 2012.3.56. Méret: 1,2 cm × 4,7 cm.
528. Bronz lemez, 1 cm-nél kisebb töredékei (7 db). Ltsz. 2012.3.57.

KE 126

529. Terra sigillata. Westerndorfi Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Díszített. 2010.1.62.
530. Terra sigillata. Rheinzaberni Drag. 37 tálforma oldaltöredéke. Tojásfüzérrel és pontsorral díszített. Ltsz. 2010.1.63.
531. Raetiai kerámia peremtöredéke, nyersszínűre égett, barna bevonat fedi. Ltsz. 2010.53.3.
532. Festett sávós korsó oldal- és fültöredéke. A fül alatt vörös sáv. Ltsz. 2010.1.723. Fv: 0,6 cm, Fülv: 1,6 cm
533. Festett sávós oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.730; 737–744. Fv: 0,5–0,6 cm
534. Nyersszínű lekerekített végű fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.721; 726–727. Fá: 20 cm.
535. Nyersszínű kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.722. Fv: 0,7 cm.
536. Nyersszínű korsó oldal- és kétosztatú szalagfültöredéke. Ltsz. 2010.1.724. Fülv: 0,7 cm.
537. Nyersszínű korsó kétosztatú szalagfültöredéke. Ltsz. 2010.1.725. Fülv: 1,4 cm
538. Szürke, szemcsés anyagú fazék egyenes peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.720. Pá: 15 cm, Fv: 0,5 cm.
539. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.704. Aá: 8 cm,

- Fv: 0,8 cm.
540. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.705. Aá: 13 cm, Fv: 0,8–1 cm.
541. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Ltsz. 2010.1.706. Aá: 10,5 cm, Fv: 0,7–1,2 cm.
542. Szürke, szemcsés anyagú korsó aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.707. Pá: 7 cm, Fv: 1 cm.
543. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Ltsz. 2010.1.708. Aá: 8,5 cm, Fv: 0,8–1,1 cm.
544. Szürke, szemcsés anyagú fazék aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.709. Fv: 0,7 cm.
545. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.710. Aá: 7 cm, Fv: 0,6–0,8 cm.
546. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.711. Aá: 8 cm, Fv: 0,7 cm.
547. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.712. Aá: 7 cm, Fv: 0,6–0,9 cm.
548. Szürke, szemcsés anyagú kerámia aljtöredéke. Ltsz. 2010.1.714. Fv: 0,6 cm.
549. Bronz díszszeg feje. Ltsz. 2012.3.51. Á: 1,1 cm.
- Széchenyi tér, 7. felület**
KE 392
550. Meghatározhatatlan típusú terra sigillata díszítetlen oldaltöredéke. Rhein-zaberni-westerndorfi műhely. Ltsz. 2010.1.278.
551. Meghatározhatatlan típusú terra sigillata díszítetlen oldaltöredéke. Western-dorfi műhely. Ltsz. 2010.1.299.
552. Pompeii vörös tál utánzat behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.265. Pá: 22 cm.
553. Pompeii vörös tál utánzat behúzott peremtöredéke. Belül, és kívül a peremen vörös bevonat fedi. Ltsz. 2010.1.297. Pá: 25 cm.
554. Festett sávos kerámia oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.261–262.
555. Festett sávos kerámia oldaltöredéke rovátkolt, vízszintes vonal és hullámvonal díszítéssel. 2010.1.273. Fv: 0,4–0,5 cm.
556. Vörösbevonatos kerámia oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.272; 298.
557. Vörösbevonatos fültöredék. Ltsz. 2010.1.277. Fülv: 1 cm.
558. Barna bevonatos egyosztatú fültöredék. 2010.1.267. Fülv: 0,6–0,9 cm.
559. Nyersszínű korsó fültöredéke. Ltsz. 2010.1.266. Fv: 0,5–0,7 cm.
560. Nyersszínű kerámia vízszintesen kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.276. Fv: 0,5 cm.
561. Szürke, szemcsés anyagú fedőtöredék. Ltsz. 2010.1.245. Fv: 0,4 cm.
562. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.257. Pá: 16 cm, Fv: 0,4–0,6 cm.
563. Szürke, szemcsés anyagú behúzott peremű tányér profilja. Ltsz. 2010.1.255. Pá: 24 cm, Aá: 18 cm, Fv: 0,5–0,8 cm.
564. Szürke, simított felületű kerámia kihajló peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.256. Pá: 16 cm, Fv: 0,3–0,5 cm.
565. Szürke, sima felületű korsó kétosztatú szalagfültöredéke. Ltsz. 2010.1.258. V: 0,5–1,2 cm.
566. Szürke, szemcsés anyagú kerámia alja. Ltsz. 2010.1.259. Aá: 10 cm.
567. Szürke, szemcsés anyagú hombár oldaltöredéke hullámvonal díszítéssel. Ltsz. 2010.1.285. Fv: 0,8–1 cm.
568. Szürke, szemcsés anyagú kerámia behúzott peremtöredéke. Ltsz. 2010.1.294. Fv: 0,6 cm.

569. Fehér színű üveg oldaltöredékek. Ltsz. 2010.1.745–746.
570. Csont varró tű töredéke, a tű hegye és feje letört. Ltsz. 2010.1.747. H: 8,8 cm Á: 0,5 cm.
571. Kör keresztmetszetű, szarvasagancsból készített félkész tárgy, két végén faragott. Ltsz. 2010.1.748. H: 11 cm, Á: 1,1–1,7 cm.
580. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2020.1.4.
581. Szürke, szemcsés anyagú tányér behúzott peremtöredéke. Fv: 0,4–0,6 cm. Ltsz. 2020.1.6.
582. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Fá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.7.

Lloyd épület

KE 33 (alsó része)

572. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke. A peremsáv alatt meghatározhatatlan típusú tojásfüzér részlete látható. Közép-Gallia, Kr. u. 2. század. Sz: 1,2 cm, M: 2 cm, Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2020.1.2.
573. Terra sigillata. Meghatározhatatlan típusú edény oldaltöredéke. Részben másodlagosan égett. Közép-galliai, Kr. u. 2. század. Sz: 1,6 cm, M: 1 cm, Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2020.1.3.
574. Fémes hatású, vörösbevonatos tál oldaltöredékei. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2020.1.31–32.
575. Vörösre festett oldaltöredék, másodlagosan szürkére égett. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2020.1.20.
576. Nyersszínű korsó kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 14 cm. Ltsz. 2020.1.8.
577. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 9 cm. Ltsz. 2020.1.9.
578. Nyersszínű fedőtöredék. Másodlagosan égett. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2020.1.19.
579. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme sűrű bekarcolással díszített. Pá: 13 cm. Ltsz. 2020.1.5.

KE 33 + KE 42

583. Terra sigillata. Drag. 18/31 formájú tányér díszítetlen oldaltöredéke. Másodlagosan égett. Közép-galliai, Kr. u. 2. század. Sz: 2,1 cm, M: 3,6 cm, Fv: 0,4–0,6 cm. Ltsz. 2020.1.33.
584. Pompeii vörös tál utánzat oldal- és aljtöredéke. Kívül másodlagosan feketére égett. Fv: 0,5 cm, Aá: 9 cm. Ltsz. 2020.1.42.
585. Vörösbevonatos tál behúzott duzzadt peremtöredéke. Fv: 0,5–0,6 cm. Ltsz. 2020.1.41.
586. Vörös festett sávós oldaltöredékek. Ltsz. 2020.1.43–44.
587. Vörösbevonatos oldaltöredékek. Narancsvörös színűre égetett, simított felületű. Ltsz. 2020.1.46.
588. Nyersszínű fazék peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 8,8 cm. Ltsz. 2020.1.38.
589. Nyersszínű fazék kihajló peremtöredéke. Pá: 26 cm. Ltsz. 2020.1.37.
590. Nyersszínű fazék/korsó kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt, rosszul égetett. Pá: 13 cm. Ltsz. 2020.1.39.
591. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Másodlagosan égett. Aá: 9,8 cm. Ltsz. 2020.1.36.
592. Nyersszínű korsó aljtöredéke, rosszul égetett. Aá: 10 cm. Ltsz. 2020.1.40.

593. Nyersszínű aljtöredék. Ltsz. 2020.1.45.
 594. Szürke, szemcsés anyagú korsó hurka-fültöredéke. Fülá: 2 cm. Ltsz. 2020.1.34.
 595. Szürke, szemcsés anyagú fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.35.

KE 37

596. Vörösbevonatos tál/korsó behúzott profilált peremtöredéke. Pá: 16 cm. Ltsz. 2020.1.49.
 597. Nyersszínű fazék kihajló peremtöredéke. Másodlagosan égett. Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.50.
 598. Nyersszínű, háromszatú szalagfűl töredéke, másodlagosan égett. Fülv: 1,2 cm. Ltsz. 2020.1.51.

KE 44

599. Pompeii vörös tál utánzat behúzott peremtöredéke. Fv: 0,7–0,9 cm, Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.52.
 600. Fémcsatású, vörösbevonatos tál peremtöredéke és oldaltöredékei, vékony bekarcolt függőleges vonalakkal díszített. Fv: 0,4–0,8 cm. Ltsz. 2020.1.53–54.
 601. Narancsvörösre festett oldaltöredék. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2020.1.55.
 602. Nyersszínű fazék kihajló duzzadt peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 15 cm. Ltsz. 2020.1.57.
 603. Nyersszínű, egyoszlatú szalagfűl töredéke, másodlagosan égett. Fülv: 1,1–1,4 cm. Ltsz. 2020.1.58.
 604. Nyersszínű fedőtöredék. Fá: 15 cm. Ltsz. 2020.1.56.
 605. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredék. Fá: 26 cm. Ltsz. 2020.1.60.

606. Szürke, szemcsés anyagú, lekerekített végű fedőtöredék. Fá: 13 cm. Ltsz. 2020.1.61.
 607. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 7 cm. Ltsz. 2020.1.59.
 608. Szürke, szemcsés anyagú, szögletes végű fedőtöredékek (3 db). Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2020.1.145–147.
 609. Szürke, szemcsés anyagú hombár aljtöredéke, egy sor függőleges, bekarcolt vonallal díszített. Talprésze letört. Fv: 0,9–1,2 cm. Ltsz. 2020.1.62.

KE 45

610. Terra sigillata. Drag. 54 formájú pohár díszítetlen oldaltöredéke. Közép-galliai, Kr. u. 2. század. Sz: 2,1 cm, M: 1,6 cm, Fv: 0,3 cm. Ltsz. 2020.1.68.
 611. Homokbeszórt díszítésű pohár aljtöredéke, vörösbarna bevonat fedi. Homokszemekkel sűrűn szórt felülete van, az edény talpán is. Fv: 0,4 cm, Aá: 3,3 cm. Ltsz. 2020.1.64.
 612. Márványozott festésű oldaltöredékek. Fv: 0,7–0,9 cm. Ltsz. 2020.1.63.
 613. Vörösre festett aljtöredék. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 2020.1.71.
 614. Vörösre festett oldaltöredékek (5 db). Ltsz. 2020.1.65; 70; 72; 156.
 615. Narancsvörös színű, simított felületű oldaltöredék. Rontott égetésű. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 2020.1.73.
 616. Nyersszínű fedőtöredék. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 2020.1.66.
 617. Nyersszínű fedőtöredék. Fv: 0,9 cm. Ltsz. 2020.1.67.
 618. Nyersszínű fedőtöredék. Fv: 1 cm. Ltsz. 2020.1.152.
 619. Szürke, szemcsés anyagú fazék/mély tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.69.

KE 60

620. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál reli-eftdíszes perem- és oldaltöredéke. A peremsáv alatt tojásfüzér részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor részlete zár le. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelem részlete található. Részben másodlagosan égett. Lezoux, Cettus, Kr. u. 135–160. Sz: 4 cm, M: 4,8 cm, Fv: 0,6 cm, Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.74.
621. Pannonische Glanztonware peremtöredékei, díszítetlen. Fv: 0,6 cm, Pá: 20 cm. Ltsz. 2020.1.75–76.
622. Pannonische Glanztonware oldaltöredék, kívül-belül rovátkolt díszítéssel. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2020.1.78.
623. Pannonische Glanztonware oldaltöredék, belső oldalán rovátkolt díszítéssel. Fv: 0,6–0,7 cm. Ltsz. 2020.1.77.
624. Márványozott festésű tál vízszintesen kihajló peremtöredéke. Belül márványozott festésű, kívül nyersszínű. Fv: 0,4–0,5 cm, Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.88.
625. Márványozott festésű oldaltöredékek. Ltsz. 2020.1.89–95.
626. Vörösbevonatos homokbeszórt díszítésű oldaltöredékek. Ltsz. 2020.1.96–97.
627. Vörös festett sávós és rovátkolt díszítésű oldaltöredékek. Ltsz. 2020.1.98–105.
628. Nyersszínű korsó peremtöredéke kétosztatú szalagfüllel. Pá: 10 cm, Fülv: 1,2–1,4 cm. Ltsz. 2020.1.83.
629. Nyersszínű korsó vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pá: 6 cm. Ltsz. 2020.1.84.
630. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 4,8 cm. Ltsz. 2020.1.85.
631. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 9,5 cm. Ltsz. 2020.1.86.
632. Nyersszínű, felhajló, lekerekített végű fedőtöredék. Fá: 15 cm. Ltsz. 2020.1. 87.

633. Szürke, szemcsés rézsútosan kihajló kisméretű fazék/csupor peremtöredéke. Másodlagosan égett. Pá: 11 cm. Ltsz. 2020.1.79.
634. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 9 cm. Ltsz. 2020.1.81.
635. Szürke, szemcsés anyagú szögletes végű fedőtöredék. Fá: 20 cm. Ltsz. 2020.1.80.
636. Szürke, szemcsés anyagú aljtöredék. Aá: 10 cm. Ltsz. 2020.1.82.

KE 62

637. Terra sigillata. Drag. 37 formájú tál díszítetlen oldal- és talpgyűrű töredéke, alján koncentrikus körök részletével. Közép-Gallia, Kr. u. 2. század. Sz: 8,5 cm, M: 2 cm, Fv: 0,9–1,2 cm, Aá: 6–8 cm (talpgyűrű). Ltsz. 2020.1.106.
638. Nyersszínű fazék vízszintesen kihajló peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá: 15 cm. Ltsz. 2020.1.107.

KE 68

639. Terra sigillata. Meghatározhatatlan formájú terra sigillata oldaltöredék. Közép-galliai, Kr. u. 2. század. Sz: 5 cm, M: 2,8 cm, Fv: 0,4 cm. Ltsz. 2020.1. 108.
640. Pannonische Glanztonware oldaltöredéke rovátkolt díszítéssel. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 2020.1.109.
641. Márványozott festésű tál behúzott peremtöredéke. Fv: 0,7 cm, Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.112.
642. Márványozott festésű gyűrűs tál oldaltöredéke. Fv: 0,5–0,9 cm. Ltsz. 2020.1.113.
643. Márványozott festésű oldaltöredékek. Ltsz. 2020.1.114–117.

644. Vörösre festett oldaltöredékek. Ltsz. 2020.1.118–119.
 645. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 7 cm. Ltsz. 2020.1.111.
 646. Nyersszínű korsó oldaltöredéke egyosz-
 tatú szalagfűl indításával. Fv: 0,6–0,7
 cm, Fűlv: 1,4 cm. Ltsz. 2020.1.110.

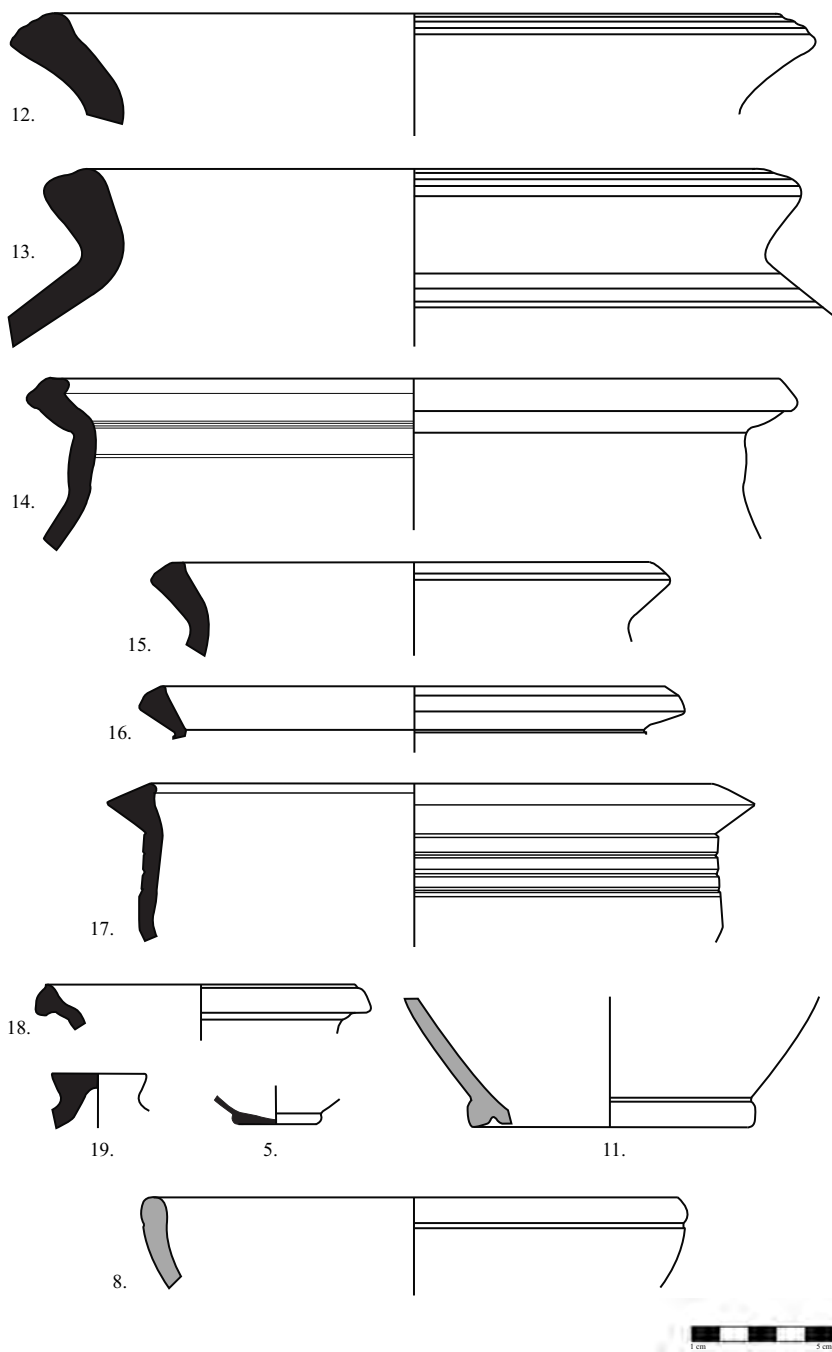
KE 82

647. Vörösre festett oldaltöredékek (6 db).
 Fv: 0,9 cm. Ltsz. 2020.1.167.
 648. Vörösre égetett oldaltöredék, vízszin-
 tesen futó barázdákkal díszített. Fv: 0,6
 cm. Ltsz. 2020.1.166.
 649. Nyersszínű dörzstál peremtöredéke.
 Fv: 0,9 cm, Pá: 18 cm. Ltsz. 2020.1.
 121.
 650. Nyersszínű dörzstál kihajló peremtöre-
 déke. Fv: 0,9–1 cm. Ltsz. 2010.1.120.

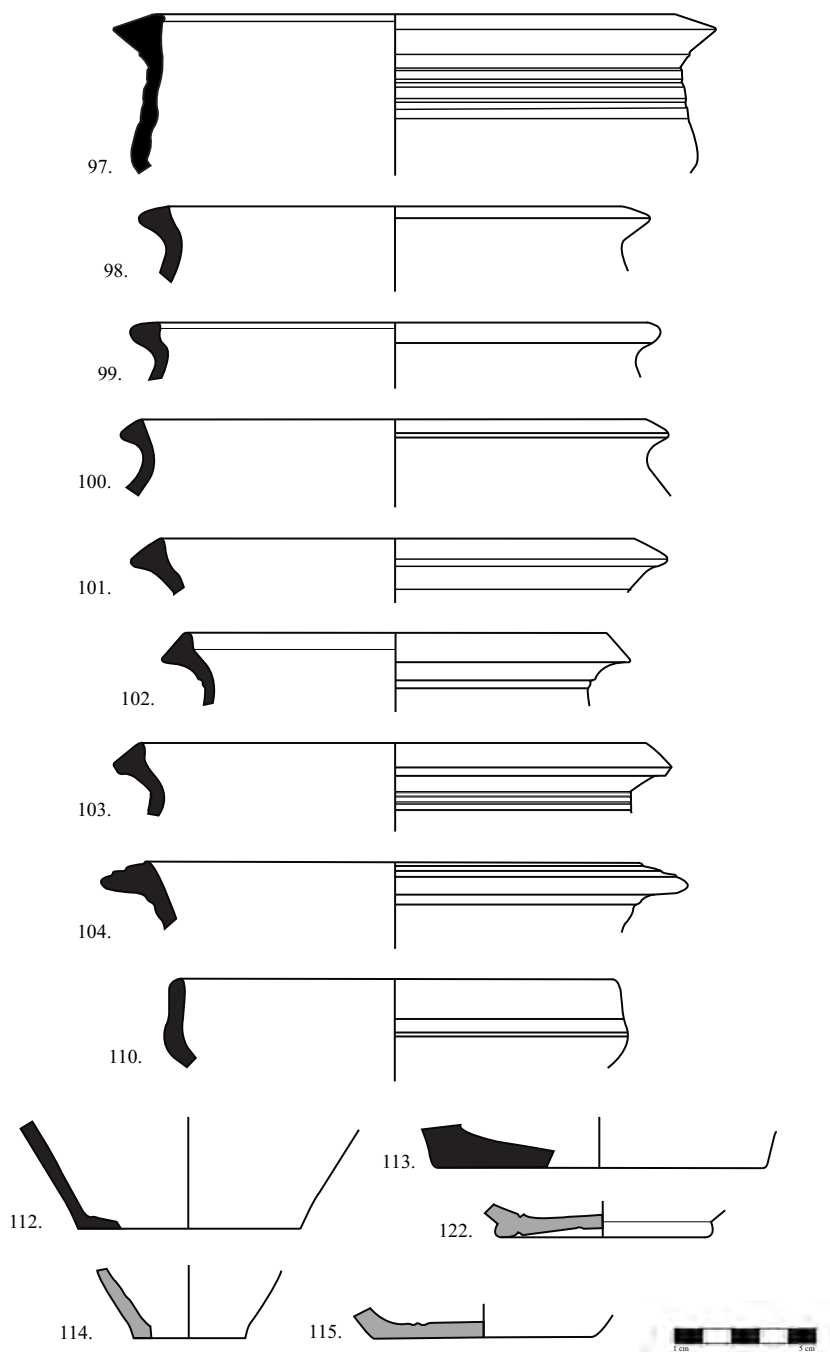
KE 84

651. Terra sigillata. Drag. 25 formájú tál ol-
 dal- és talpgyűrű töredéke. Az alj belső
 felületén [...]ALUS bélyeg részlete látható.
 La Graufesenque-i, Callus II. Kr. u. 60–
 80. Sz: 11,6 cm, M: 3,2 cm, Fv: 0,3 cm,
 Aá: 6 cm. Ltsz. 2020.1.122.
 652. Terra sigillata. Consp. 20.4.2. formájú
 tányér töredéke. Az edény oldalának
 külső felületén applikált technikával
 készült hétkaréjú levél és azonosítha-
 tatlan figurális díszítőelem részlete lát-
 ható. Észak-Itália, Kr. u. 1. század má-
 sodik fele. M: 2,4 cm, Fv: 0,2–0,4 cm,
 Pá: 18,5 cm. Ltsz. 2020.1.123.
 653. Amphora vörös színű oldaltöredéke.
 Fv: 1,1 cm. Ltsz. 2020.1.134.
 654. Vörösre festett korsó peremtöredéke
 fűlindítással. Rosszul égetett. Pá: 8,5
 cm. Ltsz. 2020.1.125.

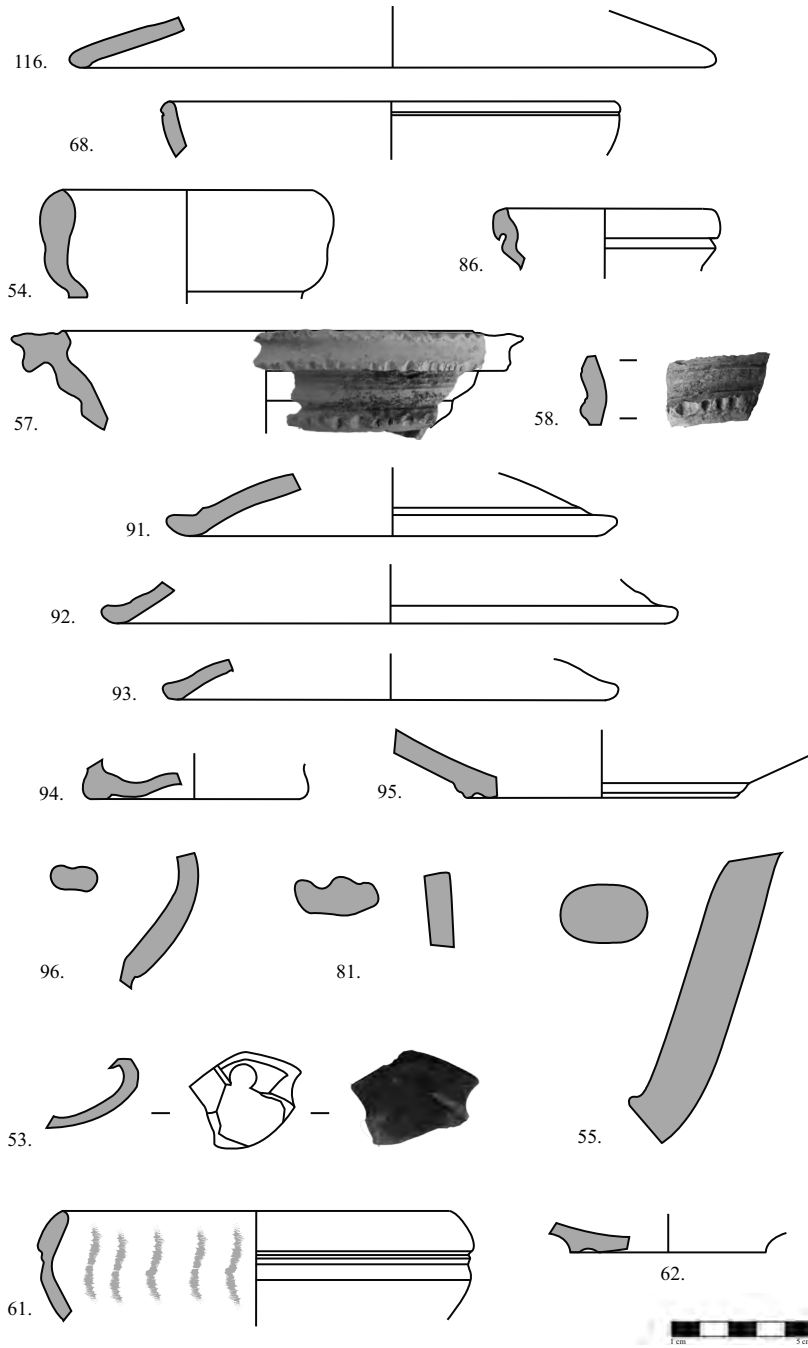
655. Vörösre festett tál aljtöredéke. Másod-
 lagosan égett. Aá: 10 cm. Ltsz.
 2020.1.128.
 656. Vörösre festett tál vízszintesen kihajló
 peremtöredéke. Pá: 18 cm. Ltsz.
 2020.1.127.
 657. Vörös festett sávós oldaltöredék az
 edény nyers színét szabadon hagyó hul-
 lámvonallal és rovátkolt díszítéssel.
 Ltsz. 2020.1.135–136.
 658. Vörösre festett oldaltöredék rovátkolt
 díszítéssel. Ltsz. 2020.1.172.
 659. Vörösre festett oldaltöredékek. (6 db)
 Ltsz. 2020.1.175.
 660. Rontott égetésű, kétosztatú szalagfűl
 töredéke. Fűlv: 1–1,3 cm. Ltsz. 2020.1.
 124.
 661. Nyersszínű korsó aljtöredéke. Aá: 10
 cm. Ltsz. 2020.1.129.
 662. Nyersszínű korsó egyosztatú fűltöre-
 déke. Fűlv: 0,9–1,1 cm. Ltsz. 2020.1.
 126.
 663. Szürke, szemcsés anyagú fazék rézsú-
 tosan kihajló peremtöredéke. Pá: 16
 cm. Ltsz. 2020.1.130.
 664. Szürke, szemcsés anyagú fazék rézsú-
 tosan kihajló peremtöredéke. Pá: 14
 cm. Ltsz. 2020.1.132.
 665. Szürke, szemcsés anyagú fazék három-
 szög átmetszetű kihajló peremtöre-
 déke. Pá: 20 cm. Ltsz. 2020.1.133.
 666. Szürke, szemcsés anyagú fazék kihajló
 peremtöredéke. Pereme hornyolt. Pá:
 16 cm. Ltsz. 2020.1.131.
 667. Besimított hullámvonallal díszített
 szürke oldaltöredék. Fv: 0,5 cm. Ltsz.
 2020.1.137.

1. tábla
6. felület, KE 337: Kat. 5; 8; 11-19.

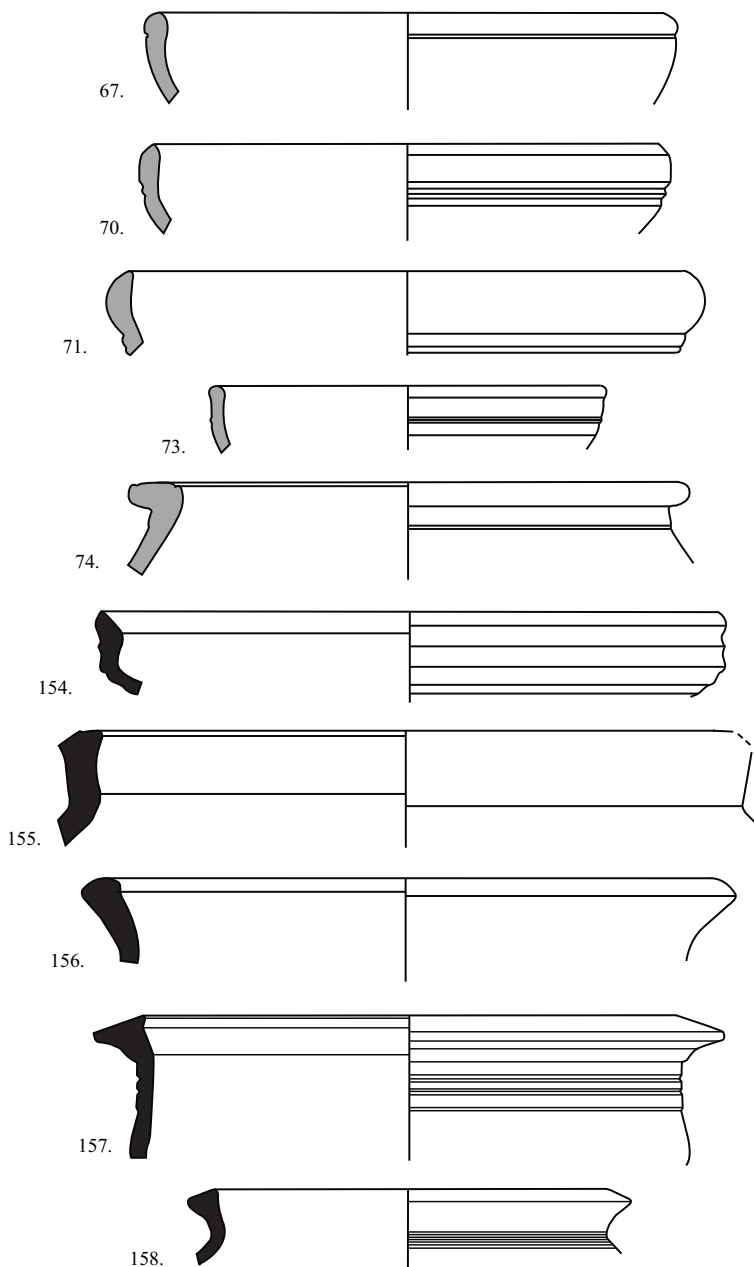

2. tábla
6. felület, KE 328: Kat. 97-104; 110; 112-115; 122.

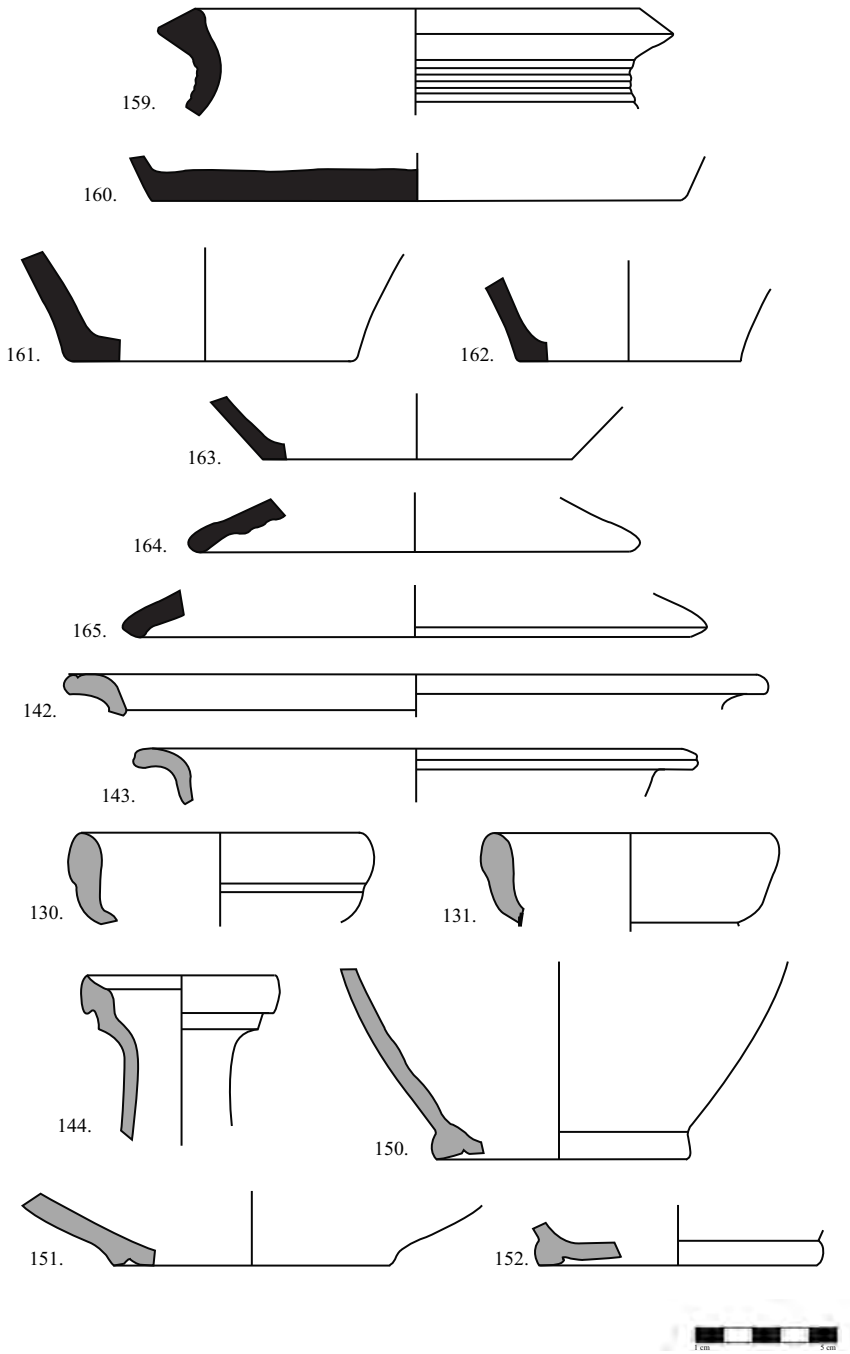

3. tábla

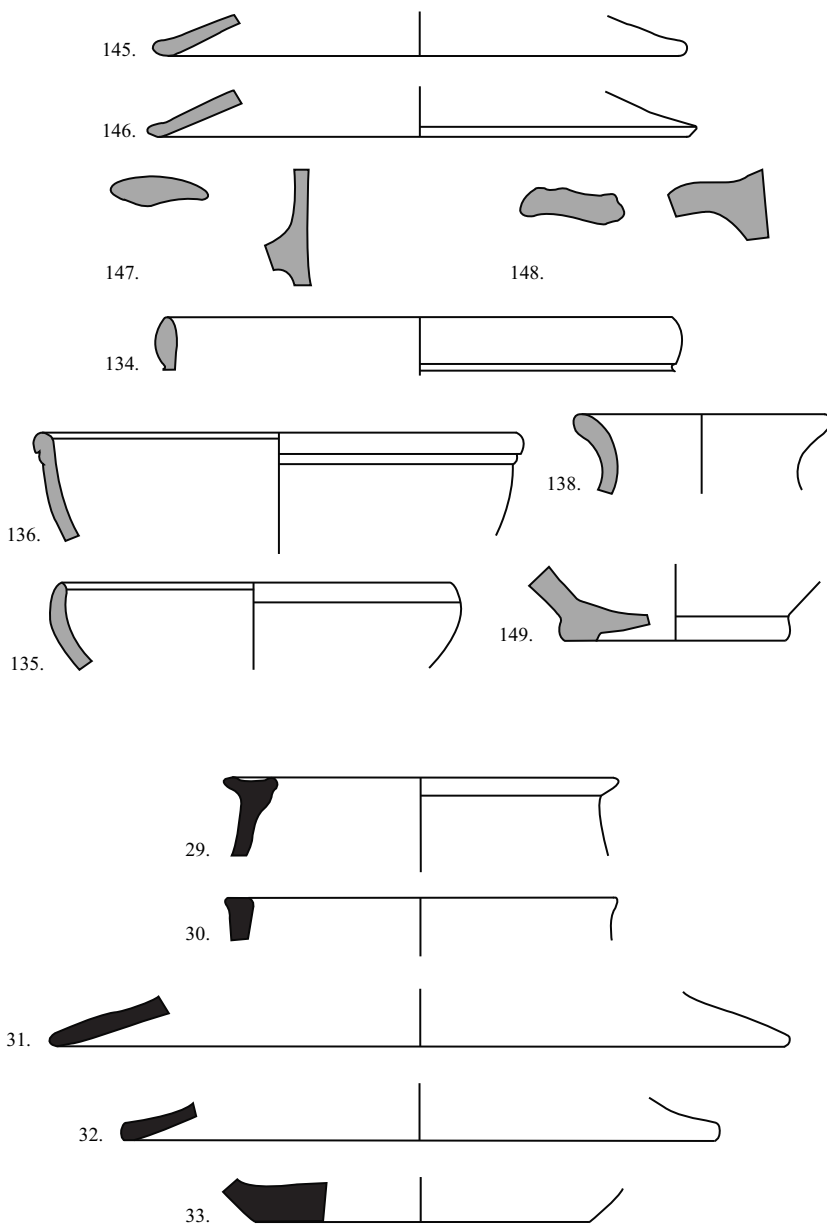
6. felület, KE 328: Kat. 53-55; 57-58; 61-62; 68; 81; 86; 91-96; 116.

4. tábla
6. felület, KE 328: Kat. 67; 70-71; 73-74; KE 327: Kat. 154-158.

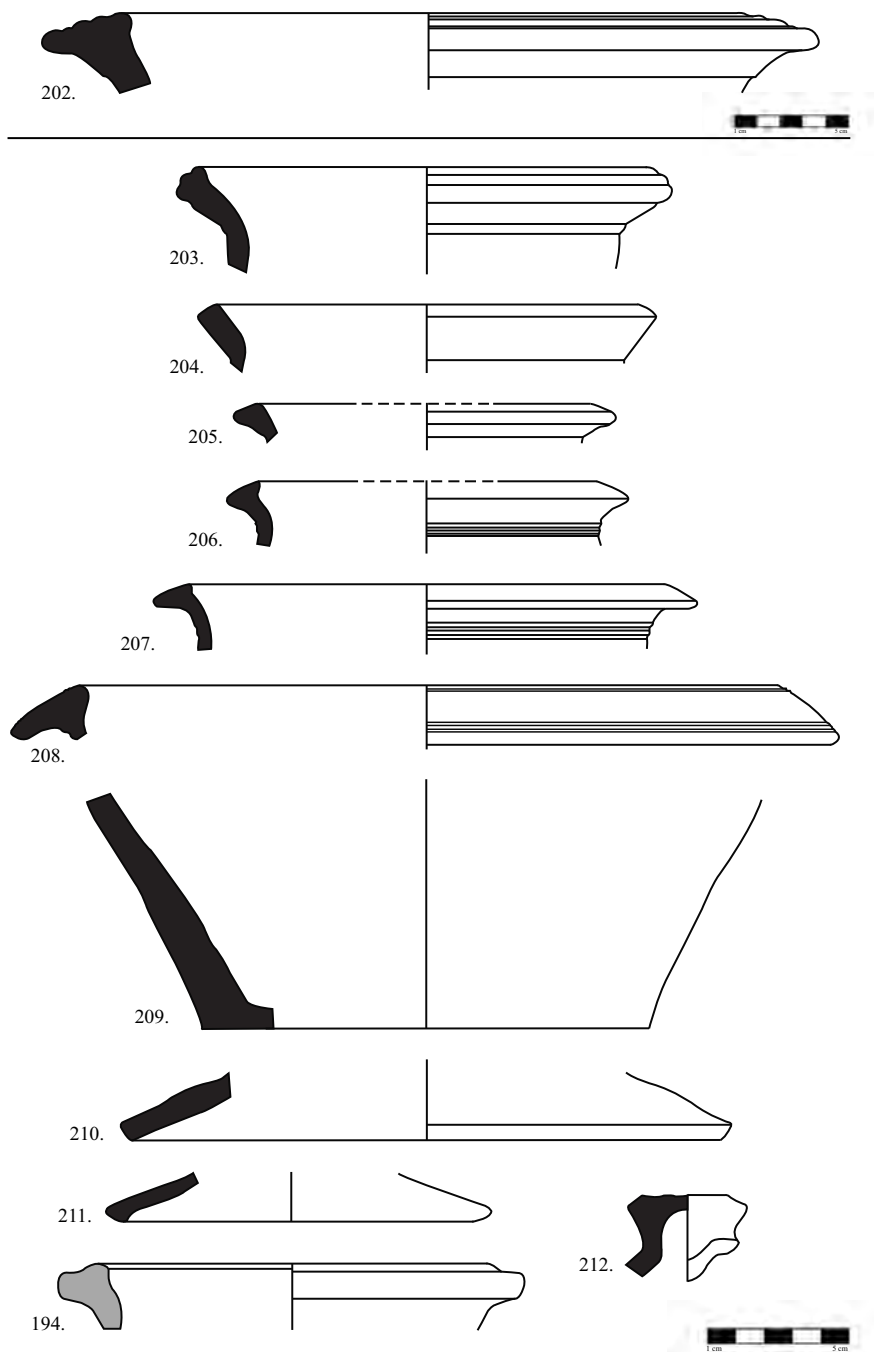

5. tábla
6. felület, KE 327: Kat. 130-131; 142-144; 150-152; 159-165.

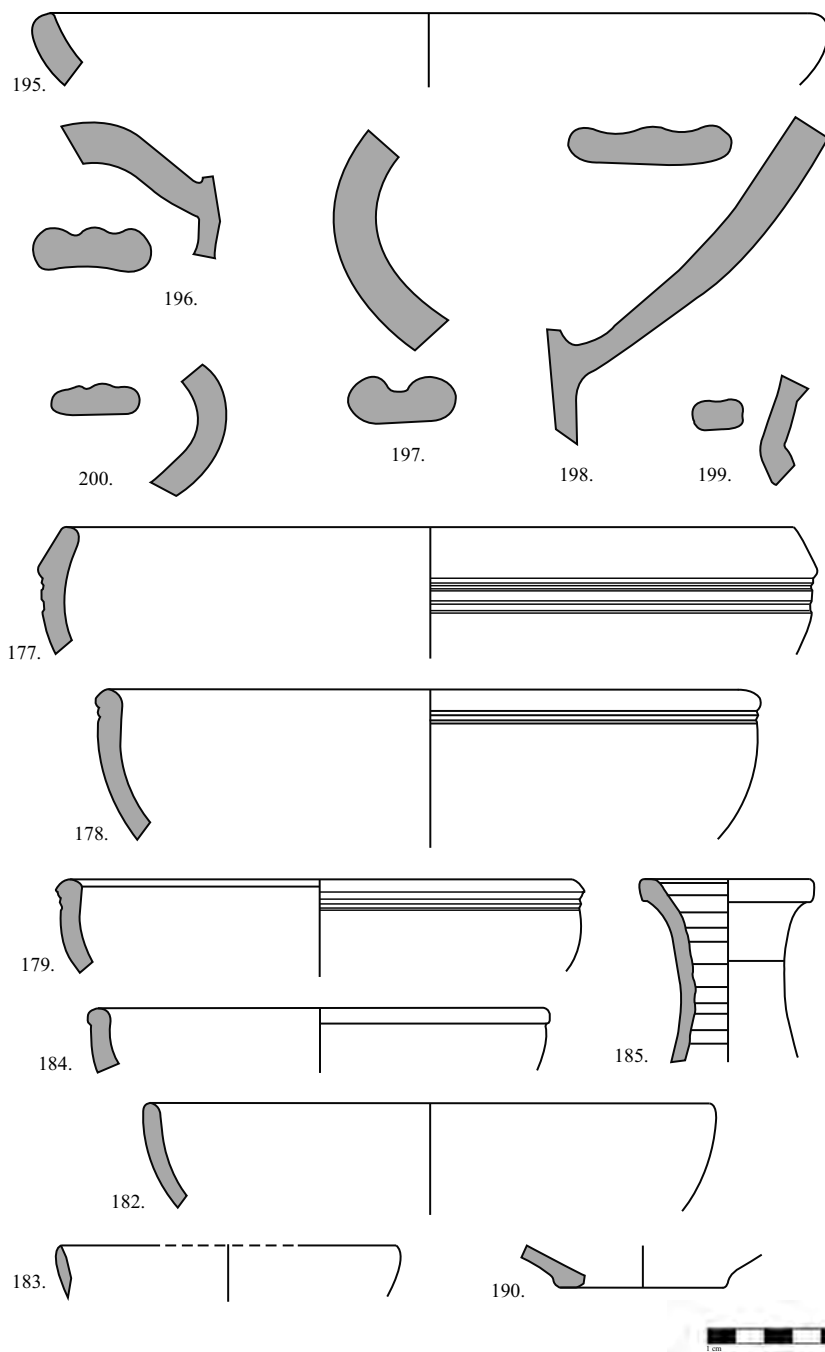

6. tábla

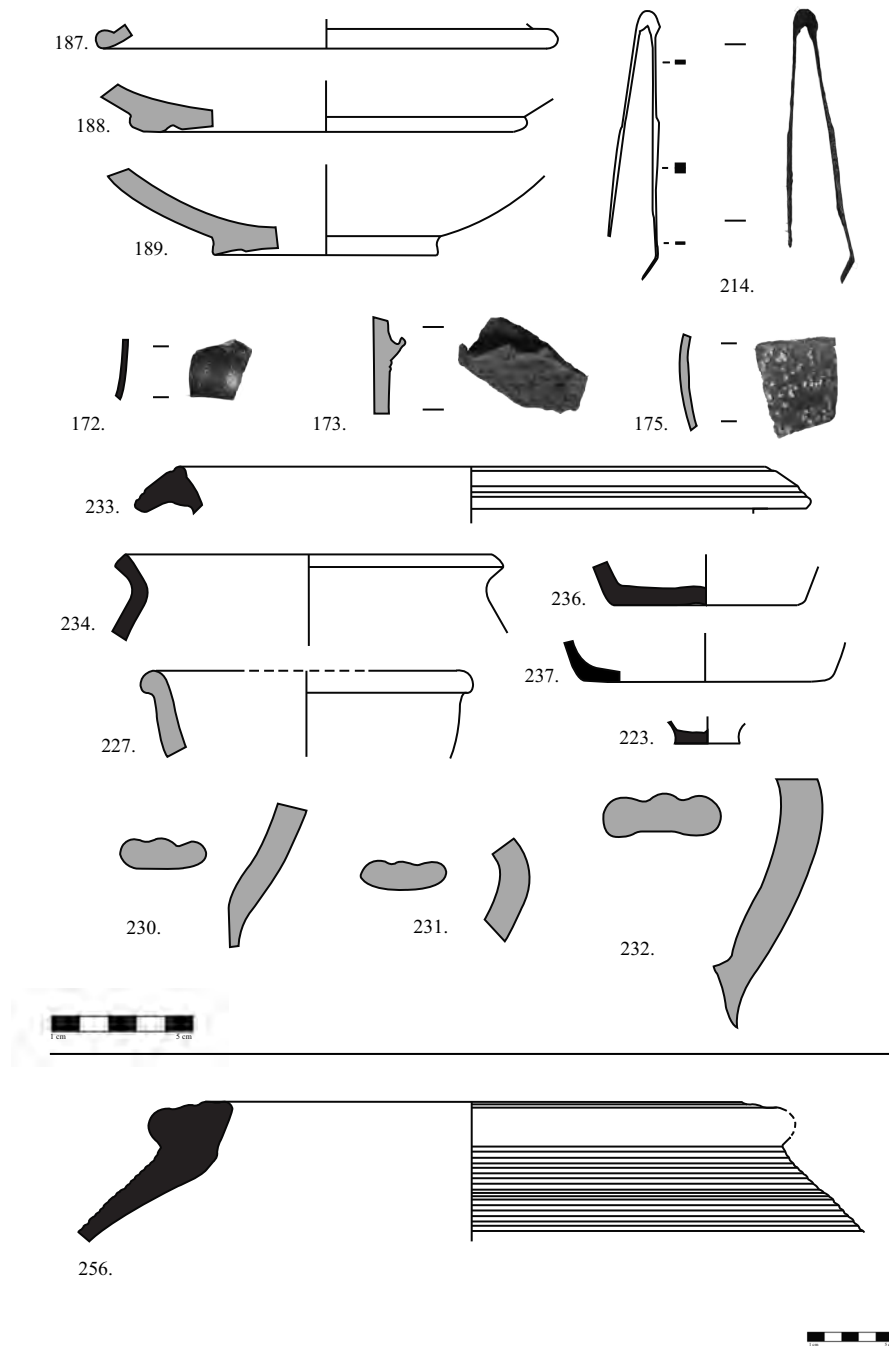
6. felület, KE 327: Kat. 134-136; 138; 145-149; KE 328 alatt: Kat. 29-33.

7. tábla
6. felület, KE 316: Kat. 194; 202-212.

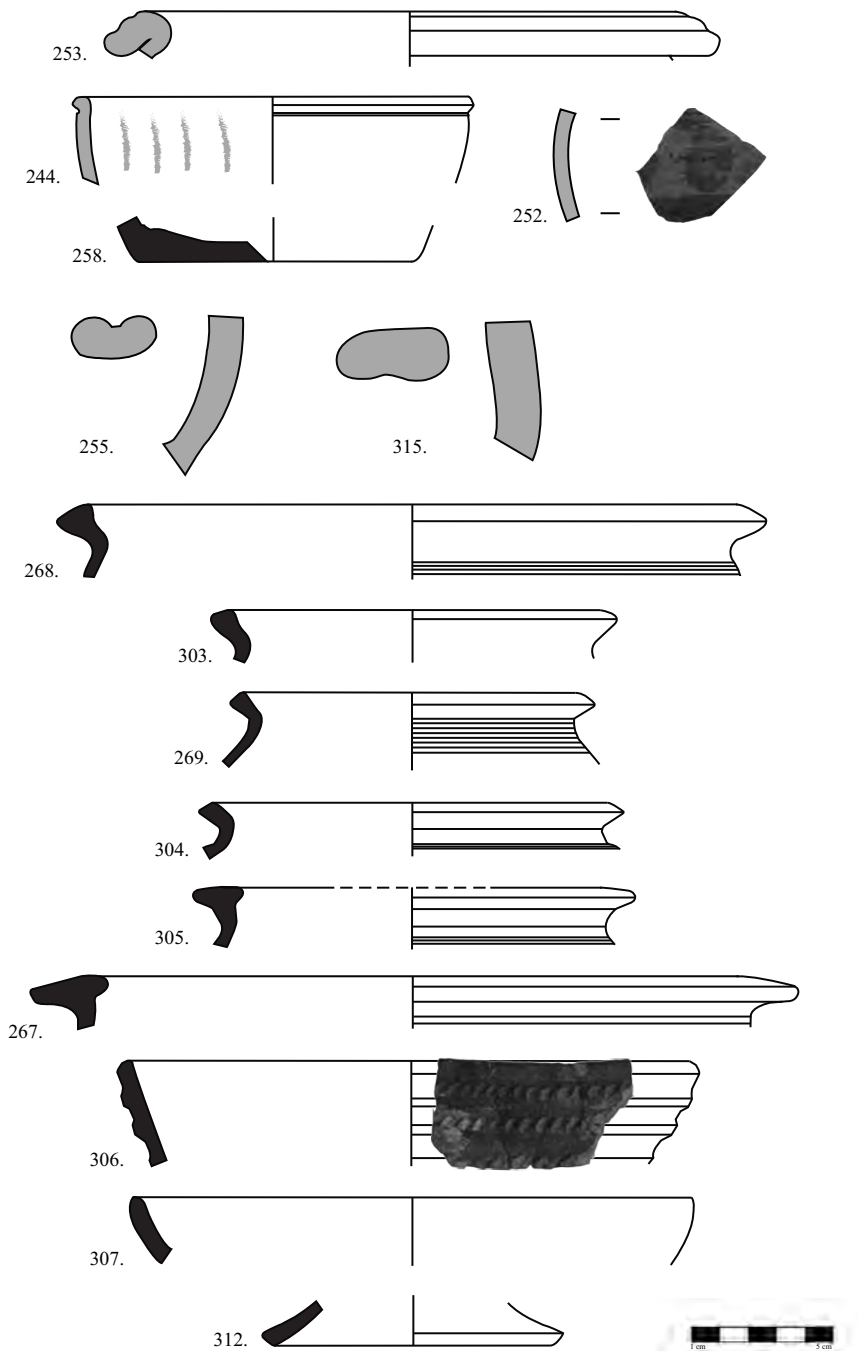

8. tábla
6. felület, KE 316: Kat. 177-179; 182-185; 190; 195-200.

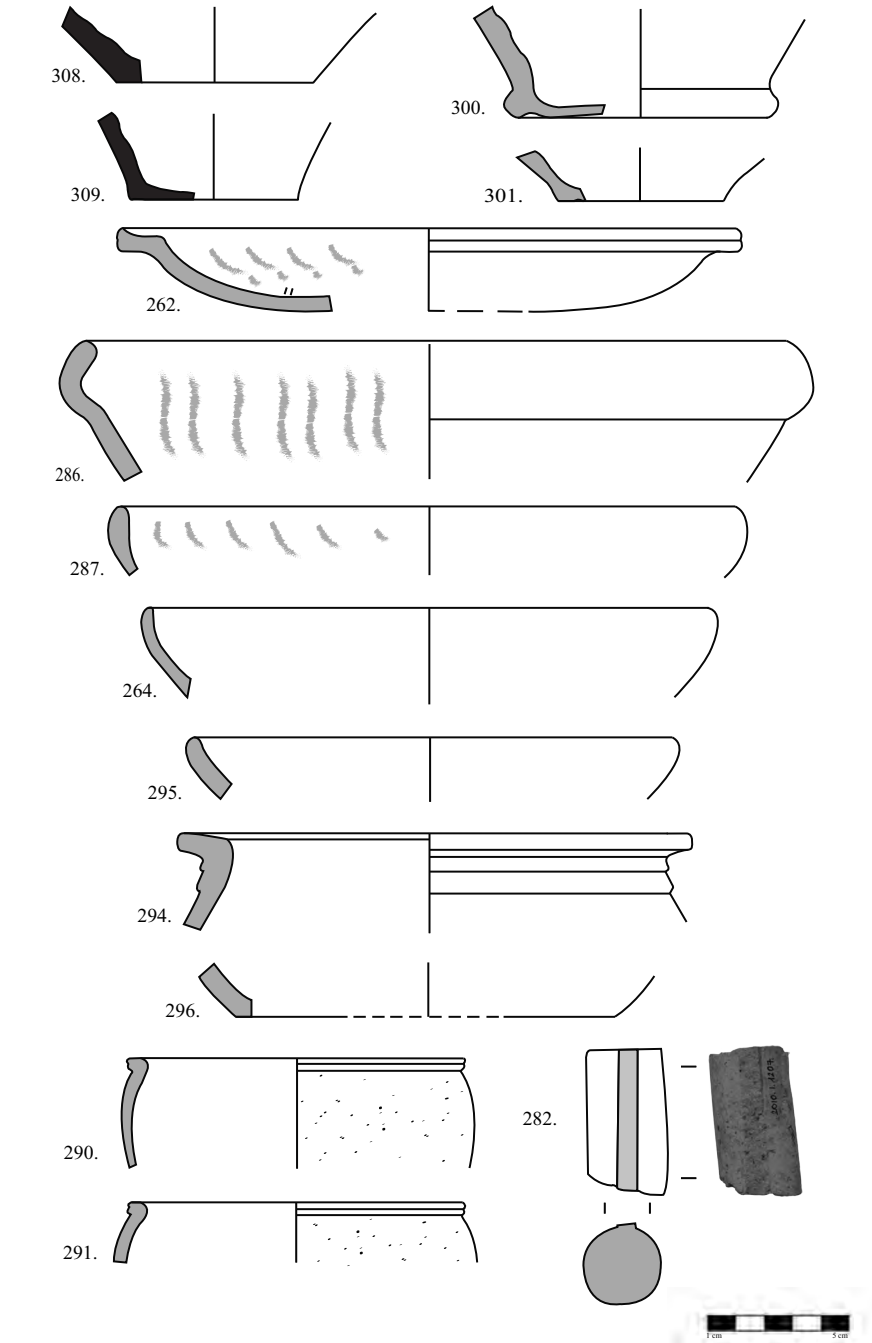
9. tábla

6. felület, KE 316: Kat. 187-189; 214; KE 311: Kat. 223; 227; 230-234; 236-237; KE 233: Kat. 256.

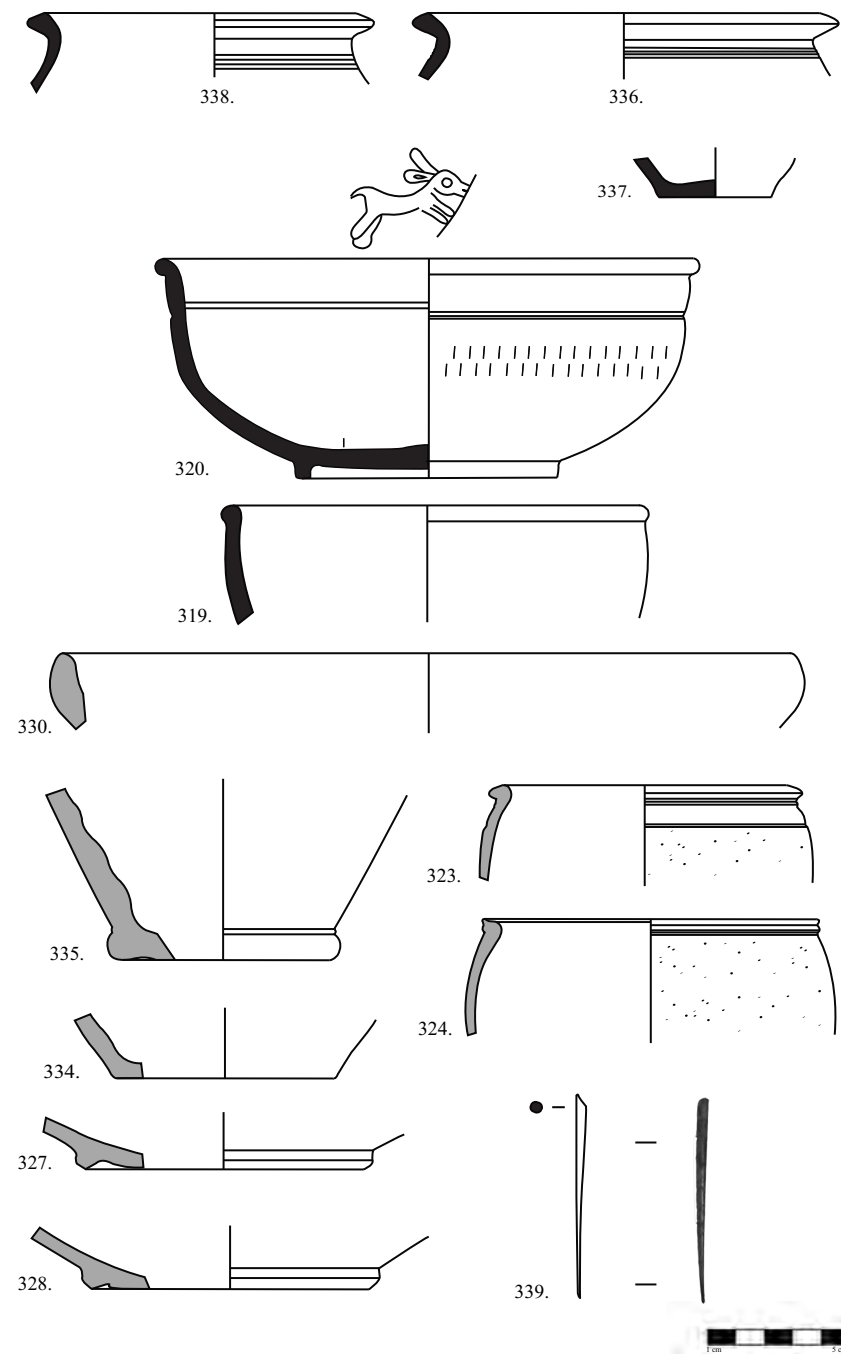
10. tábla

6. felület, **KE 233**: Kat. 244; 252-253; 255; 258; **KE 204**: Kat. 315; **KE 202**: Kat. 267-269; 303-307; 312.

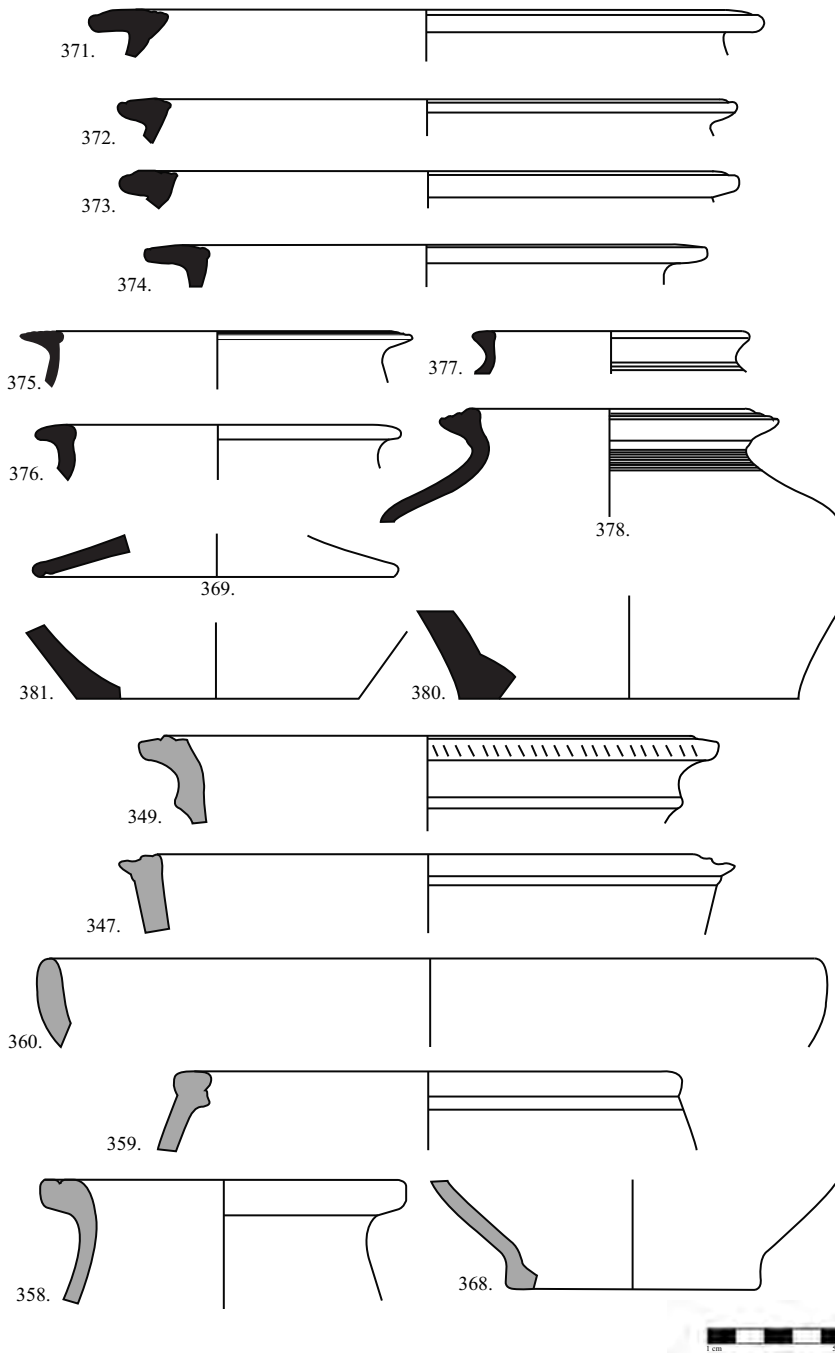

11. tábla

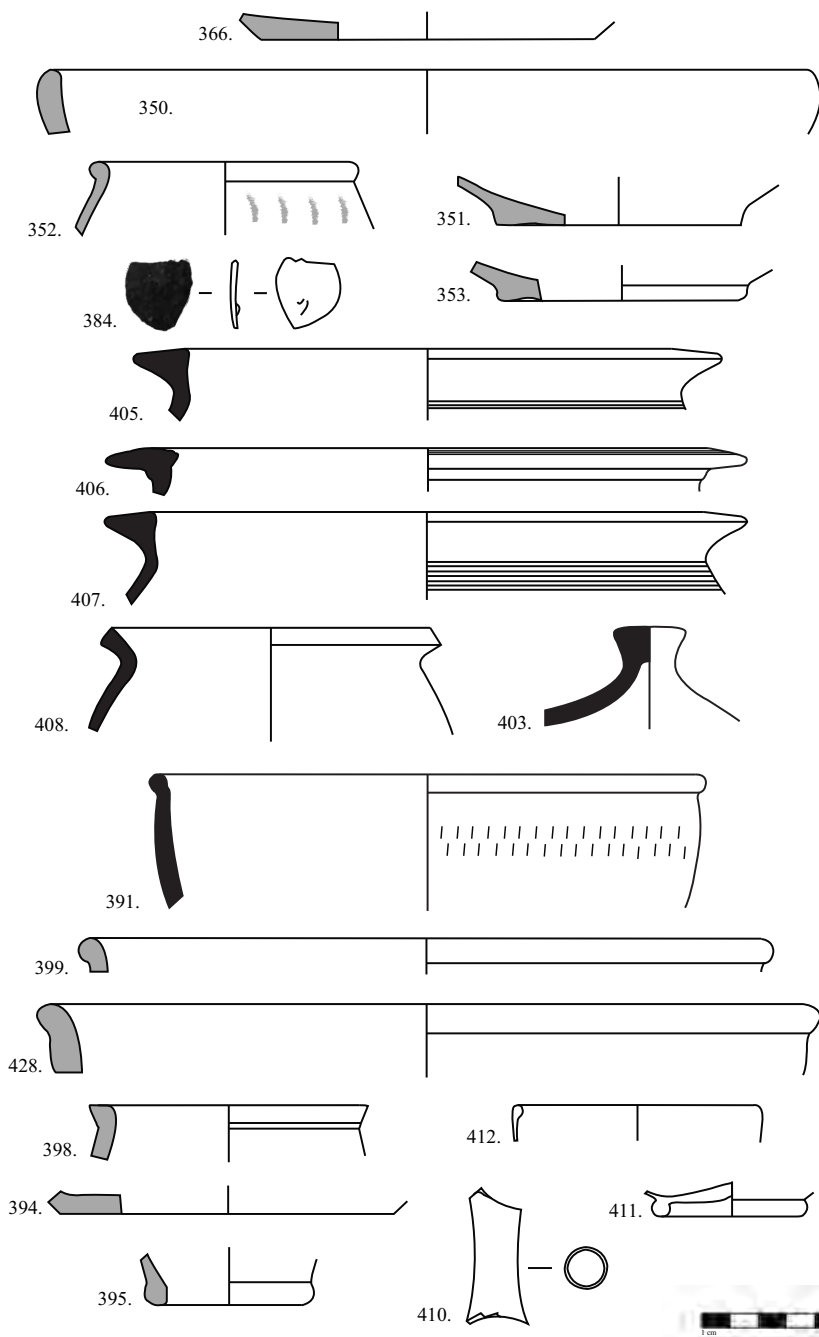
6. felület, KE 202: Kat. 262; 264; 282; 286-287; 290-291; 294-296; 300-301; 308-309.

12. tábla
6. felület, KE 199: Kat. 319-320; 323-324; 327-328; 330; 334-339.

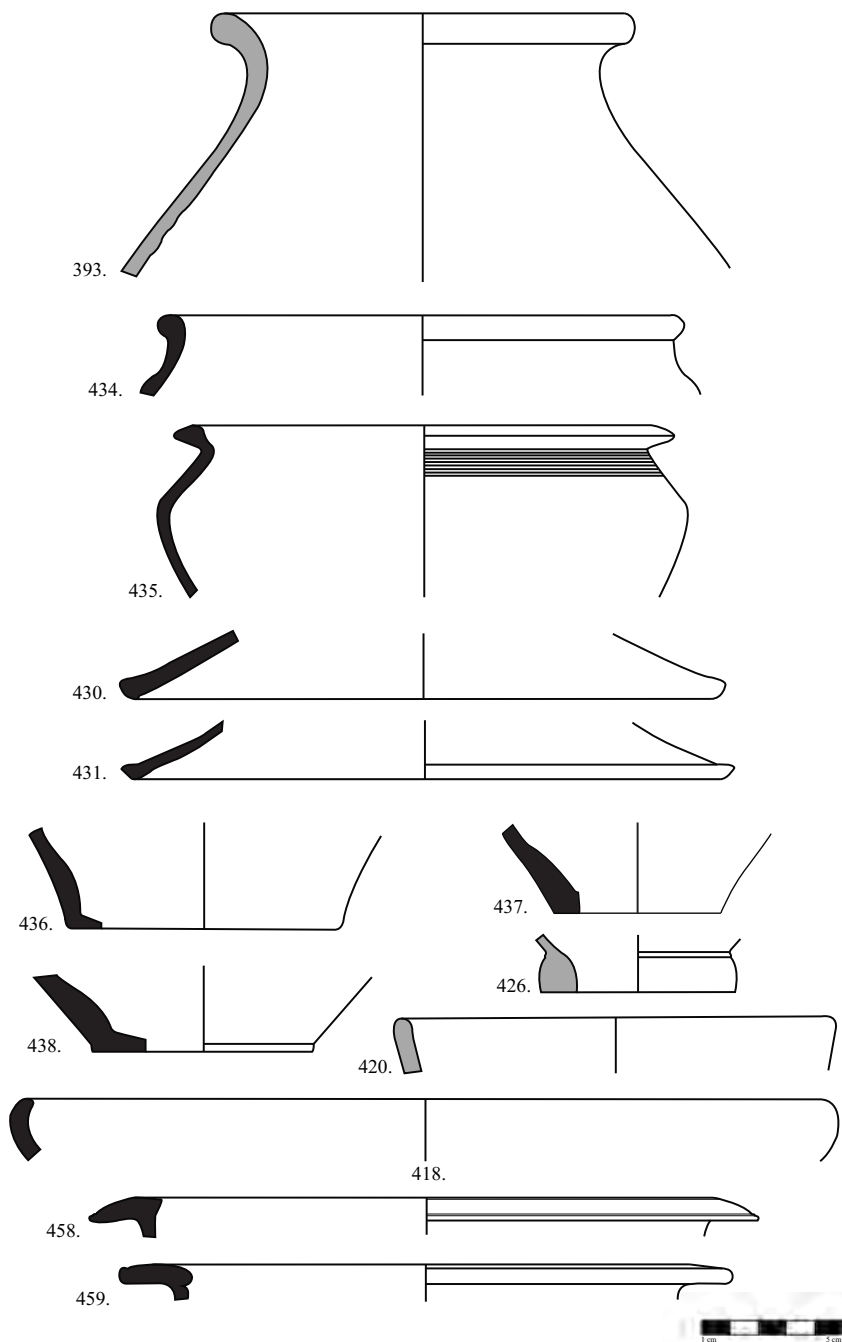

13. tábla
6. felület, KE 290: Kat. 347; 349; 358-360; 368-369; 371-378; 380-381.

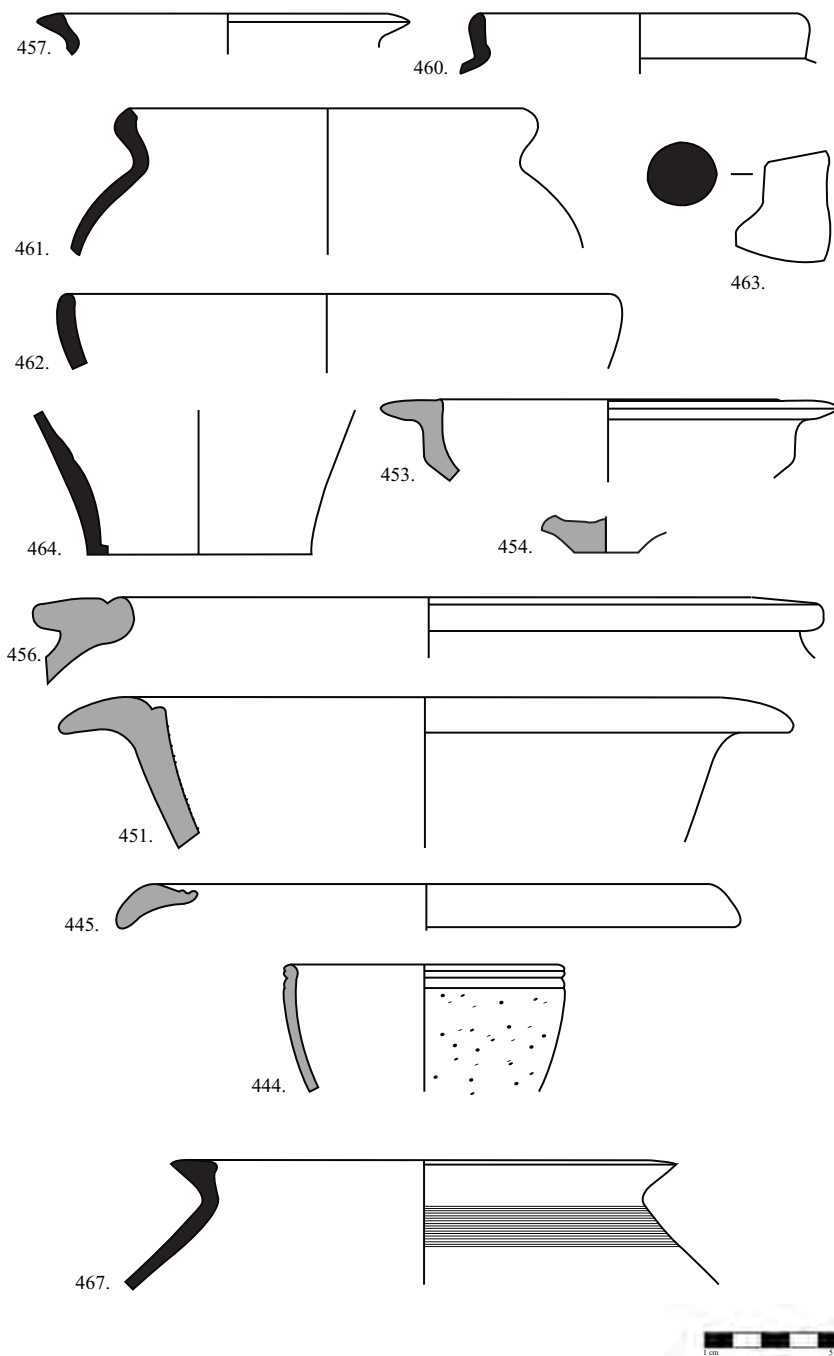
14. tábla

6. felület, **KE 290**: Kat. 350-353; 366; 384; **KE 287**: Kat. 391; 394-395; 398-399; 403; 405-408; 410-412; 428.

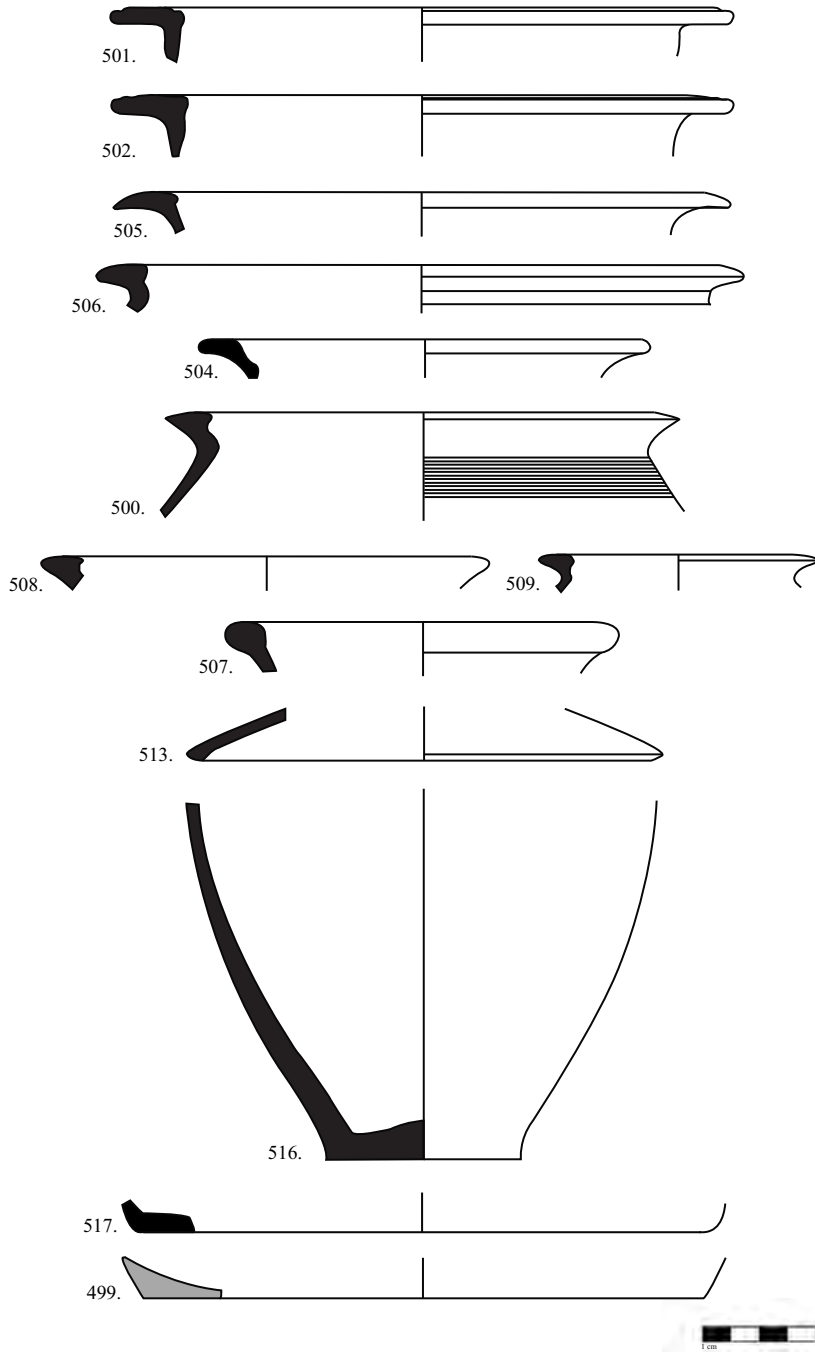
15. tábla

6. felület, **KE 287**: Kat. 393; **KE 280**: Kat. 418; 420; 426; 430-431; 434-438;
KE 213: Kat. 458-459.

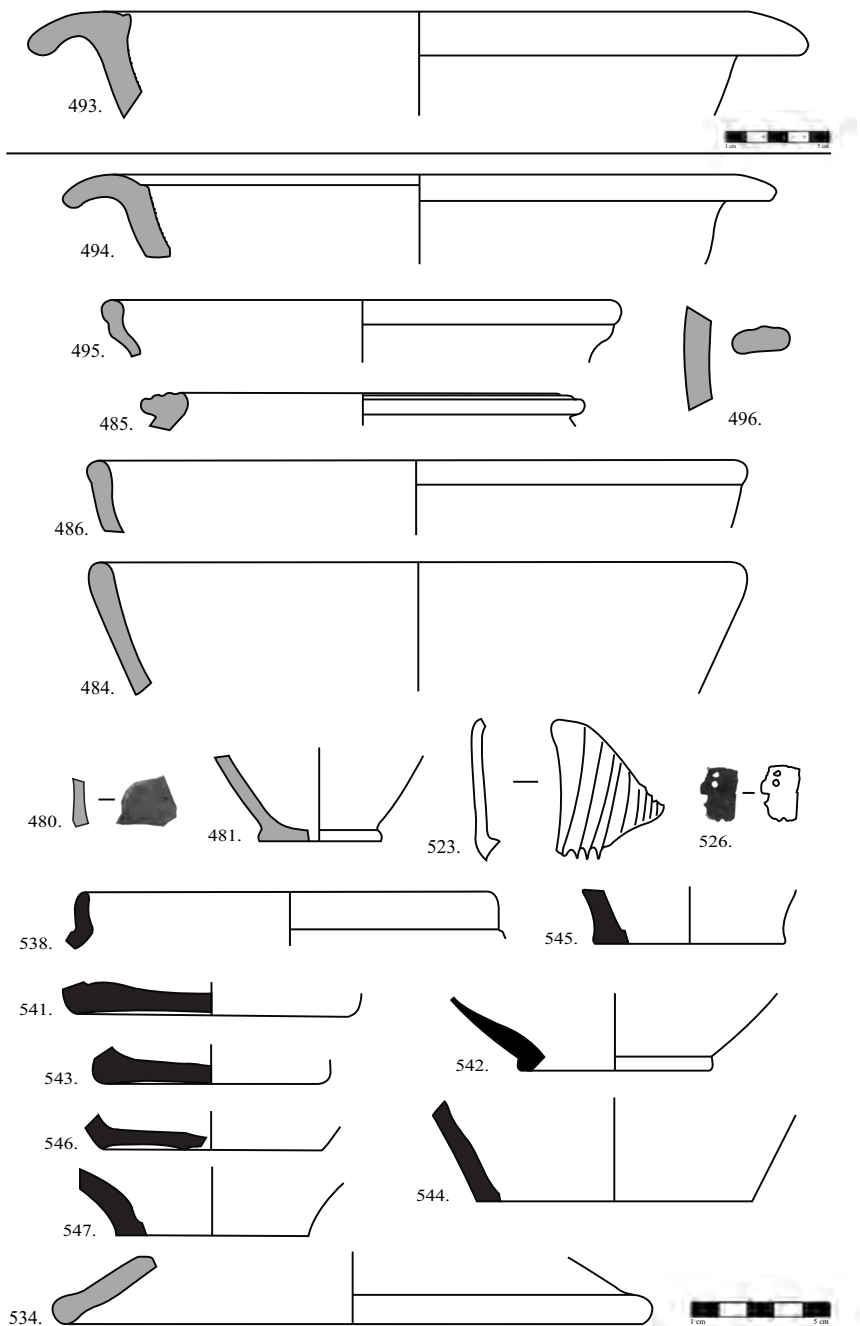

16. tábla

6. felület, KE 213: Kat. 444-445; 451; 453-454; 456-457; 460-464; KE 183: Kat. 467.

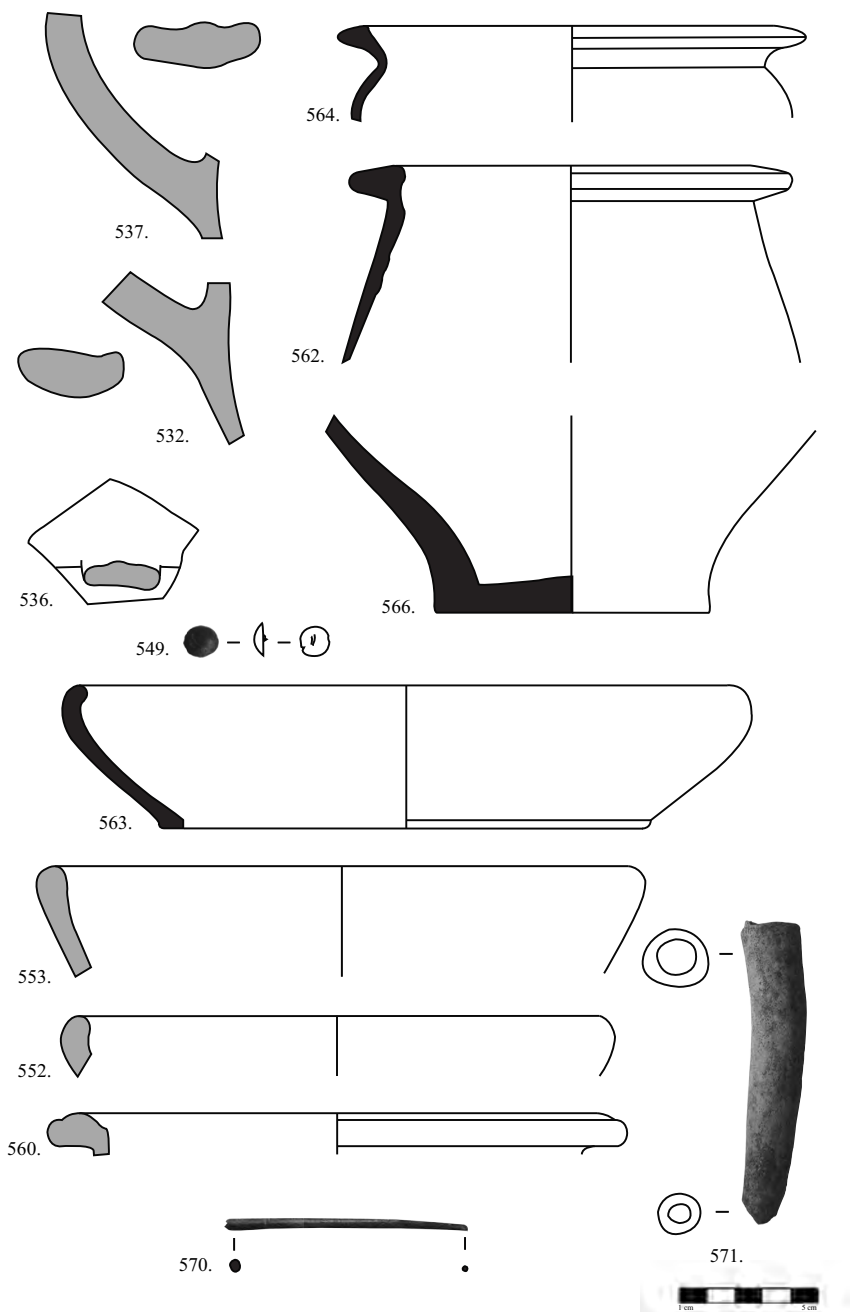

17. tábla
6. felület, KE 128: Kat. 499-502; 504-509; 513; 516-517.

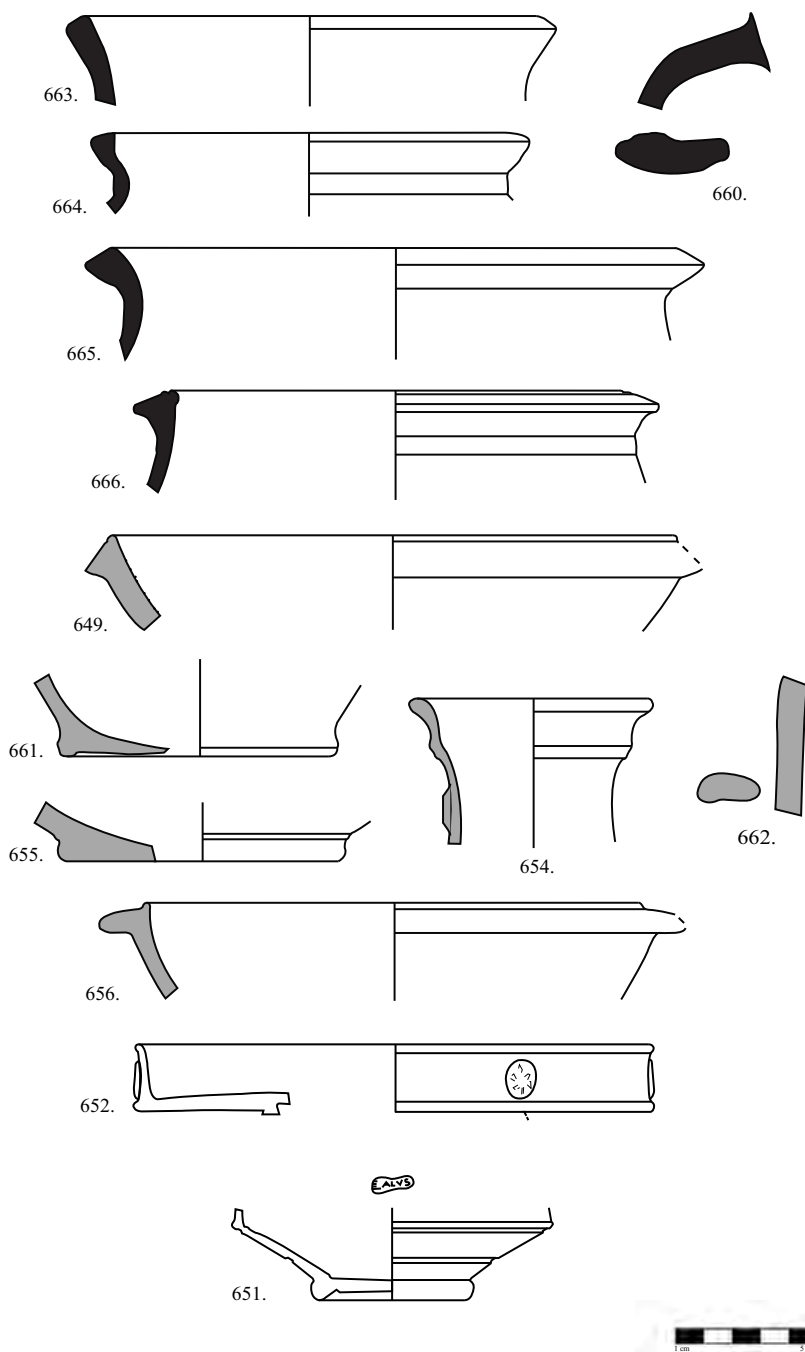

18. tábla

6. felület, **KE 128**: Kat. 480-481; 484-486; 493-495; 523; 526; **KE 126**: Kat. 534; 538; 541-545; 546-547.

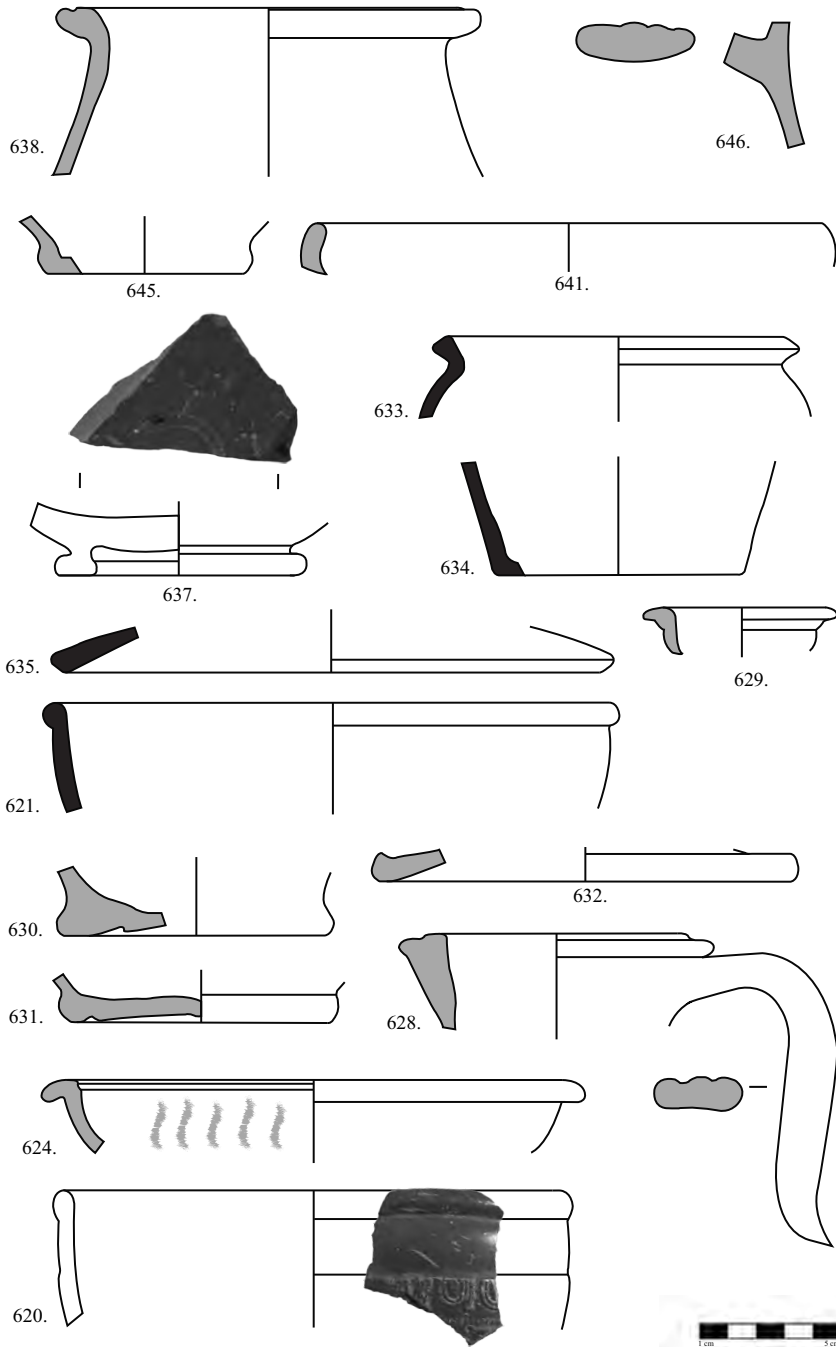

19. tábla
6. felület, **KE 126**: Kat. 532; 536-537; 549; 7. felület, **KE 392**: Kat. 552-553; 560; 562-564; 566; 570-571.

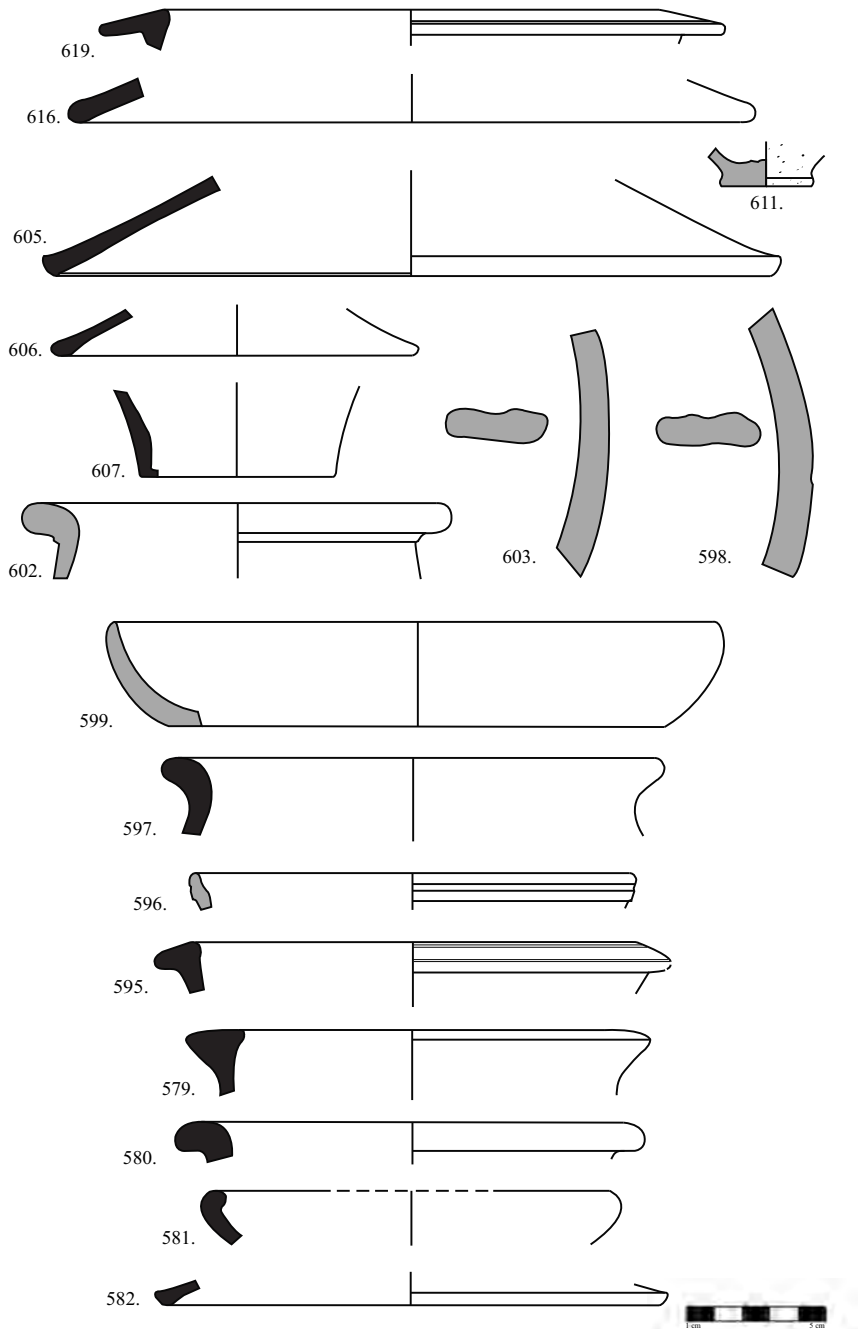
20. tábla

Lloyd, 5. ütem, KE 84: Kat. 651-652; 654-656; 660-666; KE 82: Kat. 649.

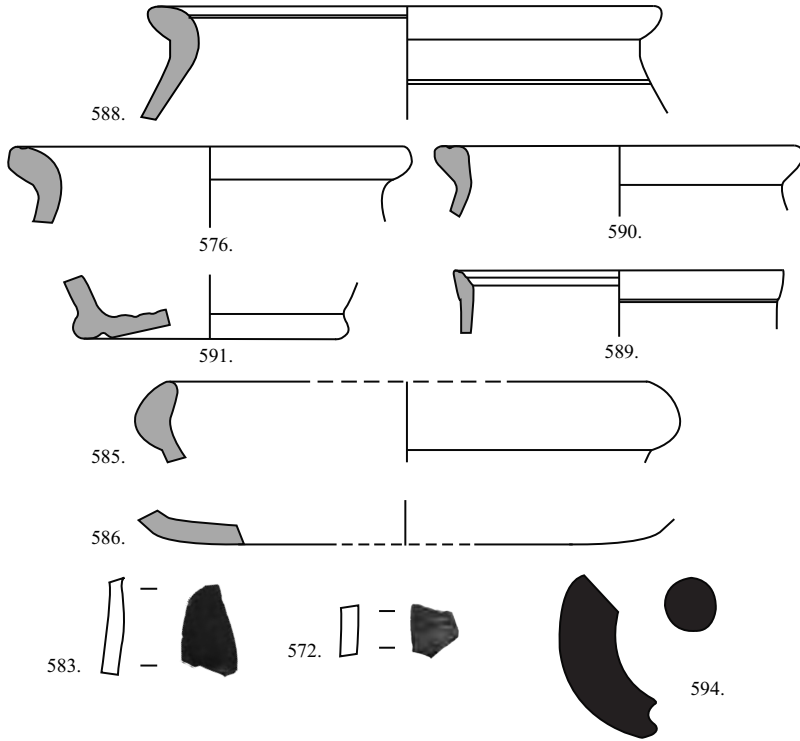
21. tábla

Lloyd, 1. ütem, **KE 68**: Kat. 638; 641; 645-646; **KE 62**: Kat. 637; **KE 60**: Kat. 620-621; 624; 628-635.

22. tábla

Lloyd, 1. ütem, **KE 45**: Kat. 611; 616; 619; **KE 44**: Kat. 599; 602-603; 605-607;
KE 37: Kat. 596-598; **KE 33+42**: Kat. 595; **KE 33**: Kat. 579-582.

23. tábla

Lloyd, 1. ütem, KE 33 + KE 42: Kat. 572; 576; 583; 585-586; 588-591; 594.

SZAKIRODALOM

- BESZÉDES: Albertfalvai római tábor = BESZÉDES JÓZSEF: Az albertfalvai római tábor és település kutatásának eredményei Nagy Tibor tevékenysége után. Budapest Régiségei 44. (2011) 58–74.
- BEZECZKY: Amphorae from Carnuntum = TAMÁS BEZECZKY: Amphorae from the auxiliary fort of Carnuntum. In: Das Auxiliarkastell Carnuntum I. Hrsg. HERMA STIGLITZ. Wien, 1997. 147–178.
- BEZECZKY: Amphorae from Vindobona = TAMÁS BEZECZKY: Roman amphorae from Vindobona. Vindobona. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext. Hrsg. FRIEDRICH KRINZINGER. Wien, 2005. 35–109.
- BÍRÓ: Deserta Boiorum = SZILVIA BÍRÓ: Der östliche Teil der deserta Boiorum. Ein Forschungsstand. In: Der obere Donauraum 50 v. bis 50 n. Chr. Akten des V. Symposiums Region im Umbruch vom 17–20.11.2011 an der Universität Graz. Hrsg. UTE LOHNER-URBAN – PETER SCHERRER. Berlin, 2015. 71–82.
- BÍRÓ: Neue Angaben = SZILVIA BÍRÓ: Neue Angaben zum Vicus von Arrabona. In: Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler. Hrsg. SZILVIA BÍRÓ. Győr, 2009. 49–61.
- BÍRÓ: Római kor = BÍRÓ SZILVIA: Római kor. In: Győr város története I. A kezdetektől 1447-ig. Szerk. HORVÁTH RICHÁRD. Győr, 2021. 24–33.
- BÍRÓ: Topográfiai megfigyelések = BÍRÓ SZILVIA: Kronológiai és topográfiai megfigyelések Arrabona táborában és vicusában. In: Tomka 80. Ünnepi kötet Tomka Péter 80. születésnapjára. Szerk. NEMES GÁBOR. Győr, 2020. 73–86.
- BÍRÓ: Zivilen Vici = SZILVIA BÍRÓ: Die zivilen Vici in Pannonien. (Monographien des RGZM. Band 131.) Mainz, 2017.
- BÍRÓ – MOLNÁR – SZÓNYI – TOMKA: Széchenyi tér = BÍRÓ SZILVIA – MOLNÁR ATTILA – SZÓNYI ESZTER – TOMKA PÉTER: Régészeti kutatások a győri Széchenyi téren (2008–2009). In: Régészeti Kutatások Magyarországon 2009. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2010. 39–52.
- BÍRÓ – TOMKA: Fekete réteg = BÍRÓ SZILVIA – TOMKA PÉTER: Győr, Széchenyi téri fekete réteg rejtélyei. In: Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB. 75. születésnapjára. Szerk. Rendtársai. Győr, 2013. 521–538.
- BÍRÓ – TOMKA: Schwarze Schicht = SZILVIA BÍRÓ – PÉTER TOMKA: Über die mysteriöse „schwarze Schicht“ und das sog. „hunnenzeitliche Gräberfeld“ von Győr – Széchenyiplatz. In: Na hranicích imperia – Extra fines imperii. Jaroslavu Tejraloví k 80. narozeninám. Brno, 2017. 53–72.
- BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr építéstörténete = BORBÍRÓ VIRGIL – VALLÓ ISTVÁN: Győr városépítéstörténete. Győr, 1956.
- BÖRZSÖNYI: Római emlékekről = BÖRZSÖNYI ARNOLD: Római emlékekről Győr-város területén. Archaeológiai Értesítő 24. (1904) 251–254.
- BÖRZSÖNYI: Római régiségek = BÖRZSÖNYI ARNOLD: Római régiségek Győr-belváros területéről. Archaeológiai Értesítő 27. (1907) 37–45.
- CZYSZ: Ein hölzerner Großbau = WOLFGANG CZYSZ: Ein hölzerner Großbau aus der Regierungszeit des Kaisers Traian beim Donaukastell *Gontia*/Günzburg. Das Archäologische Jahr in Bayern 2013 (2014) 97–100.
- FABER: Regensburg-Kumpfmühl = ANDREA FABER: Das römische Auxiliarkastell und der Vicus von Regensburg-Kumpfmühl. München, 1994.
- FEHÉR – KOVÁCS: Korai földrajzi írók = FEHÉR BENCE – KOVÁCS PÉTER: Korai földrajzi írók – a római hódítás kora. (Fontes Pannoniae Antiquae I.) Budapest, 2003.
- GABLER: Arrabona = GABLER DÉNES: Kutatások Arrabona canabaejában. Arrabona 3. (1971) 5–54.

- GABLER – SZÓNYI – TOMKA: Settlement History = DÉNES GABLER – ESZTER SZÓNYI – PÉTER TOMKA: The Settlement History of Győr (Arrabona) in the Roman Period and in the Middle Ages. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed. LÁSZLÓ GEREVICH. Budapest, 1990. 9–25.
- HORVÁTH: Arrabona vicusának „piactere” = HORVÁTH BIANKA: Arrabona vicusának „piactere”. ELTE Szakdolgozat. Budapest, 2017.
- HULD-ZETSCHKE: Nida = INGEBORG HULD-ZETSCHKE: Nida – Eine römische Stadt in Frankfurt a. M. (Schr. Limesmus. Aalen 48.) Stuttgart, 1994.
- KAISER: Ausgrabungen im Lopodunum = HARTMUT KAISER: Ausgrabungen im Stadtbereich von Lopodunum/Ladenburg am Neckar, Rhein-Neckar-Kreis. Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg 1983 (1984) 109–120.
- KAISER – SOMMER: Lopodunum = HARTMUT KAISER – C. SEBASTIAN SOMMER: Lopodunum I. Die römischen Befunde der Ausgrabungen an der Kellerei in Ladenburg 1981–1985 und 1990. (Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Band 50.) Stuttgart, 1994.
- KORTÜM: Römische vici = KLAUS KORTÜM: Zwischen Stadt und Einzelsiedlung – römische vici. In: *Ein Traum von Rom. Stadtleben im römischen Deutschland*. Darmstadt, 2014. 272–283.
- KOVÁCS: Vicus = KOVÁCS PÉTER: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannóniai limes mentén. Piliscsaba, 1999.
- LÁNG – NAGY – VÁMOS: Aquincum Macellum = ORSOLYA LÁNG – ALEXANDRA NAGY – PÉTER VÁMOS: The Aquincum Macellum. Researches in the area of macellum in the Aquincum Civil Town (1882–1965): Applying new methods for old excavation materials. (Aquincum Nostrum I. 3.) Budapest, 2014.
- LOVAS: Győrváros = LOVAS ELEMÉR: Győrváros régészeti katasztere. Győri Szemle 12. (1941) 170–181.
- LŐRINCZ: Hilfstruppen = BARNABÁS LŐRINCZ: Die römische Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. (Wiener Archäologische Studien 3.) Wien, 2001.
- MEYR – FLÜGEL: Rom am Limes = MARTINA MEYR – CHRISTOF FLÜGEL: Rom auch am Limes? Akte von Urbanitas in römischen Militärsiedlungen. Saalburg Jahrbuch 59. (2016) 149–190.
- MOLNÁR: Frigyes laktanya = ATTILA MOLNÁR: Grubenhäuser auf dem Kasernenhof. Vorbericht über die Ausgrabungen in Győr, Frigyes laktanya (Friedrichskaserne) der Jahre 2009 und 2010. In: *Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Hrsg. SZILVIA BÍRÓ – ATTILA MOLNÁR. Győr, 2015. 225–262.
- OTTOMÁNYI: Vicus Budaörsön = OTTOMÁNYI KATALIN: Római vicus Budaörsön. Der römische vicus von Budaörs. Budapest, 2012.
- RIHA: Römisches Toilettgerät = EMILIE RIHA: Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst. (Forschungen in Augst 6.) Augst, 1986.
- SOMMER: Civilian settlements = C. SEBASTIAN SOMMER: Civilian settlements. In: *The Encyclopedia of the Roman Army 1*. Ed. YANN LE BOHEC. Chichester, 2015. 219–235.
- SOMMER: Kastellvicus und Kastell = C. SEBASTIAN SOMMER: Kastellvicus und Kastell. Untersuchungen zum Zugmantel im Taunus und zu den Kastellvici in Obergermanien und Rätien. (Fundberichte aus Baden-Württemberg. Band 13.) Stuttgart, 1988.
- SOMMER: Life beyond = C. SEBASTIAN SOMMER: Life beyond the ditches: housing and planing of the military vici in Upper Germany and Raetia. In: *Roman frontier studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman frontier studies*. Eds. VALERIE A. MAXFIELD – MIKE J. DOBSON. Exeter, 1991. 472–476.
- SOMMER: Platz, Strasse = C. SEBASTIAN SOMMER: Platz, Strasse, Portikus, Forum – Öffentlicher Raum, Fläche des Austauschs und der Kommunikation. In: *Leben im römischen Europa. Von Pompeji nach Bliesbruck-Reinheim*. Hrsg. JEAN-PAUL PETIT – SARA SANTORO. Paris, 2007. 86–93.

- SOMMER: Recent developments = C. SEBASTIAN SOMMER: Recent developments in South-West Germany. (Eastern Germania Superior Western Raetia). In: Limes XVIII. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies. Ed. PHILIP FREEMAN – JORDAN AMMAH. Oxford, 2002. 441–452.
- SOMMER: Römischen Graßbau = C. SEBASTIAN SOMMER: Römischen Graßbau, Platz, und mittelalterliche Siedlungen um St. Pelagius in Rottweil. Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg 2000 (2001) 102–105.
- SZÓNYI: Arrabona topográfiája = SZÓNYI ESZTER: Arrabona topográfiája. Győr, 1992.
- SZÓNYI: Belvárosi ásátások = SZÓNYI ESZTER: Győr – Belvárosi ásátások. Arrabona 45. (2007:1) 109–148.
- SZÓNYI: Kálvária temető csontvázas = SZÓNYI ESZTER: A győri Kálvária utcai római temető csontvázas sírjai. Arrabona 16. (1974) 5–44.
- SZÓNYI: Kálvária temető hamvasztásos = SZÓNYI ESZTER: A győri Kálvária utcai római temető hamvasztásos sírjai. Arrabona 15. (1973) 5–67.
- SZÓNYI: Megszálló csapat = SZÓNYI ESZTER: Régészeti adatok Arrabona legkorábbi megszálló csapatához. Arrabona 24–25. (1988) 21–33.
- SZÓNYI: Útadatok = SZÓNYI ESZTER: Római kori útadatok Győr megyében. Arrabona 37. (1999:1-2) 83–98.
- SZÓNYI – TOMKA: Széchenyi tér = SZÓNYI ESZTER – TOMKA PÉTER: Győr, Széchenyi tér. In: Régészeti Kutatások Magyarországon 1999. Szerk. MÁRTON ERZSÉBET – KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2002. 206–208.
- SZŰCS: Terra sigillaták = SZŰCS IBOLYA: Terra sigillaták Arrabonából: A Széchenyi tér feltárás leletanyagából. ELTE szakdolgozat. Budapest, 2011.
- TOMKA: Népvándorlás kor = TOMKA PÉTER: Népvándorlás kor. In: Győr város története I. A kezdetektől 1447-ig. Szerk. HORVÁTH RICHÁRD. Győr, 2021. 34–42.

CHRONOLOGY OF THE MARKETPLACE OF ARRABONA VICUS

In 2008–2009, new research opportunities came up regarding the reconstruction works of the Széchenyi Square in the area of Arrabona vicus. Our knowledge about the vicus has been widened with a huge amount of new data by the archaeological excavations which took place in several spots of the Square and particularly on its Eastern side – in the basement of the Lloyd building. The results of the previous excavations in 1968–1969 and 1998–1999 have shown that the area – found only c. 130 meters far from the Roman fort – had been the centre of this civil settlement. A road led from East to West crossed today's square and ran directly towards the Eastern gate of the fort. A paved surface – which had been renewed many times and is similar to the Roman road – was uncovered on several points of the square during the new excavation. With the help of parallels in Germania and Raetia, this one can be identified as a Roman marketplace. The open place which was created with the expansion of the Eastern side of the road was bordered by a line of buildings on the Northern side. These buildings had either a porticus facing the road or a porch-like forefront. The walls – uncovered during the sewer system reconstruction work – could possibly mark the edge of the Western side of the Roman square. Less data is available on the Southern and Eastern border of the area. A part of a building decorated with frescos was discovered in the corner of the Benedictine Grammar School in the beginning of the 20th century. North of it, the layers found in Trench 5 are hard to be interpreted. They could have been either part of a building or a patio. Based on these features, the dimension of the place did not reach the Western border of today's Széchenyi Square. The Roman square led under today's Lloyd palace eastwards forth. During the excavation, a 9.5 meters long area was revealed, but the Eastern border of the square is not known yet. Based on the data, the square could have been at least 16 meters wide and 39 meters long. The purpose of this study was to process the features and artefacts linked to the Roman square, which helped to set up a chronology. The framework of the periodisation was set up by Dénes Gabler in 1971. The finds uncovered in Trench 6 – along with the previous research results – support the assumption that there was comprehensive settlement planning within the vicus, which implied the landscaping, the subdivision and the well-built road system. The lines of the road leading to the fort and the North-South oriented street were reinforced in the beginning of the 2nd century. Wooden buildings from the Flavian era, found under the layers of the earliest road features, indicates that these layers must have been built earliest during Hadrian's reign. During the excavations, it was observed that the first stone buildings had not been built at the same time, and there were still wooden constructions on some parcels in the first half of the 2nd century. In two cases, the assumption that the roadbed might have led under the walls of the houses was verified, which indicates that the street system had

been assigned before the stone houses. Some new building parts and another floor level were added to some of the houses built on a stone foundation and stone or cob walls during the 2nd century. The presence of the kilns suggests that different industrial activities might have been going on. In case of the marketplace, we can define the beginning of the 2nd century as its starting point, since there are features with North-Italian Samian wares under the gravel layers. The square had been renewed several times during the 2nd century, and it was given a paved surface during the Severan dynasty. The destruction of the Markomannic wars could also be traced in the vicus, although not all of the destruction layers can be linked to these wars. The use of the buildings came to end when a fire burnt through Trench 6 after the rebuilding in the Severan era. The road leading to the fort was renewed many times up until the Late Roman times. In case of the marketplace, one of the gravel layers could indicate that it was a renewal of a previous paved surface. There were no finds discovered which could be dated to the 4th century. The features and artefacts of this period were usually found in the so-called „black layer” along with early medieval ceramics. The shape and function of the square can mainly be determined by references in Germania and Raetia. Due to the extensive excavations and geophysical research, more and more information is available about the settlement structures in these provinces. An open area – which was created by the extension of the road running through it – in front of an auxiliary fort was defined as a marketplace by C. S. Sommer. The marketplace bordered by buildings with porticus had mainly timber-framed constructions, some even had a well. This central place was easily approachable by both the military and the inhabitants and was suitable for commercial activities. Although neither the artefacts nor the architectural elements refer clearly to a market function of the area, we cannot exclude this function in the square of Arrabona. Arrabona never received a municipal rank, never had a macellum, or owned a forum. The tasks of the forum had been administered by the principia in military territory. However, every settlement needed a place which could be used for commerce, especially to supply the *ala milliaria*.

Bianka Horváth

Bagi Zoltán Péter

EGY PASQUILLUS GYŐR ÉS KOMÁROM 1594. ÉVI OSTROMÁRÓL¹

A 16. és 17. század fordulóján a hatalmát három földrészre kiterjesztő Oszmán Birodalom és a Habsburg Birodalom, de nyugodtan mondhatjuk, hogy az egész keresztény Európa között lezajlott úgynevezett tizenöt éves vagy hosszú háború történetének feltárásában ugyan az elmúlt két évtizedben jelentős előrelépések történtek,² ám valódi helyét és jelentőségét még mindig nem sikerült elfoglalnia az európai és a magyar történetírásban. A 19. század végi és az 1980-as években újjáéledt kutatás összesen öt monográfiában foglalta össze az eddigi ismereteket a témával kapcsolatban.³ Számos kutatási irányból pedig egyáltalán nem, vagy csak részben történt meg az események vizsgálata. A kortársak, és a közvetlenül utánuk következő generáció írástudói tisztában voltak azonban a háború jelentőségével. Európa feszült figyelemmel kísérte nyomon a Magyar Királyságban zajló háború alakulását. A királyi és fejedelmi udvarok a követ- és kémjelentésekből, míg a nemesi udvarházak és a városok olvasni tudó lakói kivonatos hírlevelekből szerezhettek értesüléseket. Lazaro Soranzo velencei szerző 1599-ben Ferrarában megjelent művében egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez a háború a világ legjelentősebb eseménye.⁴ A 17. századi jeles török történetíró, Kjátib Cselebi pedig a Fezlekében a mezőkeresztesi csatáról (1596. október 22–26.) a következőt jegyezte le: „Ez az ütközet a mohácsi és a csaldiráni [1514. október 23.] ütközetnél is nagyobb volt.”⁵ Míg a középkori Magyar Királyság pusztulása, a 17. századi Habsburg-ellenes mozgalmak vagy a visszafoglaló háború szerepe és fontossága, valamint hatása a későbbi korokra és a magyar történelemre ismert és időről-időre újravizsgált, addig ugyanez a tizenöt éves háborúról csak az utóbbi három évtizedben került újra a kutatás homlokterébe. A „hirtelen támadt” érdeklődésnek köszönhetően a kutatók újabb és újabb forráscsoportokat vontak be vizsgálataikba. Mindenképpen meg kell említenem a Katrin Keller által a 2010-es éveket megelőzően kezdeményezett és irányított úgynevezett *Fuggerzeitungok* feldolgozását, amely új és igen bőséges forrásbázist jelent a Magyar Királyság 16. századi történetének tanulmányozásához és feldolgozásához. Tanulmányomban egy ebben a gyűjteményben található 1594-ben Győr és Komárom ostromával kapcsolatosan készült prózai művet, egy úgynevezett *pasquillust* mutatok be, dolgozok fel és adok közre.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

² KELENIK: A hadügyi forradalom 85–95.; KELENIK: A császári-királyi hadsereg 80–122.; KELENIK: A magyar egységek fegyverzete 3–52.; NIEDERKORN: Die europäischen Mächte; IVANICS: A Krími Kánság; TÓTH: A mezőkeresztesi; BAGI: A császári-királyi mezei hadsereg.

³ NIEDERKORN: Die europäischen Mächte; IVANICS: A Krími Kánság; TÓTH: A mezőkeresztesi; BAGI: A császári-királyi mezei hadsereg *passim*.

⁴ SORANZO: L'Ottomanno Proemio VI.; PARRY: Successors 118.; TÓTH: A mezőkeresztesi 11.

⁵ Kjátib Cselebi fezlíkéből 265.

Mi is az a *Fuggerzeitung* és miért fontos a magyar történetírás számára?

„Az információ hatalom”. Ezt a toposzá „nemeseedett” axiómát nem csupán a mai, információs társadalom résztvevői, alakítói ismerik és alkalmazzák, hanem már a 16-17. században is teljesen nyilvánvaló volt a döntéshozók számára. Olyannyira, hogy fizetni is hajlandók voltak a hírekért. Megbízott hírárók (*Novellante*) dolgoztak, akik az információkat lapokon küldték. Ezeket aztán a megrendelők (vagy mai szóval élve előfizetők) számára egybe kötötték. Nem véletlenül tekintik ezt a kort egyes kutatók az „információs robbanás” korszakának.⁶ Ilyen hírgyűjtemény az úgynevezett *Fuggerzeitung*ok. A név nem véletlenül lehet ismert a korszak története iránt érdeklődők számára, hiszen a gyűjtemény névadója a Fugger család a 16. század elejétől fontos szerepet játszott a Német-római Birodalom és egész Európa történetében.⁷ Így azon sem lepődhetünk meg, hogy az augsburgi kereskedő és bankár család tagjai igen nagyra értékelték a pontos, megbízható és gyors híreket. Az iratok egybegyűjtését és egyben a *Fuggerzeitung*ok létrejöttét egy testvérpár, Philipp Eduard Fugger (1546–1618) és Octavius Secundus Fugger (1549–1600) gyűjtőtevékenységének köszönhetjük. Atyjuk, a szenvedélyes könyvgyűjtő Georg II. Fugger (1518–1569) fiait nem csupán az üzleti élet fogásaira tanította meg, de fontosnak tartotta, hogy humanista nevelésben is részesüljenek. A fivérek 1578-ban, miután összekülönböztek Marx Fuggerrel (1529–1597), kiléptek a családi vállalkozásból és újat alapítottak Georg Fugger örökösei néven, amely leginkább a Német-római Birodalom területén bányászattal és bankügyekkel foglalkozott. Tevékenységeik közül azonban a legjelentősebb hasznót az hajtotta, hogy a Welser családdal együtt öt esztendőre (1586–1591) haszonbérletbe vették II. Fülöp spanyol királytól az ázsiai fűszerek behozatalát. Egy évre pedig (1591-ben) részt vettek ezek európai értékesítésében is. Ezt követően azonban a fivérek felhagytak ezzel az üzlettel. Az elszámolás ugyan a spanyol pénzügyi hivatalokkal 1597-ben megtörtént, ám a korona kintlévőségeinek behajtása még 1602-ben sem zárult le.⁸

Természetesen az európai és ázsiai érdekeltségeik miatt a fivéreknek is szükségük volt döntéseik meghozatalához hírekre a királyi udvarokból, a jelentős kereskedővárosokból, hadszínterek katonai táboraiából és a nagyvilágból, amelyeket alkalmazottaik, képviselőik (faktorok), hivatásos hírárók, barátaik, rokonaik és ismerőseik küldtek meg Augsburgba. Ezek összegyűjtéséből egy 1568 és 1605 közötti időszakot felölelő 27 kötet állt össze, amelyek összesen mintegy 20 000 lapon 16 200 közlést,

⁶ A magyar szakirodalomban Szőnyi György Endre 1984-ben megjelent könyvében használta tudatosan az „információs robbanás” kifejezést, amit a reneszánsz és a könyvnyomtatás megjelenésével és elterjedésével (Gutenberg-galaxis) kötött egybe. Mindezt meghatározzák a kialakuló új államrendszerek, az új léptékű háborúk, az egyre szélesebb területeket felölelő diplomácia és a hatalmasra duzzadt bürokrácia. SZŐNYI: Új föld 23., 41–42.

⁷ GONDA – NIEDERHAUSER: A Habsburgok 31–34.

⁸ BAUER: Pasquille 25.

jelentést és levelet foglalnak magukba.⁹ A hírek tulajdonképpeni gyűjtőjének Octavius Secundus Fugger számított, aki a beérkezett papírokat kronológiai sorrendbe rakatta és évenként bekötötte. Halálakor, 1600-ban mintegy 30, az 1569 és 1599 közötti időszakot átfogó kötetet hagyott hátra, ám ebből az első nyolc (1569–1577) elveszett. Ezeket Philipp Eduard Fugger pótolta két könyvvel (1569–1573, valamint 1574–1576) a saját tulajdonából. Ezeknek az az érdekessége, hogy hol Antwerpenben, hol Augsburgban élő és tevékenykedő Philipp Eduard Fugger helyenként saját kezűleg jegyezte be a hozzá eljutott híreket. Birtokában végül 28 kötet maradt, amelyeket Albert Fugger gróf (1624–1692) adott el a császári Hofbibliotheknak és 1656 nyarán a Lech folyón és a Dunán hajóztatták el ezeket egyéb könyvritkaságokkal együtt Bécsbe. A *Fuggerzeitung*okkal kapcsolatban régóta fennáll egy tévedés, amely szerint egy még a császárvárosban is elveszett közülük. Valójában arról van szó, hogy két kötetet és az 1571. évi tíz itáliai jelentését egybekötötték. Így jött létre a ma is ismert 27 kötetből álló gyűjtemény.¹⁰

A Fuggerek által gyűjtött hírek között a magyarországi események mindig kiemelt szerepet játszottak. A tizenöt éves háború kezdetétől pedig megsokszorozódtak az innen származó információk, hiszen – mint ahogyan már említettem – a keresztény Európa vívta ekkor harcát kontinensünkön a muszlim világot képviselő Oszmán Birodalommal. Mivel a bécsi levéltárak (Finanz- und Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv és Haus-, Hof- und Staatsarchiv) iratanyagát az évszázadok során ért pusztulások (tűzvész, elázás vagy rágcsálótámadás), illetve selejtezések jelentős mértékben lecsökkentették a rendelkezésre álló források számát, így a magyar kutatók figyelme egyre inkább a megmaradt *Fuggerzeitung*ok felé (is) fordult, hiszen számos fontos irat, friss információ, esetleg hallomás csak ilyen módon maradt meg a háborúról. Ezek színesítik, elmesélhetővé teszik az eseményeket, ám fel kell hívnom arra a figyelmet, hogy ezek esetében is szükséges mindenkor a forráskritika alkalmazása. A frissen, a történéseket követően azonnal lejegyzett sorok ugyanis légből kapott információkat, félreértéseket is tartalmazhatnak.

Mi az a *pasquillus*?

Maga a szó, *pasquillus* a 16. századi Rómában tűnt fel elsőként. Eredetlegendája szerint az örök városban a Piazza Navona közelében áll Menelaos és Patroklos márványszobrának egy erősen megrongálódott torzója. Ennek közelében élt egy Pasquino nevű cipész, aki a környéken igen ismert volt tréfáiról és maró gunyorosságáról. A polgárok ezért gyakran igénybe vették „szolgálatait”, ha gúnyverset kellett faragni a város előkelőiről. Halálát követően neve „rászállt” a márványszobor torzóra. Erre minden évben egyszer, Szent Márk napján, azaz április 25-én cédu-

⁹ KLEINPAUL: Die Fuggerzeitungen; BAUER: Zeitung *passim*.

¹⁰ BAUER: Pasquille 25–26.

lákat ragasztottak, amelyeken a kortársakról gúnyversek álltak. Egy idő után pedig ezen szellemes, vicces, szatirikus, szarkasztikus, maró, ötletes és gúnyos epigrammák megnevezésévé vált a *pasquino*, illetve a *pasquillus* kifejezés, amely egy-egy eseményt vagy személyt mutatott be, illetve figurázott ki. A kifejezés jelentés-tartalma a későbbiekben tovább bővült, hiszen a 16. században a szidalmazó és gúnyolódó prózai munkákra is alkalmazták.¹¹ Mielőtt rátérnék a Győr elestéről készült *pasquillus* bemutatásához, érdemes megrajzolni röviden a történeti hátteret is, azaz miért is készült a mű.

Történeti háttér – Győr és Komárom ostroma 1594-ben

A Porta 1591 tavaszán Deli Hasszán pasát nevezte ki a boszniai beglerbégi posztra. Sikeres határ menti akcióival és más – a hatásvadász elemeket sem mellőző – eszközökkel (jelentések a boszniai végek siralmas állapotáról, a keresztény csapatok tevékenységének felnagyítása, a hadizsákmány és a foglyok megküldése a fővárosba) igyekezett meggyőzni a Porta döntéshozóit a Habsburg Birodalom elleni háború szükségességéről és elkerülhetetlenségéről. Bár az 1590 és 1593 között az egymást váltó három nagyvezír (Szinán, Ferhát és Sziávus) mindegyike elítélte az akciót, ám a szultán és a hárem támogatását élvezte. A boszniai pasa sziszeki vereségét (1593. június 22.) követően a Porta hivatalosan is hadat üzent a Habsburg Birodalomnak.¹²

Szinán nagyvezír 1593. július 29-én indult el Isztambulból egy 28-30 ezer főnyire becsült haddal az első magyarországi hadjáratra, amelyhez a hosszú balkáni útja során újabb egységek csatlakoztak. Az oszmán főserég az 1593 októberi hadjáratában rövid ostrom után Veszprémet (október 3. és 7. között), majd Palotát (október 9. és 11. között) foglalta el. Ez alatt az alig egy hónapos oszmán hadjárat alatt Ferdinand Graf zu Hardegg¹³ megpróbálta mozgósítani a rendelkezésre álló erőket és megszervezni az Észak-Dunántúl védelmét. A győri Obrist¹⁴ által összegyűjtött had október 31-én megkísérelte rajtaütéssel elfoglalni Székesfehérvárt. Bár a keresztény katonaság támadását mind az őszi időjárás, mind a sötétség segítette, ám ennek ellenére nem járt sikerrel.¹⁵ Hardegg csapatainak támadásáról azonban Szokollupasazade Hasszán budai beglerbéget¹⁶ sikerült a fehérvári bégnek tájékoztatnia, aki összeszedve a rendelkezésére álló erőket és a város felmentésére

¹¹ BAUER: Pasquille 20–22.

¹² FODOR: Egy nagy háború előjátéka 77–82.; TÓTH: A mezőkeresztesi 66–82.

¹³ Életéről lásd: HAUSMANN: Ferdinand Graf zu Hardegg 195–201.; PÁLFFY: A császárváros *passim*.

¹⁴ Az Obrist kifejezést szántsándékkal nem fordítom le, hiszen a kor magyar nyelvében nem létezett rá megfelelő szó. Manapság már ezredesként fordítanánk, ám ez nem adja vissza a 16–17. századi jelentéstartalmát. BAGI: Elveszve 39–42.

¹⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. fol. 103r–106r; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. fol. 111r–112r; ÖStA KA AFA 1593–11–1 ½; GÖMÖRY: A pákozdi csata 455–457.; TÓTH: A mezőkeresztesi 140–141.; ORTELIIUS: Chronologia 55v; Istvánffy 132–134.

¹⁶ GÉVAY: A budai pasák 17.

indult. Mikor november 3-án hadai megjelentek Székesfehérvár közelében, a keresztény had már megkezdte visszavonulását.¹⁷ A kibontakozott ütközetben Hardegg győzelmet aratott az oszmán erők felett, és visszavonult Győrbe.¹⁸

A bécsi és a prágai udvar a következő évben, az 1593. évi sikereket¹⁹ igyekezett kihasználni, ezért már az oszmán főserg megérkezése előtt a hadműveletek megindítását tervezte. A keresztény csapatoknak március 10-én sikerült elfoglalnia Nógrádot, így a Habsburg Birodalom hadereje fölött parancsnokló Mátyás főherceg a Buda védelme szempontjából nagy stratégiai fontosságú Esztergom ostromát készíthette elő. A hadjárat idejére a főherceg Hardegg részére, az *obrist-feldmarschalli* tisztséget adományozta.²⁰ Esztergom május 4-én indult ostromával a keresztények június 29-én hagytak fel, miután hírt vették, hogy a magyarországi hadszíntér felé közeledik újra Szinán nagyvezír hada. Az ostrom során mind létszámában, mind morálisan meggyengült keresztény had átkelt a Duna bal partjára és Győr közelébe, a Szigetközbe húzódott vissza.²¹

Szinán nagyvezír hada, miután július 23-án Tatát, majd július 30-án Szentmártont foglalta el, július 31-én érkezett meg Győr alá.²² Mielőtt röviden bemutatnám az ostrom eseményeit, ki kell térnem a szembenálló felek erejére. A tizenöt éves háború kitörésének pillanatában Győrben az Alsó-Ausztria és a Német-római Birodalom rendjeinek fizetésén mintegy 1400 katona állomásozott: 700 német gyalogos, 310-320 magyar gyalogos, 400 magyar lovas, valamint 21 tüzér.²³ Maga Hardegg is elégtelennek érezte az itteni katonaság erejét egy ekkora kiterjedésű erősség megvédéséhez. Ezért július 24-én, július 27-én és július 28-án egy regimentnyi német gyalogost, mintegy 3000 főt kért az Udvari Haditanácstól.²⁴ A hadügyeket irányító udvari kormány szerv az uralkodónak augusztus 4-én küldött jelentésben még arról számolt be, hogy Győrben nagy hiány mutatkozik emberben, munícióban és pénzben.²⁵ Hardegg az ostrom folyamán kapott erősítést. Michael Leo sáncmester szeptember 17-i naplóbejegyzése szerint ekkor, azaz a feladás előtt kevesebb, mint két héttel 5210 fegyverforgató állt a győri *Obrist* rendelkezésére. A megoszlás a következő volt: Hans Anthon von Zinn regimentjéből 600,²⁶

¹⁷ Istvánffy 135.

¹⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. fol. 108r; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. fol. 112v–113r; ÖStA KA AFA 1593–11–1 ½; GÖMÖRY: A pákozdi csata 459.; TÓTH: A mezőkeresztesi 142.; Istvánffy 137–138.

¹⁹ TÓTH: A mezőkeresztesi 143–144.

²⁰ TÓTH: Esztergom 12.

²¹ TÓTH: A mezőkeresztesi 152–153.; TÓTH: Esztergom 12–20.

²² TÓTH: A mezőkeresztesi 154.

²³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 122. fol. 200rv; ÖStA KA AFA 1593–12–06; DOGLIONI: L'Ungheria 158.; PÁLFFY: Katonai igazságszolgáltatás 150., 166.

²⁴ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 184r. No. 58.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 184r. No. 69.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 184r. No. 72.

²⁵ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 25v. No. 23.

²⁶ Tevékenységéről lásd: ÖStA KA AFA 1594/6/3; GÖMÖRY: Esztergom 469.; HAUSMANN: Ferdinand Graf zu Hardegg 192.

Rudolf von Greiß regimentből 2000,²⁷ Rechberg regimentből 650, egy bizonyos Marisch alatt 300, Hans Geizkofler gyalogjaiból 300,²⁸ egy bizonyos Sperghauer alatt 200, Ferrante Rossi²⁹ alatt 800 itáliai, a győri német zászlókból 200, míg a győri magyarok közül 160 fő.³⁰ Feltűnő, hogy Leo felsorolásából hiányzik a magyar lovasság. Ennek az lehet az oka, hogy Mátyás főherceg az erősségből magához rendelte már korábban a védművek védelmére alkalmatlan egységet. Az Udvari Haditanács egyik szeptember 26-i protokollum bejegyzéséből tudjuk, hogy ekkor már Óváron állomásoztak.³¹ Emellett nem említi Leo a Francesco Borbone del Monte őrgróf vezette 210 itáliai lovas sem, akiket szintén Győr védelmére rendelték.³² Nem tudjuk, hogy velük mi történhetett. Annyi bizonyos, hogy az erősség átadását megindoklő iraton nem szerepel az őrgróf neve, viszont Rossié igen.³³

Az erősség azonban nem csupán emberben, munícióban és pénzben szenvedett hiányt. Az ostrom idejére védműveinek egy része még nem épült meg teljesen. Még az oszmán had megérkezése előtt a *contrascarpa* (ellenlejt) és *ravelinek* (pajzsgát a kurtina védelmére) építésével igyekeztek a védelem lehetőségeit és erejét kiszélesíteni. Mindeközben azért, hogy a Szigetközben álló keresztény sereggel folyamatos legyen az összeköttetés, a Dunai- és Vízi-kapunál hidat létesítettek.³⁴

Az oszmán főserg létszámáról egy pribék 1594. augusztus 20-i vallomásából értesülhetünk. Eszerint Szinán nagyvezír a Portáról mintegy 18 850 janicsárral, portai zsoldossal, dzsebedzsivel, csausszal és tüzérrel indult el. A hadjárat során ehhez a hadhoz csatlakozott nyolc beglerbég hozzávetőlegesen 51 000 katonával, emellett 12 000 tatár, 10 000 akindzsi és 300 müteferrika is.³⁵

De térjünk vissza Győr ostromának rövid bemutatásához, amely két nagyobb részre osztható. Az első július 31-től szeptember 9-ig, azaz a Mátyás főherceg vezette keresztény had Szigetközből történt elüldözéséig tartott. Szinán nagyvezír már augusztus 2-án megkezdte az erősség lövetéséhez a Szentdombi-bástya írá-

²⁷ Tevékenységéről lásd: ÖStA KA AFA 1594/6/3; GÖMÖRY: Esztergom 469.; HAUSMANN: Ferdinand Graf zu Hardegg 192.

²⁸ ÖStA FHKA GBÖ 1595–1596 Bd 157. 127r–129v.

²⁹ Don Giovanni de Medicitől 1595-ben az előző évben a toscanai nagyherceg által Magyarországra küldött gyalogság feletti parancsnokságot vette át. Majd a császár szolgálatában állt és 1596-ban, 1597-ben és 1601-ben a had mellé rendelt haditanácsosok között szerepelt a neve. ÖStA KA AFA 1596–12-ad6f; ÖStA KA AFA 1596–12-ad6e; ÖStA KA AFA 1601–12–7; BANFI: Gianfrancesco Al-dobrandini 20.

³⁰ KFK Ms 52. fol. 66r; Az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtára A–IV–1. Hevenesi-gyűjtemény. 71. köt. fol. 69–166.; LENGYEL: Győr 191.

³¹ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 454r. No. 113.

³² DOGLIONI: L'Ungheria 160. Ezzel az egységgel érkezett Győrbe Ruggiero Fabarino, akinek a naplója alapján dolgozta fel Doglioni az erősség ostromát. BANFI – MAGGIOROTTI: Győr vára 23.

³³ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol. 611r.

³⁴ LENGYEL: Győr 171.; TÓTH: A mezőkeresztes 155.

³⁵ ÖStA KA AFA 1594–9–27.

nyából, majd ágyúí hozzáfogtak a Salm- és a Közép-bástya töréséhez is.³⁶ Ahogyan az Udvari Haditanács egy II. Rudolphoz augusztus 7-én írt levelében beszámolt róla, két sáncból tíz nagy ágyúval romboltatta a védműveket.³⁷ Eközben pedig folyamatosan igyekezett a szigetközi keresztény tábornok elűldözni, hogy teljesen körülzárhassa az erősséget. Ezért augusztus 5-én 300 janicsár átkelt a Dunán és megrohanta a Schönberg regiment gyalogjai által megszállt sáncot. A keresztény katonák megfutottak és csak Giovanni de Medici *Obrist-Feldzeugmeister* lélekjelenléte mentette meg a helyzetet, aki Siegfried von Kollonich lovas lövészeinek élére állva űzte vissza őket a túlpartra. Ezzel egyidejűleg Győrtől fél mérföldnyire 5000 török és tatár lovas kelt át a folyón. Ezt a támadást a Pálffy Miklós érsekújvári *Obrist* és az alsó-magyarországi hadügyet irányító országos főkapitány³⁸ vezette német és magyar katonaság verte vissza.³⁹

Mintegy tíz nappal később, augusztus 15-én Szinán újra megkísérelte megvetni a lábát a Szigetközben. Janicsárjai ismét a Schönberg gyalogság által megszállt sáncokra rohant és ismét meg is szalasztotta a német katonákat. Medici és del Monte ellentámadásával azonban újra sikerült megfutatítani az Oszmán Birodalom elitgyalogságát. Eközben a tatárok is megkíséreltek felfújt bőrtömlőkbe kapaszkodva átúsztatni a Dunán, ám ismét csak Pálffyval és katonaságával találták magukat szembe, így ők is menekülni kényszerültek.⁴⁰

Az ismételt kudarc után a nagyvezír újra az erősség ostromára koncentrált. Mivel az ostromlók egyre bővítették sáncaikat és egyre közelebb jutottak a falakhoz, így a további munkálatok megakadályozására augusztus 19-én az erősségből kitörték a védők. A német és magyar katonaság a Magyar-bástyát megkerülve a Fehérvári-kapu előtt emelt sáncot foglalta el, majd nagy zsákmánnyal tértek vissza Győrbe.⁴¹ Másnap egy jórészt gyalogságból álló csapat ismét kitört az erősségből az előző napon lerohant sánca és az ott talált lövegeket, sáncszközöket és élelmiszert magával vitte.⁴²

A következő napokban az ostromlók egyre hevesebben törték Győr falait. Szinán pedig Budáról és Esztergomból sajkákat, dereglyéket és deszkákat hozatott, hogy hidat építesse a Dunán.⁴³ Egy újabb átkelési kísérlet megakadályozására augusztus 28-án a keresztény fél támadt rá az oszmán főserег táborára. A támadás azonban végül kudarcba fulladt, így nem sikerült megakadályozni Szinán katonáinak az erősséggel szembeni térnyerését.⁴⁴

³⁶ LENGYEL: Győr 173.; ORTELIUS: Chronologia 65v.

³⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 25v. No. 32.

³⁸ Életéről lásd: JEDLICSKA: Adatok *passim*.

³⁹ ORTELIUS: Chronologia 65v.

⁴⁰ KOZICS: Győr 500–501.; LENGYEL: Győr 173.; ORTELIUS: Chronologia 67rv.

⁴¹ LENGYEL: Győr 174.; ORTELIUS: Chronologia 67v.

⁴² LENGYEL: Győr 174.

⁴³ Ibrahim Pecsevi tarikhjából 15.; Kjátib Cselebi fezlíkéből 225.

⁴⁴ LENGYEL: Győr 176–177.; ORTELIUS: Chronologia 68r–69r.

A nagyvezír szeptember 8-án újabb sikert könyvelhetett el. Igaz a Duna áradása miatt a híd, illetve hidak nem épülhettek meg, ám hajókon átkelt gyalogságának és lovasságának, valamint a folyamon ismét átúsztatott tatároknak heves kézitusa után sikerült megvetniük a lábukat a Szigetközben. Mátyás főherceg úgy döntött, hogy a Duna és a Rábca közötti szigetre vonul, és onnan segíti tovább Hardegget és katonáit. Az áradásban elszabadult vízávalom azonban tönkretette ezt a hidat, így szeptember 9-én reggel a keresztény csapatok felszerelésük nagy részét hátrahagyva pánikszerűen vonultak el Óvár irányába.⁴⁵

Ezzel a dicstelen meneküléssel vette kezdetét az erősség ostromának második szakasza, amelyet egészen Győr feladásáig számíthatunk. Az ostromlók immáron teljesen körülzárták a védőket, akik sehonnan sem remélhettek már segítséget. Szinán szeptember 21-én megadásra szólította fel Hardegget, aki ekkor még ezt elutasította.⁴⁶ Az ostromlók a folyamatos ágyútűzzel és aknákkal sikeresen rombolták le a Közép- és Magyar-bástyát, majd a szinte földdel egyenlővé tett védművek ellen szeptember 22-e és 26-a között folyamatosan rohamokat intéztek.⁴⁷ Végül szeptember 27-én a Hardegg által összehívott haditanács úgy döntött, hogy a kilátástalan helyzetbe került erősséget szabad elvonulás fejében átadják az ostromlóknak. A megállapodás szerint szeptember 29-én vonultak ki a védők Győrből.⁴⁸ A Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú erősség elvesztéséért Hardegg az életével fizetett. 1595 januárjában ellene és főtisztjei ellen per indult. A vizsgálat őt és az erősség kiépítéséért felelős itáliai hadmérnökét, Niccolo Perlint bűnösnek találta. Mindkettőjüket 1595. június 16-án a bécsi *am Hof* téren végezték ki.⁴⁹

Győr elfoglalását és hevenyészett kijávitását követően Szinán nagyvezír a stratégiai fontosságú Komárom, a Duna-vonal utolsó jelentősebb, még keresztény kézen lévő erősségének meghódítására indította az oszmán fősereget, amely védelmének az élén Erasm von Braun *Obrist* állt. Alárendeltségébe mintegy 1000 és 1200 fő tartozott: egy teljes létszámra feltöltve 300 gyalogosból álló német zászló, 600 és 700 fő közötti naszádos, illetve 150 és 200 fő közötti magyar lovas. Ehhez a létszámhoz azonban további erősítések érkeztek. Az Udvari Haditanács már szeptember 24-én, azaz még Győr ostromának az idején azt parancsolta Braunnak, hogy 40 vagy 50 naszádot Pozsonyhoz küldjön azért, hogy onnan Karl burgauai őrgróf regimentjének⁵⁰ négy zászlóját a komáromiak megsegítésére vigyék.⁵¹ Öt nappal később, szeptember 29-én a hadügyeket irányító udvari kormány szerv

⁴⁵ LENGYEL: Győr 181–182.; ORTELIUS: Chronologia 69r.

⁴⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 126. fol. 40r–44r; ÖStA HHStA H AA Fasc. 126. fol. 51r–53r.

⁴⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 126. fol. 51r–53r; HATVANI: Magyar történelmi okmánytár 63.; LENGYEL: Győr 187–189.

⁴⁸ Illésházy 12.; KOZICS: Győr 504–505.; MOHL: Győr 29–30.; LENGYEL: Győr 196–201.

⁴⁹ MOHL: Győr 31–37.; HAUSMANN: Ferdinand Graf zu Hardegg 195–201.

⁵⁰ HEISCHMANN: Die Anfänge 230.

⁵¹ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 175v. No. 151.

újabb erősítést ígért a komáromi *Obrist*nak. Eszerint Pálffy a morva rendek által felfogadott 500 gyalogost küld erősítésként.⁵² Az Udvari Haditanács szeptember 30-án pedig Hans Jäger *Hauptmann*-nak parancsolta meg, hogy mintegy 200 fős zászlójával Komáromba vonuljon.⁵³ Az erősítések azonban lassan érkeztek. Egy Fugger családnak küldött keltezetlen összefoglaló jelentésből kiderül, hogy október 15-én az éjszaka folyamán titokban a Duna hullámain érkezett meg a Pálffy által Érsekújvárból küldött katonaság, amely összlétszáma 1800 főt tett ki.⁵⁴ Mindezek mellett Kecskés László szerint még a város fegyvert fogni képes és kész polgárai is bevonultak az erősségbe, hogy védelmezzék.⁵⁵

De térjünk vissza az események tárgyalásához! Komáromhoz elsőként a nagyvezír fia, Szinánpasazade Mehmed budai beglerbég⁵⁶ vezette előőrs érkezett, majd október 4-én már a főerők csapatai is feltűntek a folyó jobb partján. Az ostromlók rögtön hozzáláttak a túlparton a sáncok építéséhez és az ágyúk tüzelőállásba vontatásához, így október 7-én elkezdheték lőni Komárom védműveit. Gyorsan világossá vált azonban, hogy egyrészt a széles Dunán keresztül átlőtt lövedékek nem sok kárt tehetnek a falakban és bástyákban. Másrészt a háromszög alakú erősség két oldalát olyan széles és mély víz övezi (Duna és a Vág-Duna), hogy csak hajókon lehet megközelíteni, azaz a tüzéség által esetlegesen lőtt rések elleni rohamot megindítani. Ezt azonban a bástyákon elhelyezett lövegek tették szinte lehetetlenné. Mindezeket figyelembe véve Szinán úgy határozott, hogy hajóhidat épített a Csallóközbe, hiszen a siker reményében csak innen támadhatja meg Komáromot. A tatár egységek fedezete alatt hamarosan el is készült az átkelő, amelyen az oszmán főserég egy része át is vonult. A nagyvezír az ostromlottak által felgyújtott és lerombolt város temploma mellett három sáncot építtetett, amelyekben összesen 18 nagy ágyút állíttatott fel. Ezek hamarosan elkezdték rombolni a falakat. A heves tüzéségi tüzet kihasználva Szinán a környéken összegyűjtött pórnéppel egészen a várárokig futóárkokat és sáncokat építtetett, készülve az erősség megrohanására. A lövedékek azonban nem tettek jelentős kárt Komárom nyugati védműveiben. Ezért a nagyvezír úgy döntött, hogy aknák ásásával próbál rést nyitni a falakon és a bástyákon, hasonló módon, mint ahogyan Győr esetében is tette. Ekkor, október 19. és 22. között történt, hogy „midőn az jobbkézre való bástya tetején magáörizetlenül forgana [Braun], az jövőmenőkre, aláhajigálókra vigyázó janicsároktól öreg puska golyó bissal

⁵² ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 175v. No. 209.

⁵³ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 354r. No. 222.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 357v. No. 55.

⁵⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 174r; JEDLIČSKA: Adatok 524.

⁵⁵ KECSEKÉS: Komárom 102.

⁵⁶ Szinán nagyvezír fia kétszer (1592 januárja és 1593 januárja, valamint 1594 augusztusa és 1595 májusa között) töltötte be a budai beglerbég tisztséget. Egy alkalommal, 1595-ben magyarországi szerdarrá, azaz az itteni hadjáratba vezetett oszmán had parancsnokává is kinevezték. GÉVAY: A budai pasák 16.

térnyben halálos sebbel megsebesítettett vona”.⁵⁷ Bár a mélyen testébe fúródott sebesülés okozta fájdalomtól – saját bevallása szerint – éjjel-nappal üvöltött,⁵⁸ Ortelius szerint mégis tovább bízta vitézeit az ellenállásra és tovább szervezte a védelmet.⁵⁹ Nem véletlenül írta Pálffy az ostromot követően október 29-én Komáromból Mátyás főhercegnek, hogy „Praun urat nemcsak szenvedett veszteségei hanem sokoldalú fáradozásai miatt is felette lankadtnak és gyengének találta”.⁶⁰ Az *Obristot* ezért Bécsbe szállították, ahol november folyamán belehalt sérüléseibe.⁶¹

A védők harckészségét azonban ez sem befolyásolta negatívan és éberén figyeltek továbbra is. Ennek következtében, október 22-ének reggelén 300 vitéz kitört és az ellenséges sáncokra vetették magukat, levágva szinte az összes ott dolgozó ácsot és a védelmükre kirendelt janicsárokat is. A hatalmas pusztítás mellett az akna bejáratát is sikeresen betömték, így lehetetlenné téve azok felrobbantását. A rajtaütés jelentős hadizsákmánnyal is járt, hiszen a keresztények nagy mennyiségű lőporral, élelemmel, ágyúgolyókkal és egy ágyúval tértek vissza a falak közé. Az ostromlottak már azt remélték, hogy a nagyvezír felhagy az ostrommal, amikor is október 24-én a Csallóközben maradt oszmán csapatok a téglavető melletti sáncból újra lőni kezdték a védműveket. Az egyre hidegebbre forduló időjárás, az ostromlók táborában kitört ragályos betegség, a védők makacs ellenállása, valamint a felmentő had közeledéséről szállogzó hírek azonban arra kényszerítették a nagyvezírt, hogy felhagyjon az ostrommal. Így másnap, október 25-én az oszmán csapatok feladták csallóközi állásaikat és átvonultak a Duna jobb partjára, majd Szinán felgújtatta a hajóhidat. Az ostromlottak kihasználva az elvonulók hanyagságát újabb kitörést hajtottak végre. Ezúttal a Duna túloldalán felállított oszmán ütegeket rohanták meg: négy naszáddal és több sajkával a túlpartra eveztek, majd ágyúikat elsütve megrohanták az oszmán had sáncait. Ez alkalommal is nagy pusztítást vitt végbe a kitörés, hiszen újra ágyúkat zsákmányoltak, illetve többnek beszegelték a gyújtólyukát vagy összetörték a kerekeit. Az oszmán had táborába a komáromiak rajtaütésének hatására olyan pánik tört ki, hogy az életben maradottak jó része fejvesztve menekült Tata irányába. A menekülők magukkal ragadták a nagyvezírt is, aki állítólag csak nagy ügyel-bajjal tudott lóra szállni és elvágtatni a helyszínről.

⁵⁷ Istvánffy Miklós 184. Még a sebesüléshez: ÖStA KA AFA 1594–10–ad 9b.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 214r. No. 183.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 174rv. Azt sajnos nehéz megállapítani, hol érte a lövés pontosan. Ortelius szerint jobb lábszárán a térdéhez közel. Míg egy, a Fuggerzeitungenben fennmaradt jelentés szerint bal térde sebesült meg Braunnak. ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 174v; KECSKÉS: Komárom 105.; ORTELIUS: Chronologia 71r.

⁵⁸ ÖStA KA AFA 1594–10–14a

⁵⁹ ORTELIUS: Chronologia 71r.

⁶⁰ JEDLICKA: Adatok 523.

⁶¹ A Braun özvegyének és örököseinek járó zsoldhátralék összegének kiszámításával az udvar 1594. december 31-én Basily Spillert bízta meg, akinek el kellett a komáromi mustrareregiszttert készítenie. ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. fol. 179r. No. 114.

Mint már említettem, az ostrom közben folytonosan olyan hírek érkeztek mind az ostromlókhoz, mind az ostromlottakhoz, hogy Mátyás főherceg hamarosan felmenti Komáromot, ám ezek a hadak valójában igen lassan gyülekeztek. A fennmaradt iratokból kiderül, hogy Braun gyakran fordult segélyért az ostrom ideje alatt a főherceghez, akinek a lehetőségeiből azonban egyelőre csak arra futotta, hogy kitartásra biztassa és a hamarosan meginduló keresztény had ígéretével hittegesse. Győr elestét követően ugyanis a megmaradt keresztény had jelentős része szétszéledt, illetve a fizetetlenség miatt nem kívánt tovább harcolni. Megoldást jelenthettek volna a cseh rendek által kiállított csapatok, amelyek létszáma körülbelül húszezer főt számlált, ám ezek némi Pozsony környéki táborozás után harc nélkül hazaindultak. A Magyar Királyság nyugati határszélén gyülekező megmaradt hadakhoz azonban október 20-án a Christoph von Teuffenbach felső-magyarországi *Generalobrist* vezette erők csatlakoztak, azaz Mátyás főherceghez komoly erősítés érkezett. Emellett elkészültek Pozsony közelében azok a hidak is, amelyeken keresztül a keresztény sereg átkelhetett a Csallóközbe. A felmentő had végül három nappal az oszmán fősereg elvonulása után érkezett meg Komáromba, így csak hírével, semmint ténylegesen hozzájárult volna az erősség sikeres védelméhez.⁶²

A Győr elvesztéséről és Komárom sikeres védelméről szóló *pasquillus*ról

Mielőtt a *pasquillus* teljes magyar nyelvre fordított szövegét megismerhetnénk, érdemes röviden bemutatni azt. Oswald Bauer kutatása, illetve vizsgálata alapján tudjuk, hogy a prózai szöveg nem sokkal az eseményeket követően, valamikor 1594 novemberének a végét megelőzően készült, majd került bele az azévi *Fuggerzeitung*ba. A 101 sorból álló műben összesen 36, az eseményekben részt vett, vagy közvetlenül érintett személy, hadinép, sőt város is megszólal. A feltételezhetően mindkét történést személyesen átélt író szereplőinek a szájába bibliai idézeteket,⁶³ illetve a keresztény hadvezetést kritizáló mondatokat adott, analizálva ezzel a kialakult stratégiai helyzetet is. Emellett világosan rámutatott a németek és a magyarok közötti ellentétre is. A mű tehát egyszerre tölt be moralizáló és propagandisztikus szerepet is.⁶⁴

Bauer a *pasquillus*okról szóló könyvében igen informatív szövegkiadást készített, ám ezt három helyen is lehetséges javítani. A *könyv fejezetében rólam vagyon írva* passzust elmondó személyt Eörsi Péterrel azonosította, míg a pápai

⁶² ÖStA KA AFA 1594–10–9; ÖStA KA AFA 1594–10–ad 9a; ÖStA KA AFA 1594–10–ad 9b; ÖStA KA AFA 1594–10–13; ÖStA KA AFA 1594–10–13a; ÖStA KA AFA 1594–10–13b; ÖStA KA AFA 1594–10–14; ÖStA KA AFA 1594–10–14a; ÖStA KA AFA 1594–10–ad14b; ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8967. fol. 168r–238v *passim*; Illésházy 18.; KUBINYI: Bethlenfalvi 114–123.; JEDLICSKA: Adatok 523–526.; Ibrahim Pecsevi tarikhjából 111–112.; Kjátib Cselebi fezlíkéből 230–232.; KECSKÉS: Komárom 102–106.; TÓTH: A mezőkeresztesi 163–164.; ORTELIUS: Chronologia 71rv.; Istvánffy Miklós 181–184.

⁶³ A bibliai helyek feloldását lásd a lefordított szövegben.

⁶⁴ BAUER: *Pasquille* 167–168.

*Obrist*ot pedig Huszár Péterrel. Szerintem azonban mindkét esetben tévedett Bauer. Az valóban igaz, hogy Pápa védelméért és az oda rendelt had irányításáért a tizenöt éves háború kezdetén Huszár Péter mint *Oberhauptmann* felelt. Az oszmán főszereg várható támadása miatt azonban az Udvari Haditanács 1594. július 10-én úgy rendelkezett, hogy Christoph Priam *Oberhauptmann* két zászlójával Pápán álljon rendelkezésre.⁶⁵ Négy nappal később a protokollum bejegyzése szerint már három zászlójával kellett ide vonulnia.⁶⁶ Egy Bécsben 1594. október 15-én kelt levélben szintén az szerepel, hogy három zászlóval érkezett Pápára.⁶⁷ Priam gyalogosaival július 17-én meg is érkezett este hét órakor a számára kijelölt helyre.⁶⁸ Mátyás főherceg azonban további egységeket küldött Pápára. Priam július 29-én azt írta, hogy két nappal korábban, július 27-én délben Johann Reinhard von Schönberg regimentjéből⁶⁹ négy és Zinn regimentjéből is négy, tehát összesen nyolc zászló gyalog érkezett Pápára.⁷⁰

Az erősségben immáron tehát két *Oberhauptmann* is volt: Huszár és Priam. Utóbbi ekkor megpróbálta megszerezni az ide rendelt összes had felett a parancsnokságot, ám ahogyan ez Hardegg, illetve Mátyás főherceg július 31-én kelt parancsából kiderül, nem sikerült neki. Mind a győri *Obrist*, mind pedig a magyarországi és alsó-ausztriai ügyeket intéző főherceg intette, hogy Huszárnak engedelmeskedjen.⁷¹ Huszárt azonban Mátyás főherceg csakhamar magához rendelt a szigetközi táborba, aki egészen a hadjárat végéig ott is maradt. Priam azonban ekkor sem került pozícióba, mert Mátyás főherceg augusztus 8-i levelében már arra intette az *Oberhauptmann*t, hogy az eddigi helyettesnek, Békásy Miklós-nak engedelmeskedjen.⁷² Utóbbit azonban egy sikertelen portyán a tatárok megölték. Wathay Ferenc szerint azonban ekkor sem Priam vette át a pápai had vezetését, hanem Thury Farkas.⁷³ Ez alapján azt gondolhatnánk, hogy a *pasquillus*ban megnevezett pápai *Obrist*ban Thuryt tisztelhetjük. Szerintem azonban nem őrá gondolt a szerző, hanem Priamra, hiszen a következő szöveget adta a szájába: *Bűnöm a fejembe kerül*. Azt megelőző bejegyzésből pedig az is kiderül, hogy miért? Azért, mert a Pápára rendelt had elhagyta az erősséget, így az harc nélkül került Gázi Giráj tatárjainak a kezére. Azt is tudjuk egy, az azévi *Fuggerzeitung*ban talál-

⁶⁵ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193 fol. 323v No. 55/1.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193 fol. 323v No. 56.

⁶⁶ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193 fol. 324v No. 71.

⁶⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 238r–239v.

⁶⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 595r–598v.

⁶⁹ A Schönberg regimentről lásd: ÖStA KA AFA 1594–6–3; BAGI: A császári-királyi mezei hadsereg *passim*.

⁷⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 595r–598v.

⁷¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 595r–598v; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193 fol. 330r No. 163.

⁷² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 595r–598v; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193 fol. 333v No. 38.

⁷³ Wathay 145.

ható hírből, hogy 1594. október 13-án Priamot a saját szállásán fogták el, mivel őt vádolták azzal, hogy a német és magyar hadak elhagyták Pápát.⁷⁴ Az ügyben végül az ítélethirdetésre 1595 májusában került sor,⁷⁵ ám ezt Priam már nem élhette meg, mivel a fogságban életét vesztette.⁷⁶ A próza szerzője tehát a német szövegben szereplő *Herr Hieschari* esetében az akkor már igen ismert Huszárra gondolhatott, míg a pápai *Obrist* csakis Priam lehetett.

Bauer egy személyt, Pompeiust Mátyás főherceg komáromi helyettesét nem tudta beazonosítani. Esetében a szerző valószínűleg a kevésbé ismert a Forliból származó Pompeo Mateira gondolhatott. Az Udvari Haditanács protokollum könyvében találunk egy 1594. szeptember 15-i bejegyzést, amely szerint maga az uralkodó ajánlotta hadi szolgálatra.⁷⁷ Mateit ennek, és vélhetőleg tudásának is köszönhetően augusztus 23-án hadmérnökké nevezték ki. Ebbéli minőségében pedig felszerelésére és táborba utazására 100-100 tallér kifizetését hagyták jóvá.⁷⁸ Még tartott Komárom ostroma, amikor ugyanő október 10-én azt kérte, hogy hadat és sáncásokat hozzanak az erősségbe, ami azt feltételezi, hogy maga is részt vett a védelemben.⁷⁹ Sajnos ezen kívül már csak egy rövid és csak „távirati jelleggel” megfogalmazott protokollum bejegyzés található Mateivel kapcsolatban. Az Udvari Haditanácshoz november 26-án egy jelentést küldött, amelyben szó esett a komáromi védelméről, a város felmentéséről, az ottani *Hauptmannságról*, a dunai hajóhadról és a szükséges javításokról is.⁸⁰

⁷⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. fol. 238r–239v.

⁷⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. fol. 401v–402r.

⁷⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. fol. 406r–407v.

⁷⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 16v No. 42.

⁷⁸ ÖStA FHKA HF Pr. Exp. Prag Bd. No. 475. fol. 236v.

⁷⁹ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 460r No. 70.

⁸⁰ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 19v No. 122.

FÜGGELÉK

Pasquillus a győri erősség elvesztéséről [és] az Oszmánok [kezébe kerüléséről]
Megjegyezve Komárom, 1594

A forrás eredeti helye: Österreichische Nationalbibliothek, Fuggerzeitungen Codex 8967. (1594) fol. 42r–43v. Német nyelvű kiadását Oswald Bauer készítette a *Pasquille in den Fuggerzeitungen. Spott- und Schmähgedichte zwischen Polemik und Kritik (1568–1605)* című művében.⁸¹

Győr városa:

Negyven évig e családé⁸² voltam⁸³ és szívemben gyakran mondtam, ez tévedés. De napjaim elmúltak, ahogy árnyék.⁸⁴

A császár:⁸⁵

Mindenki, aki útján elmegy melletted, látja, lehet-e egy fájdalom is az enyémhez hasonló?⁸⁶

Mátyás főherceg:⁸⁷

Akit szerettem, az árult el engem.⁸⁸

A török császár:⁸⁹

Néped nekem téged átadott.⁹⁰

Szinán pasa:

Uram, ez jó itt. Három házat akartunk itt csinálni: egy győrit, egy komáromit és egy bécst.⁹¹

Szinán pasa hadinépe:

Ti, janicsárok szökeltetek, mint a kosok és a tatárok, mint fiatal bárányok.⁹²

Ferdinand Graf zu Hardegg:

Uram, mikor fogsz jönni ítélni oda, ahová haragod elől menekülnöm kellett, mivel egész életemben sokat vétkeztem.⁹³

Rossi úr:

Uram, ne érdemem szerint büntess meg, mivel színed előtt semmi jót nem tettem.

⁸¹ BAUER: Pasquille 162–167.

⁸² A Habsburg család.

⁸³ „Negyven éve már, hogy az Úr, a te Istened veled van és nem szenvedtél hiányt semmiben.” MTörv 2,7.; BAUER: Pasquille 162.

⁸⁴ „napjaim olyanok, mint a sűrűsödő árnyék” Zsolt 102,12.; BAUER: Pasquille 162.

⁸⁵ II. Rudolf német-római császár (1576–1612), magyar (1572–1608) és cseh király (1575–1611). HAMANN: Habsburg lexikon 374–376.

⁸⁶ „Jól látod, mert jó korán virrasztok szavam fölött, hogy beteljesítsem.” Jer 1,12.; BAUER: Pasquille 162.

⁸⁷ Mátyás később német-római császár (1612–1619), magyar (1608–1619) és cseh király (1611–1619) lett. HAMANN: Habsburg lexikon 335–339.

⁸⁸ „Ha csak ellenségem gyalázna, azt még elviselném. Ha csak az fordulna ellenem, aki gyűlöl, elbújnék előle. De te voltál az, aki társam vagy, te lettél ellenségem, akiben megbíztam, akivel Isten házában bensőséges barátságra léptem.” Zsolt 55,13–15.; BAUER: Pasquille 162.

⁸⁹ III. Murád szultán (1574–1595).

⁹⁰ „Hát zsidó vagyok én? – tört ki Pilátus. Saját néped és a főpapok adtak kezemre. Mit tettél?” Jn 18,35.; BAUER: Pasquille 162.

⁹¹ „Péter erre így szólt Jézushoz: Uram, jó itt nekünk! Ha akarod, csinálók itt három sátrat: egyet neked, egyet Mózesnek, egyet pedig Illésnek.” Mt 17,12.; BAUER: Pasquille 162.

⁹² „A hegyek ugrándoztak, mint kosok, a halmok, mint kisbárányok.” Zsolt 114,4.; BAUER: Pasquille 163.

⁹³ „Mert nézd közeledik, jön, hogy kormányozza a földet. Igazságosan uralkodik majd a földkerekségen és hűségesen a népek fölött.” Zsolt 96,13.; BAUER: Pasquille 163.

Zinn Hauptmann:⁹⁴

Uram, könyörülj rajtam a Te nagy irgalmasságod szerint.⁹⁵

Greiß Hauptmann:⁹⁶

Töröld el gaztettem irgalmasságod sok jó tettevel.⁹⁷

Perlin Hauptmann:

Ti megfutamodtatok, így én fogok odamenni/meghalni nektek feláldozni [magam].

A győri hadinép:

Ruháinkat magunk között kiosztották és köpönyegünk felett sorsot vetettek.⁹⁸

A burgauai őrgrof:⁹⁹

Ártatlan vagyok ebben a pusztulásban, látjátok.¹⁰⁰

Giovanni de Medici úr:¹⁰¹

Atyám, bocsáss meg nekik, ugyanis nem tudták, mit tettek.¹⁰²

Franz vom Berg:¹⁰³

Fülük van és nem hallanak. Szemük van és nem látnak.¹⁰⁴

Pálffy úr:

Ellenségeim gonoszán beszéltek rólam, azonban hű vagyok.¹⁰⁵

Huszár [Péter] úr:

⁹⁴ Zinn valójában Obristként szolgált. ÖStA KA AFA 1594–6–3

⁹⁵ „Könyörülj rajtam, Istenem, hiszen irgalmas és jóságos vagy, mérhetetlen irgalmadban töröld el gonoszságomat.” Zsolt 96,13.; BAUER: Pasquille 163.

⁹⁶ Greiß valójában Obristként szolgált. ÖStA KA AFA 1594–6–3.

⁹⁷ „Mosd el bűnömet teljesen, tisztíts meg vétkeimtől!” Zsolt 51,3.; BAUER: Pasquille 163.

⁹⁸ „elosztják maguk között ruhámat, köntösömrre pedig sorsot vetnek.” Zsolt 51,4.; BAUER: Pasquille 163.

⁹⁹ Karl burgau-i őrgrof (1560–1618). A Tirolt kormányzó Ferdinánd főherceg (1529–1595) Philippine Welserrel kötött morganatikus házasságából származott. A tizenöt éves háború első éveiben, 1593 és 1597 között több tisztségben is szerepelve harcolt az Oszmán Birodalom ellen. HAMANN: Habsburg lexikon 204–205.; TÓTH: A mezőkeresztesi *passim*; BAGI: A császári-királyi mezei hadsereg *passim*.

¹⁰⁰ „Pilátus látta, hogy nem megy semmire, sőt a zajongás még fokozódik is. Vízet hozatott, s a nép szeme láttára megmosta kezét: Ennek az igaz embernek vére ontásában én ártatlan vagyok – mondta. Ti lássátok!” Mt 27,24; BAUER: Pasquille 164.

¹⁰¹ I. Cosimo toszkánai nagyherceg törvénytelen fia (1567–1621), aki spanyol szolgálatban szerzett hadi tapasztalatokat Németalföldön. Féltestvére, Ferdinánd nagyherceg egy 2000 fős gyalogos segélyhadat állított ki 1594-ben, amelynek az élére az akkor már magának tekintélyt szerzett Don Giovannit nevezte ki. Így vett részt a győri harcokban, majd II. Rudolf 1595-ben Obrist-Zeugmeisterré, azaz a tüzérség parancsnokává nevezte ki. Ezt követően 1601-ben részt vett Kanizsa sikertelen ostromában, majd velencei szolgálatban, mint *governatore generale delle armi* harcolt az úgynevezett gradiskai vagy uszkók háborúban (1615–1618). NIEDERKORN: Die europäischen Mächte 398.; BAGI: A császári-királyi mezei hadsereg *passim*; BAGI: Egy kudarc okai *passim*.

¹⁰² „Jézus pedig mondta: Atyám bocsáss meg nekik, hisz nem tudják, mit tesznek.” Lk 23,34.; BAUER: Pasquille 164.

¹⁰³ Franz vom Berg beazonosítása egyelőre lehetetlen. Oswald Bauer szerint talán Dersffy Ferencről lehet szó, ám ez csupán egy megérzés a részéről. BAUER: Pasquille 164.

¹⁰⁴ „Van szájuk, de nem beszélnek, van szemük, de nem látnak, van fülük, de nem hallanak, van orruk, de nem éreznek” Zsolt 115,5–6.; BAUER: Pasquille 164.

¹⁰⁵ „Ellenségeim rosszszat mondanak felőlem: Mikor hal már meg, mikor törlik nevét?” Zsolt 41,6.; BAUER: Pasquille 164.

A Szentírás fejezetében rólam vagyon írva.¹⁰⁶

Zrínyi gróf:¹⁰⁷

A halál fájdalmai vesznek körül.¹⁰⁸

Teuffenbach:

Három napon belül újra fel fogom építeni.¹⁰⁹

Szász herceg:¹¹⁰

Az egyik éhes volt, a másik jóllakott.¹¹¹

Ungnad úr:¹¹²

Engem, aki naponta vétkezem és bűnös dolgot ne tennék, a halál réme üldöz.

Riedesel úr:¹¹³

Ott marad egy darabig türelemmel és őrködik, mivel látja, itt az idő, hogy átadja a hajókat az ellenség kezébe.¹¹⁴

¹⁰⁶ „Ezért így szóltam: Nézd, megyek, Istenem, hogy teljesítsem akaratomat, amint a könyvtekercsben rólam írva van.” Zsid 10,7.; BAUER: Pasquille 164.

¹⁰⁷ Zrínyi György (1549–1603) több alkalommal töltötte be az országos főkapitányi tisztséget a Dunántúlon és kanizsai *Obrist*. A magyar király tárnokmestere. Lovasságával részt vett a szeptember 8-i küzdelemben, majd fedezte a menekülő keresztény hadat az oszmán és tatár lovasok támadásaitól. PÁLFFY: Kerületi 269., 279.

¹⁰⁸ „Előzőnlöttek a halál hullámai, rám törtek Béliál vizei.” 2Sám 22,5.; BAUER: Pasquille 164.

¹⁰⁹ Elképzelhető, hogy itt a szerző arra gondolt, hogy a főerőkhöz Felső-Magyarországról visszatérő Teuffenbach és hada megpróbálja visszavenni még az ősz folyamán Győrt. Azt tudjuk, hogy Mátyás főherceg a pozsonyi táborban látta, milyen következményekkel járt a város eleste. 1594. október 20-án az uralkodónak írt levelében arról számolt be, hogy a katonák, főként a magyarok úgy viselkednek, mint akiket fejbe vágtak. Ráadásul az előző napon Teuffenbachnál járt Rákóczi Zsigmond, Illésházy István és Joó János, ahol is előadták, hogy amennyiben az uralkodó nem tesz valamit, úgy meghódolnak Oszmán Birodalomnak. Másrészt Wolfgang von Unverzagt 1594. október 30-án és 31-én is azzal a javaslattal fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy a Mátyás főherceg vezetése alatt sebtében összegyűjtött hadak használják ki Szinán nagyvezír elvonulását a hadszínterről, és támadják meg a szinte védetlen Győrt. ÖStA KA AFA 1594–10–9; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 466r. No. 194.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. fol. 466r. No. 199.

¹¹⁰ II. Ferenc szász-lauenburgi herceg (1586–1619), aki 1593 novemberében arra kapott az Udvari Haditanácstól felhatalmazást, hogy 4000 lovas állítson ki, amelyek fele az ő közvetlen vezénylete alá tartozott. Ezzel a lovassággal vett részt a Győr körüli harcokban. ÖStA KA Best. 460/1593.

¹¹¹ „hiszen étkezéskor ki-ki a saját vacsoráját veszi elő, hogy elfogyassza, s az egyik éhen marad, a másik pedig dőzsöl”. 1Kor 11,21.; BAUER: Pasquille 165.

¹¹² David Ungnad Freiherr von Weißenwolf (1535–1600) a Habsburg Birodalom isztambuli követe, majd az Udvari Haditanács elnöke (1584–1599).

¹¹³ A Johannita Lovagrend német nagymesterét, Philipp Riedesel von Camberget az Udvari Haditanács 1593. december 30-i dátummal nevezte ki a dunai Armada *Generalisávé*, hajóhad élére. Részt vett Esztergom ostromában és Győr védelmében is. A szeptember 8-i összecsapást követően gályáinak, naszádjainak és dereglyéinek jelentős része, a rajtuk lévő fegyverzetrel és felszereléssel az oszmánok kezére került. Riedesel csak néhány hajójával tudott Pozsonyhoz visszahúzódní. A hajóhad vezetéséről 1594 novemberében mondott le. Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésen a rendek nyomására egy birodalmi hadbiztost kellett a császárnak kineveznie. II. Rudolf választása a nyolcvanas éveiben járó Riedesele esett, aki azonban 1598. március 12-én meghalt, így nem tölthette be a feladatát. ÖStA KA Best. 466/1593.; SZENTKLÁRAY: Dunai hajóhadak 181–185.; SCHULZE: Reich 326.; KECSKÉS: Komárom 102.

¹¹⁴ „Odaértek a Getszemáni nevű majorságba. Itt így szólt (Jézus) tanítványaihoz: Üljetek itt le, amíg imádkozom.” Mk 14,32.; BAUER: Pasquille 165.

Sprinzenstein úr:¹¹⁵

A fejtetőtől a talpig semmim sem egészséges.¹¹⁶

A pápai legátus:¹¹⁷

Ti fejedelmei a birodalomnak, mit szóltok ehhez a romláshoz? Atyáink vétkeztek és már nincs [mit tennünk], de mi fogjuk viselni gaztetteik [súlyát].¹¹⁸

Bécs városa:

Ó! Bécs! Bécs! Kelj fel, vesd le a bujaság ruháit és öltözködj hamuba és zsákba, mivel boldogulásod Győrrel elveszett.¹¹⁹

Braun úr:

Erős sírásotok a zsákban és a hamuban, mivel eljön az Úr nagy és rémíztető napja.¹²⁰

A magyarok:

Uram, bosszuld meg vérünk, ami kiontatott.¹²¹

A németek:

Véretek reánk és gyermekeinkre száll.¹²²

Pápa városa:

Miközben hadinépem engem elhagyott, Szinán pasa bevett.¹²³

A pápai *Obrist*:

Bűnöm [hullámai] összecsapnak a fejem fölött.¹²⁴

Nádasdi úr:¹²⁵

Örökségem másoké lett és házam idegeneké.

A hadinép, amely Komáromot felmenti:

¹¹⁵ Johann Albrecht von Sprinzenstein (1543–1598) Riedesel helyetteseként vett részt a győri harcokban. Később az Udvari Haditanács tagja, a *Zeugmeister* és 1595-től a hajóhídügy irányítója. BAUER: Pasquille 165.

¹¹⁶ „Az Úr megveri térdedet és lábad szárát szörnyű daganattal, a lábad ujjától a fejed tetejéig, s nem tudsz belőle kigyógyulni.” MTörv 28,35.; BAUER: Pasquille 165.

¹¹⁷ Valószínűleg a pápa által a regensburgi birodalmi gyűlésre küldött Giovanni Ludovico Madruzzo bíborosra, trienti püspökre gondolt a szerző. BAUER: Pasquille 165.

¹¹⁸ „Miért volnék irgalmas hozzád? Fiaid elhagytak, s azokra esküsznek, amik nem istenek. Jól tartotam őket, mégis házasságot törnek, céda nők házában tolonganak.” Jer 5,7.; BAUER: Pasquille 165.

¹¹⁹ „Mardokeus is megtudta mind, ami történt. Akkor Mardokeus megszagatta ruháját, hamuval és szőrzsákkal fődte be magát, aztán bejárta az egész várost, és keservesen jajgatott.” Esz 4,1.; BAUER: Pasquille 165.

¹²⁰ „A nap elsötétedik, a hold vérré változik, mielőtt eljön az Úr nagy rettenetes napja.” Jo 3,4.; BAUER: Pasquille 166.

¹²¹ „Teljes erejükből kiáltoztak: Uram, te szent és igaz, meddig vársz még az ítélettel? Mikor állsz bosszút a vérünkért a föld lakóin?” Jel 6,10.; BAUER: Pasquille 166.

¹²² „Erre az egész tömeg zúgta: Vére rajtunk és fiainkon!” Mt 27,25.; BAUER: Pasquille 166.

¹²³ „Ha apám, anyám el is felednének, az Úr akkor is fölemelne.” Zsolt 27,10.; BAUER: Pasquille 166.

¹²⁴ „Fejem fölött túlontúl összecsapott a bűn, és hatalmas teherként rám nehezedik.” Zsolt 38,5.; BAUER: Pasquille 166.

¹²⁵ Nádasdi Ferenc, az erős fekete bég (1555–1604). A tizenöt éves háborút megelőzően is több jelentős portyában is részt vett. A háborúban pedig egészen haláláig igen aktív szerepet vállalt. Győr elvét követően sárvári vára lett a Rábán túli védelem egyik kulcsa. A Dunántúl védelméért felelős országos főkapitánnyá nevezték ki 1598-ban, majd Kanizsa eleste után irányította az újonnan létrejött végvidéket. NAGY: Az erős; PÁLFFY: Kerületi 269., 280.

Az Úr látta az alázatosak imáját és nem vette semmibe kéréseket és könyörgéseket.¹²⁶
 Pompeius, a főherceg komáromi helyettése:
 Ne nekünk, Uram, ne nekünk, hanem a Te nevednek szerezz dicsőséget.¹²⁷
 A komáromi tábor:
 A segély az Úrtól, aki az eget és a földet teremtette.¹²⁸
 Raitenau *Obrist*:¹²⁹
 Távolról követte, hogy lássa, hol akarna előjönni.¹³⁰
 Az erdélyi vajda:¹³¹
 Láttam és össze vagyok zavarodva. Ezért házamban kell őrködnöm, hogy Szinán pasa is talán ne jöjjön és elvegye tőlem.¹³²
 Passquillus a magyar hadügyet és különösen Győrt illetően.

¹²⁶ „Hiszen ő nem szégyellte, nem vetette meg a szegény nyomorát, nem rejtette el előle arcát, meghallgatta, amikor hozzá kiáltott.” Zsolt 22,25.; BAUER: Pasquille 166.

¹²⁷ „Ne nekünk, Uram, ne nekünk, hanem nevednek szerezz dicsőséget, kegyelmed és hűséged szerint!” Zsolt 115,1.; BAUER: Pasquille 167.

¹²⁸ „A segítség az Úrtól jön, aki az eget és a földet teremtette.” Zsolt 121,2.; BAUER: Pasquille 167.

¹²⁹ Jakob Hannibal von Raitenau *obristi* megbízatása mögött politikai szándék húzódott meg, hiszen bátyja mind a Német-Római Birodalom, mind pedig a stratégiai fontosságú Bajor Kerület politikai életében meghatározó szerepet játszó Wolf Dietrich von Raitenau salzburgi érsek volt. 1592 nyarán ígéretet tett a császári követnek – Bartholomäus von Pezzennek – hogy 1000 lovaslövész vagy muskétást állít ki a horvát-szlavón végek védelmére, amely egység élére öccsét kívánta állítani. Végül 1000 muskétást toborzott az érsek, akik Jakob Hannibal von Raitenau vezetésével november 1-én indultak el a frontra. Az egységet 1593 júniusában szerelték le anélkül, hogy bármilyen összecsapásban részt vett volna. Raitenau 1594. július 24-én kapott arra megbízást, hogy a birodalmi rendek által Regensburgban megszavazott *Türkenhilf*-ből 4000 német gyalogost fogadjon a zsoldjába a birodalmi gyűlésen megszavazott segély terhére. Még ez év októberében katonáival együtt a Komáromot felmenteni igyekvő Mátyás főherceg seregében találjuk. A regimentje megmaradt részeit végül 1596 januárjában szerelték le. HHStA MEA Ma Fasc: 4. Folio szám nélküli irat; ÖStA KA Best. 477/1594; ÖStA KA Best. 477/1594; ÖStA KA AFA 1595–12–1 ¼; HEISCHMANN: Die Anfänge 236–237.; KECSKÉS: Komárom 105.

¹³⁰ „Péter messziről követte, egészen a főpap palotájáig. Bement és leült a szolgák közé, hogy lássa, mi lesz a dolog vége.” Mt 26,58.; BAUER: Pasquille 167.

¹³¹ Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem, aki több alkalommal is uralkodott: 1588–1594, 1594–1598, 1598–1599, 1601–1602. Nem sokkal később, 1595. január 28-án szövetséget kötött Prágában II. Rudolfal. ÚJVÁRY: „Nagy két császár” 35–96.

¹³² „Gondoljatok erre: Ha a ház ura tudná, hogy mikor jön a tolvaj, bizonyára virrasztana és nem engedné, hogy házába betörjön.” Mt 24,43.; BAUER: Pasquille 167.

FORRÁSOK

- KFK = Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára
 Ms = Kézirattár
 ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek
 ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
 FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv
 GBÖ = Gedenkbücher Österreich
 HF = Hoffinanz
 HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
 H = Hungarica
 AA = Allgemeine Akten
 MEA = Mainzer Erzkanzlerarchiv
 Ma = Militaria
 KA = Kriegsarchiv
 AFA = Alte Feldakten
 Best = Bestellungen
 HKR = Hofkriegsrat

Általános rövidítések

- Bd = Band
 Exp = Expedit
 Fasc = Fasciculus
 Fol = Folio
 Pr = Protokoll
 Reg = Registratur

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAGI: A császári-királyi mezei hadsereg = BAGI ZOLTÁN PÉTER: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.
- BAGI: Egy kudarc okai = BAGI ZOLTÁN PÉTER: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma. Aetas 28. (2013) 5–30.
- BAGI: Elveszve = BAGI ZOLTÁN PÉTER: Elveszve a fogalmak tengerében. Győri Tanulmányok 40. (2019) 39–68.
- BANFI: Gianfrancesco Aldobrandini = FLORIO BANFI: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. Hadtörténelmi Közlemények 40. (1939) 1–33., 213–228.
- BANFI – MAGGIOROTTI: Győr vára = FLORIO BANFI – LEONE ANDREA MAGGIOROTTI: Győr vára. Hadtörténelmi Közlemények 34. (1933) 1–45.
- BAUER: Pasquille = OSWALD BAUER: Pasquille in den Fuggerzeitungen. Spott- und Schmähgedichte zwischen Polemik und Kritik (1568–1605). (Quelleneditionen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 1.) Wien–München, 2008.
- BAUER: Zeitung = OSWALD BAUER: Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605) und das frühmoderne Nachrichtensystem. Berlin, 2011.
- Biblia = Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat. Budapest, 1973.
- DOGLIONI: L'Ungheria = GIOVANNI NICOLA DOGLIONI: L'Ungheria compendiata. Venezia 1595.

- FODOR: Egy nagy háború előjátéka = FODOR PÁL: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk. HANÁK PÉTER, szerk. NAGY MARIANN. Pécs, 1997. 77–82.
- GONDA – NIEDERHAUSER: A Habsburgok = GONDA IMRE – NIEDERHAUSER EMIL: A Habsburgok. Budapest, 1987.
- GÉVAY: A budai pasák = GÉVAY ANTAL: A budai pasák. Bécs, 1841.
- GÖMÖRY: A pákozdi csata = GÖMÖRY GUSZTÁV: A pákozdi csata 1593. november 3-án. Hadtörténeti Közlemények 9. (1896) 453–464.
- GÖMÖRY: Esztergom = GÖMÖRY GUSZTÁV: Esztergom vár bevétele 1595-ben. Hadtörténelmi Közlemények 4. (1891) 462–481., 648–677.
- HAMANN: Habsburg lexikon = BRIGITTE HAMANN: Habsburg lexikon. Budapest, 1990.
- HATVANI: Magyar történelmi okmánytár = HATVANI MIHÁLY: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. (1553–1608) (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria 3.) Pest, 1859.
- HAUSMANN: Ferdinand Graf zu Hardegg = FRIEDRICH HAUSMANN: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag. Hrsg. WALTER HÖFLECHNER – HELMUT J. MEZLER-ÄNDERLBERG – OTHMAR PICKL. Graz, 1983. 184–209.
- HEISCHMANN: Die Anfänge = Eugen HEISCHMANN: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Ibrahim Pecsevi tarikhjából = Ibrahim Pecsevi tarikhjából. Török történetírók. III. (1566–1659). Fordította KARÁCSON IMRE, sajtó alá rendezte SZEKFŰ GYULA. Budapest, 1916. 71–193.
- Illésházy = Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli KAZINCZY GÁBOR. Pest, 1863.
- Istvánffy = Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. TÁLLYAI PÁL XVII. századi fordításában. Budapest, 2009.
- IVANICS: A Krími Kánság = IVANICS MÁRIA: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- JEDLICSKA: Adatok = JEDLICSKA PÁL: Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger, 1897.
- KECSKÉS: Komárom = KECSKÉS LÁSZLÓ: Komárom, az erődök városa. Budapest, 1984.
- KELENIK: A császári-királyi hadsereg = KELENİK JÓZSEF: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 80–122.
- KELENIK: A hadügyi forradalom = KELENİK JÓZSEF: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 85–95.
- KELENIK: A magyar egységek fegyverzete = KELENİK JÓZSEF: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 3–52.
- Kjátib Cselebi fezlíkéből = Kjátib Cselebi fezlíkéből. In: Török történetírók. III. kötet (1566–1659). Fordította KARÁCSON IMRE, sajtó alá rendezte SZEKFŰ GYULA. Budapest, 1916. 200–388.
- KLEINPAUL: Die Fuggerzeitungen = JOHANNES KLEINPAUL: Die Fuggerzeitungen 1568–1605. (Abhandlungen aus dem Institut für Zeitungskunde an der Universität Leipzig. Band I. Heft 4.) Leipzig, 1921.
- KOZICS: Győr = KOZICS LÁSZLÓ: Győr vár 1594-től 1598-ig. Hadtörténelmi Közlemények 4. (1891) 489–508., 683–702.
- KUBINYI: Bethlenfalvi = KUBINYI MIKLÓS: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. I. Budapest, 1876.

- LENGYEL: Győr = LENGYEL ALFRÉD: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. Hadtörténelmi Közlemények 6. (1959) 167–221.
- MOHL: Győr = MOHL ANTAL: Győr eleste és visszavétele. 1594–1598. Győr, 1913.
- NAGY: Az erős = NAGY LÁSZLÓ: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest, 1987.
- NIEDERKORN: Die europäischen Mächte = JAN PAUL NIEDERKORN: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- ORTELIIUS: Chronologia = HYERONIMUS AUGUSTINUS ORTELIIUS: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegeempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg 1602. Reprint: Győr, 2002.
- PARRY: Successors = VERNON J. PARRY: The Successors of Sulaimān, 1566–1617. In: A History of the Ottoman Empire to 1730. Edited by MICHAEL A. COOK. Cambridge–London–New York–Melbourne, 1976. 103–133.
- PÁLFFY: A császárváros = PÁLFFY GÉZA: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- PÁLFFY: Kerületi = PÁLFFY GÉZA: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39. (1997) 257–288.
- PÁLFFY: Katonai igazságszolgáltatás = PÁLFFY GÉZA: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- SCHULZE: Reich = WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung. München, 1978.
- SORANZO: L'Ottomanno = LAZARO SORANZO: L'Ottomanno. Ferrara, 1599.
- SZENTKLÁRAY: Dunai hajóhadak = SZENTKLÁRAY JENŐ: Dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.
- SZÓNYI: Új föld = SZÓNYI GYÖRGY ENDRE: Új föld, új ég. Budapest, 1984.
- TÓTH: A mezőkeresztesi = TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- TÓTH: Esztergom = TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Szerk. Kiss GÁBOR FERENC – KRUPPA TAMÁS. Szeged, 2004. 7–25.
- ÚJVÁRY: „Nagy két császár” = ÚJVÁRY ZSUZSANNA: „Nagy két császár birodalmi közt”. Budapest, 1984.
- Wathay = Wathay Ferenc énekes könyve I–II. Szerk. KATONA TAMÁS. Budapest, 1976.

A PASQUILLUS ON THE SIEGE OF GYŐR AND KOMÁROM IN 1594

The history of the so-called Fifteen Years' or Long War between the Ottoman Empire, which extended its power over three continents at the turn of the 16th and 17th centuries, and the Habsburg Empire – or better to say: the whole of Christian Europe – has made significant progress in the last two decades. However, it has still not achieved its proper place and significance in European and Hungarian historiography. The research carried out in the late 19th century and revived in the 1980s summarised the subject in five monographs. Nevertheless, none or only partial analysis of the events has been carried out in many research directions. However, contemporaries and the writers of the generation immediately after them were aware of the significance of the war. Europe followed the war developments in the Kingdom of Hungary with anxious interest. The royal and princely courts were informed by envoy and spy reports, while the literate inhabitants of the noble courts and towns could obtain information from contracted newsletters. Among the latter, the so-called *Fuggerzeitungen* stand out as a new and wealthy source base for studying and processing the history of the Kingdom of Hungary in the 16th century. This study will present, process and publish a prose work, a so-called *pasquillus*, from this collection, relating to the siege of Győr and Komárom in 1594.

Zoltán Péter Bagi

Károlyi Bálint

ZICHY ISTVÁN KAPCSOLATI HÁLÓZATA LEVELEZÉSE ALAPJÁN

Tapasztalatok és továbbilehetőségek egy forrásbázis vizsgálata nyomán¹

Zichy István a 16–17. századi Magyar Királyság történetének olyan kiemelkedő személyisége, akinek élete, karrierje és munkássága sok kortársához hasonlóan a kutatások fő irányai miatt háttérbe szorult. Zichy személyében a Magyar Kamara 17. századi elnökei közül a harmadik leghosszabb időt (1655–1672) töltötte a hivatal élén, csupán a nádorrá lett Pálffy Pál (1625–1646) és a század végén közel harminc évig praefectusként tevékenykedő Erdődy Kristóf (1684–1704) utasította maga mögé.² Életét és karrierjét csak két tanulmány dolgozta fel, ezek azonban mára elavultak, a megállapításaik helyenként korrekcióra szorulnak.³ Újabban karrierjének bizonyos szakaszait, mint például a koronaöri tevékenységét az 1663–1664. évi török háborúban, vagy a Wesselényi-féle rendi szervezkedésben játszott szerepét, valamint unokái iskoláztatása érdekében tett fáradozásait vették vizsgálat alá.⁴ Hosszú és változatos életének azonban ezek a munkák csak egy-egy apró, bár kétségtávol fontos részletére hívták fel a figyelmet. Azonban még mindig jelentős hiányosságok vannak. Nem ismerjük részleteiben kamaraelnöki tevékenységét. Gyakorlatilag teljesen ismeretlen az 1672 és 1681 közötti időszak az életéből, csupán csak sejtéseink lehetnek arról, hogyan is próbált meg a Wesselényi-féle rendi szervezkedés okozta törés után visszatérni a politikai élet fősodrába. Hasonlóan ismeretlen Zichy István vonatkozásában a patrónusi tevékenysége is.⁵ Nem ismerjük mosoni főispáni és a tárnokmesteri hivatalban mellette szolgálatot teljesítő tisztviselőket és hivatalnokokat sem. Ez utóbbiak részben összekapcsolódnak, ahogy ezt más példákön keresztül már megismertük,⁶ így vélhetőleg lesz lehetőség az újabb források feltárásával részleteiben is megismerkedni a körülötte működő szervitorokkal és hivatalnokokkal.⁷

¹ A tanulmány Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² FALLENBÜCHL: Magyarország főméltóságai 110.

³ ZICHY: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez; ZICHY: Adatok a XVII. századi magyar nemesség műveltségéhez.

⁴ PÁLFFY: A Szent Korona alig ismert kalandja 305–318.; PÁLFFY: A legkevésbé ismert menekítés 273–318.; KÁROLYI: Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása 53–64.; KÁROLYI: Zichy István, Magyar Kamara elnökének levelezése 37–52.; KÁROLYI: A birtokelkobzások végrehajtásának gyakorlata 135–146.

⁵ Ennek vizsgálatára egy másik tanulmány keretein belül tettem kísérletet a levelezés már feldolgozott részének a felhasználásával. KÁROLYI: Rejtőzködő mecénás vagy mecénatúra nélküli főúr? 478–491.

⁶ KOVÁCS: Az ecsedi udvar 911–944.

⁷ Jó kiindulási alapot jelenthet a tárnokmesteri hivatalhoz Frederik Federmayer munkája, amiben közölte az altárnokmesterek listáját. Vö. FEDERMAYER: Nováki Andreasich Mátvás 125.

Jelen dolgozatunk keretében Zichy István kapcsolati hálózatát kívánom bemutatni levelezése alapján. Az elsődleges forrást azért a levelek jelentik, mert talán ezek vezetnek a legközelebb ahhoz, hogy lássuk, milyen kapcsolatai voltak Zichynek. Továbbá jelenlegi ismereteink alapján más hasonló források, mint például Zichy István naplója nem áll rendelkezésünkre. Mivel terjedelmi keretek miatt nem lehetséges a teljes forráscsoport részletes bemutatása, ezért csupán két fontosabb részletre szeretnék koncentrálni. Az első, hogy a levelek – közülük is a már feltártak⁸ – alapján felrajzoljam, megközelítőleg milyen kapcsolatokkal rendelkezett Zichy István az évek során és ezek mennyiben befolyásolták a karrierjét. Ezeket összevetve a már ismert adatokkal és eredményekkel sikerülhet jobban elhelyezni Zichy Istvánt a magyar politikai színpadon.⁹

A forráscsoport jellemzői

Jelenleg Zichy Istvánnak több mint 500 levele ismert, melyeket 1637 és 1692 között írt. A források helye igen széles skálán mozog. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Zichy Istvánhoz címzett leveleket csupán csak részben sikerült felhasználni a kutatás jelenlegi állása alapján, ugyanis ezek száma és tartalma csak részben ismert. A későbbiekben azonban mindenképpen feldolgozásra kerülnek. A legtöbb misszilit a Magyar Nemzeti Levéltár Országos (MNL OL) levéltárának állagaiban sikerült fellelni. Itt elsősorban a családi levéltárak voltak azok, amelyek a legnagyobb mennyiségű iratot szolgáltatták. Ezek közül is kiemelt helyet foglal el a Batthyány (189) és a Nádasdy család nádasdladányi (63) levéltára. Mellettük a Zichy (38), az Esterházy (18), a krompachi Holló (8) és a Forgách (5) famíliák archívumai már jóval kisebb mennyiségben szolgáltatnak adatokat. A legkisebb mértékben a kisebb családok levéltárai tartalmazznak forrásokat. Összesen öt (5) család anyagában sikerült 1-1 levelet feltárni. Külön csoportba soroltam azokat a leveleket, melyek a Magyar Kamara Archívumában (MKA) található családi hagyatékokból kerültek elő. Így az összképhez a Wesselényi (9), Pethő (11), Aszalay (1) gyűjtemények kisebb mértékben járultak hozzá.

A kamarai levéltáraknál maradv a legjelentősebb forráscsoportot azok a levelek képviselik, amelyek a Magyar Kamara levéltárában maradtak fenn. Zichy Istvánnak – csupán hivatali tisztségéből adódóan – az 1655 és 1671 közötti időszakból több mint száz (121) írása található a Magyar Kamarához címzett levelek között.

⁸ Természetesen a dolgozathoz csak a kutatás során már feltárt leveleket használhattuk fel, nem zárható ki, hogy a későbbi feltárások és kutatómunka során újabb levélcsoportok fognak előkerülni.

⁹ Jól mutatja Zichy István helyét a magyar politikában, hogy 1649-ben készült portréja Elias Wiedemann gyűjteményében, amit vagy maga a mester, vagy egyik tanítványa készített. Vö. ELIAS: *Icones* 100. Zichy szerepére és a társadalomban elfoglalt helyét mutatja, hogy az 1660-as években Nádasdy Ferenc által készített oltárképen is ott találjuk a Királyság legtekintélyesebb világi és egyházi személyei között. Vö.: BUZÁSI: *Gondolatok passim*.

A Magyar Nemzeti Levéltár mellett kisebb számban a vidéki és külföldi levéltárak állományában végzett kutatások hoztak eredményeket. Ezek közül mindenképpen kiemelésért érdemel az Esztergomi Prímási Levéltár (EPL), az Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL), valamint az Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) és az MTA könyvtárának kéziratára (MTAK K). Az Esztergomi Prímási Levéltárban a korszak érsekeihez címzett üzenetekből maradt fenn egy jelentősebb együttes (25). Egy különleges dokumentum corpus pedig az Egri Főegyházmegyei Levéltárban őrződött meg (31).¹⁰ Vitnyédy István leveleskönyvében¹¹ és a Somogy Megyei Levéltárban egy-egy Zichy István által írott misszilisre bukkantam.¹² A külföldi gyűjteményekből csupán néhány irat került a tanulmányba, melyek a Koháry család levéltárából kerültek elő (5).

Fontos megjegyezni, hogy a levelek tartalma alapján biztosan állítható, hogy Zichy Istvánnak jóval gazdagabb volt a levelezése a fennmaradt iratokhoz képest. Nem egy esetben ugyanis előfordult, hogy korábban elküldött levelekre vagy éppen más főuraknak címzett iratokra utalnak, melyeknek nem sikerült a nyomára akadni. Többször tapasztaltuk azt is a kutatások során, hogy a levelekben utalások szerepeltek az adott személynek vagy másoknak korábban írt levelekről, melyeknek azonban nem akadtunk a nyomára. Ennek okai vélhetőleg a jelentős forráspusztlásban, illetve az elkallódásban keresendők.

A forráscsoport szempontjából fontos részlet a levelek nyelvi kérdése. A feltárt iratok döntő többsége magyar nyelven íródott. Ugyanakkor ismert néhány német és latin nyelvű levél is, ami alapján bizonyítható, hogy Zichy István mind a két nyelvet jól ismerte. Szüksége is volt rájuk, hiszen az udvarban eltöltött rövid idő alatt (1636–1638) a mindennapi érintkezés nyelve a német volt, valamint a későbbiekben a győri végvidéken szolgáló külföldi főkapitányokkal való kapcsolattartás is ezen a nyelven folyt. A latin pedig a magyar hivatalok fő kapcsolattartási nyelve volt, azonban nem jelenthető ki, hogy a kamara alkalmazottaival csak latinul érintkezett volna a kamaraelnök.

Az utolsó részlet, amire általánosságban érdemes kitérni, a levelek írásképe. Szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis Zichy István saját írása könnyen elkülöníthető. A feltárt anyagban leveleinek jelentős része saját kezűleg készült.¹³ Csupán néhány esetben találoztunk olyan misszilisekkel, melyekről biztosan állítható, hogy nem ő írta. Ezek 1655-ig bezárólag, amíg Zichy a győri végvidék vicegenerálisa volt, feltételezhetőleg egy ottani írnok munkái lehettek. A későbbiekben pedig vagy a kamaraelnök saját magántitkárát, vagy pedig a kamara egyik írnokát

¹⁰ Itt szeretnék köszönetet mondani Fazekas Istvánnak, aki felhívta a figyelmemet az Egri Érseki levéltárban lévő gyűjteményre és az ott található levelekről készített digitális másolatokat rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹ KÁROLYI: Vitnyédy István kapcsolati hálózata 366.

¹² Zichy István Schmhovánszky Györgynek, Oroszvár, 1670. november 18. MNL SML XIII. Fasc 5. Nr. 38.

¹³ Jó összehasonlítást jelent Zichy István végrendelete, amit 1677-ben írt. Az iratban meg is jegyzi, hogy saját keze munkája a testamentuma. Vö.: Zichy István végrendelete. MNL OL P 707 Fasc. 43. Nr. 3.

sejthetjük a nem saját kezű írások mögött. Ez utóbbira jó például szolgál veglai Horváth Gáspár esete, aki nagy szükségében maga mellé rendeltetett a pozsonyi hivatalból egy írnot, mikor távol tartózkodott.¹⁴ Szerencsés esetben vagyunk akkor is, amikor fiának, az ifjabb Zichy Istvánnak leveleitől kell elkülöníteni az apa írásait. Bár íráskéjük csak kicsit tér el, az aláírások és a tartalom mellett könynyíti a munkánkat, hogy az ifjabb István – úgy vélem – egy tompább hegyű pennát használhatott leveleihez, mert betűi jellemzően „vaskosabbak”.

Kapcsolatok a magyar főnemességgel. Direkt és indirekt információk

A levélcsoport általános jellemzői után áttérhetünk a címzettek körére. Mint láthattuk, Zichy István karrierjét a levelezése alapján három részre lehet osztani. Az első az 1655-ig terjedő időszak, ami az ifjú kor és a győri végvidéken teljesített szolgálatot foglalja magába. Ebből az időszakból jelenleg ismert levelek alapján igen egyoldalú képet kapunk. A fennmaradt misszilisek nagy része Batthyány Ádámnak, a szomszédos végvidék főkapitányának a levéltárában maradt fenn.¹⁵ Az 1650-es évek elejétől azonban azt tapasztalhatjuk, hogy bővült a címzettek listája. Először Esterházy László¹⁶ jelenik meg a főnemesi címzettek közül, majd Lippay György¹⁷ is felbukkan, mint a főpapság képviselője.

Biztosan kijelenthetjük, hogy a korszak számos más kiemelkedő főúrával is biztosan levelezett Zichy István, még ha ennek az 1655-ig terjedő időszakból nem is maradtak lenyomatai. Zrínyi Miklóssal már ekkor is voltak levélváltásai, ugyanis már 1636-ban ismerték egymást és a későbbiekben is vannak források, melyek arra utalnak, hogy barátságuk ezek után sem romlott meg, igaz ennek direkt leveles lenyomata nincs.¹⁸ Hasonlóan a győri végvidék számos főnemesi főkapitánya közül csupán az Esterházy Lászlóhoz írott levelek egy kis csoportja maradt fenn. Mégis szinte biztos, hogy a többi végvár főkapitányával, például Pázmány Miklóssal vagy Hans Christoph Puchheim komáromi főkapitánnyal is érintkezésben volt. Már csak hivatali kötelezettsége alapján is. A hiányzó Zichy levelek alapján az indirekt forrásokból tudjuk, hogy Pázmánnyal kimondottan rossz viszonyt ápolt, ennek hátterében a szakirodalom szerint a veszprémi kapitány alkalmatlansága állt.¹⁹ Ezt a levelezés alapján nem sikerült sem cáfolni,

¹⁴ Veglai Horváth Gáspár a Magyar Kamarához, szunyogdi tábor, 1621. augusztus 8. MNL OL E 41 1621/15.

¹⁵ Zichy István levelei Batthyány Ádámnak 1655-ig: MNL OL P 1314 Nr. 53037–53177. és Nr. 11181–110195.

¹⁶ Zichy István levelei Esterházy Lászlóhoz: MNL OL P 124 Nr. 1368–1377.

¹⁷ Zichy István levelei Lippay Györgynek 1655-ig: EPL AR Classis X. 196. 697., 2252., 2635., 2715., 2778.

¹⁸ Jelenleg csak Zrínyi egy levelét ismerjük a kamaraelnökhöz, amiben a zágrábi harmincadra ajánlja egyik emberét. Továbbá Zrínyi végrendeletében Zichy István is az egyik végrehajtónak jelölte meg. Vö. ZMVL 130., 193.

sem megerősíteni, ugyanis a győri vicegenerális leveleiben az ügghöz kapcsolódó adatok nem szerepelnek. Puchheimhez,²⁰ illetve feletteséhez, Philipp von Mansfeldhez²¹ csupán egy-egy német nyelvű levél maradt fenn, melyek nem sokat árulnak el a hozzájuk fűződő kapcsolatáról. Batthyány Ádámnak írott levelekből azonban tudjuk, hogy Zichy István üzletelt Puchheim komáromi főkapitánnyal.²² De személyes ismeretségük is volt.²³ Ügyeik azonban főleg katonai jellegűek lehetek. Annak sincs jelenleg közvetlen dokumentált bizonyítéka, hogy Pálffy Pál nádorral levelezett volna, mégis a nádor levelezéséből tudjuk, hogy ismerték egymást.²⁴ Hasonló mondható el Pálffy hivatali elődjéről, Draskovits Jánosról.²⁵ Az utolsó említésre méltó személy, akinek Zichyvel való kapcsolatai némileg ismertek, az a későbbi apósa, báró Amádé Lénárd 1645-ig Esterházy Miklós nádor vicepalatinusa.²⁶ Zichy István első felesége, Baranyay Mária még 1651-ben elhunyt,²⁷ ezután egyelőre ismeretlen időpontban, talán még ugyanabban az évben, de legkésőbb 1652–1653 fordulóján vette feleségül az egykori vicepalatinus lányát, Magdolnát.²⁸

1655-ben III. Ferdinánd király a Magyar Kamara elnökévé Zichy Istvánt nevezte ki. Ezzel együtt az új kamaraelnök bárói címet is szerzett, és a magyar arisztokrácia tagjává vált.²⁹ Főnemesként immár az arisztokrácia körei is nyitottabbá váltak számára, ezáltal a kapcsolatainak kiépítése ebben a társadalmi csoportban is könnyebbé vált. Batthyány Ádámmal egészen annak haláláig megmaradt a jó viszonya.³⁰ Szinte biztos, hogy már az 1650-es éve közepétől a többi nyugat-magyarországi arisztokratával, többek között Nádasdy Ferencsel vagy Forgách Ádámmal is voltak kapcsolatai. Sajnos a nagyfokú forráspusztulás miatt az 1655-től országbíróként tevékenykedő Nádasdyhoz címzett levelei közül mindezidáig egyetlen levele sem került elő. Pedig szinte biztos, hogy ismerték egymást. Nádasdy már 1654-ben Zichy támogatói között bukkant fel.³¹ A későbbiekben, 1665-ben pedig

¹⁹ JENEI: Pázmány Miklós 162.

²⁰ Hans Christoph Puchaimhez, Vázsonykő, 1651. augusztus 27. MNL OL P 1314 Nr. 53130.

²¹ Philip von Mansfeldhez, Győr, 1651. június 7. MNL OL P 124 Nr. 1657.

²² Zichy István értesíti Batthyány Ádámot, hogy Puchheim megvette tőle a komáromi malmot. Győr, 1645. szeptember 14. MNL OL P 1314 Nr. 53057.

²³ Zichy István értesíti Batthyány Ádámot, hogy Puchheim nála járt tárgyalni bizonyos ügyekben. Győr, 1650. november 1. MNL OL P 1314 Nr. 53106.

²⁴ PPNL 143.

²⁵ Draskovits János nádor Zichy Istvánhoz Pozsony, 1648. április 11. MNL OL E 204 12. csomó.

²⁶ Amádé Lénárd Zichy Istvánhoz, Bős, 1643. március 18. MNL OL E 204 1. csomó.

²⁷ KÁROLYI: A zicsi és vásonkői Zichy család 190.

²⁸ Sajnos az esküvő időpontját nem ismerjük. Amádé Lénárdné 1653-ban írt végrendeletében már vejeként említi Zichy Istvánt. MNL OL P 707 Fasc. 49. Nr. 3.

²⁹ Zichy István bárói diplomája. MNL OL P 707 Fasc. 41. Nr. 1.

³⁰ Zichy István Batthyány Ádámnak 1655–1659. MNL OL P 1314 Nr. 53177–53201.

³¹ Nádasdy Ferenc támogató levele Zichy István kamaraelnöki kinevezéséhez III. Ferdinándhoz, Keresztúr, 1654. augusztus 19. ÖStA HKA HFU Kt. 449. r. Nr. 194 fol. 68–69.

az ifjabb István vitte magával itáliai zarándoklatára, később pedig Nádasdy Istvánt kísértte el az ifjú Zichy. Ez utóbbi időszakból az országbíró több levele ismert, amit a Zichyekhez, apához és fiához írt.³² Szinte elképzelhetetlen, hogy ezek válasz nélkül maradtak volna.³³

Forgách Ádámmal vélhetőleg először annak rajkai birtokai révén került kapcsolatba, ahol Zichynek is voltak kisebb jószágai, de az otthona, Oroszvár is igen közel feküdt.³⁴ Bár Forgáchhoz alig egy fél tucat levele maradt fenn, a másokhoz írott írásaiban többször is felbukkan a neve. Például 1664-ben Forgách újabb rab-sága alkalmával – amit Érsekújvár elvesztése miatt kapott – Zichy István is igyekezett szót emelni a raboskodó főúr mellett.³⁵

Az 1655-ben nádorrá választott Wesselényi Ferenchez is aktív kapcsolatok fűzték. A jelek szerint családi szinten is jó viszonyt ápoltak. Ugyan viszonylag kevés levél ismert, mégis alapvetően ez a kapcsolat volt az, ami az egyik legnagyobb nyomot hagyta Zichy karrierjén. A nádorral és később az özvegy nádornéval, Széchy Máriával is baráti jó viszonyban voltak. Zichy igyekezett kihasználni 1667 után az özvegy válságosra forduló anyagi helyzetét. Mint ismert, az özvegy nádorné komoly anyagi problémákkal küzdött. Férje halála után jelentős adósságok maradtak, amiket alig vagy egyáltalán nem tudott törleszteni. Birtokainak eladásával vagy elzálogosításával próbált enyhíteni szorongatott helyzetén.³⁶ A Széchy Máriához címzett levelekben is többnyire anyagi természetű, birtokok adásvételéről szóló témák kerülnek elő. A szoros kapcsolat azonban megbosszulta magát. 1670–1672 között elsősorban ennek nyomán került bajba és veszítette el kamaraelnöki pozícióját.³⁷

Kiemelten fontos nem csak a viszonylag nagy mennyiségű misszilis, hanem a címzett személye miatt is a Rottal Jánoshoz címzett levelek. A több mint félszáz levél két helyről, nagyobb részt a Nádasdy, kisebb részt a Zichy család levéltárából került elő. Sajnos ebben az esetben is csupán Zichy István leveleit ismerjük, Rottal válaszait nem. Ismeretségük már az 1650-es évek végére datálható, és onnan folyamatosan vált egyre intenzívebbé a kapcsolatuk. A Zichy által írt levelek jellemzően három nagyobb problémakör köré csoportosíthatóak. Az első a Montecuccoli vezette 1660–1661-es felső-magyarországi és erdélyi hadjárat, amiben Zichy, mint

³² TOMA: Nádasdy István 192–214.

³³ Megjegyzendő, hogy a két főúr Nádasdy és Zichy István kapcsolata idővel elhidegült és csak 1669-ben látszott enyhülni. Vö. ÓVÁRY: Oklevél-Másolat 256.

³⁴ Rajkai birtokok ügyében Zichy István Forgách Ádámnak, Pozsony, 1669. október 5. MNL OL P 1888/3 Nr. 141.

³⁵ Forgách Ádámot Győrött tartották vizsgálati fogságban közel egy évig. Zichy egy nála tett látogatás után írt helyzetéről Wesselényi Ferencnek. Zichy István Wesselényi Ferenchez, Szentmiklós, 1664. május 25. MNL OL E 199 II. 124/5.

³⁶ ACSÁDY: Széchy Mária. <http://mek.oszk.hu/05700/05776/html/05.htm#d1e2489> (A letöltés dátuma: 2021.07.01.)

³⁷ ZICHY: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez 748.

az ellátásért felelős személy vett részt és utazott a felső magyarországi térségbe.³⁸ A második az 1667-ben Wesselényi halála utáni űr miatti problémák, végül a rendi szervezkedés és annak felszámolása.³⁹ Feltételezhetően részben ennek a Zichy és Rottal közötti jó viszonynak is köszönhető, hogy a kamaraelnököt csak elmozdították hivatalából és komolyabb retorziók sem érték 1670–1671-ben, sem pedig utána. Mélyebb baráti viszonyukra enged következtetni, hogy a zavargások alatt az 1670-es évek elején legkisebb fiát, az akkor Bécsben tanuló Ádámot is a kegyeibe ajánlotta.⁴⁰ Zichy István és Rottal János barátsága azonban ennél jóval korábbra datálható, hiszen a kamaraelnök Rottal kérésére többször is közben járt bizonyos ügyekben.⁴¹ Ráadásul a két főúr egészen Rottal 1674-ben bekövetkezett haláláig levelezett egymással.⁴²

Zichy István leveleinek tartalma alapján megállapítható, hogy igyekezett kapcsolatot teremteni más főurakkal is. Így a nála közel húsz évvel fiatalabb Esterházy Pállal, igaz a kamaraelnök levelei csak az 1670-es évből maradtak fenn.⁴³ A későbbi levelek, melyek ismertek, azt Esterházy írta az akkor már idős Zichy Istvánhoz.⁴⁴ Minden bizonnyal ez azt bizonyítja, Esterházy Pál és Zichy István között jó viszony alakult ki. Közös pont lehetett ebben az uralkodó irányába mutatott feltétlen hűség.

Hasonló állapítható meg a Koháryakkal kapcsolatban is. Jelenleg ugyanis csupán egy levelet ismerünk, amit Zichy az idősebb Koháry Istvánhoz írt.⁴⁵ Továbbá néhányat özvegyéhez, Balassa Judithhoz, amelyekből az árván maradt fiúk támogatásának formáiról értesülhetünk.⁴⁶ Nem véletlen ez a segítőkészség, hiszen a két család rokonságban állt egymással. Az ifjabb Koháry István a későbbiekben igyekezett fenntartani a kapcsolatot Zichy Istvánnal, legalábbis erről tanúskodnak a hozzá írott levelek.⁴⁷

Az 1670-es években írt levelei jól mutatják, hogy a Szelepcsényi György körül csoportosuló főurak közé tartozott Zichy István is.⁴⁸ Így biztosan volt kapcsolata a Barkóczy testvérekkel. Igaz, a kutatásnak sajnos nem sikerült egyetlen levelet sem

³⁸ Montecuccoli 1661-es hadjáratáról újabban: B. SZABÓ: Montecuccoli 929–934.

³⁹ Zichy István levelei Rottal Jánoshoz 1667-ből: MNL OL P 507 Fasc. 1-A-438 Nr. 4–7., 11., 38., 41–42., 50–52., 58–59.

⁴⁰ Zichy István Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1672. március 4. MNL OL P 507 Nr. 16.

⁴¹ Vö. BARTA: Rottal János levelezése 179.

⁴² Erre enged következtetni az a két levél, amit Zichy 1674-ben írt Rottal Jánosnak. MNL OL P 507 Fasc. 1-A-438 Nr. 37–38.

⁴³ Zichy István levelei Esterházy Pálhoz: MNL OL P 125 Missiles Nr. 4265–4272. Ezekből közölve Nr. 4271–4272. Vö. VISKOLCZ: Thököly István és Imre levelei 78–97.

⁴⁴ Esterházy Pál levelei Zichy Istvánhoz, MNL OL P 707 Fasc. 84 NB Nr. 15296–15300.

⁴⁵ Zichy István Koháry Istvánnak, Pozsony, 1662. december. 23. MNL OL C 769 Nr. 1125.

⁴⁶ Zichy István Balassa Juditnak, Pozsony, 1664. szeptember 7. MNL OL C 769 Nr. 1021.; Pozsony, 1665. január 26. MNL OL C 769 Nr. 1023.; Pozsony, 1667. január 28. MNL OL C 769 Nr. 1033.

⁴⁷ Koháry István Zichy Istvánhoz, MNL OL P 707 Fasc. 84 NB. Nr. 15371–15381.

⁴⁸ BENCSÉDI: Szelepcsényi érsek ügye 497.

feltárnia, mely hozzájuk lett volna címezve.⁴⁹ Hasonló a helyzet a Csákyakkal kapcsolatban is, akik szintén az udvarhű nemesség sorait bővítették, sőt Zichy Istvánnal is rokonságban voltak, hiszen a későbbi országbíró Csáky Istvánnak a felesége Zichy Klára volt.⁵⁰ Mégis kapcsolataik szinte ismeretlenek.⁵¹ Némiképpen enged ebbe Csáky István és Csáky Ferenc Rottal Jánossal folytatott levelezése, ugyanis Zichy István több alkalommal is feltűnik az írásaikban, mely szerint a kamaraelnök jó viszonyban volt a két szepesi főúrral. Ügyeikben többször közben is járt,⁵² Csáky István még a legidősebb Zichy fiú, Pál és Károlyi Kata esküvőjén⁵³ és lakodalmán is jelen volt, utóbbin, mint násznagy vett részt.⁵⁴

Zichy Istvánnak a főnemességgel való kapcsolatairól levelezése alapján azt tapasztaljuk, hogy folyamatosan szélesedett köre. 1655 után, mikor már maga is tagja lett az arisztokráciának, a kapcsolatteremtési lehetőségei még inkább megsokszorozódtak, főként a nyugat-magyarországi arisztokraták irányába.

Zichy István kapcsolata az egyházi elittel

Egy katolikus főúrral kapcsolatban, aki az ország egyik, ha nem a legfontosabb hivatalának vezetője, kérdésként felmerülhet, hogy milyen viszonyt ápolt a Magyar Királyság életében a korszakban különösen meghatározó egyházi elittel. Egy-egy korai levél arra enged következtetni, hogy Zichy István már a tatai és győri vicegenerálissága idején is kereste a kapcsolatot az egyházzal és annak vezetőivel.⁵⁵ Ebben némileg biztos hátrányban volt apja és a veszprémi püspök közötti nézeteltérések miatt.⁵⁶ Zichy Pál konfliktusa ellenére a viszony hamar rendeződött, Zichy Istvánnak pedig egy viszonylag harmonikus kapcsolatot sikerült kiépítenie az egyházi elittel. A Pázmányhoz fűződő viszonyát sajnos a mai napig nem sikerült alátámasztani forrásokkal.⁵⁷ A bíboros érsek utódai közül Lippay Györggyel, Szelepcsényi Györggyel és Széchényi Györggyel is fenntartott levelezést, bár jelenleg csak Lippayhoz és Szelepcsényihez írt missziliseket sikerült feltárni. Lippayval főleg az érsek politikai törekvései miatt került kapcsolatba, valamint 1654-től ko-

⁴⁹ Ellenben biztosan tudjuk, hogy Barkóczy István Zichy Istvánhoz, fordult segítségért szorongatott helyzetében, hogy tisztázhassa magát a vádak alól. Zichy István Rottal Jánoshoz Bécs, 1670. október 29. MNL OL P 707 Fasc. 84 NB. Nr. 8504.

⁵⁰ ZICHY: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez 759.

⁵¹ Mindezt csupán egy Csáky Istvánnak címzett levelet ismerünk: Zichy István Csáky Istvánnak dn. MNL OL P 507-1.-A-456.-2.

⁵² BARTA: Rottal János levelezése. Különösen: 87., 99., 157., 159., 166., 170–171., 185–186., 212–213.

⁵³ Csáky István Rottal Jánosnak, Szepes, 1667. január 22. BARTA: Rottal János levelezése 120.

⁵⁴ Csáky István Rottal Jánosnak, Namény, 1667. február 9. BARTA: Rottal János levelezése 124.

⁵⁵ Zichy István Lippay Györgynek, Tata, 1637/42. október 7. EPL AR Classis X. 196. Nr. 697.

⁵⁶ JAKAB: A veszprémi székeskáptalan 73–76.

⁵⁷ A korábbi elképzelések szerint Zichy István Pázmány Péter kérésére utazott Zrínyi Miklóssal Itáliába. Az újabb kutatásoknak ezt nem sikerült megerősíteniük. Vö. KÁROLYI: Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása 55.; ZICHY: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez 737.

molyan próbálkozott, hogy elnyerje az érsek támogatását a kamaraelnöki kinevezéshez.⁵⁸ A jelenlegi ismereteink alapján nincs nyoma annak, hogy Lippay támogatta volna Zichy kinevezését. Az érsek levelezésében bár többször említésre került az új kamaraelnök, kapcsolatuk ezek alapján nem tűnik dinamikusnak.⁵⁹ Lippaynak is csupán egyetlen levelét ismerjük Zichy Istvánhoz, de annak nem sikerült árnyalnia a képet.⁶⁰ Bár a Széchényi Györgynek írott levelekből a kutatás jelenlegi állása szerint nem sikerült egyet sem feltárni, ugyanakkor szinte biztos, hogy a veszprémi, majd győri püspökkel is aktívan levelezett, már csak a területi kapcsolatok miatt is. De Zichy István kamaraelnöki kiválasztását is támogatta Széchényi.⁶¹ Már érseksége időszakából pedig egy kisebb, közel két tucat levélből álló levélcsoport maradt fenn, mind Zichy Istvánhoz címezve.⁶²

Szelepcsényi Györgynek írott levelei az 1670–1671-es időszakból valók. A néhány levél alapján megerősíthető az a korábban már ismert tény, hogy a Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása idején Zichy István a Szelepcsényi érsek körül csoportosuló nemesek közé tartozott, és pozíciója alapján pedig a szervezkedésbe belekeveredett nemesek jelentős bizalmi embernek tekintették.⁶³

A legnagyobb korpusz az egyházi személyeknek írott levelekből egy kevésbé ismert személlyel, Szegedy Ferenc Lénárd váci, majd egri püspökkel folytatott levelezéséből maradt ránk, Szegedy kancellárságának idejéből.⁶⁴ Ebből a közel három tucat levélből talán az egyik legérdekesebb misszilis az, amelyben a kamaraelnök az új szentmártoni (pannonhalmi) főapát, Gencsy Egyed⁶⁵ megválasztásáról ír. A szöveg alapján nem zárható ki, hogy Zichy az új apátot jól ismerte, sőt a kiválasztásában is komoly szerepe lehetett.⁶⁶ Mindezek mellett a kancellárnál aktívan próbálta elérni, hogy vejének, Andrássy Miklósnak sikerüljön elnyerni a jászkun kapitányi tisztséget.⁶⁷

⁵⁸ Zichy István Lippay Györgynek, Győr, 1654. augusztus 29. EPL AR Classis X. 196. Nr. 2635. Zichy István Lippay Györgynek, Győr, 1654. október 20. EPL AR Classis X. 196. Nr. 2715.

⁵⁹ TUSOR: Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei *passim*.

⁶⁰ KÁROLYI: Lippay György érsek ismeretlen levele 265–274.

⁶¹ Széchényi György ajánló levele III. Ferdinándhoz, Sümeg, 1654. szeptember 13. ÖStA HKA HFU Kt. 450. r. Nr. 194. fol. 27–28. Széchényi György ajánló levele David Ungnad kamaraelnökhöz Sümeg, 1654. szeptember 13. ÖStA HKA HFU Kt. 450. r. Nr. 194. fol. 29–30.

⁶² Széchényi György levelei Zichy Istvánhoz, MNL OL P 707 Fasc. 84 NB Nr. 15443–15456.

⁶³ Zichy István levelei Szelepcsényi Györgyhez, EPL AR Classis X. 196. Nr. 697., 4728., 4856., 4886., 5019.

⁶⁴ EFL Arch. Secr. Num. 45. Szegedy Ferenchez írott levelek Nr. 1–31.

⁶⁵ Gencsy Egyedre lásd: MOLNÁR: A pannonthalmi főapátság története 102–110.

⁶⁶ Zichy István Szegedy Ferencnek, Pozsony 1667. május 4. EFL Arch. Secr. Num. 45. Szegedy Ferenchez írott levelek Nr. 1.

⁶⁷ Zichy István Szegedy Ferencnek, Pozsony 1668. január 27. EFL Arch. Secr. Num. 45. Szegedy Ferenchez írott levelek Nr. 4.

Köznemesség⁶⁸

Mivel Zichy István 1655-ig maga is a köznemesség népes táborát bővítette, értelemszerűen következik, hogy a magyar nemesség legnépesebb közösségével is fenntartotta levelezését. Erről azonban viszonylag kevés ismeretünk van. Legfőbb oka – mint oly sok esetben – az iratok pusztulása, ami nem kímélte a köznemeselek családi levéltárait.

Az első ismert köznemesnek szóló levele még 1650-ből származik, ennek Dujmonics János pápai tiszttartó volt a címzettje.⁶⁹

Szinte biztos, hogy korábban jelentős levelezést folytatott a korszak egyik legismertebb köznemesével, Vitnyédy Istvánnal. Kettejük ismeretsége a győri jezsuita gimnáziumig vezethető vissza, ahol osztálytársak voltak.⁷⁰ Vitnyédy-leveleskönyvében közel félszáz, Zichy Istvánhoz címzett levél maradt fenn. Közéjük keveredett egy, a kamaraelnök által a soproni ügyvédnek címzett írás.⁷¹ Sajnos egyelőre csak ezt az egy misszilit ismerjük, de szinte biztos, hogy Zichy nem hagyta válasz nélkül Vitnyédy leveleit.

A másik kiemelkedő köznemes Lessenyei Nagy Ferenc, aki szintén a Wesselényi-féle rendi szervezkedés egyik kiemelkedő alakja volt, közvetve pedig az az ember, akinek Zichy István kamaraelnöki bukását is köszönhetette. Hozzá több levél is szól elszórva különböző levéltárakban. Ezek tartalma azonban közel sem bizonyítja a később tanúként kihallgatott alnádornak azon állításait, miszerint Zichy aktívan részt vett volna a rendi szervezkedésben. Témájukat tekintve – hasonlóan a Széchy Mária özvegy nádornéhoz írott levelekhez – ezekben is főleg a zólyomlipcsei uradalom megszerzése és az azért tett erőfeszítések számítanak fő témának.

A Wesselényi-féle rendi szervezkedés alkalmával pedig előkerültek azok a köznemeselek is, akik azért keresték a kapcsolatot Zichy Istvánnal, mert tőle remélték, hogy szorongatott helyzetükben a királyi fiscus magyarországi legmagasabb képviselője közben jár értük. Jelenleg csupán egy, Fáy Istvánhoz írott válaszlevelet ismerünk, amiben ellenszolgáltatásokért cserébe ajánlotta segítségét Fáy László kiszabadításában.⁷²

⁶⁸ A köznemességgel folytatott levelezésben csak azokat a személyeket vettük be, akik nem voltak sem a Magyar Kamara, sem pedig a Magyar Kancellária alkalmazottai.

⁶⁹ MNL OL P 124 Nr. 1578. Dujmonics / Diumonith / Dominovics már Esterházy Miklós idejében a pápai jószág tiszttartója volt. Vö. MARTÍ: Gróf Esterházy László 69., 209.

⁷⁰ GYJGD 00054 rekord. és 00278 rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?pg=2&layout=s (A letöltés dátuma: 2021.07.01.)

⁷¹ Zichy István Vitnyédy Istvánhoz, Pozsony, 1661. július 30. MTAK K 83/II. fol. 666.

⁷² Zichy István Fáy Istvánnak, Pozsony, 1671. augusztus 3. MNL OL P 1729 évrendezett iratok 1671–1699. Nr. 15. Köszönettel tartozom Horváth Mónikának, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem doktorandájának, hogy megosztotta velem a kutatásai során talált levelet.

A magyarországi kamarák és hivatalnokok

Zichy Istvánt az uralkodói akarat 1655-ben emelte a Magyar Kamara *praefectus*ává, és egészen 1672 elején bekövetkezett távozásáig viselte a tisztséget. Ezzel a 17. században a harmadik leghosszabb ideig állt a hivatal élén a világi kamaraelnökök közül. Az irányítása alatt működő pozsonyi hivatalnak, valamint a vele szoros kapcsolatban lévő Kassán székelő Szepesi Kamarának és az országot behálózó harmincad hálózat tisztviselővel pozíciójából kifolyólag kellett a kapcsolatot tartania.

A legkevesebbet a kamara irányítása alá tartozó intézményhálózat tagjaival, a harmincadosokkal folytatott levelezéséről tudunk. Csupán három tisztviselő, Jékey Ferenc (nagy)szöllősi, Miticzky Mihály magyaróvári és Pethő György soproni harmincados került elő a címzettek között. Bár további kutatások nem zárják ki a lehetőségét, hogy újabb harmincadosokhoz címzett levelek kerülnek elő, ők háromman némileg különleges helyet foglalnak el közöttük.

Jékey Ferenc a kelet-magyarországi térség egyik befolyásos katolikus közneemes családjából származott.⁷³ Kevésbé ismert, hogy komoly kapcsolatban állt a Szepesi Kamara első tanácsosával, Mosdóssy Imrével. 1642-ben mint Mosdóssy Imre familiárisát említik,⁷⁴ akit előbb 1642-ben szatmári, majd 1649-ben szöllősi harmincadossá neveztek ki.⁷⁵ Helyzete mindvégig problémás volt. Patrónusa halála után kemény támadások érték birtokait, melyekért élete végéig küzdenie kellett. A 17. század '70-es, '80-as éveiben komoly összeütközésbe került a Rákóczi családdal, de még velük szemben is erőt tudott mutatni bizonyos peres ügyekben.⁷⁶

Az ország nyugati felében Miticzky Mihály hasonló társadalmi státuszú nemes volt, mint keleten Jékey. Kamarai szolgálata előtt Esterházy László familiárisa volt.⁷⁷ Helyét a kamarai hierarchiában jól mutatja az általa viselt magyaróvári harmincadosság (1665–1680), ami az ország egyik legjelentősebb ilyen állomáshelye volt.⁷⁸ Zichyvel való kapcsolatának részletei egyelőre nem tisztázhatóak, a hozzá címzett levelek hivatali jellegűek és nem túl informatívak.⁷⁹

A harmincadosok közül kimagaslik a kamarai *praefectus*szal való kapcsolata miatt a soproni harmincad ellenőr, majd harmincados szentjakabi(!) Pethő György,⁸⁰ aki az 1650-es évek első felében biztosan Csáky László országbíró fő-

⁷³ BAÁN: Bulyi Jékey Ferencz 1.

⁷⁴ JÉKEY REGESZTÁK 164.

⁷⁵ FALLENBÜCHL: Állami tisztségviselők 146.

⁷⁶ BAÁN: Bulyi Jékey Ferencz 3., 5., 7.

⁷⁷ MAKSAI: Urbáriumok 519.

⁷⁸ Miticzky Mihály karrierjéről viszonylag keveset tudni. Nem zárható ki, hogy már 1630-as 1640-es években a kamara alkalmazottja volt. Ezt követően szinte biztos, hogy magyaróvári harmincadosként szolgált 1680-ban bekövetkezett haláláig. Vö. FALLENBÜCHL: Állami tisztségviselők 201.

⁷⁹ Zichy István levelei Miticzky Mihályhoz: MNL OL P 707 Fasc. 84 NB Nr. 7297–7299.

⁸⁰ Fallenbüchl tévesen állítja, hogy Pethő György a neves gersei Pethők leszármazottja lenne. Valójában, szentjakabi Pethő család sarja volt. A karrierjére vonatkozó adatok azonban helyesek. Vö. FALLENBÜCHL: Állami tisztségviselők 240.

ember szolgálja volt. Az országbíró halála után sem távolodott el annak családjától. 1664 márciusában Csáky Pétert kísérte a horvát bán udvarába.⁸¹ Nem sokkal később még ugyanabban az évben maga Zichy István bízta meg, hogy legidősebb fiát, Zichy Pált kísérje el Zrínyi Miklós udvarába. Ugyanakkor a levelek tanúsága szerint Pethő folyamatosan informálta a kamaraelnököt a dél-dunántúli hadi eseményekről, valamint a soproni harmincados bizonyos hitelügyletek intézésében is szerepet vállalt.⁸²

A harmincadosok szintjétől feljebb lépve a Szepesi Kamara alkalmazottai következnek. A kassai adminisztráció 17. század első felének hányatott sorsa után a század közepére Mosdóssy Imre és társai áldozatos munkájának köszönhetően sikeresen stabilizálta helyzetét, még ha ez azzal is járt, hogy a Szepesi Kamara „be-tagozódott” a Magyar Kamara alá.⁸³ Zichy István mint kamaraelnök nyilvánvalóan kapcsolatban állt a kassai irodát vezető nemesekkel. Mindenesetre sokat elárul, hogy a hivatalt 1661–1667 között vezető Vas Mártonról kinevezése előtt semmilyen ismerete nem volt.⁸⁴ A kutatások jelen szakaszában csupán a korszak neves köz-nemeséhez és a felső-magyarországi katolikusok jeles alakjához, Holló Zsigmondhoz írott leveleit ismerjük. Ezek a levelek azonban csak az 1670–1671-es időszakra korlátozódnak. Tartalmukat tekintve főleg a megindított konfiskálásokról szólnak. Zichy István többször is felhívta Holló Zsigmond figyelmét a szabályos eljárások lefolytatására.⁸⁵

Végül, de nem utolsó sorban a kamaraelnök saját hivatalának tisztviselőivel folytatott levelezése, ami az egyik legterjedelmesebb csoportot jelenti. A feltárt levelek jelentős része a Magyar Kamara levéltárában maradt ránk. A levélcsoportról elmondható, hogy nagyon ritkának számítanak azok az üzenetek, melyek közvetlenül egy-egy tanácsoshoz, vagy más alkalmazotthoz szólnak, a legtöbb esetben a kamarai tanácsosok kollégiumához. Az egyéni címzettek között találjuk Bornemisza Ferenc pénztárost,⁸⁶ akivel Zichynek már korábban is voltak kapcsolatai, de levele közül egyelőre csak ez az egy ismert.⁸⁷ A személyes címzettek között szintén egy misszilissal képviselteti magát Aszalay István. A már a kortársak által is elismert jogtudó nemes, Esterházy-szervitor, 1651-től volt a Magyar Kamara tanácsosa.⁸⁸

⁸¹ PAPP: Az erdélyi Csákyak 53.

⁸² Zichy István levelei Pethő Györgyhöz MNL OL E 188 Nr. 364–368, Nr. 370., 372., 375., 376., 378., 379., 381. A levelek elemzése.

⁸³ GECSÉNYI – GUSZAROVA: A Szepesi Kamara 453–455.

⁸⁴ GECSÉNYI: Egy beregi nemesúr 166.

⁸⁵ Zichy István és Holló Zsigmond levelezését a sorok szerzője dolgozta fel egy kisebb tanulmány keretében. Vö. KÁROLYI: Zichy István, Magyar Kamara elnökének levelezése 37–52.

⁸⁶ Zichy István Bornemisza Ferencnek MNL OL P 707 Fasc. 84 NB. Nr. 234.

⁸⁷ A kamaraelnök egy Lippay Györgynek írott levelében értekezik az alkalmas jelöltekről, amikor felveti, hogy Bornemisza alkalmas lehet a stomfai harmincadra. Zichy István Lippay Györgynek Pozsony, 1656. december 1. EPL AR Classis X. 196. 3700.; Bornemisza azonban 1657-től bruchi harmincadként szolgált. Vö. FALLENBÜCHL: Állami tisztségviselők 57.

⁸⁸ Csízi: Egy nagyívű hivatali karrier 163–255.

Kettejük ismeretsége sajnos Aszalay korai halála (1656) miatt eredetileg sem lehetett túlságosan mély.⁸⁹

A személyesen címzett tanácsosok között szerepel Kerekes András. Kerekes pályája még jószerével ismeretlen. Csupán annyi biztos, hogy 1651-ben Csáky László országbíró ítélőmestere volt. A Magyar Kamarához Zichy Istvánnal egy időben került, ahol egészen 1668-ban bekövetkezett haláláig szolgált.⁹⁰ Az új kamaraelnök és tanácsosa valószínűleg rokonok voltak, ugyanis Kerekes András első felesége Amadé Erzsébet Zichy István második feleségének, Amadé Magdolnának volt a testvére.⁹¹

Bár nem lépett a tanácsosok közé a 17. század során, mégis Zichy István Görgey Márton kamarai titkárnak több levelet is címzett. Görgey Vas vármegyei kisenemesi családból származott,⁹² és a Magyar Kamara berkeiben apránként lépdelt felfelé a ranglétrán.⁹³ Zichy Istvánhoz fűződő kapcsolata egyelőre ismeretlen. A *praefectus* Görgeyhez címzett levelei hivatali természetűek.

Felmerül a kérdés, hogy időben mikor és miért születhettek meg ezek a levelek. Az 1561-es utasítás szerint a kamara elnökének mindig Pozsonyban kellett tartózkodnia.⁹⁴ Ez leginkább a hivatal működése miatt volt fontos. Ugyanis a folyamatosan működő hivatal tanácsulése in a *praefectus*nak kellett elnökölnie, vitás kérdésekben pedig döntenie. Hivatalosan csak a szabadsága alatt lehetett távol. A valóság ettől azonban jelentősen eltért. Már a korábbi időszakokból is vannak rá példák, hogy *praefectus*ok hosszabb ideig távol voltak a fővárostól. Gondoljunk csak Pethe Lászlónak a nagykárolyi tárgyalásokon való jelenlétére, vagy veglai Horváth Gáspár lengyelországi követjárására.⁹⁵ De például a Bécsi Udvarban vagy Udvari Kamaránál tett látogatások is azt eredményezték, hogy a kamaraelnök távol tartózkodott a fővárostól. Nem volt ez másképpen Zichy István esetében sem. Az 1655 és 1672 közötti időszakból három olyan időszakot ismerünk, amikor Pozsonytól hosszabb ideig volt távol. Az első az 1660–1661-es Montecuccoli vezette hadjárat alkalmával történt, mint a seregek ellátásának egyik felelőse Felső-Magyarországon tartózkodott. A második hosszabb távollét koronaöri tisztségének következtében az 1663–1664-es háború alatt volt, amikor

⁸⁹ Sajnos ez idáig a kutatásnak összesen egy darab missilist sikerült feltárnia kettejük levelezéséből. Zichy István Aszalay Istvánnak 1656. hn. MNL OL E 168 1. tétel magánlevelek Nr. 936.

⁹⁰ FALLENBÜCHL: Állami tisztségviselők 152.

⁹¹ NAGY: Magyarország családai 209.

⁹² Erre enged következtetni, hogy iskoláit is a térségben végezte előbb a győri jezsuitáknál. Vö. GYJGD 02633 rekord. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?pg=126&layout=s&query=g%C3%B6rgey (A letöltés dátuma: 2021.10.28.)

⁹³ Uo. 113.

⁹⁴ EMBER: Az újkori magyar közigazgatás 128–129.

⁹⁵ A nagyszombati egyezmény megújítására 1617-ben került sor. A Magyar Királyság követei között ott találjuk Pethe László kamaraelnököt. 1624-ben egyelőre ugyan nem tisztázott céllal veglai Horváth Gáspár *praefectus* utazott III. Zsigmond lengyel királyhoz követségbe. Ezen időszakokban mind a ketten hosszabb ideig voltak távol Pozsonytól. Vö. KÁROLYI: Egy rendhagyó karrier *passim*.

Bécsbe kellett menekítenie a koronát. A harmadik alkalommal 1670-ben tartózkodik – ugyan nem folyamatosan, hanem többször – Bécsben. Ezek azok az időszakok, amikor nagyobb mennyiségben maradtak fenn a kamarai tanácshoz vagy a tanácsosokhoz külön-külön címzett levelek. Az 1660–1661-es időszakból viszonylag kevés, tizenkét levél maradt fenn, ami a tanácsnak szól, és egy darab, ami konkrétan Kerekes András tanácsoshoz. Témájukat tekintve főleg pénzügyi tranzakciókról – a kamarára bízott kifizetések –, valamint a hadak mozgására és az erdélyi eseményekről esik szó. Az 1663–1664-es időszak sajnos nem szolgáltat Zichy Istvántól maradt misszilisekkel. Gyakorlatilag az 1661–1664 közötti időszakból alig maradtak dokumentumok a kamarai levéltárnak a beérkezett leveleket összegyűjtő állagában. Zichy Istvántól sem ismerünk egyet sem. A két időszakkal ellentétben kiemelkedik az 1670-es esztendő, amikor a kritikus helyzet miatt egyes napokról több levél is hátra maradt. A közel száz levél jó képet ad a kamaraelnök szerepéről és a rendi szervezkedés felszámolásáról. A legfőbb kérdéseket, amik Zichy István leveleiben előkerülnek, a következőképpen lehet csoportosítani. Az első csoportba a szervezkedők, különösen Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc tevékenységével kapcsolatos pontos információk és találgatások. Majd az országosan elszórt felkelések leverésére érkező katonasággal kapcsolatos hírek következnek. Ezt követik azok az iratok, amikben a szervezkedésben részt vett személyek birtokainak lefoglalásáról és a kincstár számára történő inventálásáról van szó.

Családi levelezés

Bár a Zichy család levéltára az egyik legkiválóbb gyűjteménye a 16–18. századi missziliseknek, sajnálatos módon az egykori kamaraelnök és családtagjai közötti levélváltások igen kis számban maradtak fenn. Az összkép akkor sem sokkal jobb, ha a tágabb családot a közelebbi és távolabbi rokonokat is bevonjuk.

A közvetlen családjából csupán két kisebb fiához, az ifjabb Istvánhoz és Ádámhoz címzett írásait ismerjük. Ezeknek a témája nem igazán a családon belüli belsőviszonyokról, sokkal inkább aktuálpolitikai eseményekről és az előrelépést segítő tanácsok jellemzik. Néhány alkalommal ugyan előfordulnak a család egyik-másik tagjára vonatkozó információk, például a nagyszülőknél lévő unokák betegeskedése,⁹⁶ vagy újabb unoka születéséről hírt adó levelek is.⁹⁷ Érdekes módon a két feleséghez, Baranyay Máriához és Amádé Magdolnához címzettek közül egyetlen levél sem maradt fenn. Megjegyzendő, hogy ez fordítva is igaz.

⁹⁶ „Pannika forró betegségbe már tíz naptúl fogva igen nehezen eszi magat...” Zichy István Zichy Ádám-nak, Oroszvár, 1690. április 27. MNL OL P 707 Fasc. 84. NB Nr. 14225.

⁹⁷ „Hála Istennek, hogy Klára unokám szerencsésen szült egy pár leányát, lám Védördön is meg lehetett szülni.” Zichy István Zichy Ádám-nak, Oroszvár, 1691. december 18. MNL OL P 707 Fasc. 84. NB Nr. 14226.

Ha a szűkebb családi körtől elrugaszkodva a távolabbi rokonsággal fenntartott kapcsolatot vesszük figyelembe, viszonylag színes képet kapunk. Ahogy láthattuk, a Koháry családdal fenntartott kapcsolatok viszonylag intenzívek voltak. Utánuk következik Zichy István sógora, Baranyay Tamás, akivel a jelek szerint nagyon szoros kapcsolata volt a családnak. Csupán két hozzá írott levél ismert,⁹⁸ azonban a családi levelezésben többször is felbukkan a neve, illetve a család más tagjaihoz ismerjük Baranyay írásait.⁹⁹ Szinte semmit sem tudunk második feleségének családjával való kapcsolatáról. Nem tudjuk, hogy a népes rokonsággal milyen viszonyban volt. Levelezése erről nem szolgáltat részleteket.¹⁰⁰ Hasonlóan sajnálatos, hogy ez idáig nem kerültek elő Zichy Istvánnak vejéhez, Andrassy Miklóshoz, illetve annak fiaihoz címzett misszilisek. Ennek ellenére a levelek tartalma alapján azt tapasztalhatjuk, hogy kettejük kapcsolata igen szoros volt. Andrassy egyfajta felső-magyarországi informátorként szolgált a kamaraelnök számára. Továbbá ahogy fentebb láthattuk, Zichy erősen igyekezett közben járni annak érdekében, hogy veje a jászkun kapitányságot elnyerhesse.

Összegzés

Zichy István a 17. századi Magyar Királyság egyik jelentős politikusa volt. A század első felében még, mint köznemes a hagyományosnak tekinthető katonai pályán igyekezett előre jutni. Az 1650-es évek közepétől, mint főnemes és a Magyar Kamara elnöke folytatta pályáját és egy apró, bár jelentős törést leszámítva sikeres utat tudhatott magáénak. Élete végén az ország egyik nagybírájaként, mint tárnokmester fejezte be földi pályafutását.

Levelezése már pusztán a napjainkra fennmaradt mennyisége miatt is fontos kortörténeti forrásnak számít. A dolgozat alapján jól látszik, hogy a feltárt anyag eloszlása igen egyenetlen: az 1655 előtti időszakból sajnos csak néhány címzetthez ismerünk leveleket. Az 1655 utáni időszakban azonban mind a címzettek, mind pedig a megmaradt misszilisállomány jelentősen megnövekedett. Ennek okai részben a forráspusztulás/fennmaradás számlájára írhatóak, részben pedig annak, hogy talán Zichy István személye is felértékelődött azzal, hogy országosan jelentős pozícióba került, továbbá a főnemesség tagja lett.

Rövid áttekintésünk alapján azt tapasztalhatjuk, hogy az arisztokrácia tagjaihoz az 1654-ig bezáródó időszak a katonai hivatala révén kapcsolódott, főleg

⁹⁸ Zichy István Baranyay Tamáshoz, Csáktornya, 1666. augusztus 1. MNL OL P 707 Missiles Nr. 102.; Csáktornya, 1669. július 12. Koháry család szentantali levéltára, MNL OL C 770 Nr. 1342.

⁹⁹ Baranyay Tamás ifj. Zichy Istvánnak, Nagyszombat 1669. december 19. MNL OL P 707 Fasc. NB 84. Nr. 12571.; Baranyay Tamás ifj. Zichy Istvánnak, Nagyszombat, 1670. március 15. MNL OL P 707 Fasc. NB 84. Nr. 12573.

¹⁰⁰ A már fentebb említett Amádé Lénárdné által készített végrendelet alapján ismerjük az alnádor és az özvegye rendelkezéseit és osztozkodást. Zichy Istvánhoz ezen felül csupán Amádé Mária egy levele maradt fenn. Amádé Mária Zichy Istvánhoz, Trencsén, 1685. július 27. MNL OL E 204 1. csomó.

olyan főrangúakkal volt kapcsolata, akik valamilyen módon kötődtek a végvidékekhez. 1654-től kezdődően pedig már biztosan megkezdte a térség más arisztokrataival is a kapcsolatfelvételt. Kamaraelnökké választása után fokozatosan integrálódott a főnemesség soraiba, ami a levelezésén is meglátszik. A címzettek listája jelentősen bővült, a levelek tartalma alapján pedig még szélesebb kapcsolati hálót ismerhetünk meg.

A főpapság soraiból csupán az esztergomi érsekhez, illetve a kancellár egri püspökhöz, Szegedy Ferenc Lénárdhoz címzett leveleket sikerült feltárni. Ennek ellenére biztosak lehetünk, hogy a győri és veszprémi püspökök közül Széchényi Györggyel is folytatott levelezést, sőt kettejük között személyes, jó viszony alakult ki. Ugyanakkor a pannonthalmi apáttal, Gencsy Egyeddel is komolyabb érintkezést feltételezhetünk, ennek részletei a későbbiekben újabb kutatásokat igényelnek. Ahogy az alsó és közép papsággal való kapcsolatokról is csupán indirekt információkkal rendelkezünk.

A köznemességgel fenntartott kapcsolatok talán a legnehezebben rekonstruálhatóak. Hiszen az iratpusztulás itt volt a legnagyobb. Ennek megfelelően Zichy István és a köznemesség képviselőinek a kapcsolata a legkevésbé ismert.

Hivatalviselésének megfelelően a legbőségesebb levelezés a Magyar Kamara hivatalnokaival maradt fenn. Esetükben a leggyakrabban, mint a tanácsosi kollégiummal tartotta a kapcsolatot, csupán kivételes esetekben van tudomásunk róla, hogy személyesen valamelyik hivatalnoknak címezte levelét.

Végezetül sajnálatos módon a családi levelezése is nagyon szegényes. A néhány tucat levél, mely a közelebbi és távolabbi rokonokhoz íródott, csupán adalékokkal szolgálhat a kamaraelnök és családja kapcsolatához. A személyes kapcsolatok és a mindennapi élet teljes rekonstrukciója ezek alapján nem lehetséges.

Zichy István levelezése alapvetően jó adalékokkal szolgál a 17. századi Magyar Királyság történetéhez. Megismerhetjük belőle, hogy milyen kapcsolatokkal rendelkezett az arisztokrácia egy olyan tagja, aki nem a legszűkebb elit magjához tartozott.¹⁰¹ Feltárul előttünk, hogy milyen módon próbált egy jól működő információs hálózatot kialakítani, illetve hogyan tudta kihasználni a Magyar Kamara *praefectus*ságából származó előnyöket. A legtöbb információt természetesen a végvidéki életre és a Magyar Kamara működésére találhatjuk, de mellettük számos egyéb politika vagy művelődéstörténeti adalékot is szolgáltat a *praefectus* levelezése.

A levélváltások mindig további kutatásokat igényelnek, hiszen újabb és újabb ismeretlen levelek bukkannhatnak fel. Dolgozatunk esetében sincs ez másképpen. Vizsgálatunk középpontjában alapvetően Zichy István magyarországi kapcsolatai álltak, de további lehetőségeket jelent a Habsburg Monarchia más területeinek nemeseivel és hivatalnokaival való levelezés vizsgálata.

¹⁰¹ BORBÉLY: A nemesi társadalom struktúrája 193. Köszönettel tartozom Borbély Zoltánnak, amiért a rendelkezésemre bocsájtotta a kéziratát.

FORRÁSOK

- EFL = Egri Főegyházmegyei Levéltár
Arch. Secr. = Archivum Secretarium
- EPL = Esztergomi Prímási Levéltár
AR = Acta Radicalia
Classis X. 196 = Az esztergomi érsekekhez írt különböző missilisek
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
C 769–770 = Koháry család szentantali levéltára (mikrofilmen)
E 41 = Litterae ad cameramexaratae
E 188 = ArchivumFamiliaePethö
E 199 = ArchivumFamiliae Wesselényi
E 204 = Missiles
P 124 = Esterházy család hercegi ágának levéltára, László gróf iratai
P 125 = Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai
P 507 = Nádasdy család nádasladányi levéltára
P 707 = Zichy család zsélyi levéltára
P 1314 = Batthyány család missilisei
P 1729 = Fáy család levéltára
P 1888 = Forgách család levéltára
- MNL SML = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára
- XIII. = Zichy család levéltára
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- K = Kézirattár
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU = Hoffinanz Ungarn

SZAKIRODALOM

- ACSÁDY: Széchy Mária = ACSÁDY IGNÁCZ: Széchy Mária (1610–1679). Budapest, 1885.
<http://mek.oszk.hu/05700/05776/html/> (A letöltés dátuma: 2021.07.01.)
- BAÁN: Bulyi Jékey Ferencz = BAÁN KÁLMÁN: Bulyi Jékey Ferencz nagyszöllősi királyi harmincados. Magyar Családtörténeti Szemle 1936:2. 1–8.
- BARTA: Rottal János levelezése = Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencével. Közreadja: BARTA M. JÁNOS. Budapest, 2017.
- B. SZABÓ: Montecuccoli = B. SZABÓ JÁNOS: Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának katonai okairól. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011:3) 929–934.
- BENCZÉDI: Szelepcsényi érsek ügye = BENCZÉDI LÁSZLÓ: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén. Történelemi Szemle 18. (1975:2-3) 489–502.
- BIBLIOTHECA = A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. KLANICZAY TIBOR. Budapest, 1991.
- BUZÁSI: Gondolatok = BUZÁSI ENIKÓ: Gondolatok Nádasdy Ferenc mecenatúrájáról, avagy mikor készült az árpási főoltárkép. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. ETÉNYI NÓRA – HORN ILDIKÓ. Budapest, 2005. 582–624.
- CsÍZI: Egy nagyívű hivatali karrier = CsÍZI ISTVÁN: Egy nagyívű hivatali karrier kezdetei a XVII. századi királyi Magyarországon. Aszalay István naplója (1624–1631). Fons 12. (2005:2) 163–255.
- ELIAS: Icones = ELIAS WIDEMAN: Icones Illustrium Heroum Hungariae. Wien, 1652. Előtanulmányt írta: Rózsa György. Budapest, 2004.

- EMBER: Az újkori magyar közigazgatás = EMBER Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946.
- FALLENBÜCHL: Állami tisztségviselők = FALLENBÜCHL ZOLTÁN: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Budapest, 2002.
- FALLENBÜCHL: Magyarország főmértóságai = FALLENBÜCHL ZOLTÁN: Magyarország főmértóságai. Budapest, 1988.
- FEDERMAYER: Nováki Andreasich Mátyás = FREDERIK FEDERMAYER: Nováki Andreasich Mátyás. A győri káptalan jegyzőjének életútja. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. Győr, 2011. 119–126.
- GECSÉNYI: Egy beregi nemesúr = GECSÉNYI LAJOS: Egy beregi nemesúr a Szepesi Kamarában. Szigeti Vas Márton kamarai tanácsos 1659–1666. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 18. (2008) 163–178.
- GECSÉNYI – GUSZAROVA: A Szepesi Kamara = GECSÉNYI LAJOS – TATJANA GUSZAROVA: A Szepesi Kamara vezető tisztségviselői 1646–1672 között. In: GECSÉNYI LAJOS: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a korai újkor történetéből. Győr, 2008. 453–474.
- GYJGD = A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). Szerk. FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA – KÖKÉNYESI ZSOLT – TERNOVÁ CZ BALINT. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?pg=0&layout=s. (A letöltés dátuma: 2021.07.01.)
- JAKAB: A veszprémi székeskáptalan = JAKAB RÉKA: A veszprémi székeskáptalan a 17. században. In: Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században. Szerk. KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprém, 2019. 71–90.
- JÉKEY REGESZTÁK = Jékey regeszták. Magyar Családtörténeti Szemle 1937:11. 153–167.
- JENEI: Pázmány Miklós = JENEI FERENC: Pázmány Miklós veszprémi főkapitány. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. (1963) 161–170.
- KÁROLYI: A birtokelkobzások végrehajtásának gyakorlata = KÁROLYI BÁLINT: A birtokelkobzások végrehajtásának gyakorlata a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolása után Trencsén vármegyei példák alapján. In: Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai. Szerk. SZUROMI RITA. Eger, 2020. 135–146.
- KÁROLYI: A zicsi és vásonkői Zichy család = KÁROLYI BÁLINT: A zicsi és vásonkői Zichy család grófi ágának leszármazása a 17. században. Turul 93. (2020:4) 187–191.
- KÁROLYI: Egy rendhagyó karrier = KÁROLYI BÁLINT: Egy rendhagyó karrier. Veglai Horváth Gáspár, a Magyar Kamara elnökének életútja. Levéltári Közlemények 91. (2020:2) 103–142.
- KÁROLYI: Lippay György érsek ismeretlen levele = KÁROLYI BÁLINT: Lippay György érsek ismeretlen levele Zichy Istvánhoz. Lymbus 2018. 265–274.
- KÁROLYI: Rejtőzködő mecénás vagy mecénatúra nélküli főúr? = KÁROLYI BÁLINT: Rejtőzködő mecénás vagy mecénatúra nélküli főúr? Adalékok Zichy István, a Magyar Kamara elnökének mecénási tevékenységéhez. Magyar Könyvszemle 137. (2021:4) 472–491.
- KÁROLYI: Vitnyédy István kapcsolati hálózata = KÁROLYI BÁLINT: Vitnyédy István kapcsolati hálózata. Egy kutatási terület lehetőségei. Soproni Szemle 73. (2019:4) 359–370.
- KÁROLYI: Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása = KÁROLYI BÁLINT: Zichy II. Pál árváinak iskoláztatása. Iskoláztatási stratégia a Zichy családban a 17. század második felében. Aetas 34. (2019:2) 53–64.
- KÁROLYI: Zichy István, Magyar Kamara elnökének levelezése. = KÁROLYI BÁLINT: Zichy István, a Magyar Kamara elnökének levelezése Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsossal 1670-ben. In: Doktoranduszok VII. és VIII. konferenciájának tanulmányai: Konferenciák műhelybeszélgetések. (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai 17.) Szerk. RÓZSA SÁNDOR. Eger, 2020. 37–53.
- KOVÁCS: Az ecsedi udvar = KOVÁCS DÓRA: Az ecsedi udvar. Szervitori hivatás és kapcsolatrendszer Báthory István családjában. Századok 150. (2016:4) 911–944.
- MAKSAY: Urbáriumok = MAKSAY FERENC: Urbáriumok XVI–XVII. század. (Az Országos Levéltár kiadványai II/7.) Budapest, 1959.

- MARTÍ: Gróf Esterházy László = MARTÍ TIBOR: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Budapest, 2013. (kézirat)
- MOLNÁR: A pannonhalmi főapátság története = MOLNÁR SZULPICZ: A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak: Nagyháborúk kora, a magyar Szent-Benedek-rend föl-
oszlása és föléledése, 1535–1708. H. n., 1906.
- NAGY: Magyarország családai. = NAGY IVÁN: Magyarország családai. Címerekkel és nem-
zékrendi táblákkal. VI. Pest, 1860.
- ÓVÁRY: Oklevél-Másolat. = ÓVÁRY LIPÓT: Az MTA történelmi Bizottságának oklevél másolatai.
3. kötet. Budapest, 1901.
- PÁLFFY: A legkevésbé ismert menekítés = PÁLFFY GÉZA: A legkevésbé ismert menekítés: A
Szent Korona az 1663–1664. évi török háború idején. In: A Szent Korona hazatér: A
magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. PÁLFFY GÉZA. Budapest,
2018. 273–318.
- PÁLFFY: A Szent Korona alig ismert kalandja = PÁLFFY GÉZA: A Szent Korona alig ismert ka-
landja: Hol volt a magyar korona az 1663–1664. évi nagy török háború idején? In: A
szentgotthárdi csata és a vasvári béke / La bataille de Saint Gotthard et la paix de
Vasvár: Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / Expansion ottomane – Coopéra-
tion européenne. Szerk. TÓTH FERENC – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS. Budapest, 2017.
305–318.
- PAPP: Az erdélyi Csákyak = PAPP KLÁRA: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár, 2011.
- PPNL = Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Szerk. S. LAUTER ÉVA. Budapest, 1989.
- TOMA: Gróf Nádasdy Ferenc = TOMA KATALIN: Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe
(1655–1666). ELTE BTK, doktori disszertáció. Budapest, 2005. (kézirat)
- TOMA: Nádasdy István = TOMA KATALIN: Nádasdy István európai tanulmány útja. In: Idővel
paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. ETÉNYI NÓRA – HORN
ILDIKÓ. Budapest, 2005. 192–214.
- TUSOR: Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei = TUSOR PÉTER:
„*from kegyelmednek mint igaz magyar igaz magyarnak...*” Lippay György veszprémi
és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–
1665). (Collektorea Studiorum et textuum I/1.) Budapest, 2015.
- VISKOLCZ: Thököly István és Imre levelei = VISKOLCZ NOÉMI: Thököly István és Imre levelei
Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670). In: Reformatio nostra – Protes-
táns szellemi műhelyek. Szerk. GYULAI ÉVA – TASI RÉKA. Miskolc, 2017. 78–97.
- ZICHY: Adatok a XVII. századi magyar nemesség műveltségéhez = ZICHY ISTVÁN GRÓF: Adatok
a XVII. századi magyar nemesség műveltségéhez. In: Emlékkönyv Berzeviczy Albert,
a MT Akadémia elnökének tiszteleti taggá választásának harmincadik évfordulója
alkalmából. Budapest, 1934. 245–249.
- ZICHY: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. = ZICHY ISTVÁN GRÓF:
Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregbbik Zichy István
gróf (1616–1693). Regnum 5. (1942–1943) 734–764.
- ZMVL = Zrínyi Miklós válogatott levelei. Válogatta a szöveget gondozta és jegyzeteket
írta: BENE SÁNDOR – HAUSNER GÁBOR. Budapest, 1997.

ISTVÁN ZICHY'S NETWORK OF CONTACTS BASED ON HIS CORRESPONDENCE
Experiences and Further Possibilities Following
the Study of a Source Base

István Zichy was an influential aristocrat of the 17th century. From 1646 to 1655, he served as vice-general of the Turkish-Hungarian border region of Győr, and from 1655 to 1672, he was president of the Hungarian Chamber in Pozsony (Bratislava). His letters, written between 1637 and 1692, offer an excellent opportunity to research his network of contacts. Thorough research work based on approximately half a thousand letters resulted in this thesis, which provides an opportunity to examine how his relationships evolved over the two periods. Her correspondence offers the opportunity to demonstrate how her relationships changed at vertical and horizontal levels. In the context of this work, his relationship with the nobility, the high clergy, the common nobility, the employees of the Hungarian Chamber and individual family members and relatives are discussed, based on the letters addressed to members of each group. Although the source material is not necessarily the best in each period, still they reveal how the relations of a soldier from the Turkish-Hungarian border region transformed when he became president of the Hungarian Chamber.

Furthermore, the contacts of a president of the Hungarian Chamber are interesting in themselves. Zichy's correspondence is fascinating because he was not chosen based on his unique position so that subsequently, comparisons can be made with his predecessors in office. At the same time, the research results also highlight that further research will probably allow for some refinement of the results and that a closer look at the individual documents may further broaden our knowledge of the Hungarian Chamber President's contacts.

Bálint Károlyi

Dénesi Tamás

A GYŐRI APÁTÚRHÁZ A 17–18. SZÁZADBAN

A piactéri épület

A pannonthalmi főapátoknak a győri Széchenyi téren álló barokk palotáját minden helybeli apátúrházként ismeri. A palota történetéből a főapáti telekvásárlásokat és a rezidencia barokk ebédlőjének képprogramját már részletesen feldolgozták, azonban furcsa módon az épület funkciójának, működésének, mindennapi életének feltárása eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Tanulmányom célja, hogy korábban nem hasznosított források alapján bemutassa a bencés rezidencia mindennapjait.

A pannonthalmi monostornak¹ Győr városában valószínűsíthetően már a 16. században voltak ingatlanai, azonban a szerzetesi élet század végi megszűnése és a győri vár kiépítése rezidenciája elvesztését vonta maga után.² A konvent 1639. évi újjászerveződésekor újra ingatlant birtokolt Győrben, hiszen Himmelreich György kormányzó előbb házat bérelt, majd 1623-ban a ferencesek kolostora mellett házat vásárolt Beccaria Virgil kereskedőtől.³ E ház mellett biztosan létezett valamiféle majorság is a városban, ugyanis az 1658-as urbárium szerint a Győr körül fekvő főapátsági birtokok jobbágyainak bizonyos terményekből (széna, bor, búza) nagyobb mennyiséget kellett Győrbe, illetve a győri kertbe szállítaniuk.⁴ 1639 után a bencések győri jelenléte azonban nem merült ki a főapáti reprezentációban és az eddigi kutatások által fel nem tárt gazdasági tevékenységben. A bencés közösség az első években valószínűleg Győrben élt, és a konvent utánpótlása nagyrészt a győri jezsuita kollégium hallgatóiból verbuválódott, sőt a noviciátus is – Magger Placid bencés magiszter felügyelete mellett – a jezsuiták irányítása alatt állt.⁵ Ez nem meglepő, hiszen a pannonthalmi monostor évtizedek óta végvárként működött, a török hódoltság peremvidékén pedig egyelőre biztonságosabbnak tűnt a jelentős védművekkel rendelkező erődvárosban élni, mint a siralmas állapotban lévő, korszerűtlen Szentmártonban. Kézenfekvő volt tehát, hogy a főapátok törekedtek a kiváltságos földesúri mezővárosban jelentősebb rezidenciát kiépíteni.

1623-tól tehát a ferencesek mellett lévő ház volt a kormányzó, majd az újjászerveződő rend győri támaszpontja, amelyet Gencsy Egyed főapát 1668-ban el-

¹ Bár korszakunkban a Pannonthalma elnevezés nem létezett, a név általánosan elterjedt volta miatt a főapátságra érve használok, tudatosan megkülönböztetve a monostor alatt elterülő mezővárostól, Szentmártontól.

² PRT IV. 365.; JENEI: A múzeumépület 46.

³ PRT IV. 365–367. Az újjászervezett konvent első főapátja, Pálffy Mátyás szintén vásárolt belvárosi épületet, Vasváry György nagyrépost házat. PRT IV. 94.

⁴ PFL FL AA 61.12. 13., 30. Legkönnyebben ugyanis Győrben értékesíthették a terményeket.

⁵ KÁDÁR: A pannonthalmi bencés 140–147.

cserélt egy piactéren álló házra.⁶ A városháza mellett, a jezsuiták épületegyüttesével szemben történt helyválasztás mögött jól kitapintható a reprezentatív szándék, amely a rezidenciát a város fontos pontján kívánta felépíteni.⁷ A főapátok a következő évtizedekben a piactéri rezidencia szomszédságában lévő házakat egymás után vásárolták meg,⁸ majd 1727-től hosszadalmas pereskedésbe keveredtek a város földesurával, a káptalannal. Az ellentét Győr szabad királyi városi rangra emelkedése következtében szűnt meg.⁹

A főapáti ház bencés adminisztrátorának¹⁰ számadáskönyve szerint kisebb építkezések történtek 1720 nyarán és őszén, de pontosan nem tudjuk, ekkor milyen munkálatok zajlottak.¹¹ Az épületvásárlások 1741-re tették lehetővé, hogy Sajghó Benedek főapát a megszerzett házak helyére, de azok részleteit felhasználva új, emeletes, árkádos belsőudvaros palotát építtethessen. Az összesen 4558 forintra, 68 dénárra és 22 krajcárra rúgó munkálatokat a főapát aktív felügyelete mellett Baumgartner János, a rezidencia praefectura irányította. A pénzösszeg nagy részét a főapát bocsátotta a győri apátúrház pénztárának rendelkezésére. Szintén nem elhanyagolható része a kismegyeri gabona eladásából származott. Május 4-én kezdődött az építkezés a korábbi épületek bontásával, a mészégető verem kialakításával és a kút kitisztításával. A hónap végén már szállították a meszet, a fővenyt, a faanyagot, a márványt és a téglát. Június elejétől november végéig napszámosok segítségével a kőművesek és a „*malther mocher*” dolgoztak, őket a pallér irányította, aki hetente 3 forint bért kapott. Augusztus közepétől az ácsok is munkába álltak, akik szintén november végéig dolgoztak az épületen. A következő évben február 19-én kezdődtek a munkák. Baumgartner hasonló kiadásokat regisztrált. A téglát a főapátság szentiváni kemencéjében égették. A tetőfedés június legvégén kezdődhetett, ugyanis ekkor érkezett meg a tizenötezer zsindely és több szállítmányban a lécc- és zsindelyszegek. Az ablakokhoz és a négy alsó ajtókerethez való követ szeptember végén és október elején szállították Bruckból, de a helyszínen már au-

⁶ Korábban ez a két házból egyesített és emeletesre bővített épület is Beccaria tulajdona volt. A kereskedő keresztnévéről nevezték el Virgilius-háznak. PFL FL AA 17.7.; VILLÁNYI: Győr-vár és város 75., 141., 164., 185.; PRT IV. 367., 824.; JENEI: A múzeumépület 45–46.

⁷ SZÉKELY: A győri Apátúrház 659. A tér a 13. század vége óta piactér volt, tehát a város egyik központjaként tekinthetünk rá. VILLÁNYI: Győr-vár és város 19.; TOMKA: Győr a régészeti 17.

⁸ PRT IV. 130., 368.; PRT V. 273–274. Ezek felsorolásától itt eltekintek.

⁹ PRT V. 179–182.; JENEI: A múzeumépület 46–47., 50.

¹⁰ A források administrator, provisor, oeconomus és praefectus névvel illették a rezidencia előljáróját, a megnevezés ingadozik. Az első három a tisztség gazdaságirányítói, a negyedik inkább „házfőnöki” feladatára utal. A 18. század derekától legtöbbször elvált egymástól a praefectusi és provisor hivatalt. Utóbbi Sajghó Benedek főapát gyakran civil emberre bízta. Igyekeztem az éppen hivatkozott források szóhasználatát követni.

¹¹ Az adminisztrátor rendszeresen adott ki pénzt kőműves- és ácsmunkára, kővágónak, napszámosoknak, téglára, mészre, fővenyre, faanyagra, zsindelyre, szegekre, ajtópántvasakra, reteszekre, csatornakészítésért. Ezek a munkálatok az udvar rendezését, az „új ház” építését vagy felújítását és fedését jelentették. Ugyanekkor a kriptán is dolgoztak, amely valószínűsíthetően az ekkor felújítás alatt lévő szentmártoni Boldogasszony-kápolna kriptáját jelenti. PFL GL I.3. 159–163.

gusztus végén dolgozott a név szerint meg nem nevezett brucki és a győri kőfaragó. A többi mesterember feltehetőleg szintén győri volt. Az építkezés 1742 végén fejeződött be.¹²

A következő évtizedekben újabb ingatlanok kerültek a rendhez, ezért később – általunk nem ismert időben – megtoldották a palota tömbjét. Így jött létre a ma is látható, szabálytalan trapéz alaprajzú épület.¹³

A főapáti rezidencia

Mint láttuk, a bencés közösség az 1639-et követő években valószínűleg Győrben élt, csak néhány év múlva költözött ki a pannonhalmi monostorba,¹⁴ amely ekkor végvárként működött, tehát katonaság őrizte falait. A török veszély miatt elengedhetetlen volt a katonaság jelenléte, ennek következtében a konvent és a várórság között újra és újra kipattanó konfliktusok miatt nehézségekbe ütközött a szerzetesi élet.¹⁵ Jellemző, hogy 1652-ben nem az ellenség támadása, hanem egy hajdú gondatlansága miatt égett le a néhány éve felújítani kezdett épületegyüttes.¹⁶ A felújítást tehát újra kellett kezdeni, ahogyan az 1683-ban a Bécs ellen felvonuló török hadak újabb pusztítása után is. 1689 márciusában a St. Lambrechtből érkező új főapátot, Rumer Mártont megdöbbsentette a háborúban elpusztított és csak lassan újjáépülő monostor látványa.¹⁷ A 17. század főapátjainak tehát évtizedeken át egyik legfontosabb ismétlődő feladatuk a pannonhalmi templom és monostor újjáépítése volt.¹⁸ Egyrészt a török fenyegetés, másrészt a monostor siralmas állapota és az évtizedeken át zajló építkezések is azt eredményezték, hogy a korszak főapátjai leginkább a győri rezidenciában laktak, csak fontos rendi ügyekben és a munkálatok ellenőrzésére utaztak ki a monostorba. A főapáti távollét alatt a konvent vezetése, a szerzetesi élet irányítása a perjel feladata volt. A főapátok gyakori győri jelenlétét azonban még egy fontos szempont magyarázza. A korszak előjáróinak a 18. század közepéig egyik legfőbb teendője a rendi ügyek képviselete volt. Országgyűléseken és a főapátság szórt birtokrendszerének megfelelően több vármegye közgyűlésein vállaltak aktív szerepet, a birtokok visszaszerzése érdekében gyakori és

¹² Az építkezések számadásai: PFL FL AA 17.51–53. Baumgartner nem volt bencés és nem 1741-ben, a munkálatok közben halt meg – mint ahogy azt a PRT V. 119. állítja –, hiszen az 1742. évi számadásokat is ő készítette, sőt még 1754 októberében is élt: PFL BAL AA 8.22. 65. Az építkezésről korábban nagyon röviden: PRT V. 274.; JENEI: A múzeumépület 47–48.

¹³ PRT V. 274.

¹⁴ A konvent 1646-ban, Pálffy Mátyás főapát halálakor és az ezt követő években már Pannonhalmáról keltezte leveleit. PRT IV. 800., 804., 805., 806.

¹⁵ PRT IV. 506–515.

¹⁶ PRT IV. 99–100.

¹⁷ DÉNESI: Új források 202., 209.

¹⁸ A 18. század elejéig húzódó felújításokról: PRT IV. 93., 99–100., 108–109., 115., 122.

hosszadalmas pereskedést folytattak. A társadalmi szerepvállalás és a rendi ügyek jogi képvisellete pedig győri székhellyel sokkal könnyebben megvalósítható volt. Győri rezidencia megszerzése és kiépítése tehát elengedhetetlen volt a rend számára.

Egyelőre nem látjuk pontosan, a főapátok a monostor újkori történetének első száz évében mennyi időt töltöttek Győrben, illetőleg Pannonhalmán. A Rendtörténet¹⁹ adatait és a tanulmányom írása közben kezembe kerülő, főapátok által küldött misszilisek keltezését figyelembe véve egyértelműen jóval hangsúlyosabb volt győri jelenlétük – Sajghó Benedek főapátságának első feléig.²⁰ Pálffy Mátyás leginkább Győrben lakott, Magger Placid valószínűsíthetően valamivel többet tartózkodott Pannonhalmán, mint elődje. Gencsy Egyed újra gyakrabban volt távol monostorától. Ezt – mint láttuk – megkönnyítette a győri piactéren vásárolt új főapáti rezidencia, de az a körülmény, hogy naplószerű feljegyzéseiben főleg Győr környéki eseményeket örökített meg, szintén gyakoribb itteni jelenlétét igazolja. Az 1683-as háborús eseményeket a konvent egy része szintén az erős védelmi rendszerrel rendelkező mezővárosban élte túl, a főapát ostrom alatti győri várvédő tevékenységét elismerés övezte. A század végének rövid ideig monostor élén álló apátjairól kevesebb ilyen jellegű információval rendelkezünk, Karner Egyedről azonban biztosan állítható, hogy majdnem állandóan szülővárosában lakott, csak időnként látogatott ki a monostorba. Ezt a konventje és közte kialakult éles ellentét, valamint az is indokolja, hogy a Rákóczi-szabadságharc első éveiben a felkelők tartották ellenőrzésük alatt a térséget, ezért a császárhű főapát nem tudta felkeresni valódi székhelyét.²¹ Sajghó Benedek aktív társadalmi szerepvállalása²² szintén gyakori távolléttel járt, azonban hosszú főapátsága alatt egyre többet tartózkodott Pannonhalmán, különösen az új barokk monostori épületszárny elkészülte után. Szabó Jakab laikus testvér, a rezidencia kulcsára 1763. szeptember 8-án megörököltette naplójában, hogy a főapát egy éve nem járt Győrben.²³ A szintén aktív társadalmi kapcsolatokat ápoló utóda, Somogyi Dániel ugyancsak Pannonhalmán tartózkodott többet és csak utazásai alkalmával vagy vármegyei közgyűlések idején lakott a piactéri palotában.²⁴

¹⁹ PRT IV. és PRT V.

²⁰ Kéziratomban leadásáig nem tudtam szisztematikusan feldolgozni a főapáti levelek keltezéseit, illetve az egyéb forrásokban talált adatokat. A kérdés megválaszolásához és a Rendtörténet megállapításainak árnyalásához egyértelműen erre lesz szükség. (A hivatalos főapáti kiadványok általában Győrött íródtak, hiszen – mint látni fogjuk – ezekben az évtizedekben a levéltárral együtt a pecséteket is a győri palotában őrizték. Missziliseket bárhol papírra vethettek.)

²¹ A főapátok nagyrészt győri, ritkább pannonhalmi tartózkodásáról: PRT IV. 92., 94–95., 107–111., 119., 127–130. Karner és a konvent ellentétéről: MOLNÁR: Karner Egyed 54–56. Az a tanúvallomások alapján egyértelműen cáfolható pletyka, miszerint a főapátnak viszonya volt egy győri özvegyasszonnyal, szintén csak állandó városi tartózkodása miatt alakulhatott ki. Uo. 56.

²² PRT V. 24–27.

²³ PFL FL AA 58.100/a 323. Ezt öregkori betegségei is magyarázzák: PRT V. 38–39.

²⁴ PFL FL AA 58.100/a passim; PFL FL AA 58.99. passim.

A főapátok országgyűlési jelenléte elengedhetetlen volt. Ilyenkor a rezidencia nemcsak az utazás egyik állomásaként, kezdő- vagy végpontjaként jött szóba. Sajghó Benedek mindjárt megválasztása után kénytelen volt a pozsonyi diétára utazni, ahol 1722 júniusa és decembere között tartózkodott.²⁵ A rezidencia ebből az időszakból származó számadáskönyvének tanúsága szerint az apátúrház fontos szerepet játszott a főapát pozsonyi ellátásában. Júliusban egy hét alatt három regisztrált fuvar igazolható a koronázóvárosba. A győri praefectus előbb halat és egy élő őzet küldött Sajghó után, majd Istók kocsis bort, néhány nappal később pedig ismét halat szállított a főapátnak.²⁶ Augusztus és december között nyolc Pozsonyba küldött fuvart jegyeztek fel, de a szállított árut általában nem részletezték. Istók és a praefectus útja mellett egy János nevű katona ötször teljesítette a távot, többek között fogolymadarakat és leveleket kézbesített Sajghónak.²⁷ A következő évben január vége és július eleje között folytatódott a diéta. Sajghó kisebb megszakításokkal újra Pozsonyban tartózkodott.²⁸ Ebből az időszakból csak három utat jegyeztek fel, nem rögzítve, miért indultak a főapát után. A harmadik utat július elején újra a praefectus tette meg. Nem kizárt, hogy a főapát hónapok alatt felhalmozódott holmiját és az általa vásárolt portékákat szállította haza.²⁹ Olyan is előfordult, hogy a rezidencia előljárója kísérte el útjára a főapátot.³⁰ Pajgoth Tibor volt a *sociusa* az újonnan megválasztott Somogyi Dánielnek, aki 1768. március 23-án indult Bécsbe, hogy az uralkodótól átvegye kinevező okiratát. Az apátúrház praefectura így tanúja lehetett Somogyi Mária Terézia előtt elmondott beszédének. A két szerzetes Pozsony érintésével érkezett haza, március 29-én.³¹

A főapátok győri tartózkodása időnként veszélyekkel járt. A Rákóczi-szabadságharc elején – szerzeteseivel kipattant konfliktusa és ellentétes politikai nézeteik miatt – Karner Egyed a főapátság több értékes ingóságát Győrbe menekítette.³² 1708-as halálakor a konvent nagyobb része Rákóczi-, kisebb része királyhű volt. A főapátválasztás kapcsán kényes kérdés volt, melyik hatalomhoz forduljon a szerzetesközösség. Mivel több világi pap is pályázott a főapáti székre – köztük Keresztély Ágost esztergomi érsek –, az udvarban pedig ismerték a konvent politikai álláspontját, a dinasztiahoz hű szerzetesek joggal tartottak attól, hogy idegen főapátot kapnak. A kettős székhely nem segítette a helyzetet. Ugyanis, ha a felkelés oldalán állók Pannonhalmán maradnak, a győri rezidenciában lévő levéltár és az oda szál-

²⁵ SZEKÉR: Sajghó 441–442.

²⁶ PFL GL III.1. 17.

²⁷ PFL GL III.1. 18., 19., 20., 23.

²⁸ SZEKÉR: Sajghó 442–445.

²⁹ PFL GL III.1. 26., 27.

³⁰ Szent Benedek Regulája szerint az úton lévő bencést *socius* testvér kísérte. A 17–18. századi magyarországi bencés naplókban az útra kelő szerzetesekről megemlékező bejegyzései bizonyítják, hogy az előírást korszakunkban következetesen megtartották.

³¹ PFL FL AA 58. 100/a 458.

³² PRT IV. 129.

lított kincsek elveszhetnek a rend számára, ha Győrbe költöznek, az apátsági javak és a monostor kerül bizonytalan helyzetbe. Ezért a királynál megpróbálták elérni a főapátválasztás elhalasztását, illetve azt, hogy ne adja idegen kezébe a javadalmat, Rákóczinál pedig azt, hogy új főapátot választhassanak, aki a királypárti Győrben lakhasson. Végül I. József kedvező válasza miatt nem kellett hamar előljárót választaniuk, a kurucok trencsényi veresége pedig a velük szimpatizáló szerzeteseket is kivárára készítette.³³

Alig két év múlva, 1710 utolsó és 1711 első hónapjaiban Győr és Szentmárton környékén pestis pusztított. Az új főapát, Göncz Celesztin, aki a győri rezidenciában tartózkodván a nagyobb népsűrűségű városban jobban ki volt téve a veszélynek, konventjével csak levelezés útján tarthatta a kapcsolatot. Végül túlélte a járványt, a pasztorációt a pestis ellenére vállaló rendtársai közül viszont öten elhunytak.³⁴

A főapátok piactéri rezidenciájának megvásárlása után három évvel, 1671-ben készült az az inventárium, amely csak töredékesen maradt fenn, mégis bepillantást enged a régi – az 1741–1742-es átépítés előtti – épület felszereltségébe és mindennapi életébe.³⁵

Az épület emeletes volt, hiszen a leltár szerint a *palatium* a lépcső előtt helyezkedett el. A főapátnak négy szoba állt rendelkezésére.³⁶ A főapát szobájának (*cubile Reverendissimi Domini*) falát három kép és vörös szőnyegek díszítették. Az egyik kép a częstochowai Madonnát, a másik kettő Rotterdam és Danzig városát ábrázolta. A pálos kegykép és a lengyel kikötőváros valószínűleg a harmincéves háború idején az egyik sziléziai monostorból hazánkba menekülő Magger Placidhoz köthető. A szoba lakójának kényelmét természetesen ágy, asztal, székek és szekrények szolgálták. Az egyik, hármastagozódású, festett szekrényben a levéltárt és a konventi és főapáti pecsétnyomókat őrizték. A levéltárnak a főapáti hálószobában történő elhelyezése aláhúzza a főapátok korábban említett fontos egyházi és birtokjogi tevékenységét. A tipáriumok között külön említik Magger Placid főapáti és a leltár készítőjének, Gencsy Egyednek főapáti pecsétnyomóját, a konvent két közepes nagyságú pecsételőjét, a konvent és a főapát nagypecsétjét és három-három régi tipáriumot. A 17. században már megszokott az órák használata. A főapátnak egy nyakba akasztható, hordozható aranyozott ezüstórája és egy nagyobb, torony alakú időmérő eszköze volt, mindkettőhöz bőrtok is tartozott. Két,

³³ PRT V. 56–60. és Göncz Celesztin bakonybéli apát Kis Zsigmond deáki jószágkormányzóhoz 1708. máj. 31-én írt levele: PFL BAL AA 8.3.

³⁴ SÓLYMOS: Vidlics Ferenc 306.

³⁵ PFL BAL AA 7.38. Kiadása viszonylag sok olvasati hibával: SÓLYMOS: A Himelreich-féle 219–222., fordítása ugyanott: 223–225. Bár Solyomos Szilveszter említi, hogy a régi Himmelreich-féle házból elköltözött a főapáti rezidencia, a közlemény címe és megállapításai (226.) miatt úgy tűnik, szerinte ez a korábbi főapáti ház inventáriuma. Ezt valószínűleg figyelmetlenség magyarázza.

³⁶ Solyomos csak három szobát említ, azaz az egyik szobát, amelynek csak a neve (in cubiculo exteriori tertio) szerepel az inventáriumban, nem vette figyelembe, mivel nem készült el leltára. Azonban a cím miatt a szoba meglelte egyértelmű.

nyomdászattal kapcsolatos tárgyat szintén elhelyeztek a főapát szobájában.³⁷ Az ezüst fogpiszkálók, a két balzsamtartó ezüstpixis, az ezüstcsengő, a vánkосok, a matracok, a tollak hegyezésére használt két anabaptista kés és a két parázstartó feljegyzése még érzékletesebbé teszi a főapát győri mindennapjait.³⁸

Az első külső szoba nagyobb, reprezentatív terem lehetett, amely főapáti dolgozószobaként és ebédlőként is funkcionálhatott, hiszen egy nagyobb írószekrényt, a főapáti könyvtár egyik szekrénye³⁹ mellett egy nagy asztalt, több mint negyven széket, egy pohárszéket sok értékes pohárral, aranyozott ezüst kézmosótálat kanccsóval, habán korsókat és egy tükröt is feljegyeztek. Ugyanitt fekete kőedényeket is tároltak, és mivel ezek között a négy egymásba illő pohárról megtudjuk, hogy *contra venenum* szolgáltak, valószínűsíthetjük, hogy ezek valamilyen gyógyászati tevékenységgel álltak kapcsolatban és a főapát orvosa használhatta.⁴⁰ A falat ebben a szobában is a csestochowai Madonna díszítette.

A második külső szoba berendezése vendégszobára utal, hiszen ágy állt benne elhúzzható, spanyolmintás kék függönnyel, továbbá asztalok és szenteltvíztartó ónkanna. A helyiség falát sok kép díszítette: egyik Mária Magdolnát, másik Veronikát ábrázolta, egy tucát kép a hónapokat jelenítette meg, és egy olyat is feljegyeztek, amely a halálra emlékeztette a vendéget.

A harmadik külső szoba leltára nem készült el, az atyák szobájáról ellenben vannak információink. A három ágyat szép török ágyterítővel fedték. Írószekrény is állt benne, és a borhűtésre szolgáló edényeket is itt tárolták. Ebben a szobában a falra még több kép fért. Szent Benedekét négy portré vette körül: Pálffy Mátyás főapáté, két győri kanonoké, Köntös Jánosé, aki Pálffy főapát nagybátyja, és Gorup Ferenc préposté, aki a rend jótevője volt, valamint Esterházy Pál nádoré. Ezeken kívül három-három emblémát és grófi címet, valamint tíz tájképet is a falra akasztottak.⁴¹ A fűtésről az a cserépkályha gondoskodott, amelyet 1673-ban a rezidencia egyik Kis utcai boltját bérlő Fazekas Márton és Balthasar Ablaitner fazekasok készítettek.⁴²

A *palatium* valószínűleg reprezentatív fogadóterem volt, rác terítővel takart vörös asztallal, vörös pohárszékekkel, és ismét csak képekkel a falon: négy nagyobb kép birodalmi városokat ábrázolt, mellettük tizenhárom [!] hónapábrázolás, egy nagy kép a győztes szentgotthárdi csatát jelenítette meg, mellette Zrínyi Miklós és a török szultán képe, valamint egy Magyarország-térkép.⁴³ A képek a terem reprezentatív jellegét mutatják és a török elleni háborúra bíztattak.

³⁷ Az egyik valamiféle betűk metszésére használatos acéllap vagy verőő volt kalapáccsal, a másik tézisek nyomására alkalmas fémlap volt.

³⁸ A szoba berendezéséről: SÓLYMOS: A Himelreich-féle 227–230.

³⁹ Ebben őrizhették Himelreich György könyveit is.

⁴⁰ Valamivel későbbi adat: Lendvay Placid főapát 1697-ből származó levele szerint volt orvosa, aki a pannonhalmi konvent konvenciók orvosa is volt egyben. PFK FL AA 17.18.

⁴¹ SÓLYMOS: A Himelreich-féle 231.

⁴² A „paterek szobájában”. PFL BAL AA 7.38. 16.

⁴³ SÓLYMOS: A Himelreich-féle 232.

A leltár nem teljes, hiszen házikápolna biztosan volt az épületben. Ezt többek között a rezidencia 18. század elejéről fennmaradt számadáskönyveiből tudjuk, amelyekben állandó tétel az oltárra való gyertya beszerzése.⁴⁴ A számadáskönyvek bizonyítják, amit szintén lehetett sejteni: lóistálló is tartozott a házhoz.⁴⁵ A mostani apátúrház alatti pincerendszert már jóval a főapáti birtoklás előtt kialakították. Ez nagyobb mennyiségű bor tárolására volt alkalmas.⁴⁶ A konyha állandó működését a konyhai beszerzések, illetve a szakácsnő jelenléte igazolja.⁴⁷ Az 1668 utáni számadások mutatják, hogy az épületben nyolc bolt, illetve műhely működött, amelyeket főleg fazekasok béreltek, de esztergályos és kalmár, később pék is található az árendások között. Ezekből az üzletekből nagyjából évi száz forint bevétel származott. A fazekasok időnként korsókkal vagy cserépkályhákkal, kemencékkel fizettek. Ilyen esetben portékáik a pannonhalmi monostorba, az apátúrházba, a különböző apátsági kocsmákba vagy a kismegyeri majorba kerültek.⁴⁸

Az épület 1741-ben kezdődő átépítése hatalmas palotát eredményezett. Ennek ma is látható belső tereiről, belső elrendezéséről az 1786-ban készült felosztási inventárium számol be. Eszerint a földszinten a gazdasági jellegű helyiségek, illetve a kiszolgálószemélyzet szobái sorakoztak. Kapu, mellette portásszoba, konyha, éléskamra, a termények tárolására két kamra, nyári ebédlő, kádárműhely, egy hat- és egy négylovas istálló, kocsisín hat koci elhelyezésére, valamint két-két szoba az adminisztrátor és a szolgák számára. Az emeleten alakították ki a házikápolnát és a refektóriumot. A főapát, Somogyi Dániel két szobája mellett a korábbi főapátnak, Sajghó Benedeknek is megvolt még a szobája, ezeken kívül további tizennégy szoba, *secessus*, három raktárhelyiség és egy lisztároló terem helyezkedett el. A két nagyobb és a kisebb pincében összesen 4300 akó bort tudtak tárolni,⁴⁹ a vizet pedig a fákkal beültetett⁵⁰ udvaron lévő kút biztosította. Nem jegyezték fel, de biz-

⁴⁴ 1720-ban hatszor szerepel a beszerzések között oltárra vásárolt viaszgyertya. (Gyertyákat többször vásároltak, de ezekre a világítás miatt is szükség volt. A hat esetben kifejezetten említik az oltárt.) PFL GL I.3. 157–163. Egy másik számadás szerint 1722. július 27-én egy font viaszgyertyát szereztek be a kápolna számára. PFL GL III.1. 17. Általában egy-két fontnyi gyertyát vásároltak, de 1720. október 26-án háromszáz font faggyút és négy font gyertyabélnek szánt fonalat szereztek be. Aztán november 8-án a gyertyamártó asszonynak 2 forintot fizettek. PFL GL I.3. 162.

⁴⁵ 1720. jún. 9-én feljegyezték: „ácsnak fizettem, hogy az istállót pallották”. 1723. december közepén pedig két ác két napig vályúkat készített az istálló számára. (Valószínűleg nem a kismegyeri istállóról szólnak a tételek.) PFL GL I.3. 159.; III.1. 29. Utóbbi helyen lovaknak való fésű vásárlását is megörökítették.

⁴⁶ A 17. század végéről értesülünk a nagymennyiségű bor befogadására alkalmas pincéről: PRT IV. 118–119. 1720 szeptemberében száz, két év múlva százötven, újabb egy év múlva száz hordóba vásároltak csapokat: PFL GL I.3. 162.; III.1. 19., 29.

⁴⁷ A konyhai beszerzésekre és a szakácsnő munkájára később még visszatérek. Egy példa a vásárlásra: 1723. december 30-án négy font tehénhús, zsemle, fehérkenyér és köménymag mellett a konyhára egy bádgból készült rostát, egy kis szitát, tálakat, lábosokat és főzőkanalakat is vásároltak. PFL GL III.1. 30.

⁴⁸ PFL BAL AA 7.38. 13–16., 25., 28. PRT IV. 367–368. A városban 1703-ban rögzített boltokról és műhelyekről, a piactér üzleti központ jellegéről általában: BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr 139–140.

⁴⁹ 2000–2000, illetve 300 akónyit. A kisebb pince a palota udvarán kívül, az istállónál helyezkedett el.

⁵⁰ A rezidencia udvarára (*atrium*) fákat vásároltak és azokat kötéllel erősítették a karókhoz: PFL GL II.12. 61r.

tosan használták már az egyik pince piactér felőli végében, tehát a föld alatt ásott, ma is meglévő kutat. Az egyik istálló mögötti kisebb udvaron tárolták a tűzifát.⁵¹ Ez a palota már alkalmas volt a főapáti reprezentációra, a nagy vendégforgalom befogadására és a Győr környéki birtokok gazdasági irányítására.

Sajghó Benedek szándékai szerint a rezidencia legreprezentatívabb helyisége a refektórium lett. A bencés monostorokban az ebédlőre a szerzetesi élet kitüntetett tereként tekintettek. Győrben azonban nem alakult konvent, egyidejűleg csak néhány szerzetes lakta az épületet. A reprezentációs szándék tehát elsősorban a főapát győri jelenlétének, a konventen kívül élő testvéreknek, illetve a Sajghó itt tartózkodása alatt fogadott vendégeknek szólhatott. Az épület földszintjén található nyári étkező azt sejteti, hogy azokon a napokon, amikor a főapát nem tartózkodott Győrben, illetve nem volt vendége a palotának, a ház lakói itt, a konyhához közelebbi kisebb ebédlőben étkeztek.

Az első emeleti refektórium dekoratív, ornamentális stukkók keretezte mennyezetfreskóit a győri születésű Schaller István 1756-ban festette.⁵² A refektórium képprogramja – mint a nem sokkal korábban elkészült pannonthalmi ebédlőé – többrétegű. A boltozatokon kialakított mezőkben az általános erényeket (Hit, Remény, Szeretet, Erő) és az egyház üdvtörténeti szerepét jelenítették meg.⁵³ A barokk festészet műfaji szabályainak megfelelően a történeti jelenetek a földi szférát jelentő oldalfalak lunettáiba kerültek. A nyugati falon Asztrik apát látható, amint átadja Istvánnak a pápától kapott koronát, az északi oldalon a *Királyok imádásának* bibliai jelenete, valamint *Szilveszter pápa álma*, illetve *A pogány magyarok megkeresztelése*. A keleti falmezőbe a Szent Imre-legendából ismert jelenet került: a herceg monostorba érkezése és találkozása Szent Mórral. A bencés rend hazai történetéből vett jelenetek az erényeknek és az Isteni Bölcsességnek a történelemben érzékelhető aktív megnyilatkozását mutatják, emellett azonban a rend aranykorára emlékeztettek, a keresztény magyar királyság megalapítására, a rendnek ebben játszott szerepére. A rend ekkor nemcsak szenteket adott az országnak, de szerepet vállalt a korona hazánkba hozatalában is. Nem meglepő, hogy az

⁵¹ A rezidencia belső tereinek elhelyezkedéséről: PFL FL AA 87.1., 522–525. Helyenként pontatlan fordítása: SÓLYMOS: A Himelreich-féle 234–235. Az udvari kútról: MARKÓ: Adatok 46.

⁵² Schaller az 1730-as években Bécsben élt és dolgozott, hazatérve Győrött, majd Sopronban telepedett le. Stílusára, valamint kompozíciós megoldásaira Paul Troger gyakorolta a legnagyobb befolyást. N. MÉSZÁROS: Festészet Győrött 127–130.; SZÉKELY: A győri Apátúrház 660. – Schaller István alkotása a főapátsághoz tartozó (Komárom)Füss templomának főoltárképe is. A Rendentörténet (PRT V. 145.) – Szabó Jakab naplójára hivatkozva – Schaller Ferencet tartja az egykori oltárkép piktorának, N. MÉSZÁROS Júlia pedig Istvánt. A napló azonban István és unokaöccse, Ferenc füssi ténykedését is rögzítette. Ez alátámasztja N. Mészáros feltevését, mely szerint a Schaller családba tartozó három festő (a harmadik Ádám János) együtt is dolgozott. N. MÉSZÁROS: Festészet Győrött 130. István és Ferenc 1762-es Füssi tevékenységéről: PFL FL AA 58.100/a 288., 293.

⁵³ Az erények ábrázolására hatással voltak az osztrák barokk festészet egyházi rendeltetésű belső tereinek mennyezetképei (Melk, Altenburg, Zwettl), de kötődtek a pannonthalmi bencés hagyományhoz is, hiszen 1700-ban a szerzetesi erények attribútumai kerültek a monostor régi ebédlőjének oldalfalaira. SZÉKELY: A győri Apátúrház 660–665.

uralkodói ékszer két jelenetben is feltűnik, hiszen a Szent Korona és a hozzá kapcsolódó államjogi elképzelések fontos szerepet játszottak a korabeli közgondolkodásban. A refektórium falára került történeti érvrendszer meghatározó volt abban a vitában, amely 1708-ban Karner Egyed diétai fellépésével kezdődött, és amelynek téje az országgyűlésen megjelenő főapát, illetve a pálos generális egymás közti rangsora volt. A praecedentia-vitát a későbbi országgyűléseken Sajghó Benedek új erővel és hasonló argumentációval folytatta. A freskók a főapáti érvelés illusztrációiként hatnak abban a palotában, ahol egyházi és világi előkelők gyakran tettek látogatást.⁵⁴

A falképegyüttes harmadik tematikus rétege a szerzetesi életalakítás fontos erőit fogalmazza meg. A magával és szerzeteseivel egyaránt szigorú főapát a pannonhalmi refektórium kifestetésekor már segítségül hívta a *grisaille* festésű emblémákat, hogy az általa követendőnek tartott szerzetesi értékeket szemléltesse. A város forgatagában élő testvérek számára ez talán még fontosabbnak tűnt, de a ház vendégei ugyanúgy tanulhattak belőlük, hiszen általános keresztény életszabályokat is kiolvashattak az ebédlő falára került emblémákból.⁵⁵

A rezidencia gazdasági funkciója és bencés lakóinak feladatköre

Az épületnél jóval kevesebbet tudunk annak lakóiról, különösen 17. századi lakóiról. A korábban írottak szerint a főapátok sokat tartózkodtak a győri rezidenciában, sőt a számadáskönyv szerint a főapát valóban Győrben élhetett, hiszen a gazdálkodás és a kifizetések aktív szereplőjeként újra és újra felbukkan a neve, sőt a kéziratos számadáskönyv 1670-es évekből származó részében Gencsy Egyedtől származó, főleg Győrrel és környékével kapcsolatos bejegyzéseket találunk.⁵⁶ Mellette egy olyan rendtag is az épület állandó lakója volt, aki a rezidencia gazdasági ügyeit és a Győr környéki főapátsági birtokok irányítását intézte. 1672–1673-ban Torkos Imre töltötte be az adminisztrátori feladatkört.⁵⁷ 1673-ban a pénzügyek intézésében felbukkan egy bizonyos Pál deák, aki boltbért és árendát hajtott be.⁵⁸ Utóda lehet az a Ferenc deák nevű kulcsár, akinek a főapát 1679 januárjában – mivel Fülesre készült bort vásárolni – 61 forintot adott. Ugyanő ebben az évben többször adott el (csanaki és szentiváni) búzát.⁵⁹ Pál és Ferenc

⁵⁴ SZÉKELY: A győri Apátúrház 665–668. A szerzetesi előljárók pozícióharcáról: FORGÓ: Egyház – Rendiség 107–110.

⁵⁵ A pannonhalmi képprogramról: GALAVICS: A pannonhalmi 73–91. A győri emblémákról: SZÉKELY: A győri Apátúrház 668–669. Mindkét szerző megemlíti az emblémák közös forrását, Jacobus de Boschius Symbolographia sive de arte Symbolica című, 1702-ben Augsburgban és Dillingenben megjelent művét.

⁵⁶ PFL BAL AA 7.38. 23–43.

⁵⁷ PRT IV. 678. Az adatot nem állt módomban ellenőrizni.

⁵⁸ PFL BAL AA 7.38. 16–17.

⁵⁹ PFL BAL AA 7.38. 23–24., 30., 31.

deák még bizonyosan világi emberként látta el a kulcsár feladatkörét.⁶⁰ Ezt az magyarázza, hogy ekkor a magyarországi bencések összlétszáma alig haladhatta meg a két tucatot.⁶¹ Pannonhalmán kívül pedig Nagyszombatban és Modorban is házuk létesült, éppen ekkor, 1672-ben, illetve két évvel később. A főapáton kívül tehát Győrben legfeljebb az adminisztrátor volt bencés, rendtársaiknak más házakban kellett helytállniuk. Az első szerzetes kulcsárról 1688-tól hallunk, ekkor Szely Pál laikus testvér látta el ezt a feladatot. Mivel asztalos volt és a szabómesterséghez is értett, gyakorlati érzékét kamatoztatni tudta ebben a szerepben.⁶² Úgy tűnik, ettől az időtől fogva a főapáton kívül évtizedeken át két bencés élt a házban: a rezidencia praefectusa – aki egyben a Győr környéki birtokok provisora vagy adminisztrátora – mindig szerzetespap volt, az ő mindennapi munkáját egy laikus testvér kulcsár segítette.

1691 és 1695 között a későbbi főapát, Karner Egyed tevékenykedett győri provisoroként,⁶³ egy Bécsbe küldött levél szerint 1704 januárjában Vidlics Ferenc volt az adminisztrátor.⁶⁴ Az 1710-es években Grasso Villebald töltötte be a tisztséget,⁶⁵ majd miután tihanyi apát lett, Erdélyi József követte e feladatkörben.⁶⁶ Az 1720-as években előbb Vincze Márton,⁶⁷ majd Pirnecker Emilián,⁶⁸ 1730 körül Rovnay Adalbert⁶⁹ lett a győri provisor. A tisztség tehát néhány év elteltével újra és újra cserélődött. A provisor mellett a városi rezidenciában élő kulcsár testvérekről még ennyi adattal sem rendelkezünk. A szentmártoni provisor 1720 augusztusában Horváth Pál laikus testvérnek fizetett több mint 38 forintot Győrben.⁷⁰ Mivel Pál később is kulcsár volt az apátúrházban, joggal feltételezhetjük, hogy ez a kifizetés a győri ház pénztárába került. A számadáskönyvekben 1721-ben és az azt követő évben gyakran szerepel Edel Damján testvér. Egyrészt személyes szükségleteire költött a rezidencia előjárója

⁶⁰ A 16–17. században a rend jogi ügyeit rendszerint deák titulussal illetett világiak intézték. PRT IV. 250–251.; Tóth: A pannonhalmi gazdálkodás 128.

⁶¹ DÉNESI: A bencés rend 326–327.

⁶² PFL FL AA 42.5. Az irat szerint Pál testvér ekkor a győri rezidenciában tartózkodott. Mivel később a főmonostorban is kulcsárként és szabóként működött (PFK BK.+ 13/1. I. 470., 473., 474., 477.), kézenfekvő, hogy itt is ezt a feladatkört látta el: PRT IV. 681.

⁶³ PRT IV. 120. SZENTJAKABI: Karner Egyed 17. A PRT IV. szerzője, Molnár Szulpic Karner Unisonum carmen című művében versbe szedett életrajza és Lancsics Bonifác utalása alapján számolta ki, hogy Karner 1691 és 1695 között (*per annos quinque*) volt *oeconomus*, Lancsics fogalomhasználatával *provisor Residentiae Jaurinensis*. PFK BKA. 7. 14.; PFK BK.+ 13/1. I. 454. Egy 1695-ös periratban szintén provisoroként szerepel (1692-re értve): PFL FL Capsa 63. Ccc (nr. 2193).

⁶⁴ Residentiae Archiabbatialis administrator: StiA Scho Coll. XI. 564.

⁶⁵ PFL GL I.3. 1., 9.

⁶⁶ Valószínűleg Grasso Tihanya távozásával (1719) került Győrbe. 1721-ben biztosan ő volt a provisor, majd a következő évben került vissza a főmonostorba: PFL GL I.3. 164.; III.1. 21., 23.

⁶⁷ 1726-ban biztosan ő volt a provisor Jaurinensis: PFL HL Prothocolum ab anno Domini 1723... 105.

⁶⁸ 1729-ben Győrből tért vissza a főmonostorba jószágkormányzóznak: PFL GL I.1. 60.

⁶⁹ 1731 márciusában: PFL FL AA 58.161. 30.

⁷⁰ PFL FL AA 58.174. 8.

(habitust varratott számára, cipőt vásárolt neki), másrészt többször szerepel neki konyhai szükségletekre, bevásárlásra kiadott pénzösszeg, mivel ő lehetett a felelőse a konyhai bevásárlásnak. Egy összesítés szerint például 1722 augusztusától év végéig Damján kulcsár testvér konyhai kiadásai 70 forintra és 30 dénárba rúgtak. Egy sorral lejjebb pedig már a december 31. és február 15. között Damján utódjának, Pálnak szintén konyhai kiadásokra előre kifizetett 16 forintot találjuk. 1722 év végével tehát újra az említett Horváth Pál került Győrbe kulcsárnak.⁷¹ A magyar bencéseket összegző 1726-os jegyzék ugyan a laikus testvérekről nem közli, melyik házban éltek, az előbbi adatok alapján feltételezhetjük, hogy a *culinae praefectus*, *dispensator* Edel Damján már Pannonhalmán teljesítette feladatait, a *claviger* Horváth Pál pedig újra a győri rezidencia kulcsára lett.⁷²

Sajghó Benedek főapát az 1730-as évek elejétől világiakat nevezett ki az apátúrház élére. Ez is alapot adott szerzetesei gyanakvására, akik az őket kemény kézzel irányító főapátot többek között azzal vádolták, hogy önhatalmúlag intézi a rend pénzügyeit és pazarlóan gazdálkodik. 1732 márciusában Karner József volt a győri provisor, aki legalább 1735-ig viselte tisztségét.⁷³ Az épület 1741-ben kezdődő átépítését, mint láttuk, a szintén civil Baumgartner János vezényelte le, aki még 1754-ben is irányította a házat.⁷⁴ Mellette világi kulcsárok segédkeztek.⁷⁵ A főapát az 1750-es évek végétől aztán újra bencéseket rendelt a rezidenciába. Előbb Golgovics Paulin volt a praefectus, akit 1759. augusztus 30-án váltott Pajgoth Tibor. Vele érkezett Szabó Jakab laikus testvér, aki *claviger*, *dispensator* és *oeconomus* lett. Mindketten halálukig éltek és tevékenykedtek a győri házban. A praefectus 1769-ig, a kulcsár 1772-ig,⁷⁶ tehát az 1760-as években állandóság jellemezte a rezidencia szerzetesi személyi összetételét.

Fontos újra kiemelni, hogy a palota praefectura a 18. század derekáig egyben a Győr környéki birtokok provisorja is volt. A főapátság birtokait ugyanis kerületekre osztották. Noha ezek száma és beosztása olykor módosult,⁷⁷ győri vagy kismegyeri

⁷¹ PFL GL I.3. 164.; III.1. 18., 20., 25.

⁷² PFL HL Prothocolum ab anno Domini 1723... 106.

⁷³ 1732. márc. 6.: PFL FL AA 58.161. 28.; 1735: PRT V. 81. A Rendtörténet bencésnek tartja, azonban nem volt az. A korabeli névtárakban nem szerepel, fogadalomlevele nincs, 1732-ben a perjelnapló, valamint a PFL FL AA 17.78. és 63.25. egyaránt úrnak nevezi, azaz nem illeti egyházi titulussal.

⁷⁴ A bakonybéli napló 1754 októberében Joannes Pamkörtnernek nevezi a *residentiae Hoffmajsteriust*. PFL BAL AA 8. 22. 65.

⁷⁵ 1746. jan. 1. és 1747. jan. 12. között Molnár Ferenc, 1747. márc. 5. és 1747. okt. 20. között Szabó János, 1748 áprilisában Végheli György a győri rezidencia kulcsára. PFL GL I.10.; PFL AA 58.91. 1–55.

⁷⁶ PFL FL AA 58. 100/a 216., 489.; PFL FL AA 79.20.; PRT V. 736–737., 738–739.

⁷⁷ A 18. század elején a főapátsági birtokokat három kerületben irányították. A Pozsony megyeiiek a dénesdi, a Győr környékiek a kismegyeri részei voltak, a többi a szentmártoni kerületbe tartozott. Sajghó Benedek újabb két kerületet szervezett: a bársonyosit, illetve a deákit. Utóbbi a Dunától északra fekvő birtokok másik központjává vált. Somogyi Dániel aztán a bársonyosi kerület birtokait újra a szentmártoni kerülethez csatolta, a kismegyeri kerület csallóközi birtokaiból pedig a füssi tiszttartóságot szervezte meg. Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 116.

kerület mindig létezett.⁷⁸ A név ingadozása jelzi, hogy a kerület irányításában a főapáti rezidencia mellett egyre jelentősebb szerepet játszott a századfordulón a város szomszédságában létesített kismegyeri majorság.⁷⁹ Még Sajghó Benedek idején – valószínűleg az egyre inkább kiépülő *allodium*, illetve a gazdálkodás sokrétűbbé válása miatt – elvált egymástól a győri apáti ház praefectusi hivatala és a kismegyeri tiszttartóság, azaz már két különböző személy látta el a két tisztséget. A kismegyeri provisor a század közepén időnként világi ember volt, előbb Billik András, majd Pankly György, később Fabricius József. Somogyi Dániel főapátsága alatt aztán – az uralkodó által 1746-ban kiadott statútumoknak megfelelően – a világi tiszttartókat rendtagokkal cserélte fel. Így került 1768-ban Simegh Ányos az újjászervezett győri kerület élére és a rend 1786-os feloszlatásáig irányította azt.⁸⁰ A győri rezidenciában lakott, ahol Pajgoth Tibor halála után Nemes Gáspár, később Horváth Lénárd, aztán Róth Sebestyén volt a praefectus.⁸¹ Az 1770-es évektől tehát a győri palota lakója volt a praefectus, a kismegyeri adminisztrátor és további két rendtag, akik a győri akadémia tanárai voltak.⁸² A rend feloszlatása előtti időkben dispoziója szerint négy bencés tartózkodott állandó jelleggel a városban.

A rezidencia gazdasági szerepét és a kismegyeri majorságban folyó gazdálkodást itt csak nagyvonalakban lehet felvázolni. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az apátúrház néhány fennmaradt számadáskönyve alapján némileg árnyaltabban is bemutatható a rezidencia gazdasági funkciója, a kismegyeri major gazdálkodásáról pedig – mivel a főapátsághoz tartozó *allodium*ok közül messze a kismegyerivel kapcsolatban maradt fenn a legtöbb számadáskönyv és gazdasági feljegyzés – akár kismonográfia is készülhetne. Az apátúrház 1667-től vezetett számadáskönyve igazolja, hogy a rezidencia már ekkor a Győr környéki főapátsági birtokok központja volt,⁸³ illetve összeköttetést biztosított Szentmárton, valamint

⁷⁸ A 18. század első felében a kismegyeri kerülethez ezek a falvak és birtokok tartoztak: Kismegyer, Hecse, Szentiván, Csanak, Nagybaráti, Tényő, Vének, Nagy- és Kiskeszti, Dérhídja, Kolozsnéma, Ásványtő, Vas, Lovad, Erecs és Lidértejed. Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 116.

⁷⁹ PRT IV. 125., 356–360.; VARGA: A győri székesegyházi 180.

⁸⁰ A feloszlítás után továbbra is Győrben élt, majd a rend visszaállítása után korábbi feladatkörét folytatva újra kismegyeri jószágkormányzó lett, 1803 nyarán bekövetkezett haláláig. PFL Segédletek, Történeti névtár II. (A Reichardt Aba OSB anyaggyűjtése alapján készült, jelen tanulmány szerzője által a levéltár dokumentumai alapján folyamatosan bővített Történeti névtár II. (1639–1786) című kézirat.)

⁸¹ Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 116., 120–122., 181. Nemes házfőnökségéhez: PFL FL AA 58.100/a 507. Horváthéhoz: PFL FL AA 58.165. 29. Mindhármukéhoz: PFL Segédletek, Történeti névtár II.

⁸² 1778-ban az említett Horváth Lénárd paefectus és Simegh Ányos kismegyeri adminisztrátor mellett Kovács Rupert és Mollik Tóbiás tanított és lakott Győrben. PFL FL AA 79.71/2. Mindketten 1776 és 1783 között. PFL Segédletek, Történeti névtár II.

⁸³ Állításunkat tényszerűen bizonyítja, hogy 1692-ben Karner Egyedet a győri rezidencia és a hozzá tartozó javak tiszttartójának nevezik, két évvel később pedig tanúk vallják, hogy a Győr környéki birtokoknak külön tiszttartója szokott lenni, aki nem azonos a szentmártoni provissorral. PFL FL Capsa 63. Ccc (nr. 2193).

a felvidéki birtokközpontok, Deáki és Dénesd között. A ház gazdaságirányító szerepe csak erősödött a szentiváni (1681) és a kismegyeri majorságok megszervezését követően. Mint más főapátsági birtokoknak, a Győr környékieknek is legfontosabb feladatuk a konvent ellátása volt. Ebbe természetesen beletartozott a győri palota fenntartása, az itteni főapáti udvar terményekkel és készpénzzel történő ellátása. Győr közelsége miatt itt olyan termények előállításra is előtérbe került, amelyeket a helyi vásárokon és piacokon könnyen el lehetett adni. A kismegyeri kerület tehát egyre inkább a város piacának vonzáskörzetébe került.

Hogy a rezidencia praefectus-provisora milyen gazdasági feladatokat látott el, a Sajghó Benedek főapát által a győri tiszttartó számára az 1730-as évek elején kiadott huszonnégy pontos instrukció alapján ragadható meg.⁸⁴ Az alábbi összefoglalás az előírás, illetve az annak pontjait teljes mértékben igazoló, korábban már felhasznált és idézett számadáskönyvek alapján készült.

A provisor sok utazást igénylő feladatai ellátásához három lovat tarthatott, ezek segítségével kereste fel és ellenőrizte a környék birtokait, intézte a beszerzéseket és eladásokat. A számadáskönyvek szerint a tiszttartó által beutazott terület Komáromtól, illetve a Komárom megyei birtokoktól a Csallóközön át Pozsonyig, Bécsújhelyig és Bécsig, délre Szentmártonig húzódott.⁸⁵ Felelősséggel tartozott a győri rezidencia, a kismegyeri major, az istállók, a kádárműhely és minden egyéb gazdasági épület jó karban tartásáért. Minden harmadik évben összeírást kellett készítenie a bencés birtokok és részbirtokok jobbágyságairól. Ezek alapján tudta, hogy a parasztság mennyi robotot tud kiállítani.⁸⁶ A provisor gondja volt a dézsma,⁸⁷ a cenzus, a sarlópénz, a hegyvám és az ajándékok beszedése, illetve a munkajáradék számon tartása és behajtása. Ha valakit e téren csalárdságon ért, olyan büntetéssel kellett illetnie, amelyből mások is példát vehettek. A kismegyeri kerületben bencés ingatlant bérlők a rezidenciára vitték be az árenda összegét. A

⁸⁴ „Győry Hazamhoz tartozando jóságának tisztartójanak instructioja ekképpen következik”. PFL FL AA 17.78. A fogalmazványban fennmaradt instrukciót Sajghó saját kezűleg egészítette ki és javította. A címben áthúzásra került a „Karner Joseph Uramnak” pontosítás. Az előírás nyilván Karner számára készült, azonban a főapát az instrukció általános jellege miatt húzta ki tiszttartójának nevét.

⁸⁵ Egy példa: PFL GL III.1. 18., 19. Fennmaradtak az apátúrház praefectusának 1723. február 12. és 29. közötti bécsi útjával kapcsolatos számadások. Útja a vásárlásokon túl valószínűleg összefügghetett Sajghó országgyűlési szereplésével, hiszen pénzt adott bizonyos szállítókknak, akik borokat vittek „az urak szállására”. Utazása során odafelé a mosoni, a brucki, majd a hidegkúti (kaltbrunni?) vendégfogadóban szállt meg. Bécsben szintén fogadóban éjszakázott és felfogadott egy lakájt, aki két napon át kísérte a városban. Visszafelé a zurndorfi és az óvári vendégfogadóban töltötte az éjszakát. Bécsben 2 rézlámpást, 4 réz gyertyatartót, egy rézmozsarát, réz lábosokat és kondérokat vásárolt a konyhára, továbbá 7 ón gyertyatartót, 2 vég matériát, 4 vég vásznat, 3 font cernát, 8 rőf fekete posztót, a konvent számára egy vég övet, 35 keszkenőt, 6 pár kést, 18 rézkanalat, csészéket, szegfűszeget, szerezendió-virágot, citromot és rizskását szerzett be. A portékákért a brucki és a schwechati vámon kellett fizetnie. PFL III.1. 60–61.

⁸⁶ Még jóval az instrukció előtt, 1716-ban Grassó Villebald által készített összeírások: Kajár, Ács, Mórichida, Nagybaráti, Csanak szőlőhegy, Szentiván, Nagykeszi, Nagybaráti szőlőhegy, Ekli, Vének, Kulcsod, Néma, Tényő. PFL GL I.3. 2–3., 6–10., 13–19.

⁸⁷ Simegh Ányos 1769-ben aug. 7. és 11. között szedte a dézsmát Tényőn. PFL FL AA 58.100/a 490.

mórichidai malombért Szent György napja körül fizették,⁸⁸ a kismegyeri bérelt földeken dohányt termesztők szintén a provisornak adták az árendát.⁸⁹ Még a hódoltság idejéből származó adatok szerint az alföldi marhakereskedők a főapátság Győr környéki birtokait (főleg Kismegyert) is igénybe vették, hogy még Bécs előtt felhizlalják több száz jószágból álló csordáikat. A tőzsérek az ezért fizetett fűbért a győri ház pénztárába fizették.⁹⁰

Mivel Győr jelentős gabonakereskedő várossá vált, ahonnan a Dunán könnyen szállíthatták tovább a terményt, a város környékének bencés birtokain, különösen a kismegyeri majorság területén egyre több gabonát termesztettek. Már a 17. században kimutathatók nagyobb mennyiségű búzaeladások.⁹¹ A folyamat a 18. században tovább erősödött. Csak Kismegyeren 4620, Hecsén 1240 mérős szántó volt. A provisor felügyelte a szántást, a vetőmag rostálását, a vetést, az aratást. Kismegyeren a gabona (őszi és tavaszi búza, árpa, zab, köles) mellett takarmánynövényeket (kukoricát, búkkönyt), borsót, babot, lencsét, lent és hajdinát is termesztettek. A szántók mellett a réteket szintén trágyáztatta. A tisztartónak minderről tájékoztatnia kellett a főapátot.⁹² A Győr környéki urasági szőlők – melyek közül a csanaki volt a legfontosabb – felügyelete szintén a provisor feladata volt. Figyelt a vincellérek által irányított munkálatokra,⁹³ a préházak állagára és az egyes szőlőket elválasztó tanárkokra. Az uradalmi kocsmákat és az azokban kimért bor minőségét ő ellenőrizte. A provisor felügyelte a Kismegyeren konvenciók keretével létesített kertészetet, illetve gyümölcskertészetet. A szentmártoni kert látta el a monostort, a kismegyeri az apátúrházat.⁹⁴

A kismegyeri állattartást szintén Győr közelsége határozta meg. Mivel könnyen értékesíthető volt, itt több száz marhából álló gulyát legeltettek, 1724-ben pedig svajcériát (tehenészetet) létesítettek.⁹⁵ A tejtermékek (tej, vaj, sajt) legnagyobb fogyasztója a monostor volt, de került a győri rezidenciába és eladásra is.⁹⁶ Juhászat és disznótartás is volt a Győr szomszédságában létesített majorságban, bár sertést ritkán adtak el.⁹⁷ A majorné feladata volt a baromfitartás. Az általa nevelt állatok

⁸⁸ PFL BAL AA 7. 38. 1., 17.; PFL GL I.3. 7. Mórichida 1722-ben visszakérült korábbi földesurához, a bakonybéli apátsághoz, amelyet a század elejétől fokozatosan szervezett és épített újjá a rend. Ettől az időponttól a malombér már Szent Mauríciusz monostorát gazdagította. DÉNESI: Szerzetesi élet 90.

⁸⁹ PFL GL I.3. 15.

⁹⁰ PFL BAL AA 7.38. 34., 62.

⁹¹ A győri kulcsár 1679 tavaszán legalább három alkalommal adott el csanaki és szentiváni búzát. PFL BAL AA 7.38. 24–25.

⁹² Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 131., 133., 148., 204.

⁹³ Erre példa 1722-ből: PFL GL III.1. 24., 25.

⁹⁴ A 18. század végén a kismegyeri gyümölcsfák: 142 alma, 88 körte, 8 sárgabarack, 46 őszibarack, 1 cseresznye, 22 meggy, 20 mandula és 21 szilva. Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 141–142. Mosúcz Márk kismegyeri kertész 1715. és 1717. évi felfogadásáról és konvenciójáról: PFL GL I.3. 24.

⁹⁵ Kismegyeren kívül csak Ólbón és Láziban tartottak marhát.

⁹⁶ Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 177., 179–182.

⁹⁷ Tóth: A pannonthalmi gazdálkodás 188–189.

a főapát szentmártoni és győri konyhájára kerültek, de eladásra is jócskán maradt. Az utasítás a provisor feladatai között külön kiemeli, hogy gondoskodjon a sertések, a galambok és a baromfi téli takarmányáról. Ennek megfelelően a szentmártoni kerülethez képest Kismegyeren jóval nagyobb mennyiségben termesztettek takarmánynövényeket. A főapátságnak csak Ölbőn és Kismegyeren volt ménese. Utóbbit szintén Győr indokolta, hiszen csupán a főapát, a konvent, a jószágkormányzó és a tiszttartók tartottak fogatot, illetve csak néhány hátaslóra volt szükség. A „ló tanítóra” kiadott költségek is a provisor pénztárát terheltek.⁹⁸ 1720-ban hét kis csődört, hat mént és tíz kancát, 1735-ben harminc lovat hajtottak Győrbe a kisasszony napi vásárra. Később egyre több csődört és kancát, majd herélt csikót küldtek Győrbe, ahol évente húsz-harminc lovat értékesítettek.⁹⁹ Az utasítás szerint egyébként a tiszttartónak az uraság tudta nélkül nem szabadott gabonát, marhát vagy egyéb jószágot eladnia. Minden év Szent György és Mihály napján a gabona és az állatállomány nagyságát specifikációban kellett tudatnia a főapáttal.

A környékbeli erdők közül a véneki, az ásványtői és az erecsi tiltott erdő volt, a tényőinek csak nagyobb részét kellett tiltania a jobbágyoktól.¹⁰⁰ A gondosan felügyelt határokat egyébként Szent György napja körül újították meg. A rezidenciára és a majorságba, valamint a téglakemencéhez szükséges éves fűtenivaló famennyiséget télen kellett vágatnia, annak felrakatását, összehordatását is maga intézte. Az építkezéshez alkalmas fára vigyáztak, csak az arra alkalmatlannal fűtöttek.

A sok bőjti nap miatt a szerzetesközösségnek hatalmas halmennyiségre volt szüksége, ezért több halastavat is létesítettek. Kismegyeren Sajghó főapátságának kezdetén két és fél hónapos munkával, nagy költséggel felújították a tavat,¹⁰¹ amelyben csak urasági fogyasztásra lehetett halászni. A tó gátjainak és töltéseinek karban tartása szintén a provisor feladatai közé tartozott.

Ha a főapát vagy a rendi ügyvéd (*fiscalis*) nem tudott részt venni a vármegyei közgyűlésen, a provisor helyettesítette őket. A falvak bírának segítségével pedig időben ki kellett hirdettetnie a vármegyei végzéseket. A falvak bíróválasztásánál egyébként személyesen vagy képviselője útján jelen kellett lennie és ügyelnie kellett arra, hogy a jelöltek katolikusok legyenek.¹⁰² A megválasztott tiszttiszteket az uradalom nevében megerősítette. A bírák számadásait, leginkább a kocsmák és mészárszékek számadásait kellett ellenőriznie. Minden vasárnap be kellett idéztetnie őket magához. Ekkor megbizonyosodott arról, hogy az előző vasárnap kia-

⁹⁸ Néhány példa az 1720-as évek elejéről: PFL GL I.3. 159.; III.1. 26., 27.

⁹⁹ TÓTH: A pannonthalmi gazdálkodás 195–196., 207.

¹⁰⁰ 1722-ben katonákat kellett küldenie az ásványtői erdőbe, hogy megvédjék a csicsóiak tömeges favágásától: PFL GL III.1. 23.

¹⁰¹ TÓTH: A pannonthalmi gazdálkodás 198.

¹⁰² Az instrukció első pontja szerint a provisornak istenfélő, jámbor embernek kellett lennie, aki a felügyelete alatt álló cselédeknek és jobbágyoknak példát ad és ügyel arra, hogy közöttük a katolikus hit gyarapodjék. Ez az előírás nyilván máshogy került volna megfogalmazásra, ha kibocsátásakor éppen bencés a tiszttartó.

dott munkákat elvégezték és megfogalmazta a következő hétre szóló utasításait. A birtokokon a veszekedést, verekedést bírsággal sújthatta. A beszedett bírság kétharmad része a főapáti kasszába került, harmada a provisorhoz. Az előírás szerint a szegényeket inkább veréssel és kalodával, mint pénzzel kellett megfékeznie. A konvenciók szolgákat és cselédeket ő fizette ki, az új konvenciók fogadásáról pedig informálnia kellett az uraságot.

A rezidencia jelentős gazdasági szerepe miatt nagyobb készpénzt tartottak pénztárában. Sajghó Benedek halálakor jellemzően jóval több pénzt számoltak össze itt, mint a pannonhalmi monostor kasszájában: előbbiben közel 60.000, utóbbiban 41.000 forintot találtak, míg Szepessy Adalbert kormányzónál 1645 forint volt.¹⁰³ A főapát és szerzeteseinek konfliktusát kivizsgáló uralkodói bizottság által 1746-ban kibocsátott rendi statútumok szerint a győri praefectusnak havonta elszámolást kellett küldenie kiadásairól és bevételeiről a főapátnak és a konvent seniori testületének, ugyanígy minden hónapban a készpénzt nyugta ellenében ki kellett küldenie a monostor *perceptor*ának. December végén pedig éves zárszámadást kellett benyújtania előljáróinak.¹⁰⁴ A fennmaradt kevés gazdasági feljegyzés alapján ezek az adminisztrációs előírások akár teljesülhettek is, bár valószínűtlennek tartom a havi számadások és pénzek monostorba küldését.

A világi provisor utasításában nem szerepelhet egy olyan szolgálat, amely bencés tisztartó esetében természetesen megvolt: a pasztoráció. A legtöbb ilyen jellegű adatunk Pajgoth Tiborról maradt fenn. Rendszeresen misézett Kismegyeren,¹⁰⁵ ahol esketett is.¹⁰⁶ Rendszeresen kisegítette a bencés plébániák adminisztrátorait. 1759 karácsonyán például Csanakon ő mondta az éjféli misét, ugyanitt a következő évben gyertyaszentelőkor is misézett.¹⁰⁷ A város liturgikus életében szintén részt vállalt. 1759. október 22-én – Avilai Szent Teréz oktaváján – a karmelitáknál ő vezette a vesperást és a litániát, november 25-én pedig – Alexandriai Szent Katalin ünnepén – ugyanott ő celebrálta az ünnepi misét.¹⁰⁸

A győri rezidencia általában laikus szerzetes, a század közepén világi ember kulcsárának feladatairól kevesebbet tudunk. A fentebb idézett adatok szerint a konyhai, illetve a ház szükségleteihez tartozó bevásárlásokat intézte, valamint segítette a házfőnök, a praefectus munkáját. Biztosan szerepet vállalt a Győr környéki birtokok gazdasági irányításában is, hiszen az 1746-os statútumok szerint a kulcsár testvér feladata volt, hogy segítse a ház praefectusát annak gazdasági te-

¹⁰³ PFL FL AA 79.30. Az 1768-as főapátválasztáskor felvett állapotleltár és a választás leírásának iratai között az első: Acta occasione electionis Archi-Abbatis Danielis Somogyi anno Domini 1768. 4. Adattait hasznosította: Tóth: A pannonhalmi gazdálkodás 213.

¹⁰⁴ PRT V. 817., 818.; Tóth: A pannonhalmi gazdálkodás 117.

¹⁰⁵ PFL FL AA 58.100/a 228., 231., 290., 291. stb.

¹⁰⁶ Például 1762. júl. 4-én: PFL FL AA 58.100/a 289.

¹⁰⁷ PFL FL AA 58.100/a 221., 222.

¹⁰⁸ PFL FL AA 58.100/a 218., 219.

vékenységében, illetve szerzetesi életében.¹⁰⁹ Az 1730 körüli előírás csak egyetlen pontja – a hetedik – emlékezik meg róla: a kocsmákban kimérendő borok árát a főapát határozta meg, miután levélben egyeztetett a győri ház kulcsárával. Ez pedig azt sejteti, hogy a rezidencia hatalmas pincéjében lévő borokat ő kezelte, azaz a pincemester feladatkörét is betöltötte.

Néhány példán érdemes megnézni, hogy a monostor és a rezidencia ellátása hogyan is működött. A legutóbbi elvarratlan szálnál maradvá a győri kerület szőlőinek (Csanak, Nagybaráti, Tényő) termése az apátúrház pincéjébe került.¹¹⁰ A jobb minőségű majorsági bort a rezidencia lakói és vendégei fogyasztották, a gyengébb dézsmaborokat a főapátsági falvak kocsmáiban mérették ki, illetve Győrben eladták. A provisor feladatai között említettem a kocsmák felügyeletét. Egy 1720-as számadás többek között a némai és csanaki kocsmára vásárolt tölcseért és csapot említ.¹¹¹ Ha szükség volt rá, távolabb is szállítottak. 1674 áprilisában például a modori és nagyszombati bencés atyáknak három hordóban ötvennégy akónyit küldtek a győri pincéből,¹¹² de a Dunától északra fekvő bencés birtokok kocsmáiba, Deákiba és Dénesdre is került.¹¹³ 1763 tavaszán Győr környékét olyan jelentős fagykár pusztította, hogy abban az évben nem volt bortermés. A monostor készletei év végére kiapadtak, ezért a rezidencia tartalékaiból szállítottak ki az apátság számára 632 akóval. Az adat a Győrben tárolt hatalmas bormennyiségre hívja fel a figyelmet, hiszen ez több mint harmincezer liternyi termés átadását jelentette. Nem véletlen, hogy számadáskönyveink kiadásai között állandó tételek a hordó- és borkezeléssel, pincemunkákkal, borszállítással kapcsolatos tételek. Ként, bádoghébert, tölcseérek, hordókba kerülő fa- és rézcsapokat, fadugókat, fa- és fémabroncsokat, fakalapácsot, tisztítókeféket, krétát, szüretre való nyomózsákokat, szűrőkosarakat vásároltak. Napszámosok dolgoztak hordómosáskor; októberben és novemberben a szüret, az év első hónapjaiban pedig a borfejtés miatt tucatjával jegyezték fel a napszámosokat.¹¹⁴ Ekkora bormennyiség tárolásához kádárakra és kádárműhelyre is szükség volt. Az apátúrház műhelyére az első adat 1673-ból való. Ekkor a pintér mellé legényt fogadtak, akinek hetente 1 forintot és 40 dénárt fizettek.¹¹⁵ A műhely – mint láttuk – az 1786-os feloszlataig működött.

A monostor már említett nagy halszükségletének kielégítésében a rezidencia fontos szerepet játszott. A főapátság halastavaiból – köztük a kismegyeriből – nyert halmennyiség nem volt elégséges, így a dunai halászatból és vásárlással

¹⁰⁹ PRT V. 818.

¹¹⁰ Időnként messzebből is érkezett bor. 1778 októberében talán az előző évi kevesebb és a szüret idejére apadozó termés miatt kellett a Nagyszombat melletti Diósról bort hozatni. Az italt egy deáki szekér szállította. PFL GL II.12. 61v.

¹¹¹ PFL GL I.3. 158.

¹¹² PFL BAL AA 7.38. 1.

¹¹³ PFL GL I.3. 164. Az adat 1721-ből való.

¹¹⁴ A napszámosokra több adat 1778-ból: PFL GL II.12. 2r és 2v.

¹¹⁵ PFL BAL AA 7.38. 1.

segítették az anyamonostort. A főapátság halászfalujának, a Szigetköz keleti csúcsán fekvő Véneknek 1658-as urbárium a és 1713-as telepítőlevele szerint az itt fogott halak vagy az eladott halak értékének negyede az uraságot illette, továbbá szerdánként és böjtben az apát győri asztalára halat szállítottak. A győri provisorok emellett nagy mennyiségben vásároltak is.¹¹⁶ 1723. augusztus 19-én a szentmártoni Szent István-ünnepre 137 fontnyi halat küldtek.¹¹⁷ Az 1746 júniusa és 1748 októbere közötti időszakból fennmaradt ötvenöt rövid nyugta szerint a rezidencia kulcsára hetente átlagosan kétszer harminc-hatvan fontnyi halat küldött a főapátságba, de volt jóval nagyobb szállítmány is.¹¹⁸ Többször vásároltak Stockfisch, azaz szárított tőkehalat, amelyért akár Bécsig utaztak.¹¹⁹ Bécsbe, a Schottenstift szerzeteseinek ellenben élő és szózott vizát, illetve vizaikrát küldtek, hiszen a vizák a Fekete-tengerből egészen Győrig és Pozsonyig felúsztak ívni, de a császárvárosig már ritkán jutottak el. Magger Placid és Gencsy Egyed a bécsi apáthoz és perjelhez intézett levelei szerint a szokás rendszeresnek mondható.¹²⁰ Természetesen a rezidencia asztalára is rendszeresen került viza. A ház praefectusa 1722. november 5-én a vizákat felbontó és beszózó halásznak 2 forintot és 75 dénárt fizetett.¹²¹ Egy másik adat szerint a vénekiek 1762 júniusában egy 87 font súlyú vizával lepték meg az éppen Győrben tartózkodó főapátot.¹²²

A vénekiek a főapátot aranyszükségletében is segítették. A Duna kisalföldi szakaszán évszázadok óta dolgoztak aranymosók, akik a folyami hordalékból nyerték ki a sáráranyat.¹²³ Göncz Celesztin főapát Vének számára kiadott 1713-as telepítőlevele a település vízpartján csak a falu lakóinak engedélyezte az aranyásást.¹²⁴ A számadáskönyvek rendszeresen hozzák a vénekiek, néha a némaiak aranybeszolgáltatásait, illetve az ezekért fizetett összegeket.¹²⁵ A rezidenciára bevitt aranyat a ház praefectusa évente átadta főapátjának, akivel számadást is

¹¹⁶ A monostor 1719 decembere és 1720 novembere közötti rendszeres győri halvásárlásairól: PFL FL AA 58.174. 2., 3., 8., 9., 10., 11. A 2–4 forintos beszerzések mellett kiemelkedő a Szent István ünnepe előtt (aug. 19.) halra költött 38 forint 66 dénár.

¹¹⁷ PFL GL III.1. 27.

¹¹⁸ PFL FL AA 58.91. A feljegyzések szerint a konvent tokot, pontyot, csukát, harcsát, fogast, vizát, kecségét, menyhalat és rákot kapott Győrből.

¹¹⁹ 1722 novemberében 70 font friss csukát és 20 font „Stokfist” szereztek be a konvent számára. Alig egy hónap múlva 21 halat és 104 heringet vásároltak a szerzetesközösségnek. Nem sokkal később jegyezték fel a bécsi „Stokfis”-szállítmányt. PFL GL III.1. 21., 24.

¹²⁰ A levelek egy pozsonyit kivéve Győrből íródtak, 1647-ben, 1648-ban és 1667-ben. StIA Scho Schrin. 47. No. 29. f, p. Coll X. 481., 488., 500.

¹²¹ PFL GL III.1. 20.

¹²² PFL FL AA 58.100/a 288.

¹²³ UZSOKI: Adatok 75–76.; TIMAFFY: Az ásványi aranyászok 177–186.; N. LÁSZLÓ: A dunai aranymosás 38–39., 43–53., 83–86.

¹²⁴ PFL FL AA 61.12. 52.; PRT V. 278. A főapátság a Lovad melletti aranymosást bérbe adta. PFL FL AA 2.25.; PRT V. 345. Itt az 1759-es adat hibás jelzettel szerepel.

¹²⁵ PFL GL I.3. *passim*; PFL GL III.1. *passim*.

végzett.¹²⁶ Az arany felhasználását már a főapát intézte. 1759-ben a szent kereszt felmagasztalásának ünnepén a rezidencia házikápolnájában Sajghó Benedek megáldott egy tiszta dunai aranyból készül pacifikálét, amelyet Győrben készíttetett.¹²⁷

Mindennapi élet a főapáti palotában

A győri piactéren álló palota kulcsára a vásárokon jóval könnyebben szerezhették be olyan termékeket, amelyek vásárlása a várostól távolabb fekvő monostor házgondnokának nehézségekbe ütközött. Számadáskönyveink alapján vég nélkül lehetne sorolni azokat az adatokat, amelyek a város áruforgalmához kapcsolódnak, de nem minden esetben tudjuk eldönteni, hogy a rezidencia vagy a monostor szükségletére szerezték-e be a feljegyzett árut. Itt csak néhány példát tudok említeni.

Öltözet előállításához értő mesteremberek (szabó, varga stb.) éltek Szentmártonban is, azonban az alapanyag beszerzése többnyire Győrben történt, ahogy a különlegesebb ruhadarabok vásárlása szintén a városhoz köthető. A ház praefectusa 1720 és 1723 között minden évben egy-egy téli harisnyát vett magának. Ugyanebben az időszakban fehérműt készíttetett vászonból, egy-egy pár cipőt és csizmát vásárolt és nadrágot is csináltatott saját használatra. Egy vég matéria és két rőf golyos beszerzéséről is hírt adott. Előbbiből habitust és skapulárét, utóbbiból gallérokat készíttetett magának.¹²⁸ Ugyanezekben az években a főapát utasítására a konvent számára 12 kalapot, nyári süvegekhez alapanyagot, nyári habitusokhoz egy vég vásznat vásárolt, varratott 23 gallért, beszerzett 25 pár téli harisnyát és dolmánybéléshez négy rőf kittelt is.¹²⁹ Külön érdeklődésre tarthat számot, hogy ebben az időszakban a főapát számára milyen beszerzések történtek a győri ház részéről. Göncz Celesztin órájára Szentmártonban vettek „zsineget”, az apátúrházban található székét egy nyereggyártóval javíttatták. Sajghó Benedek főapáttá választásának évében mentéjéhez selymet vásároltak, kifizették a csizmadia felé fennálló tartozását, egy József nevű szabóval habitust varratott számára, egy szűcs kibélelte a főapát házi süvegét, vidrakesztyűjét és Ágoston testvér süvegét. Lovainak négy szepesi pokrócot szereztek be és egy nyereggyártó – aki a fullajtár nyergét is elkészítette – a főapáti lakásban lévő régi széket zöld posztóval borította.¹³⁰ A rezidencia 17. századi leltára és a bevásárlások alapján tudjuk, hogy matracok, lepedők, vánkosok, vászonpárnák és paplanok szolgálták az apát-úrház lakóinak éjszakai kényelmét. A főapátnak még külön szalmazsákja is volt.¹³¹

¹²⁶ Fennmaradt az aranybeszolgáltatók 1764 és 1777 közötti időszakból napra pontosan vezetett névjegyzéke. Ebből kiderül, kik hoztak aranyat Győrbe és nekik pontosan mennyit fizetett a praefectus. A számadáskor lezárták az előző időszakot, a főapát (előbb Sajghó, aztán Somogyi) pedig sajátkezüleg igazolta a neki átadott aranyat, illetve annak értékét. PFL GL II.12. 6r–15r.

¹²⁷ „Ex auro purissimo Danubiali.” PFL FL AA 58.100/a/217.

¹²⁸ PFL GL I.3. 159., 161., 163.; III.1. 18., 19., 28. Későbbi harisnyavásárlásról: II.12. 65r.

¹²⁹ PFL GL I.3. 159., 185.; III.1. 18., 20., 26.

¹³⁰ PFL GL I.3. 157., 162.; III.1. 18., 22–25.

¹³¹ PFL GL II.12. 64r.

A számadáskönyvekben külön vezették a konyhai kiadásokat. Ezek alaposabb feldolgozása az apátúrházban fogyasztott ételekről adhat majd felvilágosítást, még akkor is, ha a beszerzett árukból csupán következtethetünk az azokból elkészített ételekre.¹³² Az mindenesetre megfogalmazható, hogy igen változatos alapanyagok kerültek a konyhára, legyen szó húsról, zöldségekről, gyümölcsökről vagy fűszerekről.¹³³ A beszerzéseknél itt is megfigyelhető, hogy a rezidencia bizonyos árucikkekhez könnyebben hozzájutott, mint a szentmártoni monostor, így segítette annak ellátását. Még akkor is, ha a főapátság gazdasági hivatalt betöltő szerzetesei rendszeresen jártak Győrbe árubeszerzésre és különböző gazdasági ügyek intézésére. A sóvásárlásnál néha feltűntették, hogy abból a monostor számára is szállítanak.¹³⁴ A beszerzett mennyiség azonban a részletezés nélkül is egyértelművé teszi, hogy nem csak az apátúrház szükségletéről van szó. A bejegyzések alapján 1720-ban három alkalommal vásároltak sót, több mint tizenhárom mázsa mennyiségben.¹³⁵ Az ízesítés mellett a tartósításhoz és az állatok számára is fontos alapanyagból biztosan jutott a monostorba is. A jóval kisebb mennyiségben vásárolt cukor esetében megtudjuk, hogy időnként szintén a monostorban fogyasztották, máskor a főapát kérésére hozatták, ismét máskor Bécsből szállították.¹³⁶

Talán nem merész feltételezés, hogy a bencések körében kialakuló kávékultúrának is fontos kiindulópontja volt az apátúrház. A kávévásárlás Bécsben is csak a 17. század végén fellendülő szokása már a 18. század elején kitapintható a hazai bencések körében. Az első általam ismert adat Kőszeg városába vezet, ugyanis 1708 májusában Lancsics Bonifác bencés, szentmártoni provisor itt vásárolt fél font kávé – ahogy megjegyezi: töretlent is – másfél forintért. Lehet, hogy már korábban találkoztak a szerzetesek az új itallal, az mindenesetre beszédes, hogy Lancsics egy városban szerezte be a kávészemeket, hegedűhúrokkal, bécsi dohánnal, vászonnal és sapkákhöz való pántlikával együtt.¹³⁷ A kávévásárlás további (esetleg korábbi) terepe minden valószínűség szerint Győr lehetett. Győri számadáskönyveinkben gyakran szerepelnek a kávéivással kapcsolatos bejegyzések. A praefectus például 1722 júliusában egy oka kávé mellett egy kávénak való ibriket és három csészét vásárolt. Ugyanekkor egyébként beszerzett tizenöt oka dohányt a konvent és egy oka tömjént a monostor temploma számára.¹³⁸ Az ital szerzetesek körében tapasztalható kedveltségét mutatja egy 1722. december 31-én íródott bejegyzés: „Pr. Joseph prior bent lévén, későn éczakán kávé kölött néki hozatnom”.

¹³² Egy példa: általában 4–500, egy esetben 1000 fej káposztát vásároltak, de csak annyit tudunk feldolgozásáról, hogy metélőjét és taposóját kifizették. PFL GL I.3. 162.; III.1. 20., 29.; II.12. 2v, 64v.

¹³³ Az 1746-os konyhai kiadások külön kötetben: PFL GL I.10. Az 1778–1780 közötti konyhai kiadásokra: PFL GL II.12. 16r–60r. Naponta vásároltak alapanyagokat a főzéshez.

¹³⁴ 1674 májusában például három kósót küldtek Szentmártonba. PFL BAL AA 7.38. 1.

¹³⁵ PFL GL I.3. 160., 162., 163.

¹³⁶ PFL GL I.3. 181.; III.1. 21.

¹³⁷ PFL GL I.1. 270.

¹³⁸ PFL GL III.1. 17. A további dohányvásárlásokat itt nem említem.

A perjel kávéja 40 dénárba került.¹³⁹ 1778-as feljegyzések szerint kések, kanalak mellett egy ezüsből készült, kávéval kapcsolatos edényt vagy szerkezetet is beszerettek, de ezeket a főapát magához vette és elzárta. Nem sokkal később hat kávéskanál, a következő évben egy pár csokoládés csésze és tizenhét pár kávéscsésze vásárlását tudjuk igazolni.¹⁴⁰

A konyhára rendszeresen vásároltak eszközöket, az üvegedényektől kezdve a különböző fazekakon és kanalakon át a szitákig, a bevásárlószatyorig és a tormareszelőig. A kemencét 1779 áprilisában javították.¹⁴¹ Szakács – annak ellenére, hogy alkalmazásáról az első adatunk csak a 18. század első éveiből maradt fenn¹⁴² – bizonyára kezdetektől szolgált az apátúrházban és mindig is konvenciók alkalmazott lehetett. Feljegyezték, hogy 1722-ben huszonnégy olyan hét volt, amelyen szakácsné főzött a rezidencia konyháján, a szüret idején megsokasodott munkáját pedig külön honorálták.¹⁴³ 1770 áprilisában a már tizenkét éve szolgáló Katalin idős korára tekintettel megvált hivatalától. Őt a főapát császárvárosi útján felfogadott bécsi Teréz követte. Ketten még szűk egy hétig együtt dolgoztak, a tapasztalt Katalin tehát bevezethette utódát a házi praktikákba. 1771 januárjától aztán Anna Maria Hotlerin volt a szakácsnő, de ebben az évben az a Farkas Ferenc is szolgált a konyhán, aki korábban húsz évig volt a pannonhalmi monostor szakácsa.¹⁴⁴ Az 1770-es évek végén egy bizonyos János volt a szakács, akinek munkáját konyhai szolgálólány segítette.¹⁴⁵ Egy 1779-es adat szerint a rezidenciában volt konvenció asztalnok (*strator mensae*) is, Fülöp nevű, akinek bizonyára az étkek refektóriumba juttatása és a tálalás volt a feladata.¹⁴⁶

A konvenció kádár, katona,¹⁴⁷ kocsis, szakács, asztalnok és konyhalány mellett az apátúrház mindennapi ügyeiben fontos feladatot kapott a szolgáló és a mosónő, akik a rezidencia belső rendjéért, tisztaságáért, a ruhák mosásáért feleltek. A rendszeresen vásárolt szappant ők hasznosították, de a terem takarítására, portalanítására (*ad purgandam salam*) vásárol róka farkat is.¹⁴⁸ A mosónőről feljegyezték,

¹³⁹ PFL GL III.1. 23.

¹⁴⁰ PFL GL II.12. 61r, 61v, 63v. A további, kultúrtörténetileg érdekes beszerzésektől – néhány példát kivéve – most eltekintek. A számadáskönyvek rengeteg beszédes vásárlást örökítettek meg: puska-porról, sörétről, papírról, spanyolviaszról, kalendáriumról, a szentmártoni templom számára vásárolt lantról, ugyanez otyának való fehér lisztről, a direktóriumért a nyomdásznak kifizetett összegről vagy a Novák Krizosztom számára hozatott könyvek bécsi vámjáról.

¹⁴¹ PFL GL II.12. 63r.

¹⁴² MOLNÁR: Karner Egyed 56.

¹⁴³ PFL GL III.1. 19., 25.

¹⁴⁴ PFL FL AA 58.100/a 500.; PFL FL AA 58.99. 1., 2.

¹⁴⁵ PFL GL II.12. 2r–3v.

¹⁴⁶ PFL GL II.12. 3r.

¹⁴⁷ A katona – mint láttuk – a főapátnak fuvarozott Pozsonyba. Egyéb feladatai is voltak: segített a provisornak aratáskor és dézsmaszedéskor, juhokat hajtott Dömölkre, leveleket hordott (Pozsonyba, Komáromba). PFL GL III.1. 18., 20., 21., 23., 25., 26.

¹⁴⁸ PFL GL II.12. 61r.

hogy cellákat takarított, ablakokat mosott, az ebédlő asztalát tisztította és asztali keszkenőket varrt, egy idős asszony pedig három napon át segítette a szolgálólány munkáját.¹⁴⁹ A ház szolgálói (*famuli domus*) a főapát és a praefectus kéréseit teljesítették, a rezidencia körüli és a palotán belüli házimunkákat végezték.¹⁵⁰ Ha szükséges volt, inasokat is alkalmaztak. Egyik dokumentálható feladatuk a betegápolás volt. 1778 és 1779 fordulóján huszonnégy napszámot fizettek annak az inasnak, aki a beteg Vázsonyi Henrik testvért ápolta. A következő évben is alkalmaztak betegápolót, *infirmarium*-t, akit egy hétre fogadtak fel.¹⁵¹

A betegápolók kapcsán fontos megemlékezni az apátúrház egy újabb funkciójáról, a gyógyításban betöltött fontos szerepéről. A 17–18. században a hazai bencés monostorokban nem volt orvosi ellátás, Pannonhalmán csak 1759-ben fogadták fel az első képzett orvost. Beteg rendtársaikat gyógyszerész vagy sebész laikus testvérek kezelték, a súlyosabb betegeket azonban Győrbe szállították,¹⁵² hiszen ott orvos segítségét kérhették. Győrről állandó orvosa volt a főapátságnak: Lendvay Placid főapát 17. század végi orvosáról már volt szó, az 1730-as évek legelejétől pedig a Szentlélek Kórház alapítóját, a Páduában végzett Mulartz János Henriket említhetjük a monostor orvosaként, akit 1752-től Aél doktor váltott.¹⁵³ A súlyosabb betegek Győrbe szállítását az a körülmény is magyarázza, hogy az apátúrházzal szemben működött a jezsuiták gyógyszerháza. A főapát a betegek gyakori győri jelenléte miatt rendelhette a rezidenciába kulcsárnak azt az Edel Damjánt, aki sebészként is tevékenykedett.¹⁵⁴ Rajta kívül rövidebb időre biztosan más gyógyszerész vagy sebész testvérek is időztek az apátúrházban. Néhány példa a betegek: 1729 októberében az a Schuster Godofréd jelentkezett győri kúrára, aki aztán a következő tavasszal meg is halt.¹⁵⁵ 1759 szeptemberében egy napon két beteg érkezett. Bakonybélből egy növendék, Albert Jónás testvér és Pannonhalmáról egy jelölt, Bogyay Kristóf. Néhány nap múlva aztán Toronyi Rajmund testvér is jelentkezett Bakonybélből, a hónap végén pedig egy napos kúrára Rajmund testvér hédervári húga is megjelent.¹⁵⁶ Hogy ilyen céllal a főapátsághoz tartozó civileket is befogadtak a rezidenciába, a bársonyosi tisztartó, György Pál esete is mutatja, aki szintén itt gyógyíttatta magát.¹⁵⁷ Jónás és Rajmund testvér

¹⁴⁹ PFL GL III.1. 21., 23., 60.; II.12. 63v, 64v, 65r.

¹⁵⁰ 1778-ban és 1779-ben egy Krisztián és egy János nevű szolga is ténykedett a házban. PFL GL II.12. 2v, 3r, 3v.

¹⁵¹ PFL GL II.12. 2v, 4r.

¹⁵² Ha a beteget már nem lehetett szállítani, az orvos jelent meg az adott monostorban.

¹⁵³ PRT V. 666–669.; PETZ: Győr 33–57.

¹⁵⁴ Egyik számadáskönyvünk említi, hogy a praefectus gyógynövényvásárlásra 6 forintot és 23 dénárt fizetett Damján testvér számára. PFL GL I.3. 164.

¹⁵⁵ PFL GL I.1. 77.

¹⁵⁶ PFL FL AA 58.100/a 216., 217., 218. Utóbbi oldalon található az a bejegyzés is, mely szerint a főapát felfogadta pannonthalmi orvosnak az öregedő Toppo Jánost. Szabó Jakab másik naplójának 11 évvel későbbi bejegyzése szerint Toppo 1771. febr. 3-án halt meg. PFL FL AA 58.99. 2.

¹⁵⁷ PFL FL AA 58.100/a 229.

érkezése sem véletlenszerű adat. A távolabbi apátságokból a súlyosabb betegeket szintén Győrbe szállították.¹⁵⁸ Így az is érthető, hogy a 17–18. századi bencés szerzetesek több mint ötöde Győrben hunyt el.¹⁵⁹

Az épületben a betegek mellett a piactér túloldalán működő jezsuita gimnázium néhány diákjának is szállást biztosítottak. Az uralkodó által 1746-ban kibocsátott statútum szerint az apátúrház praefectusának ügyelnie kellett a szegény tanulók vallásos nevelésére.¹⁶⁰ Az alábbi példák szerint elsősorban olyan tanulókat fogadtak be, akiket már kisgyermekkoruk óta ismertek és támogattak, illetve akiknek családjával kapcsolatot tartottak. A későbbi nyitrai püspök, majd egri érsek, Fuchs Ferenc a Moson megyei Parndorfban született, majd családjával Szentmártonba került. Posztókészítő édesapját a monostor templomában *choralis musicus*-ként alkalmazták. A bencések felkarolták a kiemelkedő tehetségű szegény gyermeket, a monostor ministránsai közé fogadták, ruházták, élelmezték és rábízták egyik szerzetesnövendékükre, Martinecz Vincére, aki korábban egy Schmidegg gróf nevelője volt. Egy ideig Vince testvér mentorálta a gyermeket, akit aztán a győri jezsuitáknál taníttattak.¹⁶¹ Szállást és ellátást az apátúrházban biztosítottak számára.¹⁶² Hasonlóképp – vele egy időben – taníttattak két szentmártoni énekesfiút, a discantista Dobnicsert és az altista Laknert. 1760. július 2-án a főapát küldte őket Alaithner Antal orgonistával Győrbe *pro studiis*. Bár a győri kulcsár naplója nem említi, hogy a rezidenciában laktak volna, az a tény, hogy az apátúrház ellátásáért felelős személy feljegyezte a két diák érkezését, illetve Fuchs példája alapján bizonyosra vehetjük, hogy tanulmányaik alatt az apátúrházban kaptak szállást.¹⁶³ Szintén a rezidenciában lakhatott a modori származású retorika-tanuló, Fábián József, akinek haláláról és temetéséről szintén megemlékezik az apátúrház kulcsára. Itt újra csak az a körülmény valószínűsíti a rendtől kapott szállást és ellátást, hogy hírt adtak a diákról, aki egyébként abból a Modorból érkezett, ahol a bencések

¹⁵⁸ A következő évekből két hasonló bakonybéli esetet említ: DÉNESI: Szerzetesi élet 122. A tihanyi Biber Fülöp győri gyógykezeléséről: PFL FL AA 58.99. 2.

¹⁵⁹ Alaposabb kutatás hiányában a levéltár kéziratos névtárát néztem végig és összegyűjtöttem azokat a 17–18. századi szerzeteseket, akiknek ismerjük haláluk helyét. (Csak a rend feloszlása előtti időt néztem.) Ezek alapján 32 olyan bencést találtam, aki Győrött halt meg (21,6%), a többiek (116 fő) pedig egyéb helyen (78,4%).

¹⁶⁰ „... piaequae educationi pauperum studiosorum invigilare...” PRT V. 643., 818.

¹⁶¹ 1759 és 1763 között tanult az intézményben. FAZEKAS – KÁDÁR – KÖKÉNYESI: A győri jezsuita 1351. (18765 sz.)

¹⁶² Az őt személyesen ismerő Fuxhoffer Damján írta le nehéz sorsát és tanulmányait Episcopi Nitrienses című kéziratában: PFK BK. 8/II. 2. 55–56. Apátúrházi befogadásáról, ellátásáról: „Studiuit ut plurimum Jaurini, in nostra aede hospitatus, victu, amictuque a nobis provisus.” Uo. 56. Gyermekkoráról, bencés neveltetéséről és jezsuita iskoláztatásáról Fuxhoffert is idézve: HILLINGER: Parndorf 108–109. – Fuchs diákként egy esetben (1762. júl. 15.) elkísérte Pajgoth Tibor praefectust csanaki útjára: PFL FL AA 58.100/a 290.

¹⁶³ PFL FL AA 58.100/a 231. A két tanuló azonosítása nem egyértelmű. Dobics/Debicz Mátyásról vagy Dobicz/Debicser Andrásról, illetve Lakner Péterről vagy Lakner Mártonról lehet szó. FAZEKAS – KÁDÁR – KÖKÉNYESI: A győri jezsuita 1311., 1368. (18200., 19007. sz.) és 1290., 1355. (17896., 18812. sz.)

kis rendházat és iskolát tartottak fenn.¹⁶⁴ A rezidencia kiadásai között gyakran szerepel a szegény diákok pénzbeli támogatása. Ezekben az esetekben nem dönthető el, hogy a házban lakó vagy a városban máshol elszállásolt tanulókról van szó.¹⁶⁵ Amikor egy meg nem nevezett diák a ház előjárójától kalapot kapott vagy feljegyezték a tanuló keresztnévét, könnyen előfordulhat, hogy a rezidencia lakójának támogatására bukkantunk.¹⁶⁶ A diákok segítésének sajátos formája volt a szerenád. 1720-ban Gyümölcsoltó vigiliáján az ablak alatt éneklő diákok – nyilván a Gyümölcsoltó Boldogasszony diáktársulat tagjai – pénzjutalmat kaptak.¹⁶⁷

A ház állandó lakóinak és alkalmazottainak igen nagy vendégforgalomhoz kellett hozzászokniuk, illetve megteremteniük annak lehetőségét, hogy a vendégek megfelelő ellátást kapjanak és jól érezzék magukat a rezidenciában.¹⁶⁸ A főapát győri jelenlétéről és utazásairól már volt szó. Természetszerűleg rendtársai fordultak meg legtöbbször a házban, közülük is leggyakrabban a gazdasági hivatalokat viselő, akik vásárokra érkeztek, jogi vagy birtokügyekben jártak el. Hasonló feladatokkal talán még többször kopogtatott a rezidencia ajtaján a rend világi ügyvédjegyzője. Győr közelsége egyházi-pasztorációs vonzerőt is jelentett a monostor számára. Bencések rendszeresen prédikáltak a város templomaiban,¹⁶⁹ máskor egy-egy szentmártoni ünnepi mise szónokait hívták a főapátságba. Somogyi Dániel perjel és Griszl Gábor provisor például 1762-ben már július közepén felkérte a Szent István-napi jezsuita szónokokat.¹⁷⁰ A pap- és diakónusszentelésekre vagy Pannonhalmán, vagy Győrben került sor, a szertartásokat legtöbbször a győri püspök végezte. 1760-ban Griszl Gábor atya kísért a városba Kolumbán és Nepomuk testvéreket, akiket Pfütschner Frigyes kanonok, választott püspök nagyszombaton házi kápolnájában pappá szentelt. A húsvét utáni második vasárnap aztán a szentmártoni provisor újabb három növendéket vitt Győrbe. A segédpüspök kettőt pappá, a harmadikat szubdiakónussá szentelte.¹⁷¹ Előfordult, hogy bencések hiteleshelyi feladat teljesítése miatt érkeztek az apátúrházba. Sajghó Benedek 1732

¹⁶⁴ PFL FL AA 58.100/a 289. 1762. évi halálát az iskolai anyakönyvben is feljegyezték: FAZEKAS – KÁDÁR – KÖKÉNYESI: A győri jezsuita 1379. (19147. sz.).

¹⁶⁵ PFL GL III.1. 18., 21.; II.12. 64v.

¹⁶⁶ PFL GL III.1. 26., 28. Sajnos az 1738–1739. évi országos diákösszeírás megélhetés rovatában a győri diákoknál nem szerepel az apátúrház. A gyakori habet victum, vagy ritkább patronorum beneficio, esetleg vivit ex benevolentia patroni bejegyzések túl általánosak, de ezekben a kategóriákban kereshetjük a bencés rezidenciában szállást kapókat. FALLENBÜCHL: Az 1738/39. évi passim.

¹⁶⁷ PFL GL I.3. 158. Az ablak alatti éneklés rendszerességét mutatja az ilyenkor adott alamizsnáról szóló többi adat: PFL GL III.1. 17., 20.

¹⁶⁸ A vendégfogadás ismertetéséhez legjobb forrásunk Szabó Jakab kulcsár testvér már többször idézett diáriuma.

¹⁶⁹ 1762-ben Kármelhegyi Boldogasszony ünnepére két szentmártoni bencést hívtak szónoknak szónoknak, Lakner Bernardin és Dezső Bernát atyát. Két nap múlva indultak haza. A két éjszakát az apátúrházban töltötték. Ebben az évben Porciunkula ünnepén a ferenceseknél Hipsák Jeromos atya volt a magyar, Bernardin atya a német szónok. PFL FL AA 58.100/a 291., 292.

¹⁷⁰ PFL FL AA 100/a 290., 293.

¹⁷¹ PFL FL AA 100/a 226., 227.

márciusában Schleicher Elek perjelt és Erdélyi Józsefet rendelte Bécsbe, hogy felvegyenek egy tanúvallomást. Öt napig a Schottenstift vendégei voltak és igen tisztességes ellátást kaptak. Az odaúton egy evangélikus nikolsdorfi parasztnál is megszálltak, aki szintén kedvesen fogadta őket. Meglepő volt számukra, hogy amikor hazafelé napján váratlanul betoppantak a főapáti palotába, Adalbert atya kelletlenül fogadta őket.¹⁷² Ha bécsi apátság szerzetesei jártak Magyarországon, ők Győrön átutazva természetesen az apátúrházban szálltak meg.¹⁷³ A bencés és ferences teológiai tanárok kölcsönösen részt vettek a másik rend növendékeinek teológiai disputáin. Ilyenkor a bencéseknek szintén Győrbe kellett utazniuk és a rezidenciában megszállniuk.¹⁷⁴ Egyébként jellemző volt, hogy a város szerzetesei kölcsönösen látogatták egymást, részt vettek egymás ünnepein, ebédre hívták a közeli szerzetesközösség tagjait.¹⁷⁵ 1762. július 31-én, Szent Ignác napján a jezsuitáknál ünnepelt Zichy Ferenc győri és Klimó György pécsi püspök. Az eseményen kanonokok, a város plébánosai és szerzetesei is részt vettek. A bencéseket Pajgoth Tibor praefectus képviselte a tér túloldalán.¹⁷⁶

A palotában rendszeresen megszálltak a zirci ciszterciek, a majki kamalduliak és a csornai premontreiek. A zirci háztörténet két bejegyzését is érdemes megemlíteni a ciszterciek győri tartózkodásaival kapcsolatban. A hódoltság alatt elpusztult zirci apátság és birtokai 1699-ben a sziléziai Heinrichau monostorának birtokába kerültek. Az első – háborús – években az ottani szerzetesek csak tájékozódtak, felmérték az újjászervezés és a gazdálkodás feltételeit. 1710-ben Magyarországra utazott Petrus Hoffmann atya, aki leginkább a rend romos pápai házában tartózkodott. A pestisjárvány elől azonban Győrbe kellett menekülnie, ahol Göncz Celsztin főapát befogadta palotájába. Hoffmann harminckét héten át lakott a bencés házban, de sem az élelem minőségét, sem a vendégbarátságot nem tudta dicsérni. Ugyancsak nehezményezte a több mint fél év ellátásért fizetett 193 forintot.¹⁷⁷ 1723-ban az újonnan apátnak választott Antonius Niclas két rendtársa kíséretében meglátogatta Zircet és a magyarországi birtokokat. Hazafelé felkereste Sajghó Benedek főapátot. A monostorban betegen töltött éjszaka és a Sajghóval folytatott hosszas beszélgetés után a főapát hatlovas hintóján távozott Győrbe, ahol megébédelt és csak másnap indult tovább Bécsen át Sziléziába. A három ciszterci fogadására és ellátására ezúttal már nem lehetett panasz.¹⁷⁸

¹⁷² PFL FL AA 58.161. 30. Ha nem is hiteleshelyi, de úriszéki vizsgálat magában az apátúrházban is zajlott. 1705-ben egy szentmártoni házasságkötés kapcsán vizsgálatot folytattak a győri rezidencia épületében egy házasságszédelő ügyében. Az esetet a házassági anyakönyv örökölte meg: PFL TAL Pannonhalmi plébánia iratai, Első (vegyes) anyakönyv (1689–1721) 162r.

¹⁷³ PFL FL AA 58.100/a 491.

¹⁷⁴ Két példa: PFL FL AA 58.100/a 289., 502.

¹⁷⁵ Két példa a bencés atyák karmelitáknál elfogyasztott ebédjére: PFL FL AA 58.100/a 218., 290.

¹⁷⁶ PFL FL AA 58.100/a 292.

¹⁷⁷ MNL VeML XII.2. a Nr. B 2/a 7.

¹⁷⁸ MNL VeML XII.2. a Nr. B 2/a 12.

A ciszterciek, kamalduliak és premontreiek egyébként leginkább a győri vásárokra érkeztek, a ciszterciek ezen kívül növendékeik felszentelésére. Egy-egy ilyen alkalomkor néhány napra népes társaság kapott befogadást az apátúrház épületébe. 1760-ban Gábor szentmártoni provisor egy világi úrral érkezett a nagyheti vásárra. Rajtuk kívül két zirci szerzetes, Imre és Miklós atya, továbbá Tejfalusi János György veszprémi kanonok és egy irgalmasrendi testvér is felkereste a városi sokadalmat.¹⁷⁹ Ugyanebben az évben február 29-én Zircről Péter perjel három szentelendő ciszterci növendéket kísért Győrbe, akik az apátúrházban szálltak meg. Velük egy napon tizenöt veszprémi papnövendék érkezett, akik szintén szentelésre vártak.¹⁸⁰ Utóbbiak közül kilencen a ferenceseknél, hatan a bencészeknél kaptak elhelyezést. A rezidencia krónikása még azt is megjegyezte, hogy a ferenceseknél fizetniük kellett az étkezésért. Az új diakónusok március 2-án, a frissen szentelt papok március 7-én távoztak. Tejfalusi kanonok, a veszprémi szeminárium praefectusa február 27. és március 7. között éjszakázott a palotában. Ezekben a napokban egyébként a főapát is a városban volt, sőt március első napjaiban néhány világi úr szintén megszállt a házban.¹⁸¹

A veszprémi káptalan tagjai közül meglepően sokan jártak a főapáti palotában.¹⁸² Általában a győri vásárra érkeztek vagy bécsi, pozsonyi útjuk során kértek befogadást. Törey László kanonok a ravazdi bencés plébánia Szent Villebald-búcsúján vett részt. 1762 júliusának végén Kiss Pál prépost hatlovas hintóján egyszerre több kanonok érkezett, de diáriumunk nem jegyezte fel látogatásuk célját.¹⁸³

A főapát jelenléte vonzotta az előkelő látogatókat. Legkézenfekvőbb a győri püspök szomszédolása volt. Zichy Ferenc többször felkereste a főapátot, ahogy a bencés előjáró is gyakran járt a püspöki palotában. Zichy például 1760. február 28-án a szemtanú beszámolója szerint „a legnagyobb pompával” érkezett a rezidenciára.¹⁸⁴ 1762-ben Szent László napján este, a vesperás után látogatta meg a főapátot. Biztosan a bő egy hét múlva kezdődő vármegyei közgyűlésről is ejtettek szót, hiszen mindketten részt vettek rajta.¹⁸⁵ Somogyi Dániel mindjárt megválasz-

¹⁷⁹ PFL FL AA 58.100/a 226.

¹⁸⁰ A szeminaristákat és a ciszterci növendékeket valószínűleg Padányi Bíró Márton püspök betegeskedése miatt nem Veszprémben szentelték. A zirci Historia Domus írója ugyanis már az 1759-es győri szentelésekkor megjegyezte, hogy növendékeiket ezért kellett Győrben szentelni. MNL VeML XII.2. a Nr. B 2/a 225. A zirciek természetesen ekkor is az apátúrházban szálltak meg: PFL FL AA 58.100/a 220. Bíró Márton betegségről, élete utolsó éveiről: PEHM: Padányi Bíró 412–418.

¹⁸¹ Az ifjú Viczay gróf, Horányi zászlóvivő, Edenspacher Ignác és a szentmártoni sebész. PFL FL AA 58.100/a 223–224.

¹⁸² Dubniczay István, Törey László, Dravecz József, Grubánovics József. PFL FL AA 58.100/a 223., 226., 231., 232., 290., 294., 486., 503.

¹⁸³ PFL FL AA 58.100/a 291. Átutazóban távolabbról szintén érkeztek egyházi előkelők. Torkos Imre bencés, aki váradi kanonok lett, 1699-ben levélben kérte Karner Egyed főapátot, hogy Bécsbe utazó prépostjának adjon szállást győri palotájában. PFL FL AA 85.12/1.

¹⁸⁴ PFL FL AA 58.100/a 223.

¹⁸⁵ PFL FL AA 58.100/a 289.

tása után, bécsi kinevezésére indulva kereste fel a püspököt.¹⁸⁶ Másfél év múlva, 1769. augusztus 16-án közösen vettek részt győri teológiai dispután.¹⁸⁷ A bencések a győri káptalan tagjaival és a környék plébánosaival szintén aktív kapcsolatot építettek. Pfütschner Frigyes kanonok, választott püspök ugyancsak többször meglátogatta Sajghó főapátot.¹⁸⁸

A világi emberek közül általában olyanok tettek látogatást az apátúrházban, akik valamilyen – rokoni, baráti vagy gazdasági – kapcsolatban álltak a renddel. Báró Babocsay Ignác rendszeres látogatónak számított.¹⁸⁹ Egyszer két ifjú Esterházy tért be instruktorkkal és az ácsi plébánossal.¹⁹⁰ Orvosok látogatását és megvendégelését többször feljegyezték a naplóban.¹⁹¹ Gyakran megtörtént, hogy bencések családtagjai kértek befogadást a rezidencia kapusától. Legtöbbször talán a főapátok rokonai, Sajghók és Somogyiak jártak a palotában. Kevésbé tehető látogatók legalább annyiszor zörgettek az apátúrház kapuján, mint előkelők. Szegények, koldusok, rabok, zarándokok, kolduló (kapucinus, paulánus, irgalmasrendi) szerzetesek rendszeresen kaptak kisebb összegeket a rezidencián.¹⁹² Előfordult, hogy a szegények megdolgoztak az alamizsnáért: 1720 júniusában például azok a rászoruló, akik hajóra rakták a rezidencia szállítmányát.¹⁹³ Többször említenek egy szegény nemesembert, aki a főapát utasítására rendszeresen kapott támogatást.¹⁹⁴ A magyar és a német ispita szegény lakói szintén bízhattak a bencések nagyvonalúságában.¹⁹⁵

A sok vendég és a város nyüzsgése miatt a rezidencia fontos szerepet töltött be a hírforgalomban. A naplóban szereplő politikai, egyházpolitikai események, győri vagy távolabbi történések, természeti jelenségek megörökítése azt mutatja, hogy ezek a hírek érdekelték az apátúrház lakóit, akik ezeket az információkat szóban is továbbadhatták. A városban hallott hírek így hamar eljutottak más bencés házakba. Ilyen feljegyzett esemény a XIV. Kelemen pápa megválasztásáról érkező hír, néhány győri kanonoki kinevezés, az 1763-as földrengés győri pusztításáról vagy az 1770-es árvízről szóló bejegyzések, a könnyező Mária-kép kegyoltárának felszenteléséről vagy a Szent Jobb hazaszállításának győri eseményeiről történő megemlékezés ugyanúgy, mint egy győri karcserben elkövetett öngyilkosság vagy az, hogy Pohl Athanáz testvér hűgát eljegyezte a pápai postamester. Az apátúrház az információáramlást azzal is segítette, hogy aktív szerepet vállalt a rendi

¹⁸⁶ PFL FL AA 58.100/a 458.

¹⁸⁷ PFL FL AA 58.100/a 490.

¹⁸⁸ Például 1760. ápr. 25-én. PFL FL AA 58.100/a 228.

¹⁸⁹ PFL FL AA 58.100/a 219., 220., 223., 289.

¹⁹⁰ PFL FL AA 58.100/a 232.

¹⁹¹ PFL FL AA 58.100/a 221., 229., 502.

¹⁹² Talán legérdekesebb adat egy „Russiabeli kolduló pater” felbukkanása. PFL GL I.3. 164.

¹⁹³ PFL GL I.3. 160.

¹⁹⁴ PFL GL II.12. 61r, 64r, 64v.

¹⁹⁵ PFL GL II.12. 64r.

posta intézésében, ugyanis a számadáskönyvek szerint a rendi postaköltségek a rezidencia kasszáját terhelték.

A bencés rend 17. és 18. század folyamán lépésről lépésre kialakított rezidenciája összességében tehát a főapát és a rendtagok győri tartózkodását szolgálta, utazásaik, gazdasági tevékenységük logisztikai központját jelentette, Győr környéki birtokaik irányítási központja volt, olyan reprezentatív-pasztorációs bázis, amely egyházi és társadalmi kapcsolataik ápolását, a betegellátást, a szegény diákok segítését, a kor új szokásainak befogadását és az információáramlást is segítette. Az 1786-os feloszlítás után az épület katonai árvaház lett, majd a visszaállítás után a rend újra megkapta azt. Mivel 1802-ben a jezsuiták egykori rendházát, templomát és iskoláját is átvették, az apátúrház jelentősége csökkent a rendi előjárók szemében, ezért 1804 szeptemberétől az épület egy jelentős részét bérbe adták a csornai premontreieknek.¹⁹⁶ 1816-ban aztán uralkodói nyomásra átadták a káptalannak, amelynek nem volt pénze az átalakításokra, így bérház, majd később kisszeminárium, utóbb a tanítóképző internátusa lett, végül a városi múzeum kapott benne helyet.¹⁹⁷

¹⁹⁶ 1804. Szent Mihály napjától öt évre adták bérbe az épület jobb oldalán a pincének az utca felé eső részét és a földszinti ebédlőt, a bal felé eső részen a konyhát, a cselédszobát, egy szobát kamrának és négy lóra istállót. Az emelet Guggenberger-házra néző felében a lépcső mellett kezdődő hét szobát, a városháza felőli részben három szobát, egy nagy kamrát és újabb hét szobát. A bérlet évente 1200 forintot hozott a főapátságnak. PFL FL AR 9.k. Az árenda részletezését azért tartottam fontosnak, mert a PRT VI.A 377. annak részleteit és kezdőpontját is pontatlanul hozza.

¹⁹⁷ PRT VI.A 50–53., 377–380.; JENEI: A múzeumépület 50.

FORRÁSOK

PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

Kézirattár

BKA. 7. = Karner, Aegidius: Unisonum carmen

BK.⁺ 13/1. I. = Lancsics, Bonifacius: Miscellanea I.

PFK BK. 8/II. 2. = Fuxhoffer, Damianus: Tractatus historici

PFL = Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

FL = Főapátsági levéltár

Capsarium

Capsa 63. Ccc (nr. 2193) = Processus super pascuo silvae Tényő
contra Archiabbatiam

AA = Acta Antiquiora

2.25. = Recognitio archiabbatialis allodiatoris in possessione Ács
degentis super Lovadiensi aurilotura...

17.7. = Fassio concambialis ...

17.18. = Memoriale Placidi Lendvay Regiae Majestati...

17.51. = Consignatio expensarum in aedificationem Jaurinensis
Benedictinorum Residentiae

17.52. = Introitus et exitus pro aedificio Residentiae Jaurinensis

17.53. = Consignatio Benedicti Sajghó super summa Brukensi et Ja-
urinensi Lapidicis

17.78. = Instructio archiabbatis provisorii suo bonorum ad archiab-
batialem Jaurinensem residentiam spectantium

42.5. = Certificatoria in sequelam querulantis praepositi S. Adal-
berti de Söptér in causa per archiabbatis hominem violenter abacto-
rum pecorum...

58.91. = Auszugales diversae archiabbatiam concernentes

58.99. = Protocollum Residentiae Jaurinensis (1770–1772)

58.100/a = Diurnale quotidianum auctore Reverendo ac Religioso
in Christo Fratre Iacobo Szabó OSB (1740–1770)

58.161. = Diarium prioris, 1731–1735

58.165. = Antiquarium monasticum professionis, obitus et ordinati-
onis Religiosorum Ordinis Sancti Benedicti.

58.174. = Protocollum sub provisoratu P. Bernardi Benda

61.12. = Urbarium Monasterii S. Montis Pannoniae, 1658

63.25. = Missiles communitatis Szentivániensis ad archiabbatem...

79.20. = Catalogus religiosorum 1766

79.30. = Acta defuncto archiabbate Benedicto per commissarium re-
gium usque electionem Danielis Somogyi

79.71. = Documenta in nodo turris anno 1824 in Monte Pannoniae
dirutae reperta statum personalem monasterii continentia

85.12. = Acta Abbatiae de Telki

87.1. = Conscriptio universorum bonorum, iurium, proventuum ac
aedificiorum dominalium ad conventum ... 1786 abolitum pertinen-
tium

AR = Acta Recentiora

GL = Gazdasági Levéltár

Gazdasági iratok a 18. századból

I.1. = Cím nélküli számadáskönyv, 1702–1730.

- I.3. = *Urbarium parvum, nec non rationum exactio, continens proventum et exitum Residentiae Jaurinensis Archi-Abbatialis 1715–1728*
- I.10. = *Liber continens erogationem pecuniae in Residentia Archiabbatis 1746*
- II.12. = *Liber erogationis in necessitates Residentiae Jaurinensis (1778–1780)*
- III.1. = *Introitus ex bonis ad Residentiam Jaurinensem spectantibus (1722–1725)*
- HL = Hiteleshelyi Levéltár
Prothocolum ab anno Domini 1723. inchoative, per subsequentes etiam annos continuatum. Liber primus.
- TAL = Területi Apátság Levéltára
Pannonhalmi plébánia iratai
Első (vegyes) anyakönyv (1689–1721)
- BAL = Bakonybéli Apátság Levéltára
AA = *Acta Antiquiora*
7.38. = *Diarium administratoris domus Jaurinensis*
8.3. = *Missiles Coelestini Göncz*
8.22. = *Prothocollum Abbatiae Sanctorum Mauriti et Sociorum Martirum in Bakony Beél*
- StiA Scho = Stiftsarchiv Schotten Wien
Scri. 47. No. 29. f, p
Coll. X. = *Collectio historico-monastica X. (1608–1657)*
Coll. XI. = *Collectio historico-monastica XI. (1658–1707)*
- MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
XII.2. = *A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára*
a = *Archivum vetus*
Nr. B 2/a = *Historia Domus Zircensis 1700–1855*

SZAKIRODALOM

- BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr = BORBÍRÓ VIRGIL – VALLÓ ISTVÁN: *Győr városépítéstörténete*. Budapest, 1956.
- DÉNESI: A bencés rend = DÉNESI TAMÁS: *A bencés rend a 17–18. századi magyar társadalomban*. In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Szerk. FORGÓ ANDRÁS – GÓZSY ZOLTÁN. Pécs, 2019.
- DÉNESI: Új források = DÉNESI TAMÁS: *Új források Rumer Márton főapáttá választásának történetéhez*. *Collectanea Sancti Martini VII. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 7. Pannonhalmi, 2019. 195–214.
- DÉNESI: Szerzetesi élet = DÉNESI TAMÁS: *Szerzetesi élet a 18. századi Bakonybélben*. In: *Vallis sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből*. Szerk. DÉNESI TAMÁS. Bakonybél – Pannonhalmi, 2020. 87–132.
- FALLENBÜCHL: Az 1738/39. évi = FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Az 1738/39. évi országos diákösszeírás*. Budapest, 1985.
- FAZEKAS – KÁDÁR – KÖKÉNYESI: A győri jezsuita = FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA KLÁRA – KÖKÉNYESI ZSOLT: *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773) 1–2. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 1.)* Budapest, 2020.

- FORGÓ: Egyház – Rendiség = FORGÓ ANDRÁS: Egyház – Rendiség – Politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Budapest, 2017.
- GALAVICS: A pannonthalmi = GALAVICS GÉZA: A pannonthalmi apátság barokk ebédlője. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve II. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonthalma, 1996. 69–93.
- HILLINGER: Parndorf = FRANZ HILLINGER: Parndorf. Geschichte der Pfarre und der r.-k. Schule. Parndorf, 2012.
- JENEI: A múzeumépület = JENEI FERENC: A múzeumépület története. Arrabona 1. (1959) 45–52.
- KÁDÁR: A pannonthalmi bencés = KÁDÁR ZSÓFIA: A pannonthalmi bencés szerzetesség újraindulása és a győri jezsuiták (1636–1639). Collectanea Sancti Martini V. A Pannonthalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 5. Pannonthalma, 2017. 123–152.
- N. LÁSZLÓ: A dunai aranymosás = N. LÁSZLÓ ENDRE: A dunai aranymosás. Aranymosó cigányok a Kárpát-medencében. Budapest, 2001.
- MARKÓ: Adatok = MARKÓ ÁRPÁD: Adatok a győri Apátúr-ház történetéhez. Győri Szemle 7. (1936) 45–51.
- N. MÉSZÁROS = N. MÉSZÁROS JÚLIA: Festészet Győrött a XVII–XVIII. században – Győri festők. Győri Tanulmányok 12. (1992) 125–138.
- MOLNÁR: Karner Egyed = MOLNÁR ANTAL: Karner Egyed kora (1699–1708). In: Mons Sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve II. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonthalma, 1996. 49–58.
- PEHM: Padányi Bíró = PEHM JÓZSEF: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. (A veszprémi egyházmegye múltjából 2.) Zalaegerszeg, 1934.
- PETZ: Győr = PETZ ALADÁR: Győr szabad királyi város Szentháromság Közkórházának multja és jelene (1749–1928). Győr, 1929.
- PRT IV. = MOLNÁR SZULPICZ: A Pannonthalmi Főapátság története. Negyedik korszak. (1535–1708) (A Pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. A Pannonthalmi főapátság története IV.) Budapest, 1906.
- PRT V. = NÉMETH AMBRUS: A Pannonthalmi Főapátság története. Ötödik korszak. (1709–1802) (A Pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. A Pannonthalmi főapátság története V.) Budapest, 1907.
- PRT VI.A = SÖRÖS PONGRÁCZ: A Pannonthalmi Főapátság története. Hatodik korszak. (1802-től napjainkig) (A Pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. A Pannonthalmi főapátság története VI.A) Budapest, 1916.
- SÓLYMOS: Vidlics Ferenc = SÓLYMOS SZILVESZTER: Vidlics Ferenc pannonthalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban (1710–1711). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1996:1–2. 295–310.
- SÓLYMOS: A Himelreich-féle = SÓLYMOS SZILVESZTER: A Himelreich-féle győri Apátúr-ház inventáriuma 1671-ből. In: SÓLYMOS SZILVESZTER: Benedictina. Bencés írások. Pannonthalma, 2001. 219–235.
- SZÉKELY: A győri Apátúrház = SZÉKELY ZOLTÁN: A győri Apátúrház ebédlőjének képprogramja. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. BUBRYÁK ORSOLYA. Budapest, 2010. 659–670.
- SZEKÉR: Sajghó = SZEKÉR BARNABÁS: „His negotiis insudando...” Sajghó Benedek bencés főapát az 1722/1723. évi országgyűlésen. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA – JUHÁSZ-LACZIK ALBIN. Budapest, 2012. I. 437–455.
- SZENTJAKABI: Karner Egyed = SZENTJAKABI LÁZÁR: Karner Egyed versei. Latin tanítóköltemények a XVIII. század elejéről. (Pannonthalmi Füzetek 39.) Pannonthalma, 1997.
- TIMAFFY: Az ásványi aranyászkok = TIMAFFY LÁSZLÓ: Az ásványi aranyászkok technikája. Arrabona 3. (1961) 177–188.

- TOMKA: Győr a régészeti = TOMKA PÉTER: Győr a régészeti ásatások tükrében a kezdetektől a középkorig. In: Győr története a kezdetektől napjainkig. (Városi Levéltári Füzetek 1997. 1.) Szerk. BANA JÓZSEF – MORVAI GYULA, Győr, 1997. 5–17.
- TÓTH: A pannonthalmi gazdálkodás = TÓTH JÁNOS ALDEMÁR: A pannonthalmi gazdálkodás története a XVIII. század derekán. (Pannonthalmi Füzetek 42.) Pannonthalma, 1998.
- Uzsoki: Adatok = Uzsoki András: Adatok a dunántúli aranymosás történetéhez. Arrabona 1. (1959) 74–82.
- VARGA: A győri székesegyházi = VARGA IMRE: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona 13. (1971) 177–221.
- VILLÁNYI: Győr-vár és város = VILLÁNYI SZANISZLÓ: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.

THE ABBOT'S HOUSE OF GYŐR IN THE 17TH–18TH CENTURY

In the second half of the 17th century, the Archabbots of Pannonhalma bought several houses near the market square in Győr to establish a residence in the city. The palace, which still stands today, was built in 1741–1742 by Benedek Sajghó, Archabbot of Pannonhalma. The building was the usual town residence of the Archabbots who often stayed here, travelling to the Diets or county assemblies. It was also the accommodation for monks travelling for an economic, notary, or other purposes. From the beginning, the palace played an essential role in administering the Archabbey estates around Győr and supplying the monastery of Pannonhalma with provisions. A considerable quantity of wine was stored for sale in its cellars and, when necessary, was transported to the Archabbey. Thanks to the monastery's fishers and panners on the Danube, the residence also helped the abbey produce fasting food and raw materials for church gilding. In the first decades, the building was permanently occupied by a monk priest and a lay brother, who played mainly an economic role. They managed the operations as mentioned above and the day-to-day work of the abbey house's usual employees (coopers, soldiers, coachmen, cooks, table-menders, kitchen maids, laundresses, servants, valets, doormen). The palace played an essential role in maintaining the social relations of the Order, as Cistercian, Camaldolese and Premonitsian monks, canons and laypeople often stayed here, and the Bishop of Győr also visited the Archabbot several times. The residence helped the monks to adopt new customs of the time (e.g. the introduction of coffee culture among the monks) and the flow of information. Thanks to the permanent medical care and pharmacy in Győr, seriously ill monks were cared for here, regardless of which Benedictine monastery in Hungary they lived.

Moreover, accommodation and board were provided for those poor, talented young men who studied at the excellent Jesuit College in the town. These young people usually came from Benedictine estates and may have served as altar boys or singing boys in the Archabbey. The urban poor, pilgrims and mendicant monks could also rely on the generosity of the Benedictine *praefectus* of the palace.

Tamás Dénesi

Oross András

KÍSÉRLET AZ 1703. ÉVI GYŐR BELVÁROSI TELEKKÖNYV
ÉS A 18. SZÁZAD ELEJI ADÓÖSSZEÍRÁSOK ADATAINAK
VIZUÁLIS MEGJELENÍTÉSÉRE, ÖSSZEKAPCSOLÁSÁRA

Győr város a 16–17. századból három telekkönyvvel is rendelkezik (1567, 1617, 1703). Vizsgálatom tárgya most ez az utóbbi. A belváros (az egykori vár területe) házaira vonatkozó fenti telekkönyveket Villányi Szaniszló publikálta, még 1882-ben.¹ Az 1703. évi telekkönyv nagyon adatgazdag az egyes házakra vonatkozóan, hiszen olyan adatok derülnek ki az egyes házakról, mint a telek jogállása (nemes, katona, polgár, középület és egyház), a ház szintjeinek száma, szobák, konyhák, boltok, pincék, istállók, kutak száma, valamint a telek nagysága. A telekkönyvet és annak pár adatát (telkek, háztulajdonosok és a házak emeletei) Borbíró Virgil és Valló István jelenítette meg térképen 1955-ben. Győr Város Levéltára ugyanakkor több, 18. század eleji adóösszeírást őrzött meg. Az adóösszeírások negyedenként sorolják fel az adófizető lakosságot az adott évben általuk fizetendő (vagy már fizetett) adó feltüntetésével. Az egyes negyedek pontos kiterjedése eddig nem volt ismert. Időben az 1703. évi telekkönyvhöz legközelebb az 1702. évi (416 polgári jogállású személy), az 1704. évi (397 adózót tartalmazó) és az 1709. évi összeírás áll. Vizsgálataimhoz továbbá az 1711/1712. évet követően szinte minden évből megmaradt összeírásokat, elszámolásokat használtam fel.

A tanulmányban kísérletet teszek a telekkönyv segítségével beazonosított telkek és az adóösszeírásokban lévő háztulajdonos, adóköteles, a források által többnyire „civis”-nek hívott városi személyek beazonosítására, és a negyedek meghatározására. Az egyes negyedekbe tartozó utcák megállapítása mellett sor kerül a különböző jogállású telkek jelölésére is. A „civis” jogállású és adófizető lakosok térképi megjelenítése kapcsán további társadalom- és gazdaságtörténeti megállapításokra is lehetőség nyílik, mint pl. a foglalkozás vagy éppen az adóteher feltüntetése.

A Győr városi telekkönyvek sorozata – legalábbis a Városi Levéltár fondjegyzékének tájékoztatása alapján – az 1817. évvel indul. Ez már az az időpont, amikor a belváros arculata alapvetően megváltozott, hiszen a francia hadsereg által 1809-ben végrehajtott bástya- és várfalrobbantásoknak „köszönhetően” déli és keleti irányban kinyílt a város. Az 1810-es években az egykori várfalak és a várárok helyén, valamint az erődítés szempontjából fontos vár előtti térségben (glacis) új utcák és terek nyíltak – ez már Győr város fejlődése történetének egy újabb szakaszát jelenti.

¹ VILLÁNYI: Győr vár és város 122–209. Az 1617. és 1703. évi kötetek névanyagát közzétette: SZÁVAY: Győr. Monografia. 261–271. Az 1703. évi újbárosi telekkönyv közzététele Perger Gyula munkájának eredménye: PERGER: Újbáros 1703-as. A város 16–17. századi történetének egyik legjobb ismerője, Gecsényi Lajos pedig több, 16–17. századi házösszeírással járult hozzá a kiadott forrásokhoz. GECSENYI: Győr város. – A tanulmány a „Magyar Várostarténeti Atlasz” (OTKA K-135814) pályázat keretében készült.

Bevezetésként szükséges hangsúlyozni, hogy a város képe a 16. század közepétől az 1810–1820-as évekig változatlan. Ennek a valamivel több mint 250 évnek az első időszaka a győri vár igazi „hőskorszaka”: az Oszmán Birodalom elleni sorozatos háborúk miatt városunk kulcsszerepet tölt be Bécs és Alsó-Ausztria védelmében. A városkép szempontjából tehát ebben a 250 esztendőben alig-alig történik változás. Ugyanaz az utcaszerkezet: a várfalak haladási iránya szabja meg a belváros terjeszkedését. A törökök kiűzése utáni békésebb évtizedekben indul meg a déli külvárosok (mint a Majorok és Szabadhegy) benépesülése.

Az 1703. évi telekkönyv egy aktuális állapot felvétele, időben nincs mozgása, azaz a telekállomány folyamatos és sűrű változásaira itt nem tudunk reflektálni, hiszen nem egy folyamatosan vezetett nyilvántartásról van szó. A polgárok, a nemesek, a katonák és az egyházi személyek is külön joghatóság alá tartoztak, ingatlanszolgáltatási ügyeiket (azaz adásvételek) eltérő joghatóság előtt intézték, hiába írták elő többször is a király által kirendelt bizottságok ennek egységes vezetését.² A német katonák a regimentsoltész (hadbíró) előtt vallották be ingatlanaikat, míg a városi polgárok elvileg a káptalan, mint földesúr előtt tették mindezt. Meglepő módon azonban a 18. század eleji városi tanácsulési jegyzőkönyvek átvizsgálása is több házhely fassio-t hozott napvilágra.

A végrendeletek vizsgálata is hozhat további adalékokat az ingatlan tulajdonosának megváltozásán kívül, mint arra Horváth József is felhívta a figyelmet. Elemzése alapján sok esetben a testamentum az egyes ingatlanok lokalizációjához is segítséget nyújt.³

Az 1703. évi győri belvárosi telekkönyv tehát Győr Város Levéltárában található a IV.1001.q. jelzet alatt. A szépen restaurált kötet összesen 123 számozott és egy számozatlan lapot tesz ki, amelyet kiegészít 13 oldal, más kéztől származó index. Maga a telekkönyv 121 lapon található, míg három oldalon a telekkönyv egyes adatainak összeadásai, továbbá pár megjegyzés olvasható. A telekkönyv utcáról utcára haladva közli az egyes házakat, több esetben is (sajnos következtelenül) megemlíti, ha sarokházzal van szó. A telekkönyv első része a Ny-K tájolású utcákat veszi sorra, először mindig az egyik házsort leírva az adott utca végéig, majd jelzi, ha az összeírók visszafordultak. Ezután következnek az É-D tájolású kisebb utcák, végül a végén sorolja fel a kisebb közök házait, amelyek még a nagyobb utcáknál nem szerepeltek. Zárásként pedig a bástyák összekötő falai belső oldalán futó kis házakat sorolja fel.

Az 1703. évi győri telekkönyv készítését I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705) rendelte el a győri polgárság kérésére, mivel szükségessé vált a régi telekkönyv kiigazítása. A felvételre a városban joghatósággal bíró négy fél: a megye, a város, a német és a magyar katonaság képviselői küldték ki képvi-

² CSIZMADIA: Győr közigazgatása; GECSÉNYI: Győr városa; GECSÉNYI: Városi önkormányzat.

³ Különösen: HORVÁTH: Győr lakóinak 150–154.

selőiket. A munkálatok 1703 júniusában (egész pontosan június 9–28. között) zajlottak.⁴

Az összeírt házak többsége esetében megtaláljuk a következő adatokat: a ház tulajdonosa, a szintek száma, a házban és a házban kívül, de a telken lévő helyiségek száma (szoba, konyha, kamra, bolt, műhely, pince, csarnok, istálló, kút, jégverem). Fontos adata a telekkönyvnek, hogy az adott telek (ház) hány ölnyi utcafronttal (longitudo) rendelkezik és mekkora a mélysége (az eredetiben és Villányinál is szélessége: latitudo) – ez ugyanis a nyilvántartás mellett az adózás szempontjából volt fontos. (Az ölnyelv elnevezése a telekkönyvben következetesen orgia, míg egyes 18. század eleji adólajstrom a clafter német szót használja rá.⁵) Rendszertelenül megjegyzéseket is fűztek hozzá, mint pl. az udvar mérete, a tulajdonos foglalkozása. Jelen vizsgálatunk során kiemelten fontos, és az esetek túlnyomó többségében feltüntetésre kerülő adat a telek/háztulajdonos jogállása, azaz nemesi, katonai vagy polgári joghatóság alá tartozott-e. Győr mint püspöki székhely sok egyházi épülettel, illetve a Káptalandombon és azon kívül is sok kanonok lakással rendelkezett. Az ilyen telkek egy részét a tulajdonos társadalmi státusza miatt nemesként tüntették fel, egyesek esetében azonban elhagyták a jogállás jelzését. Ugyancsak nem volt „jogállása” az egyházi- és középületek többségének, mint a székesegyház, templomok és kolostorok, iskolák, a katonai élelmezési ház, a hadszertár, a városháza.

A telkek – szintén ugyanazon kézírással – kaptak egy folyamatosan növekvő sorszámot, amely számozásba azonban néhány helyen hiba csúszott. Összesen 538 darab sorszámozott telket vesz számba, ugyanakkor a telekkönyv adatainak táblázatba rögzítését követően kiderült, hogy ez valójában 543 sort jelent ténylegesen. A 42. és a 225. számokat a számozó egykorúan átugrotta, ugyanakkor a 168., a 198., a 302. és a 456. számokat kétszer tüntette fel. Ezen felül még 3 szám nélküli ingatlan található az összeírásban (a székesegyház, Rosina Sek özvegyasszony kertje, valamint Bolla Zsuzsanna, Godics Mihály özvegye telke, utóbbit a lap szélén rögzítették). A polgárok és a nemesek külön, a jogállás szerinti növekvő rendben még egy sorszámot kaptak. A számozás azonban nemcsak az összsorszám tekintetében téved: a 221 polgári jogállású személyt „csak” 214 számmal jelölték, hiszen a 69., 70., 71., 72., 89., 199. számokat kétszer is kiosztották. A 157 nemesi telket pedig csak 156 számmal jelölték, Tavasz Gergely háza (302. szám) nem kapott számot, ugyanakkor a 121. számot kétszer is kiosztották és a harmincadhivatal épületét is nemesi telekként tartották nyilván. A katonai joghatóság alá tartozó telkek külön, jogállás szerinti sorszámot nem kaptak. A teljességhez még hozzátartozik, hogy más kéztől a lap szélén megjegyzések olvas-

⁴ A telekkönyvet ismerteti: VILLÁNYI: Győr vár és város 77–78., 122–125.; BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr város építéstörténete. 139–140. A telekkönyv első oldala így fogalmaz: „Conscriptio domorum universorum in fundo civili civitatis interioris Jaurinensis existentium penes benignum Suae Majestatis Sacratissimae mandatum ad instantiam civium civitatis Jaurinensis emanatum et Comitatus Jaurinensis praeceptione sonans et directum per homines singularum instantiarum e gremio sui ad id specialiter deputatos peracta.”

⁵ BOGDÁN: Mértékek 172–186., 570. A bécsi öln (uo. 176–178.) nagyságát VILLÁNYI: Győr vár és város és PERGER: Újváros 1703-as is feloldja. Értéke: 1,89 méter.

hatók: az első négy oldalon – azaz a Szent Rudolf utca (ma: Király utca) déli házsorán – feltüntetik, hogy 1753-ban ki volt az adott ingatlan tulajdonosa, ez arra utal, hogy ebben az esztendőben dolgoztak az 1703. évi telekkönyvvel. Ugyancsak ez a kéz írta fel egyes lapokon, hogy az adott telek mely utcában található.

1. táblázat

Az 1703. évi győri telekkönyvben lévő telkek/házak⁶ jogállása

jogállás	a telkek/házak száma	A katonai joghatóság részletezve	száma
polgári	221		
nemesi	157		
katonai	136		
		német katonai (Regiment alattvaló)	103
		magyar katonasághoz tartozó	23
		helyőrséghez tartozó (garnison)	5
		protekcionalista	5
üres (egyházi és középület)	29		
	543		

A telkek száma azonban egy kicsit félrevezető, ha napjaink belvárosi telekállományával vetjük össze az adatokat. A 473–538. számok azt a 64 házhelyet jelölik, amelyek a bástya- és várfalakra dülő apró magánházak voltak: itt főleg katonák laktak. Ezekben az egyenméretű (2-3 öl utcafront és 3-4 öl telekmélység) házakban tíz polgári személy mellett három nemesi telket írtak össze. A telekkönyvben nem szerepelnek továbbá az ugyancsak a bástyák és az összekötő várfalak mentén található katonai szállások, kvártélyok. Utóbbiakat azok a városi polgárok építették fel (többnyire fából), akik saját házukban nem tudták (vagy nem akarták) a rájuk rótt katonai beszállásolási kötelezettséget teljesíteni.⁷ Több, különböző jogállású teleknél is megjelenik azonban az összeírásban, hogy kvártély is van a területén – sajnos ez is rendszertelenül. Összesen tehát 472 belvárosi telket tarthatunk nyilván az 1703. évi telekkönyv alapján, amelyek a mai napig lokalizálhatók a város utcahálózatában.

⁶ A 12., 14., 15., 16. számúak valójában boltok voltak a Szent Rudolf utca és a Fő tér sarkán, míg egy kertet (szám nélkül) és egy istállót (395. szám) is összeírtak. A könnyebb számolás kedvéért ezeket a telkeket is az összesített telekállományhoz számoltam.

⁷ GECSÉNYI: Katonák és polgárok; HORVÁTH: Győr lakóinak 152. A katonai kvártélyok a Lővei Pál-féle rekonstrukciós rajzon is megjelennek. LŐVEI – NAGY: A győri Liszt Ferenc utca 317.

1. térkép

⁸ A térképzet jelen sorok írója a Borbíró-Valló-féle rekonstrukciós rajz alapján manuálisan készítette. Az 1703. évi telekkönyv újabb, elektronikus formában történő rekonstrukciója folyamatban van.

A telkek jogállásának térképre vetítése is egyből szemlélteti Győr városának sajátos helyzetét, amely több funkciójából adódott. A 16–17. században legfontosabb küldetése Bécs, a Császárváros védelme az Oszmán Birodalom hódító törekvéseitől.⁹ Ennek megfelelően a vár(os)ban nagyszámú katona teljesített szolgálatot (a helyőrség 18. század eleji keretlétszám adatai német: 760 fő, magyar: 388 fő¹⁰), amely már a 16–17. században rendszeres összeütközéseket eredményezett a város lakossága és az itt szolgáló katonaság között.¹¹ A háztulajdonnal rendelkező magyar katonák egy részét azonban már nem itt kell keresnünk, hanem a megye joghatósága alá tartozó nemesség között. Ez a csoport egyrészt a régebbi, győri nemesi családokból, másrészt a katonáskodással nemesi kiváltságot szerző egyénekből, valamint az egykori városi polgárok nemességet elnyert tagjaiból tevődött össze.

A város lakói közé „beesküdt” és a polgárjogért fizetendő cenzust letevő, telektulajdonnal rendelkező személyek képezik tehát a polgárságot. Hangsúlyozni szükséges, hogy ez a 221 polgári tulajdonú ház nem Győr teljes, polgárjoggal rendelkező népessége. Egyrészt az alább még elemzendő győri belvárosi adóösszeírás világít rá, hogy legalább ennek duplájával kell számolnunk, másrészt a városban bőséggel éltek olyan személyek, akik az elsősorban a vagyoni helyzet miatt készített listákban nem szerepelnek. Bár jelen tanulmánynak nem feladata Győr belvárosa lakossági viszonyainak megállapítása, arra mindenképpen ki kell térnünk, hogy a szakirodalom elsősorban a 18. század közepi-végi összeírásokat használta a következtetések levonására.¹²

A fenti három jogállás mellett – lévén Győr káptalani mezőváros – a kanonokok tulajdonában lévő telkek is megjelennek. Ezen felül „állami” épületek (harmincadhivatal), katonai (hadszertár) és egyéb középületek (iskolák), és egyházi tulajdon (szerzetesrendek kolostorai, templomai) színesítik a képet.

Egy olyan városban, ahol több hatalmi centrum, több joghatóság (jurisdictio, instantia) működik egyszerre, ott óhatatlanok a nézeteltérések, viták, súrlódások, akár közügyekben, akár magánügyekben.¹³ A résztvevő felek habitusán, hatalmának aktuális erősségén múltott leginkább a viták rendeződése, az érdekek érvényesítése. A térképről is jól látszik, hogy az 1703. évben nem elkülönülve, tömbökben éltek a különböző jogállású telkek tulajdonosai, hanem egymás mellett: az utcák többségében mindhárom jogállású telek előfordul. Csak hosszas tanulmányozás után lehet esetleg általánosabb megállapításokat levonni, mint pl., hogy a Fő téren és környékén egyértelműen a nemesség van túlsúlyban, vagy hogy a várfalak közelében húzódó telkeken a (német) katonai joghatóság alá tartozó személyek vannak többségben. Ha erősebben akarunk fogalmazni, akkor látszik,

⁹ PÁLFFY: A Császárváros védelmében.

¹⁰ OROSS: Egy hagyományos üzlet 567–568.

¹¹ Különösen: GECSÉNYI: Katonák és polgárok.

¹² BÁCSKAI: Győr társadalmi; DÁNYI: Győr polgársága.

¹³ VILLÁNYI: Győr vár és város 78.

hogy a polgárok, azaz a városi joghatóság alá tartozó személyek leginkább a kisebb, szűkebb utcákat, közöket lakták.

A polgári tulajdonú házak ugyan nominálisan többségben voltak, azonban ölben kifejezett nagyságuk jócskán elmaradt a nemesi tulajdonú telkekétől. Nem véletlenül találjuk meg a városi telekkönyv utolsó oldalain az ezzel kapcsolatos számadatokat.

2. táblázat

Az 1703. évi győri telekkönyvben lévő telkek összesített nagysága (ölben)

jogállás	a telkek/házak öle	a katonai joghatóság részletezve	száma	1708. évi felülvizsgálat
polgári	2582			2992
nemesi	3905			4132
katonai	1682			
		német katonai	1200	636
		magyar katonaság-hoz tartozó	482	306

A telekkönyv élő voltát támasztja alá, hogy éppen az 1703. évi telekkönyv készítése idején került sor Perpenics Márton, Borbély Imre és Szűcs György nemesítésére, így az ő telkeik nagysága (összesen 49 öl) átvándorolt a polgárság javáról a nemességére.

Bár sok forrás fennmaradt a 18. század elejéről, de hasonló, teleknagyságot összesítve is tartalmazó összeírás alig. Eddigi ismereteink szerint egy kivonat alapján tudjuk ellenőrizni az 1703. évi telekkönyv állítását. Ebben a dokumentumban azonban külön joghatóságként vették fel az egyházi ingatlanokat, amit az 1703. évi telekkönyv nem tett meg, az itt szereplő adatokat tehát ennek fényében kell szemlélnünk.

3. táblázat

A győri telkek összesített nagysága (ölben) egy 1725. évi kimutatás szerint¹⁴

jogállás	a telkek/házak száma	öl nagysága
polgári	228	2542
nemesi	230	3542 ½
katonai	56	716 ½
egyházi	23	665 ½
összesen	537	7466 ½

¹⁴ Summarische eventual extract aus der individual conscription oder aufsatz de dato 9ten May 1725 wievill häuser in der vöstung Raab sich befinden und was davon sowohl die burgerschaft, die adel-schaft, als auch der status militaris davon besitzet. ÖStA KA HKR Akten 1733 März nr. 531 Exp.

További értékes adat a telkek birtoklása történetére, hogy ebben az esztendőben 48. özvegyasszony kezében lévő telket írtak össze, ezek nagyjából egyenlő arányban oszlottak meg a három jogállás között (közülük tizenegyen ráadásul csak férjük nevén szerepeltek). Természetesen a nem egységes adatfelvétel miatt számolhatunk esetleges bővüléssel is, hiszen pl. az Angarano-ház, a Király-ház éppen aktuális tulajdonosáról nem tájékoztat összeírás, ugyanakkor az egyik legmagasabb ház, a háromszintes Frischenhausen-ház a Bécsi kapuval szemben ekkor biztosan női kézben volt. A polgári személyek között is feltüntettek özvegy megjelölés nélküli női tulajdonosokat, mint Maria Schacerin, vagy Catharina Sütő. Sokkal több azonban a katonai joghatóság alá tartozó, nem özvegyként nyilvántartott női tulajdonos, összesen tíz ilyen személy van. A női tulajdonosok számát tehát a telekkönyv felvételekor 65 darabra tehetjük. Négy olyan ingatlan található továbbá, amely az összeírás készítésekor árvák tulajdonában volt (két katonai, egy-egy polgári és nemesi ingatlan) és három olyan, amelyet az örökösök (haeredes) kezében találtak az összeírók.

További kutatásoknak kell azonban tisztázni, hogy ezek a tulajdonok mennyire voltak tartósak, ezekhez további források bevonása szükséges: adóösszeírások, nemesi összeírások, káptalani felvallási jegyzőkönyvek vagy éppen a városi tanácsülési jegyzőkönyvek bejegyzései.

Jelen vizsgálatunk tárgyát képező 1703. évi telekkönyvet tehát Villányi Szaniszló 1882-ben publikálta, adatait több helyen elemezte is. Villányi tagadhatatlanul nagy szolgálatot tett ezzel nem csak a győri helytörténetírásnak, de általában véve a magyar várostörténet-írás számára is. Generációk használták a munkáját, amely nagy értéke városunk történetének. Közlése ugyanakkor felvet pár olyan problémát, amelyre a 21. században a modern technika segítségével már találhatunk megoldást. A legfontosabb a nyelv kérdése, Villányi ugyanis „magyarította” a latin nyelvű eredeti összeírást. Az teljesen érthető, hogy közléséhez az adatokat (mint a házak helyiségeinek neveit és az egyes megjegyzéseket) magyarul, rövidítve adta meg, ám a személynevek magyarítása már félrevezető megoldás.

A tulajdonos foglalkozása is félrevezető a közlésben, mert nem derül ki egyértelműen, hogy az adott foglalkozás a név része-e? Ez főleg a Győrben az ebben az időszakban többségben lévő iparosok, mint a varga, szűcs, csizmadia vagy szabó esetében nem egyértelmű. Mivel utóbbi foglalkozású, polgári jogállású személyből elég sok volt Győrben, ezért szükség is volt az ő megkülönböztetésükre egyéb jelzőkkel. Ráadásul nemcsak a latin sartor szóval illették őket, hanem bizony gyakran magyarul írták a név mellé a foglalkozást, megnehezítve ezzel, hogy az az illető nevének része-e.

Villányi ugyanakkor nem közölte a telkek számozását sem, így önmagát is megtévesztette a telekkönyv adatainak ismertetése során. Érdekeseek még a város topográfiaja szempontjából az egyes utcák kezdeténél a telekkönyv által adott rövid utcaleírások és lokalizálást elősegítő megjegyzések is, ezeket többnyire Vil-

lányi nem tartotta fontosnak közölni. Érthető, hiszen az utcák az általa közölt 1617. évi telekkönyvvel megegyeztek, így ezt itt nem gondolta szükségesnek.

Sajnos a telekkönyv adatainak rögzítése során arra is rá kellett jönnünk, hogy Villányi tévedésből pár személyt kihagyott. A Szent János utca keletről induló északi házsorában (ez ma a Pálffy utca északi házsora) egybefüggően hat telket, illetve elszórtan néhány telket, összesen 9 telket nem közölt le. Egyes esetekben véletlenül lemaradt (vagy rosszul szerepel) a jogállás is az illető telek adatai kapcsán.

Mindezt azért is tartottam fontosnak leszögezni, mert Borbíró Virgil és Valló István – az 1617. évi telekkönyv adataihoz hasonlóan – elvégezte az 1703. évi telekkönyv térképes rekonstrukcióját. Óriási munka volt, amely meggyőződésem szerint kitűnően szolgálta és szolgálja a város történetének kutatását. Pontossága azonban egyes helyeken megkérdőjelezhető,¹⁵ és ez éppen a Villányi-féle közlésre vezethető vissza feltételezésem szerint. A rekonstrukció ugyanis a publikált változat és nem az eredeti alapján készülhetett, hiszen az említett kihagyott személyek a térképes rekonstrukción sem szerepelnek. A rekonstrukció során ugyanakkor szintén kihagytak pár olyan telket, amely pedig szerepelt Villányi közlésében (pl. 127. Bernahrd Teschner a Szent Adalbert utca Közép-bástyához eső utolsó háza, 203. Peter Kovács és 205. Adamus Peipam), vagy éppen rossz helyre lokalizáltak (a legszembetűnőbb a káptalan piaci házának téves elhelyezése a Fő téren).

A telekkönyvhöz készített leírásban a rekonstrukciót készítőik maguk is elismerik, hogy lehetnek hibák, és ez természetes is, hiszen egy ekkora vállalkozás során előfordul, másrészt pedig az 1703. évi telekkönyv közlései is sok esetben adnak okot bizonytalankodásra.¹⁶

Lővei Pál tanulmányaiból kiderül azonban, hogy munkássága és adatgyűjtése eredményeként – Dávid Ferencel és Nagy Judittal együttműködve – elvégezték az 1749/1750. évi (tehát már a szabad királyi városi időszakban készített) – „telekkönyvszerű” adóösszeírás adatainak térképre vetítését. A rekonstrukció eredménye egyelőre publikálatlan, de Lővei Pál több tanulmányában visszaköszönnek az elkészített rajzok.¹⁷

A fenti egyenetlenségek tették szükségessé az eredeti 1703. évi telekkönyv elővételét és adatainak rögzítését. A táblázatos rögzítési formának köszönhetően sok adatot tudunk leválogatni, amelyekhez akár további térképeket is lehet készíteni (pl. mely telkeken álltak kutak, hol voltak az istállók, pincék és azok mely jogállású telkeken voltak többségben, mely házak esetében jelöltek iparosműhelyt az összeírók stb.).

¹⁵ Lővei Pál is több helyen észrevételezte ezt, és tanulmányában módosította az adatokat, illetve utalt a tévedésre. LŐVEI – NAGY: A győri Liszt Ferenc utca 324.

¹⁶ BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr városépítéstörténete 139.

¹⁷ LŐVEI – NAGY: A győri Liszt Ferenc utca 311., 313., 317., 321.; LŐVEI: A győri káptalan 194.; LŐVEI: A győri Király utca 326.

A telekkönyv adatai közül az adatok rögzítése (és ellenőrzése) után jelen tanulmányban csak az egyes házakban lévő helyiségek összesített adatait adjuk meg, továbbá – mivel vizsgálatunk erre irányul – a telkek jogállását vetítettük térképre.

4. táblázat

Az 1703. évi telekkönyvben szereplő házak helyiségeinek összesített adatai

	összesített szám	emeletek szerint részletezve
szoba	987	2. emelet: 6
		1. emelet: 295
		földszint: 686
konyha	649	2. emelet: 2
		1. emelet: 134
		földszint: 513
bolt	428	2. emelet: 1
		1. emelet: 99
		földszint: 328
camera	245	1. emelet: 39
		földszint: 206
műhely	31	
pince	358	
átrium	45	
istálló	151	az összeírás szerint 793 ló elhelyezésére
kút	83	négy esetben a szomszéddal közösen
részletes adatokkal össze nem írt tel- kek/házak száma	37	

Azt azért meg kell jegyezmem, hogy az összeírás egyenetlensége kiütözik pl. a boltok és a camera esetében is: a 85. és a 414. számoknál szerepel, hogy fornices seu cameras az összeírás tárgya.

A telekkönyv összeállításának egyik oka a telkek aktuális nagyságának meghatározása volt, hiszen az adóképeség megállapítása volt a készítés egyik célja. Az 1703. évi telekkönyv ölben adja meg a telkek utcafronti hosszúságát és hátrafelé terjedő szélességét. Egyes beazonosított telkek ölszámainak nagyságát az 1712/1713. évi adóösszeírás adataival (ebben ugyanis feltüntetik a házak/telkek nagyságát is) összevetve kiderült, hogy azok megegyeznek.

5. táblázat

Példák az 1703. évi telekkönyvi adatok és az 1712/1713. évi adólajstromban feltüntetett teleknagyságok egyezésére

negyed	név	1703: in longitude orgias (ut-cafront)	1703: in latitudie orgias	1712/1713 adóösszeírás adata (ölben)
1.	Veith Tresch	7	7	13 $\frac{3}{4}$
1.	Martin Karlóczy	8	8	16
1.	Jakab Stänzer	3	6	9
1.	Johann Seidendorffer	2	4	6 $\frac{1}{4}$
2.	Diemerisches Haus	7 $\frac{1}{2}$	9	16 $\frac{3}{4}$
4.	Michael Lepoglava	5	5 $\frac{1}{2}$	10 $\frac{3}{4}$
4.	Simon Obmaur	5	6 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{3}{4}$

Vizsgálatom nem zárul le a telekkönyvi adatok rögzítésével: az egyes telkek azonosítását, a város topográfiájának pontosítását, illetve további társadalomtörténetileg fontos következtetések levonását egy másik forráscsoport bevonásával, a 18. század eleji adóösszeírások elemzésével egészítem ki.

17–18. századi győri adólajstromokat, adókivetéseket, adóösszeírásokat és adóelszámolásokat szintén Győr Város Levéltára őriz a IV.1004.a. és a IV.1004.b., illetve a városi kamarási számadásokban a IV.1003.c., továbbá a szabad királyi városi korszakból a IV.1064.a. és IV.1064.b. jelzetek alatt. A 18. század elejéről egyre nagyobb számban maradtak fenn hasonló dokumentumok, kis túlzással az 1711. évet követően szinte minden évből áll rendelkezésre valamilyen, adózókat összeíró kimutatás. Jelen vizsgálat kizárólag a városi joghatóság alá tartozó személyekre, ingatlanokra vonatkozik, ezért a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Ménfőcsanak Megyei Győri Levéltárában lévő 18. eleji nemesi összeírásokat, valamint az egyelőre még nem kutatott katonai lajstromokat mellőztem. A káptalannak fizetendő földesúri adó (cenzus) beszedéséről és a lakosok (háztulajdonosok) közötti szétosztásáról nem rendelkezünk közelebbi információval, erre jelen tanulmány keretei között nem térek ki. Ennek nagysága egyébként a 16. században 60-80 forint, míg a 17. században évente 100 forintot tett ki.¹⁸

Tanulmányom – mint az a címben is kifejezésre került – egy kísérlet, illetve egy első vizsgálat összefoglaló eredményeit tartalmazza. Egyelőre tehát az adóösszeírások, adólajstromok és egyéb adózással kapcsolatos számadások részletes vizsgálata és elemzése nem valósulhat meg – ehhez még további kutatásokat kell végezni. Elengedhetetlen ugyanakkor az is, hogy több más magyarországi város 18. századi

¹⁸ BEDY: A győri székeskáptalan 117.

adólajstromait a győri adózással kapcsolatosan keletkezett összeírásokkal összehasonlítsam. Pár mondatot tehát érdemes ennek a kérdéskörnek szentelni.

A (bel)városi adólajstromok, kamarási számadások negyedek szerint tartalmazzák az adófizető lakosságot, négy negyedbe sorolva őket. A források leggyakrabban a viertel német szóval adják vissza az egységet, de előfordul a latin processus (pl. 1702-ben), a szintén latin quadrans (1714), 1704-ben pedig magyarul adják meg fertály néven.

Győrben a negyedek – Csizmadia Andor szerint – a középkori utcák önkormányzatának nyomát képviselik.¹⁹ A fertályok vagy negyedek élén a fertálmester állt, akinek a rendvédelmi funkciók betöltése mellett kiemelt feladata volt az adó beszédése, mint erre a győri adóösszeírások több helyen is utalnak. Az adót a fertálmesterek szedték össze, ezt támasztja alá az 1714/1715. évi kamarási számadás első lapja is.²⁰ Adómentességüket az 1727/1728. évi adólajstrom alapján következtethetjük ki, hiszen ebben az évben összeírták őket az adott negyed adózói között, ám adóösszeget nem írtak melléjük, mert „fertálmester volt” (1. negyed Belovics Pál csizmadia háza, 2. negyed: az összeírásban nem tüntették fel a fertálmestert, 3. negyed: Horvat Gombkötő Joseph lakó, 4. negyed Rosas Barbely János lakó).

Győrben a belvárosban négy negyed volt, amelyek élén tehát négy fertálmester állt, akiket egyébként a 17. századi városi tanácsülési jegyzőkönyvek még tizedesnek neveznek. A tizedes neve ellenére már minden bizonnyal a negyedek élén állt, hiszen a belvárosban négyet választottak belőle.²¹ Nem volt ez másképpen más városban sem, elsősorban a német jog és igazgatás hatása alatt álló városokban találkozunk a negyedekkel.

A középkori és kora újkori Magyarországról több analógiát is megemlíthetünk, amelyek iránymutatást adnak az egyes negyedek városon belüli elhelyezkedésére. Pozsony esetében például ismert, hogy a külvárosi negyedeket utcák szerint osztották fel, ugyanakkor az egyes negyedeken belül az adóbeszedés útvonala nehezebben követhető nyomon. A bejárási útvonal kétféle lehetett: vagy az utca egyik oldalán haladt végig – tehát az 1703. évi győri belvárosi telekkönyvvel megegyező

¹⁹ CSIZMADIA: Tizedesek és fertálmesterek. Győrre: 17–20. „Az utcák önkormányzatának a nyomát is megtaláljuk a középkorban. Mikor azonban Győr vár lesz, mind jobban előtérbe lép a katonai köz-igazgatás, amely a polgári önkormányzat érvényesülését háttérbe szorítja. Így aztán Győrről is a századok alatt egységes közigazgatás lesz, s csak a kerületi beosztás marad fenn.”

²⁰ GyVL IV.1003.c. 1714/1715. „Summarische rechnung was bey der gemeinen statt und von der löblichen burgerschaft alhier in Raab in neuen portiones sambt dem aufschlag, dan ebenfals von denen alten portions geldern ingeleichen, was die 4 viertelmeister [kiemelés tőlem – O. A.], auch aus der Vorstatt undt den Weissenburger Thor eincassiert worden...”

²¹ A győri városi tanácsülési és bírósági jegyzőkönyvek publikálását Dominkovits Péternek köszönhetjük. Az 1646. évig megjelent kötetekből mindenki kiszemezgetheti az erre vonatkozó adatokat, hiszen a szerző évről-évre közli a tisztújításokat is a függelékben, és az ő megállapítása is megerősíti, hogy a 17. század első felében a győri belvárosban négy tizedest választottak. DOMINKOVITS: Győr tanácsülési V. 9. Az 1641. évi négy tizedesre pl. DOMINKOVITS: Győr tanácsülési VIII. 134.

módon – vagy az utcán belül cikk-cakk vonalat követett. A pozsonyi belváros esetében már szerencsésebb a helyzet a lokalizáció szempontjából. Komplex módszer segítségével – valamint annak tudatában, hogy a belvárosi telekszerkezet az 1750-es évekig a 15. század közepi helyzethez képest kevésbé változott – sikerült rekonstruálni az adójegyzékekben szereplő bejárasi útvonalat.²²

Legszemléletesebben Granasztói György Kassára vonatkozó munkássága mutatja meg, hogy a különféle népesség- és adóösszeírások használata fontos gazdaság- és társadalomtörténeti következtetések levonását teszi lehetővé.²³ Az utcarend ismertetése kapcsán például leszögezi a szerző, hogy, amíg a 15. századi adójegyzékek az összeírás készítése során ismertetik, hogy az egyes adózók melyik utcában laktak, addig a 16. századiak már csak a negyedek szerinti besorolást adják meg. Komplex munkamódszerrel azonban a 16. századi jegyzékek utcarendjét is sikerült megállapítani.²⁴

A győri belvároshoz hasonlóan Marosvásárhelyen szintén négy negyed létezett a 18. század elején. Az egyes negyedekbe tartozó utcák elhelyezkedése és az azokban élő lakosság számbeli megoszlása is ismert a rendelkezésre álló források alapján. A negyedek élén utcakapitányok álltak.²⁵

Győrben mindeddig ismeretlen volt a negyedek beosztása, nincs rá szakirodalmi utalás, hogy a 18. század elején mely utcák, illetve házak (lakók) mely negyedbe tartoztak – Csizmadia Andor sem tudta ezt megnevezni a tisztségről írt cikkében. (2. térkép)

A 18. század eleji győri adóösszeírások tüzetes áttanulmányozása után azonban egyértelműen kiderült, hogy a negyedek tagjai gyakorlatilag változatlanok, évről-évre ugyanazok a személyek jelennek meg ugyanazokon a helyeken az egyes kimutatásokban. Éppen ezért kínál kitűnő lehetőséget a feltárt 1702. évi adólajstrom térképre vetítésével az egyes negyedek hozzávetőleges határainak megállapítása. A nevek egymással történő megfeleltetése, azaz beazonosítása a két dokumentum adatainak rögzítését követően indult meg. A telekkönyvi adatokból leválogattam a polgári jogállású személyeket, hiszen az adózás szempontjából csak ezek a háztulajdonnal rendelkező, adófizető családfők jöhettek szóba. Az 1703. évi telekkönyvben összeírt 221 polgári jogágállású ház/telek közül végül 177 beazonosítását sikerült minden kétséget kizáróan elvégezni, ami a telkek több mint $\frac{3}{4}$ -ét jelenti. A beazonosítás a nevek alapján többnyire egyértelmű volt. Ráadásul – és növeli a beazonosítás biztonságérzetét – az utcák mentén haladó telekkönyvben lévő sorrend gyakran visszaköszön a negyedek szerint végzett 1702. évi adóösszeírásban, azaz a szomszédok mindkét dokumentumban egymás mellett

²² MAJOROSSY: A foglalkozás topográfiaja 111.

²³ GRANASZTÓI: A városi élet keretei 33–52., 274–292.

²⁴ Uo. 45–47.

²⁵ PÁL: Marosvásárhely története 177.

2. térkép

A győri belvárosi negyedek elhelyezkedése az 1702. évi adóajstrom és az 1703. évi teleklönyv adatai összevetése után

szerepelnek. Az sajnos nem ismert, hogy az egyes negyedekben milyen elvek szerint készült az összeírás. Ritkaság, de nagyon hasznos összeírás, ha feltüntetik, hogy kik azok, akik háztulajdonnal rendelkeznek, és kik, akik „csak” lakóként fizetik az adót (ilyen az 1702. és az 1704. évi is). Sajnos azonban ezek jelölése láthatóan nagyon következtetlen. 1702-ben a név mellé írt domus szóval jelölik a házzal rendelkező adózókat, míg 1704-ben egyszerű behúzással különítik el a lakókat. Ritkán, de előfordul olyan is, amikor a polgári jogállású személy státusza (lakó vagy házzal rendelkező) mellett még az adott adóalany foglalkozását is feltüntetik (1717/1718, 1719 vagy az 1727/1728, de az 1720. évi országos összeírás is ilyen). Ki kell emelni még az 1712/1713. évi adóösszeírást, amely alaposabb, mert a ház/telek nagyságát is feltüntette. Talán éppen az 1709–1711 között többször visszatérő pestis²⁶ miatt volt szükség részletesebb adatfelvételtre.

Elsősorban az iparosoknál okozott gondot az adott személy beazonosítása, ugyanis az 1702. évi adóösszeírás olykor csak az illető foglalkozását tüntette fel, ilyen esetben segítségül hívtam a városi polgárkönyv adatait.²⁷ Például az adóösszeírásban szereplő Deszkás Pétert végül az említett polgárnévsor alapján sikerült megegyeztetni Banics Péterrel, vagy Traxler Simon és Korman Simon egyeztetését a polgárkönyvi adat – Esztergályos Korman Simon – döntötte el. Az 1702-ben összeírt Kovács Mátyás és az 1703-ban összeírt Kemlyei Mátyás között az egyezés a polgárkönyvi adat Kemlyei Kovács Mátyás alapján történt. Mindegyik esetben fontos támpont volt, hogy ugyanazon nevek környezetében kerültek összeírásra.

A beazonosítás néhány esetben más korábbi összeírás bevonásával sikerült. Az 1703. évi telekkönyvben szerepel Djemer Éva, Djemer György özvegye a második negyedben. Ilyen nevű személy (megközelítőleg sem) szerepel az adóajstromokban, az 1710-es években jelenik meg a Demerisches Haus elnevezése a forrásokban. Az 1702-ben Kupferschmidt-ként 1704-ben pedig rézmívesként szereplő, mindkét esetben a vezetéknevre történő utalás nélkül feltüntetett személy (és telek) beazonosítása végül az 1691. évi házösszeírás alapján sikerült, mert itt „rézmíves” Diemer-ként írták össze a személyt (házat). A ház „sorsa” alátámasztja azt is, hogy egy foglalkozás tovább öröklődik a „házban”, még ha a tulajdon ki is kerül a család kezéből. 1719-ben Thomas Stapfel rézműves házát tüntetik fel a második negyedben. Azért is biztosak lehetünk az azonosításban, mert a melléte összeírt Nyúli Szabó Péter, vagy Bajusz (Bausz) Péter szinte minden előforduló összeírásban melléte szerepel. A nevezett Schappel, Schäppl vagy Stapfel egyébként az 1710-es elején lévő összeírásokban a Diemer ház alatt került összeírásra, mint ottani lakó.

A beazonosítás nagysága még szembetűnőbb, ha megfordítjuk a két dokumentumot. Az 1702-ben a biztosan házzal rendelkezőként összeírt 102 adózó közül 8 esetben nem sikerült az illető személy telekkönyvi beazonosítása. Az

²⁶ SZÁVAY: Győr. Monografia 275.

²⁷ MORVAI: Győri polgárkönyv.

összeírás azonban több olyan adózó esetében sem jelöli a telek birtoklásának tényét, akiről pedig az 1703. évi telekkönyv és az 1704. évi adóösszeírás alapján is biztosan tudjuk, hogy rendelkeztek házzal. 1704-ben már 162 személy mellett jelezték, hogy házzal rendelkezik.

A negyedek beosztása többé-kevésbé változatlan maradt a 18. század első évtizedeiben. Az adatfeldolgozási munka során kiderült, hogy egyedül a Szent Rudolf utca északi házsora, illetve a Szent Nikodém köz (ma Tejfölös köz) „váltott” negyedet – mégpedig az 1712/1713. évi adóévtől kezdve – de ennek oka egyelőre ismeretlen.

A negyedek belvároson belüli elhelyezkedésének lehetséges okai egyelőre nem ismertek. Egyelőre nem sikerült találni olyan írott forrást arra vonatkozóan, hogy miért tartoznak bizonyos utcák, bizonyos negyedekhez. Az látható a térképről, hogy nem egyenletes eloszlásról van szó. A várost nem egy függőleges és egy vízszintes tengely mentén osztották fel a 18. század eleji adóösszeírásokban. Sokkal inkább az látszik, hogy a belváros északi és északkeleti részében lévő utcákon két negyed osztozott (1. és 2.), míg a 3. a város délkeleti, a 4. a város nyugati részét foglalta magába. Különösen a 2. negyed elhelyezkedése érdekes, hiszen csak két utcát és azok környékét (Görbe köz és Szent Miksa utca) öleli fel.

Lővei Pál ugyanakkor az 1749/1750. évi telekkönyvszerű összeírás kapcsán megjegyezte, hogy „...a város négy negyedre volt osztva, három függőleges tengely mentén”. Az összeírás készítése kapcsán is nyújt támpontot: „... alapvetően a háztömbök körüljárásával írták össze a házakat, illetve tulajdonosaikat (...) Ez a sorrend egy már hosszú ideje állandósult bejárési menet eredménye volt...”²⁸ Vajon mióta és miért állt fenn ez a módszer a városban? Az első, negyedekre bontott – jelenleg ismert – adóösszeírás az 1702. évi. A 17. századból ismert összeírások közül az 1615. évi polgár összeírás három járásba sorolta a polgárokat, az 1691. évi pedig egy házösszeírás, amely a háztulajdonosokat fertályok szerint sorolja fel. Ismert még a polgárok összeírása 1698-ból, ám ez sajnos egy nagyon kusza felsorolás, egyenetlen szerkezetű (pl. hiányzik az első „processus” felirata, de a „3tio processus”-ba is valószínűtlenül sok személyt ír össze, nem is beszélve arról, hogy egy negyedik negyedet már fel sem tüntetett).²⁹

Felvetődik a kérdés, hogy mi lehetett a hagyománya ennek a fajta összeírásnak. Csizmadia Andor gondolatmenetét követve középkori eredetűnek kell tekintenünk. Sajnos erre a kérdésre a kutatás jelen állása szerint egyértelmű választ nem tudunk adni.

Egyik magyarázat lehetne a negyedek közötti igazságos adóterhelés. Ám a számadatok összesítése ezt a hipotézist nem támasztja alá, sőt! Az 1702–1728 közötti, kiválasztott adatsorokon végigtekintve látható, hogy a 1. és a 4. negyed adófizető lakosai minden évben „felülteljesítenek”, mind a befizetett

²⁸ LŐVEI – NAGY: A győri Liszt Ferenc utca 307.

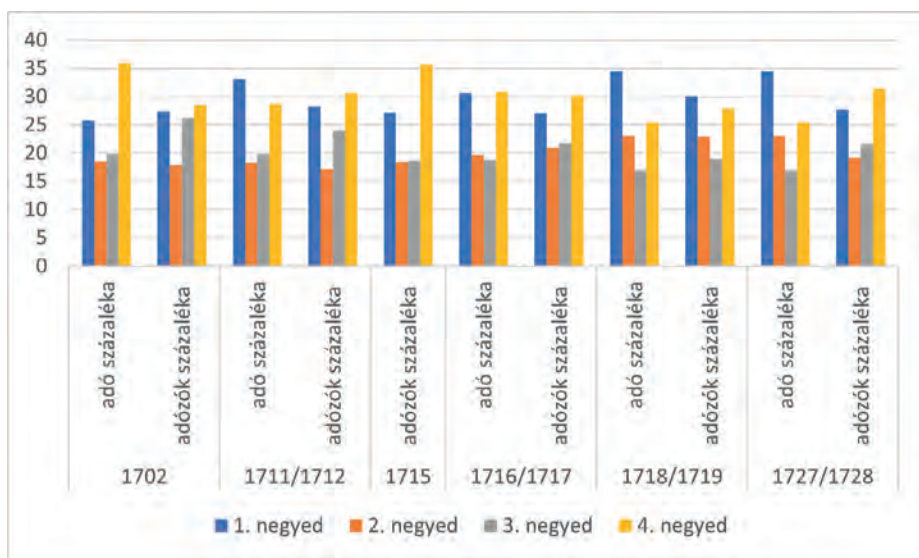
²⁹ MORVAI: Győri polgárkönyv 168–175. Ebben az összeírásban az újjvárosi polgárok is szerepelnek.

adó nagyságában, mind az összeírt adózók számában. Kifejezetten hátrányos helyzetűnek tekinthetjük a fura elhelyezkedésű 2. negyed polgári, adózó lakosságát. Ebben a negyedben ugyanis szám szerint is kevesebb adózót írtak össze, és a városi adóból sem vették ki egyenlő arányban a részüket. Feltételezhetjük, hogy mindegyik negyed az éves adó negyedrészt (25%) fizette be a pénztárba, de a számsorok eltérő eredményt mutatnak, így ez a feltételezés sem állja meg a helyét.

A Sopron (kül)városában létező negyedek esetében sem ismert az elhelyezkedésükre adott magyarázat. Házi Jenő – aki a 15. századból sok negyed összeírást, illetve adózással kapcsolatos táblázatot közölt – sem írt az egyes negyedek elhelyezkedésének, vagy éppen eltérő adóterhelésének okairól.³⁰

1. diagram

A győri belvárosi negyedek által fizetett adóösszeg és az adózók számának százalékos megoszlása

A feldolgozott összeírásokban a 2. negyed egyedül az 1718/1719-ben teljesítette túl a 3. negyed befizetéseit, amelyikkel egyébként minden vizsgált esztendőben nagyjából hasonló százalékos adóarányt fizetett. Különösen látható az adatsorokból az 1718. évi tüzeset hatása az adózásra. 1718 július 16-án ugyanis Eggerland bognár házában keletkezett tűz, amelynek következtében Szűcs vagyis Perpenics András szűcs teljes, tíz főből álló családja hunyt el. A tűz mintegy 150 házban okozott károkat.³¹ A tüzesetet Karl Liebenberg, a győri vár

³⁰ HÁZI: Sopron története III–X.

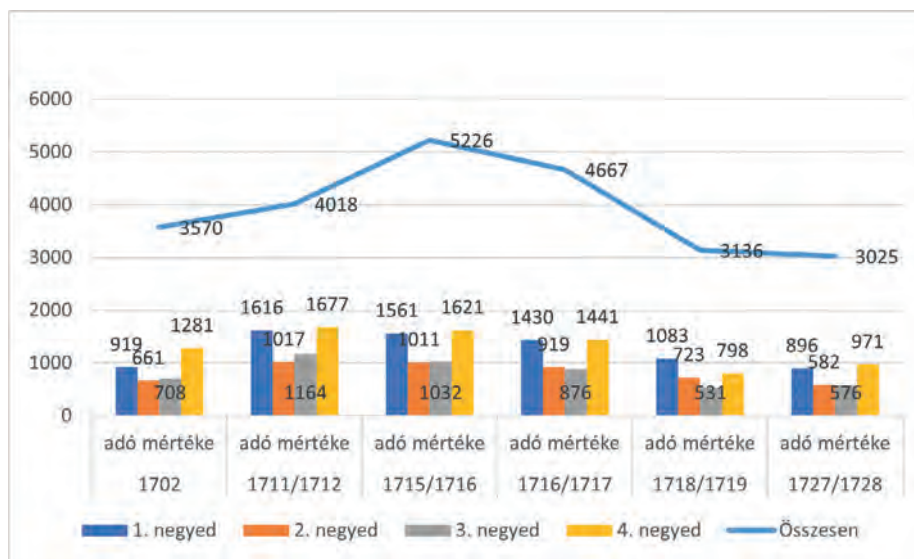
³¹ GyEL Belvárosi római katolikus halotti anyakönyv 1718. július 16-ai bejegyzés (32. kötet 54. lap). Említi: SZÁVAY: Győr. Monografia 275.; TOMAJ: Győr népessége 117.

katonai parancsnoka is jelentette Bécsbe az Udvari Haditanácsnak, ő tizenegy halottról tudósított, illetve arról, hogy a nemesség és a polgárság segítségével megindult a leégett katonai kvártélyok helyreállítása.³² Az 1719. évi adóösszeírás 40 házhelyet (ebből 20 esett a 3. negyedre és 17 a 4. negyedre), illetve lakót jelölt égett megnevezéssel. A térképre vetítés segítségével megállapíthatjuk, hogy a tűz az igazi pusztítást a Császár-bástya és az Új-bástya közötti szakaszon, a mai Arany János és Kazinczy utca keleti végében, illetve a jezsuita templomtól délre eső tömbökben okozta.

Bár az 1743 előtti győri adóösszeírások és adóelszámolások elemzése nem feladata ennek a tanulmánynak, pár következtetést mégis ismertethetünk. Ne feledjük, hogy az 1710-es évek első felének magasabb adóterhelése összefüggésben van a Habsburg Monarchia háborúival, hiszen 1711/1712-ben még zajlott a spanyol örökösödési háború, az 1716/1717. adóévet pedig a török elleni háború határozta meg, amely nagy keresztény győzelemmel, többek között Belgrád elfoglalásával zárult.

2. diagram

A győri belvárosi negyedekre kirótt adó összege

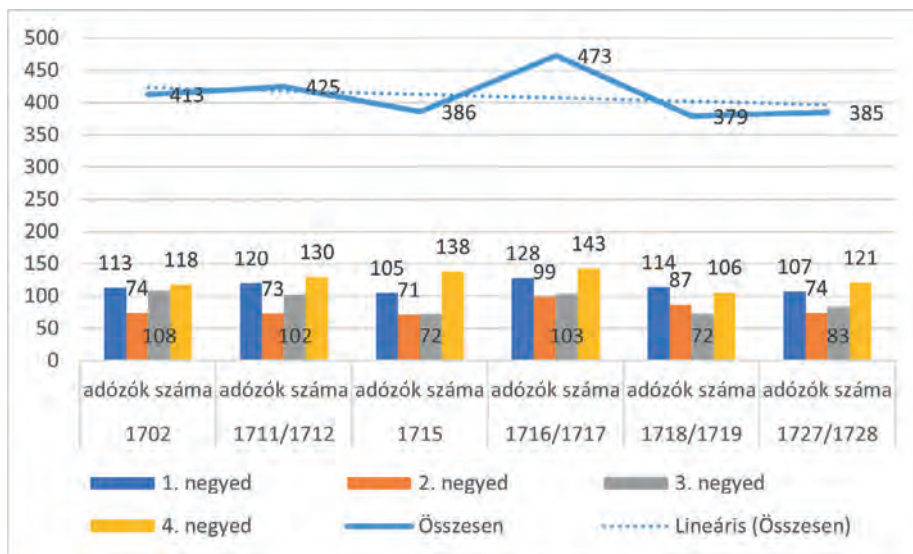

A győri belvárosi adózók számát is leolvashatjuk a közölt táblázatokból, látható az is, hogy a hat közölt év átlaga 410 adózó körül mozog.

³² ÖStA KA HKR Prot. 1718. Exp. 1718. Jul. nro. 313. (Bd. 517. fol. 1186.)

3. diagram

A győri belvárosi negyedekben összeírt adózók száma

Az 1702-ben házat birtoklóként összeírt adózók közül a legmagasabb adót fizető személyek – csekély kivételtől eltekintve – az 1. és a 4. negyed lakói voltak.

6. táblázat

A 30 forintnál többet fizető adózók névsora az 1702. évi adóajlstrom alapján

Negyed	vezetéknév	keresztnev	megjegyzés	forint	1703. évi utcanév
2. negyed	Domian	Tamás		45	Szent Miksa
4. negyed	Szűcs	György	domus	45	Szent János
1. negyed	Levné asszonyom			40	Szent Rudolf + piac
4. negyed	Lendvay	Dániel		40	Szent Rudolf
2. negyed	Scharzerin	Maria	domus	38	Szent Miksa
2. negyed	Posch	Gergely	domus	38	Szent Miksa
4. negyed	Schopff	Bartholomeus	domus	37	Szent Miksa
1. negyed	Deszkás	Péter		35	Szent Ágoston
4. negyed	Szijártó	Ferenc		35	Szent János
4. negyed	Limp	Márton	inquilinus	35	
4. negyed	Tresch	Fait	domus	34	Szent Rudolf

Negyed	vezetéknev	keresztnev	megjegyzés	forint	1703. évi utcanév
4. negyed	Hato	Márton		34	Szent Rudolf
1. negyed	Vidich	György		33	Szent Rudolf
4. negyed	Koczy	István		33	Szent Mátyás
1. negyed	Oy	Gottfried		32	Szent Erzsébet
1. negyed	Stessel	Johann		30	Halász köz
2. negyed	Kupferschmidt			30	Szent Miksa
2. negyed	Jäger	Martin	domus	30	
4. negyed	Klainer Szabo	János		30	Szent Mátyás
4. negyed	Keszthelyi Szabo	János		30	Szent Mátyás

Immár több adattal is sikerült alátámasztani, hogy a Fő tértől északra és nyugatra fekvő két negyed (az 1. és a 4.) a 18. század első felében gazdaságilag erősebb, megkockáztathatjuk, hogy vagyonosabb polgárok lakták, mint a másik kettőt.

Városképileg is érzékelhető az összefüggés az 1703. évi telekkönyv alapján, amint azt Borbíró Virgil és Valló István kötetében is olvashatjuk. Ők az emeletes házak és a boltok előfordulásának magasabb arányával magyarázták megállapításukat. „Kétségtelen, hogy az üzleti élet a Piac tértől északra eső tömbökben, továbbá a Szt. Rudolf, Szt. Mátyás és Szt. Anna utcákban lüktetett a legerősebben.”³³

Időben előre haladva az egyes telkek/házak beazonosítása egyre kockázatosabbá válik. Bár adóösszeírások – mint láttuk – meglehetősen nagy számban állnak rendelkezésre, ám a városon belüli esetleges költözködések csak további kutatómunkával (káptalani felvallási jegyzőkönyvek, városi tanácsülési jegyzőkönyvek) lehetne kinyerni. E téren útmutatóként tekinthetünk Lővei Pálnak és Nagy Juditnak a Liszt Ferenc utca házainak tulajdonosairól írt munkájára.

Az adólajstromok kapcsán azonban több kérdés is felmerül, ami megnehezíti az adatok értelmezését.³⁴ Az egyik legfontosabb, hogy a legritkább esetben derül ki a készítés célja. Természetesen az adó kivetése volt a cél, de nem ismert, hogy pontosan mi alapján történt évről-évre a felosztás, illetve kik kerültek be az összeírásba. Az adólajstromok többsége az éves porció kivetését tartalmazza, olykor csak egyszerűen egy számadattal, a fizetendő adóval, olykor azonban részletezve (mint az 1711/1712. és az 1712/1713. évi), amelyből választ kapunk a kivetett adó mennyiségére, a vállalt katonai beszállásolás napjainak számára, és az ezért járó adójóváírásra, valamint a készpénzben ténylegesen befizetett adó nagyságára és az esetleges hátralékokra is.

³³ BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr városépítéstörténete 140.

³⁴ Granasztói György Kassára vonatkozó munkája több, a városi összeírásokkal kapcsolatos kérdést, problémát körbejár. GRANASZTÓI: A városi élet keretei 33–35., 43–47.

A dokumentumok összevetése alapján is látható, hogy nem szerepel minden, az 1703. évi telekkönyvben szereplő polgári jogállású személy az 1702. és az 1704. évi adólajstromban. Ennek számos oka lehet, főleg, hogy nem ismerjük az összeírás alapelveit. Egyik ilyen – talán a leggyakrabban – lehetőség, hogy az illető személy a városi tanács tagja volt, vagy valamilyen hivatalt (pl. fertálmesterség) töltött be a városban.

Az adóösszeírásokból az sem derül ki egyértelműen, hogy az illető adózó ténylegesen abban a házban lakott-e, vagy csak a nevén volt a telek és ő maga már valamelyik külvárosban (Újváros, Majorok, esetleg a püspöki fennhatóság alatt lévő Sziget) vett vagy bérelt magának lakhatást. Az 1710-es években – a török, majd a kuruc veszély elmúltával – ez a kiköltözési folyamat nagyobb lendületet vehetett.

Egy újabb ok lehetett, hogy az illető adómentességet kért és kapott a városi tanácstól – az erre vonatkozó adatokat még össze kell gyűjteni az egyes tanácsülési jegyzőkönyvekből.³⁵ Előfordult, hogy az illető személy azért kapott mentességet az adó fizetése alól, mert a város számára hitelt biztosított, és annak a város általi törlesztéséig nem adott pénzt a város kasszájába. Tringli (az 1703. évi telekkönyvben Trinkl és a Dunai bástyasoron lakik) János Szigetben lakó tímár még 1700-ban kölcsönzött a városnak. Ennek egy részét 1705-ben visszafizette a tanács, de a kamatokkal még adós maradt. Az 1719. január 12-ei tanácsülési jegyzőkönyvi bejegyzés szerint: „...de minthogy circiter 8 esztendőktől fogva itt az belső városban lévő házául járandó igasságossan rea esett portiojával, nem különben ez előtt circa 3 esztendővel Tömösvár alá az nemes város által küldetett bizonyos szekerekre expendált költségül restálna...”, azaz háza után immár nyolc éve nem fizetett adót és az egyik legfontosabb hadi teherhez sem járult hozzá.³⁶ De néhány oldallal feljebb Ható Márton kapcsán találunk hasonló bejegyzést, a felé fennálló városi tartozások miatt kisebbik háza után fizetendő porciót engedték el.³⁷

Az adókimetések sajnos gyakran fogalmazvány példányok, sok javítással, átírással. Ez egyrészt természetes, hiszen az adóév (a katonai évnek megfelelően) november elejétől a következő év október végéig tartott. Egy év hosszú idő, és az adott évben beszedett adót fizethette immár a ház új tulajdonosa, a ház egyik új lakója. Történhetett olyan esemény is, amely miatt a városi tanács beavatkozott a kimetett adó beszedésébe, itt példaként az 1718. évi tüzesetet említem meg.

Az adóelszámolások és a kamarási számadások ezzel szemben tisztázatok, amelyek készítése célja eleve a számadás felülvizsgálatra történő benyújtása volt. Ebben már csak elvétele találunk javításokat.

³⁵ Egy apró példa az 1719/1720. évi adókimetéshez fűzött megjegyzésekből. „Az második fertály első foliumjának latussa tenne 48 forintot, de az N. Tanács Laszgalner Gáspárnak elengette fele portioját az tavali téli majorbéli németh tartásáért ezért térszen az latuss 40 forint 50 dénár.” GyVL IV.1004.a. 1719/1720. Both Márton perceptor jelentése a fertálmesterek által készített számadás felülvizsgálatáról.

³⁶ GyVL IV.1001.a. 1719. január 12. (20. kötet 125–126. oldal).

³⁷ Uo. 1718. szeptember 4. (20. kötet 98–99. oldal).

Jelen munka kizárólag a Városi Levéltárban lévő, a belvárost felölelő összeírások alapján készült, tehát csak a városi joghatóság alá eső, adófizető családfőkre vonatkozó adatokat tartalmaz. Az elemzésben nem használtam fel sem az újbátori telekkönyv és összeírások adatait, de az adólajstromok között az 1710-es évektől egyre gyakrabban felbukkanó Majorok és Szabadhegy lakosságának összeírásait sem. Mélyebb összefüggések feltárására, további, az akkori Győr teljes népességét érintő kimutatások készítésére ezért sem vállalkoztam. Fő célom a két forrástípus adatainak vizualizálása, valamint a 18. század eleji győri belvárosi negyedek behatárolása volt. Így is sikerült rekonstruálni Győr belvárosában a 18. század elején létező négy negyed határait, az adatok térképre vetítésével pedig az egyes utcák, háztömbök különböző negyedekhez történő tartozását igazolni. Az adókvetések, adólajstromok, adóösszesítések és számadások adatainak és az adózók lakhelyének összevetése pedig további társadalom- és gazdaságtörténetileg értékes következtetések levonását tették lehetővé. A kutatást mindenesetre újabb adatok rögzítésével, további források bevonásával tovább lehet tágítani, az új kérdések felvetésével pedig Győr 18. századi történetének jobb és alaposabb megismerésére nyílik mód.

FORRÁSOK

GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár

GyVL = Győr Megyei Jogú Város Levéltára

IV.1001.a. = Győr város tanácsának iratai. Győr város tanácsának jegyzőkönyvei

IV.1001.q. = Győr város tanácsának iratai. Győr város telekkönyvei

IV.1003.c. = Győr város kamarásának iratai. Kamarai számadás

IV.1004.a. = Győr város adószedőjének iratai. Adólajstromok

IV.1004.b. = Győr város adószedőjének iratai. Adóelszámolások

MNL MF = Magyar Nemzeti Levéltár. Mikrofilmtár.

MNL OL N 78 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Archivum regni.

Ladula BB-CC. Ladula GG-HH. 1715. évi összeírás.

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv,

KA = Kriegsarchiv

HKR Akten = Hofkriegsrat Akten

HKR Prot. Exp. = Hofkriegsrat Protokoll-Expedi

Az egyes felhasznált adóösszeírások részletezése, év szerint rendezve

GyVL IV.1004.a.	1691	Conscriptio universorum domorum in interiori praesidio Jaurinensi anno 1691 16 Juli
MNL MF 3602. tekercs	1702	Az 1702. évi adókiivetés eredetijét nem találtam meg a Városi Levéltárban, egyelőre lappang.
GyVL IV.1004.a.	1704	Conscriptioja belső városban lévő városi embereknek az melyben az első linean az gazdag vagy is házas emberek, az másikban az lakok denotaltatnak anno 1704 die 15 Xbris
GyVL IV.1004.a.	1706	Anno 1706 die 10Aprilis facta est conscriptio frumenti et farinae civium Jauriensis
GyVL IV.1004.a.	1708	Anno 1708 die 27 mensis Marty vétetet föl és alab meghjrt mod szerént valo repartitio az győri Guarnizon számára, az városra vettet 1052 forintoknak fizetésire
GyVL IV.1004.a.	1709	cím nélkül, das angeschlagene portion quantum volget bey der löbl. bugerschaft zu Raab also; anno 1709 im monat Marty
GyVL IV.1003.c.	1711/1712	Liszt András városi perceptor úr perceptioirul es erogatioirul valo szám adás, ab anno 1711 die prima 9bris usque ad diem ultimam mensis 8bris anni 1712
GyVL IV.1004.a.	1712/1713	Erstes Viertel anlag von 1 Nov 1712 bis letzten April 1713; Andertes vierdl anlag von 1 Nov 1712 bis letzten April 1713; Drides vierdl anlag von 1 Nov 1712 bis letzten April 171, Vierdes vierdl anlag von 1 Nov 1712 bis letzten April 1713
GyVL IV.1004.b.	1712/1713	Liszt András városi pereptor úr számadása. Summarische Rechnung was bei denen gemeinen Stadt und von der burgerschaft alhier in Raab so wohl von neuen portionen...
GyVL IV.1004.b.	1713/1714	Summarische rechnung...
GyVL IV.1003.c.	1714/1715	Rationes camerales pro anno militiae 1714/15. Summarische rechnung ...
MNL OL N 78	1715	Országos összeírás
GyVL IV.1004.a.	1716/1717	Repartitio generalis ab anno 1716 die1 Nov ad annum 1717 die ultimam 8bris
GyVL IV.1004.b.	1716/1717	Portions register ...
GyVL IV.1004.b.	1715/1716	cím nélkül, címlapon Anno 1715/1716
GyVL IV.1004.a.	1717/1718	Repartitio generalis civitas Jaurinensis interioris

GyVL IV.1004.b.	1717/1718	Holczman Fülöp győri városi perceptor úr számadása
GyVL IV.1004.b.	1718/1719	Holczman Fülöp győri városi perceptor úr számadása
GyVL IV.1004.a.	1719/1720	Primus quadrans portionale quantum a prima 9bris anni 1719 asque ad ultimam aprilis 1720
GyVL IV.1004.b.	1720/1721	cím nélkül, címlapon Anno 1720/1721
GyVL IV.1004.b.	1721/1722	Rationes von 1 9ber 1721 bisult. 8ber 1722, quanti portionales
GyVL IV.1004.a.	1727/1728	conscritio universorum civium tam interioris civitatis quam allodialium, repartitio portionalis quanti 1 Nov 1727 ad ultimam 8bris 1728

SZAKIRODALOM

- BÁCSKAI: Győr társadalmi = BÁCSKAI VERA: Győr társadalmi összetétele a XVIII. században. In: *Győr. Várostörténeti tanulmányok*. Győr, 1971. 165–195.
- BEDY: A győri székeskáptalan = BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye multjából 3.) Győr, 1938.
- BOGDÁN: Mértékek = BOGDÁN ISTVÁN: Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. (Levéltártan és történeti forrástudományok 7.) Budapest, 1991.
- BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr városépítéstörténete = BORBÍRÓ VIRGIL – VALLÓ ISTVÁN: Győr városépítéstörténete. Budapest, 1956.
- CSIZMADIA: Győr közigazgatása = CSIZMADIA ANDOR: Győr közigazgatása a szabad királyi városi rangra emelkedés előtt. *Győri Szemle* 11. (1940) 165–170., 206–228.
- CSIZMADIA: Tizedesek és fertálymesterek = CSIZMADIA ANDOR: Tizedesek és fertálymesterek. *Dunántúli Szemle* 9. (1942: 1–2) 4–22.
- DÁNYI: Győr polgársága = DÁNYI DEZSŐ: Győr polgársága a XVIII. század végén. *Arrabona* 6. (1964) 109–131.
- DOMINKOVITS: Győr tanácsülési V. = DOMINKOVITS PÉTER: Győr tanácsülési és bírósági jegyzőkönyveinek regesztái V. (1622–1626). *Városi Levéltári Füzetek* 11. (2008).
- DOMINKOVITS: Győr tanácsülési VIII. = DOMINKOVITS PÉTER: Győr tanácsülési és bírósági jegyzőkönyveinek regesztái VIII. (1637–1641). *Városi Levéltári Füzetek* 14. (2013).
- GECSÉNYI: Győr város = GECSÉNYI LAJOS: Győr város ház- és telekösszeírásai 1564–1602. *Városi Levéltári Füzetek* 7. (2003).
- GECSÉNYI: Győr városa = GECSÉNYI LAJOS: Győr városa 1526 után. *Arrabona* 18. (1976) 195–221.
- GECSÉNYI: Katonák és polgárok = GECSÉNYI LAJOS: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 31. (1984) 664–686.
- GECSÉNYI: Városi önkormányzat = GECSÉNYI LAJOS: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. *Arrabona* 22–23. (1986) 99–127.
- GRANASZTÓI: A városi élet keretei = GRANASZTÓI György: A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. *Kassa társadalma a 16. század derekán*. Budapest, 2012.
- HÁZI: Sopron története = HÁZI JENŐ: Sopron szabad királyi város története. II. rész 4. kötet. Különbféle számadások és adójegyzékek 1454-től 1495-ig. Sopron, 1936.

- HORVÁTH: Győr lakóinak = HORVÁTH JÓZSEF: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században. Győr, 2017.
- KÁLLAY: Az adózás története Székesfehérvárott = KÁLLAY ISTVÁN: Az adózás története Székesfehérvárott a XVIII. században. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. (1972) 49–72.
- KÁLLAY: A városi önkormányzat = KÁLLAY ISTVÁN: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 9.) Budapest, 1989.
- LÓVEI: A műemléki kutatások = LÓVEI PÁL: A műemléki kutatások hozzájárulása Győr város történetének megismeréséhez. Műemlékvédelem (1990: 3–4) 5–13.
- LÓVEI – NAGY: A győri Liszt Ferenc utca = LÓVEI PÁL – NAGY JUDIT: A győri Liszt Ferenc utca háztulajdonosai a 17. század végétől a kiegyezésig. In: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára I. Budapest, 2013. 307–326.
- LÓVEI: A győri káptalan = LÓVEI PÁL: A győri káptalan középkori vendégfogadója. Legendák és valóság. In: Ars hungarica 45. (2019: 2) 193–196.
- LÓVEI: A győri Király utca = LÓVEI PÁL: A győri Király utca 20. építéstörténete. In: Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére. Szerk. NEMES GÁBOR Győr, 2020. 323–334.
- MAJOROSSY: A foglalkozás topográfiája = MAJOROSSY JUDIT: A foglalkozás topográfiája. A társadalmi tértől a személyes térig: a társadalmi mobilitás térbeli elemei a 15. századi Pozsonyban. Korall 45. (2011: 3) 102–135.
- MAJOROSSY: Egy határ menti szabad királyi város = MAJOROSSY JUDIT: Egy határ menti szabad királyi város középkori igazgatásának vázlatos története. (Tanulmány egy készülő pozsonyi archontológiai kötet elé) Történelmi Szemle 57. (2015) 441–469.
- MORVAI: Győri polgárkönyv = MORVAI GYULA: Győri polgárkönyv I. Mezővárosi időszak. 1600–1743. Városi Levéltári Füzetek 10. (2007).
- OROSS: Egy hagyományos üzlet = OROSS ANDRÁS: Egy hagyományos üzlet. A győri vár katonaságának ellátása a 18. század első felében. Történelmi Szemle 62. (2020) 565–575.
- PÁL: Marosvásárhely története = PÁL ANTAL SÁNDOR: Marosvásárhely története. A kezdetektől 1848-ig. Marosvásárhely, 2009.
- PÁLFFY: A Császárváros védelmében = PÁLFFY GÉZA: A Császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- PERGER: Újváros 1703-as = PERGER GYULA: Újváros 1703-as telekkönyve. Győri Újvárosnak conscriptioja in anno 1703. die 9. Julij. Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 8. (2002).
- SZÁVAY: Győr. Monografia = SZÁVAY GYULA: Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896.
- TOMAJ: Győr népessége = TOMAJ FERENC: Győr népessége a XVIII. század elején. Arrabona 4. (1962) 117–122.
- VILLÁNYI: Győr vár és város = VILLÁNYI SZANISZLÓ: Győr vár és város helyrajza, erősítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.

AN ATTEMPT TO VISUALLY DISPLAY AND LINK THE DATA OF THE
1703 GYŐR TOWN CENTRE LAND REGISTER AND THE
TAX CENSUSES OF THE EARLY 18TH CENTURY

The city centre of Győr does not have a coherent, continuously kept and updated land registers from before the 1810s. Therefore, the scattered surviving house and land registers from the 16th and 18th centuries should be particularly appreciated. One of the most detailed of these is the land register of 1703. The volume is rich in data on the individual houses, indicating the legal status of each house/plot (noble, military, citizen, public house or church), i.e. the jurisdiction (*instancia*) under which they belonged. Information is also available on the number of storeys of the houses, the number of rooms, kitchens, shops, cellars, stables and wells, and the size of the plots. The information contained in the land register is supplemented by the tax censuses and tax settlements preserved annually since the early 18th century. These contain valuable data on the property situation of the town's taxable persons (i.e. those subject to civil jurisdiction). Like many other Hungarian towns under the influence of German law and administration, the tax censuses and tax settlements list the tax-paying population by quarter, indicating the taxes they are (or have been) liable to pay in the given year. The exact territorial extent of each quarter was not known until now. However, by projecting the data onto a map, it was possible to confirm the belonging of each street or block to the different quarters. A comparison of the land register of 1703 and the tax records, tax registers, tax censuses and the taxpayers' place of residence from the early 18th century, which are closest in time to the land register, enabled further valuable conclusions to be drawn about the social and economic history of Győr.

András Oross

T. Városi Ágnes

KIEGÉSZÍTÉSEK A GYŐRI FAZEKASCÉH TÖRTÉNETÉHEZ

A győri fazekascéh történetéről mindeddig csak néhány adalék jelent meg, egyéb összefoglaló tanulmányok részeként. Bedy Vince a Győri Szemlében közölt ipartörténeti sorozatában főként a 16–17. századra vonatkozó adatokat ismertetett, röviden kitérve a német fazekasok jelenlétére is.¹ Cserey Éva átvette Bedy megállapításait, ám bővebben nem foglalkozott a céh történetével, csak említést tett a kályhások kapcsán a mázas fazekas céh létéről.² Gecsényi Lajos szintén csak érintette a fazekasokat, főként első privilégiumuk vonatkozásában, illetve egy félmondatban, a vegyesen német, magyar, illetve délszláv mestereket tömörítő céhek közt említve meg a fazekasokét is.³ A legtöbb adalékot Szabó Péternek a győri céhektől fennmaradt tárgyi emlékeinket bemutató tanulmányosorozata tartalmazza.⁴ Pecsétnyomókat ismertető, leíró tanulmánya utal a mázas fazekasok 1816-os kiválására is, annak körülményeit és az eredeti fazekas céh további sorsát azonban nem részletezi, illetőleg a tárgyak meghatározásánál is csak a mázas fazekas céhet veszi figyelembe.⁵ A Győr-Moson-Sopron megye népművészete kötetben Csopor István írt összefoglaló fejezetet a fazekasságról, mely bár fontos, hiánypótló munka, a győri fazekascéhre vonatkozó adatai szintén szűkszavúak.⁶

A győri fazekasok a 17. század első felében még nem egy területre települtek, a városfalon belül több helyen felbukkannak polgári és regiment alattvaló fazekasok, illetve – több esetben valószínűleg foglalkozást jelentő – Fazekas nevezetű lakosok is.⁷ A városfalon kívül, Újváros, illetve Sziget területén – melyek a 16. század közepétől váltak lakottá⁸ –, nagyobb arányban valószínűleg csak a 18. században telepedtek meg. Újvárosban – ahol a vizenyős, mocsaras részeken a 17. század legvégén osztott ki a főbíró jelentősebb számban házhelyeket,⁹ – a fazekasok agyagot is találtak munkájukhoz, s kemencéjük sem veszélyeztette a megelőző évszázadokban számos tűzvészt elszenvedett várost.

A 18–19. században a legtöbb, fazekasok lakta ház Újvárosban, a mai Bálint Mihály (egykori Rác) utcában és környékén volt, és a közeli Cigánylaposról nyertek agyagot és homokot a munkájukhoz. A kb. 2 km-re húzódó Fazekasvermek területe – melyet ezen a néven a 19. század közepén jeleznek először a kataszteri térképek – nyilvánvalóan hasonló funkciót töltött be. (1. kép)

¹ Bedy: Adalékok 186–187.

² Cserey: XJM cserépkályhái 179–180.

³ Gecsényi: Győri céhek 110.

⁴ Szabó: Céhládák; Szabó: Pecsétnyomók; Szabó: Céhzászlók.

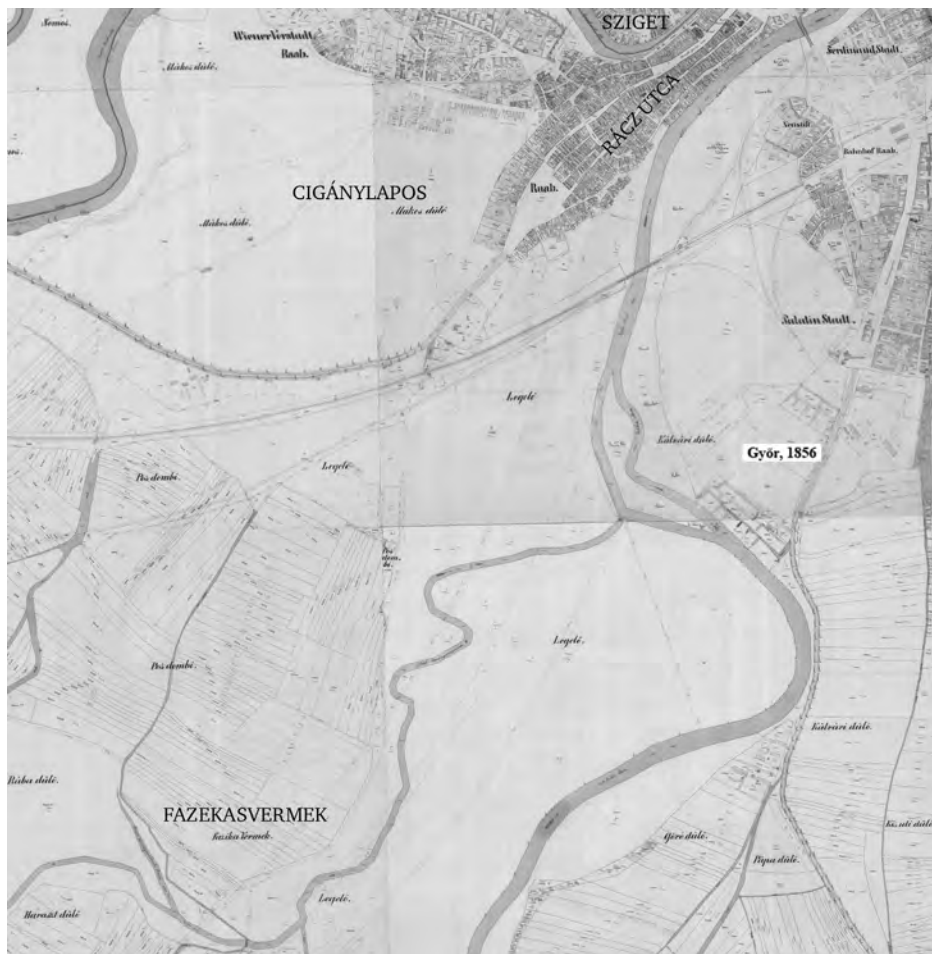
⁵ Szabó: Pecsétnyomók 159.

⁶ Csopor: A fazekasság 455–480.

⁷ Villányi: Győr helyrajza 148., 149., 155.

⁸ Uo. 6., 13.

⁹ Bedy: Győri káptalan 122.

1. kép

Bővített Újváros térkép a Rácz utca, a Cigánylapos, a Fazekas vermek és Sziget jelölésével (1856).

– Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század)

(<https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/A> letöltés dátuma: 2021.09.10.)

A szakma szempontjából jelentős szereppel bírt a szomszédos Sziget település, ahol a 18. század első felében német fazekascéh működött, a későbbiekben pedig többnyire filiális mesterekként tartoztak a győri céhhez a szakma ottani képviselői.¹⁰

A győri fazekasok vonatkozásában jelenleg hét céhlevél ismert. 1633-as első szabályzatuk másolatát kisebb kiegészítésekkel adták át 1692-ben a váci,¹¹ majd 1698-ban a székesfehérvári fazekasok számára.¹² Győr város adta ki a céh következő

¹⁰ Létszámukról pontos kimutatás nem készült, de egy 1868-as összeírás szerint akkorra már csak Fruhmán Antal neve szerepel szigeti fazekasként. (XJM 2011.60.2.)

¹¹ GyMJVL XV/3. 6.; ELTE EK XXIX/10.

¹² ELTE EK XXIX/3.

privilegiumát 1745-ben, melyet 1762-ben csaknem szó szerint újíttak meg.¹³ Mária Terézia – a céheket átalakító rendelkezései nyomán – egy már teljesen szabályzatot adott a győri fazekas céhnek 1779-ben.¹⁴ Végül a főcéhből kivált mázas fazekasok 1815-ben I. Ferencről kapták kiváltságlevelüket.¹⁵ 1835-ben a korábbi céhnek, azaz a magyar (másképpen fekete) fazekasoknak is szándékukban állott új privilegiumot kérni, melyről azonban egyelőre csak az e célból igényelt városi kölcsön folyamodványa került elő, rajta a városkapitány jóváhagyásával.¹⁶

17–18. századi céhes keretek

A győri fazekasok a püspök, a káptalan és a német soltész támogatásával 1633-ban kérték el az 1569-ben alapított pozsonyi céhtől – az alig pár hónappal korábban megújított – szabályzatuk másolatát, s ennek alapján adta ki első privilegiumukat 1634-ben a győri káptalan mint földesúr.¹⁷ Az okiratban 12 fazekas névével találkozhatunk, közülük többen is eltérő írásmódban szerepelnek a latin és a magyar szövegben, illetve a győri céh által a váci fazekasoknak adott privilegium-másolatban (1698).¹⁸ Mindenütt elsőként olvasható Georgius Saffran (Saffran Georgi, Saffrán György) Izbég településről származó mester neve, a többi fazekasé azonban eltérő sorrendben és helyeken fordul elő: Stephanus Nemeth (Nemet István, Németh István), Ioannes Gieóry (Raber Hans, Raber Hantz), Valentinus Bernard (Bernard Balint, Bollard Bálint), Ioannes Kaponczai (neve az 1698-as másolatból kimaradt), Osuald Ianos (Osvald János), Stingel Leórinicz (Stingel Lőrincz), Lench Christoff (Lenth Cristoph), Erlacher Giörgy (Erlacher György), Chuteo Ianos (Csutheo János), Prunner Iacab (Prumer Jakab), Fucks Matthias (Tukts Mattyás).¹⁹ Közülük „Stingl Lőrinc fazekas és katona” neve megtalálható az 1634. és 1640. év viszonylatában Villányi Szaniszlónál.²⁰ Ugyanakkor a többi német név és a soltési közreműködés is arra enged következtetni, hogy a céh megalakulásakor egyaránt magába foglalt magyar polgári és német katonai mestereket. Bedy Vince szintén a német fazekasok 16–17. századi jelenlétére következtet, s megállapítja, hogy külön céhet nem alapítottak maguknak a városban.²¹

¹³ GyMJVL XV/3. 23.; MNL OL C 25 A 16.

¹⁴ MNL OL C 25 A 28.

¹⁵ XJM 56.14.13.

¹⁶ GyMJVL IV.A. 1056 r. 38. 2156.

¹⁷ GyMJVL XV/3. A kézirat lezárását követően megjelent Vajk Borbála és Bagi Zoltán Péter szerkesztésében: Győri céhes kiváltságlevelék a 16–18. századból I. kötetében (Győr, 2021)

¹⁸ ELTE EK XXIX/3.

¹⁹ A győri polgárkönyv szerint Nemet Fazekas János polgárt 1615-ben írták össze Győrben a második járásban, Stengl Lőrincz pedig 1631-ben nyert polgárjogot. MORVAI: Polgárkönyv 165., 53.

²⁰ VILLÁNYI: Győr helyrajza 155. Villányinál két fazekas szerepel még, Fischer János polgár és Khumer Mátyás regiment alattvaló. Uo. 148–149. Rajtuk kívül számos Fazekas vezetéknev fordul elő, akik közül többen valószínűleg foglalkozásuk alapján kapták nevüket.

²¹ BEDY: Adalékok 186. Általa felsorolt további nevek a korszakból: Lang Mihály, Gast Mátyás, Kost Mátyás, Ratschedel Simon, Scharner Lőrinc.

A győri fazekasok a váciaknál valamivel korábban, 1692-ben a székesfehérváriaknak is átadták szabályzatukat. Mindkét változat tartalmazott némi kiegészítést az eredetihez képest, így mindkettőbe bekerült néhány kitétel a mesterré válás folyamatáról. Az 1692-es módozat megtiltotta továbbá minden fazekascéhen kívüli számára (legyen az idegen, vagy győri lakos) az akár magyar, akár bécsi edényekkel való kereskedést,²² valamint a fazekasságot ki nem tanultak számára a kemenceállítást (külön kiemelve itt a kőműveseket).²³ Bár a két másolatban a győri céh arra hivatkozik, hogy szó szerint ismétli benne 1633-as artikulusait, a fenti változtatásoknak saját okirataikban nincsen ismert előzménye. Megjegyzendő, hogy a pozsonyiak 1633. június 15-én kelt, megújított szabályzatához, melyet – szintén szó szerinti másolatnak mondva – augusztus 1-jei dátummal adtak át a győrieknek, ugyancsak fűztek kiegészítéseket. Így például a keresztény anyaszentegyház ünnepeit minden mester és legény köteles megtartani, s a munkától e napokon tartózkodni.²⁴

Külön német fazekas céh alakulásáról a 18. század elején „Püspök Szigettyében” van tudomásunk, mely terület ugyan nem tartozott Győrhöz, ám nagy közelsége miatt – csupán a Rába választotta el a belvárostól – mindenképpen hatással volt a győri fazekasságra.²⁵ Ez abból is nyilvánvaló, hogy erre vonatkozó 1738-as püspöki kiegészítés található az első privilégium végén, mely felhívja a figyelmet a szomszédságban alakult német céhre és a magyar fazekasok megsokasodott létszáma. Ezért a továbbiakban előírja, hogy „addig senkit az említett Tzéhben be ne vegyenek, míg kilentzig ki nem hálnak és úgy akkor edgyet vegyenek bé, hogy Tizen lehessenek, az Melly Számát az Mester embereknek az után semmi módon se Szaporétsák, hogy úgy jobban fölvehessék magokat”.²⁶

A fazekasok 1745-ben kelt, Győr város előjárósága által megújított privilégiumából két – a céh történetében fontos szereppel bíró – tényezőt kell kiemelni.²⁷ Elsőként, hogy ebben több helyen külön kitérnek a németekre, akik, mint megtudjuk, a magyarokkal együtt kötelesek megjelenni a tisztviselők megválasztására, illetve a negyedévenként meghirdetett gyűléseken. Ugyanakkor a rendkívüli gyűléseket, melyeket pl. „a Mesterek között más egyéb villongásnak le csédesíttésére, vagy az Czéhnek közönséges dolga el intézésére” a céhmester összehívott, a német tagok a magyarokét követő napon, külön tartják. Az első nap, a magyarok számára

²² A bécsi edény tartóssága miatt komoly konkurenciát jelentett a Duna-menti városok fazekasai számára, de általában hiába küzdöttek ellene, s a kancellária sem engedte, hogy kitalítsák azokat (TAKÁTS: Bécsi fazekas művek 159–160.). Ez a megoldás ugyanakkor a helyi fazekasok érdekeit védte, akik így saját kezükben tarthatták a piacot.

²³ ELTE EK XXIX/10. 14–15. cikkely. (Megj.: Az 1745. évi szabályzat 9. artikulusa alapján „kemence” alatt a fekete fazekasok által „kályhákból” épített fűtőberendezés értendő.)

²⁴ KRESZ: Fazekasművészet 22–23.

²⁵ Győrsziget települést 1905-ben csatolták Győrhöz.

²⁶ GyMJVL XV/3. 6. Groll Adolf győri püspök kiegészítése, 1738.

²⁷ GyMJVL XV/3. 23. 1745.

tartott gyűlésen részt kell azonban vennie a német fazekasok egy képviselőjének, a német fazekasok gyűlésén pedig a céhmesternek és a bejárómesternek, hogy a németek is „elő adandó dolgaikat egyenlő csendes értelemmel igasságossan el intézhessék”²⁸ A külön gyűlésezés szükségességét a magyar és német rendtartás különbségével indokolják, s a legények nációnkénti külön bejárásairól is rendelkeznek, ám kikötik, hogy közös a céhláda és a benne lévő pénz, s a mulatságaikat is közösen kell tartaniuk.²⁹ Három évvel később, a céh jegyzőkönyvében már az ebből fakadó problémákra hivatkoznak – ti. hogy mind a magyarok, mind a németek gyűléseiken a ládából pénzt költöttek – s feljegyzik, hogy ezért ezentúl a céhláda egyik kulcsa magyar, másik pedig német mesternél legyen.³⁰ 1762-ben pedig, az egyébként szinte szóról szóra megújított artikulusokból már ki is veszik a külön gyűlésezésre vonatkozó részt, s előírják, hogy a rendkívüli gyűléseiket a magyar és német mesterek „egyenlő jelenlétekben” tartsák.³¹ Győrön belül tehát továbbra sem alakult külön német fazekas céh.

Az 1745. évi céhszabályzat másik fontos rendelkezése, hogy mind a magyar, mind a német fazekasok számára megengedett akár a fekete, akár a mázas fazekasság folytatása, csak hogy ezt a továbbiakban külön remekléshez kötik. Visszamenőleg ugyanakkor nem alkalmazzák, tehát a meglévő mesterek továbbra is szabadon űzhették mindkettőt. „Remeket, ha fekete munkát fog gyakorolni, száz fekete kálhából álló kemenczét tartozik föl állítani [...] holott pedig mázos mívet szándékoznék készíteni, és űzni, tartozik edgy akós Mázas fazekat csinálni, és az pupján mérték nélkül való födelet...”³²

1796-ban azonban változtattak az előíráson,³³ s a fekete fazekasok számára a korábbi kemencerakás helyett egy 1 akós fekete fazék közönséges fődővel való készítését határozták meg remek gyanánt.³⁴ Valószínűleg az időközben végbement technikai fejlődés miatt a 19. századra a kályhásság főként a mázasok tevékenységévé vált.

Bár a fekete és mázas munkát végzők közötti, 1816-ot megelőző konkrét viszállyról egyelőre nem került elő adat, a Győri Közlöny 1864-ből visszatekintve a kiválás előzményeként a céhben kiűtött zavarra hivatkozik.³⁵ Ennek mibenlétét ugyan nem részletezi, azonban egy 1816-ban kelt, s a város tanácsához benyújtott

²⁸ GyMJVL XV/3. 23., 14. cikkely.

²⁹ GyMJVL XV/3. 23., 34. cikkely.

³⁰ XJM 56.14.15.

³¹ MNL OL C 25 A 16. 14. cikkely – megj.: a 34. cikkelyben ellenben a legények vonatkozásában bent hagyták a külön gyűlésezést.

³² GyMJVL XV/3. 23. 15. és 9. cikkely.

³³ Győri fazekasok számadáskönyve, XJM 56.14.12.

³⁴ Hivatkoznak az „Ötödik Privilegialis Articulusnak” értelmére, mely feltehetően az 1779. évi, Mária Terézia által kiadott változat 5. cikkelye lehet, bár abban a remeklésre vonatkozó rész nagyon általános, bármely céhre érvényesíthető. MNL OL C 25 A 28.

³⁵ GyK 8. évf. 64. sz. (1864. aug. 28.).

flyamodvány alapján némileg rekonstruálható a zavar oka.³⁶ Eszerint a mázas fazekasok nagyobb létszámban alkalmaztak legényeket, s termékskálájuk is magában foglalt a feketétet ietű típusokat. Mivel a legények számát s a fekete, illetve mázas fazekasok tevékenységét már az 1745. évi artikulások is szabályozták, nyilvánvaló, hogy azok megsértése konfliktusforrás lehetett. Ugyanakkor, a tűzálló agyag beszerzése eltérő munkaszervezést és érdekvédelmet követelt a mázasoktól, így ez is oka lehetett a céh kettéválásának. A Helytartótanács 1815 decemberében, a mázasok számára megrendelt privilégium kapcsán fogalmazott levele is a fehérföldből dolgozó fazekasoknak a feketeföldből dolgozóktól való elválásáról ír, ami a használt alapanyag alapján való megkülönböztetésre helyezi a hangsúlyt az egyébként szokásos, termelt árutípusbeli differenciálás helyett.³⁷

A fazekascéh kettéválása

A mázas és fekete mívések, illetve a tálás és fazekas munkát végzők elkülönülésére számos példa van az országban, ritka esetben egy-egy városban vagy fazekas központban párhuzamosan két külön céh is működött.³⁸ Komáromban már 1718-ban külön privilégiumot kapott a mázas és a „nemes fazekas céh”, előbbieknek patrónusa Flórián, utóbbiaké Ádám és Éva volt. A „nemes fazekas céh” tagjai ott mind fekete, mind mázas míveket szabadon készíthettek és árulhattak, míg a mázasok feketét nem, csak mázast.³⁹

A győri mázas fazekasok már 1813-ban elindították önállósodásuk folyamatát. Egy abban az évben kelt rendelkezés alapján elkészítették artikulusaik tervezetét, melyet 1815. szeptember 20-án a magisztrátus felterjesztett a Helytartótanácsához, s megkérte számukra a külön privilégiumot.⁴⁰ Az I. Ferenc által 1815. november 24-i keltezéssel kibocsájtott céhlevél hatálya, mint szomszédos birtokra, immár Szigetre is kiterjedt.⁴¹ A szigeti fazekasok azonban továbbra sem tartoztak automatikusan a győri mázas céh rendes tagjai sorába. Filiálisként való felvételükre a korábbi időkből is van adatunk, de a mázas céhben is voltak szigeti filiálisok, kik közül csak páran nyerték el – különös kérelemre, remeklés s az előírt taksa befizetése után – rendes tagként való felvételüket.⁴²

Ugyan a privilégiummal egy időben született a legények szabályzata is, a mázas céh valójában csak 1816-ban kezdte meg működését, számadásukat és a szegődtetéseket ettől az évtől vezették, az artikulusokat is ekkor fizették ki, s pe-

³⁶ GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16).

³⁷ XJM 56.14.59.

³⁸ KRESZ: Agyagművesség 545.

³⁹ VISSI: Céhlevelek 154., 184.

⁴⁰ GyMJVL IV.A. 1056 a. 1815/1592, XJM 56.14.59.

⁴¹ XJM 56.14.13.

⁴² XJM 56.14.12. és XJM 72.16.1.

csétjeiken is ez az évszám szerepel. Számadásukban, illetve a fekete fazekasoknak a tanácshoz benyújtott fentebbi folyamodványában a kiválás dátumaként 1816. január 28-át említik.⁴³

A fehérföldből dolgozó mázas fazekasoknak a korábbi céhtől való elválása magával vonta a céhládában lévő pénz felosztását is. Az iratok szerint a 13 akkori mázas fazekas mester egyenlően 13-13 forintban részesült, melyhez fejenként további 20 forint kölcsönt vettek fel, s ezzel az alakuló cég vagyonát megelőlegezték. A felajánlott összeg közel felét, fejenként 15 forintot 1826-ban vehettek ki először a kasszából, utalva rá, hogy a további 18 forint jussukat egy későbbi alkalommal kapják meg.⁴⁴ 1816. évi számadásukból a fenti összegek nem igazán rajzolódnak ki, ott a „Közönséges Mester Uraktul 165 f”, valamint január 28-i dátummal „el válláskor 42.48” forint összeg szerepel a bevételek között.⁴⁵ Ugyanakkor mindez február 15-én kiegészült egy tetemes, 622 forintos kölcsönrel,⁴⁶ melynek felvételét a privilégium magas ára (826.10 f) tette szükségessé.⁴⁷ Ennek visszafizetésére vagy törlesztésére vonatkozóan viszont semmilyen tételiesen, vagy legalább összegszerűen beazonosítható kiadás nem szerepel számadásaikban.

A céhmesterek névsorából a hiányos adatok ellenére is jól látható, hogy 1816-tól a két fazekascéh párhuzamosan működött tovább a városban.

1. táblázat

A két fazekascéh céhmesterei a szétválást követően⁴⁸

„Fekete fazekasok”	„Mázas fazekasok”
1816: Magyar Ádám	1816: Rauthner Josef
1817–1820: Fábíán György	1817, 1819–1820: Magyar Ferentz
1821–1825: ?	1821–1825: Pototzky Simon
1826: Fábíán György	1826–1827: Peer (Beer) Ferentz
1827–1840: ?	1828–1829: Pototzky Simon
	1830–1831: Mágner József
	1832: Dachauer János
	1833–1834: Salgótzky István
	1835–1836: Kalotzy Janos
1841: Kalabusz György	1837–1841: Magyarits Ignatz
1842–1843: Takács János	1842–1845: Nagy János
1844–1845: Tarits Istvany	1846–1847: Szabo Jozsef

⁴³ XJM 56.14.2.; GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16).

⁴⁴ XJM 56.14.63.

⁴⁵ XJM 56.14.2.

⁴⁶ Ennek részleteiről külön kötelezvényben olvashatunk (XJM 56.14.60.). A kölcsönt „Farkas és Már creditor urak”-tól 6% kamatra és 3 havi lejáráttal kapták.

⁴⁷ XJM 56.14.2.

⁴⁸ XJM 56.14.2–107. és GyMJVL IV.B 1402/182 (II.20–39.) alapján.

„Fekete fazekasok”	„Mázás fazekasok”
1846–1850: ?	1849: Nagy János
1851: Takács János	1851–1856: Frischman Antal
1853–1854: Pothorczki János	
1855–1858: ?	1857–1861: Nagy Josef
1859–1860: Tarits János	
1861–1863: ?	1862–1863: Károlyi András
1864: Pothorczki János	1864–1868: Nagy Josef
1865–1871: ?	1869: Dachauer Ferencz
1872: Pothorczki János	1872: id. Dachauer Ferencz (1873-tól az Ipartársulatban a mázasfazekas szaktársulat elnöke)

A „mázás fazekasok” céhük fennállása során végig ezen a néven különböztették meg magukat, s a városi iratokban is így szerepelnek. A korábbi céhben maradtakra – kiket a tanácsülési jegyzőkönyvek többnyire „magyar” vagy „fekete” fazekasokként emlegetnek –, a mázasok mindenütt „fekete fazekasokként” utalnak. A fekete mívészek saját irataikban csak egy-két esetben használják önmagukra ezt a kifejezést,⁴⁹ ám a város tanácsához benyújtott 1816. évi panaszos folyamatványukban fekete fazekas céhnek nevezik magukat.⁵⁰ Ugyancsak ezen a néven hivatkoznak önmagukra a céhrendszer felbomlása idejéről származó dokumentumokban. Irataikban egyébként többnyire egyszerűen „Becsületes”, „Nemes” vagy „Érdemes” céhként utalnak szervezetükre, míg a kiváltakra a „mázás fazekas urak” kifejezést használják.

A két céh viszonyáról nem sokat lehet tudni, de valószínűleg voltak közöttük súrlódások. Bár a mázas fazekasok 1826-ban két ízben is 5-5 forinttal segítették a megégett fekete fazekasokat,⁵¹ a már említett 1816. évi folyamatvány hangvételeből és tartalmából kilálglik, hogy kiválásuk érzékenyen érintette a feketét, akik hátrányban érezték magukat legényeik jelentősen alacsonyabb száma, valamint szűkebb termékskálájuk miatt is, melyből a mázasok már több árucikket maguk is gyártottak. Panaszolják ezen kívül, hogy az elváláskor a mázasok a földárenda költségét is nekik kedvező módon osztották el, illetve a nekik másolásra kölcsönzött céhes irataikat többszöri, céhbiztosi közbenjárásra sem szolgáltatták vissza. Kiemelik ugyanakkor, hogy békét akarnak és éppen a civakodások elkerülése végett fordulnak a tanácshoz, hogy tegyen igazságot.⁵²

A két céh anyagi lehetőségeiben szintén jelentős különbséget lehet felfedezni. A mázasok éves bevételei gyakrabban szöknek 200 forint fölé (néhány esetben

⁴⁹ Elsőként 1843-ban Tarits János remeklése kapcsán. XJM 56.14.12.

⁵⁰ GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16)

⁵¹ XJM 56.14.2.

⁵² GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16)

meghaladva a 3-400 forintot is), sosem maradnak 20 forint alatt, és csak egy esetben van mínuszban az év végi egyenlegük. Ezzel ellentétben a fekete fazekasok 10 esetben kevesebb, mint 20 forint bevétellel számolhattak (1846–1862 között jellemzően), többször is negatívan zárták az évet, és csupán háromszor tudtak 200 forint feletti bevételre szert tenni.⁵³ Ennek magyarázatát adhatja pl. a létszámbeli különbség. Fekete fazekasok 1816-ban 11-en, 1847-ben 12-en, míg mázas fazekasok 1816-ban 13-an, 1847-ben pedig 18-an dolgoztak a városban.⁵⁴ A későbbi időkre vonatkozóan nehéz pontos adatot találni, ám ha az 1864-ben a fekete fazekasok céhzászlóján szereplő 12 nevet összevetjük az iratanyagok szerint ebben az évben biztosan működő legalább 14 fő mázas fazekassal, látható, hogy a mázasok céhe továbbra is valamivel több tagot számlált. A létszámbeli különbség azonban nem tűnik olyan markánsnak, hogy csupán ebben keressük az okokat.⁵⁵

Fontos ellenben kiemelni, hogy a mázas fazekas céhtagok között kályhagyárosok neve is szerepel (pl. Mágner, Dachauer), akik jelentősebb számban alkalmaztak legényeket, inasokat.⁵⁶ Mivel a tanulólévéért, szegődtetésért és szabadításért fizetett összegek a céh fontos bevételeit képezték, a nagy műhellyel rendelkező, tehető tagok egyértelműen hozzájárultak a céh anyagi helyzetének stabilitásához.⁵⁷

A fennmaradt iratok alapján a mázas céh szociális hálója is kidolgozottabb volt. A legények betegsegélyezésének mikéntjét 1832-ben ispotály-könyvben írták elő,⁵⁸ 1851-ben pedig temetkezési alapot hoztak létre, és jótékony célokra is gyakrabban költöttek.⁵⁹ Szembeszökő ugyanakkor, hogy míg a mázasok évente legfeljebb két alkalommal rendeztek mulatságot a céh költségén, addig a feketék esetében volt példa évi 4-5 alkalomra is.

⁵³ Pusztán az éves záróegyenlegek összehasonlítása itt azért nem reprezentáns, mert többször látható, hogy törekedtek elkerülni a jelentős pénzmaradványokat, akár nagyobb összegek visszaosztásával is a céhtagok között. Ilyen visszaosztásra a fekete fazekasok esetében 3 alkalommal került sor (1831-ben 88 f.; 1843-ban 42.30 f és 1846-ban 60 f.), míg a mázas fazekasok 6 alkalommal döntöttek kisebb-nagyobb összegek egymás közötti felosztása mellett (1840-ben 72 f.; 1842-ben 200 f.; 1844-ben 72.30 f.; 1851-ben 170 f.; 1855-ben 35.34 f és 1856-ban 76 f.).

⁵⁴ 1816. évi adatok: mázas: XJM 56.14.63.; fekete: GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16); 1847. évi adatok: Hazánk I. évf. 16. sz. (1847. febr. 6.).

⁵⁵ 1843-ban például a fekete fazekasok arra való hivatkozással, hogy létszámuk 13-ról 7-re csökkent, kéri a várostól a föld árenda összegének leszállítását, amit a város 1843 novemberétől jóvá is hagy. XJM 56.14.70. Ezekben az években azonban nem látni komolyabb anyagi gondok jelét a számadásban, 1843-ban pénz visszaosztásra került sor, 1844-ben pedig bevételeik és záróegyenlegük is ki-magasló volt a környező évekhez viszonyítva. XJM 56.14.2.

⁵⁶ A legények számában mutakozó nagyfokú eltérést a fekete fazekasok már az 1816-os panaszleveleikben is kiemelték. GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16).

⁵⁷ A két céh adózásának összevetése további adalékkal szolgálhat vagyoni helyzetük különbségének alátámasztására, ez azonban további kutatást igényel. Egyelőre az 1844. évre vonatkozóan tudjuk, hogy a mázasok magasabb adót fizettek, tehát minden bizonnyal nagyobb forgalmat bonyolítottak. (BALÁZS: Győr társadalma 128.)

⁵⁸ XJM 56.14.4-5.

⁵⁹ XJM 56.14.2.; XJM 56.14.3.; XJM 56.14.12.

A két céh különállását egészen az ipartársulatok megalakulásáig nyomon lehet követni, bár az azt megelőző évtizedből a fekete fazekasokra vonatkozóan igen kevés adattal rendelkezünk.

Az ipartársulatok megalakulása

1872 végén, a céhrendszer felszámolását követően, Győrben is megkezdődött az ipartársulatok megalakulásának előkészítése. Városunkban 6 szakmának volt külön társulata, s a legkisebb ezek közül a mázas fazekasoké, akik az alapanyag beszerzésének közösséget igénylő munkaszervezésére hivatkozva alakítottak külön szakértársulatot.⁶⁰ Jegyzőkönyvbe vették, hogy az agyagot messzi földről kell hozatniuk, s a szállítását csak testületileg tudják gazdaságosan megoldani. Később ipartársulati alapszabályaikba is igyekeztek beiktatni a közös alapanyagbeszerzést, ám tervezetüket a minisztérium nem fogadta el, azt az előírt mintához kellett igazítaniuk, így erőfeszítéseik ellenére végül ez a pont kimaradt belőle.⁶¹

A fekete fazekasok céhük feloszlátásakor már csupán hatan voltak, s mivel megélhetésüket már ekkor nagyon bizonytalannak vallották, nem is kívántak külön ipartársulatot alakítani. Jövőjükre nézve úgy nyilatkoztak, hogy vagy a mázas fazekasokhoz lépnek majd be, vagy az általános ipartársulatba. Céhük feloszlátásakor nekik is el kellett számolniuk a szervezet vagyonával, mely bevallásuk szerint pénzt nem, csupán tárgyakat foglalt magában (zászló, céhláda és egy régi kassza).⁶² Egy 1875. évi kimutatásban ugyanakkor az szerepel, hogy minden vagyonuk egy céhláda és egy céhpecsét volt, mely „a győri múzeumba adatott”.⁶³ Néhányukról tudjuk, hogy az 1870-es 1880-as években még aktív körűak voltak, ám a mázasok között nem találkozunk nevükkel, s az általános ipartársulat 1881-ből fennmaradt névsorában sem szerepelnek.⁶⁴ A megalakult mázasfazekas ipartársulat név szerint ismert 20 tagja – a céhes iratanyag tanúsága szerint – korábban mind a mázas fazekasok közé tartozó mester, vagy náluk dolgozó legény volt.⁶⁵ Érdekes, bár nem szokatlan körülmény, hogy a mázas fazekasok az ipartársulati működésük során is évekig őrizték a céhes szokásokat, előjáróik megnevezésében egy ideig még a céhes hagyományokat követték, s tovább használták céhpecsétjüket.

⁶⁰ XJM 56.14.79.

⁶¹ XJM 56.14.79. Jegyzőkönyv 1872. dec. 26., XJM 56.14.83. Alapszabály tervezet 1874., XJM 56.14.82. Minisztérium által elfogadott alapszabály 1878.

⁶² GyMJVL IV.B 1402/182.II. 872/30.

⁶³ GyMJVL IV.B 1402/182. II. 875/31. 26908. Ennek ellentmond, hogy a pecsét sosem került a győri múzeum leltárába, a láda pedig Horváth Antal ipartörténeti gyűjteményéből került be 1944-ben.

⁶⁴ KURUCZ: A győri ipartestület 13. Érdekes ugyanakkor, hogy Dachauer János és Dachauer Ferenc neve ekkor már az általános ipartársulat tagjai között szerepel.

⁶⁵ KURUCZ: A győri ipartestület 37.

A győri fazekascéhek tárgyi emlékei

Bár a céhek tárgyanyagával Szabó Péter több tanulmányban foglalkozott, s ezek katalógusban is megjelentek, a fazekas céhíratok feldolgozottsága lehetővé teszi adatainak pontosítását, kiegészítését.⁶⁶ A két céhre vonatkozó ismereteink fényében a korábban a mázas fazekasoknak tulajdonított tárgyemlékek közül az 1816 előtt keletkezettek esetében felvetődik a kérdés, hogy nem maradtak-e inkább a fekete fazekasok birtokában.

A mázas fazekas céh, az írott dokumentumok alapján úgy tűnik, csupán pénzben részesült az eredeti céh vagyonából, azt is inkább a kivált mesterek éves osztalékának tekinthetjük, mintsem valós vagyonfelosztásnak.⁶⁷ A mázasok céhalkításukat követően fokozatosan költöttek a jelentősebb kiadást igénylő eszközökre. A privilégium magas költsége miatt az első évben a kötelező zászló készíttetését még igen szerény módon oldották meg, s csak 8 év múlva költöttek rá nagyobb összeget. A kiadások szerint pecsétet először 1820-ban, céhládát pedig úgy tűnik csak 1842-ben készíttettek.

Pecsétek

A két céh használatában összesen négy pecsétről van tudomásunk. Ezek közül az 1633-as datálású nagy valószínűséggel 1816 után is megmaradt az eredeti céhnél.⁶⁸ (2. kép) Az Ádámot és Évát korszából kinövő almafa mellett ábrázoló tipárium a teremtés és a fazekasok tevékenysége közé állít jelképes párhuzamot, mely párhuzam később a mázas fazekasok céhzászlóján kap majd ismét teret. Amint az Nagybákay ide vonatkozó tanulmányából kiderül, ehhez nagyon hasonló fazekas céhpecsétek a Felvidék Morvaországgal határos területeiről elterjedve egészen Szegedig megtalálhatók a 17–19. századi Magyarország.⁶⁹ A pecsét lenyomata

2. kép

A győri fazekas céh német nyelvű pecsétje (1633)

(Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, ltsz. MMGM N. 63.286.1. Fotó: Papp Tibor)

⁶⁶ SZABÓ: Céhládák, Pecsétnyomók, Céhzászlók; NEMESNÉ MATUS – SZABÓ: Céhkatalógus.

⁶⁷ XJM 56.14.63.; A fekete fazekasoknak a mázasok kiválása kapcsán írt panaszlevele sem tesz említést osztzkodásról, a céhes iratanyagot is csak másolásra adták át. GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16).

⁶⁸ A tárgy a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár Numizmatikai Gyűjteményében található (ltsz. MMGM N. 63.286.1.). Arra, hogy a fekete fazekasok rendelkeztek céhpecséttel a céhrendszer felbomlásakor, fentebb már történt utalás (GyMJVL IV.B 1402/182. II. 875/31. 26908.).

⁶⁹ NAGYBÁKAY: Fazekas céhpecsétek 253.

egyelőre egyetlen helyen, a Bötsületes Magyar Fazikas Mester Legények 1780-as artikulusain került elő.⁷⁰ Készítésére vagy egyéb, pecsétre vonatkozó költségre nincs adatunk, így nem tudható, mióta volt használatban, a céh számadásai is csupán 1791. decembertől maradtak fenn. A rájuk vonatkozó csekély számú levéltári iratanyagban mindeddig szintén nem bukkant fel ilyen pecsétlenyomat.

A további három ismert tipárium mindegyike az 1816-os évszámot viseli magán, azaz a mázas fazekas céh alakulásának időpontját.⁷¹ (3–5. kép) Kiadásai tanúsága szerint a céh először 1820 márciusában készítettett pecsétet 5 forintért, melyet – egyelőre ismeretlen okból – 1823-ban, majd 1826-ban újabb pecsétre fordított kiadások követtek, előbb 8, majd 4.16 forint összeggel.⁷² A kutatás jelenlegi stádiumában nem állapítható meg, hogy ezek azonosak-e a fennmaradt három pecséttel, vagy hogy a meglévő pecsétek milyen sorrendben követték egymást.

A pecsétképe alapján archaikusabb típust csak fotóról ismerjük,⁷³ oroszlánok által közrefogott fazekaskorongon álló korszót ábrázol. 1832-ben még ennek lenyomata szerepel a mázasok ispotály-könyvében,⁷⁴ 1843-ban pedig céhkorszójukra is felkerül a címer. Bár a 19. századtól már az orsós korongtípus használata volt jellemző Magyarországon,⁷⁵ a pecséten és korszón kívül a céhzászlókon is ugyanez a blokk korong szerepel. Ahogy időben távolodunk ennek a középkori fazekaskorong típusnak az alkalmazásától – bár a céhek sokáig őrizték, mint jelképet⁷⁶ – az ábrá-

3. kép

A győri mázas fazekas céh pecsétje (1816)
(Ltsz. XJM C.62.34.3. / XJM F.13539)

4. kép

A győri mázas fazekas céh pecsétje (1816)
(Ltsz. XJM C.62.34.2. Fotó: Tanai Csaba Taca)

⁷⁰ XJM 56.14.8.

⁷¹ A több pecsét egyidejű használata nem ismeretlen jelenség a céhek életében. Így volt ez Győrben a kovácsok, serfőzők, csizmadiák és gombkötők esetében is. SZABÓ: Pecsétnyomók 133.

⁷² XJM 56.14.2.

⁷³ Leltári száma: XJM C.62.34.3. – az 1980-as években már hiány, fotóleltári száma: XJM F.13539.

⁷⁴ XJM 56.14.4-5.

⁷⁵ KRESZ: Agyagművesség 562.

⁷⁶ NAGYBÁKAY: Fazekas céhpecsétek 248.

5. kép
A győri „fehérfazekas céh” pecsétje (1816)
(Ltsz. XJM C.62.34.1. Fotó: Tanai Csaba Taca)

hafner (fehérfazekas v. fehéredényes) kifejezés voltaképpen a mázas fazekas német változataként is felfogható.⁷⁸ Ezt a pecsétváltozatot feltehetően a mázas céh német/osztrák származású tagjai használták dokumentumaik hitelesítésére.⁷⁹

Flóriánt ábrázoló pecsétről egyelőre az 1874–1878 közötti évekből kerültek elő lenyomatok, tehát már az Ipartársulat megalakulása utáni évekből.⁸⁰ Ezek mindegyike a magyar nyelvű változaté.

Céhládák

A ládák esetében szintén az volna a kézenfekvő, hogy a korábbi, 1798-as keltezésű a fekete fazekasoknál maradt.⁸¹ Bár a láda készítésének költségei az 1793-tól viszonylag részletesen vezetett számadásokban sehol nem lelhetők fel, mégis két-

zolás is veszít jelentéséből. Fruhmann Antal kályhászmester agyagból készített címermásolatáról a korong maga már le is maradt, s az oroszlánok a levegőben tartják a virágos korsót.⁷⁷ (6. kép)

A másik két, szent Flóriánt mint a fazekasok patrónusát ábrázoló tipárium egymáshoz nagyon hasonló, ám az egyikén magyar, a másikon pedig német nyelvű felirat olvasható. Az utóbbin szereplő weis-

6. kép
Terrakotta címermásolat Fruhmann Antal műhelyéből, 20. század
(Ltsz. XJM Ht.2009.1.127.)

⁷⁷ XJM Ht.2009.1.127. Pontos adatolás hiányában nem tudjuk, hogy a dinasztia melyik tagja készítette.

⁷⁸ Német nyelvterületen fekete- és fehérfazekasokat különböztettek meg. Ez utóbbi a magyar szakirodalomban fehéredényes fordításban terjedt el, s az ónmázas fajanszot előállító mestereket jelölik vele.

⁷⁹ Egyelőre ugyan nem rendelkezünk megbízható adatokkal az összes mázas fazekas mester nemzetiségére vonatkozóan, ám azt tudjuk, hogy a Dachauerek és Müller Mátyás Bajorországból (XJM 2011.10.65.2.; XJM 56.14.49.), a Mágnerék pedig Bécsből származtak. GyMJVL IV.A. 1056 ff.1759 szept. 19. Dachauer műhelyében bizonyosan készült fehéredény. CSEREY: Magyary, Dachauer 413–414.

⁸⁰ A győri mázas fazekas ipartársulat alapszabályainak tervezete 1874-ből (XJM 56.14.83.) és az elfogadott alapszabályok 1878-ból (XJM 56.14.82.); 1876. évi pénzügyi mérleg (XJM 56.14.80.).

⁸¹ XJM H.56.14.1.

séggkívül a fazekasoké volt, mázas kerámiából készített másolata ugyanis fennmaradt a Szabó fazekas dinasztia hagyatékában.⁸² Szabó István és Szabó József, annak megalakulásakor átléptek a mázas céhbe, így talán emlékebe készíthette el valamelyikük a láda kerámia mását. A céhláda szerepelt a győri Ipartestület 50 éves jubileumi kiállításán is 1935-ben.⁸³ (7–8. kép)

A szóban forgó céhláda készítésének körülményei ugyan ismeretlenek, ám a fazekas céh a fennmaradt iratok alapján szinte minden évben fizetett kisebb-nagyobb összegeket láda kísérés címén (1794-ben tetemes 46.33 forintot), így bizonyosan volt már korábban is reprezentatív ládája. Az egyetlen céhláda készítésre vonatkozó, ismert kiadásuk azonban 1807-ben 8.39 forint összeg, mely a bejegyzés szerint a lakatos munkát is magában foglalta. E feltehetően valamivel szerényebb kivitelű tárgyról egyebet nem tudunk, így azt sem, hogy mi-

ért lehetett szükségük rá, vagy mi lett a sorsa, de elképzelhető, hogy a szétválás után egy ideig ezt használták a mázas fazekasok.

A mázasok először 1825-ben fizettek 1 forintot „Che Ladaro”, amely még egy egyszerű darab esetében is igen alacsony összegnek tűnik, így valószínűbb, hogy inkább egy e célból használatba vett láda vasalását, vagy javítását jelentheti.⁸⁴

7. kép

A győri fazekasok céhládája (1798)
(Ltsz. XJM C.62.34.2. Fotó: Tanai Csaba Taca)

8. kép

Az 1798-as céhláda mázas kerámia másolata
(eredeti fotó helye: TIMAFFY: Szabó fazekas család 3.)

⁸² TIMAFFY: Szabó fazekas család 3.

⁸³ NAGY: Győri Ipartestület 172.

⁸⁴ Az 1818. évi Győr vármegyei limitáció szerint egy egyszerűbb láda mérettől függően 3–5 forint, hozzá a lakatosmunka 1.5 forint. (XJM 56.63.8.)

1842-ben már 49 forintot kötötték ládára – ami az összegből ítélve egy díszesebb, új darabot jelentett – ezt azonban 1849-ben a bevonuló császári sereg feltörte. Tőlük az 1850-ben 40.54 forintért készült céhládájuk maradt fenn.⁸⁵ (9. kép)

Zászlók

Az eredeti fazekas céh már a 18. században is rendelkezett zászlóval, 1745. évi privilégiumuk első artikulusa említi ennek használatát,⁸⁶ Mária Terézia pedig később egyértelműen kötelezővé tette azt.⁸⁷ 1793-ban látható, hogy a céhmester járandósága mellé a zászló gondviselést is beszámították, s ezért két évre 4 forintban részesült. A fekete fazekasok 1816-ban a zászló festésére fizettek a képírónak 11.30 forintot, amire a mázasok kiválása szolgáltatott okot, 1821 júniusában pedig újra fizettek 9.3 forintot zászló csináltatásra, ami az összeg alapján inkább valamilyen kiegészítő költsége volt a korábbi zászlónak.⁸⁸ Bár tudjuk, hogy az 1864-ben készítettett új zászló avatásakor még megvolt az 1700-as évekre datált zászló is (két utolsó számjegye akkor már nem volt olvasható), ez a korábbi darab sajnos nem maradt fenn számunkra.⁸⁹ Ugyanakkor az 1864-es zászlóavatásról tudósító Győri Közlöny ismerteti a régi zászlón szereplő neveket, melyek feltűnnek az 1745–1767 közötti céhes iratokban is, s a zászlón céhmesterként megnevezett Vidacsi Mihály 1746-ban és 1750–1761 között többször is céhmesterként szerepel bennük.⁹⁰ Feltételezhetjük, hogy a privilégium 1745-ös megújításával egy időben új zászlóról is gondoskodni kívántak, ám az – a rajta feltüntetett nevek alapján – feltehetően csak a következő évre készült el teljesen.⁹¹

9. kép

A mázas fazekasok céhládája (1850)
(Ltsz. XJM C.63.142.1. Fotó: Tanai Csaba Taca)

⁸⁵ XJM 56.14.2.

⁸⁶ GyMJVL XV/3. 23. 1. cikkely.

⁸⁷ MNL OL C 25 A 28.

⁸⁸ XJM 56.14.12.

⁸⁹ GyK 8. évf. 64. sz. (1864. aug. 28.).

⁹⁰ XJM 56.14.12; XJM 56.14.15. Ezt megelőzően csak az 1745. évi privilégiumból van adat, miszerint az akkori céhmester Franciscus Ország volt, s a rajta kívül felsorolt 18 név között szerepel a zászlón felsorakoztatott 9 céhtagé is. GYMJVL XV/3. 23 latin nyelvű bevezetője.

⁹¹ Perger Gyula szerint a zászlón szereplő dátum tudhatóan 1745 volt. PERGER: Újváros 115.

10. kép

Ádám teremtése ábrázolás a mázas fazekasok céhzászlóján (1825)
(Ltsz. XJM C.64.115.1. Fotó: Tanai Csaba Taca)

A mázas fazekasok első alkalommal megalakulásuk évében, 1816 júniusában fizettek 9.12 forint összeget zászlóra, melyből világos, hogy egy rendkívül szerény kivitelű darab lehetett.⁹² Mivel a céh privilégiumában szerepel, hogy a tagok kötelesek az úrnapi és annak nyolcad napján tartandó processziókor zászlójuk alatt megjelenni, így a kiadás elkerülhetetlen volt, de a kezdeti terhek miatt igyekeztek azt minimalizálni. Az 1825-ös datálású zászlóért 1824-ben összesen 145 forintot fizetett ki a céh, melynek részletezése nem tartalmaz kelmét, így valószínűbb, hogy inkább a korábbi zászló ékítéséről, mint teljesen új darabról van szó.⁹³ A dokumentumokból következtetve az 1849-ben a császári hadsereg által összeromoltatott zászló azért maradt fenn viszonylag jó állapotban, mert 1852-ben 5.12 forintot költöttek rá, majd 1862-ben az ékesítésére újra költöttek 19.65 forintot.⁹⁴

Érdekességgként jegyezném meg, hogy az A oldali zászlóképen látható teremtés jelenet az agyagból gyúrt Ádám népies képzetén alapszik, amit egy kisalföldi monda is megörökített, ahol az etnikumok bőrszínét magyarázzák azzal, mennyi ideig felejtette Isten a kemencében az agyagból teremtett embert.⁹⁵ (10. kép)

⁹² XJM 56.14.2

⁹³ XJM C.64.115.1.

⁹⁴ „1849 evi Június 25én Nagy János Czeh mester alatt a Czeh láda és Czeh Zászlója a bevonult Császári hadsereg által és ugyan a láda felterettétvén erőszakosan a benne volt fentebb látható 65 f 30 kr Pengőpénzben abból kivétettek az Zászló pedig észvéromoltatott és szinte azon had sereg által elvétel...” Bár a feljegyzés szerint a zászlót elvették a katonák, ez az értelmezés feltehetően a helytelen mondat szerkezetből fakad, s nem a zászlót, hanem a pénzt vitték magukkal. XJM 56.14.2.

⁹⁵ Nagy Ilona gyűjtése, Markotabödöge–Mosonszentjános, 1970. NAGY: Eredetmagyarázó mondák 10.

11. kép

Flórián ábrázolás a fekete fazekasok céhzászlóján (1865)

(Ltsz. XJM C.64.115.2. Fotó: Tanai Csaba Taca)

A múzeum birtokában lévő másik, 1864-ben készült és fentebb már említett fazekas céhzászló, a korábbi nézettel ellentétben nem a mázas céh 1825-ben megromgálódott zászlója helyett készült.⁹⁶ Bár a céh nevét nem őrizte meg felirat, az az előjárók és tagok névsorából kikövetkeztethető. A zászlón céhmesterként feltüntetett Pothorccki János a fekete fazekasoknál töltötte be ezt a szerepet, s a nevek közt több, a fekete fazekasok irataiból ismert céhtagé is szerepel, így bizonyosan a fekete fazekasok tulajdona volt.

A fekete mivesek korábbi zászlójuk javítására utoljára 1846-ban költöttek jelentéktelen összeget, az új zászló készítésére azonban már nincs utalás a fennmaradt (és csupán 1861-ig vezetett) számadásukban. A Győri Közlöny ellenben a zászlóavatás kapcsán megemlíti, hogy az 300 forintjába került a céhnek. Szintén innen tudjuk meg, hogy a céh által kapott új lendület részben korábbi tagja, az akkor már győri képviselőként megbecsülésnek örvendő Fábíán Pál buzdításának is köszönhető, akinek felesége, a szintén fazekas/kályhás családból származó Káloczy Zsuzsanna töltötte be a zászlóanya szerepét.⁹⁷

Az új zászló középmezéjébe – mint fazekas védőszent – Flórián került. (11. kép) A szent tisztelete az osztrák területekről elterjedve már a 18. században is jelen volt Magyarországon,⁹⁸ névünnepén a győri fazekasok 1745. évi privilégiuma is kötelezte a céhtagokat a misézésre, így könnyen lehet, hogy már korábbi zászlójuk is őt ábrázolta.

⁹⁶ SZABÓ: Céhzászlók 189.; NEMESNÉ MATUS – SZABÓ: Céhkatalógus 114. (138. tétel).

⁹⁷ GyK 8. évf. 64. sz. (1864. aug. 28.)

⁹⁸ NAGYBÁKAY: Céhes kézművesipar 114.

Korsó

A fazekasok körében a céh ünnepein a bor felszolgálására használatos korsó értelemszerűen cserépből készült, s különösen érdekes lenne tudni, ki és milyen körülmények között, milyen megbízás alapján készítette, erre azonban szignálás hiányában szinte esélytelen következtetni.

A fekete fazekas céh korsóját már csak fotográfiáról ismerjük. 1935-ben a győri Ipartestület 50 éves jubileumi kiállításán szerepelt az ipartörténeti szekcióban, melyet főként Horváth Antal, az iparostanonc iskola nyugalmazott igazgatója gyűjteményéből rendeztek. Bár a gyűjtemény több darabja is – így a mázas fazekasok céhkorsója és az 1798-as datálású céhláda is – végül bekerült a múzeumba, e korsó további sorsáról nincsenek adataink. (12. kép)

A mázas fazekasok céhkorsója 1843-ban készült.⁹⁹ Megrendeléséről nem maradtak fenn feljegyzések, kifizetéséről pedig nagy valószínűséggel azért nem, mert annak elkészítése inkább dicsőség lehetett a fazekasnak, semmint bevételi forrás. Egy feltehetően csak családi hagyományon alapuló nézet szerint Szabó József keze munkája, ám ezt ma már nehéz lenne alátámasztani. Az állításban szereplő egyéb adatok azonban – így az, hogy Szabó József apja, Szabó István céhmester,¹⁰⁰ ő maga pedig atyamester volt 1843-ban – csupán a korsón szereplő nevek egymásutáni-ságán alapultak.¹⁰¹ Mivel tudjuk, hogy 1842–1845 között Nagy János volt a céhmester, a korsón szereplő névsor pedig apró csúszással a mesterré válás sorrendjét követi, nem pedig választáson alapuló rangsort,¹⁰² az ide vonatkozó állítások tévesnek bizonyultak, a készítőre utaló megállapítást támogató adat ellenben

12. kép

A mázas és a fekete fazekas céhek korsóit bemutató képeslap a győri ipartestület jubileumi kiállításáról (1935)

(Nagy István fotógyűjteményéből.

A képeslap Komondy Miklós tulajdona.)

⁹⁹ XJM Ht.64.172.4.

¹⁰⁰ Ez azért is kizárható, mert a 62 éves Szabó István fazekas mester 1843-ban szegénységére és munkaképtelenségére való hivatkozással kéri felvételt a Hufnagel alapítványból megsegített polgárok közé. GyMJVLIV.A. 1056 r. 56. 2441.

¹⁰¹ TIMAFFY: Szabó fazekas család 2-4. Átvette: CSUPOR: A fazekasság 466.

¹⁰² A csúszás abból adódik, hogy a korsó füle által megosztott két szövegblokk olvasata soronként folyamatos lenne, de két helyen a sorban következő név nem került át a másik hasábjába, hanem az utoljára beírt név alatt szerepel. XJM 56.14.7. közli a mesterré válások időrendjét 1800-tól.

nem került még elő. Ugyanakkor érdekes adalék, hogy az 1876/77-es tanévben Károlyi András fazekas adta be a bencés régiségtárba a mázas fazekasok céhkorsójának betű és címer nyomatához használt formákat, ami személyéhez köti azt.¹⁰³ Károlyi – kinek neve szintén szerepel a korszón a mesterek sorában – 1835-ben remekelt, így 1843-ra megfelelő szakmai tapasztalattal rendelkezett, hogy készítője lehessen a céhkorszónak.¹⁰⁴ Sajnos a mintáknak a múzeum leltáraiiban nincsen nyoma, hollétükről nincsenek adataink, így ezt a feltevést sem lehet bizonyítani.

A mázas és fekete fazekas céh közti különbségek

A szakirodalomban a győri fazekasok megkülönböztetése nem egyértelmű, ahogyan a fekete fazekasok saját magukra való hivatkozása sem volt következetes. Ehhez hozzájárul, hogy a helyi előjárások a korábbi céhben maradtakra gyakran magyar fazekasokként utalnak, s valóban, az ott ismert céhtagok között 1816 után nem található német név. Ugyanakkor a mázas fazekasok céhében egyaránt található magyar, illetve német tagok. A győri fazekas céhek azonban nem nemzetiségi alapon szerveződtek, csupán a német féléredényesek a szétválás után a saját profiljukhoz technikailag közelebb álló mázas céhbe léptek be.

Ami leginkább megkülönböztette a mázas és a fekete fazekasokat, az a máz használata, s ezzel összefüggésben a termékskála, illetve a felhasznált alapanyag. A Győr vármegyei fazekasok 1744. évi árszabása külön részletezi a mázas és fekete fazekasok munkáit, így kiderül, hogy mindkét ágat művelők készítettek kályhát (azaz kályhaszemeket), a mázasok zöldet, a feketék pedig feketére vagy vörösré égettetet. A mázasok ezen kívül készítettek korsókat, fazekakat és tálakat (természetesen mázzal bevonva), míg a feketék mázatlan korsót, fedőt, tejesfazekat és vajasköcsögöt.¹⁰⁵

A 18. század végére a kályhásság technológiai változása okán ez a szakterület egyre inkább a mázas fazekasok kezébe került. Termékeik különbözősége a mázazáson túl a kályhakészítéshez is használatos tűzálló agyag alkalmazásában rejlett.

Bár mind a fekete, mind a mázas céhről tudjuk, hogy a várostól bérelt földterületekről is termelt ki tálföldet és sárga földet – illetve a fekete fazekasok fekete földet is –, a mázas fazekasok termékeik javát Ausztriából hozatott fehér földből készítették. Erről úgy tartották, minőségében egyetlen magyarországi agyag sem válthatja ki, a gyenge honi agyagból készült termékek ugyanis rendkívüli törekenységük miatt nem felelnek meg az elvárásoknak.¹⁰⁶ Ezt olyannyira szigorúan vették, hogy 1843-

¹⁰³ Értesítvény 119.

¹⁰⁴ Ő 1862–1863-ban volt céhmester, tehát nem vezetői minőségében voltak nála a sablonok.

¹⁰⁵ CSUKÁS: Fazekasok árszabása 29.

¹⁰⁶ A helyben kitermelt agyag gyengébb minőségét támasztja alá a Magyar Királyi Földtani Intézet megbízásából végzett 1885. évi vizsgálat, mely a Győrben rendelkezésre álló fazekasföldet a legkevésbé tűzálló III. csoportba, a „közönséges agyag” kategóriába sorolja, valamint megállapítja, hogy viszonylag magas a mésztartalma és a zsugorodása. MÁTYÁSFAI – PETRIK: Az agyag 76. Ezen túlmenően kitér az ausztriai kályhaföld jó minőségére, melyet emiatt a fővárosi kályhakészítők gyakran használnak. Uo. 17.

ban erre hivatkozva Károlyi József céhből való kizárását kérték, felröva neki, hogy Kisbarátról hozatja a nyersanyagot, s készítményeinek minősége ezáltal rossz fényt vet a győri mesterek közösségére.¹⁰⁷ Mindazonáltal, ahogy azt válaszában Károlyi is megfogalmazta, erre vonatkozó előírás a céh irataiban rögzítve nem volt, csupán a szokás élt, az agyag külföldi beszerzésére így a céh nem kötelezhette volna tagjait.¹⁰⁸ Károlyi tiltakozására végül nem került sor a céhből való kizárására, a város főjegyzője csupán nyomatékosította, hogy az agyagot neki is a céh előírásai szerint kell beszereznie, „a költsönös vagdalódzások” pedig figyelmet nem érdemelnek.¹⁰⁹

Szintén 1843-ban, a külföldről hozatott agyagra hivatkozva kérik a mázas fazekasok, hogy árendájukat a város engedje el, mivel a Cigánylaposról ők már évek óta nem termelnek ki földet.¹¹⁰ Ennek ellenére kiadásai tanúsága szerint még 1857-ben és 1864–1865-ben is fizettek árendát, 1867-ben pedig konkrétan a várostól bérelt agyagföldet említik, ami ezek szerint talán a távolabbi, Fazekasvermek területét jelentheti.¹¹¹ A földrendelésekről vezetett jegyzékeik szerint 1861–1862-ben a sárga agyag fordulónként 6, a tálföld pedig 7 krajcárba került.¹¹² Mint arra korábban történt utalás, a fekete fazekasok – alacsony létszámukra való hivatkozással – úgyszintén 1843-ban kérték árendájuk leszállítását.¹¹³

Az egyes céhek készítményei közti megkülönböztetésről a többször hivatkozott 1816-os folyamodványból kapunk információt. Ezek szerint a mázasok – akik akkor 13-an voltak, s egyenként 2-3 legénnyel dolgoztak – a helyi földből bőségesen készítették a feketéket illető termékeket: „ugy mint bor mirő korsókat Sziros és tobákos fazokakat vájlingot tálót tányért ijjele edint földöt mely paraszt kálhát virág tarto fazokat kis tsutsos es nagyobb korsokat Sima ordenáre Kálháknak az also közép ugy a fölső Szimzeit ugy hasonlokép a Cimmeses Stuk Kálháknak az also Szimzeit es a fölső gomjait hasonló kép ices meszszölös es kisebb poharakat es egyebb aprolikokat”. Holott mint írják, a mázasoknak „kezdetül fogva ekkoráig az fekete Fazokas Mesterseghez tartozando edínyek kiszitisiben magokat avatni szabad nem volt hatsak meg nem mázolták tudni illik vörös ju tepszit tejes fazokat korsot spárga burikot virag tartot tsinálni mind ekkoráig Szabad nem volt s ide haza ugy más külső helyekre avagy vásárookra vinni ugy mint Pestre és Budára avagy azt ott akar mi Szín alatt Száz Számban föl fogadni mindennemő kifogások alatt tilalmazva volt.”¹¹⁴

¹⁰⁷ XJM 56.14.69.

¹⁰⁸ GyMJVLIV.A. 1056 r. 56. 42. és 705.

¹⁰⁹ A közös földbeszerzés az ipartársulat alakulásakor is szokásban volt még, erre hivatkozva ragaszkodtak kis létszámuk ellenére különálló szaktársulat létesítéséhez. XJM 56.14.79.

¹¹⁰ GyMJVL IV.A. 1056 r.56. 2868/3140.

¹¹¹ XJM 56.14.3.

¹¹² XJM 56.14.76. A fehér föld beszerzésére vonatkozó egyetlen adat 1822-ből származik, amikor is kiadásai között szerepel ezen a címen egy összegben 12.30 forint. XJM NA.56.14.2.

¹¹³ XJM 56.14.70.

¹¹⁴ GyMJVL IV.A. 1056 r. 14. 265/618 (16).

Munkaszervezés

A rendelkezésre álló céhes iratanyag bepillantást enged a fazekasok munkaszervezésébe is.

Az 1633-as első céhszabályzat alapján a munkaidő reggel 4-től este 7 óráig tartott, s csak a vasárnap és az egyházi ünnepek számítottak munkaszüneti napnak. A mázasok ezen felül 1815-ös artikulusaikban előírták inasaik számára, hogy ünnep- és vasárnapokon a helyi rajziskolába járjanak s erről bizonyoságtévő levelet mutassanak fel.¹¹⁵ A céh kiadásai között egy alkalommal, 1842-ben szerepel 10 forint kiadás is Rajzoló Iskolára.¹¹⁶ Ugyanakkor, bár II. József már 1786-ban előírta az inasok számára legalább egy éven át a rajziskola vasárnaponkénti látogatását,¹¹⁷ ez bizonyára nem ment zökkenőmentesen, hiszen Győrben 1845-ben újra rendelkezni kellett kötelező jellegéről.¹¹⁸

Mint a céhek életében általában, meghatározóak voltak a negyedévente tartott úgynevezett kántorgyűlések, melyekhez sokszor mulatságok is kapcsolódtak. Míg a mázas fazekasok az évi utolsó kántort többnyire december 26-ra tették, a fekete fazekasok rendszerint Tamás napján tartották, elszámolásukat is ehhez kötötték, illetve misén vettek részt december 21-én. Ennek feltehetően a mázasokétól eltérő, mégis kedvező év végi időpont lehetett az oka. Több esetben az évi két mulatságukból az egyik Flóriánra, a másik Tamás napjára esett.

Többnyire ünnepekhez kötődtek a szegődtetések is. Leggyakrabban Szent Ivántól Szent Ivánig, illetve karácsonytól karácsonyig tartott az év, de gyakori a Flóriántól való szegődtetés is. A vándorlegények fogadása hasonlóan zajlott, mint másutt. Elszállásolásukkal kapcsolatban ugyan nincsenek pontos adataink, a mázas fazekasok jegyzőkönyvében azonban találunk utalást arra, hogy 1828-ban kisebb-nagyobb összegeket fizettek a Rózsa vendégfogadónak.¹¹⁹ Egy alkalommal „legintül” 28 forintot adtak ki a fogadónak, amiből arra lehet következtetni, hogy talán – az egyébként a fazekasok által lakott terület tőszomszédságában lévő – Rózsában szállásolták el azokat a legényeket, akik még nem találtak munkát és az atyamester nem tudott nekik alvóhelyet biztosítani.¹²⁰ (13. kép)

¹¹⁵ XJM 56.14.13. A mázas fazekas céh artikulusai (1815/9. cikkely). Megjegyzés: a Győri Királyi Főbb Rajzoló Iskolát 1787-ben alapították.

¹¹⁶ XJM 56.14.2. – A kiadás jelezhet büntetést is, melyet a rajziskola látogatásától visszatartott inas után kellett mesterének fizetnie. Erre vonatkozóan 1795-ben született kormányrendelet, mely akkor a büntetést 4 forintban állapította meg. SZÁDECZKY: Iparfejlődés I. 162.

¹¹⁷ SZÁDECZKY: Iparfejlődés I. 161.

¹¹⁸ XJM 53.14.237. Jegyzőkönyv (1845. nov. 28.) Fruhman Antal kebelbéli rajztanító folyamodása. A céhes inasok, köztük a fazekasok legalább egy évig járjanak ünnep- és vasárnapokon a rajziskolába, és a bizonyítvány nélkül fel ne szabadíttathassanak – tanács jóváhagyta és kötelezővé tette a rajziskolába járást.

¹¹⁹ Győrben ma is áll az épület a Kossuth utca 85. szám alatt. Csupán a keskeny Rózsa köz választja el a Bálint Mihály (egykori Rácz) utcától, melynek környékén a fazekasok többsége lakott.

¹²⁰ XJM 56.14.2.

13. kép

A mázas fazekasok szállóhely jelvénye, az atyamester fogadja az érkező vándorlegényt (1816 után)
(Ltsz. XJM C.64.172.2. Fotó: Deim Péter)

A műhelyekben legények végezték az agyag előkészítését, az edények száradásra hordását, és az égetőkemence javítását, tapasztását.¹²¹ A mázasok az 1860-as években megkülönböztették közöttük a korongost és a curiktert.¹²² Utóbbiak főleg a földdel foglalatoskodtak, keze alá dolgoztak a korongosnak, esetleg az agyagot is felhasználáskészre gyúrták számára.¹²³ A földhordást és a vermek betöltését azonban a kiadások tanúsága szerint napszámosokkal végeztették és külön megfizették.¹²⁴ Földhordásra, -vigyázásra, veremtöltésre, földhordó ládák készítésére és javítására vonatkozó kiadások már a 18. század végétől fellelhetők irataikban.¹²⁵

A legények létszáma leginkább a mester műhelyének igényeihez igazodott, bár az aránytalanságoknak a céh mindig igyekezett elejét venni. Előírások szabályozták, hogy a mesterek csak sorban egymás után szegődtethettek legényt, s szám fölöttit csupán akkor, ha a soron következő mesterek egyike sem tartott rá igényt. Többször megerősített előírásuk volt, hogy egyik mester a másiktól legényt

¹²¹ GyMJVL XV/3. 6. 6. cikkely.

¹²² XJM 56.14.3.

¹²³ KÖRMENDI: Tatai fazekasság 15.

¹²⁴ A céh közösen ritkábban, de valószínű, hogy az egyes műhelyek rendszeresen így jártak el.

¹²⁵ XJM 56.14.12; XJM 56.14.2. XJM 56.14.3.

nem csálhat át műhelyébe.¹²⁶ Leggyakrabban 1-2 legény és 1-2 inas dolgozott egy helyen, de nagyobb termelést folytató (jellemzően kályhás-) mesterek akár 10-20 legényt is alkalmazhattak egyszerre.¹²⁷ Nagyobb létszámban általában úgy tudott egy mester alkalmazottakat biztosítani magának, ha saját költségen idegenből hozatta őket a városba. Ezt már az 1745. évi szabályzatuk is megengedte.¹²⁸

A mesterek létszámára szintén többször vezettek be korlátozásokat, és igyekeztek azt mindenkor 10-15 főben maximálni. Az 1633-as privilégium 12 fazekas nevét sorolja fel, majd 1738-ban tízben korlátozza számukat. Az 1745. évi céhszabályzat szerint megint megsokasodtak, ezért létszámukat immár 15 főben maximálják. Az 1816-os kettéválással azonban a létszámbővülés problémája is megoldódott, hiszen a mesterek száma így csaknem megduplázódhatott. A céhek megszűntetése után két-három évtizeddel, 1900 környékén pedig már három tucatnyi fazekas dolgozott a városban.¹²⁹

Összegzés

Az 1633-ban alapított győri fazekas céh a mázas fazekasok 1816-ban bekövetkezett kiválása után, azzal párhuzamosan működött tovább a céhszisztem felbomlásáig. Az 1870-es évekig a megyén belül csak Győrben és Sziget községben dolgoztak fazekas mesterek, akik a dunántúli viszonyokhoz képest összességében még a század végén is meglehetősen kevesen voltak.¹³⁰

Bár a 18. század során „győri edény”-ként híressé vált habán kerámiát felvidéki településeken szereztek be a győri kereskedők, s szállították főként Erdélybe,¹³¹ viszonylag kis létszámuk ellenére a 19. században már maguk a győri fazekasok is jelentős területet tudtak ellátni áruval. Ennek oka, hogy más vidékek termékeivel is kereskedtek, amire privilégiumuk 1792-ben történt kiegészítése szerint lehetőségük volt.¹³² Szabó József mázas fazekas mesterről tudjuk, hogy ezrével szállított fazekasárut saját burcselláján Bécstől Esztergomig.¹³³ Érdekes módon 1845–1846-ban az anyakönyvekben is burcsellásként szerepel (holott 1846-ban ő volt a má-

¹²⁶ GyMJVL XV/3. 6. 1. cikkely; GyMJVL XV/3. 23. 28-29. cikkely; XJM 56.14.13. 31. cikkely.

¹²⁷ Mágner Károly Újváros 112. szám alatti házánál, melyben maga is lakott, 17 fazekas legényt írtak össze az 1784–1787. évi népszámláláskor.

¹²⁸ GyMJVL XV/3. 6. 32. cikkely.

¹²⁹ KÁPOLNAI: Fazekasok 537.

¹³⁰ 1891-ben 44 fazekast jegyeztek fel egy város és egy község viszonylatában Győr vármegyében. Ettől csak Moson megye marad el, ahol 11 főt számoltak, minden más megyében – többnyire jóval – meghaladja a százat a fazekasok száma, ami feltételezhetően korábban is hasonló arányt mutathatott (NÉPSZÁMLÁLÁS 84. II. Táblás kimutatások) – 1892-ben ugyanakkor a népszámlálás alapján kiadott névjegyzékben Győr és Győrsziget mellett Tét-Szentkútról is szerepel egy fazekas. Név- és lakjegyzék 576.

¹³¹ KRESZ: Agyagművesség 550.

¹³² Lásd korábban a székesfehérvári céh számára adott másolat kapcsán. ELTE EK XXIX./10. 14. cikkely.

¹³³ TIMAFFY: Szabó fazekas család 20.

zasok céhmestere),¹³⁴ a halála előtti években pedig a Nagy-Győri Naptár címjegyzékében edénykereskedőként nevezik meg.¹³⁵ A 19. század utolsó harmadában a Csöngey fazekas családból az egyik fiú megörökölte a műhelyt, egy másiktól viszont hajós vált, ami szintén segíthette a cserépáruval való kereskedést.¹³⁶

A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum gazdag kerámiaanyagából sajnos csak néhány darabról tudjuk, hogy győri mester készítette – s azok többsége inkább a 19. század végéről, 20. század elejéről fennmaradt, fülbélyeggel ellátott darab. Elvértve akad

14. kép
A Szabó mázasfazekas család műhelyében készült
pereculacs (19. század)
(Ltsz. XJM N.62.1.1. Fotó: Tanai Csaba Taca)

15. kép
Dachauer Ferenc által a győri iparműkiállításra készített
106 literes lábás és 266 literes fazék (1874)
(Ltsz. XJM N.62.68.1-2. Fotó: Tanai Csaba Taca)

¹³⁴ GyMJVL Újvárosi anyakönyvek másolatai.

¹³⁵ Naptár 1876: 136.; Naptár 1877: 136.

¹³⁶ GyMJVL Újvárosi anyakönyvek másolatai.

azonban olyan mívesebb tárgy is gyűjteményünkben, mely híven tükrözi a helyi céhes mesterek magas szintű szaktudását. (14–15. kép) A nagyvárosi környezet, a sok külső hatás nem tette ugyan lehetővé sajátos forma és díszítménykincs kialakulását, ám kedvezett a mindenkori igényekhez igazodó, fejlett műhelyek létrejöttének. A győri fazekasok így – bár termékeik nem rendelkeztek olyan könnyen meghatározható stílusjegyekkel, melyek által bárhol felismerhetőek lennének, s nem töltenek be kiemelkedő helyet a magyar népi kerámiaművészetben – mégis fontos szereppel bírnak a város ipartörténetében.

FORRÁSOK

- GyMJVL = Győr Megyei Jogú Város Levéltára
 Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai 1743–1854 (1726–1879):
 IV.A.1056 a. Tanácsülési jegyzőkönyvek
 IV.A.1056 r.: Folyamodások
 IV.A.1056 ff.: Új polgárok könyve (1759)
 Győr thj. város tanácsának iratai (1872–1929)
 IV.B.1402/182.1872/II.20–39: Ipartársulatokra vonatkozó iratanyag
 Céhíratok levéltári gyűjteménye 1624–1871:
 XV.3. 6: Fazekas céh artikulusai 1634
 XV.3. 23: Fazekas céh artikulusai 1745
- ELTE EK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Egyetemi Könyvtár
 XXIX./3. = Céhlevelek Fazekasok 3.
 XXIX./10. = Céhlevelek Fazekasok 10.
- MNL OL = A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 C 25 A 16 = Helytartótanácsi Levéltár – Acta mechanica, Ladula A 16.
 C 25 A 28 = Helytartótanácsi Levéltár – Acta mechanica, Ladula A 28.
- GyK = Győri Közlöny – Politikai hetilap, Győr
 Hazánk = Hazánk – Kereskedelmi és szépirodalmi lap, Győr
- XJM = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum (elődintézménye a Xántus János Múzeum) Helytörténeti Gyűjteménye a kezdetektől 1960-ig
 XJM C. = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye 1960–2007 között
 XJM F. = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Fotógyűjteménye
 XJM Ht. = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Helytörténeti Tárgy Gyűjteménye 2007–2013 között
 XJM N. = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Néprajzi Tárgy Gyűjteménye
 XJM NA. = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Néprajzi Adattára

SZAKIRODALOM

- BALÁZS: Győr társadalma = BALÁZS PÉTER: Győr társadalma a polgári forradalom előtt (Adatok a gazdasági alap vizsgálatához). In: Történeti statisztikai évkönyv 1. (1960) 113–165.
- BEDY: Adalékok = BEDY VINCE: Adalékok a győri ipar történetéhez (második közlemény). Győri Szemle 12. (1941) 182–188.
- BEDY: Győri káptalan = BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. (Győr egyházmegye múltjából 3.) Győr, 1938.
- Cím- és lakjegyzék = Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. A nagyméltóságú Magy. Kir. Kereskedelemügyi minister úr rendeletéből a legutóbbi népszámlálás adatai alapján szerkeszti Dr. Jekelfalussy József. Budapest, 1892.
- CSEREY: Magyary, Dachauer = S. CSEREY ÉVA: Magyary József (azelőtt Dauchauer Ferenc) cserépkályha-edénygyárának története. Arrabona 45. (2007:1) 411–422.
- CSEREY: XJM cserépkályhái = CSEREY ÉVA: A győri Xántus János Múzeum cserépkályhái. Arrabona 9. (1967) 179–192.
- CSUKÁS: Fazekasok árszabása = H. CSUKÁS GYÖRGYI: Fazekasok, üvegesek, pintérek, fémművesek, szítások árszabásai (1626–1820). Az Mester Emberek Míveinek árazása. Budapest, 2001.
- CSUPOR: A fazekasság = CSUPOR ISTVÁN: A fazekasság. In: Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Szerk. KÜCSÁN JÓZSEF – PERGER GYULA. Győr, 2002. 455–480.
- Értesítvény = Értesítvény a Pannonhalmi Szt-Benedek-Rend győri Főgymnasiumáról az 1876/77. tanév végén. Győr, 1877.
- GECSÉNYI: Győri céhek = GECSÉNYI LAJOS: A győri céhek a XVI. sz. második és a XVII. sz. első felében. Arrabona 21. (1979) 91–114.
- KÁPOLNAI: Fazekasok = KÁPOLNAI IVÁN: Fazekasok a Kárpát-medencében 1900 körül. Területi Statisztika 12. (2009:5) 533–546.
- KRESZ: Agyagművesség = KRESZ MÁRIA: Agyagművesség. In: Magyar Néprajz III. Kézművesség. Főszerk. DOMONKOS OTTÓ. Budapest, 1991. 524–600.
- KRESZ: Fazekasművészet = KRESZ MÁRIA: Magyar fazekasművészet. Budapest, 1991.
- KÖRMENDI: Tatai fazekasság = KÖRMENDI GÉZA: A tatai fazekasság története. Kiadja a Komárom Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya és a Népművelési Tanácsadó Hazánk felszabadulásának 20. évfordulója alkalmából. Tatabánya, 1965.
- KURUCZ: A győri ipartestület = KURUCZ JÓZSEF: A győri ipartestület és a régi győri ipartársulatok története. Győr, 1911.
- MÁTYÁSFALVI–PETRIK: Az agyag- = MÁTYÁSFALVI MATYASOVSZKY JAKAB – PETRIK LAJOS: Az agyag-, üveg-, cement- és ásványfesték-iparnak szolgáló magyarországi nyers anyagok részletes katalógusa. A Magyar Kir. Földtani Intézet kiadványai. Budapest, 1885.
- MORVAI: Polgárkönyv = MORVAI GYULA: Győri Polgárkönyv I. Mezővárosi időszak. 1600–1743. (Városi Levéltári Füzetek 10.) Győr, 2007.
- NAGY: Eredetmagyarázó mondák = NAGY ILONA: Eredetmagyarázó mondák. Folklór Archívum 1. (1873) 7–17.
- NAGY: Győri Ipartestület = NAGY ISTVÁN: A Győri Ipartestület megalakulása és első ötven éve. In: HANCZ ISTVÁN – NAGY ISTVÁN: A Győri Ipartestület 130 éves története. Győr, 2015. 73–182.
- NAGYBÁKAY: Céhes kézművesipar = NAGYBÁKAY PÉTER: A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei. Budapest, 1995.
- NAGYBÁKAY: Fazekas céhpecsétek = NAGYBÁKAY PÉTER: Magyarországi fazekas céhpecsétek. Ethnographia 89. (1978:2) 244–262.

- Naptár 1876 = Legujabb Nagy-Győri naptár az 1876. szökő évre Győr Sz. Kir. város és Győr-Sziget lakosainak czimtárával. Győr, 1876.
- Naptár 1877 = Legujabb Nagy-Győri naptár az 1877. közönséges évre Győr Sz. Kir. város és Győr-Sziget lakosainak czimtárával. Győr, 1877.
- NEMESNÉ MATUS – SZABÓ: Remekdarabjaikat = NEMESNÉ MATUS ZSANETT – SZABÓ PÉTER: „...remekdarabjaikat bötsülettel elkészítvén...” A céhek tárgyi emlékei a Xántus János Múzeumban. Győr, 2010.
- Népszámlálás = A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. Kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1893.
- PERGER: Újváros = PERGER Gyula: Újváros. Győr, 2021.
- SZABÓ: Céhládák = SZABÓ PÉTER: A céhek tárgyi emlékei a győri Xántus János Múzeumban – I. A céhládák. Arrabona 21. (1979) 167–223.
- SZABÓ: Pecsétnyomók = SZABÓ PÉTER: A céhek tárgyi emlékei a győri Xántus János Múzeumban – II. A pecsétnyomók. Arrabona 22–23. (1986) 129–186.
- SZABÓ: Céhzászlók = SZABÓ PÉTER: A céhek tárgyi emlékei a győri Xántus János Múzeum gyűjteményében – III. A céhzászlók. Arrabona 24–25. (1988) 135–207.
- SZÁDECZKY: Iparfejlődés I. = SZÁDECZKY LAJOS: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon okirattárral (1307–1848). Czéhek lajstroma, a czéhirodalom és az ipartörténet könyvészete, I. Budapest, 1913.
- TAKÁTS: Bécsi fazekas művek = TAKÁTS SÁNDOR: A bécsi fazekas művek. XVII. század. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 11. (1904) 159–160.
- TIMAFFY: Szabó fazekas család = TIMAFFY GYÖNGYVÉR: Az újvárosi Szabó fazekas család emlékei. Kézirat. Győr, 1971. (XJM NA.623.71.)
- VILLÁNYI: Győr helyrajza = VILLÁNYI SZANISZLÓ: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztel- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.
- VISSI: Céhlevelek = VISSI ZSUZSANNA: Az Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1683–1719). Budapest, 2003.

ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE GYŐR POTTERY GUILD

This essay traces the history of the Győr Pottery Guild from its foundation to the dissolution of the guild system and the transformation of the long-standing interest organisations into Industry Associations. From the 18th century onwards, the potters of Győr, who had settled in different places in the past, set up workshops in Újváros. Here they found clay for their work, and their kilns did not threaten the town, which had suffered many fires in the centuries before. The pottery guild of Győr, which was granted a privilege in 1634, included both German and Hungarian potters, and a separate German pottery guild was established in the nearby village of Sziget in the early 18th century. Masters of both nationalities could make black and glazed wares. From 1745 onwards, new guild members had to master their craft according to whether they wanted to make black or glazed wares. At that time, „black” potters were still making stoves, but as the trade changed, the glazing potters took over the production of stoves. The gradual separation of the pottery and stove-making trades and minor and significant conflicts of interest between „black” and glazing potters, and differences in the use and purchase of clay led to the guild splitting in 1816. An examination of the minutes and financial records of the „black” (also known as „Hungarian”) and glazed pottery guilds, which operated in parallel until the 1870s, also provides new information on the surviving artefacts, such as seals, guild chests, guild banners and guild jars.

Ágnes T. Városi

Matányi Marcell

GYŐR VÁRMEGYE ÉS INSZURGENSEINEK SZEREPE 1809-BEN

Magyarország és a francia forradalmi háborúk

Magyarország a Habsburg Birodalom részeként 1792 óta – az 1806-os háború kivételével – állandóan hadban állt Franciaországgal.¹ A birodalmi hadsereg megnövekedett gabonaigénye és a sorozatos bő termés megerősítette a Magyar Királyság gazdaságát, és fokozta a magyar nemesség háborús lelkesedését. Így válik részben érthetővé az a harci kedv, amelyet a négy alkalommal összehívott nemesi had mutatott a bécsi udvar felé. Az inszurrekció összehívása biztosítékot jelentett a magyar nemesség számára az alkotmány, a jogrend és a gazdasági tendenciák megőrzésére. A nemesség egyöntetű kiállását – a gazdasági mutatók mellett – a francia császár kontinentális politikájában 1804-ben beálló radikális váltás okozta. Első konzulként Napóleon fő célja a francia határok biztosítása volt, amit szövetséges bábállamok létrehozásával ért el. Ezek az államok elég közel voltak Franciaországhoz ahhoz, hogy a polgári reformok erőltetésével és a francia társadalmi rend bevezetésével megszilárdítsa a lakosságuk lojalitását. Kelet-Európában ez a gyakorlat már nem működött. Napóleon 1804 után császárként már nem csak Franciaország határait védelmezte, hanem Anglia politikai hegemoniáját kívánta megtörni. Ehhez volt szüksége Európa teljes, főképpen katonai egységére. A francia külpolitika ekkor már a forradalmár császár háborús érdekeit szolgálta.

Ezen törekvések Magyarország számára a behódolt lengyel nemesség és a spanyol inszurrekció példáján mutatkoztak meg. 1806 telén Napóleon a poroszok végső legyőzésére készült, ehhez szüksége volt a lengyel hadsereg teljes támogatására. Ahogy egyik tábornokának írt levelében megfogalmazta: *Lengyelországot, csak mint fegyelmetezett erőt óhajtom, amellyel a csatateret benépesíthetem. Feléleszteni benne a nemzeti hajlamot, anélkül hogy a liberálist felkelteném.*² Ehhez túl sok időt vett volna igénybe, ha a lengyel fejedelemséget egy alkotmánnyal a hagyományos francia-módon „forradalmasítja”. Ehelyett meghagyta a lengyel arisztokráciát szerepében, csupán egy franciabarát kormányt helyezett föléjük. Az így létrehozott Varsói Hercegség nemességének jogköre elmaradt a korabeli magyar nemesség jogaihoz képest.³ Ráadásul immár a francia szövetség közvetlenül északról is fenyegetni tudta a Habsburg Birodalmat. Az 1806-os francia győzelem a fenti okokból érthetően Magyarországon is jelentős visszhangot keltett. A kor ismert szerzője, Pálóczi Horváth Ádám az eseményekről *A szépkirályné*

¹ VERESS D.: Napóleon hadai 7.

² KOSÁRY: Napóleon és Magyarország 61–62.

³ TAYLOR: A Habsburg Monarchia 38–41.

Pétersburgban és Napóleon Fridlandnál című dalaiban emlékezett meg.⁴ Az 1808-as Spanyolországban és Portugáliában zajló heves harcok tovább mélyítették a magyar politikai elit Napóleon ellenes álláspontját. Amilyen hatékony volt a spanyol felkelők ellenállása, annyira kegyetlen volt a francia megtorlás is.⁵ A lengyel és a spanyol példa elegendő volt arra, hogy a jogait féltő magyar nemesség és a klérus elrettenjen Napóleon támogatásától.

Egy offenzív háború megindításához 1809 tavaszán a katonai körülmények nem voltak megfelelőek: még tartottak a szűkös anyagi kerettel dolgozó hadsereg átszervezési munkálatai. I. Ferenc császár (1792–1835) azonban bízva a kedvező külpolitikai helyzetben, 1809. április 9-én elrendelte a három fronton meginduló támadást.⁶ Ferdinánd főherceg Galíciában 30.000 fővel, Károly főherceg a Duna-völgyében 126.000 fővel, János főherceg Itáliában pedig 46.000 fővel vonult fel a franciák szövetségeseivel szemben. Napóleon Spanyolországból visszatérve 1809. április 21–22-én Regensburgnál megállította, sőt visszafordította Habsburg Károly főherceg Duna menti előretörését. Ezzel az út újra megnyílt előtte Bécs felé, melyet május 10-én másodízben is elfoglalt. Azonban május 21–22-én az Aspern és Esslingen melletti dunai átkelése kudarccal végződött. A hadi eseményekben rövid patthelyzet állt be, a figyelem a magyarországi mellékhadszíntérre terelődött: amíg Napóleon egy újabb erőszakos folyami átkelést készített elő, mindkét sereg igyekezett minél több embert összevonni a Morvamező környékén. A Eugène Beauharnais (1781–1824) által vezetett itáliai francia hadsereg célja volt, hogy megakadályozza János főherceg csatlakozását Károly főherceg csapataihoz. A franciák számára a magyar nemesség és az inszurrekció állásfoglalása bizonytalan tényező volt, ezért Napóleon 1809. május 15-én, Schönbrunnban kiadott egy nyilatkozatot, amelyben felszólította a magyar nemzetet, hogy Rákos mezején összegyűlve szakadjon el az Osztrák Császárságtól, és válasszon magának nemzeti – vagyis nem Habsburg-házi királyt.⁷

A magyar nemesség ezt az ajánlatot figyelmen kívül hagyta.⁸ Az 1808-as országgyűlés által elfogadott inszurrekciós törvény (1808: III. tc.)⁹ értelmében József nádor már 1809 márciusában összehívta a nemesi hadakat, amelyek 1810 januárjáig voltak fegyverben. Hazánkban buzdító verseket írtak: Kisfaludy Sándor, a Zala vármegyei inszurgens lovasság főparancsnoka, József nádor szárny-

⁴ PÁLÓCZI HORVÁTH: Ötödfélszáz énekek 154., nr. 29., nr. 33.

⁵ TULARD: Napóleon 115–122.

⁶ VERESS D.: Napóleon hadai 26.

⁷ Az egyik eredeti példány megtekinthető a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum helytörténeti gyűjteményében. (Ltsz. 54.182.3.) De elérhető még digitalizált formában az OSzK MEK oldalán is DKA 000330 jelzettel: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.php?id=330> (Letöltve: 2020.01.04.)

⁸ KOSÁRY: Napóleon és Magyarország 80–85.

⁹ Netjogtár, hozzáférés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80800003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1808%2520III.> (Letöltve: 2022.03.29.)

segédje megírta *A lelkes magyar leány*¹⁰ című serkentő színdarabját, *Hazaíúi szózat a magyar nemességhez*¹¹ című iratát és Druschetzky György zeneszerzővel együtt a *Felülés indulóját*.¹² Csermák Antal György zeneszerző megkomponálta *Az intézett veszedelem, avagy a Haza szeretete* című, kilenc tételes program-vonósnégyesét.¹³ Ezzel egyidőben összeült egy katonai bizottság és elkezdte hivatalosan lefordítani az ugyancsak 1808-ban elfogadott, bevonult nemesek számára írt hadi regulát és gyakoroltatási útmutatót.¹⁴

A francia seregek május 29-én elérték a Magyar Királyság határát, majd nagyjából a Rába vonalánál foglaltak állást. Az első nagyobb összecsapásokra június 3–4 között, a Győrtől nyugatra lévő Öttevény környékén került sor. Az előcsatározások a Marcal-mentén, június 9–10-én, a Karakó határában lévő Dabócái Betyárcsárda környékén folytatódtak. Végül a császáriak június 13-án, Győr alatt egyesítették a reguláris VIII. és IX. hadtest katonáival a gyengén képzett nemesi hadakat. A közös hadsereg főparancsnoki posztja is közös lett: János és József főhercegek közösen vezényelték a császári–királyi és inszurgens csapatokat. Bár a június 14-én vívott ütközet eredménye jól ismert, a kudarc okaként az inszurgensek felkészületlensége mellett látnunk kell a központi hadvezetés hibáit is. Az inszurgensek képzetlenségüket vitézségükkel pótolták. Caffarelli du Falga (1766–1849) francia hadügyminiszter találóan jegyezte meg a sajátos harcmodorral küzdő inszurgens hőseinkről: „Derék vitézek, de nincsenek még idomítva”.¹⁵ A franciák tíz napos ostrommal bevették Győrt,¹⁶ a magyar és osztrák csapatok Komáromban várták a további parancsokat. A wagrami csatát (július 5–6.) követő hatodik napon megkötött znaimi fegyverszünet a Rába vonaláig engedélyezte a francia megszállást. Napóleon egy éjszakát (augusztus 31-én este) időzött Győrött. Az őszi tárgyalásokat az október 14-én Schönbrunnban aláírt béke zárta le, amelynek értelmében a francia csapatok kivonultak Magyarországról, legutoljára Kőszeget hagyták el 1809. november 30-án. A pozsonyi és a komáromi hídfők védelmében stratégiai szerepet játszó győri vár bástyáit (a Kastély-bástya és a Sforza-félbástya kivételével) – a béke értelmében

¹⁰ A teljes szöveg kiadása: Kisfaludy Sándor minden munkái 399–507; színpadi feldolgozás: KISFALUDY SÁNDOR: *A lelkes magyar leány. Zenés történeti játék 1809-ből*. kiad. MEDGYESY S. Norbert, előadja: Boldog Özséb Színtársulat és az LFZE Népzene Tanszéke, Régi Magyar Színpad 3/1–2. PPKE BTK, Piliscsaba, 2010.

¹¹ Kisfaludy Sándor minden munkái VIII. 7–67. *Hazaíúi szózat a magyar nemességhez*.

¹² GÁLOS: *Insurrekciós 72–73. Kottával közli: MAJOR: Kisfaludy Sándor 7–9. Hangzó kiadása: Történelmi magyar indulók, XVIII–XIX. század*. Előadja a Honvédség Központi Fúvószenekara, vezényel DOHOS LÁSZLÓ, MAROSI LÁSZLÓ és GEIGER LÁSZLÓ, Hungaroton SLPD 31447, Bp., 1994. track 3.

¹³ Hangzó kiadása: *Joy of the Hungarian Nation: Music from the 18th–19th centuries – A magyar nemzet öröme*, WRANITZKY, CSERMÁK, RÓZSAVÖLGYI, Előadó: Magyar Kamarazenekar, vezető: TÁRAI VILMOS, Hungaroton HCD 31459. Bp., 1991. track 4–12.

¹⁴ A Magyar királyi nemesi.

¹⁵ VERESS D.: Napóleon hadai 165.

¹⁶ VERESS D.: A győri vár 54–57.

– a kivonuló franciák felrobbantották.¹⁷ Az inszurgens ezredek utolsó díszszemléjét november 17–19. között tartották meg, az uralkodó jelenlétében, a Székesfehérvártól délre eső Börgöndpusztán.¹⁸

A vármegye inszurgenseinek szerepe 1809-ben

A forradalmi háborúk alapjaiban változtatták meg a hadviselésről alkotott elgondolásokat. A francia háborúk tanulságait bár még nem vonták le 1809-ben, de hatásait megérezte minden birodalom, így a Habsburg Monarchia is. Habsburg Károly főherceg 1806-ban vezette be azokat a hadreformokat, amelyek megpróbálták a császári-királyi hadsereget formailag átszervezni a francia minta nyomán.¹⁹ A császári hadkiegészítés rendszerében a korábbinál jóval nagyobb szerepet kaptak a Landwehr alakulatok. A városi polgárság közül toborzott csapatok feladata elsősorban a kiállított régiók területi biztosítása, rendjének megőrzése volt (die Landwehr = területi véderő [német]), de szükség esetén egyfajta segédcsapatként a hadsereggel mozogtak és biztosító feladatokat láttak el. Ruházatukat és felszerelésüket az őket kiállító régiók biztosították. Magyarországon az inszurrekció bár megőrizte a középkorból átöröklött banderális hagyományait, feladataiban és rendszerében mégis azonosítható volt a Landwehr ezredekkel.

1809-ben a nemesség félretette korábbi vitáit; a monarchia megtartása a közvetlen francia veszélyben minden vármegye érdekévé vált. A hazaszeretettől fűtött harci kedv mellett az inszurrekciónak egy másik fontos tényezője is volt: a seregen belüli egyenlőség. A társadalomban egymással rivalizáló kis-, közép- és főnemesség az inszurrekcióban egyenrangúnak számított. Az egyenruha előírása nem tett különbséget a közvitézek és a tisztek viseletének díszítésében, a szabályzat szerint csak a csákon jelent meg a császári-királyi hadseregben is használatos rendfokozat jelölése. A tiszteket is az egyes vármegyék közgyűlése választotta meg mind a lovasság, mind pedig a gyalogság esetében. Habsburg Károly és Habsburg József nádor átszervezési munkálatainak köszönhetően a nemesi felkelés kiállításában a korábbinál nagyobb szerepet kapott a magyar országgyűlés, ami azonban az egyenruha pontos meghatározását így is nádori szerepkörben hagyta.²⁰ Az 1808: II. tc. 18. § az inszurgens egyenruhát illetően a gyalogság részére búzavirágkék, szűk dolmányt és magyaros nadrágot, a lovasság számára pedig hasonlóan búzavirágkék színű ruházatot írt elő.²¹ A rendelet közreadásakor már Budán várta a vármegyei küldöttségeket az a mintaegyenruha, amelyről mintát vehettek az egyes vármegyék, hogy alakulataikat lehetőleg egyformán szerelhessék fel. Az ország

¹⁷ VERESS D.: Napóleon hadai 165–214.

¹⁸ VÍZI: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” 60–70.

¹⁹ NAGY-LUTTENBERGER: A császári-királyi hadsereg 32–76.

²⁰ Az utolsó nemesi I. 35–40.

²¹ VERESS D.: Napóleon hadai 10–11.

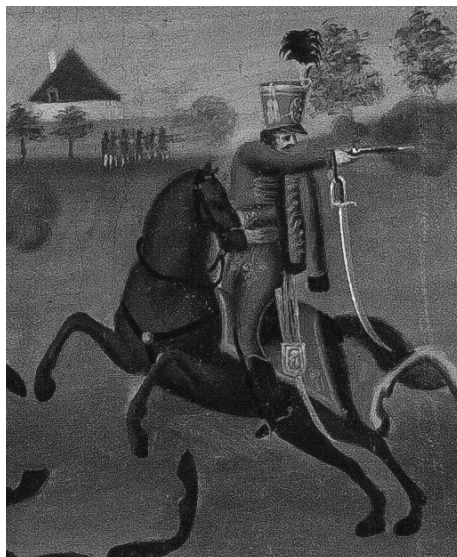
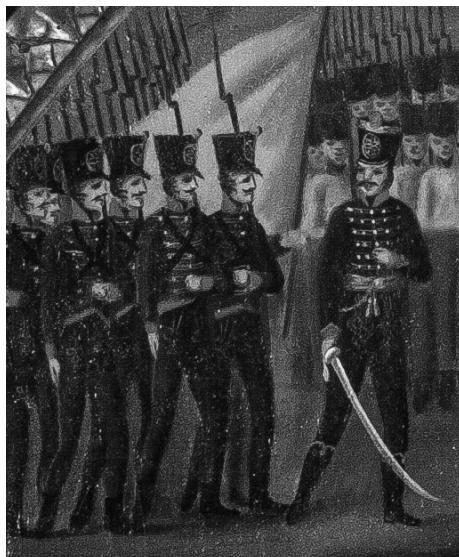
vármegyei buzgón vetették bele magukat a háborús készülődésbe.²² Az inszurgensek egyenruhája a nemzet önállóságának szimbóluma lett. Elkészítésükben a vármegyék között sajátos verseny alakult ki, hiszen minden vármegye maga állította ki és szerelte fel alakulatait. Ebből a hazafias vetélkedésből természetesen Győr vármegye is kivette a részét. A nádori rendelet a következő felszerelési tárgyakat írta elő:²³

	Inszurgens gyalogság	Inszurgens lovasság
Öltözet	- Fekete csákó nap- és nyakellenzővel (közlegényeknél fekete-sárga, tiszteknél arany rózsával). - Fekete és sárga tisztí öv teveszörből vagy selyemből. - Szürke, ujjas köpönyeg. - Kék dolmány világosabb kék zsinórral és sárga lapos gombokkal. - Kék mellény világosabb kék zsinórral és sárga lapos gombokkal. - Kék posztónadrág világosabb zsinórral. - Két pár bakancs. - Fekete fátyol nyakravaló. - Tábori süveg. - Ujjatlan kesztyű.	- A kerületek színeivel megegyező, bokréta nélküli huszárcsákó. - Fekete és sárga zsinóröv, a tisztek esetében teveszörből vagy selyemből. - Fehér huszárköpeny. - Huszárszabású világoskék posztónadrág. - Világoskék mente és dolmány, világosabb színű kék zsinórral és sárga gombokkal. A mentebélés szürke, a tisztek esetében vörössel vegyített. - Szürke posztó lovaglónadrág. - Sarkantyús csizma. - Fekete fátyol nyakravaló. - Tábori süveg. - Ujjatlan kesztyű.
Fegyverzet	- Puska. - Szurony. - Patrontáska. - Kard, amit a tisztek a dolmány alatt, magyarosan felkötve hordtak.	- Kard. - Két pisztoly. - Egy fokos. - Egy patrontáska, amit a tisztek szolgálatban viseltek.

²² Erről tanúskodik a következő pesti híradás is: *Naponként jönnek a Nemes Vármegyéktől kiküldött Tisztek, és a budai hadi Gazdálkodó Tisztsegtől (Aeconomica Commissio) katonás öltözeteket és fegyvereket szednek. Ezen szorgalmatos igyekezet bizonyos reménységet nyújt, hogy a Felkelő Nemes Seregnek készülete megfelel a jó Király kívánságának, és a Haza szükségének. A Magyar mindenkor hiv, erős és bátor Nemzet volt. Mostani magaviselete pedig mind azon tulajdon erköltsait még inkább ditsőíti. Ugyanis Ns. Trenchin Vármegye törvényes kötelességén kívül még 300 lovast; Ns. Bars Vármegye is 300 állít. Ts. Ns. Pest Vármegye pedig olly készületeket térszen, melly az ő ditsőségét halhatatlanságra érdemesíti. Erdélyben már talpon áll a Ns. Felkelő sereg. A százsz és egyéb székek pedig nagy számú Védelem sereget állítanak. Így tehát közös a buzgóság mind Kis, mind Nagy Magyar Országban, közös a készség, és a vitézkedésre termett nagy lélek.* (Pest, 1809. március 29.). Lásd: BAY: Napoleon Magyarország 14.

²³ A táblázatot az 1809 tavaszán kiadott nádori rendelet alapján készítettem. Lásd, Az utolsó nemesi; HORVÁTH: Az inszurgens 11–34. A vármegyék küldöttjei ennek birtokában vizsgálhatták meg az óbudai mintaegyenruhát. Ezek összevetésével állhattak neki csapataik felszereléséhez. A nádori rendelet eredetiben olvasható: HM HIM HL 1809.2/5.

	Insurgens gyalogság	Insurgens lovasság
Felszerelés	• Borjú, bagaria szíjjal. • Patrontáska bagaria szíjjal. • Kardszj és marokellenző a tiszteknél. • Kardhordozó bagaria szj szuronytokkal a közvételeknél. • Puskaszj bagariából. • Vékony, vászon kenyértarisnya.	• Bagaria kardszj, patrontáskaszj és markolatszj. • Közepén arany F.I. betűkkel díszített tarsoly, a tisztek esetében 1–1,5 colos arany szegéllyel. • Vörös posztó általvető. • Egy pár szűktarisnya és egy vörös mántizsák.
Tábori eszközök	• Csutora bagaria szíjjal. • Minden századnak, egy ácsnak szükséges előkötő bőr és felszerelés. • Minden századnak rézdob, fa verőikkel, két ásó és egy csákány. • Minden zászlóaljnak egy orvosságos láda, egy kétlovas fedeles szekér. • Minden dandárnak tábori oltár és sebészeti láda.	• Csutora bagaria szíjjal. • Egy pár nyalábkötél. • Egy vászon abrakos tarisnya. • Minden ezrednél négy trombita. • Minden századnak egy orvosi és sebészeti láda. • Kovácsszekér. • Fedeles szerszámszekér. • Ezredparancsnoki könnyű kocsi.

1. kép

Insurgens gyalogosok és lovasok ábrázolása

Részletek Franz Otto Hieronymi: A győri polgárőrség emlékfestménye című 1822-es festményéről.

(Ltsz. K.55.42. Fotó: Tanai Csaba Taca)

A már idézett 1808-as törvény értelmében a felkelő nemeseknek maguknak kellett gondoskodniuk felszerelésükről. Ez az elv persze kifejezetten nehézkessé tette volna az egyenruhák elkészítését, hiszen az egyéni rendelkezések jelentősen lassították volna azok elkészültét. Az insurrekcióban résztvevő nemesek ezért a vármegyei insurrekciós kasszába fizették be köteles, illetve felajánlott részüket, onnan pedig az országos kasszába folyt be az összeg, amely hat hónapra tudott előre számolni az insurrekció költségeivel.²⁴ A vármegyék ebből a pénzből készítették el a kiállított inszurgensek egyenruháját. A nemes tehát csak áttételesen járult hozzá önmaga felszereléséhez. Ez a rendszer mindeközben a munka kiszervezését is megkönnyítette, hiszen a vármegye közgyűlése átláthatóan tudta a különböző céhek mesterembereinek kiosztani a szükséges megbízásokat.²⁵ Az inszurgens zászlóaljak neveiket a részükre legtöbb felkelőt adó vármegyék után kapták. Habsburg József nádor és a kerületek vezetői igyekeztek szem előtt tartani, hogy az egy vármegyéből érkező kiállított nemesek egy zászlóaljba kerülhessenek. Ez fontos volt a morál és a harciérték fenntartása miatt, hiszen ahogy a későbbi példák is igazolták, az egy vidékről származó inszurgensek erkölcsi kötelességüknek is tartották kitartani bajtársaink mellett.²⁶ Győr vármegye 352 lovas inszurgense a 3. Vasmegyei lovasezred, 466 gyalogos inszurgense pedig a 7. Komáromi gyalogzászlóalj kötelékébe lett besorolva.²⁷ A győri inszurgensek egyenruhája és felszerelése esetében különlegesen jól informáltak vagyunk, hiszen az írásos források mellett Hieronymi Ottó 1822-es festményének köszönhetően közel azonos korú képi ábrázolásunk is fennmaradt az előírásosan felszerelt győri gyalogos és lovas viseletről. (1. kép)

A festmény fő témája bár a győri polgárőrség 1822-es díszelgését ábrázolja, mégis egészen Székely Zoltán 1999-es tanulmányaig élt az a tévképzet, miszerint köze lenne az 1809-es insurrekcióhoz.²⁸ Ennek oka kézenfekvő: a győri polgárőrség alakulata az 1808-ban elfogadott inszurgens gyalogsági egyenruhamintát viselte, pusztán a csákó színeit igazították Győr városának színeihez. Az utolsó fennmaradt, insurrekcióhoz köthető felszerelési tárgyat a bécsi Dorotheum aukcióján 1934-ben árverezték el.²⁹ Feltehetően ez is egyike volt a Hieronymi-fest-

²⁴ BALOGH: Az 1809. évi insurrectio 7.

²⁵ MNL SzSzBML IV.A.1/f.

²⁶ 1809. június 1-én éjjel, francia lovasvadászok indultak felderítésre Kőszegről Sárvár felé. Itt a Vas vármegyei inszurgens gyalogság előőrsével találkoztak, akikkel barátkozni kezdtek. Az inszurgensek azonban nem vették jónéven a közeledésüket. Egyikük még fegyverét is rásütötte a franciákra, mire azok közéjük vágtak és elfogták vezetőjüket; nevezett Huszty főhadnagyot. A hírre Vas vármegyei lovas inszurgensek indultak el a főhadnagy kiszabadítására. Husztyt súlyos sebekkel vitték vissza Alsó-Szilvágyra, ahol kórházba került. Életét társainak köszönhetette. (Vö. BALOGH: Az 1809. évi insurrectio 83–84.)

²⁷ VERESS D.: Napóleon hadai 29–31.

²⁸ SZÉKELY: Hieronymi 292–298.

²⁹ A fénykép elérhető az aukciós ház hivatalos honlapján: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dorotheum1934_05_28/0069/image (Letöltés: 2021.12.01.)

ményen látható tiszti csákóknak. A festményhez tartozó felső diadalív bal sarkában megtalálhatjuk az 1809-ben szolgálatot teljesítő győri inszurgens gyalogosokat és lovasokat. Csákójukra Hieronymi odafestette a polgárőri csákóról ismert mintát, így feltételezhetjük, hogy a minta egy volt a sok tradicionális forma közül, ami az insurrekció örökségeként tovább élt a magyar polgárőr alakulatokban. Erre azonban jelenleg a képi adatokon kívül nincsen írásos bizonyítékunk. A csákóminta érdekessége, hogy mindeddig csak a vasi gyalogzászlóaljnál tudunk hasonló – kettőskereszt alakú fehér pántlika – díszről, így a mintázat kifejezetten egyedivé tette a győri inszurgenseket. A díszítő mintázat a festmény felső ívében ábrázolt lovas inszurgensek csákóján is megtalálható. Azonban nem csak a győri lovasokat megjelenítő inszurgens kerületi szín szerinti vörös csákóján, hanem a másik két lovas (Dunán- és Tiszán inneni kerület lovasainak fekete és kék színű) csákóján is megtalálható, így felmerül a kérdés a festő hitelességével kapcsolatban. Jelenleg további források hiányában el kell fogadnunk, hogy valószínűleg a győri polgárőröknél alkalmazott minták kerültek fel utólagos átruházással az 1809-es inszurgens viseletre, amelyek minden más esetben hitelesnek nevezhetők. Ilyen hitelességet biztosít a bakancs, a zsinórminta, de a dolmány szabásformája is. Ezek fényében elmondható, hogy a győri inszurgensek viselete megegyezett az óbudai comissió által legyártatott mintával. Így a gyalogság esetében 1,5 rőf sötétkék (1 rőf = 78,30 cm) posztóból varrott, 28 rőf világoskék zsinórral és 36 lapos sárgaréz gombbal ellátott hajtókás dolmányból; egy színben ehhez illő két méretben gyártott 1,5 rőf hosszúságú és 5 rőf világoskék zsinórral ellátott, vitézkötéses nadrágból; és egy 1806-os mintájú sárga-fekete rózsás, rozetta és tarkóvédő nélküli csákóból állt. A tisztek és a közvitézek viselete egymástól csak a csákón lévő rendfokozatjelzésben és a derékon viselt tiszti övben különbözött. Ezt egészítette ki a Hieronymi-festményen megfigyelhető bakancs és a lovasság esetében a szürke prém-mel kivarrt, dolmány fölött viselt mente.

A győri inszurgensek tehát jó minőségű és időben elkészült felszereléssel szállhattak táborba. Helytállásuk állomásait R. Kiss István 1909-ben írt centenáriumi monográfiája gyűjtötte össze. Veress D. Csaba és Krisch András is az ő adataira hivatkoznak; de míg Veress D. elsősorban az események átfogó leírására szorítkozik, addig Krisch elsősorban a Nyugat-Magyarországon zajló eseménytörténetet vizsgálja a *Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban* című dolgozatában.³⁰ A győri inszurgensek 1809. április 29-én tették le esküjüket a vármegyei küldöttek és Hollósy Mihály prépost előtt, amelynek szövege a vármegye közgyűlési iratai között maradt fent. Az esküt a király és a haza szolgálatára tették az 1808-as törvényekre hivatkozva. Ez kifejezte a király, a haza és a magyar törvények iránt való hűségüket, de kifejezte önállóságukat és a császári-királyi hadseregtől való függetlenségüket.³¹

³⁰ KRISCH: A franciák legkeletibb hódítása 201–224.

³¹ MNL GyMSMGyL IV. A/1. f/3. 16.

A 3. Vasmegyei Lovasezred kötelékében harcoló győri lovas inszurgensek Zichy Ferenc parancsnoksága alatt az egyik legkiválóbban kiképzett alakulat lett. Még épült a győri sánctábor, zajlott a nyugat-magyarországi felvonulás, amikor az ezredet több részre osztva előőrsbe küldték a nyugati határszélre. Elsőként ők léptek harcérintkezésbe a francia csapatokkal. Június 9-én az ezred egyes részei Téten, míg mások Abdán állomásoztak. Június 13-án az ezred részt vett a győr-kismegyeri ütközetet előkészítő lovassági harcban.³² Másnap, június 14-én az ezred a pesti lovas-ezreddel vállvetve hat löveg segítségével utolsóként állt a császári-királyi hadsereg bal szárnyán, fedezve ezzel a IX. hadtest általános visszavonulását Komárom irányába. Az utóvédharcokban Ácsnál az ezred hősiességéről tett tanúbizonyságot és ezzel kiérdemelte, hogy József nádor a június 19-én, Győr felmentésére induló ellentámadás élére osztotta be az alakulatot. A wagrami csatát követő fegyverszünet alatt az ezredet a II. tartalékhadtest Meskő-dandárába sorolták, augusztus végéig a Marcal vonalán állomásoztak. Ez idő alatt soraik önkéntesekkel bővültek.³³

A győri inszurgens gyalogság a 7. Komáromi gyalogzászlóalj kötelékében harcolta végig a háborút. A Komárom vármegye által kiállított gyalogosok 1809. május 14-én érkeztek az épülő győri sánctáborba és ott egyesültek a győri inszurgensekkel. Közel két héten keresztül sáncmunkával és gyakorlatozással töltötték idejüket Lipszky János alezredesnek alárendelve. Június 9-én a zászlóalj Mecséry-hadosztályához osztatott be és a hadosztály kötelékében János főherceg elé vonult a Rába vonalára. Ettől kezdve folyamatosan részt vettek a IX. császári-királyi hadtest Győr felé tartó visszavonulásának fedezésében. A zászlóalj június 13-án érte el Kismegyert, ahol Marziani-dandárába osztva a 62. Francz Jellachich-gyalogezred, a 8. Zalai gyalogzászlóalj és az osztrák Landwehr vegyített alakulataival együtt alkották a Colloredo-hadosztály második arcvonalt a kismegyeri templom nyugati lejtőjén.³⁴ Ezzel a másnap, június 14-én lezajló ütközet centrumába kerültek. 14:30 órakor a francia Séras- és Durutte-hadosztályok másodjára is átkeltek a Pándzsa-patakon és széles arcvonalt támadást indítottak a kismegyeri major és a temető irányába. A támadást császári Colloredo- és Jellachich hadosztályok állították meg, azonban a francia tüzéség nyomására megkezdték hátrálásukat a kismegyeri Templom-domb felé. 15:45 órakor a francia Durutte-hadosztály Valentin-dandára betört a kismegyeri temetőbe. Ekkor vetették be először a Marziani-dandár kötelékében harcló győri inszurgens gyalogosokat. A temetőben a folyamatos puskarúz mellett előkerültek a szuronyok is: francia támadás a tüzéség támogatásával csak méterről méterre haladhatott előre. Mindkét félnek súlyos veszteségei voltak. Francia részről itt, a kismegyeri sírkövek között sebesült meg a támadást vezető Valentin tábornok is.³⁵

³² Az utolsó nemesi II. 154.

³³ Uo. 155.

³⁴ VERESS D.: Napóleon hadai 134.

³⁵ Uo. 143.

2. kép

A Marziani-dandár helyzete a győr-kismegyeri ütközet során

(A képet VERESS D.: Napóleon hadai című munkájában szereplő leírása alapján összeállította a szerző.)

A győri gyalogosok, a Marziani-dandár kötelékében utoljára a kismegyeri Templom-domb keleti oldalán vetettek harciállást. A Mecséry-hadosztály (akik az ütközet kezdetén császári-királyi balszárnyat alkották) visszavonulása után gyakorlatilag a dandár alkotta a teljes császári-királyi arcvonal balszárnyát. A Mecséry-hadosztály ellen vezetett francia lovasság – átkaroló manőverét sikeresen végrehajtva – miután megfutamtította a zömében inszurgens lovasokból álló hadosztályt, kettévált. Míg három dragonyosezred folytatta a visszavonuló lovasság üldözését, addig hat lovasezred egy összpontosított rohammal a Marziani-dandárt és a mögöttük – a Templom-dombon – állást foglaló hat löveget vette célba. A Templom-dombtól körülbelül 1,3 km-re egy kisebb teknő-alakú mélyedésben állást foglaló dandár képtelen volt ellenállni a francia lovasrohamnak: a védelem átszakadt. A Marziani-dandár a győri gyalogosokkal együtt északi irányba hátrált tovább.³⁶ (2. kép)

A Győr vármegye által kiállított lovas és gyalogos inszurgensek 1809. november 19-e után tértek vissza Győr városába, ahol a francia megszállás alól felszabadult vármegyei vezetés díszes ünnepséget rendezett számukra. Ez alkalomból született a Zichy Ferenc lovassági parancsnokot üdvözlő vers is.³⁷

³⁶ Uo. 149.

³⁷ Az utolsó nemesi II. 155–156.

Győr stratégiai szerepe 1809-ben

*Szőnygtől Győrig az út lapos és unalmas, a föld laza, hitvány, alig művelt. Közvetlenül Győr mellett már sokkal termékenyebb. Ez a város korábban az erődjéről volt híres, de most már vásáráról és piacáról ismert. Piacnapon értem oda, az utak élettel teliek voltak. Annyiiban hasonlított Bécshez, hogy a város és a külterület közt glaci és nyílt tér húzódik.*³⁸ Richard Bright így emlékezett vissza útleírásában Győr városára. Mikor az angol utazó 1814-ben a pesti úton Komárom felől megérkezett a városba, a Fehérvári-kapu előtti téren éppen nyüzsgött a piaci forgatag. Azon a helyen, ahol öt évvel korábban egy ágyúdomb magasodott. Az 1809-es ötödik koalíciós háború nem múlt el nyomtalanul Győr fölött: az ostromban súlyos károkat szenvedett, a megszállás alatt komoly terheket róttak rá végül pedig törökkori városfalának négy bástyáját felrobbantották az elvonuló franciák.

A franciák „legkeletibb hódításával” számos tanulmány foglalkozott már. Veress D. Csaba *A győri vár* című munkája megkerülhetetlen a témában. Dominkovits Péter kutatása nyomán kerültek előtérbe a köznapibb, nem minden esetben katonai emlékiratok.³⁹ Krisch András legfrissebb kutatásaiban, 2016-ban dolgozta fel a város ostromát, megszállását és háborús tehertételeit.⁴⁰ Munkájában külön kiemeli Bay Ferenc 1941-ben készített forrásgyűjteményét, aki szorgalmas gyűjtőmunkával igyekezett a jelen számára összegyűjteni Győr történetének ezen érdekes fejezetét. Győr városának 1809-es története jól dokumentált; a források több vitát megéltek már akár Napóleon győri tartózkodására, akár az inszurgensek szemléjét ábrázoló festményre gondolunk. A kutatások jó része – így Krisch esetében is – jórészt a Győr városában történt eseményekre koncentrálnak. Győr azonban aligha lehetett volna jelentős a háború során, ha Napóleon nem értékeli fel szerepét stratégiai céljai miatt. A város már 1784-ben elvesztette katonai jellegét, azonban a harmadik koalíciós háború bebizonyította, hogy Bécs és Buda sincsen biztonságban egy esetleges Duna-menti francia offenzíva esetén.⁴¹ Győr katonai jellege tehát ismét felértékelődött, hiszen a három folyó összefolyásánál elterülő város alkalmas lehetett akár egy nagyobb erejű francia invázió megállítására is. A vár falainak elbontása 1809-ben még nem kezdődött meg, azonban korszerűsítésük túl nagy összeget vett volna el a komáromi erőd építkezéseitől, ezért a bécsi hadvezetés egy nagy kiterjedésű sánctábor létrehozását szorgalmazta, amelyben a felkelt nemesi seregeket kívánták összevonni. A győri sánctábor kutatása a 2009-es bicentenáriumi konferencián került előtérbe Winkler Gusztáv munkájának köszönhetően. Ugyanebben az évben jelent meg Ács Tibor Széchenyi István katonai életművével foglalkozó monográfiája is, amelyek számos új adalékkal szolgálnak

³⁸ BRIGHT: Utazás Bécsből 251.

³⁹ DOMINKOVITS: „Franciajárás” Győr megyében 165–199.

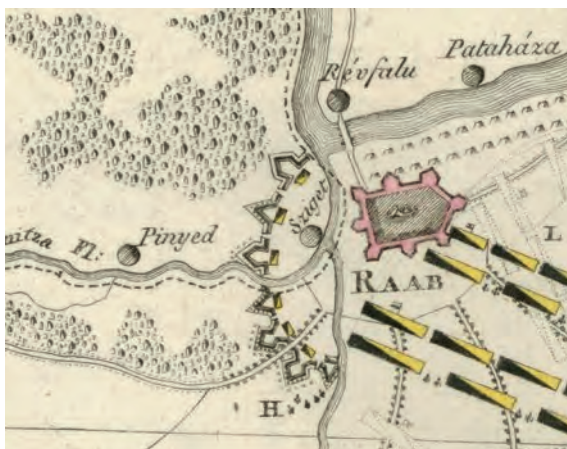
⁴⁰ KRISCH: A franciák legkeletibb hódítása 201–224.

⁴¹ VERESS D.: A győri vár 144.

a győri sáncrendszer megismeréséhez. Bár a korabeli katonai térképek egybefüggő objektumként ábrázolják a sáncokat, a terepfeltárások bebizonyították, hogy inkább jól kiépített ágyúállások és az azokat összekötő megerősített sáncrészek láncolatára kell gondolnunk a tábor említésekor. A sáncrendszer alátámasztja a feltételezést, amely szerint a császári-királyi hadvezetés valóban kulcsszerepet szánt Győr városának a francia támadás megállításában. Az erősítési munkálatokat vezető Ertel alezredes közvetlenül Károly főhercegnek jelentette az építkezés alakulását.

Leveleiből kiderül, hogy a Rába bal partjától a Mosoni-Duna jobb partjáig húzódó 7 km hosszú rendszert húszezer fő és ötven löveg befogadására tervezték. A Budára benyújtott erősítési tervek szerint a sáncrendszernek az Újváros Bécs felé eső dombján kellett végighúzódnia, nehogy Győr elővárosait a franciák, egy esetleges ostrom során felgyújthassák. A sáncokat délen – a Rába felől – a gyirmóti mocsár védte, a bécsi út mentén egy előretolt vizesárokka szegélyezett ágyúállás épült, amelyet a Rábca és a Duna szigetein kiépült tüzérségi állások biztosítottak. Az erősítési munkálatok befejezésére négy hét állt rendelkezésre, ezért Ertel báró az ifjú és önként katonának jelentkezett Széchenyi Istvánt bízta meg a munkálatok felügyeletével. A vármegyei falvakból kirendelt több ezer paraszt az inszurgensek segítségével még éjszakánként is dolgozott fáklavilágítás mellett.⁴²

A sánc tábor megléte önmagában még nem feltételezte Győr védhetőségét: az inszurgens csapatok lassan érkeztek a térségbe és tüzérséget sem tudott az Udvari Haditanács kellő mennyiségben biztosítani a rendszer védelméhez. Az Itáliából visszavonuló IX. hadtestet vezető János főherceg és testvérei mégis Győr térségét választották az ütközet helyszínéül. Máig tisztázatlan a hadvezetés döntése: miért hagyták hátra a csanaki dombokat június 13-án és miért vonultak vissza az alacsonyabb fekvésű kismegyeri dombokra. Magyarázatot talán a Habsburg-vezetés statikus védelembe vetett hite adhat.⁴³ A Pándzsa-patak vonala a kismegyeri ma-

3. kép

A győri sánc tábor ábrázolása korabeli térképen
(A Schlacht bei RAAB zwischen der k. k. Französ. Italienischen Armée, unter S. K. H. dem Vice-König von Italien, und der k. k. österr. S. K. H. des Erzherz. Johann. : Den 12ten Jun. 1809. című térkép megtekinthető az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtárában.

Jelzet: OSZK TR 385.)

⁴² ÁCS: Katonaként is magyar 17–18.

⁴³ BENCZE: Napóleon bécsi hadjárata 205–210.

jjal egy jól védhető állást alkotott volna a császári-királyi hadseregnek abban az esetben, ha a franciák nem rendelkeztek volna a meglévő tüzérségi fölénnyel. De míg a franciák igen, addig János főherceg nem rendelkezett a kellő mennyiségű felderítési információval és serege is erősen demoralizálódott az itáliai sikerek óta: a döntést egy olyan hadvezérnek kellett meghoznia, aki felderítés nélkül egyszerre állt szemben üldözőivel és a bécsi udvar sikerre éhes politikai nyomásával. A sánctáborban csak védekezni lehetett, a csanaki dombokról csak támadni. A Pándzsa-vonalán a döntést el lehetett odáig az ütközet napjáig. A győri sáncrendszerben rejlő lehetőségek így kiaknázatlanok maradtak a teljes magyarországi hadjárat alatt: a döntő pillanatban nem vették figyelembe, a francia megszállást követően pedig elvesztett védelmi funkciója. Mindezzel együtt elbontása elmaradt, hiszen kívül esett a polgári lakosság által használt telkeken.

Győr ostroma a veszített győr-kismegyeri ütközet másnapján, június 15-én vette kezdetét. A tíz napos ostrom története jól dokumentált. Ezért, a javarészt főbb stratégiai célok nélkül zajló ágyúzásokról nem célunk hosszabban értekezni jelen dolgozatban, hiszen a rendelkezésünkre álló szakirodalmak bőségesen tárgyalják az események menetét.⁴⁴ De figyelemre méltó a hadviselő felek ostromhoz való hozzáállása, hiszen bizonyítja, hogy Győr katonailag elhanyagolható jelentőségét a megépült sánctábor és Napóleon Duna-menti stratégiája újra felnagyította. A következő kiáltványt a franciák a megszállt és forrongó Bécsben adták közre június 22-én: „Gróf Lauriston tábornok a legnagyobb lendülettel folytatja Győr ostromát. A város már 24 órája ég és az a hadsereg, amely hamis jelentések szerint Esslingennél oly nagy győzelmet aratott, hogy 20.000 puskát és 2.000 vértet zsákmányolt, az a hadsereg, amely a köpcsényi csatában állítása szerint annyi embert semmisített meg és annyi foglyot ejtett, valamint oly nagy előnyökre tett szert a győri csatában, nyugodtan tűri legfontosabb várainak ostromát és égését.”⁴⁵ A császári-királyi hadvezetés június 20–21-én megpróbálkozott a város felmentésével, de az erőtlen támadás csak a város pusztulását okozó ágyúzást idézte elő.⁴⁶ Ezt követően a Komáromban tartózkodó vezérkar lemondott Győrről és Komárom védelmére összpontosította erejét. Ezzel egy időben a franciák is védelemre rendezkedtek be a számukra stratégiai jelentőségű megyeszékhelyen: kijavították az ostrom alatt keletkezett falsérüléseket, ágyútelepet építettek a Fehérvári-kapu előtti vásártéren, megkezdték a középkori vizesárok helyreállítását és elárasztását, a vár tüzérségi tartalékainak feltöltését.

Napóleon mivel nem tudott a komáromi pontonhíd kiépüléséről, szándéka június végén egyértelmű volt: a pozsonyi hídfő kulcsfontosságú volt számára a morvamezei győzelem kivívásához; Károly főherceg legyőzéséhez. János főherceg csapatait még legalább egy héten át távol kellett tartania a Wagram térségében táborozó császári-királyi főseregtől. Köpcsény egy Komárom felől induló nagyobb

⁴⁴ KRISCH: A franciák legkeletibb hódítása 201–224.

⁴⁵ BAY: Napoleon Magyarországon 47.

⁴⁶ KRISCH: A franciák legkeletibb hódítása 206.

támadás ellen képtelen lett volna sokáig tartani a stratégiai pozsonyi hídfőt. Győr azonban, a maga védelmi rendszerével kellő ideig ellent tudott volna állni a János vagy József főhercegek által vezetett Habsburg támadásnak.⁴⁷ A kismegyeri ütközet után a francia felderítés tudomást szerzett a Komáromnál épülő dunai átkelőről, így Győr bevétele mindenképpen szükségessé vált. Ezzel magyarázható, hogy Napóleon tüzéségi tartalékot rendelt a város ostromához.⁴⁸ Győr bevételével Napóleon megszerezte azt a stratégiai előnyt, amely Bécs elfoglalásakor még kétséges volt számára. Így vált a város Napóleon wagrami győzelmének részévé.

Ami a stratégián túl van: a lakosság áldozata

A francia megszállás Győr vármegyében a megyeszékhelyen kívül 29 települést érintett. Ezzel Vas vármegyéhez hasonlóan kettős közigazgatás alá került. A megszállt területek közigazgatási központja továbbra is a stratégiai fontosságú Győr maradt, míg a vármegyei Állandó Bizottság átköltözött Szentmártonra, a mai Pannonhalmára.⁴⁹ Bár az 1809-es háborút a nemzeti öntudat ébredésével kötik össze a német területeken, ez Magyarországon csak a hadra kelt nemesség esetében fedezhető fel. A főként német ajkú polgárság Győrben ebben az esztendőben találkozott először a francia hadsereggel, ezért ha nem is a napóleoni eszméket, de katonáit annál nagyobb érdeklődéssel fogadta.⁵⁰ A falvak lakossága azonban a háborúból annyit látott, amennyit számos nemzedékre visszamenően az őseik is: kényszerű beszállásolásokat és fuvarozásokat. Az átvonuló katonák a legtöbb esetben megkapták amit akartak, ha nem jószóra, vagy átvételi elismervényre, akkor erőszakra. Hiába a forradalmi vívmány, a magyarországi parasztokat a franciák sem tekintették „szabad polgároknak”. A szóváltás egyszerűen működött „megszállók” és „megszállottak” között. Bay Ferenc, R. Kiss István és Veress D. Csaba is említ francia oldalon harcoló katonákat, akik beszéltek magyarul.⁵¹ A vidéki és polgári lakosság bőségesen kivette a részét a megszállás terheiből. Többnyire csendben, nagyobb zavargások nélkül

⁴⁷ VERESS D.: Napóleon hadai 250.

⁴⁸ BAY: Napoleon Magyarországon 41–42.

⁴⁹ KRISCH: Francia megszállás 151.

⁵⁰ A megszállók mindent meg is tettek a győri polgárok megnyerése érdekében. Bálokat, esteket rendeztek. Ezek közül a legkiemelkedőbb az augusztus 15-én, Napóleon születésnapja alkalmából rendezett ünnepség volt. Tűzijáték, táncmulatság, ünnepi játékok, az előkelők részére pedig ünnepi fogadás volt az egész napos program, amelyet díszagyűlések nyitottak meg hivatalosan. (Vö. BAY: Napoleon Magyarországon 98–99.)

⁵¹ A legtöbb korabeli naplófeljegyzés ha ilyet említ, megvetéssel teszi, de ez nem változtat a tényen, hogy a császári-királyi hadseregből több esetben szöktek át katonák a francia hadseregbe, akik a hírszatelések szerint 500 forint fejpénzt fizettek minden átszökött embernek. Bár nem tartozik szorosan a dolgozat tárgyához, de meg kell jegyeznünk, hogy az inszurgensek esetében ez kevésbé volt jellemző. A nemesi felkelők többsége, ha dezertált, hazaszökött, vagy a Bakony erdeiben rejtőzött el, ha helyettesként állt hadba földesura helyett. A francia hadsereghez való átállás jelenlegi ismereteink alapján a sorkatonákra volt jellemző.

túrték a hadseregek mozgásait és várták a háború mielőbbi befejezését.⁵²

Czinege Antal szentmártoni uradalmi igazgató ismert feljegyzésein túl, a személyes áldozathozatalok egész sorát lehetne felsorakoztatni; érdemes megnéznünk a győri káptalan birtokába tartozó nyúli Rohrer Ferenc arendator esetét. Ügye 1811. február 3-án került a káptalan levéltárába, majdnem két évvel a schönbrunni békét követően. Az ügy nem is került volna lejegyzésre, ha Rohrer nem folyamodott volna a káptalanhoz bérletének meghosszabbítása érdekében. Ez az okirat, amelyet a falu előljárói is hitelesítettek és a falu lakosságának vallomásait is tartalmazza, bizonyítja, hogy a francia katonák képesek voltak akár önbíráskodásra is. A francia csapatok először 1809. június 13-án érték el Nyúl falut. Rögtön magyarul érdeklődtek az uraság embere felől. A falusiak – saját bevallásuk szerint – azonnal rámutattak Rohrer Ferencre, a káptalan bérlőjére. A franciák Rohrer minden zabját az utcára szórták és onnan hordták el lovaik számára. Hasonlóan bántak négy jó lovával, ruháival és 22 hordó borával. A falu bírának tanúsága szerint Rohrer így is saját maradék vagyonából állta a franciák hadisarcát, amikor a falut kifosztva azt felgyújtással fenyegették.⁵³ A tanúkkal megerősített levél tartalma kegyetlen francia brutalitásról tesz tanúbizonyságot. Az eset szándékos megalázást feltételez az egyházi uradalom bérlője felé: vagyonát az utcára szórták, pincéjét teljesen kiürítették. Rohrert a saját fia szánta meg ruhával. A franciák cselekedete távol áll az általános vélekedéstől, miszerint a megszállók igyekeztek kerülni minden lakossággal szembeni agressziót. Látnunk kell azonban, hogy június 13-án délután lovassági és tüzérségi előkészítő harc folyt a térségben, amely felfokozta a katonák harcias magatartását. A kismegyeri ütközetet követően tehát elének rajzolódik egy tendencia, amely a két hatalmi rendszer közötti hiátus sajátja. A Habsburg közigazgatás már nem, a francia közigazgatás még nem vállalt felelősséget a parasztokat ért atrocitások miatt.

A falvakra nem csak a franciák róttak terhet, az átvonuló császári-királyi hadsereg és a térségben állomásozó inszurgensek szintén jelentős károkat okoztak a vármegye lakosságának. A győri káptalan levéltárában található összeírások azért adhatnak átfogó képet a vármegye falvainak 1809-es állapotáról, mert a káptalan birtokai széles hálóval fedték le a vármegye településeit. Takács Lőrinc, a káptalan számtartójának beszámolója 1810. március 8-án mérte fel a káptalani birtokok – elsősorban malmok, majorok, fogadók – veszteségét.⁵⁴

⁵² Győr vármegyében csupán egy esetet ismerünk, amikor a parasztok agresszívan léptek fel a franciákkal szemben: Hohenegger feljegyzései szerint a csallóközi Zámolyban egy francia lovasscsapat erőszakos rekvirálásba kezdett, amikor egy rossz mozdulatsor következtében a megdühödött parasztok megverték a katonákat, többüket pedig a Dunába hajították. A franciák a falut felgyújtva elfogták a falu vezetőit és Győrben csak a püspök közbenjárása mentette meg őket a haláltól. (Vö. Magyar Hazai Vándor, V. évfolyam. Pest, 1835. 51.) Az eset jól példázza a parasztok béketűrésének határát: amíg emberségükben nem sértették meg őket, elfogadták a háborúval járó megpróbáltatásokat.

⁵³ GyEL GyKMLt Feudális 1811/46.

⁵⁴ Takács Lőrinc számtartó teljes jelentése csupán az anyagi károkat említi a káptalani birtokok esetében. A személyi veszteségek nem tér ki. A teljes összeírás a Győri Egyházmegyei Levéltárban található: GyKMLt Feudális 1810/6.

Falu neve	Gazdasági egység	Okozott kár	Összesített bevétel a háború után
Püski ⁵⁵	major	121 birkát hajtottak el a franciák a győri csatát követően.	–
Kóny ⁵⁶	fogadó	Az átvonuló francia és inszurgens csapatok 408 Forint 53 Krajcár értékben ettek és ittak kifizetetlenül.	A fogadó teljes éves bevétele 1383 Forint és 576 Krajcár lett volna, a keletkezett kárral együtt a bevétel 974 Forint és 97 Krajcár volt.
Markota ⁵⁷	fogadó	A francia csapatok 748 Forint 80 Krajcár értékben ettek elismervény nélkül. A pincében elfolyatták a pálinkát.	–
Fehértó ⁵⁸	fogadó	Az átvonuló francia és inszurgens csapatok 683 Forint értékben ettek és ittak kifizetetlenül.	A fogadó éves bevétele 1000 Forintból 317 Forint maradt.
Püski ⁵⁹	–	A falunak a franciák bejövetele előtt is már fizetniük kellett a hadisarcot. Egy egész telkes gazdára 32 Forint jutott.	A falu teljes háborús kiadása 1070 Forint volt.

⁵⁵ GyEL GyKMLt Feudális 1810/6. 5.

⁵⁶ GyEL GyKMLt Feudális 1810/6. 6.

⁵⁷ GyEL GyKMLt Feudális 1810/6. 2.

⁵⁸ GyEL GyKMLt Feudális 1810/6. 3.

⁵⁹ GyEL GyKMLt Feudális 1810/6. 7.

A káptalan összeírása csak szerény betekintést enged a Győr vármegyéhez tartozó falvak hányattatásáról. A háború okozta károk felmérése még 1813-ban is tartott, az óriási mértékű hadisarc fizetésére pedig még Napóleon halálát követően is hiteleket vettek fel a vármegyei települések.⁶⁰ A háború kárának pontos felmérése nehézkes, hiszen az anyagi károk mellett a személyi áldozatok feltárása is várat magára. Erre kitűnő példa egy franciák által megejtett nezsideri asszony története, akinek ügye csak 1810-ben került a győri káptalani bíróság elé.⁶¹ Esete jól mutatja, hogy az 1809-es magyarországi hadjárat veszteségeinek és áldozatainak listáját több évvel később született források is bővíthetik.

Összegzőként elmondható, hogy Győr vármegye kiemelt helyzetét elsősorban a megnövekedett stratégiai fontosságú megyeszékhelyének köszönhetette. A győrkismegyeri ütközet, Győr ostroma és a Rába mentén kialakított demarkációs vonal kiemeli a vármegyét a többi háború sújtotta vagy francia megszállás alá került vármegye közül. Szerepének köszönhetően a vármegyei eseménytörténet jól dokumentált és gondosan feldolgozott. A lakosság viselt viszontagságait azonban a mai napig nem tárták fel teljes egészében. Jelen dolgozatban célunk volt egy eddig kevésbé vizsgált szempont: a vármegye stratégiai szerepének és a lakossági helytállásnak a középpontba állítása. Győr vármegye inszurgensei a legjobban felszerelt alakulatok közé sorolhatók és kiképzésükre is jutott idő, hiszen május óta harcrintkezésben álltak a franciákkal. Ennek köszönhető a kismegyeri ütközetben tanúsított bátorságuk, amely bizonyítéka annak, hogy a nemesi felkelés csapatai képesek voltak a harctéren is megállni a helyüket. Jelenlegi tudásunk szerint Győr lovassága az egyetlen olyan alakulat, amely a háború későbbi szakaszában helyi önkéntesekkel bővíthette sorait és pótolhatta a csatában szenvedett veszteségeit. Győr városának polgárai tehát joggal fogadhatták hősként inszurgenseiket.

A vármegyei civil (polgári és paraszti) lakosság helytállásának számos történetét máig nem ismerjük. Eddig kevésbé ismert esetek és forrásanyagok bemutatásával (a káptalan összeírása, a háború utáni perek iratai) megpróbáltunk rávilágítani olyan személyes ügyekre, amelyek a történeti narratívát kutatóknak joggal kerülte el a figyelmét. Ezek betöltése nemcsak Győr, de sok más dunántúli vármegye esetében is várat még magára. A háború megélése minden emberi életben tragédiák sorozatát hordozza magával. Ezek feltárása jelentheti a következő lépéseket, amely átlendítheti az 1809-es magyarországi hadjárat vizsgálatát más, a történeti narratíván túlmutató kutatások felé.

⁶⁰ KRISCH: Francia megszállás 218.

⁶¹ GyEL PL Dispensationes 1810. XI. 2.

FORRÁSOK:

GyEL = Győr Egyházmegyei Levéltár
 GyKMLt = A győri székeskáptalan magánlevéltára
 PL = Püspöki Levéltár
 HM HIM HL = Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
 MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
 MNL SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Levéltára
 OSzK = Országos Széchényi Könyvtár
 TR = Térképtár

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyar királyi nemesi = A Magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai – Korabeli katonai szótárral. Sajtó alá rendezte: LÁZÁR BALÁZS. Budapest, 2009.
- ÁCS: Katonaként is magyar = ÁCS TIBOR: Katonaként is magyar. Széchenyi István katonaelete és hadügyi reformeszméi. Budapest, 2009.
- BALOGH: Az 1809. évi insurrectio = BALOGH GYULA: Az 1809. évi insurrectio és francia megszállás Vas megyében. Szombathely, 1885.
- BAY: Napoleon Magyarországon = BAY FERENC: Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győr városában. Budapest, 1941.
- DOMINKOVITS: „Franciajárás” Győr megyében = DOMINKOVITS PÉTER: „Franciajárás” Győr megyében – Czinege Antal szentmártoni uradalmi igazgató emlékirata az 1809. évről. Arrabona 37. (1999) 165–198.
- GÁLOS: Insurrectiós = GÁLOS MAGDA: Insurrectiós dalok. Irodalomtörténeti Közlemények 45. (1935:1) 71–73.
- HORVÁTH: Az inszurgens = HORVÁTH LAJOS: Az inszurgens gyalogság 1809-ben. Acta Musei Militaris in Hungaria – A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 7. (2004) 11–34.
- Kisfaludy Sándor minden munkái = Kisfaludy Sándor minden munkái I–VIII. Szerk. ANGAL DÁVID. Budapest, 1892.
- KOSÁRY: Napóleon és Magyarország = KOSÁRY DOMOKOS: Napóleon és Magyarország. Budapest, 1977.
- KRISCH: A franciák legkeletibb hódítása = KRISCH ANDRÁS: A franciák legkeletibb hódítása Győr a francia megszállás alatt. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. ARATÓ GYÖRGY – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. Győr, 2016. 201–224.
- KRISCH: Francia megszállás = KRISCH ANDRÁS: Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban 1809. PhD disszertáció. Témavezető: Dr. habil. HAHNER PÉTER PhD. PTE. Újkortörténeti Tanszék, 2009.
- MAJOR: Kisfaludy Sándor = MAJOR ERVIN: Kisfaludy Sándor a magyar zenetörténetben. Muzsika 1. (1929:3) 7–10.
- NAGY-LUTTENBERGER: A császári-királyi hadsereg = NAGY-LUTTENBERGER ISTVÁN: A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténeti és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Az utolsó nemesi I–II. = Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére I–II. Szerk. R. KISS ISTVÁN. Budapest, 1909.
- PÁLÓCZI HORVÁTH: Ötödfélszáz énekek = PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM: Ötödfélszáz énekek. Dalgyűjtemény az 1813. évből. Budapest, 1953.

- SZÉKELY: Hieronymi = SZÉKELY ZOLTÁN: Hieronymi Ottó Ferenc (1766/68–1829). Adalékok Győr festészetéhez és rajziskolájának történetéhez a XIX. század első harmadában. *Arrabona* 37. (1999) 265–322.
- TAYLOR: A Habsburg Monarchia = ALAN JOHN PERCIVALE TAYLOR: A Habsburg Monarchia 1809–1918. Budapest, 1998.
- TULARD: Napóleon = JEAN TULARD: Napóleon. Budapest, 1997.
- VERESS D.: A győri vár = VERESS D. CSABA: A győri vár. Budapest, 1993.
- VERESS D.: Napóleon hadai = VERESS D. CSABA: Napóleon hadai Magyarországon 1809. Budapest, 1987.
- VIZI: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” = VIZI LÁSZLÓ TAMÁS: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére. Székesfehérvár, 2014.

THE SITUATION OF GYŐR COUNTY IN THE COALITION WAR OF 1809

The strategic role of the city of Győr is unquestionable in the events of the fifth coalition war in Hungary. The Battle of Kismegyer near Győr, fortified and surrounded by fortifications and the siege of the city, gave renewed importance to the flourishing Baroque town, situated at the confluence of the Rába and the Danube. The French II, III and V Corps and the Imperial-Royal IX Corps troops marched through the county. Because of its role in 1809, Győr became a cult site for the institution of the noble insurrection.

The population took part in the fortification efforts of Győr, and the town militia was instrumental in pacifying the situation after the siege. However, the county has so far remained in the background in studying the events. In March 1809, the county adequately lined up and fully equipped the infantry and cavalry of the insurgent army. In our research, we used contemporary newspapers, ecclesiastic correspondence, the issue of the county's Insurrectional Deputation and the city assembly's documents to examine the hitherto less known details of the county's stand: i.e. how did the uniforms of the Győr insurgents and civil guards look? From where did they recruit their rank and file and officers? What was the city's and the county's reaction to the French Emperor's proclamation of 15 May 1809 and the war that hit the county?

This study is based primarily on the written documents of the Archives and Diocesan Archives of Győr and the collections of images and artefacts in the Rómer Flóris Museum of Art and History.

Marcell Matányi

Horváth József

ADALÉKOK A GYŐRI STREIBIG NYOMDA VONZÁSKÖRZETÉNEK VIZSGÁLATÁHOZ

Bár Győr első – a Streibig család kezén 1727 és 1850 között működő – nyomdájának történetéről már 1915-ben önálló kötet jelent meg,¹ e jeles officina múltja még közel sem tekinthető alaposabban feltártnak. Pitroff Pál főként az általa ismert, e műhelyből kikerült kiadványokra, valamint levéltári forrásokra alapozott munkájának megállapításait azóta többen kiegészítették, pontosították. A korszak retrospektív nemzeti bibliográfiájának² kiegészítő kötetei,³ valamint az azokhoz készült nyomdai mutatók⁴ lehetővé tették az immár lényegesen nagyobb mennyiségű ismert nyomdatermék kvantitatív vizsgálatát;⁵ de jelentősen bővültek ismereteink – többek között – a kalendáriumok kiadása,⁶ vagy éppen a hamis impresszumú kiadványok megjelentetése⁷ terén is. Magam mintegy negyedszázada tettem kísérletet addigi e tárgyú kutatási eredményeim összegzésére;⁸ de azóta is megjelent számos fontos – a győri Streibig nyomda történetét is érintő – publikáció.

Jelen tanulmányom célja nem lehet ez utóbbiak teljességre törekvő összegyűjtése; itt és most csupán egy olyan részterület vizsgálatára vállalkozom, melyet említett korábbi munkámban éppen csak érintettem:⁹ a nyomda vonzaskörzetének vizsgálatához szeretnék bővebb adatokkal szolgálni. E szempontból két kérdést veszek alaposabb vizsgálat alá:

- milyen földrajzi irányokból és távolságokból kerültek ki az itt publikáló nem győri szerzők?
- mely társadalmi csoportokhoz és milyen távolságokra jutottak el a nyomdában készült kiadványok?

Tisztában vagyok azzal, hogy „eredményeim” a forrásadottságok miatt csupán töredékesek lehetnek; de bízom abban, hogy a nyomda vonzaskörzetének főbb irányai talán kirajzolódnak e töredékes képből is.

¹ PITROFF: A győri sajtó.

² PETRIK: Magyarország bibliographiája I–IV.

³ PETRIK V., PETRIK VI., PETRIK VII., PETRIK VIII., PETRIK IX.

⁴ PETRIK VI. 116–134., ill. PETRIK VIII. 302–313.

⁵ A 18. századi magyarországi nyomdák termékeinek kvantitatív vizsgálatáról lásd: MARKOS: Könyvtermelés.

⁶ MONSBERGER: Német naptárirodalom; SZELESTEI: Kalendáriumok; ROZSONDAI: Győri kalendáriumok.

⁷ SZELESTEI: Hamis impresszumú I.; SZELESTEI: Hamis impresszumú II.; ECSÉDY: Titkos nyomdahelyű.

⁸ HORVÁTH: Streibig nyomda.

⁹ HORVÁTH: Streibig nyomda 205–209.

A „legszorgalmasabb” nem győri szerzőkről

Amint azt a nyomdászattörténeti munkák szinte mindegyikében olvashatjuk, az első győri könyvnyomtató műhely alapítója, Joseph Anton Streibig az új győri püspök, Sinzendorf Lajos Fülöp meghívására érkezett – rövid kismartoni, majd valamivel hosszabb soproni ténykedés után – Győrbe, a jobb megélhetés reményében.¹⁰ Tőle kapott szállást, Tőle remélt megrendeléseket; valószínűleg ezért tüntette fel nyomtatványain neve mellett a „Typographus ep[isco]palis”, azaz püspöki könyvnyomtató címet. Sinzendorf püspök azonban már 1732-ben Boroszló érseke lett, így Streibig közvetlen támogató nélkül maradt; talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy 1733-tól már evangélikusok számára nyomtatott munkák is kikerültek műhelyéből – hamis impresszummal! Ecsedy Judit kutatásai szerint 1733–1735 táján nem kevesebb, mint nyolc ilyen kiadvány került ki Streibig győri nyomdájából; és fia, Streibig Gergely János is folytatta ezt a „hagyományt”.¹¹ Ez a tény is alátámasztja azon „sejtésünket”, hogy a főként a győri káptalan tagjaitól, valamint a jezsuita gimnázium tanáraitól érkező helyi megrendelések¹² a már útjára indított latin, illetve német nyelvű kalendáriumokkal együtt sem biztosítottak elegendő munkát a Streibig nyomda számára. Így szükségük volt máshonnan érkező megrendelésekre is.

Padányi Bíró Márton

A 18. század közepének itt publikáló nem helyi szerzői közül mindenképpen kiemelkedik – mind a kiadványok számát, mind azok „súlyát” tekintve – Padányi Bíró Márton veszprémi püspök.¹³ A korszak e jeles főpapjának könyvei az 1740-es évek végéig főként a budai Nottenstein nyomdában készültek; püspökként viszont egyre erősebben a győri műhelyre irányult figyelme. 1747-ben itt jelent meg egy halotti búcsúztatója (Lenthy Istvánéval közös kiadványban) – tudomásunk szerint ez az első Győrről napvilágot látott publikációja. A „sorozat” igazi indító darabja azonban az 1750-ben itt készült, protestáns-ellenessége miatt nagy vihart kiváltott és betiltott *Enchiridion*,¹⁴ melyet olyan terjedelmesebb kötetek követnek, mint a 36 ív terjedelmű,¹⁵ a Szentháromság-tiszteletet támogató *Angyali társaságnak szövetsége* két kiadása, a *Micae et spicae evangelico-apostolicae. Avagy evangyeliomi kenyér-morzsálékok és apostoli buzakalászhok* ugyancsak két kiadásban, hogy azután

¹⁰ PITROFF: A győri sajtó 8–9., HORVÁTH: Streibig nyomda 186–188.

¹¹ ECSÉDY: Titkos nyomdahelyű 33., 34., 35., 37., 38., 39., 44., 45. tétel. Feltételezése szerint 1743-ban is megjelent itt három „titkos nyomdahelyű” kötet (60., 61., 64. tétel).

¹² JENEI: Irodalmi élet 6.

¹³ Életről és munkásságáról részletesebben lásd PEHM: Padányi. Rövid összefoglalása: TÜSKÉS – KNAPP: Padányi.

¹⁴ Keletkezéséről és tartalmáról: PEHM: Padányi 199–235., hatásáról: HERMANN: Katolikus egyház 361–362.

¹⁵ PEHM: Padányi 343.

ívrét méretben 1100 oldalt meghaladó munkája, az *Ünnep-napokon, diaetáknak alkalmatosságával, s egyéb jeles napokon mondatott külömb-külféle sok szép prédikációk* zárja a sort.¹⁶ Veszprémi püspöki működése alatt összesen 13 munkát jelentetett meg Győrött, miközben másutt mindössze négyet (kettőt Budán, kettőt Pozsonyban) – és azokat is az 1740-es években. (Megjegyzem: életrajzírója szerint összesen 29 kötete jelent meg;¹⁷ azaz műveinek csaknem fele Győrött látott napvilágot!) Úgy vélem, ez egyértelműen bizonyítja: Padányi Bíró Márton elégedett volt a győri nyomda színvonalával!

Érdemes figyelni a Győrött kiadott könyvek példányszámára, illetve kiadásának költségeire is. Padányi Bíró Márton végrendeletében pontosan számot adott 17 éves veszprémi püspöki működésének kiadásairól is. Ebből tudjuk, hogy az *Enchiridion* megjelentetése 400, az *Angyali társaságnak szövetsége* című kötet első győri kiadása 500, ugyanennek második kiadása 515, a *Compendiosa* 410, míg a *Micae et spicae* nem kevesebb, mint 2989 forintjába került. Megtudjuk továbbá azt is, hogy ez utóbbi 700 példányban látott napvilágot, míg az előbbi egyik győri kiadásából ezer darabot nyomtattak ki.¹⁸

Az említett adatok alapján érthető, hogy a püspök Győrött készített könyvei – amint azt tanulmányom második részében adatokkal is igyekszem bizonyítani – nagy számban kerülhettek papjai kezébe, így mások is megcsodálhatták azokat. Talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy a bőkezűségét később végrendeletének kegyes hagyományaival is bizonyító Kiss István József veszprémi kanonok¹⁹ Győrött jelentette meg Radzivil vilniusi herceg jeruzsálemi zarándokútjáról beszámoló kötetét, melyet Thomas Treter fordított lengyelből latin nyelvre. A ma is csodálatra méltóan gazdag díszítésű barokk címlappal kiadott *Jerosolymitana peregrinatio* sikerét bizonyítja, hogy az 1753-as első kiadást négy év múlva követte a második győri – annak ellenére, hogy közben Kassán is napvilágot látott.²⁰

Felmerülhet a Tisztelt Olvasóban a kérdés: miért éppen a győri műhely választotta Padányi Bíró Márton? A Dunántúlon ekkortájt – amint arra Hudi József is felhívta a figyelmet²¹ – mindössze három városban működött nyomda: Budán, Sopronban és Győrött. Az, hogy fekvését tekintve Győr volt a legközelebb, önmagában nem lehetett döntő számára, hiszen 1750 előtt – mint láthattuk – könyveinek többsége Budán jelent meg, miközben Ő már 1729-től Veszprémbe működött, 1734-től püspöki helynökként.²² 1746-ból viszont kettő, Pozsonyban megjelent munkát is ismerünk Tőle, mindkettő a Royer nyomdában látott napvilágot.²³ Ennek

¹⁶ Az említett – valamint a többi itt megjelent, Padányi Bíró Márton által írott – munkák bibliográfiai adatait lásd: PETRIK I. 290–292.; PETRIK II. 579.; PETRIK V. 67–68.

¹⁷ PEHM: Padányi 342.

¹⁸ HERMANN – JAKAB: Padányi Bíró Márton végrendelete 36–39.; PEHM: Padányi 343.

¹⁹ PFEIFFER: Történeti névtár 139–140.

²⁰ PETRIK III. 172., ill. PETRIK V. 417.

²¹ HUDI: Könyv és társadalom 20.

²² TŰSKÉS – KNAPP: Padányi 263.

kapcsán talán nem érdektelen utalnom arra: Streibig Gergely János első felesége az e nyomdászcsaládból származó Royer Katalin volt!²⁴ Talán e ténynek is szerepe lehetett a győri nyomda kiválasztásában?

A győri nyomda fénykora

Több kutató véleménye szerint a győri műhely fénykora Streibig József működésének első két évtizedére, azaz az 1780-as és 1790-es évekre esett. Ez nem csupán annak köszönhető, hogy a komoly válságot hozó 1770-es évek után – nem utolsósorban a rokon pozsonyi nyomdász, Landerer Mihály anyagi és erkölcsi támogatásával – Streibig Gergely János fiának, a bécsi Schultzs-Gastein nyomdában kiváló bizonyítványokat és komoly szaktudást szerző Streibig Józsefnek sikerült stabilizálnia az officina helyzetét.²⁵ Kellett ehhez a város pezsgő szellemi élete, valamint az itt élő írók és tudósok kiterjedt kapcsolatrendszere is. Az előbbivel többek között Jenei Ferenc és Federmayer István foglalkozott behatóbban;²⁶ magam itt az utóbbihoz szeretnék néhány újabb adalékkal szolgálni.

Abban minden kutató egyetért, hogy a korabeli Győr irodalmi életének fő szervezője Révai Miklós volt, meghatározója pedig a Federmayer István által „győri triász” néven említett írócsoport, melyet kezdetben Révai, Rájnis József és Ráth Mátyás alkotott, majd a visszahúzó Ráth helyére Fabchich József lépett.²⁷ Magam ide sorolnám még Szerencsi Nagy István református prédikátort, valamint az 1790-es évek első felében itt tevékenykedő Kis János evangélikus lelkészt is. A sor persze még folytatható; de itt és most számunkra érdekesebb az említettek városon kívüli kapcsolatrendszere: kik kerültek közvetítésükkel kapcsolatba a győri nyomdával?

Péczei József

Az 1780-as években itt publikáló „vidéki” szerzők közül a legtermékenyebb valószínűleg Péczei József komáromi református lelkész volt. Már az oda kerülése utáni esztendőben, 1784-ben jelent meg Győrött munkája: Voltaire *Zayr* című tragédiájának magyar fordítása. A következő években itt jelenik meg a *Henriás*, a *Young éjtszakája*, majd 1790-ben az *Erköltsi prédikációk* két kötete – Pitroff Pál mindegyiket a „magyar nemzeti irodalom- és művelődéstörténetbe mélyebben bekapcsolódott

²³ PETRIK I. 291., ill. Petrik V. 68.

²⁴ Végredeletét közli: PITROFF: A győri sajtó 116–117.

²⁵ PITROFF: A győri sajtó 34–36.

²⁶ JENEI: Irodalmi élet; JENEI: Régi magyar irodalmunk; FEDERMAYER: Irodalmi élet; FEDERMAYER: Adalékok.

²⁷ FEDERMAYER: Irodalmi élet 69–70.

munkák” közé sorolja.²⁸ Magam megemlíteném még a *Haszonnal mulattató mesék* című kötetét, valamint azt, hogy alkalmi kiadványa is jelent meg Győrben: Beleznay Miklós generális fölött 1787-ben Pilisen elmondott halotti prédikációja.²⁹

Ez utóbbit azért emelném ki, mert egy másik fontos kapcsolatot juttathat eszünkbe. Beleznay Miklós generális volt a Streibig nyomda e korszakbeli egyik legnagyobb vállalkozásának mecénása: az Ő költségén jelent meg Győrött 1780-ban Jean-Frédéric Osterwald svájci református lelkész *Biblia tárháza* című kötete, az ekkortájt a csilizközi Patas községben szolgáló Némethi Sámuel református lelkész fordításában. A negyedré méretben 1400 oldal terjedelmű kiadvány megjelentetése – amint az a generális Dominkovits Péter által közzétett leveleiből kiderül³⁰ – több évig elhúzódott, és – amint azt a fennmaradt számadások bizonyítják³¹ – hatalmas összegbe, 1933 forintba került!

Visszatérve Péczeli Józsefre: győri kötődése szinte egyértelműen Révai Miklósnak és körének köszönhető.³² Talán éppen itteni prédikátortársa, Szerencsi Nagy István volt a közvetítő, aki többeket segített kapcsolatba lépni Révaival. Adataink vannak arra, hogy a piarista szerzetestanár Révai Miklós, az evangélikus lelkész Ráth Mátyás és a református prédikátor Szerencsi Nagy István egy folyóirat kiadását is tervezte, *Közhaszonra való levelezés* címmel, azonban ez nem valósult meg.³³ A tervbe beavatták a Győrben akkortájt gyakran megforduló Péczeli Józsefet is, aki – egyes feltételezések szerint³⁴ – talán éppen innen vette a komáromi *Minden Gyűjtemény* megindításának ötletét.

Pálóczi Horváth Ádám

Bár csak két munkája jelent meg Győrött,³⁵ mindenképpen szólnunk kell az utóbbi évtizedekben újra a kutatók látókörébe került Pálóczi Horváth Ádám³⁶ győri kapcsolatáról. Egyrészt azért, mert mindkét munka jelentős: az 1787-ben napvilágot látott *Hunniás, vagy magyar Hunyadi* – mint az egyes művek elterjedtségét vizsgálva látni fogjuk – a korabeli magánkönyvtárak viszonylag gyakran felbukkanó darabja; de a *Holmi külömb-külömb-féle dolgokról írtt külömb-külömb-féle versek, és részszerént kötetlen folyó beszédek* Győrött 1792-ben megjelent második darabja sem volt érdektelen a közönség számára.

²⁸ PITROFF: A győri sajtó 55–56.

²⁹ PETRIK III. 63–64.

³⁰ DOMINKOVITS: Némethi 18–20.

³¹ A számadásokat közli: PITROFF: A győri sajtó 36–38.

³² JENEI: Irodalmi élet 12–13.

³³ JENEI: Irodalmi élet 13.; KOSÁRY: Művelődés 550.

³⁴ ZÖLD: Nyomdák, kiadók 12.

³⁵ PETRIK II. 156–157.

³⁶ Legújabbban: CSÖRSZ – MÉSZÁROS: Pálóczi.

Győri kötődése azonban más okokból is érdekes lehet a Streibig nyomda vonzáskörzetét vizsgálva. Amint azt már Németh József kimutatta, Pálóczi Horváth Ádámra nagy hatást gyakorolt – az egyébként győri születésű – Kovács Ferenc mérnök, a komáromi *Mindenek Gyűjtemény* rendszeres szerzője. Feltételezése szerint az ő közvetítésével ismerkedhetett meg Pálóczi Szerencsi Nagy István református lelkésszel, aki viszont Révai Miklóssal hozta kapcsolatba.³⁷ Ha így történt, úgy az eset egy szép példáját mutatja annak, hogyan fejlődött a Streibig nyomda kapcsolatrendszere Révai Miklós és barátai közreműködésével.

Magam viszont felvetnék egy másik lehetőséget is, amire tudomásom szerint eddig nem nagyon figyelt a kutatás. Pálóczi Horváth Ádám halála után könyvtárának töredéke Sárközy Istvánhoz, majd annak bibliotékájával együtt a csurgói református gimnázium könyvtárába került. Az így Csurgóra jutott, egykoron Pálóczi Horváth Ádám tulajdonát képező kötetek között – amint az a nemrégiben közzétett könyvjegyzék alapján megállapítható³⁸ – egyetlen Streibig nyomtatvány található: Horváth György *Természetnek és kegyelemnek iskolája* című munkája, mely 1775-ben látott napvilágot Győrött.³⁹ E kötet szerzője pedig nem más, mint Pálóczi Horváth Ádám édesapja!⁴⁰ Vagyis: már Császáron református lelkészként működő édesapján keresztül is lehettek győri kapcsolatai a szerzőnek, aki – bár a *Hunniás* népszerűsége Kulcsár Adorján szerint nem érte el Gvadányi József munkáit⁴¹ – e korszakban kedvelt írónak számított. (A szerző maga azt írja egyik levelében Kazinczy Ferencnek, hogy kötetét, kivált a *Hunniást*, majd minden nap keresik nála.⁴²)

Bár Pálóczi Horváth Ádám későbbi munkái leginkább Pozsonyban jelentek meg,⁴³ Streibig Józseffel kimutatható egy további kapcsolata is. A *lélek halhatatlansága felől való gondolatok, a mint azokat édes atyja halálakor szomorú szívvel rendbe szedhette* című munkája – melyről nemrégiben Mészáros Gábor írt értékes tanulmányt⁴⁴ – 1788-ban Pápan jelent meg, Streibig József betűível – a győri nyomdász által ez évben alapított fióknyomda egyik első (ha éppen nem a legelső) kiadványaként!⁴⁵

Kovács Ferenc

Ha már nevét fentebb említettük, ejtsünk néhány szót Kovács Ferenc győri kötődéséről is! Győrött született, innen költözött át Veszprém megyébe, ahol Pápan,

³⁷ NÉMETH: Művelődés és irodalom 81–82.

³⁸ VIOLÁNÉ: Pálóczi 600–617.

³⁹ PETRIK II. 161.

⁴⁰ Vö. SZINNYEI IV. 1196–1197., ill. 1120–1130.

⁴¹ KULCSÁR: Olvasóközönségünk 46.

⁴² Uo. 24.

⁴³ Vö. PETRIK II. 156–157.

⁴⁴ MÉSZÁROS: Horváth, Csokonai.

⁴⁵ Streibig József pápai fióknyomdájáról lásd: SOMFAI: Pápai nyomdászat 25.

Dégen, valamint a megyeszékhelyen élt hosszabb-rövidebb ideig. Ifjú korában hosszabb időt töltött külföldön, ahol mérnöki tanulmányokat folytatott, de – miközben a német és a francia nyelvet elsajátította – szorgalmasan gyűjtötte a kortárs francia írók munkáit is.⁴⁶ Első kötete 1775-ben Győrött látott napvilágot *Emberséges ember egész tisztje vagy oly makszimák mellyek szerint az ember magát e világban bölcsen, okosan, Isten és emberek előtt való kedvességgel hordozhatja* címmel, melyet a „gyenge ifjuság nagy hasznára való nézve” francia nyelvből fordított magyarra.⁴⁷ Legismertebb munkája talán Boileau művének magyar fordítása, mely *A pulpitus* címmel 1789-ben jelent meg Győrött, és egyes vélemények szerint Csokonai Vitéz Mihály Dorottya című vígjátékára is hatott.⁴⁸ Közben fordított szakmunkákat – így Gautier jeles kötetét *Az utak és utszák építésének módja* címmel⁴⁹ – és szépirodalmat is; ez utóbbiak nagyobb része a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain jelent meg.⁵⁰ Fontos szerepet vállalt a felvilágosodás eszméinek terjesztésében;⁵¹ győri kapcsolatai pedig – mint láthattuk – mások útját is segítették Streibig József műhelyéhez. (Megjegyzem: személyében a későbbi jeles győri szerkesztő, dr. Kovács Pál édesapját tisztelhetjük!⁵²)

Hajas István

Bár Győrött csupán két kötete jelent meg, mindenképpen szólnom kell Hajas István győri kapcsolatáról is. A református közösségből induló, 15 esztendőskorában konvertált Hajas 1754-ben belépett a jezsuita rendbe, majd annak feloszlása után a veszprémi egyházmegye papja lett; 1779-től 1798-ban bekövetkezett haláláig szülővárosában, Veszprémben szolgált.⁵³ A kiváló szónok *Egyházi pásztor* című, terjedelmes prédikáció-gyűjteményének első és második kötete jelent meg Győrött 1790-ben, illetve 1791-ben, egyenként több mint 800 oldalon; a további három kötet viszont már Veszprémben, Szammer Mihály nyomdájában. Figyelemre érdemes viszont, hogy Hajas Istvánnak 1789-ben, 1791-ben és 1792-ben is jelent meg Veszprémben egy-egy kisebb terjedelmű, alkalmi prédikációja – Streibig József nyomdájában!⁵⁴ Vagyis a szerző kapcsolata Streibig Józseffel Veszprémben kezdődhetett, aki a nagyobb terjedelmű munkák kinyomtatását csak Győrött tudta vállalni.

⁴⁶ SZINNYEI VI. 1213–1215., HUDI: Könyv és társadalom 35., 151.

⁴⁷ PETRIK II. 468.

⁴⁸ PITROFF: A győri sajtó 55.

⁴⁹ PETRIK I. 863.

⁵⁰ SZINNYEI VI. 1213–1214., vö. TAPOLCAINÉ: Mindenes Gyűjtemény.

⁵¹ KOSÁRY: Művelődés 553.

⁵² RÓLA: BAKSA: Dr. Kovács Pál, szerkesztői munkájáról: HORVÁTH: Dr. Kovács Pál és a Hazánk.

⁵³ HUDI: Könyv és társadalom 166.

⁵⁴ PETRIK II. 46–47.

Nagy János

Ugyancsak jezsuita szerzetesből lett egyházmegyes pap Nagy János, de ő már szerzetestanárként kapcsolatba került Győrrel: fizikát tanított a királyi akadémián.⁵⁵ A rend feloszlata után a győri egyházmegyébe kérte felvételét: néhány évig a püspöki székhelyen működött, majd az 1770-es évek végén Szany mezőváros plébánosa lett – itt érte a halál 1803-ban.⁵⁶ Kapcsolata a győri írókkal – főként Révaival – Szanyból is megmaradt; de írt költői leveleket például Pálóczi Horváth Ádámhoz is.⁵⁷

Nagy János legfontosabb munkái Győrött láttak napvilágot. A sort a *Méhi gazdaság* kezdte 1786-ban, „a melyet Ovidius rendihez alkalmaztatott magyar versekben foglalt” a szerző. 1790-ben három fontos munkája is megjelent itt. Közülük a *Nyájas múzsa* komoly vitát váltott ki, melyet Szaitz Leo kemény kritikája indított el.⁵⁸ A maga korában népszerű volt az *Udvari Kátó, vagy is Grátzián Boldizsárnak Faludi Ferentz által fordított CCC makszimái*, melyeket „alagyás versekbe” foglalt Nagy János; de a *József Egyiptus vitze-királyja* című „örvendetes szabású játék” is felkeltette a kutatók figyelmét.⁵⁹ Az 1790-es években jelent meg még Győrött néhány alkalmi költeménye, ezek színvonaláról azonban már nincs túl jó véleménnyel a szakirodalom.⁶⁰

Sándor István

Az 1790-es évek egyik legszorgalmasabb győri szerzője bizonyosan Sándor István volt. A Nyitra megyei Luka községből induló, tanulmányainak befejezése után szülőfalujában gazdálkodni kezdő, széles körű ismeretekkel rendelkező⁶¹ Sándor Istvánról tudjuk, hogy már 1780-ban lukai birtokára járatta a *Magyar Hírmondót*, és kapcsolatban állt annak szerkesztőjével, Ráth Mátyással is;⁶² míg Révai Miklóssal való levelezésének 1782-től maradt fenn bizonyítéka.⁶³ 1784-től Bécsben élt, innen tartott kapcsolatot – többek között – a Győrött élő irodalmárokkal is. Első munkái viszont csak 1791-ben jelentek meg a városban: ekkor látott napvilágot a *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei*, és ez évben indult útjára a *Sokféle* is.⁶⁴ Ez utóbbiból 1801-ig nyolc darab jelent meg Streibig József győri műhelyében; majd hosszabb szünet után 1808-ban Bécsben adta ki az utolsó négy kötetet. A *Sokféle* irodalmi programjáról nemrégiben Csörsz Rumen István írt ta-

⁵⁵ JENEI: Irodalmi élet 5.

⁵⁶ SZINNYEI IX. 630.; KERÉNYI: Nagy János 17–29.

⁵⁷ KERÉNYI: Nagy János 19.

⁵⁸ Erről részletesebben lásd: PERGER: A „Nyájas Múzsa”.

⁵⁹ PETRIK II. 828.

⁶⁰ Vö. KERÉNYI: Nagy János 80.

⁶¹ Vö. PAPP: Művészeti ismeretek.

⁶² KÓKAY: Sándor István 314.

⁶³ KICSKA: Révai levele.

⁶⁴ PETRIK III. 277–279.

nulmányt;⁶⁵ magam itt és most csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy 1806-ban az első és a második darab második kiadásban is megjelent⁶⁶ – ez mindenképpen népszerűségére utal.

Sándor István három további fontos munkát is kiadott Győrött. Az *Orras Ovid-nak deákból fordított változási* című kötete 1792-ben jelent meg;⁶⁷ ezt a következő évben az *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* követte;⁶⁸ 1803-ban pedig napvilágot látott talán leghíresebb munkája, a *Magyar Könyvesház*.⁶⁹ Ez utóbbi alapján tarthatjuk őt az első magyar bibliográfusnak;⁷⁰ Győr pedig az első magyar retrospektív nemzeti bibliográfia megjelenési helyeként vonulhatott be a magyar könyvészet történetébe.

Kis János

Amint azt fentebb már láthattuk, az 1780-as évek közepén egy piarista szerzetes, egy evangélikus lelkész és egy református prédikátor fogott össze a város irodalmi életének szervezése érdekében; így nem meglepő, hogy az ide kötődők között római katolikusok és reformátusok mellett evangélikusok is vannak. Az utóbbiak közül Kis Jánost emelném ki, aki külföldi tanulmányainak befejezése után 1793-ban lett a győri evangélikus iskola rektora, majd 1796-tól néhány évig a szomszédos Nagybaráti községben lelkészkedett.⁷¹ Ezekben az években három fordításkötete látott Győrött napvilágot: az *Erkölcsei oktatás az ifjabb asszonyságok számára*, a *Meiners Kristófnak oktatása*, valamint Knigge munkája *Az emberekkel való társalkodásról* – mely a híres illemtankönyv első magyar átültetése volt.⁷²

Kis János munkái később is népszerűek voltak Győrött: énekeskönyve például 1811-ben ötezer példányban látott napvilágot, és a városban azonnal eladtak belőle 335 példányt; de hogy másutt is keresett volt, bizonyítja, hogy az első évben 5120 forintot vettek be árusításából.⁷³

Márton István

Voltak olyan „vidéki” szerzők is, akik az 1790-es években kerültek kapcsolatba a győri nyomdával, és ide kötődésük megmaradt a 19. század elején is. Ezek sorából

⁶⁵ CSÖRSZ: Sokféle.

⁶⁶ SZILY: Sokféle.

⁶⁷ PETRIK II. 956.

⁶⁸ PETRIK III. 279.

⁶⁹ SÁNDOR: Magyar Könyvesház.

⁷⁰ SZINNYEI: Első bibliográfus.

⁷¹ SZINNYEI VI. 306–322.

⁷² PITROFF: A győri sajtó 56.

⁷³ PITROFF: A győri sajtó 57.

Márton István pápai teológiai tanárt emelném ki, aki főként nyelvkönyveivel vált népszerűvé. 1792-ben jelentek meg első munkái, a később több kiadást megélt *Langii colloquia*, illetve *A német nyelv első kezdete*; *A görög nyelv első kezdete* 1794-ben, míg az *Uj deák rudimenta*, vagyis *a deák nyelvnek első kezdete* 1795-ben látott napvilágot. Miközben kiadta Phaedrus meséit latinul, írt *Fiú és leány gyermeki ábrétze* címmel könyvet (1817-ben), és itt adott ki több halotti búcsúztatót – a legutolsót 1827-ben.⁷⁴ Azaz 35 éven keresztül jelentek meg könyvei Győrött, melyeket bizonyára sok református iskolában használtak akkortájt.

Vétsey József

Vannak persze olyan nem Győrött élő szerzők is, akiknek csak egy munkája jelent meg a városban – az viszont terjedelme miatt érdemes figyelmünkre. E szerzők közé sorolhatjuk Vétsey Józsefet is, akinek *A keresztén erkölcsi tudomány renddel prédikációkban foglalva* című, német nyelvből fordított munkája hat kötetben látott napvilágot 1796 és 1803 között, Streibig József műhelyében. A Somogy megyei Kapoly községben szolgáló református lelkész⁷⁵ így egyből sokkötetes alkotó lett.

Egy szorgos szerző a 19. század elején: Tóth Ferenc

Bár a győri nyomda a legtöbb városon kívüli megrendelést kétségtelenül a 18. század utolsó két évtizedében kapta, az 1800-as években is akadtak másutt élő szorgos szerzői. Említhetnék például több – rendszeresen itt publikáló – panonhalmi bencés tanárt; de itt és most inkább Tóth Ferencet emelném ki, aki 1801-től lett a pápai református teológia professzora.⁷⁶ Már a következő évben megjelent első győri kötete *Homilétika* címmel, mint „A lelki pásztori theológiának I. darabja” – hogy azután 1806-ban a *Lelki pásztori gondviselés* folytassa, majd 1810-ben a *Liturgika* fejezze be a megkezdett sorozatot. 1808-ban itt jelentette meg a dunántúli, majd 1812-ben a tiszántúli református püspökök életrajzait tartalmazó kötetét. Adott ki dogmatikát 1804-ben, katekizmust az alsóbb iskolák számára 1818-ban, és jelent meg Győrött több alkalmi kiadványa, halotti búcsúztatója is – az utolsó 1827-ben. Vagyis éppen negyed századon keresztül költött a győri nyomdához; publikációinak közel fele innen került ki, némelyik több kiadásban is.⁷⁷

⁷⁴ SZINNYEI VIII. 730–735.

⁷⁵ SZINNYEI XIV. 1026–1027.

⁷⁶ SZINNYEI XIV. 368–371.; HUDI: Könyv és társadalom 126.

⁷⁷ PETRIK III. 662–663.

Amit csak sejthetünk: kik voltak a „tömegtermékek” olvasói?

A kalendáriumok

A Streibig nyomda legnagyobb példányszámban megjelenő kiadványai minden bizonnyal a kalendáriumok voltak – és valószínűleg ezek jelentették a legbiztosabb bevételi forrást is. Bár példányszámukról meglehetősen bizonytalan adataink vannak, érdemes egy pillantást vetnünk ezek terjesztésére is.

Egy Gárdonyi Albert által idézett jelentés szerint 1775-ben a győri Streibig nyomda „2400 negyedréttű, 1000 nyolcadréttű, 2000 huszonnegyedréttű és 1600 harminckettedréttű kiadványról számolt be” – vagyis a jelentés szerint együttesen 7000 kalendárium hagyta el a nyomdát abban az esztendőben.⁷⁸ Ha ezt a számot valós adatnak fogadjuk el, könnyen kiszámíthatjuk: Győr korabeli, mintegy 12 ezer főt számláló lakosságának⁷⁹ feltételezhető igényeit ez a szám jelentős mértékben meghaladta! A periratok azonban ennél lényegesen nagyobb példányszámokról beszélnek: az 1779-ben a lázadó legények és a nyomdatulajdonos között zajló perben rögzített vallomás együttesen 110 ezer példányról beszél!⁸⁰ Egy 1809-ből származó adat szerint a Streibig nyomda 30 ezer kalendáriumot adott el évente.⁸¹ Hová, milyen földrajzi irányokba és távolságokra kerülhettek ezek a kalendáriumok?

A kérdés vizsgálatát nehezíti, hogy – amint arra már a témát alaposan ismerő Tóth István György is utalt⁸² – kalendáriumokkal nem nagyon találkozunk a hagyatéki leltárakban. Ennek egyik oka feltételezése szerint az lehet, hogy a tárgyévet követően nem nagyon őrizték meg azokat; de elképzelhetőnek tartja azt is, hogy kis értékük miatt a fennmaradtakat sem tartották említésre érdemesnek az összeírók.⁸³ Szerencsére azonban akadnak kivételek is. Rumi Boldizsár 1753-ban felvett inventáriumából tudjuk például, hogy 26 könyve közül 21 kalendárium volt.⁸⁴ Az sajnos nem derül ki az összeírásból, hogy milyen kalendáriumok voltak a birtokában; mivel a Vas megyei Rum községben élt, könnyen elképzelhető, hogy győri kalendárium is akadt közöttük. Más esetekben viszont tudjuk ezt. A Pilcz család Sopronban őrzött hagyatékában például nem kevesebb, mint 17 darab német nyelvű győri kalendárium maradt fenn az 1757 és 1791 közötti évekből, úgy, hogy az 1763–1770 közötti időszak sorozata hiánytalan.⁸⁵ De található néhány

⁷⁸ GÁRDONYI: Legkeresettebb könyv 241.

⁷⁹ Vö. TOMAJ: Győr népessége.

⁸⁰ Idézi SZELESTEI: Kalendáriumok 477.

⁸¹ KULCSÁR: Olvasóközönségünk 31–32.

⁸² TÓTH I. GY.: Kalendáriumokat forgató.

⁸³ TÓTH I. GY.: Mivelhogy 220.

⁸⁴ TÓTH I. GY.: Nemesi könyvtárak 248–249.

⁸⁵ CSÉCS: Pilcz 144.

győri kiadású *Crackauer Schreib-Calender* a soproni városi levéltár naptárgyúteményében is: a Varga Imréné által közzétett jegyzék hét darabot említ, melyek közül a legkorábbi az 1731., míg az utolsó az 1801. évre jelent meg.⁸⁶ Ezen adatok azt mutatják, hogy a soproni német polgárok szívesen forgatták a Streibig nyomdából kikerült győri német kalendáriumokat.

Hogy ennél nagyobb földrajzi távolságokra is jutott e kiadványokból, azt bizonyítják Tóth Judit debreceni kutatásai is. Ő a 17–18. századi latin, illetve magyar nyelvű kalendáriumokat vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a debreceni egyetemi könyvtár régi gyűjteménye 27 darab, míg a református kollégium könyvtára 12 darab 18. századi győri kalendáriumot őriz. Az előbbi gyűjtemény 27 tételéből 23 darab latin nyelvű címtáras kalendárium, míg a *Házi és Úti Uj Kalendárium*ból négy maradt itt fenn.⁸⁷ Figyelembe véve egyrészt azt, hogy az itt őrzött címtáras kalendáriumok közül a legkorábbi az 1751. évre jelent meg, valamint azt, hogy a sorozat utolsó darabja az 1788. évre szóló,⁸⁸ megállapíthatjuk, hogy a 38 év közül 23 „képviseelve van”, úgy, hogy az 1766–1776. évek sorozata hiánytalan!

Felmerülhet a kérdés: hogyan jutottak el e kiadványok Debrecenbe és más távoli városokba? Valószínűleg a könyvkötők és könyvkereskedők bizományosi hálózatán keresztül. Kulcsár Adorján tanulmányából tudjuk például, hogy a debreceni könyvkötőknek – másfél tucatnyi más város mellett – Győrött is működtek bizományosai.⁸⁹ Ők nyilván kedvezményes áron, nagyobb tételben vásárolták fel a győri kalendáriumot, és terjesztették azt lakóhelyükön.⁹⁰ Hogy ez még a 19. század közepén is így működhetett, bizonyítja, hogy a Földesi József keszthelyi könyvkötő özvegyeként elhalt Szöllösy Zsuzsanna 1842. december 27-én felvett hagyatéki leltárában az eladásra szánt kötetek között nagyobb számban találtak kalendáriumokat – közöttük győri német kalendáriumból is hét darabot.⁹¹

Vallásos tárgyú kiadványok

Bár a kalendáriumok számát aligha közelítette meg, nagyobb mennyiségben adott ki a győri nyomda vallásos tárgyú kiadványokat is. A teológiai szakmunkák vevőköre bizonyára a környező egyházmegyék papságából, illetve a Győrött és környékén működő szerzetesrendek tagjai közül került ki; az ún. kegyes olvasmányok viszont az érdeklődők szélesebb körére is számíthattak. Bedy Vincétől tudjuk például, hogy Taxonyi János *A Kálvária-hegynek szentsége* című kötete⁹² 1742-ben

⁸⁶ VARGA: Naptárgyútemény 207–209. tétel.

⁸⁷ TÓTH J.: Kalendáriumok 35–146.

⁸⁸ Vö. PITROFF: A győri sajtó 41–42.

⁸⁹ KULCSÁR: Olvasóközönségünk 25.

⁹⁰ Vö. PITROFF: A győri sajtó 41.; SZELESTEI: Kalendáriumok 477.

⁹¹ KIRÁLY: Könyv és olvasója 177., 181.

⁹² PETRIK VII. 520.

magyar és német nyelven is megjelent és a magyarból 300, a németből 500 példány kelt el még abban az évben.⁹³ Jánosi Gyula említi, hogy a győri egyházmegyében 1749-ben 25 ezer, 1750-ben 30 ezer, 1751-ben pedig további 7000 katekizmust osztottak szét a plébániákon.⁹⁴ Arra sajnos nem utal, hogy ezek a katekizmusok Győrött készültek volna, de ez sem zárható ki; mint ahogy valószínűnek tarthatjuk azt is, hogy más győri vallásos nyomtatványokat is osztogattak az egyházmegye hívei körében. De találhatunk győri magánkönyvtárakban protestáns vallásos tárgyú kiadványokat is.⁹⁵

A másik, amit biztosra vehetünk: a győri nyomda fontos szerepet töltött be a nemzetiségi lakosság vallásos irodalommal való ellátásában is. Michael Lehmann a magyarországi német nyelvű vallási irodalmat számba véve 68 darab győri Streibig nyomtatványt is felvesz bibliográfiájába⁹⁶ – ezek többségét bizonyára nem csak Győr német lakossága forgatta. Még inkább így lehetett ez az 1732-ben Sgodics András győri kanonok anyagi támogatásával⁹⁷ megjelentetett *Horvaczko evangyelye*⁹⁸ esetében, melyet valószínűleg a győri egyházmegye határain túl is használtak; és speciális közönséget „szolgált ki” az 1801-ben kiadott – Georgievics Áron által összeállított – *Kis katekizmus avagy rövidre vett igaz-hitű vallástétele a napkeleti görög anyaszentegyháznak* című kiadvány is.⁹⁹

Tankönyvek, szakkönyvek

Nem hagyhatjuk említés nélkül a Győrött ez idő tájt kiadott tankönyveket sem. Gárdonyi Albert utal egy 1774 végén végzett vizsgálat eredményére, mely szerint az ellenőrzés során az alábbi tankönyveket találták Streibig Gergely János nyomdájában: 3603 db fiúknak szánt német ábécéskönyvet jobb papíron, 3000 db magyar ábécéskönyvet fiúknak, 2507 db magyar ábécéskönyvet lányoknak, 2621 db protestáns ábécéskönyvet fiúknak, vékony papíron, 2501 db protestáns ábécéskönyvet fiúknak, jobb papíron, 16 db német ábécéskönyvet, valamint 5513 db protestáns ábécéskönyvet lányoknak, jobb papíron.¹⁰⁰ Azt gondolom, az említett mennyiségek önmagukért beszélnek.

A győri Streibig nyomdából kikerült szakkönyvek között főként a természettudományi tárgyak sorában találhatunk olyanokat, melyek nagy valószínűség szerint országos érdeklődésre tarthattak számot. Véleményem szerint ide sorol-

⁹³ BEDY: Győr katolikus 114.

⁹⁴ JÁNOSI: Barokk hitélet 19.

⁹⁵ Vö. DÓBÉK: Olvasók, könyvek 194–196.

⁹⁶ LEHMANN: Deutschsprachige.

⁹⁷ KARALL: Horvát anyanyelvű kanonokok 236.

⁹⁸ KUZMICH: Kulturhistorische 3. tétel; NYOMÁRKAY: Evangelienbuch.

⁹⁹ PETRIK II. 342.

¹⁰⁰ GÁRDONYI: Könyvnyomdászat 27.

hatjuk Gömöry Dávid 1739-ben megjelent *A pestisről való orvosi tanácslás* című munkáját,¹⁰¹ Miskoltzi Ferenc *Manuale chirurgicum avagy chirurgiai uti-társ* című, 1742-ben napvilágot látott kötetét,¹⁰² – melyet három évtizeden keresztül egyetemi tankönyvként használtak¹⁰³ –, Lippay János *Posoni kert* című kötetének 1753-ban megjelent győri kiadását,¹⁰⁴ vagy éppen Nedeliczi Váli Mihály *Házi orvos szótárosa* című 1759-ben íródott, de csak 1792-ben kinyomtatott munkáját.¹⁰⁵

A titkos nyomdahelyű kiadványokról

Joggal feltételezhetjük, hogy a bevezetőben már említett titkos nyomdahelyű kiadványok sem a helyi igények kielégítésére készültek. V. Ecsedy Judit 17 olyan művet írt le, melyek a kutatás jelen állása szerint Győrött láttak napvilágot hamis impresszummal. Egy széphistória, illetve egy protestáns iskolák számára készült latin grammatika kivételével mind protestáns vallási kiadványok.¹⁰⁶ Bár gyanítható, hogy néhány példány Győrött is maradt belőlük – Fekete Imre újvárosi kapitány 1746-ban felvett inventáriumában például „gyanús” az „Arany Lánicz zengedezővel együtt” tétel¹⁰⁷ –, többségüket nagy valószínűséggel a protestánsok által sűrűbben lakott országrészekben terjesztették.

Streibig nyomtatványok magánkönyvtárakban

Az egyes konkrét Streibig kiadványok útját követve az alábbiakban három társadalmi csoport könyvbirtoklására vonatkozó elszórt adatait igyekszem összegyűjteni, magánkönyvtárakban a győri nyomda termékeinek előfordulását vizsgálva; végezetül pedig – egy-egy példán keresztül – az előfizetői névjegyzékek, illetve az előfizetői felhívások forrásértékének bemutatására teszek kísérletet.

Streibig kiadványok egyházi személyek gyűjteményeiben

A győri Streibig nyomda működési idejéből a legnagyobb mennyiségű forrás az egyházi személyek magánkönyvtáiról maradt ránk. Ez egyrészt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek ilyen irányú adatainak köszönhető; másrészt pedig annak,

¹⁰¹ PETRIK I. 924.

¹⁰² PETRIK II. 756.

¹⁰³ A kötetéről részletesebben: HORVÁTH: Miskoltzi; KESZLER: Miskoltzy.

¹⁰⁴ PETRIK II. 599.

¹⁰⁵ PETRIK III. 739., kiadásának előzményeit ismerteti: FRIEDRICH: Orvosi könyvek 38.

¹⁰⁶ ECSÉDY: Titkos nyomdahelyű 33., 34., 35., 37., 38., 39., 44., 45., 60., 61., 64., 73., 84., 90., 95., 104., 123. tétel. Időbeli, illetve tematikai megoszlásukról lásd: HORVÁTH: Streibig nyomda 204–205.

¹⁰⁷ HORVÁTH: Újabb adalékok 135–137.

hogy a 18. század közepétől a római katolikus egyházi személyek többsége után fennmaradt több-kevesebb hagyatéki irat. Ez utóbbiak közül leginkább az inventáriumok, valamint az árverési jegyzőkönyvek segíthetik a könyvkultúra kutatóját; de néha a végrendeletekben is találhatunk hasznosítható adatokat.

Más kérdés: mennyire pontosak és részletesek ezek a dokumentumok? Eddigi tapasztalataink szerint színvonaluk meglehetősen egyenetlen; a nyomdahelyet és a megjelenési évet például csak kisebb hányaduk tünteti fel. Ez utóbbiak közé sorolható például a Zichy Ferenc győri püspök könyvtáráról 1752-ben felvett jegyzék, melyből láthatjuk, hogy tíz Streibig nyomtatvány volt a bibliotékában, melyek 1742 és 1750 között láttak napvilágot.¹⁰⁸ Ez utóbbiak között ott van a *Vita S. Stephani Regis Hungariae*, a *Speculum Jaurinensis Ecclesiae*, valamint a *Horologium principum* is. Ha a nyomdahelyet a jegyzék nem tünteti fel, jelen témánk szempontjából csak akkor „mehetünk biztosra”, ha olyan kiadvánnyal találkozunk, melynek csak győri kiadása ismert ebből a korszakunkból. Milkovics János pápóci prépost 1761-ben felvett, 136 tételes könyvjegyzékében például hat olyan kiadvánnyal találkozhatunk, melyeknek csak győri kiadása ismert ebből a korszakból; további kilenc műről pedig elmondhatjuk, hogy Győrött is megjelent – vagyis akár győri kiadásban is ott lehetett könyvespolcán. Az előbbieik közül a legkorábbi az 1734-ben megjelent *Rudimenta doctrinae christianae*; míg a legfrissebb 1757-ben látott napvilágot¹⁰⁹ – vagyis alig néhány évvel Milkovics János halála előtt.

A győri egyházmegyéből csupán elszórt adatokat idézhetek. Közülük érdekességképpen a Győrhöz kötődő szerzőként már említett Nagy János szanyi plébánost emelném ki, akinek 1803-ban árverésre került hagyatékában 14 tételben említenek könyveket is. Közöttük kettő győri nyomtatványt találhatunk: a „*Jung étzakai*” két kötetét a szanyi mester vette meg, egy forintot adott érte; míg az örökhagyó által írt – fentebb már említett – *Nyájas Múzsza* nyolc példánya talált (sajnos egyenként meg nem nevezett) új gazdára; csupán azt tartották fontosnak megjegyezni, hogy együttesen egy forint és 36 krajcár jött be értük. Fennmaradt viszont azon könyveinek jegyzéke is, melyek nem kerültek kalapács alá; e 27 tétel közül – melyek 1804-ben a győri szeminárium könyvtárába kerültek – csupán Révai Miklós latin nyelvű verseskötete volt győri nyomtatvány, ebből viszont öt példány volt Nagy János birtokában.¹¹⁰

Az egyházmegye papjainak könyvtárában leginkább győri kiadású prédikációs kötetekkel találkozhatunk; az 1806-ban elhunyt Maráz Miklós kópházi plébános bibliotékájában például Negyedes Pál és Stankovátsi Leopold köteteivel.¹¹¹

Lényegesen többet tudunk a veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrájáról, köszönhetően annak, hogy 1815–1817-ben az egyházlátogatások során

¹⁰⁸ Kiss: Zichy Ferenc 369.

¹⁰⁹ HORVÁTH: Milkovics 138.

¹¹⁰ GyEL PL Testamenta Nr. 560.

¹¹¹ HORVÁTH: Alsópapság könyvkultúrája 71.

nem csupán a plébániai bibliotékákat írták össze, hanem a plébánosok magán-könyvtárait is. A nyomtatásban is hozzáférhető adattár¹¹² kiváló elemzési lehetőséget biztosít a kutatás számára, köszönhetően annak, hogy az egyes munkák megjelenési helyét és idejét is felvették. A veszprémi egyházmegye teljes területére kiterjedő összeírás 167 plébánia, valamint az ott szolgáló plébánosok könyveit tételesen összeírva 14698 munkát vett számba;¹¹³ ezek között számításaim szerint 128 Streibig kiadványt írtak össze, együttesen 741 példányban!

A 128 kiadványt 93 szerző jegyzi. A legtöbb munkával – aligha véletlenül – Padányi Bíró Márton veszprémi püspök szerepel: nyolc előforduló kötete közül a *Micae et spicae* 1756. évi első kiadása 57, ünnepnapokra szolgáló prédikációi 37, a *Compendium* 34, míg az *Enchiridion* 22 alkalommal került felvételre. A „rekordot” azonban még sem ő tartja: Hajas István *Egyházi pásztor* című prédikáció-gyűjteményének első kötetét nem kevesebb, mint 72 plébánián írták össze! A korszak népszerű egyházi szónokai közül Somogyi Leopold vasárnapi prédikációi 35, Negyedes Pál ünnepekre szóló beszédei 29, *Apostoli kalászat* című kötete 14, míg Stankovátsi Leopold vasárnapi prédikációi 27, további öt munkája pedig együttesen 40 plébánosnak segíthette prédikációkra való felkészülését. Egyes plébánosok az alkalmi beszédek kiadásait is gyűjtötték: a csökölyi plébánosnak például halotti búcsúztatókból volt értékes gyűjteménye – Hermán József győri kanonoktól¹¹⁴ is őrzött két gyászbeszédet.

Az összeírt munkák döntő többsége természetesen a teológia valamelyik ágával foglalkozik. Szép számmal található közöttük egyháztörténeti, illetve egyházjogi munka. Az egyházatyák közül Szent Ágoston munkáinak győri kiadásával találkozhatunk leginkább, de Szent Bernát és Szent Ciprián kötetei is megtalálhatók egyes bibliotékákban. A teológiai munkák részletesebb bemutatásától itt és most eltekintenek; vessünk inkább egy pillantást arra, milyen más győri kiadványokat gyűjtöttek még a veszprémi egyházmegye papjai.

A fentebb már említett szépirodalmi munkák közül *Faludi Ferencz Költeményes maradványai*, illetve Révai Miklós *Latina* című kötete 3-3, Horváth Ádám *Hunniása*, a *Nyájas Múzsza*, Fabchich József *Pindarusa*, illetve az *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* Sándor Istvántól 2-2, Nagy János Vergilius-fordítása egy helyen említetik. A *Sokféle* kötetei 6, a *Jung éjszakái* 9 könyvtár polcain sorakoztak. Sándor István *Magyar Könyvesház* című kötete 2, Kovács Pál közmondás-gyűjteménye, illetve Márton István görög nyelvkönyve egy-egy plébános érdeklődését keltette fel. A Radzivil vilniusi herceg jeruzsálemi zárandokútjáról beszámoló kötet győri kiadását hatan szerezték be. Néhányan érdeklődtek a természettudományok iránt is: így juthatott el Domin József Ferenc fizikával foglalkozó kötete, illetve Hadaly Károly hidrotechnikai tárgyú munkája 3-3, Váli

¹¹² HERMANN – EBERHARDT: Könyvkultúra 85–333.

¹¹³ HERMANN – EBERHARDT: Könyvkultúra 342.

¹¹⁴ A kor jeles egyházi szónokáról részletesebben: SZINNYEI IV. 783–785.

Mihály *Házi orvos szotáracska* című kötete 4, Zsoldos János *Asszony orvos* című munkája egy plébánoshoz.

Többen gyűjtöttek történeti tárgyú munkákat is. Heltai Gáspár *Magyar krónika* című kötete, illetve Joannes Stilingus Szent István-életrajza 4-4, a Muszka Miklós által összeállított *Palatini regni Hungariae*, illetve az *Episcopi Agriensis* 3-3, Strada *De bello Gallico* című kötete, Károlyi Lőrinc győri nagyprépost *Speculum Jaurinensis ecclesiae* című munkája, illetve a *De rebus gestis Hung. regum* egy-egy könyvtárban fordul elő – Szvorényi Mihály egyháztörténeti munkáját viszont kilenc településen említik.

A példák sorát még bővíthetném, de talán az eddigiekből is látható: a győri Streibig nyomda kiadványai a veszprémi egyházmegye teljes területére eljutottak. Bár a jegyzékben felsorolt tételek többsége vallási tárgyú munka, az egyéb szakterületek kiadványai, valamint a fontosabb szépirodalmi alkotások iránt is mutattak néhányan érdeklődést.

Milyen Streibig kiadványokat gyűjtöttek az értelmiségi olvasók?

A – többségében – falusi plébánosok könyvtárainak megismerése után joggal merülhet fel bennünk a kérdés: mely győri kiadványok kerültek be az értelmiségi könyvtárakba? Az elszórtan fennmaradt adatokból erről nehezen alkothatunk képet: az a tény például, hogy Verseghy Ferenc könyvespolcán ott volt Faludi Ferenc Révai Miklós által sajtó alá rendezett gyűjteményes kötete is,¹¹⁵ aligha lehet számunkra meglepő; mint ahogy az sem, hogy Kölcsey Ferenc könyvtárában fennmaradt a *Sokféle* egyik darabja.¹¹⁶

Sokkal többet tudunk meg a fennmaradt könyvjegyzékekből, de ezek elemzése sem vezet mindig eredményre. Kisfaludy Sándor könyveinek 1795-ből fennmaradt, összesen 65 tételt tartalmazó jegyzékében például egyetlen győri kiadású munkát sem találunk; miközben tudjuk, hogy a tanulmányai, valamint rokoni kapcsolatai révén Győrhöz kötődő író Boldizsár nevű öccsét bízta meg azzal: értesítse, hogy Müller győri könyvkötő raktárában milyen magyar könyvek találhatók.¹¹⁷

Még érdekesebb a helyzet Péczeli József könyvtárával. 1792-ben bekövetkezett halála után özvegye – zilált anyagi helyzetének enyhítésére – el akarta adni férje gyűjteményét, ezért katalógust készíttetett róla.¹¹⁸ Ez a katalógus 682 művet tartalmaz összesen 1437 tételben; a művek közül 395 francia nyelvű. Témáját tekintve kb. a fele teológiai munka; a világi tárgyúak a gyűjtő szépirodalmi, illetve történelmi érdeklődésére utalnak.¹¹⁹ Magyar nyelvű kötet viszont egyetlen egy sincs a

¹¹⁵ DONCSEZ: Verseghy 181.

¹¹⁶ SZABÓ: Kölcsey 259. tétel (61., ill. 147.)

¹¹⁷ CSÁSZÁR: Kisfaludy Sándor 316–318., ill. 315.

¹¹⁸ BIRÓ: Péczeli 331.

¹¹⁹ SZARVASI: Magánkönyvtáraink 96–97.

Teleki József által megvásárolt – így később a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába került¹²⁰ – gyűjteményben! Aligha hihető, hogy a kiterjedt fordítói és szerkesztői munkát végző komáromi református prédikátor ne gyűjtött volna magyar nyelvű könyveket! Magam inkább Biró Ferenc feltételezésével értek egyet: az özvegy csupán a legértékesebb, és az akkor még kiskorú gyermekük számára a legkevésbé hasznosnak ítélt könyveket adta el – a magyar nyelvű kiadványok a család tulajdonában maradtak.¹²¹ Ezáltal viszont – a mai kutató nagy bánatára – kimaradtak a leltárból.

Vannak azonban teljesebbnek tűnő jegyzékek is. Ezek egyike a tudós polihisztor, lapszerkesztő és kartográfus Görög Demeter könyvtárának Zvara Edina által rekonstruált jegyzéke, melyben 28 győri nyomtatványt számolhatunk össze.¹²² E munkák közül mindössze kettő jelent meg Streibig Gergely János idejében: a Szent István király életéről szóló, fentebb már említett kötet, illetve az *Episcopi Agriensis*.¹²³ Vagyis a Görög Demeter által beszerzett munkák döntő többsége Streibig József műhelyéből került ki, azaz a nyomda fénykorában készült. Témájukat tekintve jelentős a szépirodalmi művek aránya:

- a *Faludi Ferenc Költeményes maradványi* ugyanúgy ott volt könyvespolcán, mint Révai Miklós latin verseit tartalmazó kötete;
- Péczeli József munkái közül a *Zayr*, a *Henriás*, a *Young éjszakái* és a *Haszonnal mulattató mesék*,
- Nagy Jánostól a *Nyájas Múza*, az *Udvari Kátó* és a *József, Egyiptom Vice-Királya*,
- Kis János fordításai közül a *Meiners Kristófnak oktatása* és *Knigge* illem-tankönyve,
- míg Fabchich Józseftől a *Pindarus* szerepel a jegyzékben.

De ott van Márton István görög nyelvkönyve, illetve Phaedrus-kiadása, a *Kís Kátekizmus* Georgievics Árontól, Heltai Gáspár *Magyar krónika* című munkája, Svastics Ignác *Magyaroknak fenséges címere* című kötete, valamint a *Házi orvos szótárocska* is Váli Mihálytól. Az idézett példák egy igényes gyűjtőre vallanak, aki a kortárs szép-, illetve fordításirodalom mellett szakkönyveket is igyekezett beszerezni.

Még szerencsésebb a kutató helyzete Kultsár István esetében, akinek fennmaradt könyvtáráról nyolc szakcsoportot alkotva készítettek katalógust.¹²⁴ Mivel a tudós szerkesztő és könyvkiadó Kultsár István 1828-ig élt, bibliotékája nagyobb időszakot ölel át: megtalálható benne például Guzmics Izidor *A vallási egyesülés*

¹²⁰ BIRÓ: Péczeli 331.

¹²¹ Uo. 333.

¹²² ZVARA: Görög Demeter 255–442.

¹²³ ZVARA: Görög Demeter 600., ill. 629. tétel („Schmidt Episcopi Agriensis”, ill. „Stiltingi vita sancti Steph. Reg. Hung.”).

¹²⁴ ALAPY: Kultsár 53–192.

*idejének vizsgálata*sai című, 1824-ben megjelent kötete, miként Czech János Győr vármegye főispánjairól 1827-ben kiadott értekezése is. A 22 győri tétel közül a legrégebbi az 1749-ben napvilágot látott *Manuale iurisperitorum Ungariae*; az 1780-as évek termését Hadaly Károly kettő, illetve Domin József Ferenc egy fizikával foglalkozó könyve képviseli; de ott volt könyvespolcán a *Henriás* is. Nagy Jánostól az *Udvari Kátó*, illetve a Vergilius-fordítás keltette fel Kulcsár István érdeklődését. Hogy a *Sokféle* kötetait rendszeresen vásárolta-e, nem tudjuk; tény, hogy harmadik és negyedik darabja szerepel a jegyzékben, melynek egyébként mind a nyolc csoportjába került legalább egy győri kiadvány. Feltűnő továbbá az 1800 után megjelent munkák viszonylag magas száma, ami arra utal, hogy Kulcsár István folyamatosan figyelemmel kísérte az e műhelyből kikerülő újabb kiadványokat.

Érdekes lehet vizsgálatunk szempontjából Sándor István könyvtára is, melyet már 1793-ban elkészített végrendeletében a létrehozandó Tudós Társaság javára rendelt; a hagyaték oda kerülésére viszont csak majd' három évtizeddel halála után, az 1840-es évek közepén került sor. Az ekkor felvett könyvjegyzék 548 számozott tételében is találhatunk olyan kiadványokat, melyek Győrött jelentek meg. Péczeli József munkái közül ott volt könyvtárában a *Henriás* és a *Jung éjszakái*; míg a „Péczely József mesék” tétel bizonyára a *Haszonnal mulattató mesék* című kötetre utal. Heltai Gáspár *Magyar Krónika* című munkája ugyanúgy győri kiadásban lehetett ott könyvespolcán, mint a *Posonyi kert* Lippay Jánostól, vagy a már többeknél említett, Marcus Aurelius császár életét bemutató *Horologium principum*, illetve a Radzivil vilniusi herceg jeruzsálemi zarándokútjáról beszámoló *Jerosolymitana peregrinatio*. Biztosan győri nyomtatvány viszont a *Házi orvos szótárcsка*, valamint a *Faludy Ferencz költeményes maradványai*. További tucatnyi munkának létezik még győri kiadása a jegyzékben szereplők közül, míg saját itt megjelent munkái közül négynek találkozhatunk több-kevesebb példányával.¹²⁵

Eljutottak-e a győri nyomda termékei a kis- és középnemességhez?

A főként falun élő kis- és középnemesek könyvbirtoklásáról többnyire fennmaradt hagyatéki leltáraikból kapunk képet. Az utóbbi évtizedekben némileg megélénkülte e téma kutatása: Dominkovits Péter Győr, Tóth István György Vas, Hudi József Veszprém, Fülöp Géza, Kapiller Imre és Simon Beáta Zala, Violáné Bakonyi Ibolya Somogy megyében végzett ilyen irányú kutatásokat.¹²⁶ Az említett kutatók által feltárt jegyzékek részletessége azonban erősen változó; viszonylag ritkán adódik

¹²⁵ A könyvjegyzék és a kísérő iratok lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, RAL 84/1845.

¹²⁶ Csak a fontosabb munkákat említve: DOMINKOVITS: Győr megyei nemesség könyvkultúrája; TÓTH I. Gy.: Nemesi könyvtárak; HUDI: Könyv és társadalom; HUDI: Oroszy; FÜLÖP: Skublics-könyvtár; KAPILLER: Inkey, SIMON: Közneemesek magánkönyvtárai; VIOLÁNÉ: Somogyi udvarházak könyvkultúrája.

lehetőségünk az egyes munkák kiadásainak pontosabb azonosítására. Így jelen témánk szempontjából csupán részeredményekre juthatunk; ennek ellenére érdemes megnéznünk: eljutottak-e a győri Streibig nyomda termékei a kismemesi magánkönyvtárakba?

Azon feldolgozásokban, melyek csupán utalnak a kismemesi hagyatéki iratokban található könyves adalékokra, csak elvétve találhatunk jelen témánk szempontjából hasznosítható adatokat. Magli Józsefnek a Győr megyei Rétalapon 1801-ben felvett hagyatéki leltárában csupán az „Edgynehány darab Kalendarium rossz papirosok, és imádságos könyvek” megjegyzés, valamint „edgy historiás könyv” említése utal arra, hogy könyvek is voltak háztartásában; hogy volt-e győri kiadvány az együttesen 49 krajcárra becsült „bibliotékában”, nem tudhatjuk.¹²⁷ Magam is hasonló tapasztalatokra jutottam a Győr megyei kismemesek hagyatéki iratokat vizsgálva: sok esetben csak a könyvek számát adják meg; ha a téma is szóba kerül, úgy leginkább imádságos könyvekről van szó.¹²⁸

Steffanics József 1800-ban, a Zala megyei Dobriban felvett inventáriuma viszont utal arra, hogy az örökhagyó által bírt 13 könyv között egy győri kiadású, sematizmust és történeti részt is tartalmazó „Titulare Calendárium” is volt.¹²⁹ Czigány András 1771-ben Salomváron összeírt könyvei között ott volt az *Angyali társaságnak szövetsége*, melyet Padányi Bíró Márton veszprémi püspök az általa alapított Szentháromság Társulat számára szerkesztett;¹³⁰ mivel e mű három ismert kiadása közül kettő a győri nyomda terméke,¹³¹ van esélye annak, hogy Czigány András valamelyik győri kiadáshoz jutott hozzá.

Biztosan volt viszont győri kiadvány Kálóczy Ferenc könyvtárában, akinek 1796-ban Börzöncén felvett inventáriumában Padányi Bíró Márton *Enchiridion* című munkája is szerepel; de Kőszeghy Szaniszló *Institutiones theologicae* című kötetének is van győri kiadása (1770-ből) – így nagyobb eséllyel ez lehetett tulajdonában, nem a kilenc évvel korábbi egri editio.¹³² Talán nem éréktelen megjegyeznünk, hogy az örökhagyó testvére, Kálóczy György plébános 1795-ben hunyt el Merenyén – a teológiai tárgyú munkákat talán tőle örökölhette?

A Vas megyei kismemesi könyvtárak közül az 1782-ben Kemeneshőgyészen elhunyt Lippits Imréé a leginkább érdekes szempontunkból. Ő is birtokolta Padányi Bíró Márton már többször említett – egyébként betiltott! – *Enchiridion* című kötetét; ott volt könyvespolcán a *Posonyi kert* – minden bizonnyal Lippay János híres kötetének 1753. évi győri kiadásáról van szó; tulajdonában volt továbbá a *Horologium*

¹²⁷ DOMINKOVITS: Győr megyei nemesség könyvkultúrája 54.

¹²⁸ HORVÁTH: Vallásos olvasmányok 219–220.

¹²⁹ SIMON: Köznemesek magánkönyvtárai 107–108.

¹³⁰ SIMON: Köznemesek magánkönyvtárai 109.

¹³¹ PETRIK I. 291–292.

¹³² SIMON: Köznemesek magánkönyvtárai 113–114., vö. PETRIK II. 490., ill. PETRIK V. 273.

principum, valamint az *Officium Rakoczianum* is¹³³ – mindkettőnek létezett győri kiadása.¹³⁴

A Veszprém megyéből kínálkozó példák közül Oroszy Pál táblabíró könyvtáráról szólnék, mely több szempontból is érdekes lehet számunkra. Hudi József kutatásaiból tudjuk, hogy a Tótvázsonyban, református köznemesi családban született Oroszy Pál a pápai református kollégium diákja volt, majd feltehetően Győrött végzte a jogakadémiát.¹³⁵ Több könyvet is vásárolt e városban: 1782-ben egy győri könyvkötőnél vette meg Seneca műveinek lipcsei kiadását három forintért, majd a következő évben Hübner híres lexikonát szerezte itt be. Tudjuk róla, hogy szenvedélyesen gyűjtötte Tóth Ferenc református püspök munkáit; így nem meglepő, hogy 16 fennmaradt kötete között ott van e jeles szerző *Keresztyén hittudomány avagy dogmatika theológia* című, Győrött 1804-ben megjelent munkája is, melyet a benne található possessor bejegyzés szerint ugyanezen évben vásárolt meg.¹³⁶

Hogy a győri nyomda kiadványai nagyobb földrajzi távolságokra is eljutottak, azt bizonyítja az 1782-ben elhunyt Somogyi János esztergomi köznemes könyvgyűjtő is. 59 tételes könyvjegyzékében – melyből 53 kiadási adatait sikerült a jegyzéket közzétevő Szelestei Nagy Lászlónak azonosítania¹³⁷ – egy győri nyomtatvány található: a „Vita S. Stephani Regis Hungariae. Jaurini edita 1767. in folio” tétel utal arra, hogy Joannes Stillingus jeles munkájának nem a sokkal ismertebb 1747. évi kiadását bírta Somogyi János, hanem a kevésbé számon tartott későbbit.¹³⁸ Erre azért érdemes figyelni, mert – amint arra Szelestei Nagy László a figyelmet felhívta – ezt a munkát 1767-ben liber gradualisként terjesztették Győrött.¹³⁹

A dunántúli kisnemesi könyvtárak közül az egyik legismertebb Csépan István bibliotékája, legalább is annak 1802-ben készített, 333 tételből álló jegyzéke. Az először Szarvasi Margit által közölt,¹⁴⁰ majd – többek között – Fülöp Géza által is elemzett¹⁴¹ jegyzék szerint a Somogy megyei Jákó községben élő, ügyvédként dolgozó Csépan István már negyven éves korában értékes gyűjteménnyel rendelkezett, főként a kortárs szerzők műveiből válogatva. A jegyzékében felsorolt tíz győri kiadvány közül időrendben a már sokszor említett *Enchiridion* a legkorábbi; a többi munka 1779 és 1793 között látott napvilágot. Péczeli József három kötetet van képviselve: a *Henriás* és a *Young éjszakái* mellett beszerezte tőle „Meséi”-t is.¹⁴² Péczelivel való kapcsolata aligha véletlen, hiszen édesapja, Csépan János

¹³³ TÓTH I. GY.: Nemesi könyvtárak 246–247.

¹³⁴ PETRIK I. 948.; PETRIK V. 179.; PETRIK VII. 506., vö. KNAPP: *Officium Rákóczianum* 161–162.

¹³⁵ HUDI: Oroszy 49.

¹³⁶ Uo. 50.

¹³⁷ SZELESTEI: Somogyi.

¹³⁸ Vö. PETRIK III. 445., ill. PETRIK VII. 486.

¹³⁹ SZELESTEI: Somogyi 108.

¹⁴⁰ SZARVASI: Magánkönyvtáraink 101–118.

¹⁴¹ FÜLÖP: Olvasóközönség 214–220.

¹⁴² Nyilván a „Haszonnal mulattató mesék” című kötetről van szó.

egy ideig Rév-Komáromban működött, mint református lelkész.¹⁴³ Ott volt könyvespolcán – az ugyancsak somogyi kötődésű – Horváth Ádám *Hunniása, A' Pulpitus* Kovács Ferenc fordításában,¹⁴⁴ Sándor Istvántól az *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*, Révai Miklós Akadémia-tervezete, valamint Ónady Sámuel bicskei prédikátor „Arany Csészeje” is.¹⁴⁵

Mivel ez a jegyzék Csépan István 1830-ban bekövetkezett halála előtt csaknem három évtizeddel készült, biztosak lehetünk abban, hogy könyvtára tovább gyarapodott, valószínűleg győri nyomtatványokkal is – erről azonban nincsenek adataink. Tény viszont, hogy nevét ott találjuk Márton Gábor 1816-ban Győrött kiadott *Gazdaságos méhtartás* című kötetének előfizetői között.¹⁴⁶

Az előfizetői névjegyzék, mint kutatási forrás

Ez utóbb említett forrásunk egy további elemzési lehetőséget is felvet, melyre már korábban felfigyelt a kutatás. Hudi József számolta össze, hogy Márton Gábornak 400 előfizetőt sikerült összegyűjtenie, akik együttesen 639 példányra tartottak igényt.¹⁴⁷ Ő főként a Veszprém, illetve Zala megyei előfizetőket vizsgálta; magam itt és most inkább az előfizetők lakóhely, illetve foglalkozás szerinti megoszlásáról szólnék röviden.

Az előbbi illetően nincs könnyű helyzetben a kutató; csupán 70 körül van azon előfizetők száma, akiknek lakóhelyét is feltüntették a névjegyzékben. Nagyobb részük a Dunántúlon élt, de akadtak messzebb lakó érdeklődők is: így például Antal János vásárhelyi professzor, Jakabfi Jakab „Gy. Sz. Miklósi Káplán”, Greskovits Ignác miskolci plébános, vagy éppen a név nélkül említett nagykállói postamester – aki nyolc példányra fizetett elő! Szerepel a névsorban Márton József bécsi universitásbéli professzor, Láng Fortunátus pesti egyetemi tanár, Matkovits Károly, a pesti szeminárium prefektusa és Rumi Károly professzor is. Előfizette a kötetet több vármegye fő-, illetve alispánja, de például gróf Teleki Domokos és Teleki Mihály is – az utóbbi neve mellett a „Maros Szék Fő Királyi Birája” rangjelölés olvasható. Jelentős számú az egyházi személyek csoportja: mivel a szerző – akkortájt Köveskálon működő – református prédikátor volt,¹⁴⁸ érthető 26 református lelkészársának támogató érdeklődése; de találhatunk 13 római katolikus és 2 evangélikus lelképásztort is a jegyzékben. Néhány település több előfizetővel van képviselve: Halas vezet e tekintetben hét előfizetővel, ahonnan Kazintzy László

¹⁴³ SZARVASI: Magánkönyvtáraink 92–93.

¹⁴⁴ A jegyzékben tévesen Kovács József szerepel. Vö. SZARVASI: Magánkönyvtáraink 109.

¹⁴⁵ A Szentek imádságaikkal, mint valamely jó illatokkal tellyes arany tsésze. Győr, Streibig ny., 1779. Vö. PETRIK V. 363.

¹⁴⁶ MÁRTON: Gazdaságos méhtartás, Függelék.

¹⁴⁷ HUDI: Könyv és társadalom 130.

¹⁴⁸ HUDI: Könyv és társadalom 131.

református kántor mellett több szenátor is elküldte megrendelését. De érdekes például a Somogy megyei Kadarkút is, ahonnan a négy példányt rendelő Sipos Sámuel református lelkipásztor mellett Molnár Ágoston plébános is igényt tartott egy példányra – talán lelkész társa hívta fel a kötetre figyelmét? Talán nem érdektelen megemlítenem, hogy a legnagyobb példányszám Csáthy György „Typographus és Könyváros” neve mellett áll: az ismert debreceni nyomdász¹⁴⁹ 30 példányt rendelt a kiadványból – bizonyára a továbbadás szándékával.

Érdekességgént említhetem, hogy az előfizetők jegyzékében több olyan személy nevével is találkozhatunk, akinek a győri nyomdában kötete jelent meg. Így a már említett Vétsey József kapolyi református prédikátor, Szentmiklósi Timóteus etei református lelkész, valamint Zsoldos János orvos is rendelt a kötetből; miként az ekkortájt az esztergomi bencés gimnáziumot igazgató Fénix Farkas is, aki később lesz Győrött publikáló szerző. Végezetül még egy érdekesség: olvasható az előfizetők sorában „Tek. Berzsényi Dániel Tábla Bíró” neve is!

Vannak olyan esetek is, amikor az előfizetők névjegyzékét nem ismerjük, az előfizetési felhívást viszont igen. Erre jó példa a *Magyar Költeményes Gyűjtemény* című vállalkozásához előfizetőket gyűjteni szándékozó Révai Miklós esete, aki 1785-ben, Szent Iván havának 15. napján keltezve Győrött, Streibig József műhelyében nyomatta ki *A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' közre botsáttatásának újonabb hírré adatása* című felhívását. Ebben felsorolja azon személyeket, akiknél jelezni lehet az előfizetési szándékot. E dokumentumból tudjuk, hogy Győrött a közreadónak Ráth Mátyás és Szerencsi Nagy István segítettek a toborzásban;¹⁵⁰ Budán 3, Pozsonyban és Bécsben 2-2 személyt nevez meg (ez utóbbiak egyike Painter Mihály); míg egy-egy segítőjének nevét mintegy három tucatnyi településről ismerjük, melyek földrajzi fekvésükre nézve lefedik az akkori ország szinte egész területét. Több településen (például Veszprémben, Kanizsán, Székesfehérvárott, Pesten, Szegeden, Kecskeméten) a helybeli piarista gimnázium igazgatója vállalta az előfizetők összegyűjtését; Kassán Simai Kristóf, „a Rajzolás Tanítója” volt ebben segítségére; Komáromban Péczeli Józsefnél lehetett jelezni az igényeket; másutt nyomdászok, könyvkötők vállalták e feladatot.

A vizsgálódás néhány tanulságáról

A tanulmányomban ismertetett adatok összesítése természetesen csak töredékes képet adhat, de néhány tanulság talán ebből is kiolvasható – mind a Győrhez kötődő szerzőket, mind a győri nyomtatványok „vidéki” olvasóit illetően.

Padányi Bíró Márton esetében valószínűsíthető, hogy a kisebb földrajzi tá-

¹⁴⁹ ÚMIL 1994. I. kötet 352.

¹⁵⁰ Hogy nem eredménytelenül, azt bizonyítja, hogy győri magánkönyvtárakban is felbukkan a munka: Faludi Ferenc verseinek gyűjteménye ott volt például Krizsány József győri könyvkötő bibliotékájában is (DÓBÉK: Olvasók, könyvek 196. Krizsány Józsefről lásd: KORONAY: Könyvkötészet 109.).

volság mellett a Streibig nyomdából kikerülő munkák jó minőségének is szerepe lehetett abban, hogy a budai Nottenstein nyomda helyett az 1740-es évek végétől a győri műhelyt választotta, és itt jelentette meg élete utolsó bő évtizedének jelentős alkotásait. Ez a kapcsolat két szempontból is fontossá vált a Streibig nyomda számára: egyrészt, mert a püspök példáját követve mások is hoztak munkát Győrbe; másrészt, mert – amint azt a plébániák, illetve plébánosok könyvtárainak elemzése során láthattuk – a veszprémi egyházmegye papsága szorgalmas „fogyasztója” lett a győri nyomtatványoknak.

A 18. század utolsó két évtizedének vizsgálata igazolta azt a korábban már többek – így Pitroff Pál vagy Jenei Ferenc¹⁵¹ – által hangoztatott véleményt, hogy Streibig József működésének első másfél-két évtizede volt a győri nyomda virágkora. Nem csupán azért, mert Révai Miklós, Ráth Mátyás és Szerencsi Nagy István körül számos alkotó értelmiségi élt a városban; de azért is, mert az említettek kapcsolatai révén másutt élők is bőven adtak megrendelést a győri officinának. Véleményem szerint a leírtak egyértelműen bizonyítják: győri kötődésük kialakulásában jelentős szerepe volt a személyes kapcsolatoknak! Hiszen láthattuk: Pálóczi Horváth Ádám Kovács Ferenc közvetítésével került kapcsolatba Révai Miklóssal, majd rajta keresztül Streibig Józseffel;¹⁵² Sándor István már az 1780-as évek elején – még azok Győrbe kerülése előtt – levelezésben állt Ráth Mátyással és Révaival;¹⁵³ Péczeli József győri kötődésének kialakulásában is szerepe lehetett Révai Miklósnak, miként a komáromi prédikátor református barátainak is. A napjainkban népszerűvé váló kapcsolati háló kutatás¹⁵⁴ folytatása e tekintetben még további fontos eredményeket hozhat.

Alaposabb figyelemre érdemes a pápai református oktatási intézmények jeles tanárainak győri kötődése is. Tanulmányomban Márton István, illetve Tóth Ferenc Győrött megjelent munkáit tekintetem át; példájuk mutatja, hogy közreműködésükkel fontos kötetek láttak itt napvilágot, és – műfajukból adódóan – nem egy közülük több kiadásban, feltehetően nagyobb példányszámban. Teológiai tárgyú munkáik bizonyára számos parókiára eljutottak, és hívták fel a figyelmet a győri nyomda termékeinek színvonalára. Talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy Márton Gábor köveskáli református prédikátor itt jelentette meg *Gazdaságos méhtartás* című munkáját. De kereshette a kapcsolatot „a másik fél” is: tudjuk például, hogy Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaedia* című, 1803-ban Győrött kiadott munkájának egy példányát Streibig József személyesen ajándékozta a pápai református kollégium könyvtárának.¹⁵⁵

Kiderült továbbá az is, hogy egyes szerzők nem csupán Győrhöz kötődtek, de konkrétan a Streibig családhoz is. Erre utal, hogy a terjedelmesebb munkáit Győrött

¹⁵¹ PITROFF: A győri sajtó 43–45.; JENEI: Irodalmi élet 6–7.

¹⁵² NÉMETH: Művelődés és irodalom 81–82.

¹⁵³ KÓKAY: Sándor István 314., ill. KICSKA: Révai levele.

¹⁵⁴ VÖ. MARKÓ: Hálózatelmélet; GYIMESI: A Szatmár megyei.

¹⁵⁵ SZABÓ GY.: Pápai nagykönyvtár 158.

megjelentető Pálóczi Horváth Ádám édesapja halálakor írt elmélkedését Streibig József pápai műhelyében adta ki; Hajas István alkalmi prédikációi pedig – az *Egyházi pásztor* két Győrött megjelent vastkosabb kötete után – immár a Streibig József által 1789-ben alapított veszprémi officina termékeként láttak napvilágot.

Az egykori könyvtulajdonosok után kutatva láthattuk, hogy a győri Streibig nyomda kiadványai az ország távolabbi vidékeire is eljutottak. Márton Gábor többször említett méhészeti szakkönyvének legtöbb példánya ugyan a Dunántúlon talált gazdára, de jutott belőle a Tiszántúlra és Erdélybe is. (Az a tény, hogy Csáthy György debreceni nyomdász és könyvkötő 30 példányra fizetett elő,¹⁵⁶ arra utal, hogy ennyit eladhatónak vélt a városban és környékén.) Révai Miklós *Magyar Költeményes Gyűjtemény* című sorozatának darabjaira az egész országból remélt előfizetőket.

Mivel a győri nyomda termékeinek jelentős hányadát a teológiai szakkönyvek és más, vallásos tárgyú munkák tették ki, nem csodálkozhatunk azon, hogy a plébániák, illetve a plébánosok bibliotékaiban számos győri nyomtatvánnyal találkozhatunk. A veszprémi egyházmegye fentebb részletesebben bemutatott példája is ezt bizonyítja. Láthattuk azonban, hogy nem csupán ilyen tárgyú nyomtatványokat írtak össze a vizitáció során; szép számmal találtak más témájú szakkönyveket, valamint szépirodalmi alkotásokat is. Az a tény, hogy Padányi Bíró Márton, illetve Hajas István személyében két, az egyházmegyéhez erősen kötődő személy volt a legnépszerűbb szerző, egyáltalán nem meglepő; felhívja viszont figyelmünket arra, hogy az egyes munkák olvasóit a szerző földrajzi környezetében is érdemes keresnünk. Figyelemre méltó viszont, hogy 93 szerző 128 Győrött megjelent munkája jutott el a veszprémi egyházmegyébe, együttesen 741 példányban!

A köznemesek után fennmaradt inventáriumok csak elvétve örvendeztetik meg a kutatót pontos könyvjegyzékekkel; így esetükben csak akkor „mehetünk biztosra”, ha olyan munkára utal a leírás, melynek csak győri kiadása ismert. Amint láthattuk, ilyenrel csak ritkán találkozhatunk; de azért a nyugat-dunántúli kismemesi hagyatékokban felbukkan néha egy-egy *Enchiridion*, *Horologium principum*, *Posoni kert*, jogi szakkönyv, vagy éppen egy latin nyelvű címtáras kalendárium. Több esetben sejthetjük, hogy ennél több győri kiadású munka lehetett az egykori birtokos tulajdonában; főként, ha – mint például Skublics Imre vagy Oroszy Pál esetében – tudjuk, hogy tanulmányainak egy részét Győrött végezte.¹⁵⁷ Az ország távolabbi vidékein élő nemesekhez már lényegesen kevesebb győri kiadvány juthatott el: a Békés megyében élő Hrabovszky László után például egy sem maradt hátra.¹⁵⁸ Miként a Nemes-Militicsen 1794-ben elhalálozott Gombos Antal táblabíró könyvtárában sem.¹⁵⁹

¹⁵⁶ MÁRTON: Gazdaságos méhtartás, Függelék.

¹⁵⁷ FÜLÖP: Olvasóközönségünk 200–201.; HUDI: Oroszy 49.

¹⁵⁸ VÖ. HÉJJA: Hrabovszky.

¹⁵⁹ ZSOLDOS: Bács megyei táblabíró.

Az értelmiségi könyvtárakban viszont már több győri nyomtatvánnyal találkozhatunk – és lényegesen változatosabb azok tematikai megoszlása is. A Bécsben élő és alkotó tudós polihisztor, Görög Demeter például – a történeti munkák és más szakkönyvek mellett – a kortárs szépirodalmi alkotásokat is gyűjtötte eredetiben vagy fordításban; a Győrött megjelentek közül főként Péczeli József, Nagy János szanyi plébános, valamint Kis János evangélikus lelkész műveit szerezte be. Kultsár István könyvtárában viszont nagyobb arányban voltak győri kiadású szakkönyvek is; néhányat még a természettudományok területéről is beszerzett. E csoportba sorolhatjuk a nemesi származású, értelmiségi pályán tevékenykedő Csépan Istvánt is, akinek jákói könyvtárában ugyancsak elérhető volt a fentebb említett kortárs szerzők néhány Győrött megjelent alkotása.

Összegezve megállapíthatjuk: a győri Streibig nyomda termékei a szomszédos megyék területére bizonyosan nagyobb számban eljutottak, így a műhely regionális hatása egyértelműen kimondható; de forgatták az officina ismertebb termékeit az ország távolabbi vidékein, sőt Erdélyben, valamint Bécsben is. Miként az itt publikáló szerzők köre sem korlátozódott a városra és környékére. Vagyis a műhely nem csupán az itt megjelent nyomtatványok számát tekintve volt a 18. században az ország ötödik legtermékenyebb nyomdája,¹⁶⁰ de vonzáskörzetét, illetve kiadványainak „piacát” tekintve is országos jelentőségű volt, fontos munkák megjelentetésével járult hozzá a magyar könyvterméshez.

FORRÁSOK

GYEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
PL = Püspöki Levéltár

SZAKIRODALOM

- ALAPY: Kultsár = ALAPY GYULA: Kultsár István (1760–1828) és könyvtára. Komárom, 1928.
BAKSA: Dr. Kovács Pál = Dr. Kovács Pál emlékezete. Szerk., bev. BAKSA PÉTER. Győr, 2008.
BEDY: Győr katolikus = BEDY VINCE: Győr katolikus vallásos életének múltja. (Győregyházmegye múltjából V.) Győr, 1939.
BIRÓ: Péczeli = BIRÓ FERENC: Péczeli József könyvtáráról. Magyar Könyvszemle 78. (1961:4) 326–333.
CSÁSZÁR: Kisfaludy Sándor = Császár Elemér: Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben. Magyar Könyvszemle 16. (1908) 314–318.
CSÉCS: Pilcz = CSÉCS TERÉZ: Német nyelvű Streibig-kalendáriumok a Pilcz család levéltárában. Arrabona 41. (2003:1-2) 119–144.
CSÖRSZ: Sokféle = CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN: A *Sokféle* folyóirat (1791–1808) irodalmi programja. Irodalomtörténeti Közlemények 122. (2018) 757–767.

¹⁶⁰ Vö. MARKOS: Könyvtermelés 7.

- CSÖRSZ – MÉSZÁROS: Pálóczi = A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról. Szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN – MÉSZÁROS GÁBOR. (Reciti Konferenciakötetek 10.) Budapest, 2020.
- DÓBÉK: Olvasók, könyvek = DÓBÉK ÁGNES: Olvasók, könyvek, könyvgyűjtők Győr városában (1770–1820). Magyar Könyvszemle 135. (2019:2) 190–201.
- DOMINKOVITS: Győr megyei nemesség könyvkultúrája = DOMINKOVITS PÉTER: Adatok a Győr megyei nemesség könyvkultúrájához a XVIII–XIX. század fordulóján. Kisalföldi Könyvtáros 1992:1. 52–56.
- DOMINKOVITS: Némethi = DOMINKOVITS PÉTER: Adatok Némethi Sámuel győri kiadású Osterwald fordításához. Kisalföldi Könyvtáros 1993:1 17–20.
- DONCSEZ: Verseghy = DONCSEZ ETELKA: Verseghy Ferenc könyvtárai. In: Könyvek magántulajdonban (1770–1820). Szerk. DÓBÉK ÁGNES. (Reciti Konferenciakötetek 6.) Budapest, 2020. 173–187.
- ECSEDY: Titkos nyomdahelyű = V. ECSEDY JUDIT: Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek. 1539–1800. Budapest, 1996.
- FEDERMAYER: Adalékok = FEDERMAYER ISTVÁN: Adalékok Révai Miklós győri éveihez. Győri Tanulmányok 17. (1996) 5–52.
- FEDERMAYER: Irodalmi élet = FEDERMAYER ISTVÁN: Irodalmi élet Győrött a XVIII. század utolsó negyedében. Műhely Kulturális Folyóirat 26. (2003:5) 69–77.
- FRIEDRICH: Orvosi könyvek = FRIEDRICH ILDIKÓ: XVIII. századi magyar nyelvű orvosi könyvek olvasottsága. Magyar Könyvszemle 100. (1983:1) 32–41.
- FÜLÖP: Olvasóközönség = FÜLÖP GÉZA: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 33.) Budapest, 1978.
- FÜLÖP: Skublics-könyvtár = FÜLÖP GÉZA: A vidéki birtokos nemesség könyvkultúrája a 18–19. század fordulóján. (A Skublics-család zalaszentbalázi könyvtára.) Magyar Könyvszemle 91. (1974) 249–261.
- GÁRDONYI: Könyvnyomdászat = GÁRDONYI ALBERT: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században különös tekintettel Budára és Pestre. Budapest, 1917.
- GÁRDONYI: Legkeresettebb könyv = GÁRDONYI ALBERT: A XVIII. század legkeresettebb könyve. Magyar Könyvszemle 65. (1941) 232–244.
- GYIMESI: Szatmár megyei = GYIMESI EMESE: A Szatmár megyei értelmiség kapcsolati hálója és mobilitási stratégiái a 19. század közepén. Szendrey Júlia és Térey Mária levelezése alapján. In: Vidéki élet és vidéki társadalmak Magyarországon. Szerk. PAP JÓZSEF – TÓTH ÁRPÁD. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 28.) Budapest, 2016. 425–442.
- HÉJJA: Hrabovszky = HÉJJA JULIANNA ERIKA: Egy XVIII. századi Békés vármegyei kisnemes, Hrabovszky László olvasmányai. Magyar Könyvszemle 117. (2001:3) 351–355.
- HERMANN: Katolikus egyház = HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. 2. jav. kiad. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae) München, 1993.
- HERMANN – EBERHARDT: Könyvkultúra = HERMANN EGYED – EBERHARDT BÉLA: A Veszprémi Egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 8.) Veszprém, 1942.
- HERMANN – JAKAB: Padányi Bíró Márton végrendelete = Padányi Bíró Márton veszprémi püspök végrendelete 1762. Testamentaria dispositio Domini Martini Bíró de Padány episcopi Wesprimiensis de anno 1762. Sajtó alá rend., bev. HERMANN ISTVÁN – JAKAB RÉKA. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 31.) Veszprém, 2013.
- HORVÁTH: Alsópapság könyvkultúrája = HORVÁTH JÓZSEF: Adalékok a Győri Egyházmegye római katolikus alsópapságának könyvkultúrájához. Falusi és mezővárosi plébánosok könyvhagyatékai (1770–1820). In: Könyvek magántulajdonban (1770–1820). Szerk.

- DÓBÉK ÁGNES. (Reciti Konferenciakötetek 6.) Budapest, 2020. 63–85.
- HORVÁTH: Dr. Kovács Pál és a Hazánk = HORVÁTH JÓZSEF: Dr. Kovács Pál és a Hazánk. (A szerkesztő és az újság helye, szerepe a magyar sajtótörténetben.) Arrabona 47. (2009:2) 41–84.
- HORVÁTH: Milkovics = HORVÁTH JÓZSEF: Milkovics János pápóci prépost könyvtáráról. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 126–150.
- HORVÁTH: Miskóltzi = HORVÁTH JÓZSEF: Miskóltzi Ferencről és a „Manuale chirurgicum”-ról. Orvosi Könyvtáros (1993:3-4) 184–193.
- HORVÁTH: Streibig nyomda = HORVÁTH JÓZSEF: Adalékok a győri Streibig nyomda történetéhez. A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve 1898–1998. Szerk. HORVÁTH JÓZSEF. Győr, 1998. 185–217.
- HORVÁTH: Újabb adalékok = HORVÁTH JÓZSEF: Újabb adalékok a 18. századi győri magánkönyvtárak történetéhez. Győri Tanulmányok 38. (2017) 133–145.
- HORVÁTH: Vallásos olvasmányok = HORVÁTH JÓZSEF: A 18. századi kisalföldi hagyatéki iratok mint a vallásos olvasmányok kutatásának forrásai. In: Népi vallásság a Kárpát-medencében 8. Szerk. PILIPKÓ ERZSÉBET. Veszprém, 2013. 207–220.
- HUDI: Könyv és társadalom = HUDI JÓZSEF: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Budapest, 2009.
- HUDI: Oroszy = HUDI JÓZSEF: Oroszy Pál táblabíró könyvtára. Honismeret 1993:4. 48–53.
- JÁNOSI: Barokk hitélet = JÁNOSI GYULA: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma, 1935.
- JENEI: Irodalmi élet = JENEI FERENC: Irodalmi élet Győrött a 18. század végén. Győr, 1934. (Klny. az „Irodalomtörténeti Dolgozatok” című, Császár Elemér 60. születésnapjára megjelent kötetből.)
- JENEI: Régi magyar irodalmunk = JENEI FERENC: Régi magyar irodalmunk és a győri Streibig-nyomda. A Győri Városi Közkönyvtár Évkönyve I. 1898–1938. Szerk. BAY FERENC. Győr, 1939. 50–58.
- KAPILLER: Inkey = KAPILLER IMRE: Adalék Zala megye felvilágosodás- és reformkori könyvtárainak történetéhez. Pallini Inkey Ferenc bellicai könyvtára. Zalai Gyűjtemény 21. (1985) 67–77.
- KARALL: Horvát anyanyelvű kanonokok = JOHANN KARALL: A győri székeskáptalan horvát anyanyelvű kanonokjai a 18. századtól. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 235–245.
- KERÉNYI: Nagy János = KERÉNYI OLAF: A magyar irodalmi népiesség úttörői. I. (Nagy János, szanyi plébános élete és irodalmi munkássága.) Pannonhalmi Füzetek 23. (1939).
- KESZLER: Miskóltzy = KESZLER BORBÁLA: Miskóltzy Ferentz és a *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai uti-társ* (1742) nyelve. Magyar Orvosi Nyelv 19. (2019:2) 66–69.
- KICSKA: Révai levele = KICSKA SÁNDOR: Révai Miklós levele Sándor Istvánhoz. Győri Szemle 3. (1932) 129–131.
- KIRÁLY: Könyv és olvasója = KIRÁLY FERENC: Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében (Adatok egy dunántúli kisváros olvasástörténetéhez). Művelődéstörténeti Tanulmányok 1990. Szerk. TURBULY ÉVA. (Zalai Gyűjtemény 31.) Zalaegerszeg, 1990. 165–192.
- KISS: Zichy Ferenc = KISS TAMÁS: Gróf Zichy Ferenc győri püspök könyvkatalógusa 1752-ből. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: ARATÓ GYÖRGY – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 367–381.

- KNAPP: Officium Rákóczipium = KNAPP ÉVA: Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: az Officium Rákóczipium története I. Magyar Könyvszemle 113. (1997:2) 149–166.
- KÓKAY: Sándor István = KÓKAY GYÖRGY: Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához. Magyar Könyvszemle 78. (1961) 314–319.
- KOROKNAY: Könyvkötészet = B. KOROKNAY ÉVA: Győr régi könyvkötészete. Magyar Könyvszemle 71. (1955:1-2) 88–110.
- KOSÁRY: Művelődés = KOSÁRY DOMOKOS: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983.
- KULCSÁR: Olvasóközönségünk = KULCSÁR ADORJÁN: Olvasóközönségünk 1800 táján. Budapest, 1943.
- KUZMICH: Kulturhistorische = LUDWIG KUZMICH: Kulturhistorische Aspekte der burgenland-kroatischen Druckwerken bis 1921 mit einer primären Bibliographie. (Burgenländische Forschungen. Sonderband X.) Eisenstadt, 1992.
- LEHMANN: Deutschsprachige = MICHAEL LEHMANN: Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungarns und der Nachfolgestaaten 1700–1950. Red. HORST GLASSL. Mainz, 1975.
- MARKÓ: Hálózatelmélet = MARKÓ ANITA: Hálózatelmélet és -elemzés az irodalomtörténeti kutatásokban. Publikációs térhez jutó értelmiségiek hálózata a régi magyarországi nyomtatványok alapján 1473–1600 között. Literatura 46. (2020:3) 312–334.
- MARKOS: Könyvtermelés = MARKOS BÉLA: Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai. Magyar Könyvszemle 87. (1971:1) 1–11.
- MÁRTON: Gazdaságos méhtartás = MÁRTON GÁBOR: Gazdaságos méhtartás. Győrben, 1816.
- MÉSZÁROS: Horváth, Csokonai = MÉSZÁROS GÁBOR: Horváth, Csokonai és a *Phaidón*: ráció és hit kibékítése. In: A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról. Szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN – MÉSZÁROS GÁBOR. (Reciti Konferenciakötetek 10.) Budapest, 2020. 249–265.
- MONSBERGER: Német naptárirodalom = MONSBERGER R. ULRİK: A hazai német naptárirodalom története 1821-ig. Budapest, 1931.
- NÉMETH: Művelődés és irodalom = NÉMETH JÓZSEF: Művelődés és irodalom Zala megyében a XVIII-XIX. század fordulóján. Művelődéstörténeti Tanulmányok 1990. Szerk. TURBULY ÉVA. (Zalai Gyűjtemény 31.) Zalaegerszeg, 1990. 61–95.
- NYOMÁRKAY: Evangelienbuch = ISTVÁN NYOMÁRKAY: Ein burgenländisch-kroatisches Evangelienbuch aus dem Jahre 1732. Studia Slavica Hungarica 19. (1973) 391–401.
- PAPP: Művészeti ismeretek = PAPP JÚLIA: Művészeti ismeretek gróf Sándor István írsaiban. (Művészettörténeti Füzetek 21.) Budapest, 1992.
- PEHM: Padányi = PEHM JÓZSEF: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934.
- PERGER: A „Nyájas Múzsza” = PERGER GYULA: A „Nyájas Múzsza” és az „Oroszlány”. Doromb. Közköltészeti Tanulmányok 7. (2019) 121–144.
- PETRIK I-IV. = PETRIK GÉZA: Magyarország bibliographiája 1712–1860. I–IV. Budapest, 1888–1892.
- PETRIK V. = Pótlások PETRIK GÉZA Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művének 1–4. kötetéhez. Az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Budapest, 1971.
- PETRIK VI. = Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz. Budapest, 1972.
- PETRIK VII. = Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Budapest, 1889.

- PETRIK VIII. = Függelék. Hazai, 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz (a VI. kötet kiegészítése). Budapest, 1991.
- PETRIK IX. = Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Budapest, 2017.
- PFEIFFER: Történeti névtár = PFEIFFER JÁNOS: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII.) München, 1987.
- PITROFF = Győri sajtó = PITROFF PÁL: A győri sajtó története (1728–1850). [Győr], 1915.
- ROZSONDAI: Győri kalendáriumok = ROZSONDAI RITA: A győri Streibig-nyomda 18. századi kalendáriumai. Magyar Könyvszemle 117. (2001:1) 132–138.
- SÁNDOR: Magyar Könyvesház = SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház, avagy a' magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említésök. Győrött, Streibig József betűivel, 1803.
- SIMON: Köznemesek magánkönyvtárai = SIMON BEÁTA: Köznemesek magánkönyvtárai a 18. századi Zalában, hagyatéki leltárak alapján. In: Könyvek magántulajdonban (1770–1820). Szerk. DÓBÉK ÁGNES. (Reciti Konferenciakötetek 6.) Budapest, 2020. 99–120.
- SOMFAI: Pápai nyomdászati = SOMFAI BALÁZS: Négyszáz éves a pápai nyomdászati. Honismeret (1978:1) 23–27.
- SZABÓ: Kölcsény = SZABÓ G. ZOLTÁN: Kölcsény Ferenc könyvtára és olvasmányai. (Nemzeti Téka) Budapest, 2009.
- SZABÓ GY.: Pápai Nagykönyvtár = SZABÓ GYÖRGY: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története. Magyar Könyvszemle 103. (1986:2–3) 149–172.
- SZARVASI: Magánkönyvtáraink = SZARVASI MARGIT: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei.) (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai VII.) Budapest, 1939.
- SZELESTEI: Hamis impresszumú I. = SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ: Hamis impresszumú könyvek a 18. századi Magyarországon. (Magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvek.) Magyar Könyvszemle 99. (1983:3) 292–304.
- SZELESTEI: Hamis impresszumú II. = SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ: Hamis impresszumú könyvek a 18. századi Magyarországon. (Magyar nyelvű ima- és énekeskönyvek az 1730-as években.) Magyar Könyvszemle 107. (1991:4) 343–352.
- SZELESTEI: Kalendáriumok = SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ: Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Budapest, 1982. 475–516.
- SZELESTEI: Somogyi = SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ: Egy esztergomi kisnemes, Somogyi János (+1782) könyvtára. Magyar Könyvszemle 119. (2003:1) 105–116.
- SZILY: Sokféle = SZILY KÁLMÁN: A „Sokféle” történetéhez. Magyar Könyvszemle 23. (1915:1–2) 120.
- SZINNYEI I–XIV. = SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- SZINNYEI: Első bibliográfus = SZINNYEI JÓZSEF: Az első magyar bibliographus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVII/10.) Budapest, 1901.
- TAPOLCAINÉ: Minden Gyűjtemény = A Minden Gyűjtemény repertórium 1789–1792. Összeáll. TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA. Budapest–Tatabánya, 1979.
- TOMAJ: Győr népessége = TOMAJ FERENC: Győr népessége Mária Terézia korában. Győri Szemle 14. (1943) 82–98.
- TÓTH I. GY.: Kalendáriumokat forgató = TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Kalendáriumokat forgató és

- Berzsenyivel társalkodó vasi nemesek bibliotékái. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk. E. KOVÁCS PÉTER – KALMÁR JÁNOS – V. MOLNÁR LÁSZLÓ. Budapest, 1991. 159–171.
- TÓTH I. GY.: Mivelhogy = TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 17.) Budapest, 1996.
- TÓTH I. GY.: Nemesi könyvtárak = TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Nemesi könyvtárak Vas megyében a 18. század második felében. Történelmi Szemle 32. (1990:3–4) 222–258.
- TÓTH JUDIT: Kalendáriumok = D. TÓTH JUDIT: XVII–XVIII. századi kalendáriumok a debreceni könyvtárakban. (Régi Tiszántúli Könyvtárak 9.) Debrecen, 1998.
- TÜSKÉS – KNAPP: Padányi Bíró Márton = TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: Padányi Bíró Márton és a dunántúli protestantizmus. Történelmi Szemle 32. (1990:3–4) 259–273.
- ÚMIL 1994 = Új Magyar Irodalmi Lexikon. I–III. kötet. Főszerk. PÉTER LÁSZLÓ. Budapest, 1994.
- VARGA: Naptárgyűjtemény = VARGA IMRÉNÉ: A soproni városi levéltár naptárgyűjteménye (1581–1805). I–II. Soproni Szemle 37. (1984:3–4) 193–220., 289–311.
- VIOLÁNÉ: Pálóczi = VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA: Pálóczi Horváth Ádám könyvtárának töredéke a csurgói református gimnázium könyvtárában. In: A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról. Szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN – MÉSZÁROS GÁBOR. (Reciti Konferenciakötetek 10.) Budapest, 2020. 589–617.
- VIOLÁNÉ: Somogyi udvarházak könyvkultúrája = VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA: Újabb adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez. In: Könyvek magántulajdonban (1770–1820). Szerk. DÓBÉK ÁGNES. (Reciti Konferenciakötetek 6.) Budapest, 2020. 189–202.
- ZÖLD: Nyomdák, kiadók = ZÖLD FERENC: Nyomdák, kiadók, könyvkereskedők Győrött. In: Kisalföldi Könyvesházak. Szerk. ZÖLD FERENC. Győr, 1981. 6–38.
- ZVARA: Görög Demeter = ZVARA EDINA: Egy tudós hazafi Bécsben. Görög Demeter és könyvtára. (Nemzeti Téka.) Budapest, 2016.
- ZSOLDOS: Bács megyei táblabíró = ZSOLDOS BENÓ: Egy XVIII. századbéli bács megyei táblabíró könyvtára. Magyar Könyvszemle (1910:3) 284–285.

RESOURCES FOR AN EXAMINATION OF THE GEOGRAPHICAL MARKET AREA OF THE STREIBIG PRINTING HOUSE IN GYŐR

This study examines a less researched part of the history of the printing house of the Streibig Family, which operated in Győr between 1727 and 1850, i.e. the geographic market area of the press. On the one hand, it gives dozens of examples of the geographical directions and distances from which the non-Győr authors who published here came. In this context, the study touches the works published in Győr of – among others – Márton Bíró Padányi, Bishop of Veszprém; Reformed preacher József Péczeli of Komárom, Horváth Ádám Pálóczi of Somogy, parish priest János Nagy of Szany; István Sándor, a traveller and bibliographer who sent his manuscripts from Vienna, István Márton and Ferenc Tóth, Reformed theology professors from Pépa. The study also reviews their connection with the Streibig Family.

The second part describes who the readers of Streibig publications were and where the famous Győr calendars, religious readings, textbooks and reference books printed here reached.

The last part of the article gives the reader an idea of the private collections in which the prints from Győr appear and which of them were the most popular. The author has collected most of the data on the book collections of ecclesiastical persons, thanks to the detailed census carried out in the Veszprém Diocese in 1815–1817. Most information on the publications of Győr circulated by the minor nobles can be obtained from their bequest inventories. Valuable information is also available from the surviving catalogues of the libraries of intellectuals such as Demeter Görög, István Kultsár, and István Sándor, as well as from subscriber lists and subscription calls.

Although the picture that emerges from the scattered data can only be fragmentary, the study may further enrich our knowledge of the Streibig printing house in Győr.

József Horváth

Sasfi Csaba

GYŐR MINT ISKOLAVÁROS ÉS OKTATÁSI KÖZPONT A KÉT RATIO EDUCATIONIS IDŐSZAKÁBAN

A tanulmány Győr szabad királyi város oktatási intézményrendszerét mutatja be, és elemzi a közoktatás kialakulását jelentő szabálykönyv, a Ratio Educationis kiadásától a polgári forradalomig terjedő hét évtizedben. A város kiemelkedő helyet foglalt el az újonnan kiépülő közoktatási rendszerben, mivel tankerületi központ lett, ezáltal az iskolatípusok teljes vertikuma kialakult a településen, ráadásul magas színvonalon. A hagyományosnak mondható intézménytörténeti szempont mellett, a társadalomtörténeti megközelítésre is nagy hangsúlyt helyez a tanulmány, amennyiben az iskolák működésének hatását is vizsgálja a diákok iskolalátogatásának, újabb keletű kifejezéssel az iskolahasználat gyakorlatának rekonstruálásával. E révén azt kutatja, hogy a tanulók miként áramlottak, léptek feljebb tanulmányaik során a különböző iskolák között, mekkora volt közöttük a helybeliek aránya, a vidéki diákok területi származáshelyei pedig milyen művelődési körzetét rajzolták ki az iskolavárosnak.

Bevezetés

A város

A dunántúli városfejlődést elemző tanulmányában Ruzsás Lajos úgy látja, hogy Győr felemelkedését az Ausztriába irányuló, a 18. századtól folyamatosan növekvő közvetítő gabonakereskedelem tette lehetővé. A város korábban is jelentős kereskedelmi központ volt, elsősorban a marhakereskedelemben vitt szerepének köszönhetően, amit a szabad királyi városi rang elnyerése tovább erősített, majd a gabonakivitel tekintetében igen kedvező földrajzi helyzete – a Bécsbe vezető víziút mellettség – miatt állhatott az élére ennek az egyre növekvő és igen jövedelmező tevékenységnek.¹ Ez biztosította a kereskedelem ágazatának, a kereskedőknek a dunántúli városok közötti kiemelt szerepét. Ez a kiemelt szerepkör a város gabonakereskedelmének hanyatlásával a 19. század 80-as éveire jelentősen átalakult, a későbbiekben az iparfejlesztés lesz a város fejlődésének motorja.²

A középkori alapítású püspökség és a székeskáptalan mellett több szerzetesrend működött a városban. Utóbbiak közül a ferencesek és a jezsuiták, korszakunkban pedig a bencések tevékenysége kiemelendő.³ Ezek az egyházi intézmények a kereteik között szolgáló és hozzájuk kapcsolódó értelmiséggel, könyvtáraikkal és épületeikkel alapvetően meghatározták a város intellektuális miliójét és tér-

¹ „A XIX. század első négy évtizede, a lövontatású hajózás volt a győri gabonakereskedelem aranykora.” RUZSÁS: Városi fejlődés a Dunántúlon 186. Lásd még: MAKKAI: A magyar városfejlődés 68–69.

² VÖRÖS: Győr és Pest harca.

³ A jezsuiták működéséről lásd újabban: FAZEKAS – KÁDÁR – KÖKÉNYESI: Jezsuita jelenlét Győrben.

használatát. A kulturális hatás további fontos eleme volt az 1727 óta a városban több mint százhusz évig működő Streibig nyomda is. Ugyancsak jelentős kulturális szerepe volt annak is, hogy a vármegye gyűléseit a városban tartotta.

Ha Győr helyét ki akarjuk jelölni a reformkori városhálózatban, akkor Bácskai Verának és Nagy Lajosnak az 1828-as országos összeírás alapján készített átfogó történeti statisztikai elemzésére hagyatkozhatunk: e szerint a város piackörzete alapján a magyarországi 18 elsőrendű piacközpont (azaz elsőrendű város) egyike volt 1828-ban.⁴ Piackörzete azonban nem volt különösen kiterjedt,⁵ mert „a tengeri kikötőkhöz hasonlóan a folyami kikötők sem szorulnak ellátásukhoz jelentősebb saját vonzáskörzetre, hiszen a beáramló árúk nagy tömege ezt szükségtelenné tette”.⁶

Az egyéb, összesített nem gazdasági központi funkciók alapján kialakított rangsorban azonban Győr a jóval előkelőbb, 6. helyen állt az országban, oktatási-művelődési funkciói tekintetében pedig csak Pest-Buda és Pozsony előzte meg: Nagyvárral megosztva állt a harmadik helyén ennek a rangsornak. Az igazgatási szerepkört a tankerületi főigazgatósági, püspöki és vármegyei székhelyek jelentették, ezek mellett katonai élelőtár, postahivatal és sóház, valamint kórház és nyomda is működött a városban. Azaz katonai erődből olyan komplex adminisztratív központtá fejlődött, amely az oktatási lehetőségek általában véve legszélesebb skáláján túl, a szellemi élethivatások és értelmiségi munkavégzés különféle mintáit nyújtotta.

A korszak

Mi az a korszak, amelyben kialakult a városnak ez a sajátos, kiemelkedő művelődési szerepe? A Ratio Educationis (Ratio) korszaka ez, amely átfogó tanügyi jogszabálygyűjtemény, a Habsburg felvilágosult abszolutizmus határozott modernizációs törekvéseinek eredményeként, sajátosan magyarországi érvénnyel lépett életbe 1777-ben és maradt hatályban hét évtizeden át, egészen a polgári forradalomig.⁷ A szabálykönyv királyi felségjogon átfogóan és részletesen alakította ki a közoktatás államilag irányított intézményrendszerét és az általa átadandó műveltséget. Mint ismeretes, intenciója szerint felekezetek feletti érvénnyel, ám a protestáns egyházak autonómiájukra hivatkozva elutasították ezt – jóllehet a tanügyi kódex haladó eszmeiségétől nem tudták függetleníteni magukat saját tanrendszereik kialakítá-

⁴ BÁCSKAI – NAGY: Piackörzetek 368. és 350. Bácskai Vera további elemzések eredményeként *másodrendű kereskedelmi központnak* nevezi Győrt kis kiterjedésű, gabona tekintetében önellátó tiszta piackörzete okán. BÁCSKAI: Városok és városi társadalom 44–45.

⁵ A 18 város közül Szegedével és Rozsnyóéval lényegében egyezett, és mindössze Pozsonyé volt kisebb. BÁCSKAI – NAGY: Piackörzetek 368.

⁶ BÁCSKAI: Piackörzetek, piacközpontok 351.

⁷ Ratio. A szabálykönyvet királyi rendelettel 1777. augusztus 22-én bocsátotta ki Mária Terézia. 1806-ban több vonatkozásban módosított változatban adták ki újra Budán, és 1806. november 4-én lépett hatályba. A következőkben a Mészáros István féle 1981-es fordításban idézzük, az 1777-es kiadás szövegét RE, az 1806-osét REP (*Ratio Educationis Publicae*) rövidítéssel hivatkozunk a továbbiakban.

sakor. Ott, ahol érvényre jutott, a katolikus felekezetű, királyi intézményi szférában, a kétségtelenül modern szervezeti- és irányítási viszonyok kialakításában volt eredményesebb – különösen kezdetben –, mint a megfogalmazott új, korszerű tudástartalmak széleskörű és hatékony átadásában.⁸ Az előbbi tekintetben az új iskolatípusok létrehozása – különösen az oktatás alapszintjén – jelenti az újítást, valamint a különböző szintű oktatási intézmények egymáshoz kapcsolása a diákok képzési, iskolázási pályájának kijelölésével. Több vonatkozásban épített a jezsuita Ratio Studiorum által kidolgozott szervezeti működésmódokra, de mint a közoktatás rendszere kiterjedtebb és összetettebb volt ennél. Témánk szempontjából a Ratio Educationisnak ezek a jellemzői meghatározónak bizonyulnak: Győr, mint minden tankerületi székhely a kódex előírásai szerint komplex oktatási intézményi konfigurációval rendelkezett, ami az iskolázás gazdag lehetőségét nyújtotta – a helyzeti előnyök révén elsősorban a helybeliek gyermekei, kivált fiai számára.

A Ratio Educationist az 1790-től 1848-ig tartó hosszú reformkorszak, a későbbi társadalom polgárosodásának időszaka alatt egyre erősebb kritika érte, amely a lényeges részletek mellett három területre koncentrált: a népoktatás kiterjesztésének, valamint a magyar tannyelv és a reális ismeretek térnyerésének mind erősebb követelésére.

Mielőtt azonban röviden érintenénk a tankerületi központtá válás momentumát, majd részletesen bemutatnánk a győri iskolák intézmény-együttesének kialakulását és működését, kíváncsún tartjuk a téma tágabb elméleti kontextusának és az általunk alkalmazott megközelítésnek a felvázolását.

A megközelítés

Általánosságban fogalmazva az iskola a személyiség alakítását és a formális tudás átadását a hagyományos szervezeti kereteknél (család, udvar, céh) módszeresebben és ezért hatékonyabban szolgáló intézmény, amely meghatározott kultúra reprodukcióját, valamint kiterjesztését biztosítja. Az a kérdés, milyen kultúrát, hogyan? Kultúrtörténeti kontextusban a Ratio Educationis korát megelőző időszakban haszonnal alkalmazható a kultúra azon modellszerű kettős felosztása, amely megkülönbözteti a nagyhagyományt mint magaskultúrát, és a kishagyományt mint népi kultúrát.⁹ A nagyhagyomány a klasszikus ókori szerzők alkotásain alapuló egyetemes kultúrkinccs, amely a görög–latin nyelven hagyományozódott. A kishagyomány a népi kultúra, amely a helyi nyelveken szóbeliség útján terjedt és örökítődött, nagy részében nem is verbalizált formában, hanem inkább művészetként. Az iskolai in-

⁸ A „tanulmányi rend újításainak nagy része egyelőre papiroson maradt”, jelentősége abban van, hogy „új művelődési eszményt állított fel s ezzel a szellemi haladás folyamatát megindította”. FINÁCZY: Az újkori nevelés 340.

⁹ BURKE: Népi kultúra.

tézmény ebben a felosztásban egyértelműen a nagyhagyomány, a magas vagy elit-kultúra eszköze, amelyet döntően az egyházi és a kisszámú uralkodó elit számára működtet az egyház. A könyvnyomtatás és a reformáció az, ami a helyiel-közszel addig is meglévő alfabetizáció addigi gyakorlatát sosem látott mértékben kiterjesztve mindkettőt, de főként a kishagyományt modernizálta. E folyamat során válnak kulcsfontosságúvá az ún. kisiskolák, vagyis az elemi iskolák, hiszen mind a felekezeti mezőben, mind a nemzeti kultúrák megalapozásában, valamint a feudalizmusból egyre szélesebb körben kibontakozó új gazdálkodási rendszerekben döntő, pótolhatatlan funkciót töltöttek be az írni-olvasni tudás készségeinek tömeges kifejlesztésével. A középkor alatt egyházi fenntartásban álló nagyhagyományt a szellemi szekularizáció készítette fejlődésre: a világi tudás, főleg a természettudomány kibontakozása a vallási eszmeiségből ugyan még az egyetemes, klasszikus nyelven indult meg, azonban később itt is bekövetkezik a nemzeti fordulat. A klasszikus általános műveltség mellett egyre határozottabb körvonalat nyernek a szaktudományok: ezek fejlesztése és terjesztése a kialakuló modern államok újonnan megfogalmazódó feladatainak mind hatékonyabb ellátásához nélkülözhetetlen. A magasan képzett világi szakemberek, az értelmiség mint társadalmi csoport megjelenése annak az intellektualizációs folyamatnak¹⁰ az eredménye, amely a nagyhagyomány iskolai intézményeinek, az ún. felsőbb oktatásnak a modernizációját véghez vitte. Ilyen formán az iskola mint az intézményes oktatás és nevelés helyszíne és eszköze nagyban felértékelődött és közelítette egymáshoz a kultúra korábban elváló két hagyományát. Az iskolák fejlesztése és számuk szaporítása egyre inkább vált a kialakuló államok érdekévé, adott esetben a hagyományos kultúra és iskolafenntartó egyház ellenében is. A Ratio Educationis történetében jól követhetők ezek a mozzanatok.

A felértékelődő iskolai intézmény történeti jelentőségének vizsgálata és megértése kettős megközelítést igényel. Fel kell tárnunk egyfelől azt a szándékot, amely az immár formális szervezetként működő, azaz szabályzatok által meghatározott céllal, tartalommal és keretek között funkcionáló iskolákat létrehozta és fenntartja. Rekonstruálnunk kell másfelől az oktatási intézmény működésének eredményét,¹¹ azt, hogy hány diák mennyi ideig, milyen eredménnyel tanult az adott iskolában. Vagyis az iskola használatát, a szűkebb-tágabb környezetében kiváltott érdeklődést és keresletet. Ha pedig a tanulók családi és társadalmi hátterét, valamint az iskolai tanulmányok utáni életpályáját is fel tudjuk deríteni, akkor az iskolának a társadalomra gyakorolt hatását tudjuk nyomon követni és megállapítani annak társadalmi karakterét, hosszabb távon valóságos társadalmi funkcióit. Ehhez azonban az adott iskola társadalmi közegének viszonylag mély ismeretére is szükségünk van, továbbá arra, hogy az ott megszerzett iskolázottság hol és miként hasznosul: beépült-e az iskola helyi társadalmába avagy az értelmiségi hivatási rétegbe emelkedés egyúttal térbeli helyváltoztatással is járt-e.

¹⁰ Kósa: Magyar rendiség.

¹¹ Részletesebben lásd Sasfi: Gimnazisták és társadalom 21–48.

A győri oktatás a Ratiok korában

A fenti megfontolások alapján az alábbiakban Győr város oktatásügyét a képzési fokozatok szerint tárgyaljuk, a Ratio vonatkozó előírásaival és követelményeivel kezdve, a hagyományos intézménytörténet lényegi momentumain át a diákok társadalmi összetételére vonatkozó adatok interpretációjáig. Mielőtt ehhez hozzákezdenénk, nézzük történetünk elejét, a győri tankerületi főigazgatóság megalakulását.

Az átfogónak és egységesnek szánt tanrendszer bevezetése előtt, 1776 nyarán Mária Terézia királynő gondoskodott arról, hogy a tanügy állami jellegét megfelelő irányítási és felügyeleti rendszerrel biztosítsa. Ezért a magyar királyság területét 9 tankerületre osztotta, amelyeket a tankerületi főigazgatók vezettek. Ezek közül az egyik a győri tankerület volt, amelynek hatóköre Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Moson, Győr megyékre terjedt ki. Az első győri – és egyben pécsi – tankerületi főigazgató az az 1765-ben grófi címet kapott Nicky Kristóf lett, aki a Ratióban foglalt állami közoktatási eszmény régi híve, és később II. József törekvéseinek feltétlen támogatója volt. Győr tankerületi központként történt kiválasztásánál lényeges indok volt 1718 óta fennálló akadémiaja.¹² A főigazgatói székhelyeknek az igazgatási feladataikon túli jelentőségük is volt: ezekben a városokban a közoktatás általános iskolafajtáinak teljes vertikumát kellett felállítani és működtetni a Ratio rendelkezései értelmében. Ilyen formán az ország egyetlen egyetemét és néhány felsőfokú szakképző intézmény képzési kínálatát leszámítva, a tankerületek székhelyén a teljes képzési spektrum elérhető volt a tanulóifjúság részére. Ezt a spektrumot a primaria vagy norma, illetve mintaiskola, a mintagimnázium és a jogakadémia biztosította, kiegészítve a győri egyházmegyének a püspöki székhelyen működő papi szemináriumával. A mintaintézményeknek szerveztségükkel és színvonalukkal példaként kellett szolgálniuk a tankerület többi hasonló iskolája számára. A tanulmányok leghosszabb, királyi útja a jogi vagy papi hivatásig jellemzően a három előkészítő iskolatípus, a primaria, a gimnázium és a jogakadémia bölcséleti tagozata egymás utáni elvégzésén át vezetett. Azonban ezek az iskolák a tanügyi szabálykönyv alapján több képzési funkciót töltöttek be, azaz a tovább nem tanulókat többféle életpályán illetve élethelyzetben hasznosítható műveltséggel és készségekkel látták el. Ezeket az alábbiakban az egyes iskoláknál részletezzük.

Az alafokú oktatás

Az iskolai nevelés alapszintjét az elemi ismereteket anyanyelven tanító iskolák jelentették. Tanítási nyelvük alapján anyanyelvi vagy nemzeti iskolának nevezték őket. Településtípusok szerint három fajtájukat határozta meg a Ratio: az egy vagy két ta-

¹² MADZSAR: Első tankerületi beosztásunk 103–104.

nítós falusi illetve mezővárosi és a három tanítós városi iskolákat.¹³ A tankerületek székhelyén azonban kiemelt anyanyelvi iskoláknak (schola normales, normaiskola, schola nationalis primaria, schola vernacula primaria, fő nemzeti iskola, nemzeti főiskola, nemzeti főbb tanoda, főelemi mintatanoda) kellett működniük, amelyek a tanítóképzés intézményét is magukban foglalják. Ehhez hasonlóan szerveződött a rajzoktatás is, jóllehet ez nemcsak a kiemelt anyanyelvi iskolákban valósult meg, hanem a fejlettebb városi iskolákban (schola vernacula capitalis) is. E képzéseken az elemi oktatásban résztvevő diákoknál túlnyomó többségben idősebbek vettek részt, ezért ezeket a képzéseket később, a középszintű oktatás keretében tárgyaljuk.

Az első Ratio a kiemelt anyanyelvi iskolákat a tanítóképző funkciójuk alapján határozza meg olyan iskolákként, amelyekben ez okból a diákok „a többi iskolához képest alaposabb és szélesebb körű oktatást” kapnak. Az iskola tanítóival szemben kiemelt követelmény a „tetszetős és szabatos írás” képessége, amelynek hatékony átadása a tanulóknak ugyanolyan fontos, hiszen a fejlett íráskészség kialakítása a városi iskolák alapfeladata. A három elemi osztálytanító – a hittant és általában a latint egy egyházi személy külön tanítja – a következő tantárgyakat oktatja: 1. betűk ismerete, olvasás, 2. szabatos, tetszetős írás, 3. számolás, 4. házi-családi gazdálkodás elemei, 5. anyanyelv, 6. német nyelv, ahol nem anyanyelv, 7. fogalmazás, 8. erkölcsstan. Azoknak, akik a gimnáziumban szándékoznak tovább tanulni a latin nyelv elemei, akik pedig nem tanulnak tovább a geometria és fizika elemei, alakrajz és egyéb gyakorlati készségek tanítandók a harmadik osztályban.

A tankerületi normaiskola felállítása Győrött nem ment minden nehézség nélkül. A város nem érzett elég erőt magában ahhoz, hogy a káptalani iskolát hat tantermes öt tanítós iskolává fejlessze. Niczky főigazgató hiába lépett fel ez ügyben már 1777-ben, végül a Helytartótanács erélyes utasítására volt szükség ahhoz, hogy a város vállalja az iskola felállítását. Továbbá arra is nagy szükség volt, hogy gróf Zichy győri püspök felajánlja a városnak az iskola céljára a nemesi konviktus épületét, amit aztán a város átalakíthatott az új iskola szükségletei szerint. A 1777/78. tanévben még a káptalani iskola épületében kezdte meg működését az 1–2. osztállyal a normaiskola, a tanítás a 3. osztályban és a rajziskolában a következő évben indult el.¹⁴

Fontos tudnunk, hogy Győr belvárosában a normaiskola felállítása előtt a káptalani iskolán kívül további elemi iskolák is léteztek: a 18. században négy magán elemi iskola működéséről tudunk, amelyek közül kettő zugiskola volt. A

¹³ Az 1777-es Ratio Educationis meglehetősen szűkszavúan rendelkezik az anyanyelvi (nemzeti–elemi–nép) oktatásról, a részleteket tekintve valójában a korábban bevezetett osztrák Schulordnung intézményrendszerét érvényesítette, amely lényegében a Felbiger rendszert jelentette. RE 85. § (Ratio 64–65), KOSÁRY: Művelődés 456. A részletek további kidolgozását az 1778 májusában rendezett értekezleten kidolgozott Projectum Budense végezte el. Uo. 457. Az 1806-os második Ratio Educationis már igen részletes előírásokkal szabályozta az alsósintű oktatást egészen az 1845. évi „Magyarország’ elemi tanodáinak szabályai” kiadásáig.

¹⁴ Bedy Vince közlése alapján SCHLEICH: A győri kir. kat. tanítóképző 9., Győr vármegye 218. A rajziskolát gyakran említik a normaiskola 4. osztályaként.

város más területein is létesültek elemi iskolák még a 18. század végén: a Majorokban és Szabadhegyen római katolikus elemi iskola, Újvárosban katolikus és evangélikus egyaránt működött,¹⁵ utóbbira sajátos szervezeti jellege okán az oktatás középso szintjének tárgyalásakor térünk majd ki.

Meglehetősen korán, a városban való megtelepülésük évében, 1726-ban nyitják meg leányiskolájukat a Szent Orsolya rend nővérei. A belvárosi bérelt házban az ún. externát iskolát a bejáró szegény leányok részére, akik számára az oktatás ingyenes volt. Az ún. internát iskola a zárdában működött, és a város előkelő leánygyermekéi részére szolgált. 60 tanuló tanulhatott a bentlakásos iskolában, amelynek fő feladata a hitoktatás (első áldozásra felkészítés) volt, azon túl széles körben folyt a képzés: írás-olvasás, zene, még tánc is, rajz-festés, hímzés, egyéb hasznos kézimunka. Az internátusban tandíjat fizettek, amire szükség is volt, mert elégtelenek voltak a fenntartás erőforrásai. 1777-ben például 800 forint segélyre volt szüksége a rendnek az iskola felújítására.¹⁶

Az 1806-ban kiadott újabb szabályozással, a Ratio Educationis Publicae kibocsátásával az elemi oktatás rendszere lényegesen nem változott, egyes részletek lettek pontosabban meghatározva. Fontos e tekintetben a tankötelesség kinyilvánítása és a hozzá kapcsolódó 6–12 éves életkor meghatározása.¹⁷ Ugyancsak fontos újdonság a leányiskolákról szóló fejezet. De ilyen a városi iskolák 3. osztálya képzési céljainak részletesebb megfogalmazása: ebben a gimnáziumban tovább tanulni nem szándékozó, kézművességre, kereskedelemre vagy gazdálkodásra törekvő diákok felkészítése folyik ezen életpályákra, a korábbi szabályozás szerinti tananyagoknak az építészet, természetrajz, technológia, kereskedelemmel kapcsolatos földrajz és áruismeret ismeretkörökkel való kibővítésével, és annak hangsúlyozásával, hogy az elsajátítandó készségeknek a későbbi produktív gyakorlati tevékenységek – lényegében az ún. polgári kereset – szellemi szükségleteit kell szolgálniuk. Lényeges fejlemény, hogy a bővebb és pontosabb tantárgyi megfogalmazásokhoz tankönyveket is rendel a szabályzat új kiadása. Érdekes, hogy csak itt derül fény arra, hogy a szabályzat szerint a főelemi iskolák 3. osztályában történelmet is tanulhattak a diákok, a Magyarország történelme című tankönyvből, amelynek stílusa „a tanulókat magával ragadja és a történelmi eseményeket – vágyakat keltve bennünk – szívükbe vési”¹⁸

Összességében megállapíthatjuk, hogy a tanügyi szabályozás alapján a győri nemzeti főelemi, vagy normaiskola az elemi iskolai tananyag tekintetében valóban az ismereteknek szélesebb körét nyújtották a tankerületi központ diákjai egy ré-

¹⁵ Győr vármegye 218.

¹⁶ NÉMETH TIHAMÉRNÉ: A győri Szent Orsolya Rend.

¹⁷ REP 11. § (Ratio 235.)

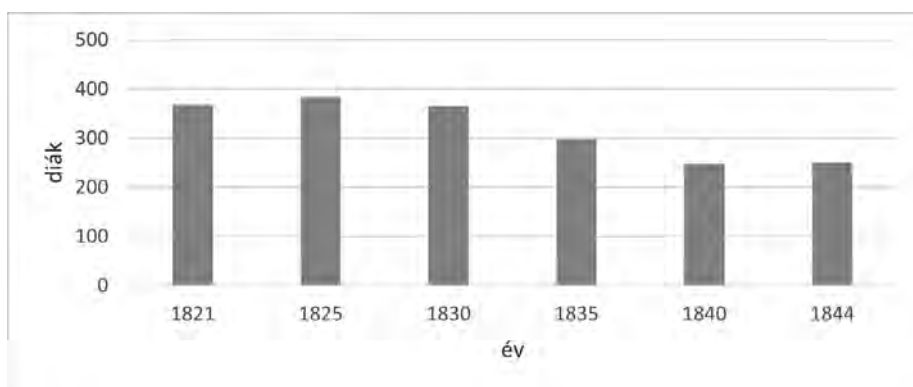
¹⁸ REP 30. § e) (Ratio 241.)

szének, mint a város többi elemi iskolája. Ez a többlet egyrészt a 3. osztály tantervi céljainak, másrészt a másik két képzési funkciónak, a tanítóképzésnek és rajzoktatásnak köszönhető.

A norma- vagy nemzeti fő-elemi iskola működése első négy évtizedének eredményeiről jelenleg nincsenek számszerű adataink.¹⁹ Az 1820/21. tanévtől rendelkezünk ilyenekkel a tanintézet nyomtatott érdemsorainak köszönhetően.²⁰ Ezek alapján korszakunk utolsó harmadának létszámviszonyait láthatjuk az alábbi grafikonon.

1. ábra

A győri nemzeti főelemi iskola tanulóinak összlétszáma (1821–1844)

Az jól látható a grafikonon, hogy az 1820-as évek magasabb létszáma a 40-es évekre jelentősen csökkent. (Részletesebben: 1830–34 között átlag 327 diák, 1835–39 között 263, 1840–44 között 236.)

Ez a folyamat némileg ellentmond a reformkor Győrben is élénk társadalmi folyamataival kapcsolatos azon történeti várakozásainknak, amelyek szerint az alapfokú iskolázottság növekedett volna a városban. Ezért is sajnálatos, hogy (egyelőre) nem rendelkezünk a főelemi korábbi adataival, valamint, hogy nincs a város többi elemi iskolájának diáklétszámairól sem egykorú adat. Van viszont lehetőségünk egy szélesebb körű összehasonlításra: rendelkezünk egy kimutatással a győri tankerület főelemi és városi elemi iskoláiban az 1839/40. tanév végén tanuló diákok számáról.²¹ Ez lehetőséget nyújt számunkra, hogy a győri főelemi elhelyezzük a tankerület hasonló iskolái között.

¹⁹ Ehhez a győri tankerületi főigazgatóság vonatkozó iratainak feltárására van szükség, amelyet három helyen lelhetünk fel: a megyei, az egyházmegyei és az Országos Levéltár helytartótanácsi fondjaiban.

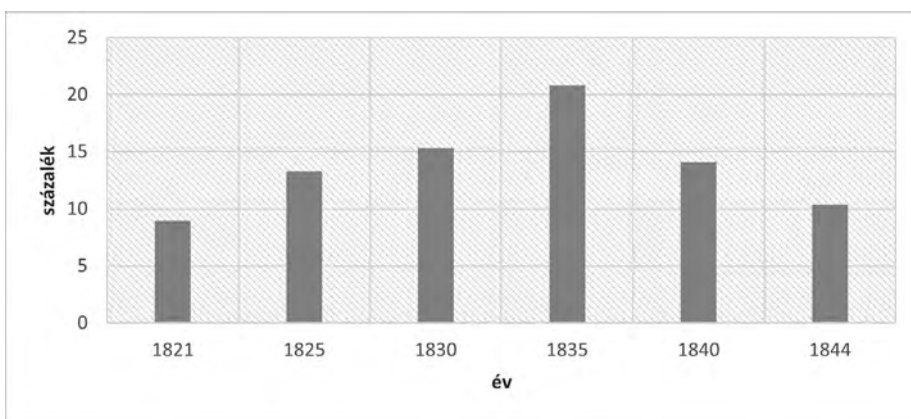
²⁰ Ezeket a tanév végi vizsgán szerzett érdemjegyeket közlétező tanulói névsorokat az OSZK iskolai értesítők gyűjteményében sikerült megtalálnunk, lásd: Értesítő.

²¹ MNL OL C 67 1842. No. 12. 349. (Dresmitzer József győri tankerületi főigazgató felküldi a kimutatást.) 1794-től a győri (1787–1802 között pécsi) tankerület kiterjedt az egész Dunántúl iskoláira, továbbá Baja és Szabadka iskoláira is 1846-ig, a budai tankerület ismételt felállításáig. SASFI: Gimnazisták és társadalom 161–162.

A statisztikai kimutatás alapján a tankerület 19 városi iskolája közül 11 volt 3 osztályos. Ezek rangsorában a győri főelemi diákszám (248) alapján valamivel az átlag (232) felett, a 6. helyen, a 3. osztály létszáma (35) alapján pedig jóval az átlag (49) alatt foglal helyet. Meg kell említeni, hogy a tankerület másik normaiskolája, a pécsi a fenti mutatók tekintetében jóval megelőzi a győrit: 330 diák, ebből 77 a 3. osztályban. Ha e mutató kapcsán megvizsgáljuk részletesebben előbbi, a győri főelemi értesítőiből nyert adatainkat, akkor azt is látjuk, hogy a „polgári kereset”-re és a gazdálkodásra képző 3. osztály aránya miként alakult a korábbi időszakban.

2. ábra

A győri nemzeti főelemi iskola 3. osztályos tanulójának aránya az összlétszámhoz képest (1821–1844)

A nagyjából öt éves időmetszetek adatai alapján látszik, hogy a lényegében a „polgári keresetre”, azaz főleg városi élethivatásokra előképző 3. osztály létszámaránya fokozatosan emelkedett 1835-ig, utána azonban viszonylag gyorsan csökkent, és 1840-ben, ahonnan a fenti tankerületi összehasonlító adatunk van, még nem állt meg ez a csökkenés. Az 1830–1844 közötti idősoros adatok alapján az is pontosan megállapítható, hogy a 3. osztálynak legnagyobb, 20 százalék feletti aránya 1831-ben és 1835–38 között volt, az osztály létszáma ezekben az években valamivel 60 diák felett volt.

A korábban elemzett tankerületi városi iskolákra vonatkozó kimutatás a leánytanulók számát is részletezi. E szerint 6 városi iskolában találunk lányosztályokat 1840-ben. Kiemelkedően nagy számban Pécsen a főelemiben 425-öt, a Győrben kimutatott 165 leányzó száma pedig megint csak meglehetősen átlag (207) alatti lenne, azonban a pécsi kiemelkedő értéket nem figyelembe véve éppen átlagosnak (164) bizonyult. A győri elemi iskoláslányok három tanosztályban vannak feltüntetve a főelemi iskola adatai alatt, azonban ezek az osztályok minden bizonnyal a Szent Orsolya rend iskolájának osztályai.

A Helytartótanács által 1845. július 16-án 25.224. szám alatt kiadott rendelet a Magyarország elemi tanodáinak szabályait tartalmazva az alapfokú oktatás korszerűsítését célozta, és a második Ratio idevágó rendelkezéseit újrászabályozta.²² A rendelet az alapfokú vagy népoktatás átfogó és rendszeres fejlesztését tűzte ki céljául, ennek érdekében tíz fejezetben 88 paragrafusban határozta meg a követelményeket. A tárgyunk szempontjából legfőbb, iskolaszervezeti változtatás az elemi iskola, új kifejezéssel tanoda, két fokozatának megállapítása. Eszerint az alsó elemi 2 osztályos, a felsőelemi 4 osztályos, de öt évfolyamos intézmény, a 4. osztály ugyanis két évfolyamból áll. A két évfolyamos alsó iskola-fokozat mindenkire nézve egységes tudást és készségeket nyújt, ennek elvégzése kötelező, ezért a rendelet a második Rationál szigorúbban mondja ki a tankötelezettséget a 6–12 éves fiú és leány korosztályra egyaránt. Ebből következik, hogy a lányok elemi iskoláinak – lehetőség szerinti – felállítását is elrendeli, jórészt a fiúiskolák szervezeti mintájára, de sajátos, a női szerepekhez és elvárásokhoz illeszkedő tartalommal: „a’ leánygyermeknek’ számára is állítandók mind alsó mind felső elemi tanodák, különös figyelemmel a’ női foglalkozások és élet’ szükségére” (5. §). Ugyancsak fontos normatív eleme a szabályzatnak az elemi iskolai tanítók szakképesítésének szigorú megkövetelése, noha ez nyilván csak fokozatosan volt bevezethető főképpen az 1842-től működő két évfolyamos állami tanítóképző intézetek hatásának eredményeképpen. A képesítés megszerzését és igazolását a magántanítókra nézve is szigorúan előírja a szabályzat. Míg az alsó elemi egyfajta minimumként lényegében a falusi iskolát jelentette, a felső elemi jelentősen továbblépett azon az úton, amelyen a két Ratio is elindult a sajátos önálló városi iskolatípus kialakítása irányában. A szabályzat kimondja, hogy „a’ népesb, iparüző, gazdagabb, kereskedelmi szabad királyi és mező-városokban, hol mesterségek és kézműveletek virágzanak, ‘s tudományos tanodák léteznek, ott a’ felső elemi III-dik ‘s illetőleg két éves IV-dik osztály’ szüksége nyilvános” (16. §). E cél érdekében jelentősen növelte a tanulmányi időt, a tantárgyi tartalmakat tovább szélesítve és korszerűsítve. Így nemcsak a reálismeretek bővültek, például a géptannal („erőműtan”), hanem a magyar (és német) irodalom is bővebben, több formában megjelenik a nyelvtan mellett a 4. osztály tananyagában, továbbá a földrajz és természettan szintén bővült. Lényeges eleme a szabályzatnak végül az is, hogy a középiskolai, azaz a hagyományos gimnáziumi és az éppen létrejövő félben levő, 1846-ban induló ipartanodai előképzettséget is a főelemi iskolai végzettséghez köti: a gimnáziumit a 3. osztályhoz, ahol a latin nyelv elemeit oktatják, illetve az ipartanodait a 4. osztály két évfolyamának teljesítéséhez. Ez a rendelkezés az iskolázási idő általános növekedését eredményezve a középiskolai továbbtanulás fokozottabb elemi szintű előkészítését és ellenőrzését célozta. A rendelet eredményeként egyrészt a tankötelezettség ér-

²² A rendeletről lásd: MÉSZÁROS: Az első hazai. A szabályzat szövege a *Religio és nevelés* folyóirat 1845. november 31-i 39. számában jelent meg.

de mi megvalósítása, azaz az eredményes népoktatás irányában tett jelentős lépésnek tekinthető, még ha csak az állami, azaz királyi katolikus intézményi szektoron belül is, másrészt főelemi iskola szervezeti formájával a későbbi polgári és reáliskolai oktatási szegmens megalapozását szolgálta.²³

A városokban többnyire létre is jöttek a főelemi iskolák, így Győrött is viszonylag gyorsan, már 1845 őszén megindult a tanítás a 4. osztályban. Ez azért volt lehetséges, mert lényegében átszerveztették az osztályok tantárgyi beosztását, mondván, hogy a szabályzat által újonnan előírt tárgyak nagyobbik részét már eddig is tanították.²⁴ Az iskola tanulólétszáma persze különösebben nem emelkedett, nem is emelkedhetett: az értesítő szerint az 1844. tanév végi 251 diák két évvel később 265-ra növekedett, a 3. osztályban 57-en, a 4. osztályban 12-en tanultak a 1846. tanév második félévében.

A leány felső elemi kialakítása már nem ment ilyen egyszerűen. 1846 júliusában kelt leiratában a Helytartótanács felszólítja a városi tanácsot, hogy a leány felsőelemi iskola felállítását kezdje meg, mivel a városban működő magán leánynevelő intézeteken és az Orsolya rendi apácák által fenntartott lányiskolán kívül nincs egyéb iskola, a város tehát állítson az új szabályzat szerinti nyilvános felsőelemi leányiskolát. A Tanács eleinte nem azonosítja a feléje irányuló kormányzati igényt, elégségesnek tartja a leányok oktatási lehetőségeit: „belvárosi (Molnár János, Handler Aloysia, Lang Anna s a Fischer-féle) leánynevelő intézeteken kívül, ha a két Evangelika község mind a két nemre fennálló iskolái nem számíttatnak is valamit, a belváros úgy az új város, Majorok és Szabadhegy is mind a két nem tanítására szolgáló nyilvános iskolákkal ellátva annyira levén, hogy a legszegényebb sorsú kisdeteknek is kellő kiképzésükre elegendő alkalmat nyújtanak”.²⁵ A szabályzat azonban a leány elemi iskolák célközönséget három kategóriába sorolta: a köznép, a tehetősebbek és a „magasb művelődést igénylő leánygyermek” kategóriába, amelyek oktatására a lány elemi iskolák más-más neme szolgál. Az utóbbi kategóriába soroltak részére a fiúkéval „párvonalba álló” 4 osztályos elemi leányiskolát kell felállítani (10. §). A helyzet megoldását végül az orsolyiták 3 osztályos tanintézetének 4 osztályossá fejlesztése jelentette, amit az apácák maguk kezdeményeztek, és amelyhez a város évenkénti 200 pengő forinttal és 8 öl „tüzelő lágó fával” járult hozzá.²⁶

²³ MÉSZÁROS: Az első hazai 259.

²⁴ Uo. 246.

²⁵ Győr sz. kir. város tanácsülési jegyzőkönyvei. 1846. november 6. – 5.221. sz. Idézi SCHLEICH: Győr és az önálló leányiskola 166.

²⁶ Uo. A leánytanulók pontos számáról a „Szabad királyi Győr városa leány intézeteiben tanulók érdem sorozata 1848. második felében” című nyomtatványból értesülhetünk: az orsolyitáknál, öt magán intézetben és az újbányai valamint nádorvárosi két altanodában összesen 557 leány tanult. Ebben a számban azonban nincs benne az evangélikus iskolában 1848-ban tanuló kb. 80–85 lány.

A leány felsőelemi felállítása kapcsán betekintést nyertünk a város és szűkebb környezetében működő elemi iskolákról. Ezt a képet kiegészíthetjük Deáky Zsigmond győri tankerületi főigazgató másfél évvel korábbi, 1845. júniusi – tehát a helytartótanácsi rendelet kibocsátása előtt megejtett – iskolai szemléjének Győrre vonatkozó megállapításaival.²⁷ Egyfajta oktatási körképet ad a városról: elsőként említi a királyi akadémiát és a főgimnáziumot. Majd a „fő nemzeti tanodák”-nál megjegyzi, hogy a gimnázium igazgatója ennek is az igazgatója, itt van a rajziskola, és az első osztály tanítóját „mind díjjal mind lakással” a győri káptalan látja el. Ezután sorolja a győri külvárosi iskolákat: egyet a Majorokban, egyet Újvárosban, mindkettő alsó elemi osztállyal. Megemlíti a püspöki birtokú Győri Sziget két osztályos falusi iskoláját, amely magyar nyelvet, éneket és zenét tanít különös sikerrel az ácsoknak és kőműveseknek, mert a szegény szigeti lakosok többnyire azok, akik télen ezzel keresik majd a kenyerüket. Sorolja a Szt. Ursula rendű szűzek nőtanodáját: a külső 3 osztályú, a belső, benn a zárdába „nemes és előkelő leánykák” számára. Beszámol a kiseddóvóról, amely három éve áll fenn.²⁸ Csak röviden érinti a „Szugiskolákat”, melyek megszüntetését rendeli. Végül a nőnevelő intézeteket említi, kettőt, mindkettő „pártoltatik a városi és vidéki lakóktól”. A főigazgató észrevételei nagyrészt egybevágnak a Tanács által említett iskolai helyzettel, a zugiskolák kiletétől és a magán leányintézetek számától eltekintve, valamint a szabadhegyi iskola sem kerül említésre a főigazgatói jelentésben. A győregyházmegyei schematizmus,²⁹ azaz névtár a ’40-es évek elejétől közölte az iskoláskorú gyerekek számát. Az 1845-ös névtár 1014 iskoláskorú gyereket ad meg, 780-at a Belvárosban, 112-öt az Újvárosban, 26-ot Pinnyéden és 96-ot a Majorokban. Csak a főelemi iskola tanulószámát ismerjük ekkortájt, de úgy becsülhetjük, hogy a több mint ezer iskoláskorúnak legfeljebb a fele járhatott iskolába ezekben az években.

Egy másik eljárással megvizsgálhatjuk az alapfokú iskolák működésének eredményességét. Az írni-olvasni tudás településszintű és életkor szerinti adatai először az 1881. évi népszámlálás eredményei között kerültek nyilvánosságra. Ennek alapján képet kaphatunk a tárgyalt korszakban elemi iskoláskorú győriek alfabetizációs arányairól. Azonban némileg torzítja ezen adatok jelentését, hogy a megszámlolt személyeknek csak egy része töltötte iskoláskorú éveit a városban: nagy valószínűséggel akik ott születtek vagy még iskoláskoruk előtt vándoroltak be. Az előbbieket adatait ismerjük a következő, 1891-es népszámlálásból, ezek a szomszédos városokkal való összehasonlítás során nyernek jelentőséget. Az alábbi táblázat mutatja a szóban forgó alfabetizációs arányokat.

²⁷ „Naplója a’ győri tanulmányi kerületben 1845iki évi Szt. Iván hó 2ikától 20ikig végbevitt iskolai szemlének.” MNL OL C 67. 1846. No. 3. 43.

²⁸ Az óvoda a Belvárosban „1842-ben nyitattott meg Biringer József alapítványa nyomán”. VARGYAS: Elemi tanodák 227.

²⁹ Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis.

1. táblázat

Az 1830 előtt születettek írni-olvasni tudása 1881-ben
Győrben és a szomszédos dunántúli sz. kir. városokban (százalék)

(A Magyar Szent Korona országaiban az 1881. és A Magyar Korona országaiban az 1891. I. rész. 56*–58*)

Város	Helyben született (1890)	Írni és olvasni tud			
		összesen	férfi	nő	férfi–nő különbség
Sopron	56,9	69,7	79,5	61,7	17,8
Győr	48,6	60,1	74,0	48,8	25,1
Komárom	57,9	56,7	71,4	44,4	27,0
Székesfehérvár	61,8	52,8	68,3	38,6	29,7

Látható, hogy a győri 50 éves kor feletti népesség alfabetizációs szintjénél csak Soproné volt magasabb az észak-dunántúli városok között. Ez, a többi városénál nagyobb bevándorlási érték ellenére is az egykorú győri elemi oktatást dicséri.

Az oktatás középső szintje

Ebben a részben nemcsak a klasszikus középiskola, a gimnázium kerül tárgyalásra, hanem az elemi iskolai előképzettséget igénylő tanulmányokat nyújtó képzések, amelyek szervezetileg a központi, többfunkciós (vagy rendeltetésű) iskolatípushoz, a primaria-norma/minta-főelemi iskolához (mint zászlóshajóhoz) kapcsolódtak, működésük eredménye pedig többé-kevésbé a város műveltségi színvonalának emelését jelentette. A tanítóképzés és a rajziskola közül talán utóbbi szolgálta inkább a várost, mintegy az iparosképzés előzményeként, noha tanulói olyan széles körből toborzódtak, hogy a leendő forradalmi kormány miniszterelnöke is köztük tartozott. Ebben a tágabb minőségében tehát nemcsak a szakképzést szolgálta, hanem az esztétikai műveltséget is, amelynek hatása a város életében is jelentkezett.

A rajziskola

Mint korábban már érintettük a rajziskola a scholae primariae vagy normaiskola szervezeti keretei között jött létre, részben mint a Ratio gyakorlatias irányultságát szolgáló készségi tárgy az iskola tanulói számára, részben a tanítóképzés részeként. II. József 1783. évi rendelete ad új irányt a rajzoktatásnak: elrendeli a nemzeti iskolák mellett a vásárnapi rajzoktatás megszervezését az inasok számára, akik vásárnaponként kötelesek azt rendszeresen látogatni. Ez az ipari tankötelezettség első megnyilvánulása.³⁰ A rendeletet többször újra ki kell adni, mert betartása ne-

³⁰ SZTERÉNYI: Az iparoktatás 21–22.

hezen megy, így 1786-ban a rendelkezést megismétli a Helytartótanács, majd 1795 szeptemberében a csökkenő látogatottság miatt ismét rendeletet ad ki ez ügyben, és részletesen megadja azon szakmák elnevezését, amelybe inasnak csak a rajztanfolyam egyéves látogatásának igazolásával lehet szerződni – ha a városban működik rajziskola.³¹

Ezen rendelkezéssorozattal a nemzeti iskola részeként működő rajziskola az iparosok készségfejlesztésének eszközeként, mintegy a reáliskolák korai előfutáraként jelenik meg a közoktatás rendszerében.³² Lényeges momentum e képzés történetében az is, hogy a második Ratio az akadémiai hallgatók számára is szükségesnek és hasznosnak nyilvánítja a „rajzolósi gyakorlatok” végzését, tekintettel a tervrajzok készítésére is.³³ Az első rajziskolák a normaiskolák mellett alakultak meg, az idő előre haladtával azonban más városi iskolák mellett is létrejöttek.³⁴

A győri rajziskola tényleges működését 1787-ban kezdi meg, ugyanis a rajztanítói állás csak akkor lett betöltve Révai Miklós piarista szerzetes, irodalmár által, addig a rajztanítás kialakulatlan volt. Révai nagy elhivatottsággal látott munkához, elkészítette a rajzmintákat, beszerezte a szükséges szakmunkákat, mintalapokat és szakkönyveket – és az eredmények nem maradtak el: az iskola az elsők közé emelkedett.³⁵ A kézműves inasok és legények rajzoktatását vasárnap és ünnepnapokon délelőtt és délután 2-2 órán át folytatta. Nyolc évi kimagaslóan eredményes munkálkodás után Révai megvált a rajziskolától, és ezután az intézmény hullámzó teljesítményt nyújtott. Az iskola növendékeinek száma csak lassan emelkedett, 1805-ben azonban elérte a 100-at. Az 1818 körül kiadott „módszertani vezérkönyv” négy rajzolósmódot határozott meg: A mértani rajzot illetve a „műépítészeti” rajzot, ezeket vonalzó és körző segítségével készítették. Valamint a lombdiszből (arabeszk), illetve virágokból álló „díszítményi” rajzot, ezeket mintarajzok alapján szabadkézi gyakorlás útján alkották meg. A növendékek száma 1825-re ismét elérte a 100-at, és ettől kezdve nem ment e határ alá, fokozatosan emelkedett, 1840-ben meghaladta a 200-at. Ez a növekedés egyben színvonalemelkedést is jelentett, köszönhetően a két győri származású kitűnő rajzmesternek, Hofbauer Jánosnak (1830–1839) és Fruhmann Antalnak (1839–1869). Vezetésükkel a győri rajziskola az ország egyik első, ha nem az első ilyen intézményévé vált, a Helytartótanácsához bírálatra beküldött rajzoknak az Építésügyi Hivatal által történt értékelése alapján. A növendékek száma 1842-től meghaladta a főelemiét, 1847-ben csaknem 300 volt. Az erősen növekvő

³¹ Uo. 43.

³² RUBY: A győri nemzeti 5., FINÁCZY: A magyarországi középiskolák 78.

³³ REP 169. § (Ratio 303–304.)

³⁴ A győri tankerületben a győri mellett 1796-ban még csak Sopronban és Fehérvárott, 1840-ben már ezeken kívül Komáromban, Kőszegen, Szabadkán is működött rajziskola, Keszthelyen is, bár ekkor ott éppen szünetelt a képzés. Schematismus litterarius sive nomina eorum qui rem scholasticam per Regnum Hungariae et provincias eidem ad nexas procurant anno 1796. és MNL OL C67 1842. No. 12. 349.

³⁵ SZTERÉNYI: Az iparoktatás 30., BEDY: A győri Nemzeti Rajziskola 19.

tanulószám miatt Hofbauer működésének végétől segédtanító alkalmazására került sor. A képzés hétköznap (csütörtököt kivéve) naponta 10–12 között a diákoknak, azaz a főelemi 3. osztályos tanulóinak, a gimnazistáknak és az akadémistáknak állt rendelkezésükre. A vasárnapi tanfolyam 8–12 óra között volt, ide a kézműves legények és az inasok jártak. A kézműves inasok és legények aránya változó volt, a kezdeti idegenkedés után növekedett, eleinte persze a szigorú rendeleti kötelezettség miatt is. 1791–1833 között tíz évben ismerjük a tanulók tevékenység szerinti összetételét:³⁶ ezen adatok szerint valamivel több mint felük volt iparos tanuló, túlnyomóan inas. A kézműves fiatalok szakmák szerinti megoszlását is közölték az előbbi források: a főelemi iskola értesítőiben ugyanis a rajziskola eredményeit is megjelentették.³⁷ 1820 és 1827 közötti évekből maradtak fenn ezek az adatok, amik szerint mindkét évben legtöbben az asztalosok voltak, utánuk hasonló nagyságrendben a kőművesek és a lakatosok következtek, majd az ácsok és az ötvösök. Eszerint tehát az iparosoknak a kormányzat által szorgalmazott képzése Győrben sikeresnek mondható, noha a korábbi időszakban volt jelentős ellenállás egyes céhek részéről a rajzoktatással kapcsolatban. Azonban nem kevésbé jelentős a rajziskola másik közönségének, az elemi iskolai tanulóknak, a gimnazistáknak, az akadémistáknak és a műkedvelő felnőtteknek a képzése sem. Ez a hatás ugyan nem koncentrálódott olyan mértékben a városra, mint az iparos tanulók esetében, de a vizuális kultúra ezáltal fejlődésének Győr is haszonélvezője volt.

Tanítóképzés

A középszinthez tartozik a tanítóképzés, amely ugyancsak a főelemi vagy normaiskolához kapcsolódott szervezetileg, mint egyfajta gyakorlóiskolához, amelyben ezért a tanítás mintaszerűen magas színvonalon folyt. E keretekben 1778 és 1847 között működött a győri iskolamester-képző tanfolyam.³⁸ A Ratio szerint a normaiskola igazgatója – aki a tankerületi főigazgató mellett tevékenykedő anyanyelvi iskolák felügyelőjének helyettese is – a tanítóképzésben résztvevők oktatója. A képzés a tankerület elemi iskoláinak tanszemélyzetét volt hivatva szakszerűen fejleszteni. A tanítók itteni képzése – főként eleinte – inkább tekinthető továbbképzésnek, hiszen jórészt a már állásban lévő iskolamesterek vagy segédtanítók vettek részt az évente kétszeri, tavaszi és téli féléves tanfolyamon, amelynek látogatása után „próbatétel” volt, azaz képesítő vizsgát tettek a hallgatók. A hangsúly ezen a vizsgán volt, a tan-

³⁶ Az adatok forrása a félévi anyakönyvi értesítő vagy kimutatás (Informationes), illetve az év végi nyomtatott értesítők. Lásd: SZÉKELY: Hieronymi 275–276. A legkorábbi nyomtatott értesítőt Bedy 1795–1796-ból ismerte, BEDY: A győri Nemzeti Rajziskola 21.

³⁷ Értesítő.

³⁸ Az intézmény történetére lásd: SCHLEICH: A győri kir. kat. tanítóképző, továbbá SCHLEICH: Egy negyedszázad, SCHLEICH: A győri tanítóképző a 19. század első negyedében, SCHLEICH: A győri tanítóképző a reformkorban.

folyam felkészítő jelleggel bírt, a vizsgára bocsátásnak nem volt feltétele, azonban a vizsgázók túlnyomó többsége a tanfolyamok hallgatói közül került ki. A képesítés több fokozatú volt, a legegyszerűbb, jórészt falvakban található (trivialis) iskolában való tanítástól, a katonai iskolákon át a városi és kiemelt elemi iskolákig terjedt. Az 1820/21 tanév befejeztével Fejér György tankerületi főigazgatónak a képzést leminősítő jelentése következményeként a Helytartótanács beszüntette a tanfolyamokat, próbatételek azonban voltak, 1824, 1825-ben egy-egy, 1826-tól pedig folyamatosan évente többször, végül 1829-től a tanfolyam is újraindult. A hallgatók valóban túlnyomóan már pályán lévő tanítók közül kerültek ki, csak kis részben voltak magántanítók, diákok és egyéb más foglalkozásúak vagy éppen állástalanok.

A tanítóképezdei hallgatók, a praeparandusok által elsajátítandó ismereteket és készségeket a Ratio a következőkben határozza meg: ne csak a tanítandó tárgyakat sajátítsák el, hanem magát a tanítási módszert is.³⁹ Ez a módszer – amit valójában egyik Ratio sem fejt ki részletesen – nem volt más, mint a Felbiger-féle Methodus, amelynek négy alapeleme a következő: osztálytanítás, kérdve kifejtés, a kezdőbetűkkel memorizálás, illetve táblákra írt tartalmakkal való memorizálás.⁴⁰ A készségek tekintetében pedig szükséges a „tetszetős” írás, különféle épületek és alakok rajzolása, geometriai és fizikai alapismeretek, valamint a zenében, különösen az orgonálásban való jártasság kifejlesztése, utóbbi a tanítóknál gyakran jelentkező kántori feladatok ellátása végett. A mesterképző 1801-es Protocolluma, azaz jegyzőkönyve a tananyagot a következőképpen rögzítette: 1. Tanulás tudománya, 2. A Magyar és Német Helyes Írás, 3. A Magyar és Német Ékes Írás, 4. Számvetés. A második Ratio a készségtárgyakat némileg bővebben határozza meg, kiegészíti a levelek megfogalmazásának szabályaival és a mechanika elemeivel.⁴¹ Ezekhez 1827-ben még a hittan tanítása csatlakozott.

Az oktatás nyelve kezdetben német és latin volt, II. József uralkodása alatt német, 1790-től magyar lesz, de 1796-tól megint latin egészen 1847-ig, a megszűnésig, jóllehet 1845-ben hivatalosan a magyar lett.

A győri tanítóképzőben hetven év alatt, 1778-tól 1847-ig 993 tanító nyert képesítést. Évi átlagban 14 hallgató, átlag feletti számban az első két évben voltak (30), valamint az utolsó húsz évben (19). Felekezeti megoszlásuk az első negyedszázadra ismert, 1780–1806 között 82,4 százalékuk római katolikus, 13,4 százalékuk evangélikus és 1,8 százalék zsidó vallású volt. A korszak második felében tanítónők is tettek vizsgát, ismereteink szerint először 1827 novemberében hat Orsolya rendi apáca, akik vélhetően a győri leányiskola tanítói voltak. Később, az 1840-es évek második felében a győri magán leányiskolák tanítónői álltak a vizsgabizottság elé, mivel az új, 1845-ben kiadott „tanodai szabályzat” szigorúan megkövetelte ezt tőlük is.

³⁹ RE 99.§ (Ratio 73.)

⁴⁰ KOSÁRY: Művelődés 455–456. Az Ausztriában 1774-ben bevezetett Allgemeine Schuhlordnungban lefektetett didaktikai módszer.

⁴¹ REP 25. § (Ratio 239.)

A hallgatók korösszetételét tekintve a kezdeti évek 36 éves átlaga csökkenni kezdett, az 1820-as évek vége felé 24-25 évre, majd a negyvenes években valamivel még utóbbi alá. Ez a csökkenés alighanem összefüggésben van a továbbképző, illetve a továbbtanulási jelleg közötti arányok elmozdulásával is, utóbbi javára.

A beiskolázási területet vizsgálva azt találjuk, hogy túlnyomóan a Dunántúlról jöttek a hallgatók, ezen belül legnagyobb arányban Sopron megyéből. Eleinte e megye német nyelvű iskoláinak tanítói látogatták a tanfolyamot, és arányuk végig kiemelkedő maradt, 1780–1806 között több mint egyharmad (34,6%), amíg Győr megyéé nem éri el az egyötödöt (18,8%).⁴² A helybeliek, Győr városiak a rendelkezésünkre álló kevés erre vonatkozó adat alapján nem sokan voltak a hallgatók közt: az első három tanfolyamon mindössze kettő. Azonban a számos győri elemi iskola, illetve leányiskola tanítói, mint láttuk fentebb, nyilván a megyei társaiknál nagyobb eséllyel lettek a tanfolyamok és próbatétek résztvevői.

Végül a hallgatók előképzettségéről kell szót ejtenünk. Az elvileg meghatározott, valamilyen szintű gimnáziumi végzettséghez⁴³ képest magas az alapfokon iskolázottak aránya a 19. század első három évtizedének részleges adatai szerint: valamivel több mint 40 százalékot tettek ki a triviális vagy elemi iskolai végzettségűek, ámbár időben csökkenő arányban. A valamilyen szintű gimnáziumi vagy „humaniorak” végzettségűek ennél valamivel kevesebben (37%) voltak, némileg növekedő arányban. Végül a bölcséleti évfolyamok végzettjei vagy „főiskolai” végzettségűek 10 százalék felett, esetükben csökkenés tapasztalható. Ezekből az adatokból kibontakozó tendancia ugyancsak a közvetlen továbbtanulási jelleg erősödése mellett szól. Az is látszik ezekből a fenti – nem teljesen szisztematikusan összeállított – adatokból, hogy a győri tanítóképzésben életkorban, előképzettségben és származáshely tekintetében is meglehetősen heterogén diáknépesség vett részt.

A tanügyi kormányzat 1840-ben öt önálló szervezetű, két éves évfolyamú királyi katolikus tanítóképző intézet felállításáról határozott a Tanulmányi Alap finanszírozásával. Az intézetek 1842-ben Pesten, Érsekújváron, Miskolcon, Nagykánizsán és Szegeden meg is nyíltak.⁴⁴ Az eredeti kormányzati szándék szerint Győrött is létesült volna ilyen intézmény, ám ennek pénzügyi alapja már nem volt biztosított a Tanulmányi Alapból. A Helytartótanács 1845-ben megkezdte a győri képző pénzügyi hátterének szervezését, és ennek sikeres megvalósítása után 1847. márciusi rendeletével engedélyezi felállítását. Az új intézet igazgatásával a gimnázium igazgatóját bízták meg, a két tanszék vezetését pályázat útján töltötték be egy egyházi és egy világi tanerővel, továbbá a zenemesteri állást is ilyen módon. A képzés 1847. október 9-én indult meg egy bérelt lakásban, Bugár György házá-

⁴² A többi dunántúli megye aránya: Vas 13%, Veszprém 10,7%, Moson 8, Zala 6,6%. SCHLEICH: Egy negyedszázad 20.

⁴³ A szakirodalomban nincs egységes álláspont ebben a kérdésben, vö. SZAKÁL: A magyar tanítóképzés 16. és 24.; HERMANN: Népoktatás a veszprémi 404.; KOSÁRY: Művelődés 457.; SCHLEICH: A győri tanítóképző a reformkorban 15.

⁴⁴ BÉNYEI: Oktatáspolitikai törekvések 295.

ban. Az első tanévben beiratkozott hét hallgató mindegyike katolikus felekezeti volt, hárman Győr, négyen Sopron megyei születésűek, egy kivételével 1–5 éves tanítói gyakorlattal rendelkeztek. Előképzettségüket tekintve négyen gimnáziumi alsóbb, grammatikai osztályokat végeztek, egy a teljes gimnáziumot, ketten pedig elemi iskolai osztályokat. Négyen közülük német nyelvtudással rendelkeztek. Ötnek apja tanító, kettőnek földműves volt.

Az evangélikus középtanoda

A 16. század végi alapítású evangélikus iskola több mint harminc év szünet után, az evangélikus gyülekezet 1783-as újjáalakulásával indult újra és fokozatosan fejlődött, a tanulólétszám növekedésével tanerői számát is növelte. 1785-ben már négy fiú és egy lányosztálya volt, minden osztály saját tanítóval.⁴⁵ 1790-től újabb felső osztály indult, amelyben Nagy Pál németországi egyetemen tanult rektor grammatikát és syntaxist tanított, így ekkortól már latiniskola vagy kisközpontként is működött a győri evangélikus tanoda.⁴⁶ Ehhez járult az ún. vándor alumneum, ami a szegény de tehetséges és szorgalmas diákok váltakozó gyülekezetbeli családjuknál történő étkeztetését biztosította, majd 1795-től a Szeredi Kovács József alapítványából létrehozott konviktus, amely a bentlakásos ellátást is lehetővé tette a távolabbi vidékek diákjai számára. Meg kell említeni még a Würth és Viczián alapítványokat is, amelyek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az iskola kiterjedt, főként felvidéki területről fogadhatta az evangélikus tanulókat. 1796-ban befejeződött az iskolának is helyt adó épület felépítése, így az addig bérelt helyiségekben folyó tanítás végleges otthonra lett. A tanerők száma ekkor négy volt. A tanrend folyamatos változásban volt, mivel az iskola, illetve annak igazgatója ennek alakításában meglehetősen függetlenséget élvezett. Az iskola rendtartásai azt azonban előírták, hogy a felsőbb iskolába továbbtanulni szándékozók esetében a tananyagot és tankönyveket a pozsonyi és soproni líceumok tanrendjéhez illeszkedően válasszák meg. Az iskola 1824. évi rendtartása tanrendet is magában foglal, ennek alapján kaphatunk pontos képet működéséről.⁴⁷ E szerint a tanulóknak négy osztálya van és egy külön a lányoknak. Az I. vagy Elementaris Classis képezte az elemi iskola kezdő osztályát, tovább bontva „kisebbségre” és „nagyobbakra” a mindkét nemű tanulókat, azaz valójában két éves tanfolyamot jelentettek. Ebben az osztályban az elemi ismereteket és készségeket sajátították el,

⁴⁵ Az iskola történetét Eöttevényi Nagy Olivér munkája alapján vázolom, lásd: EÖTTEVÉNYI NAGY: Az evang. keresztyén.

⁴⁶ Az iskola megnevezése igencsak változó, az evangélikus országos schematizmusokban (névtárakban) említik mint Schola latina usque ad Syntaxim (Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum), Schola civica seniorialis (Schematismus generalis ecclesiarum et scholarum evang.) és progymnasium (Ágost. Hitv. Évangy. Egyház egyetemes névtára). Ez nem meglepő, hiszen az evangélikus oktatáson belül nem volt egységes tanulmányi-szervezeti rend, egységesített iskolatípusokkal. Vö: SZELÉNYI A magyar ev. iskolák története 116.

⁴⁷ RMEGYL Győr iskolai rendtartás, 1824. (fedlapon: A győri ev. iskolák tanterve, 1824.)

elsősorban az olvasást és írást anyanyelven, azaz magyarul az úJVárosi és németül a belvárosi gyermekek, valamint a vallási ismeretek alapjait és énekeket.

A II. Classisban a „kisebbek” ez előbbi osztályban tanultakat gyakorolták és folytatják, a „nagyobbak” pedig a számtan, valamint a latin nyelvű olvasást és deklinációt tanulták.

A III. Classis már az algimnázium első osztályát képezte, itt a latin nyelv tanulása már középpontba került, jóllehet „a polgárnak szükséges ismeretek és gyakorlatok sem kell elmulasztani”: a heti 20 összes tanórából 6-ot a latintanulás tett ki, 3-3-at a számtan, illetve az első évben a földrajz, a másodikban a történelem, 2-2 óra jutott hetente a vallás, a szép- és helyesírás, az anyanyelvi fogalmazás és a természettan tanulására. Az osztály három éves tanfolyamra oszlott, amelyet a tanuló tehetségétől és szorgalmától függően akár gyorsabban is teljesíthetett.

A IV. Classis rendeltetése a diákok felkészítése arra, hogy a soproni vagy pozsonyi gimnáziumok humanitás osztályaiban folytathassák tanulmányaikat, ezért a tanítási nyelv itt alapvetően latin, bár „az anya nyelvekre is meg legyen a szükséges tekintet”. A tananyag a latin grammatika elmélete, és a klasszikus szerzők olvasása mellett a matematika, fizika, geometria, földrajz, történelem és vallás tudományában is előrehaladást kellett tenni a kurzus – előbbi osztályhoz hasonló beosztású – három éve alatt.

Végül a Lányok Classisa következik, amelynek célja, hogy abban a leányok „mind azon iskolai tudományokra taníttassanak, a’ mellyek nekik az életben szükségesek lesznek”, azaz olvasásra 5 óra, számvetésre és vallás tudományára 4–4 óra, bibliai históriákra, énekekre, szép- és helyesírásra 3–3 óra, végül geográfiai és természeti dolgok ismeretére, valamint német és magyar nyelvtanra, fogalmazásra 2–2 óra. Minden osztálynak saját tanára volt, így az oktatók száma ötre emelkedett.

Minden osztályban minden nap tanulás előtt és után a vallásos éneklés és imádság természetesen elmaradhatatlan volt, azt a rendtartás magától értetődően említi.

A fenti iskolaszervezet lényegében 1848-ig változatlan maradt, csak az elnevezések változtak át magyarrá a negyvenes évek közepétől. Az iskolának ekkor két tagozata lett: polgári iskolai alsó elemi vegyes, felsőelemi fiú és felsőelemi leány osztállyal, valamint gymnasium nyelvészeti alsó, és nyelvészeti felső osztállyal. Az evangélikus tanintézet ezek szerint egyfajta hibrid városi iskolaként működött, amelyben az elemi szintű, és ennél magasabb városi polgári műveltség felekezet sajátos átadása mellett a felsőbb oktatásra való felkészítés is nagy súllyal kapott helyet, nem kis részben a saját felekezeti értelmiségi utánpótlás biztosítása céljából. Fontos momentum, hogy a leányok oktatása is szerves részét képezte feladatkörének. Ehhez nagyon hasonló karakterű és történetű evangélikus középiskola működött Kőszegen.⁴⁸

⁴⁸ SASFI: Gimnazisták és társadalom 235–236.

Az iskola diákjairól egyelőre kevés megbízható adatunk van: osztálylétszámok az 1834–48 közötti evangélikus egyházi schematismusokból,⁴⁹ valamint ezen túlmenően, származási adatok az iskola 1845/46 és 46/47. tanévi nyomtatott értesítőiből.⁵⁰ Ezek szerint a kisgimnáziumi tagozaton 70–100 között, míg a polgáriskolai tagozaton 270–300 között változott a tanulók száma a fenti másfél évtizedben. Legtöbbször az 1838-as (400 diák) és 1844-es (390 diák) kimutatás szerint tanultak az iskolában. A részletes adatok alapján 1845/46–46/47-es két tanévben a gimnáziumi tagozaton tanuló több mint másfélszáz tanuló közel egyharmada, 49 diák nem volt győri, közülük egyaránt 8–8 tanuló Moson, Veszprém és Komárom megyéből érkezett, Pozsony megyéből 7-en, Győr megyéből pedig csak 6-an. Ezek az adatok viszonylag jelentős művelődési körzeti hatásról tesznek tanubizonyosságot. További kutatást igényel annak megválaszolása, hogy ezek a távolról érkezett diákok a győri egyházközség hathatós támogatásával tudtak ebben az iskolában tanulni, vagy más tényezők magyarázzák itteni tanulmányaikat. Ugyancsak további kutatást igényel annak kiderítése, hogy az 1824-es rendtartásban foglalt cél, a soproni és pozsonyi kerületi líceumokban való tanulmányokra történő előkészítés mennyire volt eredményes, milyen arányban és milyen szinten tanultak tovább a két közelebbi anyaiskolában. Érdekes lenne azt is megvizsgálni, milyen mértékben fordultak elő az iskola végzős diákjai esetében a helybéli katolikus felsőbb iskolákban, vagyis a gimnázium humanitás osztályaiban, illetve a királyi jogakadémián folytatott tanulmányok.

A katolikus gimnázium

A város leghosszabb múltra visszatekintő oktatási intézménye a katolikus gimnázium, amely legrégebbi alapítású a Dunántúlon, de a pozsonyinál is csak egy évvel fiatalabb. A város 1627-ben alapított jezsuita gimnáziumában a rend 1773-as feloszlása után is volt jezsuita és világi tanárokkal folytatódott az oktatás. 1776-ban pedig a tankerületek felállításával a győri kerület mintagimnáziuma lett. 1802 óta a bencés rend iskolája. A gimnázium hagyományos szemléletű intézménytörténete, Acsay Ferenc kiváló munkája jó ideje rendelkezésünkre áll.⁵¹ Jelen kötetben az iskola működésének hatását kívánjuk bemutatni, ezért az intézménytörténet részletes ismertetésétől eltekintünk. Mielőtt azonban a hatás történetébe kezdenénk, szükséges a gimnáziumot mint intézményt jellemeznünk, ahogy azt a Ratio Educationis meghatározta.

⁴⁹ Lásd a 46-os lábjegyzetet, továbbá a dunántúli evangélikus egyházkerület névtárát az 1834, 1838, 1844, 1848. évekre.

⁵⁰ A győri ág. vall. evangélikusok.

⁵¹ ACSAY: A győri kath. II–III.

A Ratio Educationis gimnáziuma

A királyi, azaz katolikus gimnáziumok célrendszerét és működési módját a két Ratio Educationis határozta meg. Ez adta azt a keretet, amelyen belül az egyes iskolák működése sajátos jelleget ölthetett, aszerint, hogy melyik iskolafokozat képzési célja került előtérbe, illetve a diákok mely társadalmi csoportjai jutottak be az intézménybe és milyen hosszú tanulmányokat folytattak ott. Meg kell jegyezni, hogy a Ratio Educationis nem tartalmazott semmilyen rendi diszkriminációt, nem tiltott senkit a tanulmányoktól – ugyanakkor azok általános szabadságát sem fogalmazta meg. A szabálykönyv a műveltség elosztásának feladatát ellátó közoktatás először itt definiált és legitimizált intézményrendszerét a fennálló társadalmi viszonyok újratermelésének szolgálatára rendelve a rendi művelődésszermény megvalósításának céljait a következőképpen határozta meg:

A kisgimnázium (1–3., 1807-től 1–4. grammatikai osztályok): az itt „eltöltött néhány esztendő után, felhagyva a tudományokkal, másféle pályára térnek át:

1. valamiféle mesterség végzésére vagy kereskedésre,
2. földbirtokon való gazdálkodásra, a királyi kincstár és magánosok pénzügyi szolgálatára,
3. mezővárosok vagy szabad királyi városok alsóbb tisztségeire,
4. a katonasághoz,
5. a bányászatban vagy pénzverésben való tevékenykedésre [hivatalba],
6. az otthoni ügyek és családi dolgok intézésére,
7. az anyanyelvi iskolák tanítói állásának elnyerésére,
8. végül a magasabb tudományok tanulására [azaz a humanitás osztályokba] lépnek fel.”

A gimnázium (1–2. humanitás osztályok) befejezése után: „sokan búcsút mondanak az iskolai tanulmányoknak részint azért, mert életkoruknál fogva már alkalmasakká váltak saját sorsuk intézésére, részint mert gyakran családjuk helyzete ezt követeli tőlük, ezért egyesek

1. a papi rendbe lépnek, vagy valamelyik Magyarországon letelepült szerzetesi közösségnek kötelezik el magukat,
2. az anyanyelvi iskolák vagy kisgimnáziumok oktatóivá lesznek,
3. visszatérnek a szülői házba, hogy átvegyék a rájuk hagyott örökséget, vagy magukra veszik a család fenntartásának gondját és családi ügyeik intézését a mindennapi életben tanulják meg,
4. főurak mellett helyezkednek el, mint titkárok, számadáskönyvek vezetői stb.,
5. végül másfajta – fentebb már említett életmódot választanak maguknak.”⁵²

⁵² RE 4. § (Ratio 20–21.) A szabálykönyv 1806-os második kiadása lényegében ugyanezen célokat határozza meg némileg egyszerűbben: REP Előszó (Ratio 221.)

Ezért ez utóbbi típus – teszi hozzá a szabálykönyv –, a teljes gimnázium népszerű a benne tanított ismeretek hasznát illetően, és mivel sok helyen található, így a bejárás könnyű lehetősége miatt is nagy számban látogatja a diákság. Bevégezve aztán a gimnáziumot a legtöbben befejezik iskolai tanulmányaikat, számosan azonban tovább folytatják és a filozófia tanulása felé veszik útjukat.

A fenti meghatározásokból látható, hogy a gimnáziumnak mint egyedüli középszintű oktatási intézménynek több képzési funkciót kellett betöltenie. Az eredeti, felsőszintű oktatásra előkészítő feladatköre mellett, mondhatni az összes több-kevesebb iskolai műveltséget igénylő hivatásra készítette fel diákjait. Mindemellett nemcsak az elkülönülő, foglalkozás szerűen végzett adminisztratív tevékenységekről van szó, hanem a birtokosok, illetve más önálló egzisztenciák magasabb műveltségéről is. A gimnáziumi képzés e széleskörűen meghatározott céljai az elvégzett osztályok száma, azaz az azokban elsajátított tudás jellege szerint rendeződtek egyfajta tevékenységi hierarchiába. Ez a hierarchia a tanulók számában is jelentkezett: a kezdő osztályból felfelé haladva fokozatosan csökkent a diákok osztályonkénti száma, az osztályszerkezet sémáját mintegy piramis alakúra formálva. A felsőbb oktatáson belüli létszámoknak ez a piramis formája a sokféle, eltérő hosszúságú tanulmányokat igénylő intézményi jelleg lényegi következménye volt. A rövidebb tanulmányok tehát ebben a rendszerben alapvetően nem a tanulmányi siker telenséget jelentették, hanem sajátos intézményi működési módot annak következtében, hogy még nem alakultak a különböző képzési célokra külön iskola-típusok. Ennek eredményeképpen a diákság származási összetétele is meglehetősen heterogén lehetett. Ugyanakkor, ha szűk keretek között is, de adott volt a lehetőség kiváló tanulmányi teljesítmény révén átlépni a rendileg kijelölt műveltségi pályákat: a hosszabb tanulmányokkal, lehetséges volt a magasabb társadalmi pozícióba emelkedés. Ennek eredeti formája az egyházi pályára lépés volt, ahol a katolikus egyházon belüli papi nőtlenség szükségszerűvé tette az utánpótlás döntően nem családi reprodukcióval történő biztosítását, mely utóbbi a protestáns egyházakon belül volt jellemző. Másfelől az adminisztratív feladatkörök mind gyorsabb terjedése a világi szervezetekben egyre nagyobb számban és növekvő mértékben igényelte az iskolázottságot, ezek betöltésére pedig minden társadalmi csoportból származó egyénnek lehetősége nyílt az eredményes tanulmányok révén.

Az anyakönyv mint a hatástörténet alapforrása

Az intézményi hatás feltárásának elsődleges lelőhelye az iskolák anyakönyvei, ezek adatai alapján kaphatunk választ fenti kérdéseinkre. Az anyakönyvnek számos változata és elnevezése (jelentés, törzskönyv, névkönyv stb.) ismert, a jelen esetben használt győri gimnáziumé a második Ratio időszakában már egységesen szabályozott királyi katolikus iskolák sztenderdjét képviseli, azaz félévente felvették minden diákról, szabvány rovatokkal, melyek három adatcsoportot képeznek:

- a diák személyes adatai: név, életkor, vallás, nemzetiség, születési hely;
- a szülő vagy gondviselő neve és ebbéli minősége, társadalmi állapota, lakhelye;
- a diák tanulmányi előmenetele: tanév, osztály, érdemjegyek, ösztöndíjat élvez-e.⁵³

Az eddigiekben bemutatott iskolák esetében használt nyomtatott értesítőkkal szemben az anyakönyvek lényegesen adatgazdagabbak, ez a jellemzőjük ad lehetőséget az iskolázás, az iskola társadalmi hatásának mélyebb elemzésére.

Az átadott tudás

Mielőtt azonban a beiskolázási létszámok anyakönyvi adatainak elemzésével a győri gimnázium közel hét évtizedes működéséből levonható következtetéseinket megfogalmaznánk, lényeges röviden kitérnünk a gimnáziumi oktatás tartalmi kérdéseire. Az első Ratio a felvilágosodás szellemében a korábbi általánosan elterjedt latin központú jezsuita tananyaghoz képest jelentős természettudományos és reál-gyakorlati jellegű ismerettel, készségtárggyal bővítette a tantervet. Mindemellett a kisgimnázium tanítási idejének felét, a humanitás osztályokénak kevéssel több mint felét fordították a klasszikus nyelv elsajátítására. A második Ratio tanrendje szerint ez az arány minimálisan növekedett, azonban ez már tartalmazta a magyar – mint 1790-től fokozatosan teret nyerő – államnyelvre fordított viszonylag alacsony óraszámot is, valamint az egyéb, többségi beszélt nyelvek mint az alsóbb osztályokban alternatív oktatási segédnyelvek gyakorlásának idejét is. Ezen arányok mentén értelmezhető a gimnázium fenti, a Ratióban említett népszerűségének változása is: a reformkori közvélemény elégedetlen ezzel az iskolatípussal, a latinra a magyar nyelv és irodalom ellenében fordított túlzott tanítási idő, a réalismeretek oktatásának hiánya részben egy új középiskola-típus kifejlesztésének igényét, részben az elemi oktatást helyezte a nyilvánosságon belüli diskurzusok középpontjába. Az iparosodás és a városi polgárság magyarosodása reformkori kettős programjának sikerre vitelében a gimnáziumban a közvélemény nem látott potenciált. A többfunkciós középiskolatípus szerepét újfajta iskolák készültek átvenni. Azt, hogy ezek a vélekedések miként hatottak a gimnáziumok látogatottságára, az iskolai keresletre, az alábbiakban fogjuk Győr esetében megmutatni.

A gimnazisták száma

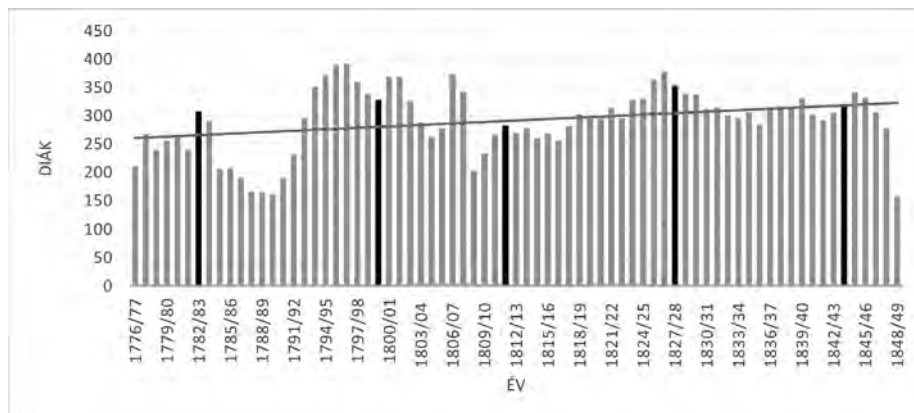
A győri gimnázium diákjainak összlétszáma a két Ratio időszakában a következőképpen alakult.

⁵³ Ezt az anyakönyvtípust *osztályozó* anyakönyvnek nevezhetjük (*Informatio de Juventute*), ugyanis létezik egy másik típus is, amit *beiratkozási* anyakönyvként határozhatunk meg (*Conscriptio*): ebben a diák és szülő fenti adatai mellett a tanulmányi adatok közül csak az ösztöndíj szerepel, ezeken túlmenően ebbe bejegyezték az előző iskolát, a korrepetitor vagy tanulmányi instruktor nevét, az előző tanulmányokról szóló bizonyítvány számát, valamint a szállásadója nevét és címét. A forrástípusról részletesebben lásd: SASFI: Gimnazisták és társadalom 125–136.

3. ábra

A győri gimnázium diákjainak összlétszáma 1777–1848 között

(ACSAY: A győri kath. II. 279., ACSAY: A győri kath. III. 500–502. Megjegyzés: Tanév eleji létszámok)

A grafikonon az emelkedő trenden belül két létszámcsúcs is látható: a nagyobbik (393 diák) az 1796/97-es tanévben, a kisebbik (373 diák) az 1826/27-es tanévben. Az első csúcsot egy mély hullámvölgy előzi meg, amit vélhetően a II. József féle rendelkezések, a gimnáziumba való felvétel és feljebb lépés rendi alapon való megszigorítása, valamint a német oktatási nyelv 1784-es elrendelése, a tandíj 1785-os bevezetése, továbbá az 1785–1790 közötti rendkívül rossztermésű évek együttesen okoztak,⁵⁴ korszakunkban ekkor a második legalacsonyabb a diákszám (166–163). Az ezt követő erőteljes emelkedés alighanem a józsefi tanügyi rendelkezések visszavonásával és a napóleoni háborúk magas mezőgazdasági árakat hozó konjunktúrájával magyarázható. A másik mélypont okozója a „franciajárás”, majd Győr francia seregek általi ostroma volt 1809-ben. Kisebb visszaesés észlelhető 1812–17 között, de innentől határozott emelkedő trendet látunk a 1827-es létszámcsúcsig. Innentől azonban jelentősen visszaesik a létszám, majd erős hullámmal némi növekedés áll be a diákok reformkori számában, ami 1845-ben éri el ennek a mozgalmas korszaknak legmagasabb értékét, majd innen folyamatosan erősen csökken a 1849-es szabadságharc miatti abszolút mélyponthoz (158). Az 1831. évi kolera, valamint a természeti csapások (1826 és 1830: árvíz, 1830 és 1843: tűzvész,⁵⁵ 1847-es éhínség) nem hagytak nyomot az összlétszám grafikonján. Ennek legfőbb – egyelőre hipotetikus – magyarázata az lehet, hogy a diákság többsége a módosabb rétegekből került ki, amelyeket kevésbé érintettek a természeti csapások következményei.⁵⁶

⁵⁴ SASFI: Tandíj.

⁵⁵ SZÁVAY: Győr 275.

⁵⁶ SASFI: Schulbesuch in Katastrophen.

2. táblázat

A győri gimnázium tízéves átlagos diákszáma korszakonként 1717–1846
(ACSAY: A győri kath. I. 90., ACSAY: A győri kath. II. 279., ACSAY: A győri kath. III. 500–502.
Megjegyzés: 1717–73 között a felső 5 osztály (Principistáig bezárólag), az 1806/07-es tanévtől
6 osztály összesített létszámadatai)

Jezsuita 18. század		Átmeneti (1802-től bencés)		Bencés	
év	diák	év	diák	év	diák
1717–26	343,1	1777–86	249,6	1807–16	264,7
1727–36	339,9	1787–96	251,7	1817–26	307,3
1737–46	324,5	1797–1806	331,9	1827–36	322,6
1747–56	329,6			1837–46	317,6
1757–66	267,9				
1767–73	250,4				

Ha a tízévenkénti átlaglétsszámok alakulását nézzük, azt láthatjuk, hogy a létszám a jezsuiták utolsó csonka évtizedében és a Ratio Educationis első két évtizedében volt – közel azonos szinten – a legalacsonyabb a kimutatott 130 évben.⁵⁷ De az is látszik, hogy a 18. század első felének magas létszámait már csak megközelíteni tudta a reformkor diák-konjunktúrája.

A győri gimnazisták származásának területi megoszlása

A győri gimnázium diákjainak jellemzőit a továbbiakban a korszakból vett öt minta tanév anyakönyvi adatai alapján mutatjuk be. Ezek a kiválasztott tanévek az alábbi táblázaton láthatók, amelyek kiválasztásánál az arányos megoszlás mellett az anyakönyv adatbőrsége volt a meghatározó szempont, amely a korai idő-

3. táblázat

A diákok származáshelyének a saját és szomszédos megyék szerinti megoszlása az öt mintaévben (%)

Megye	1782/83	1799/1800	1811/12	1827/28	1843/44
Győr	62,8	65,0	79,5	78,2	78,4
Sopron	6,4	5,3	5,5	4,2	3,5
Moson	3,2	3,8	0,7	4,0	2,3
Veszprém	5,1	9,7	1,5	3,1	3,2
Komárom	2,6	4,4	3,7	2,5	3,5

⁵⁷ Katolikus gimnáziumok 18. századi diáklétszámának alakulásáról lásd: SZEKÉR: Reformok és hanyatlás? 4.

szakban még nem egyenletes. Ilyen formán négy mintaév valamivel átlag, azaz 300 fő feletti, és csak egy, az 1811/12-es tanévi valamivel átlag alatti (272) diáklétszámot, azaz mérhető sokaságot prezentál. Nézzük hát e minták alapján először a gimnázium beiskolázási körzetének kiterjedését.

A táblázat számai elég egyértelműen mutatják, hogy a győri gimnázium diákjai, főként az 1810-es évektől saját megyéjéből kerültek ki.

A következő táblázaton elsőként szembetűnik, hogy az ún. Nagy-Győr tanulói a saját megyebeli diákoknak szinte minden mintaévben több mint háromnegyedét tették ki, a szabad királyi városé pedig kétharmadát.⁵⁸

4. táblázat

A Győr megyei diákok származáshelyének megoszlása az öt mintaévben (%)
(* Győrsziget és Révfalu adataival bővítve)

Terület	1782/83	1799/1800	1811/12	1827/28	1843/44
Győr	65,8	65,7	66,8	70,1	67,0
Nagy-Győr*	75,5	77,4	73,3	81,7	81,8
Pusztai járás	12,3	13,9	13,8	8,6	10,8
Tóközi-Szigetközi-Csilizközi járás	8,2	12,3	6,5	5,4	5,0
Sokoróaljai járás	3,6	2,6	5,5	4,3	2,5

A járások tekintetében a pusztai járás egy mintaév kivételével mindig 10 százalék feletti arányt képviselt a Győr megyei gimnazisták között. Mellette a tó-, sziget- és csilizközi járásból érkeztek még nagyobb számban a diákok, különösen az első két metszet éveiben.

Az egyes települések diákkibocsátó képességét ezen a fenti mintaéves módszerrel nem lehet megbízhatóan kimutatni az egyes évek között levő nagyobb időtáv miatt. Azonban néhány település ilyen formán is viszonylag gyakran szerepel a diákok lakhelyének kimutatásánál. Ilyen Szentmárton (Pannonhalma), a pusztai járás és az egész megye legjelentősebb mezővárosa, a bencés rendi apátság központja, amely minden metszeti évben legalább öt, összesen 33 diákkal szerepel a gimnáziumi anyakönyvben. De van még három település, amely négy mintaévben is ugyanígy megtalálható, két-két alkalommal legalább 3 diákkal képviseltette magát: Pér, Asszonyfa és Tét.

⁵⁸ Győrsziget és Révfalu közigazgatásilag ugyan csak 1905-ben csatlakozott a városhoz, de már ekkor is Győr külvárosaként funkcionált. BALÁZS: Győr 109–113.

A helybeli diákok

5. táblázat

A győri diákok aránya a teljes diákságon belül tagozatonként az öt mintaévben (%)

* Győrsziget és Révfalu adataival bővítve

	1782/83	1799/1800		1811/12	1827/28	1843/44
gram1–3	43,0	49,4	gram1–2	56,5	53,5	55,3
hum1–2	39,0	24,4	gram3–4	42,5	59,4	55,3
Győr mind	41,7	37,6	hum1–2	58,8	52,9	42,7
Nagy-Győr*	47,8	44,4	Győr mind	53,3	53,5	52,3
			Nagy-Győr*	58,5	64,1	63,9

A jogi értelemben vett város aránya az összes Győrben tanuló gimnazistán belül is magas volt, az első két mintaévben 40 százalék körül, a 19. század első felében pedig mindhárom mintaévben némileg 50 százalék felett. Nagy-Győr adataival pedig tovább emelkedett arányuk. Ez a dunántúli gimnáziumok között a 19. századi mintaévek alapján igen magas értéket képvisel, ennél csak a pápai, humanitás osztályokkal nem rendelkező kisgimnáziumé volt valamivel magasabb.⁵⁹

A győri kezdő gimnazistáknak előtanulmányaikat – mint előbb láttuk – az elemi iskolákban kellett végezniük. A főelemi már korábban is használt értesítőből visszakerestük, milyen mértékben kerültek innen a gimnáziumba a fiúk: a reformkori négy mintaév kezdő grammatikai osztályának névadatai szerint több mint kétharmaduk a főelemiből került a gimnáziumba, nagyobbik részük az elemi 2. osztálya, kisebbik részük a 3. osztálya végeztével. Az 1845-ös elemi iskolai reform után ennek rendelkezései szerint már a 3. osztály után léptek a gimnázium első osztályába. Ennek alapján nem kétséges, hogy a Ratio időszakában a különböző szintű királyi iskolák valóságos rendszerként működve, tevékenységük egymásra épült. Ebben az értelemben a helybeli, a normaiskolában tanult diákok jelentős előnyre tettek szert, amint ez Fiáth Ferenc, a Veszprém megyei Akán élő középbir-tokos nemes, egykori győri gimnazista emlékiratában kifejezésre is jut.⁶⁰

Ha helybeliek humanitás osztályokon belüli arányát is szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy az öt évből háromban ez is meglehetősen magas, nem tér el jelentősen a grammatikai osztályok értékeitől. Ez pedig határozott jelzése annak, hogy a helybeli diákok nagy arányban törekedtek a felsőfokú oktatásban való továbblépésre – ami persze nem túl meglepő, hiszen a városban adva volt ennek a lehetősége, mind bölcséleti, a jogi és teológiai stúdiumokat illetően.

⁵⁹ Részletesen lásd: SASFI: Gimnazisták és társadalom 198. (14. táblázat)

⁶⁰ Mint írja „emlékezem, hogy nehezemre esett a tanulás, mert normalis iskolát nem végezvén, a többi társaim előnyben voltak fölöttem” FIÁTH: Életem és élményeim 23. Lajos öccsét viszont már hat és fél évesen beiratták a második normál iskolába – igaz, az emlékiró szerint azért, mert elevensége miatt otthon már nem bírtak vele. Uo. 26.

A helybeli gimnazisták felekezeti összetétele

1783-ban még nincs más felekezetű diák regisztrálva az anyakönyvben, következő két mintaévben egy-két görög katolikus és görög keleti felekezetű diákot találunk. A reformkori két utolsó metszetben némiképpen megnövekszik a más felekezetűek aránya: előbb a protestánsok jelennek meg nagyobb számban a tanulók között, majd 1844-re a zsidó vallásúak is. Ekkor a 15 nem katolikus nagy-győri gimnazista a helybeli diákok 7,6 százalékát tette ki.

A helybeli gimnazisták társadalmi háttere

E tekintetben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a város mely társadalmi csoportjai a legaktívabb használói a gimnáziumnak, mely csoportokban intenzív a gimnázium által átadott műveltség reprodukciója, illetve mely rétegekben tud újonnan teret nyerni. A gimnáziumi anyakönyv szülőre vagy gondviselőre vonatkozó bejegyzései értelmezésével tudjuk számba venni a diákok származásának társadalmi dimenzióit, annyira pontosan, amennyire ezek a bejegyzések lehetővé teszik. Az elemzett mintaévekben rendi szemléletű kategorizációt alkalmaztak az anyakönyvet kitöltő tanárok. Eszerint leggyakrabban nemes (nobilis), polgár (civis), nemtelen (ignobilis) vagy közrendű (plebejus) rendi állást tüntettek fel, továbbá a különböző hivatalviselőket hivataluk megnevezésével. Ez utóbbiakat „Tanultak” kategóriában összesítettük, mivel mindegyik ilyen tevékenység több-kevesebb iskolázottságot igényelt. E tanultak kategóriába soroltak esetében a rendi állást nem adták meg, illetve fordítva sem: ritka kivétellel rendi állás bejegyzés esetén nem adtak meg foglalkozást.

6. táblázat

A győri gimnázium nagy-győri diákjainak társadalmi háttere az öt mintaévben (%)

Rendi állás Tanév	Nemes (Nobilis)	„Tanult”	Polgár (Civis)	Nemtelen (Ignobilis + Plebejus)
1782/83.	14,8	-	73,2	12,1
1799/1800.	13,9	2,6	62,9	19,2
1811/12.	3,8	9,4	61,0	4,4
1827/28.	14,5	6,2	57,7	17,6
1843/44.	17,2	4,0	47,0	28,3

A táblázat adatai alapján látható, hogy a helybeliek között a polgárok aránya az utolsó mintaév kivételével mindig többséget képviselt, bár időben egyre csökkenő mértékben. A nemesek aránya is viszonylag stabil, de itt két mintaévben is nagyobb eltérés látható ettől a 15 százalékos értéktől.

A gimnáziumi anyakönyvbe civisként bejegyzett szülők túlnyomó részükben győri polgárjoggal rendelkező személyek voltak,⁶¹ vagyis a szabad királyi város intézményesen integrált közösségének tagjai. Ezért érdemes az adatokat Győr városra szűkítve is megvizsgálnunk. Továbbá a felső kettő, a humanitás osztályok részarányát is kimutattuk, amiből a felsőfokú továbbtanulás lehetséges mértékére következtethetünk.

7. táblázat

A győri gimnázium győri diákjainak társadalmi háttere
a két humanitás osztály értékének feltűntetésével az öt mintaévben (%)

Rendi állás Tanév	Nemes (Nobilis)	„Tanult”	Polgár (Civis)	Nemtelen (Ignobilis+ Plebejus)
1782/83. összes	16,9	-	83,1	-
- hum1-2	26,8	-	73,2	-
1799/1800. összes	15,0	-	70,1	11,8
- hum1-2	22,0	-	46,3	24,4
1811/12. összes	4,1	12,4	66,9	3,5
- hum1-2	7,5	7,5	75,0	10,0
1827/28. összes	15,4	7,2	65,6	8,7
- hum1-2	25,5	9,1	56,4	1,7
1843/44. összes	19,8	4,3	56,8	17,3
- hum1-2	28,1	12,5	56,3	3,1

A szűken Győr városra vonatkozó adatok szerint először is azt figyelhetjük meg, hogy a civis többség végig megmarad. A polgárként regisztrált szülők adatait nézve egyértelmű, hogy a győri gimnázium helybeli diákságán belül a győri polgárok fiai a 19. század első harmadában markáns, kétharmados többségi csoportot képeztek. Arányuk a diákság egészén belül is jelentős, az első mintaévet leszámítva a civis szülők mindig többen voltak mint a nemesek. Ezek a civisek pedig túlnyomórészt győri polgárok voltak. Felmerül így annak lehetősége, hogy egyfelől a város polgárai egyfajta kulturális mintát közvetítettek a gimnáziumon belül, másfelől pedig az, hogy ezáltal bizonyos értelemben ki is sajátíthatták az intézményt. Ez a benyomásunk tovább erősödhet, ha a továbbtanulást jelző humanitás osztály adatait vesszük szemügyre. Ezeket nézve ellentétes tendenciát figyelhetünk meg a polgár, valamint nemes származású tanulók adataiban: a polgárfiúk aránya a humanitás osztályokban csökken ugyan, de még mindig tekintélyes, azaz nem csak az alsó, ún. polgáriskolai osztályokat látogatták nagy számban, hanem a továbbtanulást lehetővé tevő két felsőt is. Ez arra enged következtetni, hogy a honorator, azaz nem nemes értelmiség utánpótlása jelentős mértékben kerülhetett ki közülük ezen a módon. A nemesfiúk esetében ez a mutatópár fordított: az alsóbb osztályokban jellemzően kevesebben tanultak mint a végzősökben. Ennek magyarázatában a

⁶¹ SASFI: A reformkori győri gimnázium.

nobilis kategória heterogenitásának feloldása segíthet, mivel ebben a városban lakó nemesek összessége foglaltatik benne, nemes kézművestől (aki esetleg civis is, de nemesként kíván megjelenni a gimnáziumban) a városban lakó jómódú és tekintélyes megyei vagy uradalmi tisztségviselőig, akinek fiai rendszerint nem az első osztályban kezdték meg gimnáziumi tanulmányaikat. A Tanultak kategória adatai a két előbbi iskolázási pályatípuséi között helyezkednek el, de kevésbé jellemezhetők, főként alacsony számuk miatt. A győri tanult apák között találunk uradalmi tiszteket, tanárokat, ügyvédeket és alsóbb városi és királyi tisztségviselőket.

Hátrányos helyzet: a „nemapás” gimnazisták

A nem apa gondviselő, főleg ha özvegy anya, többségében hátrányt jelentett a diákok előmenetelében. Ezen eseteket összeszámlálva azt kaptuk, hogy eleinte alacsony, 5 százalék körüli a számuk, majd növekszik, és a középső mintaévben, 1812-ben kiemelkedően magasra ugrik, az egynegyedét is meghaladja. A reformkori két metszetben arányuk visszaesik ugyan, de 14 százalék körül stabilizálódik. A győrieknél eleinte valamivel magasabb az egyszülős tanulók aránya, mint a teljes diákságban, a reformkorra azonban azonossá válik a két mutató. Az egyszülős családból származó diákok gondviselője az esetek több mint kétharmadában özvegy anya volt, a többiek esetében mostohaapa, gyám, nagymama, egyéb gondviselő. A kérdéskör további alapos, személy szintű, esettanulmány jellegű elemzést igényel, a családon belüli iskolázottsági, foglalkozási, vagyoni-jövedelmi jellemzők feltárásán túl, a társadalmi kapcsolati tőke, a stratégiai cselekvés meglétének megállapításáig. Ezek alapján fogalmazhatók meg hipotézisek a jelenség magyarázatára.

Felső szintű oktatás

A tudományakadémia 1773–1785

Az 1745-ben alapított jezsuita teológiai akadémia, amelyen időnként bizonyos fokú és mértékű jogi képzés is folyt, a jezsuita rend eltörlésével a királyi köznevelési intézményrendszer részévé vált.⁶² A jezsuiták 1773. őszi távozása után az akadémia működtetését gróf Zichy Ferenc győri püspök látta el hét világi pap és három volt jezsuita tanárral. Az akadémia így folyamatosan működött az új szervezetű királyi akadémia 1776. november 7-i megnyitásáig, amikor is a tankerület és egyben az intézmény főigazgatója gróf Niczky Kristóf lett. Niczky mellett az akadémia élére közvetlenül igazgató is került. A következő év szeptemberében közzétett Ratio Educationis a következőképpen határozta meg az öt királyi akadémia feladatát:

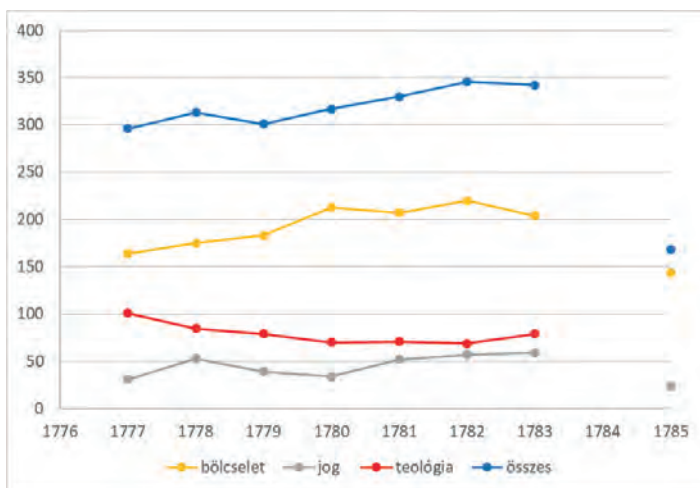
⁶² Az akadémia történetének alapirodalma Németh Ambrus munkája: NÉMETH: A győri tudomány-akadémia története I–III. Ennek felhasználásával az akadémia rövid, az átadott jogi tananyagot is érintő története: HORVÁTH: A győri jogakadémia 18–25.

„azt az oktatási intézményt nevezzük királyi akadémiának, amely könnyen bejárható utat kínál (...) a gimnáziumot befejező és a magasabb tanulmányok felé igyekvő ifjak számára a tudományok és ismeretkörök gazdagabb és mélyebb elsajátítására. Ha ugyanis ezeket megfelelőképpen birtokukba veszik, akkor alkalmasakká válnak mind a király, mind pedig a haza szolgálatára, de ugyanakkor előkészülhetnek az egyetemen szerzendő szélesebb körű műveltség megszerzésére is.”⁶³ „Ennek érdekében szükséges, hogy az akadémiai tagozat teljes időtartama két részre osztható, és közülük az elsőt a filozófia és a vele kapcsolatos ismeretkörök, a másikat pedig a hazai jog és közigazgatás oktatására kell fordítani.”⁶⁴

Ehhez képest a győri akadémián a jezsuita örökség következtében továbbra is folyt teológiai képzés, így itt a tagozatok száma három volt. 1780-ban a főiskola templommal és könyvtárral bővült, és teljes körűen állami intézmény lett. 1777-től a szerzetesrendek tanárait képesítő bizottság, 1782-től könyvvizsgáló hivatal (revisoratus librorum), azaz a cenzúra területi intézménye is működött az akadémia szervezeti keretein belül. Az akadémiai oktatás nyelve változatlanul a latin volt. 12 évi működés után azonban döntő fordulatok következtek be az intézmény életében: II. József rendeletei alapján először, 1784-ben a teológia válik ki az akadémia szervezetiéből, majd a rákövetkező évben az intézmény követi Pécsre a tankerületi főigazgatói székhelyet. Ennek következtében több mint másfél évtizedig szünetel a felsőfokú oktatás a városban, az akadémia és a főigazgatóság 1802-es visszaköltözéséig.

4. ábra

A győri királyi jogakadémia hallgatóinak létszáma az 1776/77–1784/85. közötti tanévben
(NÉMETH: A győri tudomány-akadémia története I. 77.)

⁶³ RE 162. § (Ratio 127.) Az Előszóban további ide vágó utalás olvasható: „a főrendűek és a nemes férfiak gyermekei többnyire a tudományok elsajátításának e küzdőterén szokták bevégezni tanulmányaikat.” RE 4.§ (Ratio 21.)

⁶⁴ RE 163. § (Ratio 128.)

Az 1773–85 közötti korszak akadémiai diákjainak létszámadatait 1777 és 1783 közötti évekből ismerjük. Eleinte évente 300 körüli diák látogatta az intézményt, majd az 1780-as évek elején 340 fő fölötti létszámokkal tetőzött számuk, a fenti intézkedések hatására azonban az 1784/85. tanévben már mindössze 168-an voltak. A bölceleti tanfolyam, azaz a „philosophia” hallgatói mindig a többséget alkották a diákok között, a legnagyobb arányban 1779/80-ban, ekkor több mint kétharmaduk volt bölcelet-hallgató. Ez érthető, mivel a filozófia tananyag az általános műveltség betetőzése volt, előkészítő stúdiuma minden – tehát nemcsak az akadémián folytatott – felsőfokú szaktanulmányoknak, így az egyetemi szakoktatásnak is. Lényeges továbbá, hogy amíg volt teológiai képzés, azaz 1784-ig, a teológus hallgatók száma – bár csökkenő mértékben – mindig meghaladta a jogászokét. Ennek magyarázata további kutatást igényel e két hagyományos diplomás hivatás felvevő piacainak feltérképezésével, a végzetek térbeli mozgásainak feltárásával.

Az 1782/83. tanévből maradtak fenn a hallgatókról származási helyükre és társadalmi hátterükre vonatkozó részletes adatok.⁶⁵ Ezek alapján lehetőségünk nyílik az akadémiai ifjúság átfogó statisztikai képét megrajzolnunk e korszak egyik utolsó tanévében. Az akadémia összlétszáma 348 diák, legnagyobb számban a bölcelet (vagy filozófia) két éves kurzusában, őket követték 79 fővel a teológusok négy évfolyamon, végül a joghallgatók 64-en két évfolyamban. A hallgatók *lakhelyi* adatukkal (*Habitatio*) azonosított származási területét nézve legtöbben, közel egyenlő arányban Sopron (21,3%) és Vas (19%) megyéből jöttek, a Győr megyeiek jelentősen kisebb arányban (13,8%) szerepeltek, majd csökkenő arányban a további azon megyék, amelyekből 10 főnél több diák jutott az akadémiára: Zala (8,1%), Pozsony (5,8%), Moson (4,9%), Komárom (4,3%), Veszprém (3,2%).

Ha az öt diáknál többet kibocsátó városokat nézzük, a következő sorrendet állíthatjuk fel: első helyen érthetően a székhely, Győr városa áll (24 diák, Győrszigettel együtt 27 diák, a Győr megyeiek 56,3%-a, a teljes létszám 7,8%-a), a következő két vasi város, Szombathely (9 diák) és Kőszeg (7 diák), a negyedik pedig Óvár (6 diák).

A diákok rendi megoszlása a teljes létszámot tekintve a következő volt: 47,4% nemes, 37,8% nemnemes és 15% polgár. A nemes diákok ezen átlagon felül Pozsony (85%), Komárom (80%), Zala (71,7%) és Veszprém (63,6%) megyéből érkeztek. Ezen vármegyékből döntő többségükben nemes diákok tanultak az akadémián.

Ha a rendi állás megoszlását tagozatok szerint nézzük, azt látjuk, hogy a joghallgatók éppen háromnegyede nemesi származású, a bölcelethallgatók között

⁶⁵ MNL GYSMGYL VIII. 1. Conscriptio & Informationis Calculus de Progressione in Literis, & Moribus Juventutis R. Academiae & Archi-Gymnasii Jaurinensis pro Scholastico Anno 1782/3.

átlagos az arányuk (49,7%), a teológushallgatók között azonban a legkisebb hányadot teszi ki (20,3%). Ennél a polgárok aránya is nagyobb volt valamivel (22%) a teológusok közt, a többségük pedig nemnemes származású (58,2%).

A 27 nagy-győri akadémista közül (3 győrszigeti) bölceletet 15-en, jogot 8-an, míg teológiát 4-en hallgattak. Rendi állás szerint a győriek 16-an polgárok, 9-en nemesek voltak, a 3 győrszigeti diák pedig nem nemes státussal szerepel az anyakönyvben.

Az állami korszak első szűk évtizedében tehát az akadémia meglehetősen nagy létszámmal működött, amelyen belül a nem nemes többségű teológusok száma némileg felülmúlta a markánsan nemesi dominanciájú jogászokét. Utóbbi jelenség összhangban áll a Ratio által említett szokással. Az előbbi jelenség viszont, a teológiai képzés ilyen jelentős szerepe azonban nem egyezik a királyi jogakadémiaának a szabálykönyv által meghatározott céljaival.

A jogakadémia 1802–1848

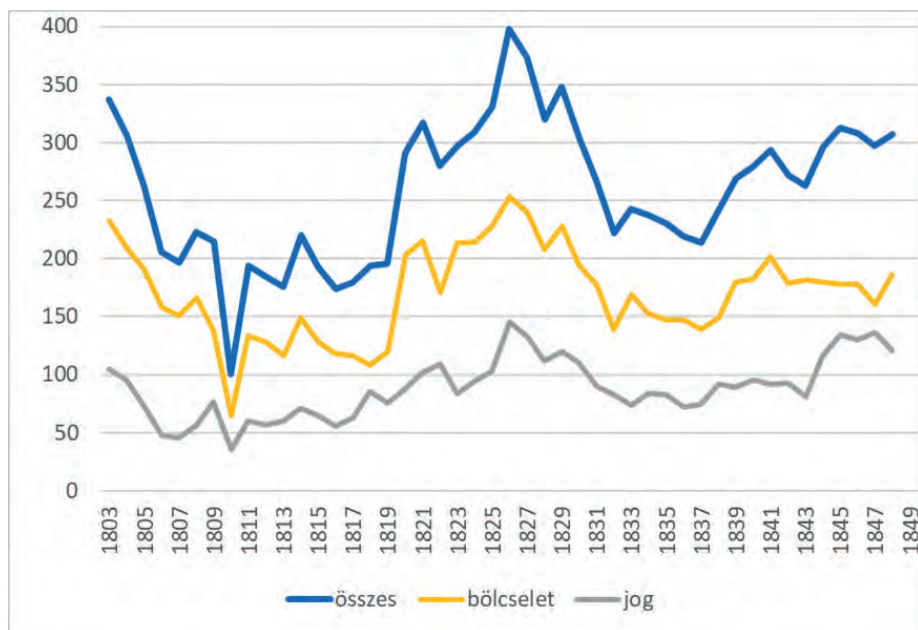
Győr városának, a győri káptalannak, Győr és a környező megyéknek az akadémia visszahelyezéseért folytatott hosszú küzdelmét 1802-ben koronázta siker, és az előadások a szokott időben, november elsején megkezdődtek a visszatelepült intézményben. Ezzel kezdődött az akadémiaának a szabadságharcig tartó virágkora: magas színvonalú tanári kar oktatta itt a Dunántúl magasabb műveltségre és képzettségre törekvő ifjúságát.

Az oktatás szervezeti rendje lényegében nem változott a távollét alatt, majd az 1806-ban kiadott második Ratio szerint sem.⁶⁶ A közvetített tartalom azonban folyamatosan módosult, fejlődött különösen a jogi ismeretek terén. A tanulás ingyenes volt, az akadémisták tandíjat nem fizettek, csak a fűtést fedező ún. fapénzt. A túlképzéstől és a következményeként fellépő szellemi proletariátus kialakulásától tartva a Helytartótanács 1828-ban és 1841-ben szigorítja az akadémiai tanulmányokhoz való hozzáférést: csak 1-es tanulmányi érdemosztályúak (és az ide sorolt eminensek) kezdenek meg az akadémiaát, illetve léphetnek ott tanulmányaikban feljebb. Meg kell még jegyezni, hogy a győri püspökség szeminaristái az akadémia bölceleti szakára jártak 1820-ig.

⁶⁶ A filozófiai (bölceleti) tagozaton tanulók célját a következőképpen fogalmazza meg az új kiadás előszava: „Nyilvánvaló az a szándékuk, hogy e [teológiai, jogi és orvosi] szaktudományok segítségével megélhetésük hasznos eszközeit biztosítsák maguknak, vagy pedig az, hogy a királynak és a hazának hasznos szolgálatokat végezzenek.” REP Előszó, (Ratio 221.) Azaz, a felsőfokú tanulmányokra előkészítő funkció kap e tagozatnál hangsúlyt, és külön intézménytípusként, azaz *liceum*ként is megnevezi. Az *akadémiához* ennél „bővebb és terjedelmesebb tudományos képzés és speciális jogtudományi tanulmány” kapcsolódik. (Uo. 222.)

5. ábra

A győri királyi jogakadémia hallgatóinak létszáma az 1802/03–1847/48. közötti tanévekben
(NÉMETH: A győri tudomány-akadémia története I. 119–124.)

A visszatelepült akadémia hallgatóinak létszáma a 19. század első felében a fentiek szerint alakult: a nagylétszámú kezdés után Győr francia ostroma, majd vélhetően az azt követő 1810. évi földrengés miatt zuhant a létszám. Innentől kisebb-nagyobb visszaeséssel emelkedett az 1826-os abszolút csúcsig. Ezt követően megint visszaesés következett, valószínűleg alapvetően a továbbtanulást megszigorító helytartótanácsi rendelet következményeként. Az 1837. évi mélypontot követően ismét emelkedik a diákok száma, hogy némi megtorpanással a '40-es évek második felében 300 fő körül állapodjon meg.

A diákok jellemzően születési adatukkal (*Loco natalis*) azonosított származási területét tekintve az időszak egészére vonatkozó adatok szerint Győr (15,3%) és Sopron (14%) vármegye emelkedik ki, amelyeket Veszprém követ (8,8%), majd Komárom (6,5%), Vas (6,3%) és Zala (5,5%) megyék közel egyenlő értékkel állnak az 5 százalék feletti részarányal bíró kibocsátó területek rangsorának élén.⁶⁷

A kibocsátó városok rangsorát természetesen Győr vezeti 8,5 százalékkal, Győrsziget adataival együtt pedig már 9,1 százalék ez az érték. Ez ugyancsak kimagasló, hiszen az ebben a rangsorban következő Pápa aránya mindössze 2,7 százalék az akadémisták között.⁶⁸

⁶⁷ JUHÁSZ: A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 33.

⁶⁸ Uo. 34.

Az akadémia diákságának túlnyomó többsége katolikus felekezetű volt, a más vallásúak közül csak az evangélikusok (4,8%) és a görögkeletiek (2,1) voltak számottevő mértékben jelen körükben.

Az akadémiai hallgatók rendi állás szerinti összetétele a közel fél évszázad során a következőképpen alakult: főnemes és nemes származású 31,3, polgár 18,4, közrendű 15,6 százalék. A bizonytalan és ismeretlen rendi állású diákok 35 százalékát tették ki a diákságnak.⁶⁹ A polgárok esetében Győr adata ismert, 275 hallgató apja vagy gondviselője volt civisként feltüntetve, ez az összes civis besorolású szülő 22,9 százaléka,⁷⁰ ami jól mutatja az akadémia jelentőségét a város polgársága számára.

Ezt a tárgykört a gimnázium esetében alkalmazott három mintaév adatai alapján valamivel részletesebben is tudjuk elemezni.

A helybeli, azaz nagy-győri *lakhelyű* diákok aránya a fenti származás szerinti értéknél magasabb a három mintaévben: 1812-ben 14,6, 1828-ban 16,6 és 1844-ben már 21,9 százalék. A lakóhely szerinti illetékesség nyilván eleve magasabb, mint a születéshely szerinti, azonban ha az 1783-as 7,8 százalékot is figyelembe vesszük határozott növekedési tendenciát látunk a helybeliek arányában.

Az első mintaévben még csak katolikusokat találunk a nagy-győri diákok között, a második metszetben már 3 evangélikus mellett 1-1 református és görögkeleti felekezetű fiatalember is látogatta az akadémiát, az utolsó mintaévben pedig már 11 protestáns (8 evangélikus, 3 református) diák volt a helybeliek között, ami mindenképpen jelentős részarányt (17,2%) jelent.

A diákok, illetve szüleik (gondviselőik) rendi állása tekintetében nem egyértelmű a kép, mivel ebben a korszakban már meglehetősen gyakori a foglalkozás feltüntetése is, többnyire a rendi pozíció helyett. Összességében az mondható, hogy a polgárok illetve az ún. polgári keresetűek, azaz kézművesek-iparosok-kereskedők fiai mindig többen voltak a helybeli diákok között, mint a városban élő nemesekéi.

Még egy mutatót érdemes megemlítenünk, a gimnáziumnál már tárgyalt „nem-apák” arányát. A három mintaév adatai szerint a „nemapás” diákok kétharmadánál özvegy anyjuk volt regisztrálva és egyharmaduk esetén egyéb gondviselő. Arányuk meglehetősen magas volt az összdiákságon belül, 20–29 százalék között mozgott. A nagy-győri helybeli diákoknál ez az arány valamivel kisebb, 19–23 százalék közötti volt.

Jóllehet a három mintaév adataiból levont következtetések megerősítésre szorulnak további minta tanévek adataival, mindenesetre erős jelzésértékük van arra nézve, hogy a győri lakosság minden rendű rétege számára egyre nagyobb jelentőségre tett szert akadémiája.

⁶⁹ Uo. 42.

⁷⁰ Uo. 41.

A győri püspöki szeminárium 1790–1849

1784–90 között a győri papnövendékek a pozsonyi generális szemináriumban tanultak. A hittudományi képzés 1790-től, II. Lipót rendelkezése következtében indult újra a városban. Ekkor azonban már nem az akadémia keretein belül folyt, mint 1784 előtt, hanem a gróf Zichy Ferenc püspök által 1764–66-ben építtetett szeminárium, azaz papnevelő kollégium épületében. A teológus képzés négy évfolyamon történt, egyházmegyei papok oktattak új tanterv szerint, amelyet többször (1797, 1803, 1813, 1815) módosítottak. A tanítási nyelv a szemináriumi oktatásban latin volt, csak az 1835-től oktatott magyar közjogot tanulták magyarul a növendékek.

A szeminárium épülete azonban szűkösnek bizonyult, ezért az 1808/09-es tanévben a szeminaristák számát csökkenteni kellett. Minthogy a szeminárium zsúfoltsága később sem oldódott, ezért 1820-tól a püspök nem a gimnáziumból, hanem a bölcséleti tanfolyamot végzettek közül vette fel a növendékeket. A szeminaristák pontos száma nem ismert, 1792/93–1846/47 között 11 mintaévben átlag 35 teológushallgató volt egy tanévben a győri szemináriumban. Ez a legközelebbi hasonló tanintézet, a nagyszombati szeminárium teológus hallgatói számánál lényegesen kevesebb, annak valamivel több mint harmadát jelentette. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a győri egyházmegye papságának csak kisebbik része került ki a győri papneveldekből, nagyobb részük együttesen az előbbi nagyszombati szemináriumban, a bécsi Pazmaneumban és a római teológián sajátította el a hittudományt.⁷¹ A győri szeminaristák között jelentős volt a helybeliek aránya, magasabb mint a jogakadémián: közöttük a győri és győrszigeti születésűek együttesen 12,6 százalékot tettek ki.⁷²

FORRÁSOK

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MNL GYSMGL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Megye Győri Levéltára
 VI. 501. A Győri Tankerületi Főigazgatóság iratai, 1776–1850.
 Intézetek, intézmények
 VIII. 1. Győri Királyi Akadémia (Jogakadémia) iratai, 1776–1893.
 VIII. 55. Győri r.k. Tanítóképző intézet iratai, 1779–1949.
 RMEGYL = Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára, Győr
 Győr iskolai rendtartás, 1824.

⁷¹ BEDY: A győregyházmegyei papnevelés 80.

⁷² JUHÁSZ: A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 35.

SZAKIRODALOM

- A győri ág. vall. evangélikusok = A győri ág. vall. evangélikusok tanodájába járó ifjúság névrovata, 1845/46, 1846/47. (OSZK Ért. 798/1846–1847.)
- A Magyar Korona országaiban az 1891. = A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei... I. rész. Bp. 1893.
- A Magyar Szent Korona országaiban az 1881. = A Magyar Szent Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei... I. köt. Bp. 1882.
- A Magyarhoni Ágost. Hitv. Évangy. Egyház egyetemes névtára = A Magyarhoni Ágost. Hitv. Évangy. Egyház egyetemes névtára. Kiadja SZÉKÁCS JÓZSEF. Pest 1848.
- Dunántúli evangélikus egyházkerület névtára 1834, 1838, 1844, 1848.
- ACSAY: A győri kath. I. = ACSAY FERENC: A győri kath. főgimnázium története. I. rész, a jezsuita korszak. In: Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1895–96. isk. év végén. Győr, 1896. 1–173.
- ACSAY: A győri kath. II. = ACSAY FERENC: A győri kath. főgimnázium története. II. rész, az átmeneti korszak 1774–1802. In: Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1897–98. isk. év végén. Győr, 1899. 3–141.
- ACSAY: A győri kath. III. = ACSAY FERENC: A győri kath. főgimnázium története. III. rész, a bencés korszak 1802–1900. In: Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1900/01. isk. évben. Győr, 1901. 324–526.
- BÁCSKAI: Városok és városi társadalom = BÁCSKAI VERA: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest, 1988.
- BÁCSKAI: Piackörzetek = BÁCSKAI VERA: Piackörzetek, piacközpontok Észak-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk: MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY, Szombathely, 2003. 345–365.
- BÁCSKAI–NAGY: Piackörzetek = BÁCSKAI VERA – NAGY LAJOS: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984.
- BALÁZS: Győr = BALÁZS PÉTER: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Budapest, 1980.
- BEDY: A győregyházmegyei papnevelés = BEDY VINCE: A győregyházmegyei papnevelés története. Győr, 1937.
- BEDY: A győri Nemzeti Rajziskola = BEDY VINCE: A győri Nemzeti Rajziskola története. Győri Szemle 1. (1930:1–3) 12–32.
- BÉNYEI: Oktatáspolitikai törekvések = BÉNYEI MIKLÓS: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994.
- BURKE: Népi kultúra = PETER BURKE: Népi kultúra a kora újkorban. Budapest, 1991.
- EÖTTEVÉNYI NAGY: Az evang. keresztyén = EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR: A Győr szab. kir. városi ág. hitv. evang. keresztyén egyházközség története keletkezésétől 1904. december 31-ig. Győr, 1905.
- Értesítő = A győri királyi fő néptanodabeli ifjúságnak érdem szerinti sorozata, [1821–]1845. év[ek] második felében. (OSZK Ért. 802–803.) és A győri királyi elemi fő tanodabeli ifjúságnak érdem szerinti sorozata, 1846. év második felében. (OSZK Ért. P 43.295.)
- FAZEKAS – KÁDÁR – KÖKÉNYESI: Jezsuita jelenlét Győrben = FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA – KÖKÉNYESI ZSOLT (szerk.): Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Győr, 2017.
- FIÁTH: Életem és élményeim = FIÁTH FERENC: Életem és élményeim. 1. kötet. Budapest, 1878.
- FINÁCZY: A magyarországi középiskolák = FINÁCZY ERNŐ: A magyarországi középiskolák

- múltja és jelene. Budapest, 1896.
- FINÁCZY: Az újkori nevelés = FINÁCZY ERNŐ: Az újkori nevelés története. Budapest, 1927.
- Győr vármegye = Magyarország és városai. Győr vármegye. Szerk. BOROVSKY SAMU. Budapest, 1908.
- HERMANN: Népoktatás a veszprémi = HERMANN EGYED: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején. Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 5. (1942–43) 399–422.
- HORVÁTH: A győri jogakadémia = HORVÁTH JÓZSEF: A győri jogakadémia és jogi oktatás (1754 és 1892 között). Győri tanulmányok. Tudományos szemle 20. (1998) 18–25
- JUHÁSZ: A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói = JUHÁSZ RÉKA IBOLYA: A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1719–1852. Budapest, 2017.
- KÓSA: Magyar rendiség = KÓSA JÁNOS: Magyar rendiség és osztálytársadalom. Magyarságtudomány 1. (1942:3) 350–390.
- KOSÁRY: Művelődés = KOSÁRY DOMONKOS: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983.
- MADZSAR: Első tankerületi beosztásunk = MADZSAR IMRE: Első tankerületi beosztásunk keletkezése. Magyar Pedagógia 31. (1922) 97–108.
- MAKKAI: A magyar városfejlődés = MAKKAI LÁSZLÓ: A magyar városfejlődés történetének vázlata. In: Vidéki városaink. Szerk. BORSOS JÓZSEF. Budapest, 1961. 25–75.
- MÉSZÁROS: Az első hazai = MÉSZÁROS ISTVÁN: Az első hazai állami népoktatás-reform (1845). Századok 114. (1980:2) 229–259.
- NÉMETH TIHAMÉRNÉ: A győri Szent Orsolya Rend tevékenysége = NÉMETH TIHAMÉRNÉ KOVÁCS ADRIENNE: Szeress, és jobb lesz a világ. A győri Szent Orsolya Rend tevékenysége 1726-tól napjainkig. Győr, 2000.
- NÉMETH: A győri tudomány-akadémia története I. = NÉMETH AMBRUS: A győri tudomány-akadémia története keletkezésétől 1785-ig. I. rész. In: Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1896–97. isk. év végén. Győr, 1897. 3–103.
- NÉMETH: A győri tudomány-akadémia története II. = NÉMETH AMBRUS: A győri tudomány-akadémia története 1785–1806. II. rész. In: Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1898–99. iskolaév végén. Győr, 1899. 3–141.
- NÉMETH: A győri tudomány-akadémia története III. = NÉMETH AMBRUS: A győri tudomány-akadémia története III. rész (második fele), 1806–1850. In: Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1904/5. iskolai évről. Győr, 1905. 89–139.
- Ratio = Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS ISTVÁN. Budapest, 1981.
- RUBY: A győri nemzeti rajziskola története = RUBY MIROSLÁV: A győri nemzeti rajziskola története. Győr, 1894.
- RUZSÁS: Városi fejlődés a Dunántúlon = RUZSÁS LAJOS: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII. és XIX. században. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 71.) Budapest, 1964.
- SASFI: A reformkori győri gimnázium = SASFI CSABA: A reformkori győri gimnázium szerepe a város lakosainak társadalmi mobilitásában. A győri gimnázium diáksága. Korall 86. (2021) 209–238.
- SASFI: Gimnazisták és társadalom = SASFI CSABA: Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 4.) Budapest, 2013.
- SASFI: Schulbesuch in Katastrophen = SASFI CSABA: Schulbesuch in der von Katastrophen heimgesuchten Großstadt: Gymnasiasten in Pest zur Zeit der Cholera 1831 und des Eishochwassers 1838. In: Krisen/Geschichten in mitteleuropäischem Kontext: Sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19/20. Jahrhundert. Hrsg. KÖVÉR

- GYÖRGY – KELLER MÁRKUS – SASFI CSABA. Wien, 2015. 55–85.
- SASFI: Tandj = SASFI CSABA: Tandj: elitképzés vagy közoktatás. Századvég 9. (1998: Nyár) 133–157.
- Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum = Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum Augustanae Confessioni in inclyto regno Hungariae addictorum. Pro anno 1820. Ed. a JOANNE CSAPLOVICS. Bécs, 1820.
- Schematismus generalis ecclesiarum et scholarum evang. = Schematismus generalis ecclesiarum et scholarum evang. Aug. Conf. in Hungaria. Ed. a JOANNE KOLLÁR. Pest, 1838.
- Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis = Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis ad annum Jesu Christi communem MDCCCXLIH–MDCCCXLVII. Győr, 1842–1846.
- SCHLEICH: A győri kir. kat. tanítóképző = SCHLEICH LAJOS: A győri kir. kat. tanítóképző intézet múltja – a tanfolyamok kora, 1778–79. Győr, 1938.
- SCHLEICH: A győri tanítóképző a 19. század első negyedében = SCHLEICH LAJOS: A győri kir. kat. tanítóképző-intézet a 19. század első negyedében, 1806–1827. Győr, 1941.
- SCHLEICH: A győri tanítóképző a reformkorban = SCHLEICH LAJOS: A győri kir. kat. tanítóképző-intézet története a reformkorban, 1827–1847. Győr, 1941.
- SCHLEICH: Egy negyedszázad = SCHLEICH LAJOS: Egy negyedszázad a Győri Kir. Kat. Tanítóképzőintézet múltjából, 1780–1806. Győr, 1939.
- SCHLEICH: Győr és az önálló leányiskola = SCHLEICH LAJOS: Győr sz. kir. város és az önálló leányiskola. Győri Szemle 12. (1941) 164–167.
- SZAKÁL: A magyar tanítóképzés = SZAKÁL JÁNOS: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934.
- SZÁVAY: Győr = SZÁVAY GYULA: Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érinésével. Győr, 1896.
- SZÉKELY: Hieronymi = SZÉKELY ZOLTÁN: Hieronymi Ottó Ferenc (1766/68–1829). Adalékok Győr festészetéhez és rajziskolájának történetéhez a XIX. század első harmadában. Arrabona 37. (1999) 275–276.
- SZEKÉR: Reformok és hanyatlás? = SZEKÉR BARNABÁS: Reformok és hanyatlás? Középiskolai diáklétszámváltozások a 18. században a pesti piarista gimnázium példáján. Korall 56. (2014) 5–26.
- SZELÉNYI: A magyar ev. iskolák története = SZELÉNYI ÖDÖN: A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig. Különös tekintettel a középiskolákra. Budapest, 1917.
- SZTERÉNYI: Az iparoktatás = SZTERÉNYI JÓZSEF: Az iparoktatás Magyarországon. Budapest, 1897.
- VARGYAS: Elemi tanodák = VARGYAS ENDRE: Elemi tanodák és népműveltségi viszonyok. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk. Fehér Ipoly, Budapest, 1874. 221–227.
- VÖRÖS: Győr és Pest harca = VÖRÖS KÁROLY: Győr és Pest harca a dunai gabonakereskedelemtől 1850–1881. Arrabona 7. (1965) 471–490.

GYŐR AS A SCHOOL TOWN AND EDUCATIONAL CENTRE IN THE PERIOD OF THE TWO RATIO EDUCATIONIS

This study presents and analyses the educational institutions of the free royal city of Győr in the seven decades from the publication of the Ratio Educationis, the rule book shaping the development of public education, to the Civil Revolution. The city occupied a prominent place in the newly emerging public education system. It became a centre of a school district, thus establishing a full vertical range of school types in the municipality and at a high level. In addition to the traditional institutional-historical perspective, the study also emphasises a social-historical approach while examining the impact of the functioning of the schools with reconstructing the attendance of pupils at school, or, in more recent terms, the practice of school use. In this way, it explores how pupils moved between schools during their studies, the proportion of residents among them, and draws up the city's cultural magnetism based on the territorial origins of rural pupils.

Csaba Sasfi

Boros Zoltán

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG URADALMÁNAK GYŐRI KERÜLETE

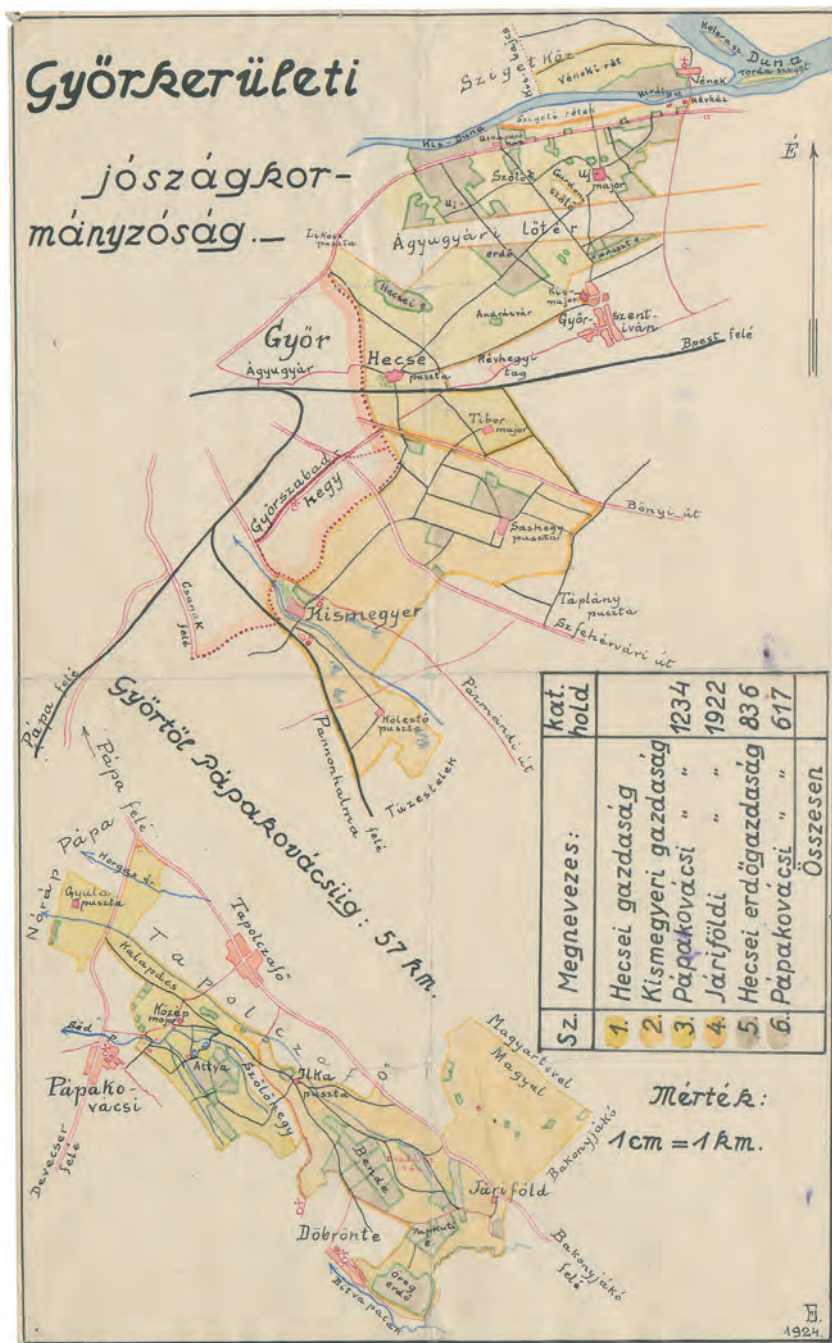
Bevezetés

Talán nem köztudott, bár sokak számára magától értetődő tény, hogy egy-egy szerzetesközösségnek, apátságnak, perjelségnek vagy konventnek nemcsak a monostora közvetlen közelében, hanem akár több vármegye területén elszórva is lehettek földbirtokai. Különösen igaz ez a középkorban virágzó monasztikus apátságokra, köztük a bencésekre. A 17. és a 18. század folyamán lezajlott ugyan egy jelentős birtokkoncentráció, de még a 19. században is természetesnek számított, hogy egy-egy birtoktest egy-két napi járóföldre esett a rend székhelyétől. A Pannonhalmi Főapátságnak például Győr, Veszprém, Komárom és Pozsony vármegyében voltak birtokai, de a hozzá tartozó filiális apátságok uradalmi Zala, Somogy és Vas megyékben feküdtek. Jelen írásomban a Főapátság Győr környéki birtokainak történetét szeretném felvázolni, különös tekintettel a dualizmus kori modernizációs folyamatokra. A 19. század elején még többnyire külterjes gazdálkodást folytattók a bencés majorságokban a termelés korszerűsítésére csak a század utolsó harmadában kerülhetett sor. A kezdetben még önellátásra törekvő uradalom fokozatosan bekapcsolódott a piaci árutermelés folyamatába, amiben a vasút megjelenése, valamint a Győr város közelsége egyaránt fontos szerepet játszott. Vizsgálódásomat olyan források bevonásával szeretném elmélyíteni, melyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét, gondolok itt elsősorban a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár gazdasági levéltárban őrzött dokumentumokra.

A Pannonhalmi Főapátság uradalmának győri kerülete

A Főapátság nagy kiterjedésű birtokainak kezelése a 19. században komoly kihívás elé állította a rendkormányzatot. A bencések kezén lévő körülbelül 60 000 kataszteri hold kiterjedésű földbirtoknak nagyságrendileg a fele tartozott közvetlenül a Pannonhalmi Főapátsághoz. Ennek igazgatása – hosszabb-rövidebb kivételektől eltekintve – öt gazdasági kerület keretében történt. Ezek közül az egyik a győri gazdasági kerület volt, melynek legnagyobb része Győrszentiván község közigazgatási területéhez tartozott. A győri kerület általános bemutatásához elsőként egy 1921-ben, vagyis az általam vizsgálni kívánt korszak után keletkezett, de adatait tekintve még a dualizmuskori állapotokat tükröző dokumentumot hívok segítségül. Ez a birtokleírás a rendi ügyész iratai között maradt fenn, aki az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárása során készített egyik beadványához használta, bár feltevésem szerint nem ő, hanem az uradalom egyik kormányzója vagy vezető gazdatisztje lehetett a szerzője.¹

¹ PFL GL OFB Győrszentiván. A Győrszentiván községhez tartozó kismegyeri és hecsei rendi birtok leírása a 60 000/1921. F. M. sz. rendelet 66.§-ának pontjai alapján.

1. Térkép
A Pannonhalmi Főapátság uradalmának győri kerülete 1924-ben,
a pápakovácsi uradalommal történt egyesítése után (PFL Térképtár 199.6)

Eszerint a Győr vármegye tószigetközi járásában fekvő, Győrszentiván község területét magában foglaló birtoktest két nagyobb részre tagozódott, nevezetesen a kismegyeri és a hecsepusztai gazdaságra. Az egy tagban fekvő terület kiterjedése ekkor 7649 kataszteri hold és 292 □öl volt, amiből közel 3500 hold volt a szántóföld, és több mint 1900 hold a legelők nagysága. A rétek kiterjedése meghaladta a 800, az erdőké az 1000 holdat. A fennmaradó területen a majorépületek, a kertek és egy szőlőbirtok osztoztak. A kissé hullámos, de alapvetően síkvidéki tájon a homokos vályog általaj volt a meghatározó, kisebb részben homoktalajjal váltakozva, ami szántóföldi művelésre és állattartásra egyaránt alkalmassá tette a két gazdaságot. A győri kerület északi határa a Duna és a Mosoni-Duna² összefolyásánál Vének település volt, és innen dél felé indulva, Győr városát délkeleti irányban megkerülve, egészen a Győr–Veszprém országútig, illetve az azzal párhuzamosan futó vasútvonalig tartott.³ Közvetlen vasútállomása az uradalom délnyugati sarkában, Kismegyeren volt, de a szentiváni állomás mindössze három, a győri pályaudvar is csak négy kilométerre esett a majorságoktól. Az uradalom területét a keleti és déli irányból Győrbe tartó összes országút átszelte, így a fővárosba tartó, korábban marhahajtó útként számon tartott főútvonal mellett a banai út (Tata irányába), a palotai, a fehértvári és a veszprémi törvényhatósági utak. Ezen a területen ekkor hét önálló majorban folyt a mezőgazdasági termelés, amit egy kisebb ipari üzem, a kismegyeri szeszgyár egészített ki. A 20. század elején négy gazdatiszt vezetése alatt százhetvennyolc állandó alkalmazottja volt itt a főapátságnak, akikhez nyaranta több mint nyolcvan arató, negyvenöt cséplő és százhatvan segédmunkás csatlakozott. Az őszi cséplésre rendszerint további negyvenöt főt fogadtak fel, és a gazdasági év folyamán körülbelül háromszáz hónaposnak biztosítottak alkalmi munkát.⁴

Hogyan jött létre a Főapátságnak ez a nagyméretű birtokegyüttese és miként alakult a sorsa a 19. század folyamán? Milyen jellegű mezőgazdasági termelés folyt az uradalomban? Miként zajlott le a gazdálkodás modernizálása ezen a területen a dualizmus idején? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre is igyekszem választ adni, különös tekintettel a kismegyeri gazdaságra, mely a győri kerület jószágkormányzójának székhelyeként is funkcionált.

Rövid birtoktörténet

A Pannonhalmi Főapátság győri gazdasági kerülete a 19. század elején négy településhez tartozott. Közülük a 250 lakosú Vének területének nagysága eltörpült a

² A forrásokban legtöbbször „Kis-Duna” alakban szerepel, ami alatt a mai értelemben vett Mosoni-Duna értendő.

³ Az úrbérrendezés előtt a Kismegyerrel nyugat felől szomszédos Nagybaráti és Csanakfalu községek területén fekvő részbirtokok is az uradalomhoz tartoztak, de ezek a 19. század második felében eladásra kerültek.

⁴ PFL GL OFB Győrszentiván. Uo.

közel 4000 lakost számláló Győrszentiván határa mellett, mely tulajdonképpen három középkori települést is magában foglalt. A Duna vonalától délre fekvő, a török háborúk idején elpusztult falu területén a 17. században a pannonhalmi főapát horvátokat telepített le. Majorságát a korszakunkban szentiváni majornak vagy belmajornak nevezték.

A falutól délnyugatra fekvő Kismegyert a 13. században *Merena* néven említik először a források, *Megyer* alakban 1414-től szerepel a neve. A pannonhalmi főapát 1535-ben csere útján jutott a település tulajdonába, ami feltehetően Győr 1594-es ostroma alatt pusztult el véglegesen. A helyén egy kis tarisznyavár épült, mely a győri vár védelmi rendszeréhez tartozott. A főapátságnak már a 18. században volt itt egy majorsága, a birtok távolabb eső sashegyi részét pedig a szentiváni lakosoknak adta bérbe. 1809-ben itt zajlott le a francia győzelemmel végződő győri csatának nevezett ütközet, melynek centrumában a bencés uradalom magtára állt, ami ekkor jelentős károkat szenvedett. A megrongálódott és elpusztult épületeket Novák Krizosztom főapát (1802–1828) hozatta rendbe, és egy főapáti rezidencia építésébe is belekezdett, aminek első szobái a későbbi jószágkormányzói lakás egyik szárnyaként 1810 őszére készültek el.⁵ A 19. században két fiókmajor tartozott hozzá: a kölestői major és a sashegyi pusztá.

Az uradalom harmadik középkori eredetű települése Hecse volt, melyet 1127-ben III. István király Konrád nevű várjobbágya adományozott az apátságnak, és ettől kezdve egészen 1945-ig a bencések birtokában maradt. Már a 18. században allodiális földként kezelték, de csak a következő évszázadban fejlődött önálló gazdasággá. A tisztilak itt 1837-ben épült, majd Rimely Mihály főapát (1842–1865) idejében egy cselédházzal gyarapodott, 1867 és 1878 között pedig egy sor újabb majorsági épülettel bővült.⁶ A szentiváni major mellett idetartozott a falutól északra fekvő Újmajor, és a településtől délre eső, Hajdú Tibor főapát (1910–1918) regnálása idején létrehozott Tiborháza is.⁷

A gazdálkodás gyakorlata

A 18. század végén II. József intézkedéseinek köszönhetően bencés rend működését mintegy másfél évtizedre beszüntették Magyarországon, a rend birtokait elkozták és a Vallásalap kezelésébe adták. Erre a sorsa jutottak a főapátság Győr vármegyei birtokai is, melyek részben – mai fogalmainkat használva – állami kezelésben maradtak, részben bérbeadásra kerültek. Amikor 1802-ben I. Ferenc magyar király visszaállította a rend működését, az uradalom is visszakért a rend tulajdonába. A korábban megkötött bérleti szerződések ugyan érvényben marad-

⁵ PRT VI. A 387. és 439.

⁶ PRT VI. A 386.

⁷ PRT VI. A 387.

tak, de azok meghosszabbításáról vagy felmondásáról már a bencések döntöttek. Így történt ez például a Komárom vármegyében fekvő tárkányi birtokrész és a hozzá kapcsolt kiscsanaki puszta esetében is, melyek 1790 és 1809 között a bábolnai ménesbirtoknak voltak bérbe adva.⁸ Kismegyer azon majorságok közé tartozott, ahová rögtön a visszaállítás után egy jószágkormányzót küldött a rend, Simmegh Ányos személyében, ő azonban 1803 nyarán elhunyt, és ettől kezdve közel három évtizeden keresztül közvetlenül a főmonostorban székelő jószágkormányzó kezelése alá került a birtokrész.⁹

Az uradalomban a század elején a szántóföldi gabonatermesztés élvezett előnyt, a gyenge marhaállomány miatt a talajerő pótlására nem sok lehetőség nyílt. A gépesítés elmaradottságát jól mutatja, hogy az első vaseket csak 1830-ban, az első szecskavágó gépet 1842-ben szerezték be.¹⁰ Többnyire háromnyomásos földművelés volt gyakorlatban, de 1834-ben még arra is akadt példa, hogy két nyomás alá kívántak vonni egy kevésbé termékeny területet. A gazdálkodás modernizációja a reformkorban már elkerülhetetlen volt. A forrásokban gyakran csak „váltógazdaság” kifejezéssel illetett vetésforgók bevezetésére éppen a kismegyeri gazdaságban került sor 1844-ben, ami a nagyobb trágyaigény miatt a szarvasmarhák számának növelését is magával hozta. Igaz ugyan, hogy Ölbőpusztán már korábban is foglalkoztak szarvasmarha-tenyésztéssel, de a saját fogyasztásra szánt sertéseken kívül csak a juhászatra fordítottak nagyobb figyelmet a jószágkormányzók.¹¹ Utóbbiak a bencés szerzetesek közül kerültek ki, és bár többször felmerült a gondolat, hogy hozzá értő világi alkalmazottakkal töltsék be ezt a munkakört, erre az 1866-os káptalan határozatainak köszönhetően végül nem került sor.¹²

A majorságokban a munkát a gazdatisztek vezetésével a robotosok és a cselédek végezték. A gazdaságok tisztikaráról és az alkalmazott munkaerő összetételéről egy 1829-es fizetési táblázat segítségével tudunk tájékozódni. Eszerint Kismegyeren harminchatan, Hecsén tizenöten kaptak fizetést az uradalomtól.¹³ A kismegyeri gazdaság vezetője ekkor Forstner György kasznár volt, aki mellett Kronusz Antal írnokként dolgozott. A kiemelt fizetést kapó iparosok között egy pintér, egy kézményseprő és egy faragóbéres szerepelt, míg a szántóföldi munkát két hajdú irányítása és egy kerülő közreműködése mellett három kocsis, kilenc béres és nyolc ostoros végezte. A tehenekről egy svájcerájós gondoskodott, a juhokat egy birkás felügyelte, a szőlőt a vincellér művelte, és egy kertész is alkalmazásban állt. A hecsei bértábla érdekessége, hogy Szundi György ispán után a legmagasabb fizetést

⁸ PRT VI. A 404–405.

⁹ Névtár 12. *passim*.

¹⁰ CSÓKA: Szent Benedek 2. 917.

¹¹ PRT VI. A 348–349.

¹² PFL KI 1866. Jegyzőkönyv, 25.

¹³ Ebbe a létszámba a kismegyeri gazdaság esetében a csanaki és nagybaráti plébánosok, akik pénzbeli és természetbeni juttatásokat is kaptak, valamint két kegydíjas asszony is beleértendő.

Müller János vadász (*Jáger*) kapta, akinek feladata az erdők felügyelete volt. Külön kerülő volt Véneken és Szentivánon, hiszen a két települést elválasztotta egymástól a Mosoni–Duna. A zavartalan átkelés biztosítása érdekében a helyi révész is juttatásban részesítették. A hecsei bérese és ostorosok mellett két birkás kapott még fizetést, akik közül az egyik a hecsei, a másik a szentiváni majorban szolgált. A bértáblák adatai alapján kijelenthető, hogy az 1830-as években a gabonatermesztés mellett elsősorban juhtenyésztésre rendezkedtek be a gazdaságok, hiszen Hecsen és Szentivánban is a birkás keze alatt bárányos, meddős, ürös, fejős és köpüs dolgozott. Mellettük csak egyetlen gulyást alkalmaztak, aki Hecsepusztán a növendékmárhából álló gulyáért felelt, ami elsősorban az igaerő utánpótlásának biztosítását szolgálta.¹⁴

A bértáblák adatainak átvizsgálása alapján tehát három dolgot érdemes megjegyeznünk. Az első, hogy már a jobbágyszabadítás előtt komoly allodiális gazdálkodás folyt nemcsak Kismegyeren és Hecsepusztán, de a szentiváni majorban is. A második, hogy a gazdálkodást a szántóföldi művelés mellett ekkor még a juhtenyésztés dominálta, hiszen a napóleoni háborúk lezárását követő három évtized a gyapjúkonjunktúra éveit jelentette Magyarországon.¹⁵ Ugyanakkor Kismegyeren már ekkor is foglalkoztak tehenészettel, Hecsen pedig szarvasmarhatenyésztéssel. Végül az is szembetűnő, hogy az uradalmi cselédek létszáma ekkor még messze elmaradt az első fejezetben említett számoktól, hiszen a mezőgazdasági termeléshez szükséges munkaerő nagyobb részét még robot útján biztosította magának az uradalom.

Birtokkezelési javaslatok¹⁶

Az uradalom történetének következő mérföldköve a jobbágyszabadítást követő birtokrendezés volt, melynek során az egykori úrbéres és uradalmi földeket szétválasztották, számba vették a maradványföldeket és megkezdődött a tagosítás. Ez a folyamat azonban hosszú évekig is elhúzódhatott. Szentivánban például 1851-ben indult meg az úrbérrendezés, de a győri törvényszék ítéletével nem voltak megelégedve a felek. A kölcsönös fellebbezések miatt a pereskedés – mely különösen a dézsmaváltás és az irtásföldek visszaváltása körül forgott – egészen 1866-ig elhúzódott és a főapátság javára dőlt el. Az uradalomnak ítélt földeket a hecsei és a sashegyi majorságok szomszédságában jelölték ki, majd később ide is csatolták.¹⁷

A rend gazdálkodásában nélkülözhetetlen változások úttörője Kruesz Krisztof főapát (1865–1885) volt, aki az egyik első feladatának a rend gazdasági ügyeinek rendbetételét tekintette. 1866-ban egy köriratot intézett az uradalom

¹⁴ PFL GL Sz Összesített bértáblák 1829–1848.

¹⁵ Orosz: Szerkezeti változások 7.

¹⁶ A fejezet összefoglalása a Főapátság majorságairól szóló írásom, *Egy majorság profilja* című fejezetének. BOROS: A Pannonhalmi Főapátság majorságai 90–93.

¹⁷ PRT VI. A 384–386.

gazdatisztjeihez, amiben javaslatokat kért arra vonatkozólag, miként lehetne javítani az uradalom jövedelmezőségét. A válaszokban Ölbő kivételével mindenhol a juhtenyésztés fejlesztését tekintették kitörési pontnak.¹⁸ Sajnos a gazdatiszteknek, tehát az egyes gazdaságokat ténylegesen irányító civil szakembereknek címzett főapáti köriratnak eddig nem sikerült a nyomára akadni, de Horváth Károly kismegyeri ispán birtokkezelési javaslata szerencsésen fennmaradt, és válaszai alapján a kérdéseket is rekonstruálni lehet. A felmérés célja tehát az volt, hogy az új – ekkor még csak másfél éve hivatalban lévő – főapát képet kapjon az egyes gazdaságok aktuális állapotáról, felmérje a hiányosságokat, és kikérje tisztjeinek a véleményét arról, hogy milyen változásokat szeretnének foganatosítani a hatékonyabb termelés érdekében. Az első három kérdés a gazdaságok természeti környezetének leírására, és a gazdálkodás aktuális módozatainak bemutatására irányult. A negyedik kérdés a hatékony termeléshez szükséges munkaerő számbavételét célozta, az ötödik a várható bevételek és kiadások összesítését kérte, a két utolsó pontban pedig arra tehetek javaslatot a gazdatisztnek, hogy milyen irányban szeretnék fejleszteni a rájuk bízott gazdaságot.¹⁹

Horváth ispán a legjövedelmezőbb üzemágnak még ekkor is a juhászatot tartotta, mert véleménye szerint a gyapjú még mindig az egyik legkeresettebb termék volt a hazai piacon, és egyúttal a legjövedelmezőbb termelési ágazatnak számított. Ugyanakkor azt is elismerte, hogy a szarvasmarha tartását sem szabad elhanyagolni, de a tenyésztés hasznát elsősorban a trágya mennyiségében és az uradalom igásállat-szükségletének kielégítésében látta. Mindehhez a majorsági épületek számát elegendőnek ítélte, a munkaerő tekintetében pedig csak a birkás cselédek számát kívánta növelni, hogy kétezer birka tartásával számolva évi harminc mázsa gyapjút tudjon termelni és értékesíteni.²⁰ Vélekedése azért is meglepő, mert a 19. század közepétől kibontakozó gazdasági növekedés motorja Magyarországon már nem a gyapjútermelés, hanem a szántóföldi gabonatermesztés volt. Az árugabona termesztésének dominanciáját pedig elsősorban a külpiaci igényekhez történő alkalmazkodás indukálta.²¹

Így érthető, hogy a főapát nem elégedett meg a kezelőtisztjeinek beszámolóival, hanem kiadta azokat bírálatra az uradalom tekintélyesebb gazdatisztjeinek. Horváth ispán javaslatait Zalka Sándor számvevő, valamint Szondy Sándor, a veszprémi kerület ispánja vette bírálathoz. Kritikai megjegyzéseik nem a fejleszteni kívánt állattenyésztésre, hanem a növénytermesztésre irányultak. A számvevő az első és legfontosabb feladatnak az egységes táblák kimérését tartotta, ugyanakkor az úgynevezett fekete ugarolást elavultnak ítélte és teljesen mellőzését kérte.²² A

¹⁸ PRT VI. A 349.

¹⁹ PFL GL Sz Vegyes iratok. Kismegyer, No. 24.

²⁰ Uo.

²¹ Orosz: Szerkezeti változások 17–18.

²² PFL GL Sz Vegyes iratok. Kismegyer, No. 24.

javaslatai között szerepelt a már alkalmazott nyolcéves vetésforgó kiterjesztése a majorság minden egyes táblájára, de a rosszabb minőségű területeken, ami ekkor közel 600 holdat tett ki, akár kilencéves ciklusokat is elképzelhetőnek tartott. Az állattenyésztés esetében a bírálók elfogadták az ispánnak a juhállomány növelésére tett javaslatát, ugyanakkor felhívták a figyelmét a szarvasmarha-tenyésztés jelentőségére, mert száz holdanként hat ökröt minden körülmények között tartani kellett az uradalomban, aminek rendszeres pótlására a vásárlás helyett a tenyésztés sokkal hatékonyabb megoldásnak tűnt.²³

A gazdatisztek felvetéseit értékelve jogosnak kell ítélnünk a szakirodalom azon megállapítását, miszerint Kruesz Krizosztom főapátsága idején történtek meg az első lépések a gazdálkodás modernizálása irányába,²⁴ amire jó példát adnak az ekkor szántóföldi növénytermesztésre és juhtenyésztésre berendezkedett kismegyeri gazdaság kezeléséről szóló eltérő gazdatiszti vélemények. A bencés uradalom egészére rálátással rendelkező számvevőben joggal merült fel a vetésforgók kiterjesztésének igénye, az ugarolás elhagyása és az egységes parcellaméretek kialakításának terve. A szarvasmarha-tenyésztés arányának növelésére tett javaslat, és az ehhez kapcsolódó takarmánytermesztés fokozása pedig szintén a gazdálkodás intenzívvé tétele irányában tett fontos lépésnek tekinthető.

A tervszerű gazdálkodás kezdetei

Kruesz főapát a hatékony gazdálkodás érdekében elengedhetetlennek ítélte a termelési folyamatok irányításának centralizálását és rendszeres ellenőrzését. Ennek érdekében hozta létre a személyes vezetése alatt működő Központi Jószágkormány intézményét, ahol a főmonostori perjel és a központi jószágkormányzó segítségével próbálta kézbe venni a rend gazdasági ügyeit.²⁵ Ehhez a munkához neki is naprakész adatokkal kellett rendelkezni az egyes gazdaságok állapotáról, ezért a korábbiaknál sokkal nagyobb adminisztrációs teher hárult a jószágkormányzókra is. Az új szabályok betartására Kruesz személyesen is figyelt. Ezt bizonyítja a főapátnak 1870-ben Kühn Rajmundhoz, a kismegyeri jószágkormányzóhoz írt levele, amelyben sürgette, hogy a kormányzó mielőbb küldje be a még hiányzó havi jelentéseket, a negyedéves számadásokat és a birtok kezelését rögzítő íveket. Kruesz rosszállását fejezte ki Kühn késlekedése miatt, és hangsúlyozta, hogy a „...szabályok meghatározásánál a központ nem szokott önkényleg eljárni. Még eddig minden fontosb [sic] rendszabály megalapításánál [sic] az összes kormányzat véleményét kérte ki, mindenkinek tehát alkalma volt a dologban hozzászólni. Részemről igen sajnálom, hogy hosszú távollétem alatt a viszonyok inkább lazultak, mind javultak; pedig kár! A

²³ PFL GL Sz Kismegyer, No. 23.

²⁴ FÜLÖP: A rendkormányzat 1049–1050.

²⁵ A témáról bővebben lásd, BOROS: Központi Jószágkormány.

gazdászati mindenkor, de leginkább napjainkban és viszonyaink között sok gondot, nagy munkát, számtalan kellemetlenséget okoz, és nagy felelősséggel járhat. A munka annál biztosb [sic], a felelősség annál könnyebb, minél összetartóbban működünk. Az elszigetelések szintoly károsak, mint szabályellenesek.” A folytatásban a levél utal a három évvel korábban a kezelőtisztektől bekért gazdálkodási javaslatokra,²⁶ és bár a dolgozatok be is érkeztek, még nem volt alkalma tüzetesen megvizsgálnia ezeket az írásokat. Kritikusan fogalmaz rendtársaival kapcsolatban is, mert „...az egyes adminisztrátorok közt fájdalom, hiányzik a közös feladatnak azon élénk és részvételtjes öntudata, mely egyedül képes az organismust magalapítani [sic] és élénk tevékenységben tartani.” Majd így folytatja: „Az idő komolyan int, hogy a hiányok pótlásához, a netán fönnálló hibák eltávolításához fogjunk, amit csak úgy érhetünk el, ha egymást megértjük. A megértést csak az eszmecsere teszi lehetségessé.”²⁷

Ez a dokumentum összességében két dolog miatt is jelzésértékű. Egyrészt a főapát gyakorlati adminisztrációs kérdések iránti érdeklődése mutatja, hogy valóban eltökélt volt a gazdasági változtatások ügyében, havi szinten tudni akarta, miként állnak az uradalom ügyei. Másrészt viszont a három éve olvasatlanul heverő gazdatiszti tervezetek és a kormányzóktól tapasztalt ellenállás alapján úgy tűnik, hogy a nagy erőfeszítések ellenére még Kruesz számára is kérdéses volt, hogy mennyire sikerülhet véghez vinni az eltervezett változtatásokat.

Ezt a bizonytalanságot támasztja alá utódának, Vaszary Kolos főapátnak (1885–1891) az 1887-es nagykáptalanon elhangzott nyitóbeszéde, ahol számadatokkal alátámasztva mutatta ki, hogy az 1866 és 1887 között eltelt két évtizedben mindössze öt olyan év volt, ahol bevételek fedezték a kiadásokat.²⁸ A többi esztendőben csak a tartalékok és a törzsvagyron felhasználása révén tartotta fenn magát a rend.²⁹ Ezen a tendencián az új főapát feltétlenül változtatni akart, ezért ismét napirendre tűzte a civil jószágkormányzók alkalmazásának kérdését, új nyereségrészesedési rendszert vezetett be gazdatisztek motiválása érdekében, valamint támogatta az ipari növények, különösen a cukorrépa termesztésének bevezetését és a műtrágyakísérleteket.³⁰ Az igazi áttörést mégsem az ő idejében, hanem utóda, az 1892-ben hivatalba lépett Fehér Ipoly (1892–1909) kormányzása alatt következett be.

Fehér Ipoly főapát „...hosszas megfigyelés, erőgyűjtés után vagy öt év elteltével megkezdte az anyagi téren való nagy munkát, mely a rend egész fejlődésére lényeges hatást gyakorolt” – írta róla a Rendtörténet hasábjain rendtársa, Sörös Pongrác.³¹

²⁶ Feltehetően ebbe a sorba illeszkedhet Horváth ispán fentebb idézett dolgozata is.

²⁷ PFL FL FH VI. a. 1870. november 17.

²⁸ Vaszary Kolos káptalani nyitóbeszédében elhangzott állítása további indoklásra szorul, ami meghaladja e dolgozat kereteit.

²⁹ PRT VI. A 346.

³⁰ BOROS: A pannonthalmi főapát szerepe 258–261.

³¹ PRT VI. A 144.

Hogy miben is állt ez a nagy munka, azt most terjedelmi okok miatt nem részletezhetem, de egyik legfontosabb eleme az volt, hogy megkezdte az uradalom gazdaságainak tervszerű felülvizsgálatát és a Magyaróvári Gazdasági Akadémia Gazdasági Tanácsadó Bizottságnak bevonásával új üzemterveket készíttetett.

Az üzemterv lényege abban állt, hogy írásban rögzítette az egyes gazdaságokban követendő mezőgazdasági termelési eljárásokat. A dokumentum minden esetben számba vette a természeti viszonyokat, különös tekintettel az éghajlati tényezőkre és a talaj szerkezetére. Bemutatta a korábban alkalmazott földművelési és az állattenyésztési gyakorlatot, és kitért a trágyázás rendszerességére. A munkaerő, az álló- és forgótőkéik kimutatása mellett a tervezett beruházásokhoz szükséges befektetések nagyságát és a várható nyereséget is rögzítette. Az üzemterv összeállítása elsődlegesen az adott gazdaság vezető gazdatisztjének, többnyire gazdasági akadémiát végzett szakembereknek a feladata volt. Javasataikat a rend gazdasági vezetésén keresztül juttatták el a felkért bírálóknak, akik szükség esetén egy helyszíni szemle és az üzemtervet készítő gazdatiszttal történt egyeztetés után nyújtották be észrevételeiket a főapáthoz.

A kismegyeri üzemterv

A kismegyeri gazdaság üzemtervét Lamos László Aladár ispán állította össze, és 1904. december 10-i dátummal nyújtotta be a főapátnak.³² Az üzemterv egy 58 oldalas fraktúr dokumentum, ami a fentebb felvázolt szempontok alapján mutatta be a kismegyeri gazdaságot. Ez a síkvidéki birtoktest egyetlen tagban feküdt, árkokkal és fasorokkal jól körülhatárolva. Az egyes táblákat akácсорok szegélyezték, az utak mellé pedig kettős fasorokat telepítettek. Ezek karbantartása során évente 3000–3500 kéve rőzse keletkezett, a szükség esetén kivágandó fákat pedig számfaként hasznosította az uradalom.³³

A gazdaság három majorsága gazdasági és lakóépületekkel egyaránt jól el volt látva. A kismegyeri főmajorban a jószágkormányzói és tiszti lakás mellett egy pajtából átalakított iskola és tanítói lakás is helyet kapott. Itt volt a gépész és a bognár műhelye, valamint a szeszfőző és a fűtő lakása. A major területén négy, azon kívül további két cselédház állt. Külön istállója volt az igásökröknek, a hízómarháknak és a teheneknek, valamint a növendék állatoknak. Ezeken kívül egy mezőgazdasági szeszgyár, egy magtár, számos pajta, raktár, fészter és kisebb épületek voltak a gazdaság központjában. A sashegyi majorban az ököristálló mellett szintén egy tehenistálló állt, melyet a korábbi birkaakol átalakításával hoztak létre. A legkisebb major a kölestői volt, egy cselédházzal és két istállóval. Itt helyezték el az uradalom egy és négy év közötti növendékmarháit, melyek részére

³² PFL GL Üzemtervek gyűjteménye. Kismegyer.

³³ Uo. 3–4.

egy hetven állatot befogadó istállót építettek. Mindhárom major kellő mennyiségű vizet tartalmazó kúttal is el volt látva. Kismegyeren és Kölestón gémeskutak, míg Sashegyen egy 1 lóerős motorral működő szivattyú volt telepítve.³⁴ Az épületek számbavétele már önmagában is arra utal, hogy a 20. század elején változás állt be a gazdálkodás szerkezetében, hiszen a birkaakolok száma csökkent, a szarvasmarhák istállóinak a száma pedig nőtt. Hogy pontosan milyen változások történtek, azt az üzemterv néhány elemének kiemelésével szeretném megmutatni.

A növénytermesztés területén továbbra is a búzának jutott a legnagyobb vetésterület, és elsősorban az úgynevezett dunántúli fajtát, valamint tarbúzáat vetettek, de a diószegi óriással is megkezdődtek az első kísérleti vetések. Rozst, árpát és zabot csak a gazdaság saját szükségletére termesztettek, az esetleges felesleget a szeszgyárban dolgozták fel.³⁵ A takarmánynövények vetésterületének kijelölésekor a legfontosabb szempont az volt, hogy a vegetáció egész ideje alatt el lehessen látni az állatokat zöldtakarmánnyal.³⁶

Az üzemterv talán leglényegesebb pontját szó szerint is érdemes idézni: „Tekintettel Győr közelségére, amely mint nagyforgalmú és piaci város nagy fogyasztásával és a mezőgazdaság productumainak állandó és biztos elhelyezési forrása lévén, a gazdaság e kedvező viszonyának figyelembevételével a tehenészet, s így a tejtermelés lenne felkarolandó.”³⁷ Ennek keresztülviteléhez Sashegyre száz tehén beszerzését javasolta az üzemterv készítője, részben vásárolt üszők, részben az uradalmi állomány szaporítása révén. A tervezett tehenészet összesen 172 darabból állt volna, nem számítva a bikákat és a növendék állatokat, a tejet pedig egy Győrben építendő tejcsarnokban kívánták feldolgozni. Ezzel párhuzamosan a marhahízlalás Kismegyeren tovább folytathatót volna, de csak színes, nyugati fajtájú tinókkal. A birkák számát viszont redukálni kellett, és csak a szarvasmarhatartására alkalmatlan legelők hasznosításához szükséges mennyiséget volt szabad megtartani, valamint nagytestű húskosok beszerzése révén pecsenyebárányok értékesítésére kellett be rendezkedni.³⁸

Az üzemterv bírálatát a magyaróvári Gazdasági Tanácsadó Bizottsága részéről Hensch Árpád akadémiai tanár végezte el. Megjegyzendő, hogy ekkor egyszerre nem egy, hanem összesen nyolc bencés gazdaság üzemtervét kapta kézhez, melyekből hat a tihanyi apátság somogyi és zalai birtokainak kezelési tervezetét tartalmazta, a hetedik üzemterv pedig a bakonybéli apátsághoz tartozó, de ekkor a győri jószágkormányzó kezelése alatt álló kajári gazdaságé volt. A Vojnits Döme főjószágkormányzó által beküldött tervezetek közül gyakorlatilag csak egyet lehetett érdemben értékelni, jelesül a kismegyerit. Az értékelés során a bíráló kie-

³⁴ Uo. 1–3.

³⁵ Uo. 29–32.

³⁶ Uo. 39–41.

³⁷ Uo. 22.

³⁸ Uo. 22–28.

melte „...*hogy a gazdaság üzemterve oly rendszeresen és szakszerűen van kidolgozva, és az abban foglalt javaslatok oly megokoltak, hogy ezen üzemterv csak 1-2 irányban igényel módosítást, illetve kiegészítést*”.³⁹ Ilyen korrekciós javaslat volt a vetésforgók finomítása, különösen a kismegyeri Göboly-rét tervezett feltörése kapcsán, ahol a cukorrépa helyett burgonyavetés és trágyázás tűnt célravezetőbbnek a vetésforgó indításakor. A sashegyi vetésforgóból a trágyázás mennyiségét hiányolta leginkább a bíráló, amit a szomszédos szabadhegyi lótrágya szállítási költségeinek emelkedésével indokolt az ispán, ezért szükségszerű elhagyását vette tervbe. Mivel mezőgazdasági szakirodalom szerint a lótrágya használatával általában kedvező tapasztalatok mutatkoztak, az addig alkalmazott megoldás megtartása mellett érvelt Hensch, aki a tervezett legelőfeltörés következtében megnövekedett szántóterület műveléséhez szükséges munkaerőt nem újabb lófogatok beállításával, hanem gőzekével történő bérszántás alkalmazása révén javasolta pótolni. Ugyancsak helyeslőleg vette tudomásul a sashegyi tehenészet tervezett létrehozását, a birkaállomány csökkentését és az ezzel párhuzamosan tervbe vett húsbirkát adó merinófajta előtérbe helyezését. Egy győri tejcsarnok felállítását ugyanakkor túlságosan költségesnek vélte, ezért annak elvetését és helyette egy tejkereskedővel való szerződést javasolt.⁴⁰

Hecsepuszta üzemterve

A hecsei gazdaság üzemtervét 1905-ben készítette el Bauer Róbert számtartó, és a tervezet legfontosabb eleme ebben az esetben is a tejtermelő tehenészet bevezetése volt. Összeállítása elején számba vette a három legfontosabb tényezőt, mellyel a gazdálkodás jövedelmezőségét növelni lehet. Ezek a megfelelő mennyiségű és minőségű rétek biztosítása, a fejős tehenekre épülő állattartás és a kapásnövények beiktatása a vetésforgóba.⁴¹ A fókuszban természetesen ő is a trágyatermelés növelését helyezte, a gabona vetésterületét a szántóföldek 50%-ában határozta meg, a kapásnövényeknek pedig a terület 25%-át tartotta fenn. A kapások esetében a jobb minőségű földekbe kukoricát, a külső major homokos parcelláiba pedig főleg burgonyát és dinnyét kívánt ültetni.⁴² A vetésforgóba felvett takarmánynövények segítségével 800 szarvasmarha tartását vette számításba, melynek gerincét közel 200 igrásökör és 300 fejőstehén adta.⁴³

Hensch Árpád bírálatában a vetésforgókat kielégítőnek találta, a terület 1/3-ának évi trágyázásával is meg volt elégedve, bár túlságosan magasnak vélte a vásárolt sertés trágya arányát, ezért az állatállomány növelésének megfontolását ja-

³⁹ PFL FL FH VI. a. 146/1905. 1.

⁴⁰ Uo. 1–5.

⁴¹ PFL GL Sz No. 231/a. III. 1–5.

⁴² Uo. III. 14.

⁴³ Uo. III. 6.

vasolta. A hecsepusztai tehenészet tervezett fejlesztését teljesen indokoltnak tartotta, hiszen Győr város közelsége miatt a tejet literenként 12-14 filléres áron lehetett értékesíteni. Ugyanakkor hangsúlyozta a megfelelő fajtaválasztás és a szelekció alkalmazását, mellyel az egyedenkénti évi 1500 literes tejtermelést akár 2000-2500 literre is emelhetőnek vélte. A tehenészet fejlesztése a nöwendékállatok számának növekedését is magával hozta, ezért megfontolandónak ítélte, hogy Újmajorban a termőföldek zöldtrágyázása helyett nöwendékállatok tartására fordítsák a vetésforgók által megkövetelt takarmánynövényeket. A rétek feljavításával általában szintén egyetértett, de vizsgálatra érdemesnek tartotta, hogy ezt milyen módon tudják költséghatékonyan végrehajtani.⁴⁴

Hensch Árpád saját kezűleg jegyzett és 1905. december 30-án kiadmányozott szakvéleményében azonban három hiányosságra is felhívta a figyelmet. Az első, hogy a tervezetben a gazdaság aktuális berendezkedése nem volt feltüntetve, még térképet sem mellékeltek hozzá, ami nagyban megnehezítette az értékelést. A helyszíni szemle során pedig azt is tapasztalhatta, hogy a tervezet az egész hecsei gazdaságra vonatkozik, miközben legalább két markánsan elkülönülő egységben – Hecse és Újmajor területén – folyik a gazdálkodás. A másik súlyos hibának a túl vérmes jövedelem-előírányzatot tartotta, ami elsősorban a 15 fillérre tervezett tejárakon alapult. (Ennek fényében, mint feljebb láthattuk, a főapát már csak 12-14 filléres tejjárral számolt.) A harmadik és legsúlyosabb hibának pedig azt tartotta, hogy a tervezet nem számolt a gazdálkodás átalakításához szükséges tőkebefektetéssel.⁴⁵

Bauer számtartó 1906. március 20-án egy módosított vetésforgóra tett javaslatot az újmajori földeken, mert véleménye szerint „...Újmajorban minden nagyobb beruházástól tartózkodni kellene, míg Hecse, amely annál [Értsd: Újmajornál. B. Z.] biztosabban termő talajjal rendelkezik, úgy nem lesz felszerelve, hogy az belterjesen is kezelhető legyen”.⁴⁶ Bauer számtartó maga is elismerte, hogy az „...egész hecsei birtokon a belterjes gazdálkodási rendszer a túl magas beruházási költségek miatt meg nem valósítható...”, ezért 1906 szeptemberében egy kevesebb befektetést igénylő változatot terjesztett a főapát elé. A probléma lényege úgy foglalható össze, hogy a nagykiterjedésű szántóföldek talajerő pótlásához nem állt rendelkezésre elegendő mennyiségű trágya. Ezt korábban úgy oldották meg, hogy Győr városából vásároltak sertés trágyát és azt az uradalmi fogatokkal szállították ki a földekre. Bár a szükséges mennyiséget mindig sikerült lekötni, elegendő fogaterő hiányában többször is előfordult, hogy nem tudták eljuttatni a földekre. A fogatok számának növelése, vagy új istállók építése, nemkülönben a saját állatállomány, és ennek eredményeként a saját termelésű trágya mennyiségének növelése viszont olyan jelentős befektetést igényelt, amihez nem állt rendelkezésre a szükséges

⁴⁴ Uo. 1/1905.

⁴⁵ Uo. IV.

⁴⁶ Uo. V.

tőke. Az adott viszonyok között csak a hecsei tehenészet és az újmajori igásérő szaporítására látott elegendő fedezetet, miközben Újmajorban és Kisteleken műtrágyázással igyekezett pótolni a trágyahiányt.⁴⁷

Értékelés

A két üzemterv főbb pontjainak átvizsgálása után fel kell tennünk a kérdést, vajon milyen gyakorlati hozadéka volt ennek a rendkívül komoly tervezési munkának. Mindjárt az elején szeretném kihangsúlyozni, hogy a 20. század első évtizedében nemcsak a Főapátság győri kerületében, hanem az összes rendi birtokon elindult egy nagyon komoly tervezési folyamat, amelynek célja az uradalmakból származó jövedelem növelése volt. Ebbe a sorba illeszkedett a kismegyeri és a hecsei üzemterv is, amit két szakképzett, mezőgazdasági akadémiát végzett gazdatiszt készített el.⁴⁸ A céljuk az volt, hogy minden egyes majorságnak megtalálják az adottságainak leginkább megfelelő üzemágot, és ezzel nagyobb terméshozamokat, nagyobb bevételeket produkáljanak. A vizsgált kerület gazdasági lehetőségeit alapvetően befolyásolta Győr város közelsége, aminek következtében a többi rendi birtoknál sokkal nagyobb gazdasági potenciált hordozott magában. Nem véletlen tehát, hogy a gazdatisztek az egyik legfontosabb kitörési pontnak éppen a tejtermelés növelését tartották, hiszen a tejet a városi lakosság körében könnyen és magas áron lehetett értékesíteni, ezért üzemtervek készítése során ennek rendelték alá a vetésforgókat, ehhez igazították a beruházásokat, és ehhez viszonyították a munkaerő-szükséglettel kapcsolatos számításokat is. Ugyanakkor az 1912. évi nagykáptalan irataiból az is világos, hogy az üzemtervezés során a tejgazdaságok felállításán kívül a cukorrépa-termesztés, a sertésstenyésztés és marhahízlalás fejlesztése is legalább ilyen hangsúlyosnak számított a rend birtokain.⁴⁹

De vajon mi az, ami ténylegesen megvalósult ezekből a tervezetekből? Erre a kérdésre Lamos László Aladár – ekkor már kismegyeri kasznárnak – az 1911. március 26-án, vagyis hét évvel az üzemterv elkészülte után keletkezett leveléből kaphatunk választ. Eszerint az „...üzemterv kapcsán javasolt beszerzések és beruházások keresztül vitettek ugyan, de maga az üzemterv végrehajtva nem lett”.⁵⁰ Ennek elsődleges oka véleménye szerint az volt, hogy a tervezett változtatások olyan nagy anyagi befektetést igényeltek, melyet a rendi vezetés nem engedélyezhetett. Néhány sorral később pedig kereken kijelentette, hogy az „...1904-évi üzemterv ma már annak keretében keresztül nem vihető”. Indokai között a kismegyeri munkásvi-
szonyok megváltozása, vagyis a szükséges munkaerő hiánya mellett egy központi

⁴⁷ Uo. Bauer Róbert 1906. október 30-án kelt jelzet nélküli levele a főapához.

⁴⁸ Bauer Róbert 1874-ben végzett a Magyaróvári Gazdasági Akadémián, Lamos László Aladár pedig a Georgikon hallgatója volt Keszthelyen. PFL GL Gazdatisztek minősítési lapjainak gyűjteménye.

⁴⁹ Káptalan 1912 65.

⁵⁰ PFL FL FH 99/1911.

intézkedés következményei is szerepet játszottak, mégpedig a cselédek tehenértésének engedélyezése, mely a korábban fennálló istállókapacitás jelentős csökkenésével járt együtt.⁵¹ Az üzemtervek bevezetésére végül csak Fehér Ipoly halála után kerülhetett sor. Hajdú Tibor főapát a 172/1913. számú rendeletében⁵² engedélyezte a módosított üzemterv bevezetését, több legelő feltörését, és kilátásba helyezte erőgépek beszerzését. Ő is belátta, hogy az átalakítást nem szabad tovább halasztani. „A győri piacon elérhető nagy tejárak indokolttá teszik a tehenészet nagyobbitását” – írta.⁵³ Utasításba adta a marhahízlalás megszüntetését, a göbolyistállókba tejelő teheneket kellett beállítani, és a jelentős épületátalakításokat is jóváhagyott. A következő három évben további száz tehen beszerzését tervezték, és az ehhez szükséges munkaerőnek a biztosítására tíz család befogadására alkalmas cselédlak építését is tervbe vették. Annak érdekében, hogy a cselédek érdekeltek legyenek a tehenészet fejlesztésében, literenként egy fillér, felnevelt borjanként pedig egy korona jutalom kifizetését helyezte kilátásba a főapát. A tejcsarnok létesítését ugyanakkor elvetette, mert rentábilisan csak abban az esetben lett volna megvalósítható, ha a Győrtől távolabb eső gazdaságokat is tejtermelésre rendezték volna be.⁵⁴

A fajtaválasztás tekintetében természetesen csak a rendkívül jól tejelő svájci fajták jöhettek szóba. Nem véletlen tehát, hogy Ollinger Alkuin kismegyeri jószágkormányzó 1911 végén levelezésben állt egy bizonyos Johann Dürr marhakereskedővel, aki a svájci Gams településen tartotta székhelyét, és akitől harminc tenyészállatot kívánt beszerezni. Tárgyalásai minden bizonnyal eredményesen végződtek, hiszen a dolgozatom legelején idézett ügyészi irat megfogalmazása szerint „A tehenészet túlnyomólag 1912-ben Svájcból importált fajtehenekből illetve ezek utódjaiból áll”⁵⁵

Ezzel vissza is értünk a kiindulás pontunkhoz. Láthattuk, milyen göröngyös úton jutott el egy bencés gazdaság odáig, hogy korszerű mezőgazdasági üzemként tekinthessünk rá. 1920-ban a győri kerület az egyik legjobban felszerelt gazdasága volt a Pannonhalmi Főapátságnak, ami jelentős jövedelmet hozott a bencés rendnek.⁵⁶ Ezzel nagymértékben hozzájárult a közösség ellátásához, iskoláinak és plébániáinak fenntartásához.

⁵¹ Uo.

⁵² Az irat Ollinger Alkuin iktatott iratai között maradt fenn. PFL GL Győr kerületi jószágkormányzóság iratai 9/1913.

⁵³ Uo. 4. pont.

⁵⁴ Uo. 3. 4. 7. 9. pontok.

⁵⁵ PFL GL OFB Győrszentiván. Uo.

⁵⁶ A kismegyeri gazdaság évi átlagos tiszta jövedelme az 1912-es és 1920-as nagykáptalanok között 632 500 korona volt, mellyel első helyen állt a rend 27 gazdasága között, a győri kerület pedig a rend mezőgazdaságból származó jövedelmének 15%-át adta. PFL FL KI 1920. Gazdasági ügyek, Főapáti előterjesztés, Mellékletek, V.

FORRÁSOK

- PFL = Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
 FL = Főapáti Levéltár
 FH = Főapáti Hivatal iktatott iratai
 KI = Káptalani iratok
 GL = Gazdasági Levéltár
 SZ = Számvevőség iratai
 OFB = Országos Földrendező Bíróság iratai

SZAKIRODALOM

- BOROS: Központi Jóságkormány = BOROS ZOLTÁN: Központi Jóságkormány vagy Gazdasági Tanács? Adalékok a Pannonhalmi Főapátság dualizmuskori birtokigazgatási rendszeréhez. In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 2. Szerk. DÉNESI TAMÁS – DEJCSICS KONRÁD. Pannonhalma, 2014. 185–198.
- BOROS: A pannonhalmi főapát szerepe = BOROS ZOLTÁN: A pannonhalmi főapát szerepe a bencés kongregáció gazdálkodásában. In: *A földesurak szerepe. Szerk. SZIRÁCSIK ÉVA. (Dominium IV.)* Budapest, 2018. 253–264.
- BOROS: A Pannonhalmi Főapátság majorságai = BOROS ZOLTÁN: A Pannonhalmi Főapátság majorságai a 19. századba. In: *Történelmi kalandozások térben és időben. Szerk. J. ÚJVÁRI ZSUZSANNA.* Budapest, 2020. 85–96.
- CSÓKA: Szent Benedek = CSÓKA J. LAJOS: Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra I–II. Budapest, 1969.
- FÜLÖP: A rendkormányzat = FÜLÖP ÉVA MÁRIA: A rendkormányzat gazdasági irányító közegei a magyar bencés kongregáció 19–20. századi gazdálkodásában. A gazdaszat (res oeconomica) szerepe a rendi gyűléseken. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA – JUHÁSZ-LACZIK ALBIN. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 7/2.)* Budapest, 2012. 1047–1062.
- Káptalan 1912 = Az 1912-i káptalan. Győr, 1912.
- Névtár = A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára. Összeállította: BERKÓ PÁL – LEGÁNYI NORBERT. Győr, 1987.
- OROSZ: Szerkezeti változások = OROSZ ISTVÁN: Szerkezeti változások a XIX. századi magyar mezőgazdaságban. (Előadások a Történettudományi Intézetben 10.) Budapest, 1988.
- PRT VI. A = SÖRÖS PONGRÁCZ: A Pannonhalmi Főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre 1802-től napjainkig. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története VI. A) Budapest, 1916.

THE GYŐR DISTRICT OF THE ARCH-ABBEY OF PANNONHALMA

Almost half of the 60,000 cadastral acres of the Benedictine estates in Hungary were administered by the Pannonhalma Arch-abbey, which was organised into five economic districts during the 19th century. One of these was the economic district of Győr, the most significant part of which belonged to the village of Győrszentiván. Starting from the settlement of Vének, at the confluence of the Danube and the Moson-Danube, the estate district bypassed the town of Győr in a south-easterly direction, passing through Hecsepusztá, Sashegypusztá and Kismegyer, and continued as far as the Győr-Veszprém road. The initially self-sufficient manor gradually became involved in the market production of goods. In this process, the arrival of the railway and the proximity of Győr played an important role. At that time, the manor was still dominated by arable cereal production and sheep farming. In the first decade of the 20th century, a thorough planning process was launched on the Order's estates, at the initiative of Abbot Ipoly Fehér, to increase the income from the manors. It included drawing up the farming plans for Kismegyer and Hecsepusztá estates. The document took account of each case's natural, climatic, and soil conditions. It described the farming and livestock breeding practices used in the past and referred to the regularity of manure application. In addition to showing the labour force and fixed and working capital, it also recorded the amount of investment needed for the planned investments and the expected profit. The farming plan was to be drawn up by the farm officers, i.e. specialists who had graduated from the agricultural academy. They passed their proposals on via the Order's economic management to the teachers at the Academy of the Economy in Óvár, who also carried out on-site inspections where necessary. After consultations with the farmer's officer who drew up the farming plan, they prepared their assessment to the Governor-General and the Abbot. However, the plan, which took nearly a decade to develop, required a significant financial investment that the Order's leadership could not allow. The introduction of the farming plans was finally approved by the new Arch-abbot in 1913, with a slightly reduced content. As a result, more pasture was cleared, the area sown to fodder crops was increased, and milk production replaced cattle fattening. With these changes, the district of Győr became one of the best-equipped farms of the Pannonhalma Arch-abbey, which brought considerable income to the Benedictine order.

Zoltán Boros

Tóth Vilmos

KIRÁLY A PÁLYAUDVARON

IV. Károly 1921-es győri tartózkodásának fényképei

Az 1921 második felében történt nyugat-magyarországi események centenáriumán elmondható, hogy ma már tekintélyes szakirodalommal rendelkezik mind a felkelés, mind a népszavazás, mind pedig IV. Károly király őszi visszatérési kísérletének története. Ez utóbbi az első próbálkozáshoz hasonlóan váratlanul következett be, és sikertelensége miatt csupán „oldalhajtásként” tartozik a fejleményekhez, bár a szereplők részben azonosak a korabeli közélet és a nyugat-magyarországi felkelés szereplőivel. Győr szempontjából azonban az uralkodó 1921. október 22-én lezajlott látogatása volt a legfontosabb esemény, az addigi és későbbi történések legfeljebb csak érintőlegesen kapcsolódtak a városhoz.

Az alábbi írás tárgya a győri esemény és annak háttere, valamint az azt megörökítő fényképek témája és forrásértéke. A győri királylátogatásról több felvétel ismert és megjelent, elsősorban illusztratív jelleggel, de magukról a képekről kevés adat és néhol tévedések láttak napvilágot. A jelen tanulmányban publikált példányokról elsősorban azért lehet több információt nyerni, mert kettő közülük kézírásos kommentárral egészült ki, amelyen belül legfontosabb a szereplők azonosítása.

Az esemény

A történetek, valamint az előzmények és következmények vázlatos áttekintéséhez elsősorban azokhoz a jelenlévőkhoz érdemes fordulni, akik később publikálták az emlékeiket. A legfontosabb Gratz Gusztáv, mivel ő egyszerre volt szemtanú és kiváló történész, műve pedig szerencsésen egyesíti a két látásmód erőseit.¹ Gratz a legitimisták² egyik vezetője és a királyi család bizalmasa volt. Az első visszatérési kísérletkor még a külügyminiszteri posztot töltötte be. Ő volt a második kísérlet egyik előkészítője, majd az események során mindvégig a király mellett tartózkodott. Jól átlátta a politikai hátteret, és művében részletesen ismerteti mind a királpárti, mind a kormánypárti oldal álláspontját. A kézirat több mint fél évszázaddal a szerző halála után jelent meg.

A második restaurációs kísérlet kezdetére és a győri esemény előzményére 1921. október 20-án került sor, amikor Károly repülőgépen érkezett meg Svájból a Sopron vármegyei Dénesfára, gróf Cziráky József birtokára.³ Az első, tavasszal

¹ GRATZ: A két háború között 102–124.

² A legitimista politikai irányzat az első világháborút követően azokat az ellenzéki királypártiakat fogta össze, akik elismerték a Habsburg-Lotharingiai dinasztia, konkrétan Károly, majd Ottó uralkodói jogait. IV. Károly haláláig karlistáknak is nevezték őket.

³ A pilóták egyike a győri születésű Alexay András volt.

történt kísérlettel ellentétben ezúttal vele volt Zita királyné is. A királyi pár az éjszakát a sajtoskáli kastélyban töltötte, majd október 21-én kora reggeltől késő estig Sopronban tartózkodott. Már ekkor szembetűnő a hatalomátvételi kísérlettel össze nem egyeztethető késlekedés: a visszatérés nem volt jól előkészítve, elsősorban a megfelelő vonatszerelvényeket kellett összeállítani Budapest felé. A nap így protokolláris eseményekkel telt: a király személyi kérdésekről, a leendő királypárti kormány tagjairól döntött – Rakovszky István volt a miniszterelnök-jelölt, maga Gratz a pénzügyminiszter-jelölt –, előléptette a királyhű katonai vezetőket, és a Sopronban állomásozó katonai alakulat letette a hűségesküt. Utóbbi, a II. (tartalék) csendőrzászlóalj parancsnoka Ostenburg Gyula őrnagy volt, aki a megelőző soproni eseményekben is főszerepet játszott. Alakulatát a közrend fenntartásának feladatával vezényelték Sopronba, még a felkelés előtt. Az uralkodó ezredekessé léptette elő, egységét pedig királyi testőrzászlóaljává minősítette.

A vonat október 22-én, szombaton érkezett meg Győrbe, az éjszakai indulás ellenére csak délután egy óra körül.⁴ Nagy tömeg várta a pályaudvaron és ünnepelte lelkesen előbb a csapatszállító szerelvényt, majd a vöröskeresztes kórházi kocsiban érkező királyi párt. A megállásra itt is elsősorban protokolláris okból került sor: a királyt katonai, rendvédelmi és polgári vezetők köszöntötték, a győri helyőrség díszszázada a pályaudvaron tette le a hűségesküt, majd Károly audienciát tartott a vonaton. A helyi vezetők közül a főispán és a polgármester nem volt jelen – Darányi Kálmán beteget jelentett, Farkas Mátyás pedig éppen Budapesten tartózkodott –, így a király Kuncz Jenő alispánt fogadta. Eközben a legitimisták egyik vezetője, ifjabb gróf Andrássy Gyula, valamint a kijelölt miniszterelnök, Rakovszky István beszélt az emberekhez. Az eseményről másnap szenvedélyes hangú, élményszerű és részletgazdag beszámoló jelent meg a mérvadó helyi orgánumban, a Győri Hirlapban.⁵ „Mindenki érezte, hogy nagy történelmi pillanatot él át most Győr városa és az ország. (...) Jókai színes tollára volna szükség, hogy visszaadja azt a pillanatot, amikor a győri közönség üdvözölte királyát.”⁶ Ennek éles ellentétéként a következő lapszámokban már a kormány rövid, hivatalos hangvételi közleményei jelentek meg a „puccsról”, „lázadásról” és „államcsínyről”.

Az aznap megtett út során érintett további helyőrségek – a komáromi, a tatai és a bicskei – is felesküdték a királyra, így már az észak-dunántúli haderő jelentős része Károly rendelkezésére állt.⁷ A vonaton utaztak a király legfontosabb bizalmasai, politikai támogatói. A szerelvény még október 23-a reggelére sem jutott el a fővárosig, csak Torbágyig.⁸ A késlekedés oka a felderítés szükségessége, valamint

⁴ GRATZ: A két háború között 107.

⁵ Itthon a király 1–3. A vezércikk szerzője feltehetően a lapszerkesztő, Révész Sándor volt.

⁶ Itthon a király 2.

⁷ Két nappal később a helyőrségek parancsnokai, köztük a győrié is, megtévesztésre hivatkozva felmentést kértek a hűségeskü alól.

⁸ Bia és Torbágy ekkor még két különálló település volt.

a kormány utasítására megjelenő szórványos ellenállás és pályarongálás volt, de hozzájárult az előkészületek befejezetlensége és a kötelező protokoll is.

A királyságot ekkor még katonai túlerőben volt a fővárosban és környékén állomásozó kormánypárti erőkhöz képest, és vezetői azzal számoltak, hogy nem ütköznek majd ellenállásba. Ebben tévedtek: a budapesti fogadtatás a soproni és a győri éles ellentéte volt. Több összecsapásra került sor Törökbálintnál és Budaörsnél, amit fegyverszünet, majd kormánypárti ellentámadás követett. Másnap reggelre a királyhű csapatok a főparancsnok árulása és a kormányoldal hatékony mozgósítási akciója miatt bekerítésre és létszámhátrányba kerültek. Károly megtiltotta a további harcot és vérontást, a vonat pedig visszament Tatára, ahol a király két napot az Esterházy-kastélyban töltött. Október 26-án Tatáról immár fogolyként Tihanyba, a bencés apátságba került, ahonnan öt nappal később Bajára vitték. Itt a királyi pár brit hajóra szállt és végleg elhagyta az országot.

November első hetében, miközben a hajó Orsovánál elérte a történelmi magyar határt, a nemzetgyűlés törvényt hozott a király és a dinasztia trónfosztásáról (1921:XLVII. törvénycikk). A korábbi, 1920-as törvény arról rendelkezett, hogy Károly nem gyakorolhatja uralkodói jogait Magyarországon, és a király is csak az államügyekben való részvételtől mondott le 1918-ban, de nem a trónról. A királyi pár Madeirára való deportálására – és így közvetve Károly néhány hónappal később bekövetkezett tragikus halálára – egyrészt a külföldi nyomás miatt került sor, másrészt Horthy Miklós kormányzó és a körülötte formálódó új elit hatalmi ambíciói miatt. Szégyenteljes, a magyar történelemben példátlan eseményről van szó: a királyt, aki joggal tekintette magát legitim uralkodónak és kötötte a koronázási eskü, emellett magyar állampolgár is volt, a hazájában elfogták és kiadták egy idegen hatalomnak.

Az eseménysorról Boroviczény Aladár emlékirata tudósít a legrészletesebben, ami eredetileg 1924-ben jelent meg Münchenben, német nyelven, magyarországi kiadására pedig csak hetven évvel később kerülhetett sor.⁹ Boroviczény is részt vett a második visszatérési kísérlet előkészítésében, és a királyi pár mellett volt a repülőgépen megtett utazástól a legitimista politikusok tihanyi letartóztatásáig. Károly Sopronban kabinetfőnökévé nevezte ki, így hivatalosan ő volt a magyar királyi kabinetiroda utolsó vezetője. Könyve a győri fogadtatást is ismerteti.¹⁰ Megemlíti, hogy innen továbbították Budapestre azt a táviratot, amiből a Bethlen-kormány és Horthy először értesült hivatalosan a királyi pár Magyarországra érkezéséről. Nem hivatalosan már aznap hajnalban eljutott a hír a fővárosba Guillaume Árpád tábornok, szombathelyi körletparancsnok távirata révén.¹¹ A király kísérete Győrött hallhatott először az éles külföldi tiltakozásokról, valamint arról, hogy a kormány elrendelte a vonat feltartóztatását.

⁹ BOROVICZÉNY: A király és kormányzója 219–284.

¹⁰ BOROVICZÉNY: A király és kormányzója 236–238.

¹¹ GRATZ: A két háború között 107.

Boroviczény művének magyarországi kiadásában újra napvilágot látott a Zita királynét kísérő gróf Andrassy Gyuláné eredetileg 1922-ben megjelent visszaemlékezése is, ami szintén megemlíti a győri eseményt.¹² Előbb Andrassyné emlékezéseivel együtt, majd szintén ebben a kötetben jelentek meg Boroviczény feleségének, gróf Schönborn Mária Ágnesnek a feljegyzései, amelyek főként a tihanyi napokat ismertetik részletesebben. Boroviczény és felesége, valamint Andrassyné visszaemlékezései azért is fontosak, mert nem évtizedes távlatból, hanem röviddel az események után íródtak.

A győri királylátogatáson számos katonatiszt vett részt, közülük ketten, báró Lehár Antal és Hegedűs Pál később szintén megírták a visszaemlékezéseiket. Lehár ezredes német nyelvű naplójegyzeteinek részletei eredetileg Bécsben jelentek meg 1973-ban. Az eleve nem teljes kiadásból később csak egy szemelvényes magyar fordítás látott napvilágot, ebben az őszi restaurációs kísérletről csak igen szűkszavúan szól, a győri eseményt pedig érdemben nem említi.¹³ Lehár a radikális legitimisták egyik vezetője és mindkét visszatérési kísérlet főszereplője volt, akit a király Sopronban vezérőrnaggyá léptetett elő, emellett ő volt a királpárti kormányba kiszemelt honvédelmi miniszter is. Előzetes parancsot kapott Károlytól a visszatérési katonai előkészítésére, de túl kevésnek bizonyult a rendelkezésére álló idő. Az október 24-ei fegyverszüneti tárgyaláson Gratz mellett ő képviselte a királyt.¹⁴

Hegedűs Pál altábornagy emlékiratából a második restaurációs kísérletre vonatkozó részlet jelent meg, benne a győri esemény ismertetésével.¹⁵ A szerző ekkor Nyugat-Magyarország összes közbiztonsági szerveinek parancsnoka volt, Sopron székhellyel. A király kinevezte csapatai főparancsnokának, Hegedűs pedig letette a hűségesküt. Október 23-án Károly Hegedűst küldte Budapestre tárgyalni, akit Horthy és a miniszterelnök személyesen győzött meg a kormány álláspontjának helyességéről.¹⁶ Aznap este történt Hegedűs árulása: amint azt maga is elismeri, a fegyverszünetkor szándékosan olyan demarkációs vonal felállítását szorgalmazta, ami a kormánypárti erőknél kedvezett. Károly felmentette, és Hegedűs másnap már a kormány nevében tett javaslatot a király lemondására. Az emlékiratban elsősorban saját szerepét igyekszik tisztázni, válaszol az őt ért vádakra és mentegeti magát. Úgy tűnik, sodródott az eseményekkel és – Gratztól, Boroviczénytől, Lehártól eltérően – a restaurációs kísérlet szervezésébe előzetesen nem volt beavatva.

Jelen volt Győrött Maderspach Viktor, a nyugat-magyarországi felkelés aktív résztvevője és krónikása, az Ostenburg-zászlóalj századosa, későbbi népszerű vadászati író is. Emlékirata eredetileg a Magyarság című lapban jelent meg

¹² BOROVICZÉNY: A király és kormányzója 396. Vö. A királyné kíséretében.

¹³ LEHÁR: Egy katonatiszt naplója 44–48.

¹⁴ Lehár eredeti terve egyébként az volt, hogy a király inkognitóban, minimális kísérettel jusson el Budapestre.

¹⁵ HEGEDŰS: Budaörsig és vissza 45–46.

¹⁶ HEGEDŰS: Budaörsig és vissza 48.

1926-ban, 37 folytatásban.¹⁷ Részletesen ismerteti a győri eseményt, és – egyetlenként – a helyben történt közvetlen előzményeket.¹⁸ Ő már október 22-én reggel megérkezett Győrbe IV. Károly levelével és azzal a felszólítással, hogy a helyőrség az átutazó király előtt tegye le a hűségesküet. A győri helyőrség tisztjei állítólag kormánypárti és szabad királyválasztó – korabeli szóhasználattal „Duna-jegecs” – érzelműek voltak, így Maderspach azzal a tudattal ment oda, hogy a következő „felkoncolás” is lehet.¹⁹ Győr „átállásának” lényeges részlete Maderspach találkozása Klempa Kálmán, majd Bozó Pál ezredesekkel, ami ha valóban a leírtak szerint zajlott le, akkor Klempa kulcsszerepet játszott a helyi történetekben.²⁰ Maderspach leírásához hasonlóan olvasmányos, inkább szépirodalmi jellegű tudósítást ad a győri eseményről Krug – később Missuray-Krúg – Lajos ma már közkedvelt kötete.²¹ Érdeemes még megemlíteni, hogy a király kíséretének tagjaként jelen volt az akkor győri gimnazista Varga Béla, a későbbi nemzetgyűlési elnök is.²²

A kiráypárti oldalt képviselő emlékiratok mellett számos memoár látott napvilágot a kormányoldal szemszögéből is, például gróf Bánffy Miklósé vagy Shvoy Kálmáné. Köztük a legfontosabb magáé a kormányzóé, amelynek első kiadására Buenos Airesben került sor 1953-ban. Horthy a király őszi visszatérési kísérletével kapcsolatban, érthető és nyilvánvaló okokból, a saját álláspontját védi és magyarázza.²³

A memoárokból drámai jelenetekben bővelkedő, a következmények ismeretében egyenesen tragikus, színpadi és filmfeldolgozás után kiáltó eseménysor bontakozik ki. Ezzel szemben a későbbi interpretáció legfőbb jellemzője a bagatellizálás és gúnyolódás, az eseménysor kalandként, komédiaként, operettként való minősítése, az összecsapások hadgyakorlatként való beállítása, az áldozatok számának keveslése.²⁴ A baloldali történetírás változatlan formában vette át a Horthy-korszakban uralkodó terminológiát, vagyis a restaurációs kísérlet „puccsként”, „államcsínyként” való említését, ami a közoktatásban, és így a köznyelvben is elterjedt.²⁵ Témánk szempontjából Hegedűs Sándor kötete mégis fontos, mivel – a szakirodalomban egyedülként – tárgyalja a győri eseményt, forrásként elsősorban a helyi sajtót hasznosítva.²⁶ A szakfolyóiratokban megjelent tanulmányok minde-

¹⁷ MADERSPACH: Élményeim 148–181. Az eredeti sorozat csonkított szövege előbb a Soproni Szemle 1978/3, 1978/4 és 1979/1. számában, majd kötetben is megjelent. Az itt hivatkozott változat – előszava szerint – a teljes szöveg első kiadása az eredeti megjelenés óta.

¹⁸ MADERSPACH: Élményeim 158–170.

¹⁹ MADERSPACH: Élményeim 161–162.

²⁰ MADERSPACH: Élményeim 165–169.

²¹ KRUG: Tüzek a végeken 113–115.

²² KAPRONCZAY: A nemzetgyűlés elnöke 13.

²³ HORTHY: Emlékiraaim 154–160.

²⁴ Az összecsapásoknak a kormányoldalon 19 halottja volt, a kiráypárti áldozatok száma ismeretlen.

²⁵ Vö. például: HEGEDŰS: Az utolsó trónfosztás 160–173, 185–192; ORMOS: „Soha, amíg élek!” 94–122.

²⁶ HEGEDŰS: Az utolsó trónfosztás 166–167.

nekelőtt a hadtörténeti, illetve a külpolitikai, diplomáciatörténeti vonatkozások részletes ismertetése miatt emelendők ki.²⁷ Az újabb szakirodalom egy része – szakítva az addigi klisékkel – a történeteket a legitimisták és a nyugat-magyarországi kérdés szempontjából tárgyalja, bár a változás a hangvételre nem mindegyik esetben terjed ki.²⁸ Egyéni látásmódot képvisel a restaurációs kísérletekről született „történelmi riport”.²⁹ Az események értelmezése és a hangnem szempontjából is üdítő kivételt jelent a katolikus történetírás, melynek interpretációja gyökeresen eltér az eddigiekétől.³⁰

A fényképek

A győri eseményről eddig nyolc különböző felvétel ismert, amelyek a főpályaudvar 1-es peronján készültek, részben a királyi vonatszerelvény érkezése előtti percekben, részben a megérkezést követően.

Az 1. képen négy katonatiszt látható az állomásépület mellett, tőlük balra katonazenészek állnak, háttérben a díszszázad sorakozik. Az itt publikált példány hátoldalán ceruzával írt felirat van, amely a helyszínt és a dátumot, valamint a családneveket és rendfokozatokat adja meg. Ebből tudható, hogy a fényképen Lőrinczy tábornok, Bozó ezredes, Pacor ezredes és Gombos ezredes „várják a király vonatának érkezését”. A fotón a szereplők nincsenek megszámozva; tényleges sorrendjük balról: Bozó Pál, Gombos Zoltán, Pacor Vilmos és Lőrinczy Béla. A szereplők a felirat alapján és a további képek segítségével egyértelműen azonosíthatóak.

A 2. képen egy katolikus egyházi személyiség és egy polgári öltözetet viselő férfi látható beszélgetés és várakozás közben. Az oszlop mellett ellépő katona Bozó ezredes; tőle jobbra egy vasúti tiszt, a háttérben számos katona, civil ruhás férfi és egy nő. Az itt bemutatott példány hátoldalára ceruzával írt felirat csak a helyszínt és a dátumot adja meg. A helyi sajtó részletesen ismerteti, hogy kik várták Győrről a vonatot, így megemlíti, hogy jelen volt Bárdos Remig pannonhalmi főapát is.³¹ Az ő arcvonásai ismertek és egyértelműen megállapítható, hogy ő van a fényképen. A másik személy azonossága kétes, de feltételezhető, hogy a cikkben felsoroltak egyikéről van szó. Ez alapján, csak a civileket említve, Fischer Gyula volt főügyész, Horváth Bálint volt kormánybiztos főispán, Kiss Aurél ügyvéd, Kuncz Jenő alispán, Matavovszky Béla iskolaigazgató, Rácz Ernő főügyész és Wai-gandt Antal képviselő jöhet szóba.

²⁷ Vö. FOGARASSY: IV. Károly; KERESKES: A Habsburg-restauráció; ÁDÁM: A két királypuccs.

²⁸ Vö. ZSIGA: Horthy ellen 149–158; BOTLIK: Nyugat-Magyarország 289–292; TÓTH: Két Anschluss között 131–135.

²⁹ Vö. SPEIDL: Végállomás: Madeira.

³⁰ Vö. REISNER: Csernoch János 136–157; KOVÁCS: Fogadd a koronát! 112–119.

³¹ Itthon a király 1.

1. kép

A IV. Károly vonatát váró katonatisztek Győrött, 1921. október 22-én. (Magántulajdon)

2. kép

A győri főpályaudvar a királyi vonat érkezése előtt. Balra Bárdos Remig pannonhalmi főapát. (Magántulajdon)

A 3. kép tömegjelenet, melynek számos szereplője közül tizenkét személyt tintával megszámoztak. A fénykép hátoldalán az alábbi tintával írt felirat olvasható: „Győr 1921 október 22 / IV. Károly király / Győrbe érkezik és a Nála / jelentkező Bozó ezredesnek / mosolyogva mondja, hogy / őt tábornokká kinevezte. / 1. Károly király / 2. Bozó Pál ezredes / 3. Lőrinczy tábornok / 4. a győri állomásfőnök / 5. Weygand orszgy. képviselő / 6. Pacor Vilmos ezredes / 7. Lehár tábornok / 8. Klempa ezredes / 9. Zita királyné-nak / 10. Bozó Sarolta csokrot nyújt át / 11. Asbóth alezredes / 12. Hegedűs Pál altbngy / Bozó Sarolta gyászruhában / van, fátyollal, azonkívül / teljesen árnyékban is van, így / nem látszik.” Mivel ezen a képen már jelen van a királyi pár, biztosan később készült az előző kettőnél. Az azonosított szereplők közül a fentiekben, emlékirataik kapcsán már szóba került Hegedűs Pál és báró Lehár Antal.³²

Az itt bemutatott három példány eredeti papír pozitív, amelyek hátoldalán nyomtatott vonalazás van a címezés számára, hogy a fényképek levelezőlapként (fotóképeslapként) is feladhatóak legyenek. Ezek a példányok nem kerültek postai forgalomba. Méretük 115×85 mm, tehát kisebbek az akkori képes levelezőlapoknál, amelyek mérete általában 140×90 mm. A példányok jelenleg e sorok írójának tulajdonában vannak.

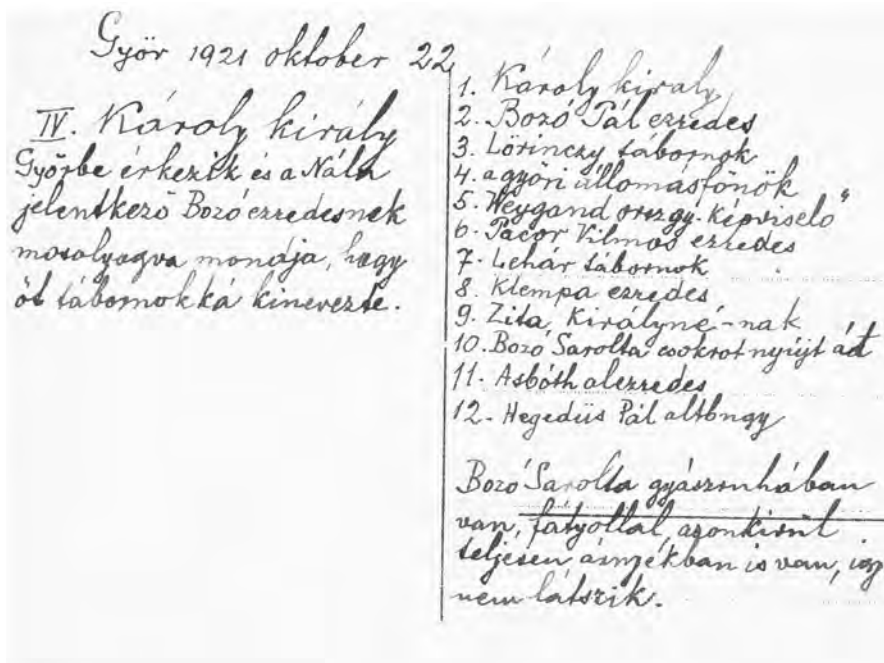
Bozó Pál ezredes az egyetlen szereplő, aki mindhárom felvételen látható. Ő 1921-ben Győrött teljesített szolgálatot, és a harmadik képen megörökített pillanatban a király vezérőrnaggyá léptette elő. Együttal a győri 4. honvéd gyalogezred élére is kinevezte, amelynek leváltott parancsnoka Gombos Zoltán ezredes volt, aki az első képen Bozó mellett áll. A három fénykép szempontjából kiemelő Bozó Pál lánya, Sarolta, mivel az itt bemutatott példányok az ő hagyatékából származnak. A szövegezés alapján nyilvánvaló, hogy a képek „narrátora” Bozó Pál volt, az írásképe alapján pedig feltételezhető, hogy Bozó Sarolta készítette a feliratokat apja instrukciói szerint. A Zita királynénak átadott virágokat az eseményről tudósító győri lap is említi: „Bozó Sarolta, Bozó Pál ezredes leánya átnyújtotta a fehér őszi rózsákból készült koszorút a királynénak, aki azt kedves mosollyal fogadta és megköszönte.”³³ Ugyanebben a cikkben, valamint Hegedűs Pál emlékiratában is szóba kerül, hogy a király a győri audiencián Bozó Pált és családját is fogadta.³⁴

A győri várostörténet szempontjából a további szereplők közül Klempa Kálmán ezredes a legismertebb. Az első világháború végén ő volt a 19. cs. és kir. gyalogezred, vagyis a győri háziezred utolsó parancsnoka. Az ezred névadója és ezredtulajdonosa ekkor IV. Károly volt, ahogyan a később Klempa által kezdeményezett és a Székesegyház falán elhelyezett emléktáblán is olvasható: „A VOLT CS. ÉS K. KÁROLY KIRÁLY NEVÉT VISELŐ / GYŐRI 19. SZ. GYALOGEZRED”. 1921-ben a

³² Az említett katonatisztek közül Lehár pályafutása ismert a legrészletesebben. Vö. HEGEDŰS: A király katonája.

³³ Itthon a király 1.

³⁴ HEGEDŰS: Budaörsig és vissza 45.

3. kép

A király és az őt üdvözlők a vonat megérkezését követő percekben és kéziratot feljegyzés a kép hátoldalán.
(Magántulajdon)

vármegye katonai parancsnokaként vett részt a király győri fogadásán. Lőrinczy Béla vezérőrnagy és Pacor Vilmos ezredes nem Győrött teljesített szolgálatot, előbbi a székesfehérvári gyaloghadosztály parancsnoka, utóbbi ugyanott tüzérségi parancsnok volt. A két székesfehérvári főtiszt jelenlétét, királypárti magatartásuk mellett, az magyarázza, hogy a győri alakulatok ekkor az ottani parancsnoksághoz tartoztak.³⁵ Az események tempójáról mindenesetre sokat elmond, hogy előbb érkeztek meg Győrbe, mint az uralkodó.

Gombos Zoltán a király érkezéséig az említett 4. honvéd gyalogezred parancsnoka volt. Elképzelhető, hogy – Boroviczény és Hegedűs Pál állításával ellentétben – a már említett győri táviratot nem Lőrinczy, hanem Gombos adta fel, tehát hivatalosan ő jelentette a kormány felé a király megérkezését. Ezért, valamint kormánypárti álláspontja miatt vonták felelősségre és vették őrizetbe október 22-én Győrött. A kormány győzelme után visszakerült az ezred élére, később címzetes tábornoki kinevezést kapott. „Asbóth alezredes” azonossága egyelőre kétes, az emlékiratok ide kapcsolódó részeiben keresztnév nélkül, hol alezredesként, hol ezredesként, emellett a vasútvonalak „parancsnokaként” szerepel. Utóbbi ténylegesen annyit jelentett, hogy Sopronban ő irányította a Budapestre induló különvonatok összeállítását.³⁶ A civil szereplők közül „Weygand orszgy. képviselő” valójában Waigandt Antal nemzetgyűlési képviselővel azonos.

A 2. kép egy másik példányának reprodukciója megjelent a Lehár-emlékirat említett szemelvényes magyar kiadásában is, a tematikus fotósorozat részeként, lelőhely megadása nélkül.³⁷ A képaláírás a várakozó csoport előterében a papot és a vele társalgó polgári öltözkű szereplőt Vass Józsefként és gróf Sigray Antalként azonosítja (előbbi ekkor vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, utóbbi nyugat-magyarországi kormánybiztos). A fényképen valójában egyikük sem szerepelhet: Sigray az esemény idején Szombathelyen tartózkodott, Vass pedig, közvetítést vállalván a király és a kormányzó között, október 22-én este Komáromban szállt fel a vonatra, ahová Budapestről hozta Horthy levelét.³⁸

A 3. kép, vagyis az érkezési és üdvözlési jelenet egy másik példánya a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.³⁹ E felvétel párja, közvetlen előzménye vagy folytatása az a fénykép, amely a Soproni Múzeum – az alábbiakban még bővebben szóba kerül – gyűjteményében van. Ezen is a király látható, katonatisztek és civilek körében.⁴⁰

³⁵ A győri helyőrség a székesfehérvári körletparancsnoksághoz, a győri gyalogezred pedig a székesfehérvári gyaloghadosztályhoz tartozott.

³⁶ BOROVICZÉNY: A király és kormányzója 234; LEHÁR: Egy katonatiszt naplója 46; MADERSPACH: Élményeim 153, 161.

³⁷ LEHÁR: Egy katonatiszt naplója 45.

³⁸ BOROVICZÉNY: A király és kormányzója 240. Botlik egyenesen azt állítja, hogy Vass már Sopron előtt a király kíséretében volt, Teleki Pállal (!) együtt. BOTLIK: Nyugat-Magyarország 290.

³⁹ Történeti Fényképtár, ltsz. 1190/1949 fk.

⁴⁰ Helytörténeti Gyűjtemény, ltsz. HT.74.1.137.

A 4. kép már többször megjelent a restaurációs kísérletet bemutató írások illusztrációjaként. „Népszerűsége” annak köszönhető, hogy itt valóban a közép-pontban látható IV. Károly alakja. A felvétel a királyi párt és Rakovszky Istvánt örökíti meg, amint elhaladnak a díszszázad előtt. Biztosan később készült, mint a fentiek, mivel itt már látható Zita királynénál a 3. kép feliratában említett virág-csokor. Az első három fényképpel ellentétben nem látszik a képen a vasútállomást jelző „GYŐR” felirat, ám a helyszín az eddigiek alapján kétségtelen (a királyné mögött álló katona valószínűleg Bozó Pál). A korábbi publikációk általában helyesen nevezik meg a felvétel dátumát és a helyszínt, de például a Kovács Gergely könyvében megjelent reprodukció az első visszatérési kísérletről szóló részhez lett szerkesztve, és mivel a képaláírásból nem derülnek ki az adatok, úgy tűnhet, hogy a fotó Szombathelyen készült.⁴¹ A felvétel kevésbé ismert párja csupán néhány pillanatnyi eltéréssel készülhetett. Mindkettő megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében.⁴²

4. kép

IV. Károly a díszszázad előtt. Jobbra Zita királyné és Rakovszky István kijelölt miniszterelnök.
(Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, 661/1958 fk)

⁴¹ Kovács: Fogadd a koronát! 109.

⁴² Történeti Fényképtár, ltsz. 1189/1949 fk; 660/1958 fk; 661/1958 fk. Az egyik felvételtől két példány szerepel a digitális műtárgy-állományban.

Rakovszky István státusza kapcsán érdemes kiemelni, hogy a Győri Hírlap említett cikke szerint a városban nyomtatványként osztogatták a soproni proklamációt az új kormány kinevezéséről és névsoráról, amelyet az uralkodó Rakovszky ellenjegyzésével adott ki az előző napon. Ezt igazolja Hegedűs Pál közlése, aki szerint Lehár bemutatta neki a kinevezési iratokat.⁴³ Ezzel szemben Boroviczeny azt írja, hogy Sopronban nem történt meg a kormánytagok formális kinevezése, csak a jelölések elfogadása, és a kormányalakításra majd Budapesten kerülhetett volna sor.⁴⁴

Az eddig említett összesen hat fénykép mellett ismeretes még két győri felvétel a peronon felsorakozott díszszázadról, az egyik háttérben a vasútállomás épületével, a másikon pedig a Baross híddal. Ez utóbbin a vonatszerelvény és a katonazenekar is látható. Mindkét fénykép többször megjelent már az őszi restaurációs kísérlet illusztrációjaként, és mindkettő megtalálható a Soproni Múzeum gyűjteményében.⁴⁵

A fényképész

Az 1921-es nyugat-magyarországi események egyik legfontosabb „krónikása”, így a győri felvételek – vagy legalábbis egy részük – készítője is Schäffer Ármin fotográfus volt, akinek műterme Budapesten, a József körút 51. szám alatt működött, és az „ő cs. és kir. fensége József főherczeg udvari fényképésze” címet használta.⁴⁶ A szokásos műtermi felvételek mellett gyakran készített katonai témájú és sporttárgyú fényképeket, protokolláris eseményeken fotózott a főhercegi családnál, mindemellett az első világháborúban hadifotós is volt. Tevékenysége a háborús évekig egyértelműen a fővároshoz és környékéhez kötődött.

Máig bizonytalan, hogyan keveredett bele a budapesti fényképész 1921-ben a nyugat-magyarországi események sűrűjébe. Valószínű, hogy fotóriporterként érkezett augusztusban Sopronba, és szinte kizárt, hogy az uralkodóház magyarországi ágával való korábbi munkakapcsolata állt a háttérben. IV. Károly titokban érkezett az országba, még a legbizalmasabb támogatói sem tudtak róla mindannyian. A restaurációs kísérletről készült, több esetben kiemelkedően sokszor publikált fényképekről tehát elmondható, hogy Schäffer jókor volt jó helyen.

Neve azóta ismert a helytörténeti szakirodalomban, hogy az 1921–22-es felvételeiből készült válogatás kötetben is megjelent.⁴⁷ Itt olvasható a Schäffer személyével foglalkozó egyetlen, rövid írás, ebben pedig az a figyelemre méltó adat, hogy a második restaurációs kísérletről készült 43 darabos válogatása album for-

⁴³ HEGEDŰS: Budaörsig és vissza 41.

⁴⁴ BOROVICZENY: A király és kormányzója 233–234.

⁴⁵ Helytörténeti Gyűjtemény, ltsz. HT.74.1.138; HT.74.1.139.

⁴⁶ Vö. Fortepan 81339. <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=81339> (2021. május 1.).

⁴⁷ Vö. Sopron a népszavazás idején. A képanyag forrása a Soproni Múzeum gyűjteménye.

mátumban, talán sokszorosítva is létezik.⁴⁸ A nyugat-magyarországi fotósorozatból a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményében is találhatóak példányok, a legnagyobb gyűjteménnyel azonban a Soproni Múzeum rendelkezik.⁴⁹ Az albumba rendezett 254 darab, 132×86 mm-es, eredeti papír pozitívból álló kollekció első felvétele 1921. augusztus 28-án, az utolsó 1922. január 10-én készült.⁵⁰ A fényképeket Lauringer Ernő múzeumigazgató vásárolta meg Schäffer Ármintól 1922. július 1-jén.⁵¹ A hátoldalakon olvasható számozás alapján a teljes sorozat lényegesen több darabból állt, de ebben – a fotóriporteri munka jellegéből adódóan – nyilván voltak rontott felvételek is. A képek egyúttal fotóképeslapok, a hátoldalakon nyomtatott vonalazás van a címezés számára. Szintén a hátoldalakon az alkotó bélyegzője – „Schäffer Árm. udv. fényk. VIII. József-körut 51 / Minden jog fentartva.” –, valamint a fotók témájára vonatkozó, ceruzával írt feliratok láthatóak.

A Győrött készült képek közül a fent említett három található meg a soproni kollekcióban. Ezek a kézírásos sorszámozás szerint az 580/a. („Megérkezés Győrbe”), 581. („A díszszázad”) és 583. („Elindulás Győrből”) számú felvételek. Emellett IV. Károly visszatérési kísérletéről hét soproni, öt enesei, kilenc torbágyi és hat azonosítatlan helyszínen készült fénykép van a gyűjteményben. Utóbbiak közül öt felvétel a vonatszerelvény belső részleteit mutatja be, így az út során

5. kép

Schäffer Árm. műtermének reklámja egy 1915-re datált felvétel hátoldalán. (Fortepan 81339)

⁴⁸ Sopron a népszavazás idején 131.

⁴⁹ Jelen tanulmány írásakor egyik említett intézményben sem volt lehetőség személyes kutatásra.

⁵⁰ Helytörténeti Gyűjtemény, ltsz. HT.74.1.1-től 254-ig.

⁵¹ Ezért az adatért Kelemen Istvánnak tartozom köszönettel.

bárhol készülhettek, a hatodik pedig egy csoportkép, amelyen a soproni nyilvántartás szerint az ellenkormány három tagja (Rakovszky, Gratz és Lehár), valamint Boroviczény Aladár és Fleischmann ezredes szerepel.⁵² További nyolc felvétel már az esztergomi internálótáborban készült, ahol a budaörsi összecsapás után elfogott királypárti katonákat és önkénteseket, köztük Ostenburg Gyulát és Maderspach Viktort tartották fogva.

A soproni felvételek egyértelműen azonosíthatóak, a laktanyában készültek az eskütételről és a díszszemlééről.⁵³ Bizonytalanabb a veszteglő vonatonál készült képek helyszínének azonosítása. A szerelvények hosszabb ideig álltak már október 22-én délelőtt is: bár hajnalban elindultak Sopronból, mégis csak kora délután érkeztek meg Győrbe. A két város között még nem voltak komolyabb hátráltató tényezők, mégis többször várakoztak „kis állomásokon és nyílt pályán”, mert az előőrsnek fel kellett derítenie a vasútvonal állapotát.⁵⁴ Emiatt készülhettek el az enesei felvételek is, melyek egyikén a vasúti kocsi ablakában a király, a kocsi előtt pedig Ostenburg Gyula látható.⁵⁵ „A tisztiszázad csoportképe a győri pályaudvaron” címmel publikált fénykép helyszíne viszont valójában nem Győr.⁵⁶ Bár a háttér alapján a helyszín nem azonosítható, de a képen nyoma sincs a már ismertetett győri felvételek helyszínének, a főpályaudvar 1-es peronjának. A Soproni Múzeum nyilvántartásából megállapítható, hogy ez a kép is még Győr előtt, feltehetőleg Enesén készült. Itt érdemes felidézni a Maderspach Viktor által leírt jelenetet, amely a memoárok egyetlen olyan részlete, ami a fényképek elkészültére vonatkozik: „A tiszti különítmény egy mozdonyra kapaszkodva igen csinos csoportképet nyújt, melyet a velük utazó fényképész azonnal meg is örökít. Én azonban, megszállt területen [Erdélyben – T. V.] tartózkodó családomra való tekintettel, kerülöm a fotografáló gép lencséjét.”⁵⁷ Maderspach ezt a torbágyi résznél említi – ő Győr előtt nem is volt a szerelvényen, hiszen már reggel a városba ment –, így lehetséges, hogy több hasonló csoportkép is létezik.⁵⁸

Győr után a következő veszteglés Ácsott történt, a Komáromnál felszedett sínek miatt.⁵⁹ Ennek időpontja kétséges, de október lévén már sötétedhetett, így fényképezési helyszíneként kevésbé jöhet szóba. A másnap reggel Torbágyon készült fényképek közül a legismertebbek a tábori mise jelenetei, amelyre va-

⁵² Fleischmann ezredes Győrött csatlakozott a király kíséretéhez. Vö. HEGEDŰS: Budaörsig és vissza 46.

⁵³ Vö. Sopron a népszavazás idején 66–69.

⁵⁴ GRATZ: A két háború között 107.

⁵⁵ Sopron a népszavazás idején 70. Ugyanez a fénykép: MADERSPACH: Élményeim 122. Utóbbi képanyagának forrása a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteménye.

⁵⁶ Sopron a népszavazás idején 73. A tartalékos tiszti rendfokozattal bíró soproni főiskolai hallgatók „tishti századként” csatlakoztak Ostenburg zászlóaljához. BOTLIK: Nyugat-Magyarország 181.

⁵⁷ MADERSPACH: Élményeim 176.

⁵⁸ Vö. Sopron a népszavazás idején 74.

⁵⁹ BOROVICZÉNY: A király és kormányzója 238; MADERSPACH: Élményeim 172–173.

sárnap lévén, valamint az összecsapásokról érkező hírek miatt került sor. A miséről, különösen a síneken térdelő királyi párról számos kép megjelent már, és van olyan közlés is, ahol ennek a jól ismert jelenetnek a helyszíneként, tévesen, Győr szerepel.⁶⁰ Minden bizonnyal Torbágyon készült az ellenkormány tagjairól a már említett felvétel is.⁶¹

Az eseménysor egyik legtöbbet publikált, legismertebb fényképének helyszíne bizonytalan. Ezen a király és a királyné látható a vasúti kocsi ablakában, a kocsi előtt pedig Ostenburg Gyula áll, tehát hasonló szituációban készült, mint az enesei képek egyike. A fénykép megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében, „Győrszentiván” helymegjelöléssel.⁶² Ezt az adatot több feldolgozás átvette, pedig feltehetően téves, hiszen a visszaemlékezések szerint Győr és Ács között nem állt meg a királyt szállító szerelvény. A helyszín inkább Enese vagy Torbágy lehetett, akárcsak azé a felvételé, amelyen gróf Andrássy Gyula látható a vonat mellett állva, és ami szintén megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében.⁶³

Visszatérve a Győrött készült és elsőként ismertetett felvételekre: közülük kettő a királyi szerelvény megérkezése előtti perceket mutatja. Mivel Schäffer Ármin Sopronból jött, elképzelhető, hogy a győri eseményen jelen volt egy másik, egyelőre azonosítatlan fényképész is, aki a négy tisztet, illetve Bárdos Remig főapátot megörökítette. Ugyanakkor Schäffer érkezhett az Ostenburg-zászlóaljbat szállító két szerelvény egyikével is, amelyek a királyi vonat előtt haladtak. Itt emelendő ki, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum digitális műtárgy-állományában a 3. és a 4. kép, vagyis az uralkodó érkezéséről, illetve a királyi párról és Rakovszky Istvánról készült fényképek Jelfy Gyula felvételeiként szerepelnek.⁶⁴

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a Schäffer Ármin 1921-es felvételeiből fennmaradt példányok egyike sem egyedi, hanem sorozatban készült darabokról van szó. Hivatalos kiadásukra és forgalmazásukra sem a Horthy-korszakban, sem később nem kerülhetett sor. Inkább a legitimizmus híveinek, vagy, mint a Bozó-hagyaték bizonyítja, az események résztvevőinek körében terjedtek, a 254 darabos kollekció Sopronba kerülését pedig helytörténeti jelentőségük indokolta. Figyelemre méltó, hogy a 3. képen retusálás nyoma fedezhető fel a csoport mögött kiemelt helyen álló, vizuális értelemben központi – de történetileg azonosítatlan – szereplő egyenruháján, és ugyanez a retusálás más példányokon is feltűnik.

⁶⁰ ROMSICS: A 20. század 218–219.

⁶¹ Sopron a népszavazás idején 78.

⁶² Történeti Fényképtár, ltsz. 658/1958 fk.

⁶³ Történeti Fényképtár, ltsz. 659/1958 fk.

⁶⁴ Történeti Fényképtár, ltsz. 1190/1949 fk; 1189/1949 fk.

A győri eseményen jelenlévő fontosabb személyek életrajzi adatai⁶⁵

Andrássy Gyula, csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf (Tőketerebes, 1860. június 30. – Budapest, 1929. június 11.). Országgyűlési és nemzetgyűlési képviselő, az MTA tagja. Az első Wekerle-kormányban a király személye körüli miniszter, 1905-től az ellenzéki koalíció egyik vezetője, majd a második Wekerle-kormány belügyminisztere. 1918-ban néhány napig a Monarchia közös külügyminisztere. 1921-ben IV. Károly ellenkormányába felkért külügyminiszter. A király második visszatérésének előkészítésébe nem volt beavatva, és csak véletlenül, egy családi ünnepség miatt tartózkodott éppen Dénesfán. Jelentős politikai szakíró, témánkhoz kapcsolódó kötetei: A királykérdés jogi szempontból (1920); Törvényes király és magyar függetlenség (1928). Polgárdiban temették el.

Andrássy Gyuláné /zichi és vásonkeői gróf Zichy Eleonóra/ (Pest, 1867. március 28. – Budapest, 1945. október 31.). 1905-ig Andrássy Gyula bátyjának, Tivadarnak a felesége volt, majd 1909-ben házasodott össze Andrássy Gyulával. A győri kötődésű gróf Zichy Ottó unokahúga, első házasságából született lányát pedig gróf Cziráky József vette feleségül, akinek a birtokán landolt IV. Károly repülőgépe 1921-ben. Ideiglenes budapesti temetés után 1946-ban férje mellé helyezték nyugalomra Polgárdiban.

Bárdos Remig OSB /Placsek Sándor/ (Ipolytő, 1868. február 25. – Balatonfüred, 1932. május 12.). Bencés szerzetes, esztergomi gimnáziumi tanár, majd 1907-től kőszegi gimnáziumigazgató és rendházfőnök. 1920-tól pannonthalmi főapát. Nyelvészeti témájú tanulmányokat írt. Sírja Pannonthalmán, a Boldogasszony-kápolnában van.

Boroviczény Aladár, kisvárdai (Jalkovec kastély, 1890. július 1. – Murau, 1963. április 5.). Diplomata, 1920-ban a vatikáni magyar követség ügyvivője. 1921-ben főszerepet vállalt mindkét restaurációs kísérletben. Gratz Gusztáv kabinettfőnöke annak külügyminisztersége idején (1921. január–április). Mindketten lemondtak az első visszatérési kísérlet után, két nappal megelőzve a Teleki-kormány lemondását, és Boroviczény ekkor került a király mellé Svájcba magántitkárként. 1945-től Ausztriában élt. Sírja a murai kapucinus templomban van.

Boroviczény Aladárné /gróf Schönborn Mária Ágnes/ (Prága, 1893. november 16. – Wolfsberg, 1973. június 1.). Zita királyné udvarhölgye volt, 1921 júliusában házasodott össze Boroviczény Aladárral. Győrött várta a vonatot és csatlakozott a kísérethez.

⁶⁵ Köszönettel tartozom Gudenus János Józsefnek a családtörténeti, valamint Szakály Sándornak a katonai vonatkozású adatok kiegészítéséért és pontosításáért.

Bozó Pál, dinyeberki és agódi (Csúz, 1865. december 12. – Sümeg, 1944. február 17.). 1921-ben ezredesként és gyalogsági parancsnokként teljesített szolgálatot Győrött. A király vezérőrnaggyá és a győri 4. honvéd gyalogezred parancsnokává nevezte ki, az események után nyugállományba került. Sírja Sümegen található.

Bozó Sarolta, dinyeberki és agódi (1898–1994). Bozó Pál lánya, ő üdvözölte a királynét a győri fogadtatáskor. Később tisztviselő, múzeumi őr. Édesapja és testvérei mellé temették a sümegi temetőben.

Fischer Gyula, hegyeshalmi (Győr, 1858 – Győr, 1925. december 20.). Jogász, soproni ügyvéd, győri királyi alügyész, majd 1897-től 1914-ig a Győri Városi Ügyészség vezetője. A győri evangélikus egyházközség világi vezetője. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Gebhardt Pál, borbolyai (Sopron, 1878. augusztus 6. – Acsád, 1965. július 7.). Jogász, pénzügyi tisztviselő, tartalékos százados. Soprontól Budaörsig, majd Tatáig a királyi pár tizenöt fős testőrségének vezetője, a király tartalékos őrnaggyá léptette elő. Esterházy Ferenc gróf mellett az ő és emberei érdeme volt a IV. Károly elleni tatai merénylet-kísérlet megakadályozása.

Gombos Zoltán (Csantavér, 1867. augusztus 3. – Győr, 1937. május 28.). Ezredes, az első világháborúban a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred parancsnoka. Részt vett a Székely Hadosztály hadműveleteiben, majd 1921-ben a 4. honvéd gyalogezred parancsnoka Győrött. A visszatérési kísérletkor nem tett hűségesküti a királynak, ezért leváltották és letartóztatták. Később újra a 4. gyalogezred parancsnoka. A Győr vármegyei, majd a Győr-Moson-Pozsony vármegyei vitézi szék kapitánya, 1924-ben a kormányzó címzetes tábornokká nevezte ki. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Gratz Gusztáv (Gölnicbánya, 1875. március 30. – Budapest, 1946. november 21.). Jogász, diplomata. 1906-tól országgyűlési képviselő, az Esterházy-, majd a harmadik Wekerle-kormányban pénzügyminiszter. 1919–21-ben Magyarország bécsi követe, majd az első Teleki-kormányban külügyminiszter, illetve a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. 1921-ben IV. Károly ellenkormányába felkért pénzügyminiszter. Jelentős történész, valamint jogi, közgazdasági és politikai szakíró. A budapesti Farkasréti temetőben található sírját felszámolták.

Hegedűs Pál (Debrecen, 1861. június 5. – Budapest, 1944. november 10.). A király visszatérésekor a Sopronban tartózkodó legmagasabb rangú tiszt. Altábornaggyá való előléptetése 1920 augusztusában történt, tehát az elterjedt adat,

hogy a király léptette volna elő, téves. 1921 februárjáig a debreceni katonai körlet parancsnoka, majd májustól a szombathelyi katonai körlet ideiglenes parancsnoka. Nyugállományba helyezését követően, október elejétől az összes nyugat-magyarországi közbiztonsági szervek parancsnoka, feladata a kormány képviselője, az Ausztriának ítélt területek átadása és a felkelők leszerelése volt. A király hadserege főparancsnokának nevezte ki. A budaörsi összecsapást követően ő tárgyalta Budapestén a kormányzóval és a miniszterelnökkel. 1921 végén újra nyugállományba került.

Horváth Bálint, bibithi és legéndi (Koronc, 1862. január 9. – Győr, 1931. január 16.). Jogász, 1892-től 1919 márciusáig a sokorójai járás főszolgabírája, majd 1919 augusztusától Győr vármegye kormánybiztos főispánja. A király Győrbe érkezésekor már nyugállományban volt. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Károly [Habsburg-Lothringen] (Persenbeug, 1887. augusztus 17. – Quinta de Monte, Madeira sziget, 1922. április 1.). IV. Károly néven Magyarország utolsó királya, I. Károly néven Ausztria császára és Csehország királya. Ferenc Ferdinánd szarajevói meggyilkolása után lett trónörökös. Az első világháborúban altábornagy. I. Ferenc József halála után lépett trónra, budapesti koronázására 1916. december 30-án került sor. Rövid uralkodását elsősorban a különbéke megkötésére irányuló sikertelen kísérletei határozták meg. 1918 novemberében lemondott az államügyekben való részvételről, de a trónról nem. 1919-ben Svájcba emigrált, majd a sikertelen 1921-es restaurációs kísérleteket követően az európai nagyhatalmak Madeira szigetére száműzték. Ideiglenesnek szánt sírba temették a madeirai Nossa Senhora do Monte-templomban. 2004-ben a Katolikus Egyház boldoggá avatta.

Kiss Aurél, nemeskéri (Győr, 1881. március 2. – Győr, 1956. június 6.). Jogász, ügyvéd, közjegyző, az első világháborúban hadbíró százados. A helyi sajtó a győri legitimisták vezetőjeként említi. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Klempa Kálmán (Križ, 1868. március 17. – Győr, 1940. október 12.). Az első világháború kitörésekor gyalogsági őrnagy. 1914. szeptember 4-én Lublinnál a döntő rajtaütés vezetője volt, melyet követően megkapta a legmagasabb katonai kitüntetés, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. 1915-ben alezredessé, 1917-ben ezredessé lépett elő, 1918-ban ő volt a győri 19. cs. és kir. gyalogezred utolsó parancsnoka. A háborúban többször megsebesült, 1918 végén nyugállományba került. A proletárdiktatúra bukása után Győr vármegye katonai parancsnoka lett. A restaurációs kísérlet után újra nyugállományba került, majd 1929-ben a kormányzó címzetes tábornokká nevezte ki. Sírja a győri kármelita templomban van.

Kuncz Jenő (Győr, 1864. május 14. – Győr, 1940. december 13.). Jogász, Győr vármegye főjegyzője, 1919-től Győr vármegye, majd 1923-tól 1926-ig Győr-Moson-Pozsony vármegye alispánja. Számottevő szépirodalmi munkássága elismeréseként a győri Kisfaludy Irodalmi Kör alapító főtítkára, majd elnöke volt. 1903-tól 1906-ig a Győri Hírlap főszerkesztője. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Lehár Antal, báró (Sopron, 1876. február 21. – Bécs, 1962. november 12.). Ezredes, Lehár Ferenc zeneszerző öccse. 1918-ban a 106. cs. és kir. gyalogezred parancsnokaként megkapta a legmagasabb katonai kitüntetés, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, majd 1918 októberében, az utolsók egyikeként kapott főnemesi rangot. 1919-ben a szombathelyi gyaloghadosztály, 1920-ban a szombathelyi katonai körlet parancsnoka lett, majd 1921-ben nyugállományba került. Már az első restaurációs kísérletben is szerepet játszott, Károly tanácsadójaként a király és a kormányzó közötti üzenetváltásokat intézte. A katonai vezetésen belüli legitimista szervezkedés vezetője. A másodszor visszatérő király vezérőrnaggyá léptette elő és vezérkari főnökké nevezte ki, emellett ő volt a királysági kormányba felkért honvédelmi miniszter is. A budaörsi összecsapás után kijutott az országból, és haláláig emigrációban élt. Klosterneuburgban temették el.

Lőrinczy Béla (Berettyóújfalu, 1869. augusztus 25. – 1948. október 6.). Vezérőrnagy, 1921-ben a székesfehérvári gyaloghadosztály parancsnoka, és így a győri katonai vezetők feljebbvalója. Királysági magatartása miatt 1922-ben átmeneti viszonyba, majd egy év múlva nyugállományba került.

Maderspach Viktor (Stejvaspatak, 1875. február 10. – Budapest, 1941. október 3.). Gépészmérnök, neves vadász és vadászati író. Az első világháborúban százados, a háborút követően részt vett a Székely Hadosztály hadműveleteiben, majd a nyugat-magyarországi felkelésben. Utóbbinak ő az egyik legfontosabb krónikása. IV. Károly őrnaggyá léptette elő, bár ezt ő maga nem említi. Később vadászati felügyelőként és mérnökként dolgozott, írásai 1926-tól jelentek meg. Az észak-erdélyi bevonulásra készülve autóbaleset érte, amiből nem épült fel. Sírja Budapesten, a Cinkotai temetőben van.

Matavovszky Béla, alsó- és felsőrusbachi (Poprádremete, 1859. január 5. – Alsógöd, 1933. április 15.). Sopronban felsőkereskedelmi iskolai tanár, majd 1897-től 1926-ig Győrött felsőkereskedelmi iskolai igazgató. Nem azonos Matavovszky Bélával (1856–1942), aki 1921-ig Győr vármegye tanfelügyelője volt.

Missuray-Krúg Lajos /Krug/ (1898–1944/45). Erdőmérnök, író és költő. A selmecbányai főiskola Sopronba költözésének, majd a nyugat-magyarországi fel-

kelés eseményeinek krónikása. Bombatámadás következtében halt meg Németszágon.

Ostenburg Gyula /Moravek/ (Marosvásárhely, 1884. december 2. – Budapest, 1944. január 13.). Őrnagy, az első világháborúban vadásztiszt. Különítmény-parancsnokként felelős a fehérterror egyes cselekményeiért, valamint Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolásáért. Mint a II. (tartalék) csendőrszázlój parancsnokát, közrendvédelmi feladattal vezényelték Sopronba 1921 augusztusában. A nyugat-magyarországi felkelés eseményeinek egyik legfontosabb szereplője. A visszatérő király ezredessé léptette elő, alakulatát pedig királyi testőrszázlójává nevezte ki. 1922 júliusáig fogságban volt, majd nyugállományba került. Jeltelen sírja Budapesten, a Kerepesi úti temetőben van. A temető főkönyve szerint halálakor 57 éves volt, ami a lexikális adatnál későbbi születési időpontot feltételez.

Pacor Vilmos, karstenfelsi és hegyaljai (Székesfehérvár, 1871. május 23. – Budapest, 1937. szeptember 21.). Ezredes, 1921-ben a székesfehérvári gyaloghadosztály tüzérségi parancsnoka. Az események után nyugállományba került.

Rácz Ernő, ujlaki (Saca, 1864. május 31. – Győr, 1938. szeptember 23.). Jogász, kassai törvényszéki bíró, a Kassai Királyi Főügyészség, majd 1918-tól 1934-ig a Győri Királyi Főügyészség vezetője. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Rakovszky István, nagyrákói és nagyselmeczi (Bécs, 1858. június 16. – Budapest, 1931. augusztus 12.). Jogász, az országgyűlésben 1901-től 1918-ig a csornai választókerület képviselője. 1920 februárjától 1921 júliusáig a nemzetgyűlés elnöke. Ő volt a IV. Károly ellenkormányára élére felkért miniszterelnök. 1922-től újra a nemzetgyűlés tagja. Nagyselmecen temették el.

Schäffer Ármin (1870–1935 után). Budapesti fényképésszmester és fotóriporter, a nyugat-magyarországi felkelés, majd a soproni népszavazás eseményeinek megörökítője.

Tóthvárad-Asbóth István /Tóthvárad/ (Lugos, 1874. július 14. – Budapest, 1948. november 30.). Huszártiszt. 1921 után is szolgálatot teljesített, altábornagyi rendfokozattal került nyugállományba. Sírja Budapesten, a Kerepesi úti temetőben van. Nem zárható ki, hogy azonos a memoárokban és a győri fényképek egyikén „Asbóth alezredesként” feltüntetett katonatiszttel, bár hivatalosan 1899-től, Asbóth Jenő általi örökbefogadása óta a kettős családnevet használta.

Varga Béla (Börcs, 1903. február 18. – Budapest, 1995. október 13.). Katolikus pap, 1944-től veszprémi kanonok. Diákként vett részt a nyugat-magyarországi fel-

kelésben. A második világháború idején balatonboglári plébánosként a lengyel menekültek egyik legfőbb támogatója. 1939-től a Független Kisgazdapárt országgyűlési képviselője, 1946-ban a nemzetgyűlés elnöke, 1947-ben emigrációba kényszerült. Az Amerikai Egyesült Államokban az emigráns magyar politikusok egyik vezetője. 1991-ben települt haza. A balatonboglári plébániatemplomban temették el.

Waigandt Antal (Szombathely, 1884. december 8. – Győr, 1955. november 22.). Jogász, ügyvéd, a keresztény-szociális politikai irányzat egyik győri vezetője. A proletárdiktatúrát követően nemzetgyűlési képviselővé választották. Sírja Győrött, a Nádorvárosi temetőben van.

Zita [Bourbon-Parma] (Pianore kastély, 1892. május 9. – Zizers kolostor, 1989. március 14.). Hercegnő, Parma utolsó kormányzó hercegének lánya, az utolsó osztrák császárné, valamint magyar és cseh királyné. 1911-ben ment férjhez a későbbi IV. Károlyhoz. A száműzetés rá nem vonatkozott, önként tartott Károllyal Madeirára. A király halála után gyermekeikkel Spanyolországba költözött. A bécsi kapucinus templomban temették el.

SZAKIRODALOM

- ÁDÁM: A két királypuccs = ÁDÁM MAGDA: A két királypuccs és a Kisantant. Történelmi Szemle 25. (1982:4) 665–713.
- A királyné kíséretében = A királyné kíséretében. I. ANDRÁSSY GYULÁNÉ GRÓFNÉ: Soprontól – Tihanyig. II. BOROVICZÉNY ALADÁRNÉ: Az entente fogságában. Budapest, 1922.
- BOROVICZÉNY: A király és kormányzója = BOROVICZÉNY ALADÁR: A király és kormányzója. (Emlékezések.) Budapest, 1993. Eredeti kiadása: Der König und sein Reichsverweser. München, 1924.
- BOTLIK: Nyugat-Magyarország = BOTLIK JÓZSEF: Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1921. Vasszilvágy, 2012. Második kiadás.
- FOGARASSY: IV. Károly = FOGARASSY LÁSZLÓ: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. Hadtörténelmi Közlemények 18. (1971:2) 314–341.
- GRATZ: A két háború között = GRATZ GUSZTÁV: Magyarország a két háború között. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) Budapest, 2001.
- HEGEDŰS: A király katonája = HEGEDŰS ELEMÉR: A király katonája. Báró Lehár Antal tábornok életútja. Soproni Szemle 66. (2012:3) 260–275.
- HEGEDŰS: Az utolsó trónfosztás = HEGEDŰS SÁNDOR: Az utolsó trónfosztás. (Népszerű történelem.) Budapest, 1970.
- HEGEDŰS: Budaörsig és vissza = HEGEDŰS PÁL: Budaörsig és vissza. Bev. ABLONCZY BALÁZS. Kommentár 5. (2010:4) 38–52.
- HORTHY: Emlékirataim = HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. (Extra Hungariam.) Budapest, 1992. Negyedik – második magyarországi – kiadás.
- Itthon a király = [RÉVÉSZ SÁNDOR?]: Itthon a király. Győri Hírlap 65. (1921:241) 1–3.
- KAPRONCZAY: A nemzetgyűlés elnöke = KAPRONCZAY KÁROLY: A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben). (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei 7.) Budapest, 1998.
- KEREKES: A Habsburg-restaurációs = KEREKES LAJOS: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok 110. (1976:1) 3–50.
- KOVÁCS: Fogadd a koronát! = KOVÁCS GERGELY: Fogadd a koronát! Károly magyar király hitvalló élete. Budapest, 2004.
- KRUG: Tüzek a végeken = KRUG LAJOS, IFJ.: Tüzek a végeken. Selmectől – Sopronig. Sopron, 1930.
- LEHÁR: Egy katonatiszt naplója = LEHÁR ANTAL: Egy katonatiszt naplója, 1919–1921. História 15. (1993:11). Különszám. Eredeti kiadása: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn. Wien, 1973.
- MADERSPACH: Élményeim = MADERSPACH VIKTOR: Élményeim a nyugat-magyarországi szabadságharcból. Budapest, 2009.
- ORMOS: „Soha, amíg élek!” = ORMOS MÁRIA: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. (Pannónia könyvek.) Pécs, 1990.
- REISNER: Csernoch János = REISNER FERENC: Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchia-megmentési kísérleteiben. (Studia Theologica Budapestinensia 4.) Budapest, 1991.
- ROMSICS: A 20. század = ROMSICS IGNÁC: A 20. század képes története. Magyarország története – Világtörténet. H. n., é. n. Második kiadás.
- Sopron a népszavazás idején = Sopron a népszavazás idején, 1921–1922. Schäffer Ármin udvari fényképész fotográfiái. IFJ. SARKADY SÁNDOR, TÓTH IMRE és KINCSES KÁROLY tanulmányával. Sopron, 2001.

SPEIDL: Végállomás: Madeira = SPEIDL ZOLTÁN: Végállomás: Madeira. Királykérdés Magyarországon, 1919–1921. Budapest, 2012.

TÓTH: Két Anschluss között = TÓTH IMRE: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, 2020.

ZSIGA: Horthy ellen = ZSIGA TIBOR: Horthy ellen, a királyért. Budapest, 1989.

KING AT THE STATION.
PHOTOS OF KING CHARLES IV'S STAY IN GYŐR IN 1921

Of all the events in Western Hungary in the second half of 1921, the Sopron referendum and the uprising that preceded and accompanied it, which was a turning point and had a profound effect on the national consciousness, are the most significant. However, the second attempt of King Charles IV to return to Hungary, due to its unexpectedness and failure, is usually associated with the events as a side issue that only hindered the assertion of Hungarian interests. However, it is not to be overlooked that the participants in the restoration attempt were partly the same as those involved in the West Hungarian uprising and local public life.

However, the visit of the King on 22 October 1921 was the most important event of the period from the perspective of Győr itself. The theme and purpose of this study are to describe and place the King's visit, which lasted only a few hours, in the context of the events of 1921 in Western Hungary and to examine the subject matter and source value of the photographs taken at that time. All eight photos known so far have been published, mainly for illustrative purposes, but few details and some errors have been found about the images themselves. The private copies shown here are of particular importance because they are accompanied by a contemporary manuscript commentary, the essential part of which is the identification of the characters. It turned out that the manuscript had been written by one of the participants at the event.

The first part of the study contains an account of the King's visit, based mainly on eyewitness accounts. Many of those present published their recollections of varying quality and scope in subsequent years. Notable among them is Gusztáv Gratz, whose work happily combines the virtues of the eyewitness and the historian's insights. The second part presents the Győr images known to date, focusing on identifying as many of the characters as possible. The third part introduces the photographer, Ármin Schäffer, and attempts to resolve some of his controversies, such as whether he took the photographs alone. This section also deals with the pictures that various story versions link to the Győr event, although they could not have been shot there. The study concludes with a summary of biographical data on the prominent people present at the Győr event.

Vilmos Tóth

TÓTH VILMOS:
CREDO VITAM AETERNAM
GYŐR TEMETKEZŐHELYEINEK ADATTÁRA
(A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 29.)
Győr, 2021.

A halottak végső nyughelyeinek vizsgálata régóta az érdeklődés középpontjában áll. Kározy Pál (1904–1976) helytörténész összegyűjtötte és 1934-ben kiadta a Kerepesi-úti temetőben fellelhető sírfeliratokat. Majd 1946-ban Balassa Iván (1917–2002) etnográfus a Magyar Néprajzi Társaság ülésén hívta fel a figyelmet a temető kutatás fontosságára, de az akkor még nem talált visszhangra. 1973-ban Balassa újra felszólalt, hogy születtek ugyan temetőmonográfiák, de azokban nem törekedtek a teljességre, mert nem vették figyelembe, hogy „a temető egység, és állandóan változó alakú kapcsolatban áll az élő településsel, a faluval”.¹ A kutatások ennek ellenére a mai napig hiányosak a magyar települések temetőinek sírjeleiről született teljes leírásokban, hiszen az egyes tudományágak más-más szempontból vizsgálják az ott rejlő értékeket.

A néprajz például a temetkezési szokásokra, motívumokra koncentrál, az irodalomtörténet a sírfeliratokra, sírversekre, hiszen ezek mindig valamilyen személyeset mondanak el az elhunyról (kedvenc mottó).² A temetkezőhelyek mindezek mellett kiváló forrásul szolgálnak a genealógia, a társadalom- és művelődéstörténeti kutatások számára is, hiszen a kövekre vésett információkból akár egy egész családfa kerekedhet ki, vagy következtetéseket vonhatunk le például házasságkötési szokásokra vonatkozóan is. De meg lehet közelíteni a temetőket az ott rejlő növényzet felől is: a Molnár V. Attila szerkesztésében megjelent *Élet a halál után, A temetők élővilága* című, 2018-ban megjelent kötet egyik fejezetében etnobotanikai vizsgálatokról értesülhetünk.³ A különböző sírkövek pedig gyakorta mintaként szolgálhatnak egy-egy képzőművész számára.⁴

Tóth Vilmos a *Credo vitam aeternam. Győr temetkezőhelyeinek adattára* című kötetében – mely a Győri Egyházmegyei Levéltár Források és feldolgozások sorozatának immáron 29. darabjaként 2021-ben jelent meg – Győr temetkezőhelyeit történész szemmel vizsgálta, és 3000 olyan közéleti személyiség sírjáról olvashatunk benne, akik a város életében meghatározó szerepet ját-

¹ BALASSA: A temetők néprajzi kutatása 225.

² PL. FEHÉR: Sírfeliratok. Jóval korábbi KÁROZY: A Kerepesi-úti temető. VÉRI: A halottak élén. BÁNYAI: Derék asszonyok.

³ Ismerteti: NAGY: Temető kutatás 181–183.

⁴ Váli Dezső fotódokumentáción alapuló festménysorozatot készített a zsidó temetőkről. Keserü Ilonának ihletet a balatonudvari temető szív alakú sírkövei adtak. A temető Ország Lili művészetében is felfedezhető. FARKAS: Zsidó temetők.

szottak. Tóth ezzel a munkájával egyrészt bővítette az 1990-es évektől kezdve újra fellendült kegyeleti helyszínek iránti érdeklődésből született kutatásokat. A Balatoni Múzeum munkatársai, Petánovics Katalin néprajzkutató, Haász Gabriella történész, Gyanó Szilvia néprajzkutató a keszthelyi és környékbeli temetőket (55) járták végig és térképezték fel. Kinda István néprajzkutató a Maros megyei Havadtő,⁵ Dimény Attila néprajzkutató a kézdivásárhelyi református temető,⁶ Lehoczky Tivadar történész a beregszászi köztemető sírjait rögzítette.⁷ Kiss Csekme Márta, Péterffy Attila és Péterffy Árpád *Orvosaink emlékezete. A marosvásárhelyi református temető orvos-sírjai* című kétkötetes könyvükben⁸ az orvossírokat gyűjtötték össze. Mindezek mellett nem feledkezhetünk el az internetes adatbázisokról sem. Ezen keresztül kereshető például a kassai katona,⁹ a bécsi,¹⁰ a lőcsei evangélikus temető,¹¹ de kutathatunk a szlovákiai sírkertek után is.¹² Másrészt Tóth Vilmos a *Credo vitam aeternam* bővítette a saját, temetőkutatással foglalkozó munkáinak számát is. Hiszen a szerző korábban már feldolgozta a budapesti Salgotarjáni utcai zsidó temető,¹³ a Farkasréti temető,¹⁴ valamint a Fiumei úti sírkert emlékeit is.¹⁵ De készített előtanulmányokat is a *Credo vitam aeternam*hoz, melyek az Arrabona hasábjain jelentek meg: így a győri kármelita templom,¹⁶ a győrszigeti,¹⁷ a nádorvárosi temetkezőhelyről.¹⁸ Mindezek mellett kigyűjtötte a budapesti temetkezőhelyek győri, soproni és vasi vonatkozású síremlékeit,¹⁹ és gyakorta jelentek meg írásai a Budapest című folyóiratban is.

Tóth a *Credo vitam aeternam* címválasztásával – Hiszem az örök életet – az Apostoli hitvallásra utal, hangsúlyozva, hogy a temetőkben nyugvók élete haláluk után nem ér véget. Ezt bizonyítja maga a könyv is, hiszen 3000 győri híresség (városvezetők, tisztviselők, jogászok, mérnökök, iparosok, tanárok stb.) lelhető fel benne. Az idézet ráadásul 11-szer fordul elő a kötetben sírfeliratként is:

⁵ KINDA: Homokkőbe faragott.

⁶ DIMÉNY: Kegyelet emlékéül állították.

⁷ LEHOCZKY: „Őrzeni kincses temetőket”.

⁸ KISS CSEKME – PÉTERFFY – PÉTERFFY: Orvosaink emlékezete.

⁹ <http://www.vojensky.cemetery.sk/>.

¹⁰ <https://www.friedhofewien.at/>.

¹¹ https://locseitemeto.eoldal.hu/cikkek/sirok_-sirkertek-szektoronkent.

¹² <https://www.cemetery.sk/english/>.

¹³ TÓTH: A Salgotarjáni utcai zsidó temető.

¹⁴ TÓTH: A Farkasréti temető.

¹⁵ TÓTH: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”.

¹⁶ TÓTH: A győri kármelita templom.

¹⁷ TÓTH: A győrszigeti temető.

¹⁸ TÓTH: A Nádorvárosi temető.

¹⁹ TÓTH: Budapesti temetkezőhelyek győri vonatkozású síremlékei. TÓTH: Budapesti temetkezőhelyek soproni vonatkozású síremlékei. TÓTH: Budapesti temetkezőhelyek vasi vonatkozású emlékei.

hétszer latinul, négyszer magyarul.²⁰ Ebből kilencszer csak a nádorvárosi temetőben, melyet a szerző azzal magyaráz, hogy ez olvasható Hilbert Károly (1855–1908, sertéskereskedő, jogász, országgyűlési képviselő, politikus) síremlékén, akit a bejáratától nem messze helyeztek végső nyugalomra. Mivel a temetőlátogatók közül sokan elmentek mellette, felfigyelhettek rá. Az olvasó Hilbert Károly síremlékének részletét, melyen a *Credo vitam aeternam* felirat olvasható, a könyvben (242.) fotón meg is tekintheti.

A munka két részből áll: a bevezetőben a szerző beszámol az őt kutatásra motiváló tényezőkről, majd bemutatja a győri temetkezőhelyeket (összesen 18): a templomokat és kápolnákat, a bel- és külvárosi temetőket és a ma már Győrhez csatolt települések sírkertjeit is. Szól ezek történetéről, az ott található nyughelyekről, kitérve egy-egy híresebb személyre vagy díszes sírkőre. A 18 temető közül az egyik legrégebbi a csanaki, amely 1748-ban már létezett és az ősi hagyományok szerint a templom köré temetkeztek, mely a mai napig így van. Említésre érdemes, hogy a szerző ezek mellett beszámol azokról a sírkertekről is, melyek ma már nem léteznek. Közülük az egyik legérdekesebb a Belvárosi temető sorsa, melynek elődje a Káptalan-dombi temető volt a Székesegyház melletti területen. Ott temették el többek között a Jókai Mór regényével híressé vált lőcsei fehér asszonyt, Korponay Jánosné Géczy Juliannát is. Miután ezt a temetkezési helyet a 18. század végén felszámolták, szerepét a Bisinger-sétány és a teherpályaudvar közötti területen elhelyezkedő Belvárosi temető vette át. Azonban 1912-ben azt is bezáratták. Noha még további öt évig engedtek ott temetéseket, tényleges felszámolása csak 1942-ben kezdődött el és 1945-re fejeződött be. Ez idő alatt egyes sírokat áthelyeztek az új, nádorvárosi temetőbe, számos azonban elpusztult. Szerencsére 1934-ben a polgármester utasítására, majd 1942-ben Petz Aladár kórházigazgatónak köszönhetően készült egy részletesebb névsor a Belvárosi temető sírhelyeiről – ez utóbbihoz fényképalbum is tartozott –, melynek köszönhetően olyan sírhelyek is megőrződtek az utókornak, melyeket nem vittek át a Nádorvárosi temetőbe.

Tóth Vilmos külön részt szentel a sírfeliratoknak is. Ezek egy része az adott személy emlékére íródott és szerzőjük nem ismert.²¹ De a sírköveken magyar köl-

²⁰ Latinul: Ányos-Helbig Viktor (78.), Bittner Lajos (83.), Hilbert Károly (93.), Jaross Sándor (100.), Kluknavszky Aladár (105.), Tuifel Gyula (149.), Komár László (168.) sírján, magyarul: Pfemeter Ferenc (69.), Szemethy Kálmán (113.), Iróffy Alajos (151.), Kiss Lajos (195.) sírján. Ónodi Milán (54.) sírfelirataként is szerepel, azonban nem ebben a formában: „Hiszem a testnek feltámadását és az örök életet.”

²¹ Például: „Munkálkodásában igaz ember volt. Keresztje alatt erős lélek volt: magához szerette az Úr mindörökre” – olvasható Marschall Béla (58.) sírján. „Pihenj csendesen én édes jó mindenem: / csak imámat halld és imádkozzál velem.” – Magyary József (80.); „Egyedüli vigaszunk, hogy vizionáltunk beneteket.” – Jandek Endre (148.); „Sugározd felénk nemes lelked szeretetét.” – Horváth Marianna (150.); „Egyek az életben: egyek a halálban. Nyugodjatok békében. Mélyen gyászolva, vigasztalhatatlan gyermekeitektől.” – Nagel Benő (210.); „Itt nyugszik felejthetetlen jó atyánk és nagyatyánk, Stern Ignác gyakorlati orvos. Áldás és béke lengjen porai felett!” – Stern Ignác (214.).

tőktől, íróktól átvett gondolatok is olvashatók: így Arany Jánostól,²² Ady Endrétől,²³ Babits Mihálytól,²⁴ Móra Ferentől,²⁵ Prohászka Ottokártól,²⁶ de több helyen olvashatók Horatius *Melpomenéhez*²⁷ írott ódájából vett idézetek. Emellett természetesen gyakoriak a bibliai citátumok is.²⁸

Sírkövek Győrben nemcsak a temetőben vannak, hanem például a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Lapidáriumában, ahol római korból származók láthatók. Ezeket a szerző a *Credo vitam aeternam*ban nem használta fel, reményeink szerint hamarosan ezek is napvilágot látnak majd. A kötetben felsorolt sírkövek közül viszont a legkorábbiak a Székesegyházban találhatók: így az 1587-ben meghalt Draskovich György, az 1590-ben meghalt Heresinczy Péter, az 1619-ben meghalt Naprághy Demeter győri püspök sírköve. De ott van elhelyezve Schwarzenberg Adolf – eleste után először Győrben, majd Bécsben temették el – 1606-ból származó emléktáblája is, melyet Tóth szerint jelképes síremlékként is értelmezhetünk. Ennél jóval korábbi Héderváry János győri püspöké, aki 1415-ben halt meg. De ott vannak elhelyezve Zichy I. Pál főkapitány lányai, Zichy Katalin (†1615) és Zichy Ilona (†1625) is. A legrégebbi kültéri sírkő egy 1713-ban elhunyt fiatalasszonynak és fiának állít emléket, mely a győrszigeti templomkertben látható. Az 1712-ben elkészült templom körül egykor létezhetett sírkert, de mára elpusztult. A kismegyeri Malomsori temetőben szintén van egy korai, 1788-ból fennmaradt sír, mely egy kisgyermek, Magyary-Kossa Jozefa sírja. A Nádorvárosi temető legkorábbi sírköve 1806-ból való, sokkal régebbi, mint maga a

²² Arany János Arany Juliska sírverséből: „A lélek él: találkozunk!” Ez olvasható: Haraszi István (69.), Cselley János (113.), Jerfy József (129.) és Bohuniczky László (169.) sírkövén.

²³ Ady Endre A Tűz márciusa című verséből az alábbi részlet olvasható Votisky Andor (155.) sírkövén: „Életet és hitet üzen / egy halott nektek fiatal, / elhagyott testvérek. / Az olvasztó Tüzet küldi / a hamu s láng-óhaját, / hogy ne csüggedjete.” Máté Mária (185.) sírkövén szintén egy Ady idézet olvasható Az utolsó hajókból: Szabad, hű tenger volt a lelkem / nem érdemeltem, hogy most legyen / fáradt, hullámtalan, holt, / mert igazam volt, igazam volt.” Az Úr érkezése című vers egy részlete található Baralovics Ernőnél (227.): „Mikor a lelkem roskadozva vittem, / csöndesen és váratlanul átölelt az Isten.”

²⁴ Egy helyen, Mónus Imre (167.) sírfelirataként szerepel Babits Mihálytól vett gondolat: „Pehely-vagyok olvadok a hóval, / mely elfoly mint könny, / elszáll mint a sóhaj.” (Ősz és tavasz között)

²⁵ „Addig élek kislányom, míg el nem felejtetek.” – írta Móra Ferenc. Draveczy Balázs (195.) sírfelirata.

²⁶ Kuncz Jenő (95–96.) sírkövére Prohászka Ottokár egyik gondolatát vették: „Míg éltem, nálatok voltam az Istené; amióta hazatértem, Istennél vagyok a tietek.”

²⁷ „Emléket hagyok itt, / mely ércnél maradób...” (Horatius) olvasható Takács Lászlónál (125.). Szintén Horatius ódájából való a „Non omnes moriar.” (Nem halok meg egészen.), mely három síron is olvasható: Sarkady Encsi János (130.), Pölöskey István (192.), Marton László (192.) Horatiustól származik Ludwig Sándor (221.) sírján a „Multis ille bonis flebilis occidit.” (A jó ember halálát sokan megsiratták.) gondolat is.

²⁸ Például Jeremiás könyvéből: „Oh Uram, emlékezzél meg rólam, a te beszéded nekem örömmre volt és szívemnek vigasságára.” (Jer 15,15–16) – Schmikli Katalin (200.); Pál apostolnak a galátiabeliekhez írt leveléből: „Aki pedig vet a léleknek, a lélekből arat örök életet.” (Gal 6,8) – Molnár Márta (59.); a Jelenések könyvéből: „Boldogok a halottak, kik az Urban halnak el.” (Jel 14,13) – Szabó Zsigmond (185.).

temető. Hiszen a nádorvárosi temető csak 1912-ben nyitotta meg kapuit. A sírok bemutatásában nem lehet hiányérzetünk, hiszen a szerző időben napjainkig jut el. Szerepel a kötetben a Nádorvárosban eltemetett Berg család, kik közül Berg Dianna 2020-ban halt meg. De megtalálhatjuk a kötetben Barsi Ernő néprajzkutató lányát is, akit szintén 2020-ban helyeztek végső nyugalomra.

A kötet nagyobb, második felét az adattári rész teszi ki. Ebben temetőnként lebontva – elsőként: templomok, kápolnák, majd városi temetők, végül az egykor nem Győrhez tartozó települések temetői – ABC sorrendben kapnak helyet a város hírességei. Kivéve ez alól a nagyobb temetőket (Nádorváros, Újváros, Szabadhegy, Révfülsz, Sziget), ahol a parcellák, sorok, sírhelyek feltűntetése szabja meg a sorrendet. Mivel az elhunytak sírfeliratai igen szűkszavúak, Tóth Vilmos viszont arra törekedett, hogy a felsorolt jelességekről több információval is szolgáljon, ezért a szerző a temetőkben nyugvók életét is kikutatta. Az adattárban így elsőként végső helyük, majd a nevük szerepel, mögötte zárójelben a foglalkozásuk, zárásként születési és halálozási dátumuk. Ezt követi – amennyiben van – a sírfeliratuk, és egyéb megjegyzések (például átemetésekre vonatkozó adatok, síremlékekre vonatkozó adatok, hivatkozások). Ez rendkívül fontos, hiszen online kereshetők a győri temetők is,²⁹ azonban csak születési és halálozási dátum, valamint a sír temetőbeli helye jelenik meg. Figyelemre méltó a 385 lábjegyzet is, melyekben átemetési információk, a síremlékeken feltüntetett névalakok, valamint születési és halálozási dátumok helyesbítése szerepel. Továbbá meg kell említeni azt a 242 sírkőről készült fotót is, melyeket négy kivétellel a szerző készített. Külön kiemelendő, hogy a kötet végén Tóth Vilmos felsorolja azokat az építészeket, falfaragókat, fémműveseket, kőfaragókat, festő-, szobrász-, textil- és üvegművészeket is, akik ezeket készítették. A *Credo vitam aeternam*ban külön kiemelésre kerülnek a híres győri szobrásznak, Borsos Miklósnak az alkotásai, azonban ezek közül mára csak egyetlen alkotása maradt meg, egy kisméretű anygalszobor, mely apja második felesége, Szász Ida sírján kapott helyet 1972-ben. A győri éveiben, 1968-ban készült Napkorongban madár című reliefet, mely egykor apja sírján volt látható, 2013-ban ellopták. Nem marad ki a kötet végéről a felhasznált irodalom, valamint a névmutató sem.

Végül, de nem utolsó sorban arról kell még szólni, hogy a szerző kiket is válogatott be a kötetbe. Azonban ez nem könnyű feladat, hiszen az olvasók, kutatók, akik majd kézbe veszik a könyvet, más-más szempontok alapján emelnek ki egy-egy személyt a sorból. Nem beszélve arról, hogy a könyvben szereplőket nem lehet egy mérlegre tenni. Hiszen a maga nemében Győr meghatározó alakja a vértanúságot szenvedett Boldog Apor Vilmos püspök, de ugyanilyen fontos az orvos Petz Lajos és Aladár. De nem lehet kihagyni a sorból Zechmeister Károly polgármestert sem, vagy a fűszerkereskedő Puntigám Jánost és Rezsőt vagy az

²⁹ Győr-Szol Sírhely kereső. Elérhető: <http://inweb.gyorszol.hu:3006/>.

'56-os fiatal áldozatot, Máté Máriát. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy tudjuk-e, hogy a város történetét, szerepét meghatározó személyek hol nyugszanak.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy egy igényes nyomdai kivitelű, jól követhető kötetet kapnak kezükbe az érdeklődő olvasók. Adattár lévén azonban ne régényes olvasmányra gondoljunk a könyvvel kapcsolatban – kivéve ez alól a bevezetőt, mely stílusában könnyen érthető –, hanem egy olyan kötetre, mely nem hiányozhat a Győrrel foglalkozó kutatók, és a kötetben is helyet kapott családok polcáról. Hiszen a *Credo vitam aeternam* kiváló áttekintést ad a győri temetők soráról, és az ott található sírhelyekről, bővítve és egyben sok új ismerettel gazdagítva a helytörténetírást. A könyvet ajánljuk tehát egyrészt a Győrrel foglalkozó kutatóknak, másrészt azon érdeklődőknek is, akik utánakeresnének azoknak, akik sírja előtt egy-egy temetőlátogatáskor rácsodálkozva megállnak.

SZAKIRODALOM

- BALASSA: A temetők néprajzi kutatása = BALASSA IVÁN: A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia 84. (1973) 225–242.
- BÁNYAI: Derék asszonyok = BÁNYAI VIKTÓRIA: „Derék asszonyok és jámbor férfiak”. Sírfeliratok filológus szemmel. Társadalomtudományi Szemle 13. (2011/4) 25–32.
- DIMÉNY: Kegyelet emlékéül állították = DIMÉNY ATTILA: Kegyelet emlékéül állították. A kézdivásárhelyi református temető kulturális öröksége. Kolozsvár, 2019.
- FEHÉR: Sírfeliratok = FEHÉR VIKTOR: Sírfeliratok az egyházaskéri temetőben. Temetőköltészetünk forrásai. Híd (2015, augusztus) 69–81.
- FEHÉR: Zsidó temetők = FEHÉR ZSÓFIA: Zsidó temetők hatása a XX. századi magyar képzőművészetben. Elérhető: <https://www.milev.hu/kutatasblog/october-29th-2020>, letöltés ideje: 2022.02.28.
- KÁROSY: A Kerepesi-úti temető = KÁROSY PÁL: A Kerepesi-úti temető költészete. Sírversek, sírfeliratok. Budapest, 1934.
- KINDA: Homokkőbe faragott = KINDA ISTVÁN: Homokkőbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei. Sepsiszentgyörgy 2016.
- KISS CSEKME – PÉTERFFY – PÉTERFFY: Orvosaink emlékezete = KISS CSEKME MÁRTA – PÉTERFFY ATTILA – PÉTERFFY ÁRPÁD: Orvosaink emlékezete 1-2. A marosvásárhelyi római katolikus temető orvos-sírhelyei. Szerk. NAGY ZSOLT. Marosvásárhely, 2020.
- LEHOCZKY: „Őrzeni kincses temetőket” = LEHOCZKY TIVADAR: „Őrzeni kincses temetőket.” A beregszászi köztemető egykori római katolikus sírkertje. Beregszász, 2020.
- NAGY: Temetőkutatás = NAGY ZSOLT: Temetőkutatás, a „lerágott csont”? Néprajzi adalékok egy botanikai műben. Erdélyi Múzeum 82. (2020/2) 181–183.
- TÓTH: A Farkasréti temető = TÓTH VILMOS: A Farkasréti temető története. Budapesti Negyed 11 (2003/2) 3–95.
- TÓTH: Budapesti temetkezőhelyek győri vonatkozású síremlékei = TÓTH VILMOS: Budapesti temetkezőhelyek győri vonatkozású síremlékei. Arrabona 45 (2007/1) 345–366.
- TÓTH: Budapesti temetkezőhelyek vasi vonatkozású emlékei = TÓTH VILMOS: Budapesti temetkezőhelyek vasi vonatkozású emlékei. Soproni Szemle 61 (2007/5) 595–610.
- TÓTH: Budapesti temetkezőhelyek soproni vonatkozású síremlékei = TÓTH VILMOS: Budapesti temetkezőhelyek soproni vonatkozású síremlékei. Soproni Szemle 63 (2009/1) 78–98.

- TÓTH: A Nádorvárosi temető = TÓTH VILMOS: A Nádorvárosi temető első évszázada. Arrabona 50 (2012/2) 81–98.
- TÓTH: A Salgótarjáni utcai zsidó temető = TÓTH VILMOS: A Salgótarjáni utcai zsidó temető. Budapest, 2014.
- TÓTH: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője” = TÓTH VILMOS: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”: a Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára. Budapest, 2018.
- Tóth: A győrszigeti temető = Tóth Vilmos: A győrszigeti temetők. Arrabona 53–56 (2015–2018) 269–284.
- TÓTH: A győri kármelita templom. = TÓTH VILMOS: A győri kármelita templom mint temetkezőhely. Arrabona 57 (2019) 177–196.
- VÉRI: A halottak élén = VÉRI DÁNIEL: A halottak élén. Major János világa. Budapest, 2013.

Ismertette: Nemesné Matus Zsanett

E SZÁMUNK SZERZŐI

BAGI ZOLTÁN PÉTER PhD

igazgató (Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

BOROS ZOLTÁN

levéltáros (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár)

DÉNESI TAMÁS PhD

igazgató (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár)

HORVÁTH BIANKA

régész (Savaria Múzeum, Iseum Savariense)

HORVÁTH JÓZSEF PhD

igazgatóhelyettes (Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér)

KÁROLYI BÁLINT

Phd-hallgató (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem); tudományos munkatárs (Wirth Institute for Austrian and Central European Studies, University of Alberta, Edmonton)

MATÁNYI MARCELL

Phd-hallgató (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem
Hadtudományi Doktori Iskola)

N. MATUS ZSANETT PhD

igazgatóhelyettes (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

OROSS ANDRÁS PhD

levéltári delegátus (Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség)

SASFI CSABA PhD

társadalomtörténész

T. VÁROSI ÁGNES

főmuzeológus (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

TÓTH VILMOS

történész (Győr)